سیاسەتەکانی دەوڵەت
لە ئیسلامدا

سیاسەتەکانی دەوڵەت لە ئیسلامدا

نووسینی: سەعید حەووا
وەرگێڕانی: نجم الدين فرج أحمد

چاپی یەکەم ٢٠٢٤ز-١٤٤٥ك

نوسینگەی تەفسیر
بۆ بڵاوکردنەوەو ڕاگەیاندن
هەولێر ـ شەقامی ٣٠مەتری تەنیشت منارەی چۆلی
+964 750 818 08 65
www.al-tafseer.com
tafseeroffice@yahoo.com
\ tafseeroffice

ئامادەکردنی پێڕست - نوسینگەی تەفسیر
حەووا، سەعید
سیاسەتەکانی دەوڵەت لە ئیسلامدا ، سەعید حەووا (نووسەر)، نجم الدين فرج أحمد (وەرگێڕ)
٦٠٠ لاپەڕە،
١٧* ٢٤ سم
بابەت، ئاینیی، فیکری
ISBN: 978-9922-690-43-8

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
هەرێمی کوردستان ژمارە سپاردنی (٩٩٦) ی ساڵی ٢٠٢٣ پێدراوە.

"بیروبۆچو نی ئەم کتێبە، مەرج نییە هەمان بیرو بۆچونی نووسینگەی تەفسیر بێ"

خەتی بەرگ: نەوزاد کۆیی
دیزاین :نوسینگەی تەفسیر

سیاسەتەکانی دەوڵەت
لە ئیسلامدا

نووسینی
سەعید حەووا

وەرگێڕانی
نجم الدين فرج أحمد

بسم الله الرحمن الرحيم

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

إِنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ ونَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنا وَمِنْ سَيِّئاتِ أعْمَالِنا، مَنْ يَهْدِهِ اللهُ فَلا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضْلِل فَلا هادِيَ لَهُ. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَشهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ آل عمران: ١٠٢

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ النساء: ١

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾ الأحزاب: ٧٠ - ٧١

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصدَقَ الحَدِيثِ كِتابُ اللهِ، وَخَيرَ الهَدِي هَدْيُ مُحَمَّدٍ (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)،
وَشَرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلالَةٌ، وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

پێشەکیی نووسەر:

(١)

ئیسلام هەر دەبێت حکومەتێکی هەبێت، تا پیادەی بکات و سەرپەرشتیی بکات و بیپارێزێت.

• حکومەتی ئیسلامیی، زەروورەتێکە بۆ پاراستنی عەقیدەی ئیسلامییلەدەستێوەردان و شێواندنی، لە لێکدانەوەی لار و وێری لادەران و، تەفسیری چەوتی زەندەقە و ئینحیراف پێکردنی نیمچە کافران..

زەرووریيە بۆ سەلماندن و چەسپاندنی حوکمی مورتەدد (لە دین هەڵگەڕاوە)، لەسەر ئەوەی لە ئیسلام و موسوڵمانێتیی پاشگەزدەبنەوە: (مَنْ بَدَّل دِينَهُ فاقتلوهُ)[١].

واتە: هەرکەسێك دینەکەی گۆڕی بیکوژن.

کوشتن دەبێت حکومەتێك بیگرێتە ئەستۆ، کە لە بارودۆخێکی ئاساییدا دەژی.

• حکومەتی ئیسلامیی، زەروورەتێکە بۆ پیادەکردنی خواپەرستییەکان:

ئەوانەی لە نوێژکردن سستن تەمبێ دەکرێن، ئەوانەی لە زەکاتداندا سستن، سەرزەنشت دەکرێن و، تین و فشاریان دەخرێتە سەر، ئەوانەی حەجیان لەسەر فەرزە و نایکەن، هان دەدرێن، هەڕەشەیان لێدەکرێت!

---

(١) بوخاری (٣٠١٧)، ئەبو داود (٤٣٥١)، ترمذی (١٤٥٨).

- حکومەتی ئیسلامیی، زەروورییە بۆ پاراستنی گیانی خەڵکی:

- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ﴿١٧٨﴾﴾ البقرة: ١٧٨.

واتە: مافی هەقسەندنەوەی کوژراوتان دراوەتێ و فەرزە.

- ﴿وَلَكُمۡ فِي ٱلۡقِصَاصِ حَيَوٰةٞ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾﴾ البقرة: ١٧٩.

واتە: ئەی خاوەن هزر و ژیرییەکان! ژیانتان وا لە هەقسەندنەوەتاندایە، بۆیە ئەم مافەتان دراوەتێ ،تا مومارەسەی بکەن و لەو ڕێیەشەوە بگەنە تەقواکاریی..

- حکومەتی ئیسلامییزەروورییە ، تا ئابڕوو و ناموسی خەڵکی بپارێزێت:

- ﴿سُورَةٌ أَنزَلۡنَٰهَا وَفَرَضۡنَٰهَا وَأَنزَلۡنَا فِيهَآ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ لَّعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾﴾ النور: ١.

واتە: ئەمە (سورەتی نوور و ئەحکامەکانی سزا کە تێیدان) سوورەتێکە ئێمە ناردوومانەتە خوارەوە و فەرزمان کردووە.

- ﴿ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖۖ ﴿٢﴾﴾ النور: ٢.

واتە: ئەو ئافرەتەی زینادەکات و ئەو پیاوەی زینا دەکات، هەر یەکەیان سەد قامچیان لێدەن.

- ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ ﴿٤﴾﴾ النور: ٤.

واتە: ئەو کەسانەی تۆمەتی داوێنپیسیی بۆ ئافرەتانی بە مێرد هەڵدەبەستن و، دەڵێن: زینایان کردووە، بەڵام ناتوانن چوار شاهید لەسەر ڕووداوەکە بهێنن، هەشتا جەلدەیان لێدەن..

- حکومەتی ئیسلامیی زەروورییە ،تا ماڵ و سامانی خەڵکی بپارێزێت:

- ﴿ وَلَا تَأْكُلُوٓاْ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَٰطِلِ ﴾ البقرة: ١٨٨.

واتە: بە ناهەق ماڵ و سامانی یەکتریی مەخۆن.

- حکومەتی ئیسلامیی زەروورییە ،بۆ بەرپاکردنی جیهاد:

- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴾ التوبة: ١٢٣.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! دژی کافرانی نزیك لێتانەوە جیهاد بەرپا بکەن و، بکەونە کوشتاریان ، با توند و تیژیشتان لێوە ببینن.

- حکومەتی ئیسلامیی زەروورییە، تا هەموو زانستییەك دەست موسوڵمانان بخات و، نەوەکانیان لەسەر ئیسلام پەروەردەبکات و، سیستمەکانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و سەربازییی و ئەخلاقیی و ڕۆشنبیریی ئیسلامیی ڕابپەڕێنێت.

- حکومەتی ئیسلامیی زەروورییە، تا سەروەرێتیی شەرع باڵادەست بێت و، حوکمی سەرەتا و کۆتا ئەحکامی دینەکە بێت:

ئەگەر ئیسلام دەسەڵاتی حکومەتییان نەبوو، موسوڵمانان ناتوانن بانگەوازە خوابییەکە و، ئەحکامەکانی شەرع بکەنە سەرچاوەی ئاڕاستە و ئیدارە و حوکمڕانیی و، ناتوانن ئیسلام و موسوڵمانان بپارێزن.

حەتمەن بەبێ دەسەڵات و حوکمڕانیی ،زەلیل دەبن و دەکەونە بەرەڵایی و خراپەکاریی، چونکە نەفسی مرۆڤ و حەز و ئارەزووەکانی، ناخوازن هیچ سنورێکیان هەبێت، ئەمەش بڵاوبوونەوەی (فەساد)ە، کە وڵات دەگرێتەوە:

- ﴿ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلْحَقُّ أَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ﴾ المؤمنون: ٧١.

واتە: ئەگەر هەق شوێن هەوەسی ئەوانە بکەوتایە و، بەپێی ئاڕاستەی ئەوان

ڕەفتاری بکردایە، خۆ خراپەکاریی، هەر هەموو ئاسمانەکان و زەویی دەگرتەوە، لەگەڵ ئەوانەی تێیاندا دەژین.

کەوابوو: هەر دەبێت حکومەتێك هەبێت ،کە دەسەڵاتی بەسەر ئەو خەڵکەوە هەبێت و، بتوانێت لەهەوا و هەوەسەوە بیانهێنێت بەرەو تەقواکاریی و، لەبەڕەڵاییەوە بەرەو پابەندیی و سەرڕاستیی.

خەلیفەی ڕاشیدیی سێیەم سەیدنا (عوسمانی کوڕی عەففان- خوا لێی ڕازی بێت) دەیفەرموو: (إن الله لَيَزَعُ بالسلطان ما لا يَزَعُ بالقرآن).

واتە: ئەو کەسەی بە قورئان ڕاست نابێتەوە و نایەتەوە سەر ڕێ، خوای گەورە بە دەسەڵات و هێز دەیهێنێتەوە سەر ڕێ.

- تا حکومەتێکی ئیسلامیی نەهێنرێتە کایەوە ،موسوڵمانان لە هێمنیی و ئاسوودەییدا نابن:

غەیرە موسوڵمان متمانەی ئەوەی پێناکرێت، کە ئازادیی عەقیدە بۆ موسوڵمانان دابین بکات، غەیرە موسوڵمان متمانەی چەسپاندنی دادپەروەریی یەکسانی بۆ موسوڵمانان پێناکرێت و، یاسا و شەرع و بەرژەوەندیی موسوڵمان ڕەچاوناکات.

موسوڵمان لەژێر سایەی حکومەتی نائیسلامییدا، دەشێت ئیسلامەکەی زۆر و زوو بکەوێتە مەترسییەوە و، ناچار دەکرێت گوێڕایەڵی غەیرە موسوڵمان لەسەرپێچی فەرمانی خوای گەورەدا بکات..

ئەمەش تەنگژەیە، چونکە پێچەوانەکارییە لە نێوان دید و تێڕوانینی عەقائیدیی ئیسلام و، ڕەفتار و ڕەوشتی موسوڵمانانەوە.

ئەمە جگە لەوەی ئەوە ژێردەستەیی و زەلیلییەکە، کە لایەقی موسوڵمان نییە و لەگەڵ ئەو عیززەت و سەربەرزییەدا نایەتەوە، کە خوای گەورە بۆ موسوڵمانی ویستووە:

- ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِۦ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ ﴾ المنافقون: ٨.

واتە: دەسەڵات و زاڵی بۆ خوای گەورە و نێرراوەکەی (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و موسوڵمانانە.

- ﴿وَلَا تَهِنُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾﴾ آل عمران: ١٣٩.

واتە: وره بەرمەدەن و خەم و پەژارە مەخۆن ، هەر ئێوە باڵادەست دەبن، بەو مەرجەی بەڕاستی موسوڵمان بن.

کاتێك موسوڵمان دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی حوکمی غەیرە موسوڵمانەوە، ئەم باڵادەستیی و عیززەتە لەدەستدەدات.. ئەوە هەر خۆی زەلیلییە.

ئەمە بەشێوەیەکی گشتییە.. ئەمما حکومەتانی ئەم سەردەمە، مافیان بەخۆیانداوە، کە لە هەموو شتێکی گەورە و گچکەی کاروباری هاوڵاتیاندا، حوکمیان هەبێت و بەو شێوەیەی خۆیان بە ڕاست و ڕەوای دەزانن و، دەستێوەردانیان لە (وجود) یاندا هەبێت.

ئەو دید و تێڕوانینەیان لەسەردا دەدات، کەخۆی بەڕاستی دەزانێت، ئەو بەرنامەیەی خۆی پێی پەسەندە دەیکاتە بەرنامەی پەروەردەکردنی منداڵەکانیان و نەوەکانیان، لەسەر دیدو ڕێی خۆی گۆشدەکات و لەسەر داب ونەریت و ڕەوشتانێك ناچاریان دەکات، کە حکومەت خۆی پێی وایە: شیاوترین و پەسەندترینە و ،بێ ئەو داب ونەریت و قییەمە قبووڵیان ناکات..

ئەمانە هەمووی مایەی لادانی دین و ڕادانی دیندارین، هۆکاری لاوازکردنی ئیسلام و ریشەکێشکردنی موسوڵمانانن، ئەگەر لەنەوەی یەکەمیشیاندا نەفەوتێن، نەوەی دووەم و سێیەمیان، جگە لەناو هیچی تریان ئیسلامیی نامێنێت، ئەگەر ناویشیان ڕێگا بدرێت!

هەرکەسێك حاڵی موسوڵمانانی(چین) و (یەکێتی سۆڤیەت) و موسوڵمانانی ژێردەستی حکومەتە مورتەددەکانی جیهانی موسوڵمانانی خوێندبێت، دەزانێت

ئەمە حەقیقەتێکی واقیعی موسوڵمانانی ئەو وڵاتانەیە.

- حکومەتی ئیسلامیی زەروورییە، بۆ ئاڕاستەکردنی مرۆڤایەتیی بەرەو ڕێگا و ئامانجی ڕاست و ڕەوا.

پێشکەوتنی مرۆڤایەتیی دوو دیاردەی هەیە:

دیاردەی یەکەم: پێشکەوتن لەدەستەبەرکردنی خێراتی گەردوون بۆ ژیانی مرۆڤایەتی.

دیاردەی دووەم: پێشکەوتنی مرۆڤە لە بوارەکانی ڕەوشت و ڕەفتار و جێگیری و ئاسوودەیی و دادپەروەریی و، زانینی ماف و ئەرك و بەجێهێنانیان..

ئەوە ئاسان تێبینی دەکرێت، کە مرۆڤایەتیی بەبێ ئیسلام لە دیاردەی یەکەمی پێشکەوتندا پێشبرکێ دەکات، بەڵام لە دیاردەی دووەمدا دوادەکەوێت..

بۆیە دەبینیت مرۆڤایەتی بەبێ ئیسلام، دەگەڕێتەوە سەر ڕەفتار و ڕەوشتی هەمەجێتی دڕندەیی جارانی، ڕەوشت نزمیی و لاسەنگی جاهیلییەتی یەکەمینی..

کەوابوو: مادام بویسترێت مرۆڤایەتی لەدیاردەی دووەمیشدا پێشبکەوێت، پێویستە ئیسلام ببێتە دید و تێڕوانین و بەرنامە و ڕێباز و ڕەفتار و ڕەوشت و داب و قیەم و ئیدارە و، دەسەڵاتی ئاڕاستەکردنی، چونکە ئیسلام تاکە دید و ڕێی ڕاستە ،کە بتوانێت لە هەموو بوارەکانی ژیان و ڕەهەندەکانیدا، کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیی پارسەنگانە ئاڕاستە بکات..

هەرکاتێك دیاردەی یەکەمی پێشکەوتنی مرۆڤایەتیی، لەدیاردەی دووەمینی جیا ببێتەوە دژواریی چارەنووسسازانە ڕوو لە موسوڵمانان دەکات، کە هەڕەشە لە (وجود)یان دەکات.

جا ئەو جیابوونەوەیە لەسەر دەستی خۆیان و لەناوخۆیاندا بێتەکایەوە ،یان لەسەردەستی غەیرە موسوڵمان و لەوڵاتی غەیرە موسوڵماندا بێتەکایەوە، وەکو ئا ئەم واقیعەی ئێستای موسوڵمانان نیشانی دەدات..

هیچ چارەسەرێکیش لەبەردەم ئەهلی ئیسلامدا نییە، ئەم واقیعە سەختەیان بگۆڕێت، جگە لە دامەزراندنەوەی دەوڵەتەکەی ئیسلام، کە هەردوو جۆرە پێشکەوتنەکە لەخۆ دەگرێت و، سنوورێك بۆ ئەو چەواشەکاریی و دەستدرێژیانەی جاهیلییەتی سەردەم دادەنێت، کە بە زەبر و زێڕ و چەواشەکاری دەیەوێت بیسەلمێنێت: کە ئەو ڕاست و ڕەوایە..

- حکومەتی ئیسلامیی زەروورییە، تا پەیامی جیهانگیرێتیی ئیسلام بە مرۆڤایەتیی سەرزەمین بگەیێنێت:

تا مرۆڤایەتی بهێنێتە ژێر سایەی سەروەرێتیی شەریعەتی خوای گەورەوە، تا کەس ناچاری گۆڕینی عەقیدەکەی نەکرێت و، ڕەحمەتی ئیسلام مرۆڤ و گیانلەبەرانی تر بگرێتەوە و، مرۆڤ لە دەستدرێژیی و ستەمی مرۆڤ قوتاربێت..

دادپەروەریی گشتگیر و ڕاست، لە ژێر سێبەری ئیسلامدا نەبێت نایەتە دیی، بەبێ شەریعەتی ئیسلام، حەتمەن تاکە کەسێك لە ئوممەتێك حوکمڕانی ئوممەتەکە دەکات، یان چینێك حوکمی هەموان دەکات، یان خانەوادەیەك.. لە هەموو ئەم جۆرە حوکمانەدا، مرۆڤ مرۆڤەکانیتر دەکاتە عەبدی خۆی ،تەنانەت لە دیموکراسیترین سیستمی سەردەمیشدا هەروایە.. تەنها لە ژێر سایەی حوکمی ئیسلامدایە، کە مرۆڤ نابێتە عەبدی غەیری خوای گەورە.

لە کۆتاییدا دەڵێین: ئیسلام بەبێ هەبوونی حوکومەتی دەسەڵاتداریی، خۆی لەبەریەك هەڵدەوەشێت، وەکو لە فەرموودەی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) هاتووە: (لَتُنْقَضَنَّ عُرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةً عُرْوَةً، فَكُلَّمَا انْتَقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَّثَ النَّاسُ بِالَّتِي تَلِيهَا، وَأَوَّلُهُنَّ نَقْضًا الْحُكْمُ وَآخِرُهُنَّ الصَّلَاةُ)[1].

(١) ئەحمەد (٢٢١٦٠)، ئیبنو حیببان (٦٧١٥)، تەبەڕانی (١١٦/٨)، ئەلبانیش لە (صحيح الجامع) ←

واتە: گرێکانی ئیسلام دانەیان هەڵدەوەشێنەوە، هەرکاتێك گرێیەك هەڵدەوەشێتەوە، خەڵکەکە دەست بە گرێی دواترەوە دەگرن، یەکەمین گرێ ،کە هەڵدەوەشێتەوە: حوکم کردنە بە شەریعەتی خوای گەورە و کۆتاشیان نوێژە.

هیچ پێکهاتەیەکی ئیسلام لاواز و پەککەتوو نەکەوت، پێش لەدەستچوونی حوکمی ئیسلام و ڕمانی دەسەڵاتی موسوڵمانان.. کاتێك حکومەتی ئیسلامیی پایەدار مابوو ،هەموو پێکهاتەیەکی ئیسلام سەلامەت مابوو..

مادام ئەمانە هەموو زەرووراتن و بۆ (وجود)ی ئیسلام و موسوڵمانان پێویستن و، بەبێ حکومەتی ئیسلامییش نایانەدیی، کەوابوو: هێنانەدیی حکومەتی ئیسلامیی فەرزە، چونکە هەرشتێك بەو نەبێت، فەرز نایەنەدیی، فەرزە.

بۆیە: هەوڵدان بۆ دامەزراندنەوەی دەسەڵاتی حکومەتی ئیسلامیی، فەرزی عەینە لەسەرتاك تاکی موسوڵمانان، چونکە فەرزی کیفایە، خۆبەخشانە نامێنێت، تا نەیەتەدیی..

کەوابوو: کارکردن بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامیی دەسەڵاتدار، لەسەر هەموو موسوڵمانێك فەرزە.

هەربەم بۆنەیەوە، حەزدەکەین موسوڵمانان وەبیربهێنینەوە،کە ئەسڵ لەپەروەردەکردنی موسوڵماندا ئەوەیە: کە پەروەردەیەکی کۆمەڵکارییانەیە.

ڕەسەنێتیی موسوڵمانیش لەوەدایە: کە دەتوانێت کۆمەڵکارانە بژی و خۆی لەگەڵ کۆمەڵکاراندا بگونجێنێت، ئەسڵ لە ژیانی ئیسلامییشدا ئەوەیە: کە ژیانێکی کۆمەڵکارانەیە، مەگەر بە چەند حاڵەتێکی زۆر دەگمەندا.

(٥٠٧٥) دەفەرموێ: (صحيح)ە.

بۆیە موسوڵمانان دەبێت یەك دەست و یەك ڕیز و یەك کۆمەڵ بن و، یەك بزاوت بە یەك ئاڕاستە بکەن، هەموو وزەیان کۆمەڵکارانە بەرەو ئەو ئاڕاستەیە بەگەڕ بخەن، کە هێنانەوەی حوکمی ئیسلامە..

سەلماندن و چەسپاندنەوەی مەبەستەکانی هاتنی ئیسلامەکەیە، بۆیە هەردەبێت موسوڵمانان پەروەردەیەکی کۆمەڵکارانەیا هەبێت ، بەڵام لە ژێر سایەی حکومەتێکی ئیسلامیی خۆیاندا.

(٢)

ئەو زەمینە مەرجەی، کە حکومەتی ئیسلامییی لەسەر دادەمەزرێت و شەرعییێتیی پێ پەیدادەبێت، پابەندبوونییێتی بەشەریعەتەکەی خوای گەورە (کە پەیمان لەسەر ئەمە دەدات) و، بە ویست و هەڵبژاردنی موسوڵمانان دادەمەزرێت،[١] تا ئەحکامەکانی دین لە ژیاندا رابپەڕێنێت و، دژی هەموو بەرهەڵستکارییەك بوەستێتەوە، کە ناخوازێت سەروەرێتی باڵا بۆ دینەکەی خوا بێت و بەس.

حوکمی چاك، مەحاڵە بەبێ کاربەدەستی چاك بێتە دیی، ئیسلامەتیش بەبێ هەبوونی پیاوچاکان، کە دەبنە کاربەدەستی دەوڵەت و کۆمەڵگەکەی، مەحاڵە پایەداربێت..

---

(١) نووسەری ڕەحمەتی ئاماژەی بەو مەرجە داوە، کە شەرعێتی حوکمڕانی دەناسێنێت:

یەکەمیان: پەیماندان، کە شەریعەتی خوا دەگرێتە خۆ و، تەنها ئەو دەکاتە ئەحکامی یاسا و ڕێسای وڵات.

دووەمیان: دەبێ بە هەڵبژاردنی ئوممەت بێتەکایەوە، بۆیە ئەو حکومەتانەی شەریعەتی خوا پیادەناکەن، ئیسلامی نین و ئەوانەش، کە بەویستی ئوممەت نەهاتوونەتە سەر حوکم حوکمیان شەرعی نییە.

ئەمە دوو خاڵی سەرەتایی و سەرەکی حوکمی ئیسلامین ،کە رۆژئاوا لە ئەهلی ئیسلامەوە فێربووە، (جان جاك ڕۆسۆ) لە (ماوەردی)یەوە وەریگرت و کردی بە (گرێبەستی کۆمەڵایەتی) ،کە لە دوو ڕوکنی (دەستوور) و (هەڵبژاردنی گەل) دادەمەزرێت، ئێستا سیستمی حوکم لە رۆژئاوا ئاوایە.

هەریەکێك لەدەزگاکانی دەوڵەتیش، پێویستی بە بەرنامەی ڕاست و ڕەوا و شیاو هەیە، ئەگەر ئەم بەرنامانە ئیسلامیی نەبوون، مەحاڵە دەزگاکانی دەوڵەت ئیسلامیی دەربچن، ئەگەر بەرنامەی دەزگاکانی دەوڵەت، لەدید و ڕێی دەقەکان و واقیعی ژیانی کۆمەڵگەکەوە نەهاتبوو، ئەوە ناشێت پێناسەی حوکمی ئیسلامیی بەسەر ئەو دەوڵەتەدا بدرێت.

بۆیە: دەبێت هەموو سیستەمەکانی حوکم، کە ئیدارە و ئاڕاستەی دەزگاکانی دەوڵەت دەکەن، بەتەواوی ئیسلامیی بن..

هەر دەوڵەتێك بە گەل و حکومەتییەوە، بە ئوممەت و دەسەڵاتی سیاسیەوە، بە هەموو دەزگاکانیانەوە ئیسلامیی نەبن، بەرەو ئیسلام ناچن، بەڵکو بەرەو کوفرن..

کەوابوو: دەبێت یەك بەیەکی دەزگاکانی دەوڵەت ئیسلامیی بن.. ئوممەتەکەش هەروا دەبێت پەروەردەکراوی ئیسلامەکە بێت.. واتە :کۆمەڵگەی ئەو دەوڵەتە ئیسلامییە دەبێت ،کەلە هەموو لایەنەکانی شارستانێتیدا بە ئیسلامەکەوە پایەندبن و، ئەویان تێدا بدرەوشێتەوە، ئەگەر وانەبێت دەوڵەت - گەل و ئوممەتەکەی- سیفەتی ئیسلامیی بەسەردا نابڕێت.

(ئەمە دەستوریێتی دەوڵەتە، شەرعێتی دەزگاکانی یاسادانان (تەشریعی) و جێبەجێکردن (ڕاپەڕاندن) و داوەرییە، واتە: پەرلەمان و حکومەت و دادگا.. ئینجا فێرخوازیی و سەربازییی و ڕاگەیاندن و...هتد).

هەر حکومەتێك / دەسەڵاتدارێکی سیاسیی، وڵات بە ویست و ئیرادەی سەربەستی موسوڵمانان نەهاتبێتە پێش، ستەمکارە، دەستدرێژکارە و مافی ئوممەتەکەی پێشێلکردووە.

حکومەتی ئیسلامیی، جۆرێکی تایبەتی حکومەتانە، لە هەموو حکومەتی سیستمەکانی تر جیاوازە، چونکە ئەو زەمینە و بنەمایانەی لەسەریان

دادەمەزرێت، جیاواز و تایبەتن.. چونکە ئیسلام دید و تێڕوانین و پێناسەی تایبەت بە خۆی، دەربارەی ئوممەت و نیشتمان و سەرۆکایەتی دەوڵەت و چۆنییەتی ڕێکخستنیان هەیە.

ئیسلام سیستم و سیاسەت و ئاراستەی تایبەت بەخۆی هەیە، لە ڕووی: ئابووریی و سەربازیی و یاسای و ڕۆشنبیرییەوە، کە لە زەمینە و بنەما و ڕوانگەی خۆیەوەن.

هەر لەبەر ئەم تایبەتمەندێتیانەیە، کە دەزگاکانی دەوڵەتی ئیسلامییش لەدەزگای دەوڵەتان جیاوازن، چ لەلایەنی: بەرنامە و ئامانجیانەوە، چ لەلایەن کاربەدەستان و جۆریانەوە.. لەمانەوە ئەوە ڕوون دەبێتەوە: کە تیۆری حوکمی ئیسلامیی، دەربارەی کێشە سەرەکییەکان حوکمی تایبەتە و، تەنها ئەویش مایەی بەختیارکردنی کۆمەڵگە و پارسەنگ ڕاگرتنی دەوڵەتی هەیە.

مرۆڤایەتیی دەیان سیستمی حوکمکردنی داهێنا و مومارەسەی کرد و، هێشتا بەردەوامە لە داهێنان و دارشتنی سیستمی تر، بەڵام واقیعی کۆمەڵگاکان سەلماندی، کە هەر چەوسانەوە و ژان و ناسۆریان لێکەوتەوە، جەنگ و شەڕ و شۆڕ و دەستدرێژی و پێشێلکاری مافی تاك و کۆیان لێکەوتەوە.

زەلیلی و سووکایەتیی و ژێردەستەیی تاك و کۆی گەلانی لێکەوتەوە، دارمانی داب ونەریت و ڕەوشتی بەرزی لێکەوتەوە.. لەڕاستیدا مرۆڤایەتیی هەقە ئیتر دید و ڕێی ئیسلام بگرێتەبەر، کە بزانێت چی بۆی چاکە و چی خراپە، چی خۆشحاڵی دەکات و چی پشێو و ئاڵۆز؟!

تا پیاوچاکانی واقیعناس، زانا و دانا، لەخواترس و قیامەتی؛ سەرکردایەتی و ئاراستەوانێتی مرۆڤایەتیی نەگرنەدەست، تا ئەحکامەکانی شەریعەتی خوا

حوكمی ڕەفتاری تاك و كۆی گەلان نەكات و، هەموان بەرەو لوتكەی راقییێتی شارستانێتی نەبات و، بە ئیسلام ئاسوودەیان نەكات، هەروا لە فەوزادا دەمێننەوە و بە ژان و ناسۆر و سەرگەردانییدا ڕۆدەچن..

ئێمە لێرەدا هەوڵدەدەین وێنایەكی ئەو ژیانە گشتییە بخەینە ڕوو، كە ئیسلام دەیەوێت بۆ كۆمەڵگە و دەوڵەتەكەی خۆی دابمەزرێنێت، تا موسوڵمان ئەوەی لەبەرچاو دیاربێت ،كە چۆن بە دید و ڕێی ئیسلامەكەیەوە بەرەو سەركردایەتی مرۆڤایەتی دەچێت و، جارێكی تر ئاڕاستەی شارستانییێتی خۆی دەكاتەوە.

بۆیە لێرەدا لەسەر كۆمەڵێك زاراوە دەدوێین و دەیانناسێنین، وەكو: (ئوممەت، خیلافەت، نیشتمان، سیستمی سیاسیی، ئابووریی، سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندن، سیاسەتی سەربازییی، سیاسەتی سزایی (جەزائی))، هەروەها هەندێك لە دەزگاكانی دەوڵەتی ئیسلامیی.

ئوممەتێك لە مێژووی كۆن و نوێدا هەیە، كە ئوممەتی ئیسلامە.. ئەم ئوممەتە وڵاتێكی هەیە، كە دارولئیسلامە، یان (دارولعەدل)ە، حكومەتێكی لێوە دێتەكایەوە، كە بە سیستمی خیلافەت حوكمی دەكات، كە سیایسەتی یاسا و ڕێسادانانی خۆی بە ڕۆشنی هەیە.

سیاسەتێكی دادپەروەرانەی ئابووری هەیە، سیاسەتێكی سەربازییانەی باڵا و راقییێتی خۆیی هەیە، سیاسەتێكی سەركەوتووی فێرخوازیی ڕەسەنی خۆی هەیە، سیاسەتێكی ئاڕاستەوانی ڕاگەیاندنی (میدیا)ی هەقخوازی هەیە..

خیلافەتێكە، كەدەزانێت ئەركەكانی سەرشانی دەرهەق بەناوەوە و دەرەوەی كیانی خۆی چییە؟

ڕۆشن و ئاشكرا و ڕاشكاوە تێیدا، بۆ هەریەكێك لەم سیاسەت و سیستمانەش، دەزگای تایبەت بە خۆی هەیە ،كە ماف و ئەرك و دەسەڵاتیان تێدا دیاریكراوە.

پێشئەوەی بچینە ناو بابەتەكانەوە، پێویستە ئەوە بیربخەینەوە، كە ئێمەی موسوڵمان -تەنها ئێمە- حەق و دادپەروەرێتی سنووری ماف و ئەرك و دەسەڵاتمان بۆ دیاریدەكات.

بۆیە: مرۆڤایەتیی كاتێك ڕاست و دروست، خۆمان و دینەكەمان دەناسێت، ترسی لێمان نابێت، مادام دڵنیای بكەین ،كە بە ئیسلام حوكمی دەكەین، چونكە ئیسلامەكە پلە و جێ و ڕێی هەموو مرۆڤێك -موسوڵمان یان كافر- شیاوانە دیاریدەكات..

ئەوانەی لە موسوڵمان دەترسن و، گوایە: پەرۆشی لەدەستدانی شارستانێتی مرۆڤایەتییانە بە هەڵەداچوون، چونكە لەوە دەترسن ئەو ئازادییە فشە و فریوكارییەی هەیە، لەدەست بچێت و ئازادیی ڕاستیان دەستنەكەوێت، ئەوانەیان لەنەزانینی ئیسلامەوە ترسیان بۆ دروستبووە، یان لە نەمانی بەرژەوەندی باتڵ و هەوا و هەوەسیان دەترسن و، خەمیانە ڕێیان بگیرێت.

ئەمەش پێویستە بخەینەوە یاد، كە ئێمە لێرەدا، ئەركەكانی دەوڵەتمان خستۆتەڕوو، لە شوێنێكی تردا ئەركەكانی تاكمان باسكردووە، ئەگەر چی لێرەدا هەندێكیان پێكەوە دێنەوە بەرچاو لەوانەی، كە ئەگەر دەوڵەتی ئیسلامیی دروستبوو، چی لەسەر تاكی كۆمەڵگە دەبێتە ئەرك؟

یان ئەگەر دەوڵەتی ئیسلامیی نەبوو، چی تر دەبێتە ئەركیان؟

بەهەرحاڵ، بەگشتیی باسەكانی ماف و ئەرك و دەسەڵاتی تاك و كۆی

کۆمەڵگە و، دەوڵەتی ئیسلامیی لێرەدا باسکراوە.

بەندی دووەم[1]
سیاسەتی ئابووری

باسی یەکەم: ڕێساکانی خاوەنێتیی لە ئیسلامدا.

باسی دووەم: چارەسەری کێشە ئابوورییە کۆمەڵایەتییەکان.

باسی سێیەم: واریدات و مەسرووفاتی بەیتولمال.

باسی چوارەم: هەندێك لە مەبەستەکانی ئابووریی ئیسلامیی.

(١)بەندی یەکەمی کتێبەکە بە جیا کراوەتە کتێب و بەناوی: (بنەماکانی دەوڵەت لە ئیسلامدا) چاپ و بڵاوکراوەتەوە.

ڕێڕەوێك:

لە باسی سیاسەتی ئابووری لە ئیسلامدا، نابێت دوو بابەت تێکەڵ بکەین: باسی یاسا و ڕێسای ژیانی ئابووری، وەکو ڕێسای: هەبوون و ویستن (العرض والطلب) و باسی یاسا و ڕێساکانی سیاسەتی ئابووری، کە پەیوەندییان بە ئەحکامە شەرعییەکانەوە هەیە.

یاسا و ڕێساکانی ژیانی ئابووری ،هەر وەکو ڕێساکانی گەردوون و ژیان و مرۆڤن، ڕێسای وجودن، بۆیە: هەر وەکو، کە تەسەور ناکرێت، کەسێك کتێبێك لەسەر دەستوور و یاسای سیستمێك بنوسێت و، تێیدا باسی هێزی ڕاکێشانی زەوی و خولانەوەی ئەستێرە و دووریان لە یەکترەوە بکات.

بە هەمان شێوەو نابێت تەسەور بکرێت، کەسێك کتێبێك لەسەر یاسا و دەستوور و ئەحکامی سیستمی ئابووری بنوسێت و، باسی ڕێساکانی ئابووریی بکات، وەکو: هەبوون و ویستن[(١)].

یاسا و ڕێساکانی ژیانی ئابووری ،لەزانین و تێبینی کردن و ئەزموون و سۆراخ و بەدواداچوون و ئامار و دیراسەوە دێت و، کتێبی تایبەت بەخۆیی لەسەرە، ئەمە پەیوەندی بەسەر یاسا و ڕێسا و ئەحکامەکانەوە نییە، کە بایەخی بە پەیوەندیی ئابوورییەوە هەیە..

---

(١) ڕێسای هەبوون (العرض) و ویستن (الطلب) لەژیانی تاك و کۆی هەموو کۆمەڵگەیەکدا هەیە، کە دەڵێ: ئەگەر کاڵایەك لەبازاڕدا کەمبوو زۆرتر دەخوازرێت، ئەگەر زۆربوو کەمتر بەدوایدا دەچن، چونکە پێویستییان نامێنێت، تۆ پاڵتۆ لەهاویندا عەرز بکەیت بۆ فرۆشتن خەڵکی نایکڕن ،چونکە پێویستییان نییە، ئەگەر لەزستاندا زۆر جۆرر پاڵتۆ عەرز بکرێت ،هەر کەم دەیکڕن، چونکە زۆرە و ئاسا دەستییان کەوتووە/دەکەوێت، پێویستییان نەماوە، بەڵام ڕێسا و یاسای سیاسەتی ئابووری تایبەتە بەسیستم و وڵاتانەوە، وەکو یاساکانی: بانق و قەرزدان.

یاسا و ڕێسا و ئەحكامی ئابووریی، دەبێت دادپەروەرانە دابڕێژرێن، لە بەرژەوەندیی زۆرتر و چاكتر بەرهەمهێنان بێت، هەروەها دەبارەی چۆنییەتی چارەسەریی كێشە ئابوورییەكان، كە لە ڕەفتار و مامەڵەی خەڵكییەوە درووست دەبێت.

هەموو سیستمێكی ئابووری، دەبێت باس لەكۆمەڵێك بابەت بكات و دید و ڕا و پێناسەی خۆی بۆ هەبێت، وەكو دید و ڕا و پێناسەی سەرمایەداریی و سۆشیالیستیی دەربارەی خاوەنێتییی، چۆنییەتییەكانی و شێواز و هۆكار و شیاو و نەشیاوەكانی و، ئەو مافانەی لە موڵك و ساماندا هەیە، هی كێن و چەندن و چۆن دابین دەكرێن؟

هەروەها ئەرك و بەرپرسێتیی دەوڵەت لە ژیانی ئابووریدا، داهاتی دەوڵەت و مەسروفاتی، چارەسەری كێشە ئابوورییەكانی تاك و كۆی كۆمەڵگەكەی... هەروەها.

لێرەدا ئێمەش ئەم بابەتانە لەدید و ڕا و پێناسەی سیستمی ئیسلامدا باسدەكەین،كە هەمووی دەكەینە چوار باس،كە لەباسەكانیشەوەبڕگە جیادەبنەوە:

باسی یەكەم: ڕێساكانی خاوەنێتیی لە ئیسلامدا.

باسی دووەم: چارەسەری كێشە ئابوورییە كۆمەڵایەتییەكان.

باسی سێیەم: داهات و مەسروفاتی بەیتولمال.

باسی چوارەم: هەندێك لە مەبەستەكانی ئابووریی ئیسلامیی.

باسی یەکەم
ڕێساکانی خاوەنێتیی لە ئیسلامدا

سێ بەڵگەنەویستی ڕوانگەی ئیسلامیی بۆ ئابووری:

پێشئەوەی باسی دید و ڕێسای ئیسلام لەرێکخستنی ئابوریدا بکەین، پێوستە سێ بەڵگەنەویست لە زەینماندا جێگیرببێت:

- بەڵگەنەویستی یەکەم: یەکسانیی مرۆڤ ئەستەمە:

مەحاڵە لەکۆمەڵگەیەکی مرۆڤایەتیدا، بتوانرێت ڕۆزی و بژێوی و سامان، وەکو یەك بەسەر مرۆڤەکانیدا دابەش بکرێت، چونکە جگەلەوەی سروشت و تەمەن و توخمیان جیاوازە؛ ڕەفتاریشیان لەپارە سەرفکردندا جیاوازە.

با نموونەیەك بهێنینەوە: ئەگەر چووینە گوندێکەوە و ویستمان هەموویان یەکسان بکەین، هەرچەندە ئەمە لە ڕووی مەبدەئیەوە خەیاڵە! چونکە گوندەکە پیاو و ئافرەت، گەنج و پیر، گەورە و گچکەی تێدایە و، ناشێت (یەکی هەزار دینار)یان بدەینێ و بڵێین: یەکسان ڕەفتارمان لەگەڵداکردن، ئەمە خۆی یەکسانی نییە، چونکە پیاوێکی باڵغ و زارۆکێك لەپێداویستیی و سەرفکردنی پارەکەدا، وەکو یەك نابن، بەڵام، با وادابنێین ڕەفتارەکەمان دادپەروەرانە بووە و یەکسانمان کردوون، دوای ساڵێك دەچینەوە لایان، تا بزانین یەکسان ماون؟

لەم ماوەی ساڵەدا بێگومان هەریەکەیان ڕەنجیداوە، کاری کردووە، ژیری و جەستە و توانای بۆ پارە پەیداکردن خستۆتەگەڕ، مەسروفی کردووە لە خۆراك و

پۆشاك و هاوسەرگیری و... هتد.

بێگومان دەیانبینین هەروەکو جارانن، دەوڵەمەند و هەژارییان هەروا تێدایە، هەیانە کاسبی بە هەزار دینارەکەوە کردووە و دەوڵەمەندتر بووە، کەچی کەسێکی تر، کە هاوشانی ئەو بوو لەهەبوونیدا هەژارە، چونکە هەزار دینارەکەی لە شتی غەیرە زەروریدا سەرف کردووە.

ئەگەر بمانەوێت ئەمساڵیش (یەکسان)یان بکەینەوە، ئەمجارە پارە (هەزار دینار) لەدەوڵەمەندەکانیان بستێنین و بیدەینە هەژارەکانیان ، پاش ساڵێکیش بچینەوە بزانین چەند یەکسانبوون؟

دەبینین، نەك هەر یەکسان نەبوون، بەڵکو لەکاسبی و ڕەنجدانیش کەوتوون! ئەو کەسەی پێشتر بە پارەکەوە کاسبی کردبوو، وتوێتی: جا بۆ کاسبی بکەم، کە ڕەنجە زیادەکەم لێ دەستێنرێت، منیش کار و کاسبی ناکەم و چاوەڕێی هەزار دیناری ساڵی داهاتوو دەکەم!

ئەوی، کە هەزار دینارەکانی وەرگرت، هەر پاڵیداوەتەوە و چاوەڕێی ساڵی سێیەمە! وتوێتی: جا بۆ کاسبی بکەم، کە دانیشتووم و ڕەنجی دەوڵەمەند و پارەی بەیتولمالم بۆ دێت؟!

ئەگەر بڵێیت: ئەمساڵیش پارەکەیان دەدەمێ ،بەڵام (موراقەبە)یان دەکەم، داخۆ چی دەکەن؟

بەڵام ئەمە کار و کات و پارە بەفیڕۆدانە و، پارەیەکی ئیزافی دەخوازێت بۆ موراقەبەکردنەکەیان، جگەلەوەی فێری شاردنەوە و چاوچنۆکی و خێرنەکردن دەبن!

خۆ ناکرێت بە قەدەر کەسە باڵغەکانی گوندەکەش چاودێر تەعین بکرێت، کە ئەوانیش یەکی هەزار دیناریان دەوێت (نەڵێی جیهازی موراقەبە دادەنێین، چونکە کارمەندانی جیهازەکەش زۆردەبن و، پارەی زۆرتریان دەوێت، چونکە بە

حساب (فەننی)ین و کارەکەیان شەو و ڕۆژییە و گرنگە**!**).

کەوابوو: هەر لەسەرەتاوە بیرۆکەی یەکسانکردنەکە هەڵەبوو، بۆیە خوای گەورە لە قورئاندا باس دەفەرموێ: کە ئەگەر جیاوازیی مەعیشەت لە نێوان خەڵکیدا نەبوایە ژیانی مرۆڤایەتی پارسەنگ نەدەبوو، بۆیە هەر دەبێت ئاستی ژیان و ڕادە و بڕی هەبوونی و نەبوونی جیاوازبێت، ئەمەش ڕێسایەکی عەقائیدی و گەردوونیی ئابوورییە.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَٱللَّهُ فَضَّلَ بَعۡضَكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ فِي ٱلرِّزۡقِۚ ٧١﴾ النحل: ٧١.

واتە: خوای گەورە ئاستی هەندێکتانی جیاواز داناوە لەئاستی هەندێکی ترتان لەڕزق و ڕۆزییدا.

حیکمەتی ئەمەشی ڕوون کردۆتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمۡ خَلَٰٓئِفَ ٱلۡأَرۡضِ وَرَفَعَ بَعۡضَكُمۡ فَوۡقَ بَعۡضٖ دَرَجَٰتٖ لِّيَبۡلُوَكُمۡ فِي مَآ ءَاتَىٰكُمۡۗ ١٦٥﴾ الأنعام: ١٦٥.

واتە: ئەوە خوای گەورەیە، کە بە بریکاریی سەرزەویی دایناون پلەی هەندێکتانی باڵاتر لەوانی تر دیاریکردووە، تا بەوەی بە هەمووتانی داوە تاقیتان بکاتەوە.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَرَفَعۡنَا بَعۡضَهُمۡ فَوۡقَ بَعۡضٖ دَرَجَٰتٖ لِّيَتَّخِذَ بَعۡضُهُم بَعۡضٗا سُخۡرِيّٗاۗ ٣٢﴾ الزخرف:٣٢.

واتە: ئاست و پلەی هەبوونی هەندێکیانمان باڵاتر دانا، لە ئاست و پلەی هەبوونی هەندێکی تریان، تا بۆ پارسەنگ ڕۆشتنی ژیانیان لە خزمەتی یەکتردابن (نەبوو بە خزمەتکردن و هەبوو بە کرێدان).

ئەگەر مرۆڤایەتیی ئاوا هەندێکیان لە خزمەتی هەندێکی تریاندا نەبوونایە و، هەریەکەیان وزەی خۆی بەکرێ نەدایا، کاروباری کۆمەڵگە نەدەڕۆیشت، هەموو

شتێك دەوەستا.

- بەڵگەنەویستی دووەم: ناشێت خاوەنێتیی بێ یاسا و سنوور بێت:

ناشێت کۆمەڵگەیەك بێ یاسا و ڕێسای خاوەنێتیی ماڵ و سامان بەڕێوەبچێت، ناشێت ڕێدراو و ڕێنەدراوی کاڵا و ڕەفتاری کڕین و فرۆشتن و، کرێ و خزمەت دیاری نەکرێت، چونکە ژیانەکە دەبێتە ژیانی فەوزای دارستان و، بەهێزەکان بێ هێزەکان دەکەن بە ژێرەوە، دەیانەفەوتێنێن، یان مەحڕومیان دەکەن، یان بۆخۆیانیان ئیستیغلال دەکەن.

ماڵ و سامان بە هەق و ناهەق دەبرێت و دەخورێت، (یاسا) دەبێتە هێزی راپسکاندن و توانای فرت و فێڵ و جورئەتی دزی و ماشینەوە! دادپەروەرێتی نامێنێت.

بۆیە حەتمەن دەبێت هەموو لایەن و ڕەهەند و چۆنیەتییەکی خاوەنێتیی ،بە یاسا و ڕێسای دیار و ڕۆشن و ئاشکرا وا ڕێکبخرێت، کە دادپەروەێتیی بهێنێتەدی، (لانی کەم هەرهەموو دانیشتوان پێداویستییە فیزیکییەکان (خۆراك و خواردنەوە و پۆشاك و...هتد) و، ئەمان (سوکنا و مافی نیشتەجێبوون و گواستنەوە و بێ خەمبوون)یان دابین بکرێت.

ئەمانی ژیان، ئەمانی بژێوی، هەلی ڕەخساوی سەلماندنی بوون و گرنگی خۆ)، ئەمە لە لایەکەوە، لە لایەکی ترەوە ناشێت ڕێ بدرێت، هەموو ماڵ و سامان لەدەست کۆمەڵە کەسێکی کەمدا پەنگ بخواتەوە و، پێی بوغرا ببن و لوتبەرز و هەڕاڵانە بەسەر ئەوانی تردا خۆبادەن..

ئەمانە لەملاوە (موتریف)انە بژین و هەزاران و ملیۆنەهاش لەولاوە، بژێویی ڕۆژانەیان بۆ مسۆگەر نەکرێت، هەزاران لەبرسا بمرن.. لەبەر ئەمەیە، کە خوای گەورە ڕێی نەداوە ماڵ و سامان لای دەوڵەمەندەکان گەنجینە بکرێت و

بمێنێتەوە، یەکێك لەئامانجەکانی دابەشکردنی سامان لەئابووریی ئیسلامییدا ئەوەیە: کە سامان نابێت لای دەوڵەمەندەکان گیربدرێن.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ كَيۡ لَا يَكُونَ دُولَةَۢ بَيۡنَ ٱلۡأَغۡنِيَآءِ مِنكُمۡۚ ﴾ الحشر: ٧.

واتە: تا ماڵ و سامان هەر لە نێوان دەوڵەمەندەکان نەمێنێتەوە.[١]

بەبۆنەی باسی نامەعقوڵێتیی وەلکردنی کۆمەڵگە، بێ یاسا و ڕێسای ئابووری، جێی خۆیەتی ئاماژەیەکی تەوس ئامێز بە خەیاڵپڵاوێتیی کۆمۆنیستەکان بدەین ،کە دەڵێن: دوای قۆناغی سۆشیالیزم ،قۆناغی کۆمۆنیزم دێت،کە ئیتر هەبوونی حکومەت زەرووری نامێنێت، چونکە هەموو خەڵکەکە ئەوەندە ڕۆشنبیر دەبن، کە هەریەکەیان بە قەدەر توانای خۆی ڕەنج دەدات و، هەرکەسەش بە قەدەر پێداویستی خۆی هەڵبگرێت.

سەیر ئەوەیە: کە دەڵێن: ئەمە نەك هەر قۆناغی کۆتایی سۆشیالیزمە، بەڵکو مرۆڤایەتیی هەر هەمووی دەگاتە ئەم قۆناغە، سەیرتریش ئەوەیە: کە دەڵێن: گەیشتنی ئەم قۆناغەش حەتمییە و هەر دێتە پێشێ!!

بۆیە دەڵێن: خەباتکردن بۆ ئەم داهاتووە (گەش و ڕووناکە) پێشکەوتووخوازییە!! هەر ئەم دیدە خەیاڵپڵاوە، بەڵگەیە لەسەر پووچەڵی دیدە فەلسەفی و بزاڤییەکەی کۆمۆنیستەکان، بەڵگەیە لەسەر نەبوونی بیروهۆش..

لەڕاستیدا خۆشباوەڕی گێلانەیە و، ئەوەی خەڵکیشی بۆ بانگهێشت دەکەن

---

(١) بڕوانە زەکاتدان چەند کاریگەرە، کە نابێت پارەی دانراوت لەبڕی (نیصاب) زیاتر بێت، واتە: ئەوەندەی زەکاتی لێدەکەوێت.

(وارین بۆخت) ئەمریکاییە، تەمەنی (٨٣)ساڵە و (٧٤)ملیار دۆلاری هەیە و تەنها دەژی، تەنانەت مۆبایل و کۆمپیوتەری لاپتۆپیشی نییە! ئەم ملیارانەی ئەو لە بانق هەیەتی، لە ئیسلامدا زەکاتدان ناهێڵێت دانرێت، چونکە هەر ساڵە و (٤/١ = ٢.٥٪)ی دەبات.. بۆیە خاوەنەکەی ناچار دەکات بیخاتە ئیش و ئیش بۆ هەژاران مسۆگەر بێت.

بڵقی سەرئاوە، (هێلکەی کەڵەشێرە!).

سەیر ئەوەیە، کە دەڵێن: ئەم ئەنجام و چارەنوسەی مرۆڤایەتی دەیگاتێ، کە نەحکومەتەکان دەمێنن و نەپارە، نەخاوەنێتیی و سەرمایە، ئەمە قۆناغی یەکەم وکۆتایی مرۆڤایەتییە، دەڵێن: سەرەتا کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی کۆمۆنیستانە ژیاون، هەموو شتێك هاوبەشبووە بۆ هەموویان.

بۆیە خەباتی پێشکەوتووخوازانە، مرۆڤایەتیی دەگەیێنێتەوە قۆناغێکی هەروەکو ئەو! ئێ باشە، کە کۆمۆنیستی یەکەم نەما و گۆڕا، ئیتر چۆن کۆمۆنیستی کۆتا دروست دەبێتەوە؟!

یان چۆن ئەویش - ئەگەر دروست بوو - بەردەوام دەبێت و کۆتایی نایات و ناگۆڕێت؟!

ئەمە لە کاتێکدایە، کە نەبەڵگەیەکی مێژوویی لەبەردەستدایە، کە قۆناغێکی کۆمۆنیستی یەکەمی وا هەبووە و، نەواقیعی ئێستا دەوڵەتانی سۆشیالیستی ئەوە دەسەلمێنێت، کە بەرەو ئەو قۆناغە خەیاڵپلاوە دەچن.

کەوابوو: کۆتا کۆمۆنیزم ،هەروەکو یەکەمین کۆمۆنیزم فشە دەرچوو!...

- بەڵگەنەویستی سێیەم: ناشێت دەوڵەت خاوەنی هەموو شتێك بێت و کۆمەڵگەش کرێکاری ئەو بێت:

ناشێت هەموو موڵك و سامان و هۆکارەکانی بەرهەم، لەدەست دەوڵەتدابێت، کە هەر کۆمەڵێك مرۆڤن و دەبنە چینێکی سەرمایەدار و، لەولاوەش کۆمەڵگە کرێکاری بۆ ژیانی کولەمەرگی و بژێویی نانە سکی بکات، چونکە ئەمە:

١- لە سنوور دەرچوونی دەوڵەتە، ئەرکی دەوڵەت: ڕێکسختنی ژیانی کۆمەڵگە و دابینکردنی دادپەروەرییە لە نێوان دانیشتواندا، دەوڵەت بۆ ئەوەیە، کە تاك و کۆی کۆمەڵگە ،دەستدرێژیی نەکەنە سەر یەکتریی و ستەمیان لە نێواندا نەهێڵێت، نەك خۆی ڕوتیانبکاتەوە و سامانیان زەوت بکات، ئەگەر لە پارسەنگی دادپەروەری ترازا، حەتمەن دەکەوێتە لاسەنگی ستەمکارییەوە.

٢- لەو حاڵەتەدا ،کە کۆمەڵگە هەمووی دەبێتە کرێکار و جوتیار و ڕەنجدەر و خزمەتکاری چینی سەرێ، وزە و توانایەکی زۆر بەفیڕۆ دەڕوات، چونکە خەڵکی ئەوەندەی، کە بۆکاری خۆیان ڕەنجدەدەن و دڵسۆز دەبن، ئەوەندە بۆکاری حکومەت ڕەنج نادەن و وا دڵسۆزیش نابن.

٣- کاتێك هەموو دەسەڵات و هێزێك بەشێوەیەکی مەرکەزیی بنبڕ، وا لەدەست دەوڵەتدایە و، کۆمەڵگەش هەمووی بۆتە کرێکاری دەوڵەت، بواری خۆراپسکان و گۆڕانکاریی نامێنێتەوە.

بۆیە بەڕاستی ئەمە کۆیلایەتییەکی بەیاساکراوی ڕازاوەیە، جا هەروەکو، کە کۆیلە ناتوانێت لە کۆیلەیی دەربچێت و ناتوانێت سکاڵا بکات، هەر ئاواش کۆمەڵگە ژێردەستی دەوڵەتی خاوەن هێز و سەرمایە و، دەزگای داوەری و داپڵۆسین ناتوانێت هاواربکات زیندان دەکرێت، کە سکاڵای یاسایش دەکات ڕەفتارێکی بێ مانا و بێ سوودە، چونکە وەکو شکاتکردنە لای داوەر هەر لەداوەرەکە خۆی!

دەسەڵات زوڵمەکەی کردووە و سکاڵاکەش هەر لەو کراوە و، چۆتە بەردەست ئەو بە ئومێدی گۆڕانکارییی.

٤- کاتێك دەوڵەت مەرکەزییە و خاوەنی هەموو شتێکە، کۆمەڵگەش کرێکاری سست و ئیهمالکارە، دەوڵەت دەبێ دەزگای چاودێری دابمەزرێنێت، کە هەزاران هەزار کاری تێدادەکەن! کارەکەشیان نووسینی راپۆرتە لەسەر کۆمەڵگەکە!

ئەم هەموو چاودێرەش دەبنە مشەخۆری سەر ڕەنجی کۆمەڵگە! ئینجا ئەمان و کۆمەڵگە سستەکە دەکەونە کاری ناقۆڵای وەکو: دزی و گزی و ناشینەوە و بەرتیلدان و، پێشێلکردنی یاسا و داد و ڕەوشت! ئەمەش دیارە، چ گەندەڵییەك دەخاتەوە..

دوای پێشچاوخستنی ئەم بەڵگەنەویستانە دەڵێین:

ئیسلام تاکە سیستمە ،کە هەموو ڕێگاکانی خاوەنێتیی لەسەر بناغەی ڕاست و ڕەوای دادپەروەری دارشتووە، سنووری وردەکارانەی دارشتووە، مافی لایەنەکانی بە ڕۆشنی تێدا دیاریکردووە، ئەنجامی ماڵ و سامانی دیاریکردووە ، کە دابەشکردنەکەش بە ڕێژە نەگۆڕەکانی میرات (کە هەتا ئێستاش هیچ وڵاتێکی پێشکەوتووی دنیا نەیگەیشتۆتێ)، لە هەموو لایەکەوە بەرژەوەندیی توێژەکانی خەڵکی ڕەچاوکردووە، بێئەوەی دەوڵەمەندیش بچەوسێنێتەوە، بەشێوەیەك، کە هەم لەگەڵ سروشتی مرۆڤدا بگونجێت، هەم لەگەڵ ئەو مەبەستەدا، کە مرۆڤی لەسەرزەمین بۆ خەڵقکراوە، کە لەگەڵ لایەن و ڕەهەندەکانی تری ئاراستەی ئیسلامدا سازاوە، بۆ پارسەنگ پەروەردەکردنی مرۆڤی خێرخواز و چاکساز.

لەهەمان کاتدا تاك تێر و کۆمەڵگە هێمن دەکات و، یاسا و ڕێسایەکی پارسەنگیان دەخاتە بەردەست، کە ئابوورییەکی پاك و بەسیان بۆ دابین بکات،

هەر هەمووشی لەگەڵ حەقدا دێتەوە، بەرژەوەندی تاك و كۆی كۆمەڵگە و دەوڵەت دەهێنێتەدی و ناهێڵێت نە مافی خاوەنێتیی تاك بفەوتێت و، نە بواری گەشەكاریی لەبەردەمدا تەنگ ببێتەوە، نە ڕێ بە دەوڵەتیش دەدات، دەستدرێژی بكاتە سەر مافی تایبەت و گشتیی دانیشتوان و، نە ڕێ دەدات هێزی دەوڵەت بكاتە ئامێری تین و فشار و، مەنزیلەی دەوڵەت ببێتە هۆكاری داڕشتنی یاسای زەوتكردن و ماشینەوە و چەوساندنەوە.

پێش هەموو شتێك و دوای هەموو یاسا و ڕێسایەك، هەمیشە ئەوە دەخاتەوە یاد، كە ئەمە دینی خوای كارزان و دادپەروەرە، كە كردوێتییە بەرنامە و ڕێبازی ژیان و مرۆڤایەتی..

جا كێش هەیە بەرنامە و ڕێبازی جوانتر لەهی خوای گەورە داڕێژێت: ﴿وَمَنۡ أَحۡسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبۡغَةٗ ١٣٨﴾ البقرة: ١٣٨.

واتە: كێ جوانتر لە دینی خوا دێنێتەكایەوە؟!

بۆیە هەر سیستمێكی ئابووری بگریت، چونكە لەدید و تێڕوانین و پێناسەی لێڵ و هەڵەوە هاتووە، دەبینیت پڕە لە خاڵی لاواز و كەلێن و كون، پڕە لە جوانكردنی زوڵم و دەستدرێژی، پڕە لە چەواشەكاریی سامان زەوتكردن و، ڕەنج بردن بە ناوی یاسا و دادپەروەرییەوە، دەبینیت زۆر ئاسان و بە ڕادە و بڕی ئێجگار زۆر، مافی تاك و كۆ - لە بەرژەوەندی چینێكدا - پێشێل دەكرێت.

ئێمە لێرەدا ڕێساكانی ئیسلام باسدەكەین ،كە چۆن بارودۆخی ئابووری تاك و كۆی كۆمەڵگە و دەوڵەت ڕێكدەخات، لێرەدا دەبینین، كە ئیسلام تاكە دید و بەرنامەیە و لە هەموو دید و سیستمێكی تری جیهان جیاوازە، ئەگەرچی لە هەندێك لایەنی لێرە و لەوێدا، دەشێت لەگەڵ ئەم سیستم و ئەو سیستمدا لێك بچن، بەڵام لە جەوهەردا زۆر جیاوازن، باسەكان لێرەدا لە چەند بڕگەیەكدا ڕوون دەكەینەوە.

برگەی یەکەم:
شێوازە ڕێگاپێنەدراوەکانی خاوەنێتیی (چۆنیەتییە قەدەغەکانی):

خاڵی یەکەم: سووخۆریی (الربا):

سەودا و مامەڵەی سووکاریی لە ئیسلامدا حەڕامە، کەم و زۆریی، هەر ئەو حوکمەی هەیە، پلەی دژواری و حەڕامێتییەکەی زۆر لە زیناکردن گەورەترە، لەگەڵ ئەوەدا، کە ئاشکرایە، کە حوکمی زیناکار: ڕەجمکردنێتی، تا مردن - ئەگەر هاوسەری هەبوو - زینا لەمە سەختترە و سزاکەی گەورەترە:

- (عبداللەی کوڕی حەنزەلە - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (دِرْهَمُ رِبًا يَأْكُلُهُ الرَّجُلُ وَهُوَ يَعْلَمُ، أَشَدُّ مِنْ سِتَّةٍ وَثَلَاثِينَ زَنْيَةً)[١].

واتە: یەك درهەمێکی سوو، کە کابرا دەزانێت سووە و حەڕامە و، هەر دەیخوات،ئەوا لە (سی و شەش) جار زیناکردن گەورەترە!

- هەروەها دەفەرموێ: (الرِّبا ثَلاَثَةٌ وَسَبْعُونَ بَاباً أَيْسَرُها مِثْلُ أَنْ يَنْكِحَ الرَّجُلُ أُمَّهُ)[٢].

واتە: گوناحی سووخۆریی: (حەفتا و سێ) دەرگای هەیە، ئاسانترینیان بە قەدەر ئەوە گوناحە، کە پیاو دایکی خۆی مارەبکات! (کە مارەییەکە باتڵە و

---

(١) ئەحمەد (٢١٩٥٧)، بەززار (٣٣٨١)، دارەقوطنی (١٦/٣)، شێخی ئەرنائوط لە (تخريج المسند) و (تخريج سنن دارقطني)دا دەفەرموێ: (ضعيف مرفوعا)، بەڵام شێخی ئەلبانی لە (تخريج مشكاة المصابيح) دەفەرموێ: (إسناده صحيح).

(٢) حاکم لە (المستدرك) (٢٢٥٩)، حازی عێراقیش دوای توێژینەوەی دەفەرموێ: (إسناده صحيح).

چوونەلای لە زینای تر گوناحترە)!

ئەم گوناحە گەورە و سەختە، هەموو لایەنەکانی سووکاریی دەگرێتەوە:

- (جابری کوڕ عبدالله - خوا لێیان ڕازی بێت) دەفەرموێ: (لَعَنَ رَسولُ اللهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) آكِلَ الرِّبَا، وَمُؤْكِلَهُ، وَكَاتِبَهُ، وَشَاهِدَيْهِ، وَقالَ: هُمْ سَوَاءٌ)[1].

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەعنەتی لە بخۆری سوو و وەکیلی و نووسەر و دووشاهیدەکەشی کردووە (دوعای لێکردوون، کە ڕەحمەتی خوای گەورە دووربخرێنەوە)، پاشان فەرموویەتی: هەموو لە گوناح بەرکەوتندا وەکو یەکن..

ئا ئەم هەڕەشە و سزا سەختەی (کە ئەوی ئیماندار بێت لە بەرامبەریدا دەلەرزێت و ئۆقرەی لەبەر هەڵدەگیرێت) لەبەر ئەوەیە، کە سووکاریی زۆر دژوار و بەد و کاولکارەو، ئاسەواری خراپی هەیە و فەسادی زۆری لێدەکەوێتەوە.

کاریگەریی سلبی لەسەر لایەنەکانی ئابووریی دروست دەکات.. سووکاریی وادەکات، کە سامان لەبەردەستی چینێکی مشەخۆری بێ بەزەییدا کۆببێتەوە ،کە سووخۆرەکانن، یان لەدەست دەوڵەتدا دەبێت ئەوەندەی تر، خەڵکی ژێردەستەدەکات پێی، چونکی سووخۆر دانیشتووە و پارەکەی، پارەی تر بەرهەم دەهێنێت، دانیشتووە و ڕەنج و ماندووبوونی خەڵکی بۆ دەبێتە پارە و، دێتە بەردەستی!

پارەی ئەو هەر لە زیادبووندایە و پارەی خەڵکیش هەرکەمبووندا! کە سووخۆر لە کۆمەڵگەیەکدا زۆر دەبن، چینێکی جێگیری سەخت، کە لادانیان زۆر زەحمەت دەبێت، ڕۆژانە سامانیان زیاد دەکات، تا وایلێدێت سەرچاوەی

---

(١) موسلیم (١٥٩٨).

سامانی وڵات رەهن دەکەوێتە لای ئەوان (ئیتر ئەوان سوار و کۆمەڵگە پیادە!).

سووکاریی وادەکات، کە خەڵکی ببنە کرێکاری خۆڕایی سووخۆر، کە پارەیەکیان لێ وەرگرتووە، ئەسڵەکەیان داوەتەوە و، ئیتر هەر کاردەکەن و ئەوی پەیدای دەکەن - لە بەرامبەر زیادەی سووەکەدا - دەیدەنە سووخۆر..

ئیتر ئاوا دەیان ساڵ ڕەنجی خۆڕایی لەپێناو دەوڵەمەندترکردنی سووخۆراندا دەدات! ئەمە جگەلەوەی لەوانەیە سووگر لەبەر پێداویستیی خۆی (بۆ نموونە دە هەزار دینار) پارەی لە کەسێکی تر/ یان لەبانق وەرگرتووە، تا خانووی پێ بکڕێت، یان بازرگانیی پێوەبکات، دەبینی دەکەوێتە زیانێکەوە،کە خانووەکە دەفرۆشێت، کەچی هێشتا پارەی سوو دەبژێرێتەوە!!

بازرگانییەکەی ئیفلاسی کردووە، کەچی دەبێت پارە بۆ دانەوەی زیادەی سووەکە پەیدابکات.. ئا ئەمە ڕەنج بەخەساری و داماوی و کلۆڵییە.

سووکاری بەهەزاران دەوڵەمەند بێ بەرهەم دەکات، خۆیان هیچ ناکەن و نەك هەر بەخێودەکرێن، بەڵکو دەوڵەمەند دەکرێن، دانیشتوون پارەیان بۆ دێتە بەردەست..

ئاسەواری بەدی سوکاریی ئەوەندە زۆر سەخت و دژوارە، کە لێرەدا جێی نابێتەوە باسی بکەین، جێباسی خۆی لە کتێبە فیقهییەکاندایە، ئەوەندە بەسە، کە بزانین سووکاری چەند دژوارە و دوژمنکارانەیە، کە خوای گەورە جەنگی بەرامبەر بەرپاکردووە!

فەرمانی بە پێغەمبەرەکەشی (صَلَّىٰ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) داوە، کە جەنگی بەرامبەر ڕاگەیێنێت!! بۆیە ئەرکی دەوڵەتی ئیسلامییش ئەوەیە: جەنگی بێ ئامانی بەرامبەر ڕابگەیێنێت و دژی سووخۆران بوەستێتەوە و، لە بەرەی بەرامبەردا بە زەلیلی و ڕسوایی ڕایانبگرێت.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓاْ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمۡ تَفۡعَلُواْ فَأۡذَنُواْ بِحَرۡبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَإِن تُبۡتُمۡ فَلَكُمۡ رُءُوسُ أَمۡوَٰلِكُمۡ لَا تَظۡلِمُونَ وَلَا تُظۡلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾﴾ البقرة: ٢٧٨ – ٢٧٩.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە ! لە خوا بترسن ، ئەگەر ڕاستدەکەن و موسوڵمانن، ئەگەر ترسی خواتان لە دڵدایە، سا واز لەو سووکارییەتان بهێنن ، کە هێشتا بەدەستتانەوەیە، ئەگەر ئەم فەرمانە بەجێ نەهێنن ،دەی سا خۆتان ئامادەبکەن بۆ جەنگێك، کە خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) بەرامبەرتان ڕایدەگەیێنن، چونکە ئێوە بە سووکاریتان دژایەتی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەیتان ڕاگەیاندووە، ئەگەر وازدێنن و تۆبە دەکەن، سەرمایەکەی خۆتان بێ زیاد و کەم هەڵبگرنەوە، نە ستەم لە خەڵکی بکەن بە زیادە لێ سەندنیان و، نە تووشی زیانیش ببن بە کەمبوونەوەی سەرمایەکەتان یان لەدەستدانی.

کە خوای گەورە ئاوا بنبڕانە بڕیاری حەڕامێتیی سووکاریی داوە و هەموو دەرگا و ڕێگا و ڕێچکەکانی داخستووە، دەیان دەرگای بواری کاسبی حەڵاڵی کردۆتەوە کە ببێتە مایەی وەبەرهێنانی پارەی حەڵاڵ و گەشەکاریی سامان، بۆنموونە ڕێگای بە کۆمپانیای (موزارەبە) داوە کە بریتییە لە شەریکایەتییەك لە نێوان خاوەن سەرمایەکە و خاوەن کارەکەدا، لەو سەرمایە و لەم کار پێوەکردنی و قازانجیش لە نێوانیاندا بەشەریکایەتی بەو ڕێژە و ئەندازەی ڕێدەکەون لەسەری، ئەگەر زیانیشیان لێکەوت خاوەن سەرمایەکە تەحەممولی زیانەکانەکە دەکات نەك هەڵسوڕێنەرەکەی، ئەم ئەوەندەی زیان بەسە کەکارەکەی لەدەست دەچێت..

هەروەها ڕێگای بە فرۆشتن بە (سەلەم) داوە، کە بریتییە لە: فرۆشتنی

بەرهەمێك پێش پێگەیشتنی، جوتیارێك ئێستا پارەی بۆ خانووكردن پێویستە، ناشییەوێت زەویەكەی بفرۆشێت، بە بەرامبەر دەڵێت: بەرهەمی ئەمساڵم، كە پێگەیشت بۆ تۆ، بەرامبەر ئەوەندە پارە، كە ئێستا بمدەیتێ.. تەفسیلاتی باسی سەلەم وا لە كتێبی فیقهییەكاندایە.

هەروەها (قەرزی حەسەنە)ی هانداوە، كە كابرا بڕێك پارەی دیاریكراو لە بەتولمال وەردەگرێت (یان لە خێرومەندێك)، كە دوای ماوەیەكی دیاریكراو بێ زیادبوون بۆی دەهێنێتەوە، یان بەقستی مانگانە - بێ زیادە – دەیداتەوە.

ئەمە جگە لە زەكات و خێر و سەدەقات ،كە ئەگەر بەڕاستی زەكات بایەخی پێبدرێت و دەزگای خۆی هەبێت -وەكو دواتر باسی دەكەین إن شاء الله- كەس موحتاج نامێنێت ، تەنانەت موحتاجی قەرزكردنیش نابێت، ئەگەر موحتاجیشی بوو، ئەوا بە یەكێك لەوڕێگایانەی ئاماژەمان پێدا، دەتوانێت بەدەستی بهێنێت..

دەوڵەت هیچ عوزرێكی نییە لە سووكارییدا، چونكە ئەوەندەی توانای دارایی و ئابووریی لەبەردەستدایە، كە دەتوانێت بەرژەوەندیی خۆی و كۆمەڵگەكەی - بێ سووخۆریی - دابین بكات، خوای گەورە لە بەرژەوەندی كۆمەڵگەی مرۆڤایەتییە، كە دینەكەی خۆی بۆ كردوونەتە ڕێباز و بەرنامەی ژیان، دینەكە خۆی لە بەرژەوەندی خەڵكییە، حاشا وەلیللا، كە شتێكی تێدا بێت لە بەرژەوەندی دین و دنیای تاك و كۆی كۆمەڵگە و دەوڵەت نەبێت، ئەزموونی بانكە ئیسلامییەكانیش سەلماندیان ،كە سەركەوتووبوون.[١]

(١) ئەوەی نووسەری ڕەحمەتی ئاماژەی پێدا ساڵانی سەرەتای هەشتاكانی سەدەی ڕابردووە، بەڵام ئەوەی شتێكی زۆرگەورە و كاریگەر بوو، كە لە تەنگژە ئابووریەكەی ساڵی ٢٠٠٨ بەسەر جیهاندا هات، كە دەرچەیەكی لێدانەكەی ئەمریكا بوو لە ١١ی سێپتێمبەری ٢٠٠١، ئەو ساڵە ١٤٧ بانكی ئیسلامی هەبوو، هیچییان تووشی زیان نەبوون و بەپێچەوانەوە قازانجییان زۆر بوو، ئەمە وایكرد فەڕەنسا بانكێكی ئیسلامی بە سێ تریلیۆن دابمەزرێنێت، واتە (٣،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠) دۆلار.

پێویستە لێرەدا ئاماژە بە شتێکی گرنگ بدەین:

ئەمەی لێردا باسیدەکەین، پەیوەندی بە دارولئیسلامەوە هەیە، نەك بەدارولحەربەوە، کە بەتەئکید جیاوازە، ئیسلام ماڵ و سامانی ڕەعییەتەکەی دارولئیسلام بەحەڕام دەزانێت، نەك خوێن و ماڵی خەڵکی دارولحەرب، مەگەر هاوپەیمانی دارولئیسلام بن، لەم ڕوانگەوەیە،کە ئەگەر موسوڵمانێك بەپێی پەیمانێکی ئەمان چووە دارولحەرب، وەکو ئەم سەردەمە، کە موسوڵمان بەپاسەپۆرت دەچێتە وڵاتەکانیان.

لەم حاڵەتەدا دەبێت بەتەواویی بەپەیمانەکەیانەوە پایەندبێت (دەربارەی گیان و ماڵ و ناموسیان ،کە دەبێت لە ئەماندابن لێی)، ئەگەر پارەیەکی لێیانەوە -بە ڕەزامەندیی خۆیان- دەستکەوت بۆی هەیە وەریبگرێت و ببێتە خاوەنی.

ئەگەرچی بە ڕێگایەك پەیداکرابێت، کە لە دارولئیسلامدا حەڕام بێت.. بۆ نموونە، ئەگەر موسوڵمانێك پارەی لە بانقەکانیاندا دانا، بۆی حەڵاڵە ئەو زیادەیە (ڕێنتە) بخوا کە دەیدەنێ[1]، ئەگەر کۆمپانیاکانی (تەئمین) ماڵ و سامانی تۆمارکردبوو، پاشان شتێك ڕوویدا و سامانەکەی فەوتا، یان کەمی کرد و کۆمپانیاکە بۆی قەرەبوو کردەوە، بۆی هەیە پارە قەربووەکەیان لێ وەربگرێت، ئەمە بۆچوونی (ئەبوحەنیفە) و (محمدی کوڕی حەسەن)ە[2].

---

(١) ئەمە یەکێکە لەو هەڵانەی نووسەری ڕەحمەتی تێیکەوتووە، کە ڕاوبۆچوونی مەزهەبەکەی (حەنەفی) لێرەدا هێناوەتەوە کە قسەیەکی بێ بەڵگە و باتڵە، ئیمامی ئەبو حەنیفە و محمدی کوڕی حەسەن نموونەیان هێناوەتەوە بەڵام شەرعناسانی دواییی حەنەفی کردیانە ڕێسا و بەڵگەی شەرعی، بۆیە (نعوذ بالله) حەنەفییەکان لە ئەوروپا گرتیانەبەر و بەدەگمەنیش یەکێك نابینیت سووکاری نەکات.

لەم ڕوانگە بێ بەڵگەوە هەندێك فەتوای سەقەتیاندا، کە جائیزە پارەی بانق لە ڕۆژئاوا وەربگیرێت، لەوەش سەقەتتر و باتڵتر: فەتوای هەندێك مەلای کوردستان دوای زەمانی سەرمایەداریی ئیحتیلال لە ٢٠٠٣ بوو، کە وتیان: پارەی بانق وەربگرن حەڵاڵ و زوڵاڵە، فەتوایەکی باتڵ و دوور لە دینە!..

(٢) ئەم فەتوایەش وەکو ئەوەی پێشووتر بێ بەڵگە و باتڵە بەتایبەتی، کە ئاوا بەشێوەیەکی گشتی

←

خاڵی دووەم: قومارکاری:

به هه‌موو جۆرێکییه‌وه‌، له‌وانه‌: یانسیب ،كه‌ ئه‌هلی جاهیلییه‌ت و فریوكاران پێده‌ڵێین: (یانسیبی خێریی)! كه‌ له‌و قوماره‌ گه‌وره‌تر و خراپتره‌ ،كه‌ عه‌ره‌به‌كان له‌ پێش ئیسلامدا ده‌یانكرد و، ئایه‌تی له‌سه‌ر هاته‌خواره‌وه‌.. چونكه‌ له‌ سه‌رده‌می جاهیلییدا ئه‌و كه‌سه‌ی یانسیبه‌كه‌ی ده‌برده‌وه‌، پاره‌كه‌ی بۆ خۆی هه‌ڵنه‌ده‌گرت، به‌ڵكو به‌سه‌ر هه‌ژار و داماواندا دابه‌شیده‌كرد.

ئه‌مما یانسیبی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ ئه‌وه‌یه‌: كه‌ هه‌ركه‌سێك بۆی ده‌رچوو، یان وه‌كو خۆیان باتڵانه‌ ده‌ڵێن: ئه‌گه‌ر به‌ختی چاكبوو، ژماره‌ی بیتاقه‌كه‌ی ئه‌و ئه‌وه‌بوو، كه‌ ده‌رده‌چێت ئه‌وا (خه‌ڵات)ه‌كه‌ بۆ ئه‌و ده‌بێت..

بێگومان له‌ پشت په‌رده‌شه‌وه‌ سه‌دان كه‌س و هه‌زاران مشه‌خۆر - بێ كار و به‌رهه‌م - له‌سه‌ر ئه‌م فریوكارییه‌ ده‌ژین! ئه‌مه‌ هه‌مووی قوماره‌ و، هه‌موو جۆرێكی قوماریش حه‌ڕامه‌.

له‌ ئیسلامدا به‌ هه‌ڵه‌ خه‌ڵه‌تاندن و چه‌واشه‌كاریی حسێبه‌ و، ده‌چێته‌ خانه‌ی به‌خاوه‌نبوونی سته‌مكارانه‌وه‌، سته‌میش بێگومان حه‌ڕامه‌، ئێمه‌ كه‌ هه‌زاران لیره‌ (نووسه‌ری ڕه‌حمه‌تی سوریاییه‌) كۆده‌كه‌ینه‌وه‌ و ده‌یده‌ینه‌ كه‌سێك، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌ی، كه‌ ژماره‌ی بیتاقه‌كه‌ی ئه‌و دیاریكراوی(خه‌ڵات)ه‌كه‌یه‌، ئایا ڕه‌فتارێكی مه‌عقول و ڕاست و ڕه‌وا ئه‌نجامده‌ده‌ین، كه‌ خاوه‌نێتیی ئه‌و پارانه‌ له‌ كه‌سه‌كانه‌وه‌ بۆ كابرای بیتاقه‌ ده‌رچوو نه‌قڵ ده‌كه‌ین؟

بوترێت.

ئایا هەر بەوەندەی کەسێك زارێکی هەڵداوە و ژمارەی داواکراوی بۆ هاتۆتەوە، دەبێت سامانی خەڵکی تری بدرێتێ؟

ئایا ئەمە کارێکی چاکە؟

پارەی کرێکارێك و ڕەنجی جوتیارێك و بڕێك موچەی فەرمانبەرێك، هەروا بەڕەفتارێکی ساویلکانە بدرێتە کەسێکی تر، کە هیچی نەکردووە، ئایا ئەمە دادپەروەرییە؟!

ئەوان ڕەنجیانداوە و پەیدایان کردووە، ئەمیش دانیشتووە و هیچی نەکردووە، کەچی بڕی بەرهەرمی ئەوانی بۆ هاتووە!! واقیعی قومارچییان لە هەموو لایەکیانەوە دیار و ڕۆشنە، ژیانیان پڕناسۆر و کێشەیە، خۆیان و خێزان و خزمانی نزیکیان، تووشی دەیان کوێرەوەریی دەبن بەهۆی قومارکردنی یەك کەسی نامەسئوولی بێهۆش و گۆشەوە!

ناکۆکی ڕوودەدات، خێزان هەڵدەوەشێت، خۆدزینەوە لە کار و پارەماشینەوە و دزیکردن زیاتر دەبێت، کابرا ،تا بدۆڕێنێت جورئەتی دزیکردنی زیاتر دەبێت و دەیکات، چەند دووبەرەکیی و دوژمنایەتیی بەهۆی قومارکردنی کەسێکەوە کەوتەوە؟

چەند توانا و وزە و پارە بەفیڕۆچوو؟

سەرپەرشتیارانی یانسیب و فرشیاری بیتاقەکان و کارمەندانی ئەم (پڕۆژە)انە، هەموو هەر (کار) دەکەن و بێ بەرهەمن.. داهێنانێکی بۆ گەشە و نەشونمای ئابووریی تاك و کۆ تێدا نییە، ئاسەواری خراپیشی لەسەر لایەنەکانی کۆمەڵایەتی و ڕەوشت و ئابووری زۆر زۆرە، چونکە گواستنەوەیەکی ناڕەوای پارەیە لە کەسانێکەوە بۆ کەسێکی تر..

ئەمە جگە لە بەفیڕۆدانی کات و پشێوی و خەمخواردن و تووڕەبوون، کە ڕەفتار لاسەنگ دەکات.. قومارچییەك نابینرێت رقی لە قومارچییەکانی تر

نەبێتەوە.. هەموو دژی یەکترن، هەریەکەیان بۆ بەرژەوەندیی خۆی دەیەوێت زەربە لەوانی تر بدات!

خاڵی سێیەم: دزی و زەوتکردن و ماشینەوە:

کە لەوڵاتێکدا هەزاران دز و جەردە و ڕێگر هەبن، هەزاران زەوتکار و زۆردار، هەزارانی تر خەریکی ماشینەوەبن و، لە ناوخۆیاندا کۆمەڵی (مافیایی) دزی و ڕاوڕووت پێکبهێنن و، ماڵ و سامانی ئەم و ئەو نارەوایانە داگیربکەن، ئەمە دەگەیێنێتە چی؟

ئەوی بەردەوام ڕەنج دەدات و کاسبی دەکات، خێر لە پارە و سامان و ڕەنجی نابینێت، چونکە ملهوڕێك لەولاوە دێت و لێیدەستێنێت، یان ئەمانی لێدەستێنێت و نازانێت پارەی کۆکراوەی تەمەنی لە کوێ دابنێت، یان ناوێرێت خانوو و سەیارە و موڵکێکی هەبێت، یان سیمای هەبوونی ودەوڵەمەندیی پێوە دیاربێت، یەکسەر دێنە سەری.

ئێ ئەمە چ چێژێك لە سامانی دەکات؟

لەولاوەش کەسانی نامەسئوول و خراپ، هیچ کار و پیشەیەکیان نییە ڕووتکردنەوەی خەڵکی نەبێت، ڕەنج نادەن و ڕەنجی خەڵکی تر دەخۆن، وزە و توانایان، زیرەکی و شارەزاییان لە دزی و زەوتکردنی ماڵ و سامانی خەڵکیدا دەبێت لە جێی ئەوەی بە بونیاتنانی ڕاست و ڕەوای خۆیان و دەوروبەریاندا بخرێتە کار..

بەردەوامبوونی حاڵەتی وا لە هەر وڵاتێك بوو، ڕەنج و توانا و پرۆژەی زۆر وەلادەنێت و خەڵکانێکی زۆر لە بەرهەمهێنانی زۆر و چاك سارد دەکاتەوە و،

ئەمان لە دەوڵەمەندان دەبڕێت و ناچاریان دەکات بەخۆیان و سەرمایەیان کۆمەڵگە و وڵاتی خۆیان جێبهێڵن (بچنە وڵاتێکی تر کە ئەمانی خۆیان و بواری کاسبیکردنیانی لێبێت، ئەگەرچی کافرستانێکیش بێت!).

دز و جەردە و پیاوخراپەکانیش ناکەونە سەرکار و کاسبیەکی (شەریف)انە، چونکە هەم تەمبەڵ بوون و لەشولاری کاسبیان نییە، هەم ئاسانتر بە مورادی خۆیان دەگەن و پارەیەکی زۆرتر لە مووچەی فەرمانبەرانی خاوەن بڕوانامە پەیدادەکەن!

ئەو کەسانەی دزییان لێدەکرێت، یان ڕووت دەکرێنەوە،لەوانەیە سەرمایەکەیان هەمووی، یان نیوەی -کەمتر و زیاتر- لەدەستی بچێت، ئەمەش وای لێدەکات بێتەوە پلەکانی خوارێ و نەتوانێت پڕۆژەیەکی وا دامەزرێنێت، کە خەڵکی تریشی تێدا بخاتە سەرکار، ئەمانە هەمووی زیانی ئەمان و نەمانی ئەمانی بژێوین.. هەمووی کەند و کۆسپی ڕێی گەشەکارین..

لەبەر ئا ئەم حاڵەت و ئەنجامانەیە، کە ئیسلام ڕێگای ئەمانەی هەمووی بەستووە، هیچ یەکێکی لەمانە بە ڕێگایەکی شیاوی نەقڵکردنی سامان وموڵك هەژمار نەکردووە کە لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر بگوێزرێتەوە.

ئیسلام لەملاوە، کە ڕێی لەم مومارەسانە گرتووە، لەولاوەش سزای زۆر سەخت و توندی بۆ داناون (ئیعدامی جەردە و ڕێگر و دەستبڕینی دز).

ئەوانەی دەکەونە ناو پێناسەی دزییەوە زۆرن، لەوانە: سووك کێشان و کورت پێوان و زۆر وەرگرتن و کەمدان و... هتد.

خاڵی چوارەم: حەرامێتیی ئیستیغلالکردنی پلەوپایە و کاربەدەستێتیی:

هەموو جۆرە ئیستیغلالکردنێکی وەزیفە و پلەوپایە و، کاربەدەستییەتیی گشتی بۆ بەخاوەنبوون و پارە دەسکەوتن حەرامە، لەوانە: بەرتیل، یان دیارییەك،

كە كارمەندێك وەریدەگرێت لە كاتی دەوامدابێت، یان لە دەرەوەی، چونكە حەتمەن پێش وەرگرتنی ئاسانكارییەكی تایبەتی كردووە ،یان پێشێلكاریی مافی گشتیی بۆ بدەرەكەی كردووە، یان دوای وەرگرتنی دەیكات.

بۆ نموونە: كەسێك لە ڕێی بەرتیل، یان واسیتە، یان دیاری بردنەوە بڕوانامەیەك وەردەگرێت: بڕوانامەی خوێندن، سایەقی، پیشە... كە شیاوی نەبووە، یان كەسێك بەرتیل، یان دیاری دەداتە داوەرێك، تا بەلای ئەمدا بشكێنێتەوە و مافی بەرامبەرەكەی بۆ بپچڕێت، یان دەیداتە كەسێك، تا باج (زەریبە)ی لەسەر لادات، معامەلەكەی پێشخات، مۆڵەتی كۆمپانیایەكی بداتێ، وەهەروەها.

بەڵگەی حەڕامێتیی ئەوانە و هاوشێوەیان ئەو فەرموودەیەیە، كە (ئەبو حومەیدی كوڕی ساعیدی) (خوا لێی ڕازی بێت) دەیگێڕێتەوە: (إسْتَعْمَلَ النَّبيُّ (صَلَّىٰ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رَجُلاً مِنَ الأَزْدِ يُقَالُ لَهُ ابن اللتبيَّة للصَّدقَة فَلَمَّا قَدمَ قَالَ: هَذَا لَكُمْ وَهَذا أُهْديَ إليَّ، فقام النبيُّ (صَلَّىٰ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فَحمدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْه ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنيِّ أَسْتَعْملُ الرَجُل منْكُمْ عَلَى العمل ممَّا وَلاَّني اللَّهُ، فَيَأْتي فَيَقُولُ: هَذَا لَكُمْ وَهَذا هَديَّةٌ أُهْديَتْ إليَّ، أفَلا جَلَسَ في بَيْت أَبيه وأُمِّه حَتَّى تَأْتيَهُ هَديَّتُهُ إنْ كَانَ صَادقًا، وَاللَّه لا يَأْخُذُ أَحَد منكم شَيْئًا بغَيْر حَقِّه إلاَّ لقي اللَّهَ يَحْملُهُ يَوْمَ الْقيَامَة، فَلأَعْرفَنَّ أحداً منكم لقي الله يحمل بَعيرًا لَهُ رُغَاءٌ، أَوْبَقَرَة لَهَا خُوَارٌ، أَوْ شَاة تَيْعَر، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رؤي بَيَاضُ إِبْطَيْه يقول: اللهم هَلْ بَلَّغْتُ)[١].

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كابرایەكی لە هۆزی(ئەزەد) كرد بە زەكاتەوان، ناوی (ئیبنو لەتبییە) بوو، كە دوای زەكات كۆكردنەوە گەڕایەوە مەدینە، زەكاتەكەی بەجیا دانا و وتی: ئەمە هی ئێوەیە و لەولاوەش بڕێكی

(١) بوخاری (٧١٧٩)، موسلیم (١٨٣٢)، ئەبو داوود (٢٩٤٦).

تر/یان شتێکی تر و وتی: ئەمەشیان هی منە، بە دیاریی پێمدراوە.

(ئەبو حومەید)دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) هەستایە سەر پێ و سوپاس و ستایشی خوای گەورەی کرد و، پاشان فەرمووی: پاشان: من کەسێك لە ئێوە دەخەمە سەرکارێك لەوەی،کە خوای گەورە کردوومی بە سەرپەرشتیار بەسەریەوە، کەچی ،کە دێتەوە دەڵێ: ئەمە هی ئێوەیە و ئەمەش دیارییە بەخۆم دراوە!

چما ئەگەر لەماڵی باوك و دایکی دانیشتبایە ،با ئەمەی بۆ بهاتبایا، ئەگەر ڕاست دەکات، بەخوا قەسەم هەر کەسێکتان شتێك بە غەیری حەقی خۆی وەربگرێت، ڕۆژی قیامەت، کە دێتەوە پێش ئەو شتەی بە کۆڵەوە دەبێت (بۆ فەزحکردنی)، وانازانم کەستان تێدا بێت حەز بکات، کە دەگاتە دیداری خوای گەورە، حوشترێکی بە کۆڵەوە بێت و هاوار بکات، یان مانگایەك ببۆڕێنێت، یان مەڕێك ببارێنێت، پاشان هەردوو دەستی پاکی بۆ ئاسمان بەرزکردەوە بە ڕادەیەك کە سپێتی بنباڵی دەبینرا و، فەرمووی: خوایەگیان من گەیاندم.

ئەمما ئەگەر کەسێك پارەیەك، یان دیارییەکی دایە کاربەدەستێك، تا مافی خۆی بۆ وەربگرێت/ وەربگرێتەوە، ئەمە هەرچەندە وەکو بەرتیلدانە، بەڵام ناکەوێتە خانەی بەرتیلەوە، چونکە لەمیاندا مەبەست گێڕانەوە/ دەستکەوتنی مافی خۆیەتی و لەوانی تردا وەلانانی مافی خەڵکی و، دەستکەوتنی شتێك بێ ئەوەی شیاو و شایستەی بێت.

• یەکێك لە شێوازەکانی ئیستیغلالکردنی پلە و وەزیفە بۆ دەستکەوتن و بەخاوەن بوونی مافێك بەناحەق ئەوەیە، کە لە ڕێگای ئەوەوە کۆمپانیایەك دەکرێتەوە، یان سەرمایەیەك وەگەڕ دەخرێت، بەوەی ئەم تەعلیماتێك دەردەکات، کە ئەو حاڵەتانە بگرێتەوە و لە خزمەتی ئەو کۆمپانیایانەدابێت، لەسەر حسابی بەرژەوەندیی ئوممەتەکە.

لە حاڵەتێکی نارەوای وادا، ئوممەتەکە دەکرێتە مشتەری ئەو کۆمپانیا تایبەتە، کە پێشبڕکێی کۆمپانیایەکی حکومەتی شەرعیی - بۆ نموونە- کردووە.

ئاسانکاریی وا ،کە هەر بە بەرتیل و واسیتە دەڕوات، زۆر شێوازی هەیە، لەوانە:

١- وەزیرێك شەریکایەتی لەگەڵ بازرگاندا هەیە، کە کاڵا لە دەرەوەی وڵات هاوردە دەکەن، کە بەهەردوولا هێنانی ئەو جۆرە کاڵایە ئیحتیکار دەکەن و، تەنها خۆیان دەبنە هاوردەکاریی کاڵاکە، ئەوان بەسەرمایە و کار، وەزیرەکەش بەدەرکردنی تەعلیماتی شیاو بۆیان (ئەوان سەیارە و بار ئامادە دەکەن و ئەمیش جادەیان بۆ ڕادەکێشێت!)، مەرج نییە وەزیرەکە هەر شەریکیان بێت.

نا، دەشێت خزمە و پشکی پارەی ناوێت، هەر دەیەوێت ئەوان دەوڵەمەند بکات، یان بیهێنێتە پێش، یان شەریك نییە و بەرتیلی خۆی دەوێت و بەس، لەوانەیە هیچ لەمانە نەبێت، تەنها لەبەر ئەوەی بازرگانەکان لەحزبەکەی ئەمن.

دەشێت ئیستیغلال کردنی وەزیفەکە بۆ هاوردەکردنی کاڵا نەبێت، بۆ ناردنە دەرەوەی بەرهەم بێت، بەوەی وەزیرەکە تەعیلمات دەردەکات کە نابێت فڵان جۆر کاڵا بنێررێتە دەرەوە، لە کاتێکدا کە بۆیە وا بەرهەمهێنراوە، تا بنێررێتە دەرەوە، بەڵام ئەم بەرتیلی لە کۆمپانیا، یان لە بەرهەمهێنی ترەوە وەرگرتووە، تا ڕێ لە گەشەی بەرهەمهێنە هەقەکان بگرێت.

دەشێت نەهێلێت کاڵایەك بچێتە دەرەوە نەك بۆ زیانلێدانی بەڵکو بۆ قازانجی زۆرتر، بەوەی لەولاوە ناهێڵێت کاڵای هاوشێوە هاوردە بکرێت، تا کاڵای ئەم کۆمپانیانە بەنرخێکی باڵاتر بفرۆشرێن، بەمە دەڵێن: ئیستیغلال کردنی بازاڕ.. یان کاڵاکە هەرزان دەکات، تا بازاڕی ئەوانی تر بشکێنێت..

یان ڕێ بەناردنە دەرەوەی کاڵای بەرهەمهێنە کێبڕکێکان دوادەخات، تا بەرهەمی بەرتیلدەرەکان دەڕوات و دەفرۆشرێت، ئینجا ڕێگا بە چوونەدەرەوەی

بەرهەمی ئەمان دەدات.[١]

٢- کارگەیەك جۆرە قوماشێك بەرهەم دەهێنێت، بڕێکی ئیجگار زیادی -زیاد لە پێداوویستی خەڵکی- بەرهەم هێناوە، بەڕێوەبەرەکەی لەگەڵ وەزیردا ڕێدەکەوێت ،کە تەعلیماتێك دەربکات، کە دەبێ پۆشاکی قوتابیانی سەرەتایی - کوڕان و کچان - لەم قوماشە دروستبکرێن و بکرێنە (زەی موەحەد)، ئەگەر لە وڵاتەکەدا (زەی موەحەد) هەبوو، ئەم بۆ ساڵێك دەیگۆڕێت، واش فەرزی دەکات، کە قوتابیان بێ ئەو جۆرە قوماش و دوورین و دیزاینە ،نەیەنەوە بۆ قوتابخانە! بەم حاڵەدا کارگەکە و بەرگدرووەکانی مشەخۆرانە لەسەر حسابی توێژ و چینە هەژارەکان بەتایبەتی و هەموو کۆمەڵگە بەگشتی قەڵە و دەبن و سەفتە پارە سەریەك دەنێن.

٣- دەشێت حکومەت لەژێر تین و فشاری هەندێکدا، یان بەهاندانی کۆمپانیایەك بڕیارێك دەرکات، کە نابێت بەرهەمی دەرەکی لەفڵان جۆر کاڵا هاوردە بکرێت، تا (بەرهەمی نیشتمانی خۆمان) گەشە پێبدەین.

ئەمە لەڕواڵەتیدا ڕاست و حەقە و ئێمەش پێمان پەسەندە، بەڵام حەقیقەتی ئەمە ئەوەیە کە کاربەدەستان نەیانهێشتووە ئەو کاڵا دەرەکییە - کە چاکترە لە بەرهەمی نیشتیمانیەکە - هاوردە بکرێت، تا بەرهەمی ئەو کارگا و کۆمپانیایانە بکەوێتە بازاڕەوە و بەپێی بەرژەوەندیی خۆیان نرخی بۆ دیاریبکەن.

لەم حاڵەتەدا زیان لە کۆمەڵگەکە دەکەوێت، کە کاڵای باشی دەستناکەوێت و کاڵا نیشتیمانییەکەش لەبەر نەبوونی کێبڕکێ باش بەرهەم ناهێنرێت و،گرانیش دەکەوێت..

هەمووشی لە بەرژەوەندی کۆمەڵێك ملهوڕی سەرمایەدار، یان خاوەن

---

(١) ئەم ئالمە و سالمە و چەواشەکارییە زۆر زۆرە و سەدان هەزاران نموونەیمان لە باشووری کوردستاندا دیووە، بەتایبەتی لە (١٩٩١)ـەوە و بەتایبەتی تریش لە دوای (٢٠٠٣)ـوە.

پلەوپایەی حزبی و حکومی دێتەوە و ئەوانی پێ دەوڵەمەندتر دەبن، ئەمە جگە لەوەی ئیستیغلالکردنی پلەوپایەیە، ئیستیغلالکردنی ئابوورییە، ئیستیغلالکردنی هەست و سۆزی ئوممەتەکەشە، کە بەناوی ڕەواجدان و گەشە پێکردنی بەرهەمی نیشتیمانی خۆمان دەکرێنە کڕیاری ساغکردنەوەی کاڵایەك، کە ئەگەر چەواشە نەکرانایە و ڕێیان لێ نەگیرایە، باشتریان دەستدەکەوت، یان باشتریان بەرهەم دەهێنا.

٤- دەشێت ڕووبارێك لەوڵاتی دارولئیسلامدا هەبێت، کە گشتییە و هەموو ڕەعییەتەکە مافیان تێیدا هەیە، بەڵام کۆمپانیایەك دەیەوێت بەنداو (سدّ)ێکی لەسەر دروستبکات ،پاشان ئاوەکەی بە جوتیاران بفرۆشێتەوە، ئایا جائیزە؟

لە کاتێکدا ،کە ماڵ و مافی خەڵکییە و ئیستیغلالکراوە، بەڵام لەهەمان کاتدا دواتر بەبڕی پێویست پێیان دەفرۆشرێتەوە، ئایا شەرع ڕێگا بەمە دەدات؟

نەخێر، چونکە دروستکردنی بەنداوەکە لە ریزی ئەرکەکانی دەوڵەتە، خۆ خیلافەتی ئیسلامیی بەدرێژایی مێژووی خۆی، ئەمەی بە کار و ئەرکی خۆی زانیووە و کردوییێتی، جا کە ئەمە جائیز نییە، ئایا جائیزە کۆمپانیایەك بە ئاوە کۆکراوەی بەنداوەکە، کارەبا دروست بکات و کارەباکە -کە هەر بەرهەمی ئاوە گشتییەکەیە- بەخەڵکی بفرۆشێتەوە؟!

نەخێر.. بۆی نییە، چونکە ئەمەش ئەرکە و لەئەستۆی دەوڵەتە ئیسلامییەکەدایە، دەبێ دەوڵەت بیکات، نەك لێگەڕێ مشەخۆرانێك موڵکی گشتی بدزن و، پاشان کارەبا بەو نرخەی لەسەری دادەنێن بە کۆمەڵگەکە بفرۆشنەوە.. کە دەوڵەت ڕێگای بەو کۆمپانیایە داوە و خۆیشی زەریبەی لێ وەردەگرێت؛ دەبێتە شەریکی دزێتی و هاوبەشی زوڵم و دەستدرێژی..

لە کاتێکدا دەوڵەت و کاربەدەستانی بۆ ئەوە دامەزراون،تا دادپەروەری بچەسپێنن، لە حاڵەتی وادا دەبێت دەوڵەت هەقی دروستکردنی کارەباکە بداتەوە ،بە کۆمپانیاکە و کۆمپانیاکە بخاتەوە سەر بەیتولمال و، خەڵکەکەش کارەبایان

بە خۆڕایی دەستکەوێت، یان بەشێوەیەك ،کە مافیان نەفەوتێت و دادپەروەرییان تێدا بچەسپێت.

• یەکێکی تر لەشێوازی ئیستیغلالکردنی پلەوپایەی وەزیفە و حزب و دەوڵەت ئەوەیە: کەسێك، یان کەسانێك بەهۆی هەبوونیان لەو پلە و وەزیفانەدا ئیمتیازاتێکیان دەستکەوێت، کە بەناهەق بیانکاتە خاوەن سامان و پارە، بۆ ڕێگرتن لەمە، دەبێت کەسەکە پێش وەرگرتنی وەزیفەکەی بەدەوڵەت بڵێ: کە چەندی پارە و سامان هەیە، تا ئەگەر زۆر زیادبوو لێی بپرسرێتەوە، لە سەر ڕێساکەی سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت): (مِن أين لك هذا؟ ئەمەت لە کوێ بوو؟)، ئەمە (کە ئێستا ڕۆژئاوا کاری پێدەکات) ڕێسا و مومارەسەی خەلیفەکانی ڕاشیدین بوو (خوا لێیان ڕازی بێت)، کە موحاسەبەی هەر والییەکیان دەکرد، ئەگەر هەواڵیان بداریاتێ، کە دەوڵەمەندبوون، ئەگەر گومان بۆ ئەوە چوو ،کە ئیستیغلالی پلە و پۆستەکانی خۆیانیان کردبێت:

١- سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) بیستی، کە (عەمری کوڕی عاص) (خوا لێی ڕازی بێت) والی (میسر) دەوڵەمەندبووە، بانگی کردە مەدینە و لێی پرسی: بەچی وا دەوڵەمەند بوویت؟

فەرمووی: ئێواران سەپانیی دەکەم، دروێنە بۆ خەڵکی دەکەم و کرێ وەردەگرم!

سەیدنا (عومەر) ڕێی لێگرت و نەیهێشت جارێکی تر بیکاتەوە!!

٢- لەوەش هەستیارتر ئەوەبوو، کە ڕۆژێك حوشترەکانی (عبدالله)ی کوڕی بینی لە حوشتری گشتی خەڵکەکە قەڵەوترن!

(عبدالله)ی بانگ کرد و لەهۆکاری ئەمەی پرسی: (عبدالله) فەرمووی: نازانم.. منیش وەکو ئەو خەڵکە حوشترەکانم دەدەمە شوانەکان..

بەڵام سەیدنا (عومەر)کۆڵی نەدا و بەدویداچوو، بۆی دەرکەوت ،کە هەندێك

شوانی حوشترەکانی(عبدالله) دەبەنە پاوەنی باش و تێریان دەکەن لەگیا و ئاو، جێبایەخیانە زیاتر لە حوشترەکانی تر!

فەرمووی: ئەمە ناهەقیە.. حوشترەکانی بە کوڕەکەی فرۆشتەوە و پارەکەشیانی خستە بەیتولمالەوە!!

٣- لەو فەرمانانەی، کە (عومەری کوڕی عبدولعەزیز) (رحمە الله) بۆ والییەکانی خۆیی دەرکرد ئەوەبوو، کە بۆی نووسین: (وادەبینین، کە خەلیفە نابێت بازرگانی بکات، والیەکانیشی بۆیان نییە کاسبی بکەن، چونکە هەر کاتێك ئەمیرێك کەوتە سەودا و مامەڵەوە، خۆی زیاتر ڕەچاو دەکات (بەرژەوەندیی خۆی پێشتر دەخات).

جا هەرچەند سووربێت لەسەر ڕاست و ڕەوایی، حەتمەن هەر ڕەفتاری نالایەقی لێدەوەشێتەوە).

خاڵی پێنجەم: حەڕامێتیی بەخاوەنبوون لە ڕێی ئیحتیکار (مۆنۆپۆڵ)ەوە:

ئیحتیکار ئەوەیە: کە کەسێك/ لایەنێك بەرهەمێك دەخاتە ژێر دەستی خۆی و هەوڵدەدات، هەر ئەو هەیبێت، ئینجا لە کاتی خۆیدا - کاتی پێویستی خەڵکەکە - دەیشارێتەوە، کە زۆر موحتاجی دەبن دەیخاتە بازاڕەوە و، ئەو نرخەی لەسەر دادەنێت، کە بەرژەوەندیی خۆی پێ دەهێنێتە دیی.. ئەمەش جۆرێکی ترە لە ڕووتاندنەوە و پارە لێسەندن.

دەق لەسەر حەڕامێتیی ئیحتیکار زۆرە، لەوانە:

- پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَنِ احْتَكَرَ طَعَاماً عَلَى أُمَّتِي أَرْبَعِينَ يَوْماً وَتَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ)[1].

(١) ئیبنو عەساکیر (٦٣/١٧)، شێخی ئەلبانیش لە (ضعیف الجامع)دا دەفەرموێ: (موضوع)ـە.

واتە: هەرکەسێك رۆزی لە ئوممەتەکەم بۆماوەی چل ڕۆژگرتەوە و ئیحتیکاری کرد، پاشان بیکات بە خێر و خێرات بیبەخشێتەوە ،لێی قبووڵ ناکرێت.. بیکات بە خێریش قبووڵ نابێت ،چ جای ئەوەی بۆ قازانجی خۆی بە ڕێگای شەرعییانەش بیفرۆشێتەوە!

- سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (الجَالِبُ مَرْزُوقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ)[١].

واتە: ئەو کەسەی بەرهەم وحاسڵاتی بۆ فرۆشتنەوە دەخاتە بەردەست و ئاسانکارە، خوای گەورە زیاتر رزقی دەدات، ئەو کەسەش کە بەرهەمەکەی ئیحتیکار دەکات مەلعونە، واتە :دوورە لە رەحمەتی خوای گەورە.

- هەروەها دەفەرموێ: (لا يَحْتَكِرُ إِلَّا خاطِئٌ)[٢].

واتە: گوناحکاران ئیحتیکاردەکەن.

- هەروەها دەفەرموێ: (مَن احْتَكَرَ حُكْرَةً يُرِيدُ أَنْ يُغَلِّيَ بِهَا عَلَى الْمُسْلِمِينَ فَهُوَ خَاطِئٌ وَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ ذِمَّةُ اللَّه)[٣].

واتە: هەرکەسێك شتێك ئیحتیکار بکات، با جارێکیش بێت بەو ئومێدەی لە موسوڵمانانی گران بکات، ئەوە گوناحکارە و لە ئەمان و ڕەحمی خوای گەورە بەرییە.

---

(١) ئیبنو ماجە (٢١٥٣)، دارمی (٢٥٨٦)، بەیهەقی لە (السنن الكبرى) (٣٠/٦) و (السنن الصغير) (٢٨٧/٢)، هەریەك لە شێخی ئەلبانی لە (ضعيف ابن ماجه) (٤٢٣) و شێخی ئەرنائوطیش لە (تخريج المسند) (٤٨٦/٨) بە (ضعيف)یان داناوە.

(٢) موسلیم (١٦٠٥)، ئەبو داوود (٣٤٤٧)، ئیبنو ماجە (١٧٦٢)، ئەحمەد (٢٧٢٤٨).

(٣) حاکم (٢١٦٦) لە ئەبو ئیسحاقی غەسیلییەوە گێراوێتیەوە و قسەیەك لەسەر سەنەدەکەی هەیە، هەروەها ئەحمەد (٨٦١٧) بەکورتی هێناویەتییەوە، شێخی ئەلبانیش لە (ضعيف الجا٥٣٤٩مع) (٥٣٤٩) بە (ضعيف)ـی ناساندووە.

پێشەوایان و شەرعناسان لە ماهییەت و جۆری ئیحتیکاردا ڕاجویێ بوون، هەیانە فەرموویەتی: ئیحتیکار، کە حەڕامە هەر لە خواردندایە، هەندێکی تریان دەفەرموون لە خۆراك و پۆشاك و هەرشتێکی تردایە، کە خەڵکی پێویستیان بێت..

بێگومان خەلیفە و جێگر و نوێنەرانی، بۆیان هەیە ڕای گونجاوی واقیعی کات و شوێنی خۆیان هەڵبژێرن و بیکەنە یاسای وڵات، بەشێوەیەك، کە بەرژەوەندیی خەڵکی بهێنێتە دیی، بەرژەوەندیشیان لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر و، لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر جیاوازە.

ئەمما تاکی موسوڵمان ئەوە بەڵگەنەویستە ،کە تا تەقواو دینداریيەکەی پتەوتربێت زیاتر لە ئیحتیکار و حەڕامی تر دووردەکەوێتەوە.

خاڵی شەشەم: حەڕامێتیی پارەپەیداکردن بە گۆڕینی نرخ:

ئەمەش شێوەیەکی تری ئیستیغلالکردن و پەیداکرنی پارەی حەڕامە، کە کەسێك بەرهەمی خۆی حساب کردووە ،کە چەند سەرمایەیە و چەند قازانج، لەم ڕوانگەوە نرخێکی لەسەر داناوە، بەڵام سبەی نرخێکی زیاتری لەسەر دادەنێت، یان دواتر و زیاتر، یان کۆمپانیایەك - بۆ نموونە - دەرمانی نەخۆشییەك بەرهەم دەهێنێت و نرخێکی زۆری لەسەر دادەنێت، چونکە دەزانێت خەڵکی ناچارن بیکڕن.

ئەمە ئەگەر کێبڕکێی هەبوایە، یان حکومەت ڕێی بە بەرهەمهێنانی زیاتر لە کۆمپانیای ڕەسمی، یان ئەهلی تر ،یان هاوردەی بکردایە، ئاوا ئەو کۆمپانیا بەرهەمهێنە نەیدەتوانی نرخی دەرمانەکە بە کەیفی خۆی دابنێت.. ئەمەش ماشینەوەی پارە و گەندەڵی و حەڕامخۆرییە، کە دەکەوێتە بەر هەڕەشە و سزای خوای گەورە.

- مەعقیلی کوڕی یەسار (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (سَمِعْتُ رَسُولَ

اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يَقُولُ: مَنْ دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَسْعارِ الْمُسْلِمِينَ لِيُغْلِيَه عَلَيْهِم؛ كانَ حقّاً على الله تبارك وتعالى أَنْ يُقْعِدَهُ بِعُظْمٍ مِنَ النَّارِ يَوْمَ القِيَامَةِ)[1].

واتە: گوێم لێبوو پێغەمبەر (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: هەرکەسێ کارێ بکا بۆ ئەوەی نرخی شتەکان لەسەر موسوڵمانان گران بکات، ئەوە حەقە لەسەر خوا لە قیامەت بیخاتە ئاگرەوە.

ئەوی هاوشێوەی ئەمەیە: بۆ نموونە: چەند کۆمپانیایەك لەناو خۆیاندا رێکدەکەون، کە نرخی بەرهەمەکانیان لە ئاستی ئاسایی خۆی زیاتر بەرزبکەنەوە، چ بەئومێدی کێبڕکێی هاوشانانیان، چ بە ئومێدی تین و فشار خستنە سەرخەڵکی و چ هەر بۆ پارە پەیدا کردنی زۆرتر و ئیستیغلالکردن بێت، ئەمە مادام زیانگەیاندنە بە خەڵکی تر حەرامە و ناشێت.

- ئیبنو عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە :کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ)[2].

واتە: نەزیان لێکەوتن و نەزیاندان.

ئەوی هەر لەم ریزەیە ئەو چەواشەکارییەیە ،کە فرۆشیارێك لەگەڵ یەك دوو کەسێکدا رێدەکەوێت، کە بێنە لای، لەبەرچاوی کڕیارەکانی نرخی کاڵاکە زیاتربکەن، تا کڕیارێك بە نرخە ئەسڵەکە ڕازی بێت و بیکڕێت، (بۆ نموونە: کابرا بە کڕیارەکە دەڵێ: ئەم سەیارەیە بە سێ هەزار دەفرۆشم، لەولاوە دوو کەسە فێڵکارەکە دەڵێن: بە سێ و نیویش هەرزانە، یان دەڵێن: ئێمە سێ و نیو

---

(١) ئەحمەد (٢٠٣١٣)، ئیبنو عەساکیر لە (تاریخ دمشق) (٤٤٨/٣٧)، تەبەڕانی لە (الکبیر) (٤٧٩/٢٠، ٤٨٠، ٤٨١)، وە لە (الأوسط) (٨٦٤٦)، حاکمیش بە کورتی هێناویەتییەوە، شێخی ئەلبانی لە (ضعیف الترغیب) (١١٠٦) و شێخی ئەرنائوطیش لە (تخریج المسند) (٤٨٥/٨)دا دەفەرموون: (ضعیف)ە.

(٢) مالیك لە (الموطأ) (٧٤٥/٢)، ئەحمەد (٢٨٦٥)، ئیبنو ماجە (٢٣٤١)، تەبەڕانی لە (معجم الأوسط) (٩٠/١)، بەیهەقی (١١٧١٨)، شێخی ئەلبانیش لە (السلسلة الصحيحة) (٢٥٠) دەفەرموێ: (صحیح)ە.

دەدەین و بیدە بە ئێمە، ئاوا لاوەکی کڕیارەکە وا لێدەکەن سێ هەزارەکە بدات!).

خاڵی حەوتەم: پارەی شتی حەرام:

ناشێت بە مامەڵەی شتی حەڕام ببێتە خاوەن پارە ، وەکو: ئامێری مۆسیقا و وەرەقەی قومار و پەیکەر و وێنەکێشان (کە بە ڕای هەندێك لە شەرعناسان حەڕام نییە).

هەروەها دروستکردن، یان فرۆشتن، یان گواستنەوە، یان ڕێکلام کردن بۆ شەڕاب و زینا و سەما و مەلها و هاوشێوەیان، بێگومان بەرهەمهێنانی فلیمی جنسیی و گۆڤار و نووسینی ئیسارەکردن و هاوشێوەیان..

هەرکەسێك وردەکارانە سەرنج بداتە بەرهەمهێنان و ڕەواج پێدانی ئەم شتانە، دەزانێت، کە چەند توانا و وزە و پارەیان تێدا بەفیڕۆ دەڕوات، کە دەتوانرا هەمووی لە بنیاتنانی خێرخوازیی و چاکەدا بەگەڕ بخرابا، بەهەزاران کەس بەمانەوە مەشغوڵن و، سەدان کۆمپانیا و کارگە خەریکیانە و، لە واقیعی بنیاتنانی ئوممەتەکەشماندا غەیری زیان نییانە، زیان لە هەموو لایەکەوە بە خەڵکی دەگات و، لەولاشەوە سەرمایەدار و خاوەن کۆمپانیاکانی بەرهەمهێنان پێی دەوڵەمەندتر دەبن.

خاڵی هەشتەم: بەکرێدانی شتی حەڕام؛ حەڕامە:

وەکو: بەکرێدانی چێژی جەستە و کرێی سەماکاریی و مۆسیقا ژەنین، یان بەکرێدانی صالۆن (قاعە)ی سەما و هەڵپەڕکێی تێکەڵ و شانۆ و سینەما، یان شوێنێك دەکرێتە قومارخانە، هەروەها کرێی گۆرانی و ئاهەنگی حەڕام و واسیتەکاریی نێوان بەرتیلدەر و بەرتیلخۆر و، پارەی گەوادی و دەلاڵیی لەشفرۆشی و مووچەی جاسووس و خیانەتکار و پیاوکوژ و بەکرێگیراو و

یارمەتیدەرانی گوناح و تاوان و هاوشێوەی ئەمانە.

ئەوی لەم خانەشدایە وەکو خۆبەکرێدان (تەعین بوون) لای ستەمکاران، تا توانا و زیرەکی و کاتی لە ڕێی تاوانکارییدا بەکاربهێنن (نابێت بەهانە بەوە بهێنێتەوە کە بێ کاربووە!) یان لە گوناح (فیسق)دا بەکاری بهێنن.

ئەمانە و هاوشێوەیان حەڕامە و نابێت، ئیسلام نایەوێت شوێنکەوتووەکانی لەسەر شتێك بژین، کە زیانی بۆ دین و ژینیان هەبێت، ناشبێت پارە بەشتێك پەیدابکەن، کە زیانی خەڵکی تێدابێت، هەموو ئەم بوارانە لە دیدی شەرعەوە وزە و توانا بەفیرۆدانن لە شتی بێ نرخدا.. وزە و توانای خەڵکی دەبێت بۆ بنیاتنانی ئوممەت و گەشەسازیی بەرهەمی حەڵاڵ و پێکەوەنانی هێزی کاریگەربێت..

تاك و کۆی موسوڵمان دووجار بەکاسبیکردنی حەڕام زیانی لێدەکەوێت: بە بەرهەمهێنان و ڕەواجدان بەحەڕام و، بە بەگەڕخستنی وزە و توانای لە غەیری بەهێز کردنی دەوڵەت و ئوممەتەکەیدا.

خاڵی نۆیەم: زەوتکردنی سامانی هەتیو و ئەوقاف:

هەموو مرۆڤێکی باڵغ، دەتوانێت ئازاد و سەربەستانە ڕەفتار بە ماڵ و سامانیەوە بکات، بکڕێت و بفرۆشێت، بەکرێ بگرێت، یان بە ڕەهن، خەڵات بکات ،یان دیاری بدات، هەکاتێك ویستی وابکات بۆی هەیە، مادام لە چوارچێوەی شەریعەتی ئیسلامدابێت، بەڵام هەتیو و زارۆکی نابالغ ناتوانن ڕەفتاری وا ئازاد و سەربەستانە لە ماڵ و سامانیاندا بکەن.

بۆیە ئیسلام ڕێی بە باوك و سەرپەرشتیارانیان داوە، تا لە بەرژەوەندیی هەتیوەکە، یان منداڵەکە سامانیان بە چوارچێوەی ڕاست و دروستی حەقدا بۆ بەکار بهێنن.

بۆ نموونە: ئەگەر شتێکیان بۆ بەکرێ بگرن، یان بۆ بکڕن لە نرخی ئاسایی خەڵکی زیاتر و کەمتر بێت کە مافیانی تێدا بفەوتێت، ناشێت، کڕیار وفرۆشیارەکە گوناحبار دەبن و کاسبیەکەش حەڕام دەبێت، ئەم حوکمە هەموو مافێکی گشتی ئوممەتیش دەگرێتەوە..

والییەك بۆی نییە بەکەیفی خۆی ڕەفتار بە موڵکی ئوممەتەوە بکات، نە ئەو و نە وەزیر و نە ئەمیر، دەبێ هەموو ڕەفتارکردنێك بە موڵکی گشتییەوە، بەپێی شەریعەتی خوابێت، بەوشێوەیەی، کە بەرژەوەندیی ئوممەتی بەتەواوی تێدا دێتەدی، ئەمانیش، ئەگەر پارچە زەوییەکی موڵکی گشتی بەهەرزانتر لە نرخی ئەو ڕۆژەی بازاڕ بفرۆشن، یان بەکرێیدەن، بۆیان نییە، گوناحیان دەگاتێ و مامەڵەکەشی حەڕام دەبێت.

کڕیار و فرۆشیار هەردووکیان گوناحبار دەبن، نەك هەر فرۆشیارەکە، ئەمە حوکمی هەموو موڵکێکی ئەوقافە، کە بەیتولمال خاوەنێتیی.

بەیتولمال گەنجینەی ئوممەتە و کەس بۆی نییە، تاکڕەوانە ڕەفتار بە موڵك و سامانیەوە بکات.

هەرکەسێك هەرجۆرە سەودا و مامەڵەیەك لە خۆیەوە بکات، یان بە نرخی بازاڕ نەبێت، یان زیانی خەڵکی تێدابێت؛ حەڕامە و ئوممەت، دەبێ پێیان هەڵوەشێنێتەوە، چونکە گرێبەستێکی ناشەرعی بووە.

خاڵی دەیەم: بەخاوەنبوونی موڵکی بەیتولمال بە خاتر و خۆتری ئەم و ئەو حەڕامە:

موڵکێك، کە هی هەموو ئوممەتەکەیە ،ناشێت بێ ڕەزامەندی ئوممەت بدرێتە کەسانێکی تایبەت، کە بۆ بەرژەوەندی خۆیانی بەکاربهێنن: پلەو پایە و وەزیفەبێت، یان خاك و ئاو و ئاسمانز

بۆ نموونە: کانزای ژێر زەمین، بیترۆل، کەرەستە خاوەکان و هەرچی لە ناخی

زەویدا هەیە - کە شەرعناسان پێیدەڵێن: ریکاز - واتە ئەوەی، کە هەر خواکرد لەناو خاکدابوو، ئەمانە موڵکی گشتین، ئەگەرچی لە پارچە زەویی کەسێکدا بدۆزرێنەوە.

بەڵگەی ئەمەش ئەوەیە: کە (ئیبنوئەبوشەیبە) و(بوخاری) لە (تاریخ)ەکەیدا و (ئیبنو عەساکر و بەیهەقی و یەعقوبی کوڕی سوفیان) لە (عوبەیدەیان)ەوە گێڕاوەتەوە، کە (عویەینەی کوڕی حیصن) و (ئەقرەعی کوڕی حابیس) (خوا لێیان ڕازی بێت) هاتنە خزمەت خەلیفە (ئەبوبەکری صددیق) (خوا لێی ڕازی بێت) و عەرزیان کرد: (ئەی خەلیفەی پێغەمبەری خوا ! لە گەڕەکی ئێمە پارچە زەوییەکی وشکایی هەیە، کە گیای لێ ناڕوێت و سوودی بۆ کەس نییە، ئەگەر ڕازی بیت و بیدەیت بە ئێمە ،دەیکێڵین و دەیچێنین.

ئەویش پێیدان و نامەکەی لەو بارەوە (وەك فەرمان و بەڵگەنامە) بۆ نووسین و، سەیدنا عومەری کوڕی خطابی (خوا لێی رازی بێت) کرد بە شاهێد، هەرچەندە سەیدنا (عومەر) ئاگادار نەبوو، پاشان لە خزمەتی سەیدنا (ئەبوبەکر) هەستان و چوونە خزمەت سەیدنا (عومەر)، تا عەرزی بکەن، کە شاهێدە، کە سەیدنا (عومەر) گوێی لە قسەکەیان گرت، نامەکەی لێوەرگرتن و تفێکی تێکرد و سڕییەوە!

ئەوانیش تووڕەبوون و قسەیەکی خراپیان کرد!

سەیدنا (عومەر) پێی فەرموون: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) کاتی خۆی کە دڵنەوایی دەکردن و دڵی ڕادەگرتن، لەبەر ئەوەبوو، کە ئیسلام زەلیل بوو، ئێستا خوای گەورە ئیسلامیی دەسەڵاتدار کردووە، بڕۆن خۆتان کاسبی بکەن و ڕەنج بدەن، خوا سەرپەرشتیارتان نەبێت.

بەگلەیی و بۆڵەبۆڵەوە هاتنەوە خزمەت (ئەبوبەکر)ەوە (خوا لێی ڕازی بێت) و عەرزیان کرد: واللّٰه نازانین تۆ خەلیفەی، یان عومەر؟

سەیدنا (ئەبوبەكر) فەرمووی: ئەگەر بیكات ئەو خەلیفەیە، سەیدنا (عومەر)یش بەتووڕەییەوە هات و لەبەردەم سەیدنا ئەبوبەكردا وەستا و فەرمووی: ئایا ئەو پارچە زەوییەی بەم دوانەت بەخشیووە، لە سامانی تایبەتی خۆتە، یان سامانی گشتی موسوڵمانانە؟

فەرمووی: سامانی گشتی موسوڵمانانە.

سەیدنا عومەر فەرمووی: ئەدی بۆچی لە نێوان ئەو هەموو موسوڵمانانەدا بەتایبەتی بەمانەت بەخشیووە؟

فەرمووی: ئاخر ڕاوێژم بەوانەی دەوروبەرم كرد و، ئەوانیش ڕازیبوون بەمانی ببەخشم.

سەیدنا عومەر فەمووی: چما ئەگەر ڕاوێژت بەوانەی دەوروبەرت كرد، یان بەهەموو موسوڵمانان، ئیتر دەبێت ڕازی بیت و بیاندەیتێ؟!

سەیدنا ئەبوبەكر فەرمووی: ئاخر پێم دەوتیت، تۆ لە من بەهێزتریت و بۆ ئەم كارە (خیلافەت) شیاوتریت، بەڵام هەر قسەی خۆت زاڵ كرد (و نەتكرد).

لەم دید و بەڵگانەوەیە، كە مالیكییەكان دەفەرموون: هەموو ئەو كانزا و كەرەستانەی لە ناخی زەویدان، هەمووی سامانی ئوممەتی ئیسلامییە..

حەنبەلییەكان دەفەرموون: هەرچی لە ناخی زەویدا دەربهێنرێت زەكاتی لەسەرە، ئەگەر كەسەكە وابووو كە زەكاتی لەسەر بێت، واتە موسوڵمان بێت.

- حەنەفییەكان دەفەرموون: ریكاز (سامانی ناخی زەوی)، پێنجیەكی لەسەرە و بەشێوەی دەستكەوت (غەنیمەت) دابەشدەكرێت، بەڵام فەرموویانە: مەرجە لەو جۆرە بێت، كە نەرم دەكرێتەوە و سوودی لێوەردەگیرێت، وەكوكانزاكان: (ئاسن و مس و هتد..).

بۆیە پیترۆل بەلای ئەوانەوە (ریكاز) نییە، چونكە لە سەردەمی ئەواندا

پیترۆل ئەو گرنگییەی نەبوو، نەشدەزانرا بۆ چەند شت باشە، بۆیە لەپێناسەشیدا فەرموویانە: جۆرە چەورییەکە سەر ئاودەکەوێت، بۆیە ڕەفتاریشیان وەکو ئاو لەگەڵدا کردووەو، حوکمی ئەویان داوەتێ.

حەتمەن ئەگەر لەم زەمانەدا بژیانایە دەیانزانی پیترۆل بە قەدەر زێڕ و زیو گرنگە.. ئەمە جگە لەوەی بۆچوونەکەیان ڕاشکاوانە، پێچەوانەی زمانی عەرەبییە ،کە لە فەرموودەکە حاڵی دەبین پێی ،کە ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) گێڕاوێتییەوە، کە دەفەرموێ: (وفِي الرِّكَازِ الْخُمْسُ)[1]، واتە: پێنج یەك لە (ریکاز) دەدرێت.

حەنەفییەکان ئەوەشیان فەرمووە: کە خەلیفە دەتوانێت خەڵکانێك لەسەر پشکنینی ناخی زەوی هان بدات، تا بدۆزرێنەوە و بۆشی هەیە مەرجیان لەسەر دابنێت، چونکە حەنەفییەکان دەفەرموون : خەلیفە وەکو سەرپەرشتیاری هەتیوە بۆ ئوممەت، هەر کەموکورتییەك لە ئەرکیدا بکات، ناشێت بەقسەی بکرێت!

بەهەرحاڵ ئەوە بەڵگەنەویستە، کە ئیسلام ئەوەی لەسەرمانی فەرزکردووە، کە بەدەست و چاوی خۆمان خێروبێری وڵاتی خۆمان بناسین و، لە بەرژەوەندیی کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامییماندا بەگەڕی بخەینەوە.

ئەمڕۆ جیهانی ئیسلامیی، بۆچەندەها وڵات و دەوڵەت دابڕ دابڕ بووەو، هەر وڵاتێکی جۆرەها کانزا و کەرەستەی لە ناخی زەوییەکەیدا هەیە، کە سامان و موڵکی هەموو ئوممەتی ئیسلامیین.

لە شەرعیشدا وایە، کە ئەگەر کەرەستەیەك لە دانیشتوانی ناوچەیەکی دارولئیسلام زیادبوو، دەبێت بنێررێت بۆ ناوچەی تر ،کە پێویستیان پێیەتی، چ بە کەرەستەیی، چ بە پارەیی دوای فرۆشتنەوەی، یان گۆڕینی بە شتی تر –

(١) بوخاری (٦٩١٢)، موسلیم (١٧١٠).

وەکو: گۆڕینی کانزاکان بە سەیارە، سەوزە و میوە بەدەرمان و هاوشێوەیان - یان دەبێت بنێررێنەوە بۆ خەزێنەی دەوڵەت و، لەوێوە بنێررێت بۆ ناوچە پێویستەکان، ئەمە ئەگەر هەموویان یەك دەوڵەتی مەرکەزیی خیلافەیان هەبێت، چونکە هەردەبێت لەم حاڵەتەدا وابکەن، بەڵام ئەوەی ڕوودەدات ئەوەیە، کە کەس زەکات لە هیچ سامانێکی زەوی دەرناکات و، کەس پێنجیەکەکەش دەرناکات،کە حەنەفییەکان فەرموویانە، چ جای ئەوەی،کە مالیکییەکان فەرموویانە،کە هەمووی موڵکی هەموو ئوممەتە!

ئەگەر وانەکرا حەتمەن دانیشتوانی وڵاتێکی دەوڵەمەند بە سامان و کانزاکان لەوپەڕی تێر و تەسەلی و گەدە بەلییدا دەژین و، وڵاتی تری هاوسێیان لەوپەڕی هەژاری و نەدارییدا![1]

ئێمە ،کە وادەڵێین، مەبەستمان ئەمە نییە، کە وڵاتە دەوڵەمەندەکە سامان و پارە بنێرێت بۆ حکومەتە کافر و مورتەدد و یاخییەکان[2]، لە کاتێکدا هیچی بە هەژار و نەداری دانیشتوانی ئەو وڵاتە هەژار و نەدارانە ناگات و، هەمووی بۆ بەرژەوەندی دەسەڵاتدارانی دەبێت.

ئێمە دەمانەوێت وڵاتە ئیسلامییەکانی سەردەم، یەك دەوڵەتی مەرکەزی پێکبهێنن، تا ئەم سامان و موڵکانە لە هەموو لایەکەوە لە بەیتولمالی گشتیدا کۆببێتەوە ، پاشان دادپەروەرانە بەسەر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئیسلامییدا دابەش بکرێتەوە، تا پرۆژەی گەشەکاری و ڕابوون و بەهێزبوونەوەی پێ بێتەکایەوە، تا ئەو زەمانەی (إن شاء اللّٰه) ئەم دەوڵەتە مەرکەزییە دروست

(١) جا سەیری ئەم ڕێسا ئیسلامییە و واقیعی دەوڵەتانی خەلیج بکە کە خەڵکی یەمەن سەر بەجەزیرەی عەرەبستانن و عەرەب و ئەسڵی عەرەبن، کەچی ٤٠٪ ی خەڵکەکە لەخوار هێڵی هەژاریەوەیە، واتە ڕۆژی یەك دۆلاریان دەستدەکەوێت.

(٢) وەکو کە سعودیە و ئیمارات بڕی (٢٤) ملیار دۆلاریان لە (٢٠١٤) نارد بۆ ئینقیلابچیانی موڕتەددی میسر.

دەبێت.

داوا دەکەین ئەو سامان و پارە زیادەیە بخرێتە خزمەتی موسوڵمانانەوە و لەهەر کوێ هەن، بەتایبەتی هەژار و نەدارەکانیان، پێویستە ئەمەش بەشێوەیەکی ڕێکخراوەیی بەپێی نەخشە بێت، چونکە ناشێت کۆمەڵە کەسێك ئەم هەموو سەروەت و سامانەیان بکەوێتە بەردەست، بۆ خۆیانی بەکاربهێنن و هەژار و نەدارانی ئوممەتیش ڕۆژ بەڕۆژ زیاتر دەبن، یان هەمووی لە لای دەوڵەتێکی گچکە و کەم کۆببێتەوە و دەیان وڵات و، دەوڵەتی تری ئیسلامیی نازانن چۆن ڕووبەڕووی هەژاری و نەداری ببنەوە، ئەم سامانە موڵکی هەموو ئوممەتە و ناشێت کۆمەڵێك کەس ببنە خاوەنی و بۆ بەرژەوەندیی خۆیان بەکاریبهێننەوە، ئەمە جائیز نییە.

- سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: (فَإِنْ أَعِشْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمْ يَبْقَ أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا سَيَأْتِيهِ حَقُّهُ حَتَّى الرَّاعِي بِسَرْوَ حِمْيَرَ يَأْتِيهِ حَقُّهُ وَلَمْ يَعْرَقْ فِيهِ جَبِينُهُ)[1].

واتە: ئەگەر خوا حەزبکات و بژیم، ناهێڵم موسوڵمانێك بمێنێت، کە مافی خۆی پێنەگات، تەنانەت ئەو شوانەی لە(سیرڕ) و)حیمیەر) (کەلە یەمەنن) دەبێ مافی خۆی بگاتێ (پشکە زەکات)، بێئەوەی ئارەقی ناوچەوانی بۆ ڕشتبێت.

- (بەیهەقی) لە (ئەسلەمە)وە دەگێڕێتەوە، دەفەرموێ: گوێم لێبوو (عومەر - خوا لێی ڕازی بێت) دەیفەرموو: (اجْتَمِعُوا لِهَذَا الْمَالِ فَانْظُرُوا لِمَنْ تَرَوْنَهُ ثُمَّ قَالَ لَهُمْ: إِنِّي أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَجْتَمِعُوا لِهَذَا الْمَالِ فَتَنْظُرُوا لِمَنْ تَرَوْنَهُ وَإِنِّي قَدْ قَرَأْتُ آيَاتٍ

(١) بەیهەقی لە (السنن الكبير) (١٢١٨٢) هێناویەتییەوە کە ئەمە بەشێکە لەفەرموودەیەکی درێژ، ئەلبانیش لە (إرواء الغليل) (٨٤/٥) دەفەرموێت: (إسناده صحيح).

مِنْ كِتَابِ اللَّهِ سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ: ﴿ مَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْ أَهْلِ ٱلْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةًۢ بَيْنَ ٱلْأَغْنِيَآءِ مِنكُمْ ۚ وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ۝٧ لِلْفُقَرَآءِ ٱلْمُهَٰجِرِينَ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَأَمْوَٰلِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا وَيَنصُرُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ۝٨ ﴾ الحشر:٧ - ٨ وَاللَّه مَا هُوَ لِهَؤُلَاءِ وَحْدَهُمْ: ﴿وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُوا۟ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ ۝٩ ﴾ الحشر: ٩ وَاللَّه مَا هُوَ لِهَؤُلَاءِ وَحْدَهُمْ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعْدِهِمْ ۝١٠ ﴾ الحشر: ١٠ وَاللَّه مَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلاَّ لَهُ حَقٌّ فِي هَذَا الْمَالِ أُعْطَى مِنْهُ أَوْ مُنِعَ حَتَّى رَاعٍ بِعَدَنَ)[١].

واتە: بۆ چۆنییەتی دابەشکردنی ئەم سامانە کۆبنەوە و، بزانن کێ شایانێتی بیدرێتێ، پاشان پێی فەرموون: فەرمانم پێتاندا، کە بۆ چۆنییەتی دابەشکردنی ئەم سامانە کۆبنەوە و بزانن کێ شایانێتی تا بیدرێتێ، بەڵام من ،کە ئایەتەکانی قورئان دەخوێنمەوە، گوێم لێیە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ مَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْ أَهْلِ ٱلْقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ كَىْ لَا يَكُونَ دُولَةًۢ بَيْنَ ٱلْأَغْنِيَآءِ مِنكُمْ ۚ وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمْ عَنْهُ فَٱنتَهُوا۟ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ۝٧ لِلْفُقَرَآءِ ٱلْمُهَٰجِرِينَ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَأَمْوَٰلِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا وَيَنصُرُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ

(١) بەیهەقی لە (السنن الكبير) (١٢١٨١) هێناویەتییەوە، شێخی ئەلبانیش لە (إرواء الغليل) (٨٤/٥) دەفەرموێ: (إسناده حسن).

ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿٨﴾ الحشر:٧ – ٨.

واتە: (ئەم حوکمەی بەسەر سامان و دەستکەوتی (بەنوننەزیر)دا چەسپێندرا، دەبێتە حوکمی هەموو شار و وڵاتێکی تر، کە بەو شێوە، بێ جەنگ سەروەت و سامانیان دەکەوێتە بەردەست موسوڵمانان، خەلیفە، یان ئەمیر پشکێکی بەردەکەوێت، کە دیاریکراوە، ئەوی تری هەمووی بەسەر کەسوکاری پێغەمبەری خوادا و هەتیوان و هەژاران و ڕێبوارانداا دابەشدەکرێت، تا سامان و ماڵ لەدەست کۆمەڵە کەسێکی دەوڵەمەندا گیر نەدرێت و، دەستکورتەکانیش لێی مەحروم نەبن..

ئەوەی، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمانتان پێدەدات، هەرچییەك و هەر چۆنێك بێت وەریبگرن و جێبەجێ بکەن، بەرهەڵستی لە هەرچی شتێکیشی لێکردن، توخنی نەکەون، چونکە حەتمەن خراپەیە و لە بەرژەوەندیتان نییە.

بۆیە دەفەرموێ: مەیکەن.. لە خوای گەورە بترسن، خوای گەورە سزای سەختی لایە، - خۆتان - بە پێچەوانەکاریی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) مەخەنە بەر سزای خوای گەورە.

ئەو هەژارانەی، کە شایانی ئەو سامانەی (فەی) بوون بیاندرێتی هەموویان - جگە لە دوو کەسیان - لە موهاجیرانی مەککە بوون، ئەوانەی، کە لەبەر خاتری خوای گەورە و پابەندی دینەکە و فەرزی سەرخستنی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، شار و کەسوکار و ماڵ و سامانی خۆیانیان لە مەککە جێهێشت و بۆ سەرخستنی پەیامی خوا لێبڕان.

هیچ مەبەستێکی دنیایی لە دڵ و هزر و ویژدانیاندا نەبوو، تەنها مەبەستیان بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوای گەورە و پاداشتی ئەو بوو، ئەمانە، کە ئێستا وا هەژار و دەسکورتن و سامانەکەی (فەی بەنوننەزیر)یان پێدەشێت، لە جێ و ڕێی

خۆیاندا هەبووبوون، خاوەنی کەسوکاری خۆیان بوون، بەڵام لەپێناوی سەرخستنی پەیامی خواویستی و بانگەواز و بزاڤەکەی پێغەمبەری خوادا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) هیجرەتیان کرد و، بۆ سەروەرێتی دینی خوا لێبڕان.

ئا ئەمانە راستگۆکانن!)، بەخوا قەسەم، ئەم سامانە هەر بۆ ئەمانە نییە، بۆ ئەوکەسانەشە، کە لە دوای ئەمان دێن.. ﴿وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلۡإِيمَٰنَ مِن قَبۡلِهِمۡ يُحِبُّونَ مَنۡ هَاجَرَ إِلَيۡهِمۡ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمۡ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُواْ وَيُؤۡثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ ٩﴾ الحشر: ٩.

واتە: (ئەوانەی پێش ئەوان نیشتەجێی شارو ئیمان بوو بوون، حەز دەکەن موسوڵمانانی مەککە بۆ لایان کۆچ بکەن و، بچنە ناویانەوە و تێکەڵ بە ژیانیان بن، هیچ گرێ و گۆڵێکی دەروونیان لا دروست نەبوو، بەوەی، کە سامانی (بەنونەزیر)، تەنها بەوان درا و نەدرا بەمان).

بەخوا قەسەم، ئەم سامانە هەر بۆ ئەمانە نییە، بۆ ئەوکەسانەشە ،کە لە دوای ئەمان دێن.. ﴿وَٱلَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعۡدِهِمۡ ١٠﴾ الحشر: ١٠.

واتە: (ئەوانەی، کە لە دوای ئەوان -موهاجیران و ئەنسار- هاتن)، بەخوا قەسەم، هیچ تاکێکی موسوڵمان نییە، کە مافی لەم سامانەدا نەبێت، بیدرێتێ، یان نەیدرێتێ، تەنانەت شوانێکی (عەدەن)یش (کۆتا شاری عەرەبستانە/لەیەمەن).

ئەو ڕێسا ئیسلامییەی باسمانکرد، جەخت لە گشتگیریی سامانی گشتی دەکاتەوە، کە مافی هەموو موسوڵمانانی تێدایە، لە هەر کوێیەك بێت، شەریعەتی ئیسلامییش بە هیچ شێوەیەك ڕێنادات، موسوڵمانان هەژار و نەدار و موحتاج بژین و وڵاتیشیان ئەوەندە پڕ خێر و بێرە.

ناشێت موسوڵمانانی دنیا هەژار و ڕەش و ڕووت بن و کۆمەڵێك دەسەڵاتدار

هەموو سەروەت و سامانی وڵات زەوت بکەن و بۆخۆیانی بەکاربهێنن.

شەرعناسانی حەنەفی دەفەرموون: خەلیفەش بۆی نییە شتێك لە (ریكاز)، كە موسوڵمانان پێویستیان پێی بێت بیدات بە هەندێك موسوڵمان و، ئەوانی تری لێ مەحروم بکات.

وتیشمان: (ریكاز) ئەوەیە :كە خوای گەورە لە ناخی زەویدا خەلقیكردووە، یان جێگیری كردووە لە كانزا و خوێ و گڵەوە ،تا دەگاتە قیر و نەوت..

خاڵی یازدەیەم: مووچەی وەزیفەی نازەرووری حەرامە:

ناشێت دەوڵەتی ئیسلامیی، ڕێگابدات هەندێك وەزیفە و كار دابمەزرێت و، مووچە بۆ كارمەندانی ببڕێتەوە، كە زەرووری نین..

ئەم مووچەیە حەڕامە، چونكە لە بەرامبەر (هیچ)دا دەدرێت، (وەكو: دەرگاوانی ئوتێلەكان، كە كاری ئەوەیە: كە كەسێك دەگاتە دەرگاكە، بۆی دەكرێتەوە، سەیرە، كە ئێستا چاوی ئەلیكترۆنی هەیە ، كە كەسەكە دەگاتە نزیك دەرگاكە بۆی دەكرێتەوە، كەچی چاو دانانێن و كابرای دەرگاوان هەر لەوێیە!).

هەروەها مووچەی فەرمانبەر و كرێی كرێكارێك، كە كاروباری بەرێكوپێكی ناكات و لە كاتی ئیش خۆی دەدزێتەوە، یان كەمتەرخەمانە كار دەگرێتەدەست، یان ئەو كەسەی وەزیفە و پلەوپایە و ناو و ڕەسمیاتی كارەكەی، بۆ بەرژەوەندی خۆی بەكاردەهێنێت، یان كاروباری هاوڵاتیان ڕایی ناكات و دوایان دەخات، یان سستیی و تەمبەڵیی دەكات، لە ڕاپەڕاندنی ئەركی خۆیدا، یان زۆر غایب دەبێت، درەنگ دێتە سەركار، زوو دەست هەڵدەگرێت (مۆڵەتی نەخۆشی وەردەگرێت و ساغ و زرپ و زیندووشە!).

هەموو پارەیەك، كە بەر ئەو ساتەوەختانە دەكەوێت وەرگرتنی حەڕامە،

مەگەر بووبێت بە داب ونەریتی کۆمەڵگە و ڕەسمیاتی دائیرە[1]، یان مۆڵەتی بەرپرسانی هەبووبێت..

ئیتر ئەمە بکە بە پێوەر، هەموو ڕەفتارێکی تری کەمتەرخەمی پێ بپێوە، کە پارەیەك دەکەوێتە بری (هیچ)ێك، ئەمما ئەگەر کەسێك خۆی ئامادەی کارکردنە و دەستی ناکەوێت و، دەسەڵاتدارانیش هێشتا بۆیان نەدۆزیوەتەوە و، مووچەیەکی کەمی دەدەنێ (وەکو بێکاران لە وڵاتی پێشکەوتوودا، کە هەفتانە مووچەی بێکاریی وەردەگرن، تا کاریان دەستدەکەوێت).

بێگومان ئەمەیان حەرام نییە، چونکە نەکەمتەرخەمی تێدایە و نەخواردنی مافی کەسانی تر، هەموو دەوڵەت و حکومەتێکیش بەرپرسە لە بژێوی هاوڵاتیانی.

خاڵی دوازدەیەم: پارەی غەشکاریی حەرامە:

غەشکاریی زۆر شت دەگرێتەوە، هەموو شتێکە، کە پاك و ڕاست و سەرڕاستانە ئەنجام نەدرێت، بەڵگەی حەرامێتیی غەش ئەو ڕیوایەتەی (ئەبو هورەیرە)یە (خوا لێی ڕازی بێت)، کە دەفەرموێ: (أَنَّ رَسولَ اللهِ (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مَرَّ علَى صُبْرَةِ طَعامٍ فأدْخَلَ يَدَهُ فيها، فَنالَتْ أصابِعُهُ بَلَلًا فقالَ: ما هذا يا صاحِبَ الطَّعامِ؟ قالَ أَصابَتْهُ السَّماءُ يا رَسولَ اللهِ، قالَ: أَفَلا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعامِ كَيْ يَراهُ النَّاسُ، مَن غَشَّ فليسَ مِنِّي)[2].

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (لە بازاڕ) بەلای سەکۆی خۆراك

(١) بۆ نموونە :لە عێراقدا دوای نیوەڕۆی پێنجشەممان زۆر موعامەلە دەوەستێنرا، چونکە بۆ سبەی هەینی بوو/ پشوو بوو.

(٢) موسلیم (١٠٢)، ترمذی (١٣١٥)، ئیبنو ماجە (٢٢٢٤)، بەیهیقی (٣٢٠/٥).

فرۆشێکدا تێپەڕی، دەستی پاکی بە خۆراکەکە داکرد، دەستی تەڕبوو، پرسی: ئەوە چییە؟ (بۆچی وا ئاوی تێکەڵە؟)

عەرزی کرد: ئەی پێغەمبەری خوا! بارانی بەسەردا باریوە ، فەرمووی: ئێ نەدەبوو وانیشانبدەیت،کە خەڵکی بیبینن،کە ئاوی تێدایە؟

هەر کەسێك غەشکاریی بکات، ئەوە لە ئێمە نییە!..

غەشکاریی زۆر ڕەفتار دەگرێتەوە، وەکو: کەسێك هاواری فرۆشتن لە کاڵایەکی دەکات و، بەسیفەتێك وەسفی دەکات، کە وانییە و تێیدا نییە.

کەسێکی تر شتێك دەفرۆشێت، کە نوقسانی تێدایە، بەڵام نوقسانییەکەی دەشارێتەوە و بۆ کڕیارەکەی باس و دەستنیشان ناکات.

کەسێکی تر دیوە جوانەکەی کاڵاکەی نیشاندەدات، کە گوایە: هەر دوو دیوی هەروایە، یان سەبەتەیەك/ سندوقێك سەوزە، یان میوەی داناوە، سەرەوەی جوان و پێگەیشتووە و، خوارەوەی شکاو و ڕزیو، یان پێنەگەیشتووە.

کەسێکی تر کاڵاکەی لەبەر سێبەر نیشاندەدات، چونکە لەبەر ڕووناکیدا نوقسانییەکانی دەبینرێت، کەسێکی تر پێڵاو دەفرۆشێت، تاکە جوانەکە نیشاندەدات و، تاکە عەیبدارەکە دەرناخات!

هەر لە غەشکارییەکە خاوەن پیشەیەك وردەکارانە پیشەکەی خۆی ئەنجام نادات (وەکو: بەرگدروو، زێڕینگەر، بەننا، پزیشك، ئەندازیار، شوان، سەپان، شاگرد.. هتد).

پێوەری زانینی ئەمە ئەوەیە: کە ئایا ئەو شێوە کارەی دەیکەیت بۆ خۆشتی وا دەکەیت؟

یان چاکتر؟

ئەگەر بۆ خەڵکیشی واناکەیت، وەکو بۆ خۆتی دەکەیت، ئەوە غەشکارییە.

لەغەشکارییەکە، کابرای فرۆشیار نرخێك بە کڕیارەکە دەڵێ، کە گوایە نرخی ئەمڕۆی بازاڕ وایە، لەولاوەش، کە خۆی دەبێتە کڕیار بە پێچەوانەوە، نرخی ئەمڕۆی بازاڕ بەکەمتر باسدەکات، ئاوا لە هەردوولاوە غەشکاریی دەکات.

خاڵی سێزدەیەم: پارەی ئیستیغلالکردنی موحتاجی خەڵك حەڕامە:

شەرعناسانی حەنەفی دەفەرموون: کڕین و فرۆشتنی ناچاریی مامەڵەیەکی (فاسید)ە، کە بریتییە لەوەی: کەسێك لە ناچاریدا پارەیەکی زیاتر لە نرخی کاڵایەك دەدات، تا دەستی بکەوێت، یان ناچاریی پارەیە و کاڵاکەی هەرزانتر لە نرخی بازاڕ دەفرۆشێت، هەروەها ئەگەر ناچاربوو، کاڵایەکی نوقسان هەڵبگرێت.. ئەم حاڵەتە زۆر جۆر دەگرێتەوە:

کەسێك برسییە و ناچاردەکرێت کارێك ئەنجامبدات، بەڵام بە نیوکرێ، یان بە کەمتر لە کرێی خەڵکی تر، کرێکارێکی بێکار ناچار دەکرێت بە کەمتر ئیش بکات، یان بۆ ماوەی زیاتر[1]، چونکە ناچارە، ئەگەر نەیکات کارێکی تری دەستناکەوێت (وەکو: ئیستیغلالکردنی کرێکاری مەیدان/ مەیدانی بێکاری)، هەروەها جوتیار وسەپان و گاوان و شوان، یان خاوەن ڕەز و باخ و بەرهەم و حاسڵات، کە لە ناچاریدا زۆر کاردەکەن و کەم وەدەگرن، زۆر زوو دەفرۆشن و بە نرخێکی کەمتر لە بازاڕ چونکە ناچارن زوو بگەڕێنەوە لادێ، یان بۆ ئەوەی بەرهەمەکەی خراپ نەبێت سەهۆڵ فرۆشە و خەمێتی بتوێتەوە، یەکێك دێت و بە نرخی کەمتر ناچاریی دەکات بیفرۆشێت.

یەکێکی تر زۆر قەرزار بووە و خاوەن قەرز ناچاریی دەکات شتومەکی هەرزانتر بفرۆشێت.. سەدان و هەزاران حاڵەتی هاوشێوە هەیە،کە ڕێساکەی

---

(١) وەکو ئەوەی لە ڕۆژئاوادا پێیدەوترێت :کاری ڕەش، واتە :نایاسایی، کە هەمووی ئیستیغلالکردنی کەسی بێ ئیقامەیە.

ئەوەیە ،کە پارەی ئیستیغلالکردنی پێداویستی خەڵکی حەڕامە.

بۆ حکومەت و دەوڵەتیش حەڕامە ،کە خۆی دەکاتە تاکە فرۆشیار، یان تاکە کڕیار و خەڵکی ناچار دەکات، تەنها بەوی بفرۆشن، مادام ئیستیغلالکردن بێت، ئەمما، کە هاوکاریان دەبێت کارێکی پەسەندە، وەکو ئەوەی: یارمەتی جوتیاران دەدات، بە: پارە، بە پەینی کیمیایی، بە شارەزایی، بە کڕینەوەی بەرهەمیان، بە هەرجۆرێکی تری ئاسانکاریی، کە هاندانیان بێت لەسەر بەرهەمهێنان، بێ ئیستیغلالکردنی بارودۆخیان، چونکە لە ئەسڵدا ئەرکی دەوڵەت پێگەیاندنی خەڵکی و گەشەی کاسبیکردنیانە، تا خۆیان بژێوی خۆیان دابینکەن، ئەگەر نەیانتوانی، ناچاریان ناکات بۆی ببنە سەرباز و ئەمن، بەڵکو یارمەتیدەریان دەبێت، لە کەوتنە سەرپێی خۆیان، هەر جۆرە ناچارکردنێکی هاوڵاتیان، لەلایەنی حکومەتەوە لەم خانەی حەڕامخۆرییەدایە.

خاڵی چواردەیەم: حەڕامێتیی نرخی فرۆشراوی نادیار و نەزانراو:

ناشێت شتێك بفرۆشرێت، کە وجودی نییە، یان لە حوکمی نەبوودایە، یان نازانرێت چۆن و چەندە، یان بۆهەموو موسوڵمانان ڕەوایە، یان نەبۆتە موڵکی فرۆشیار..

لەوانە : فرۆشتنی کاریلە/ بەرخی کۆرپەلەی ناوسکی دایکی، شیر لە گواندا، بەروبووم و میوە و حاسڵات پێش دەرکەوتنی.. هەروەها مردارەوەبوو، خوێن، بەراز، شەڕاب..

هەروەها گیا، ئەگەرچی لە پارچە زەویەکدابێت، کە موڵکی کەسێك بێت، ئاو لە ڕووبار و بیردا، دار و چیلکە و پووش پێش کۆکردنەوەیان، هەروەها فرۆشتنی شتێك، کە زەحمەت بێت بەدەست بێت، وەکو: باڵندە بە ئاسمانەوە، ماسی لە دەریادا.. ئەمما پەروەردەکردنی ماسی لە حەوزدا، بەڵێ، فرۆشتنی حەڵاڵە.

ئەگەر ئەستێڵك(گۆم/ دەریاچە)ی سروشتی هەبوو، کە ماسی تێدا کۆببێتەوە، ئایا بەکرێدانی جائیزە؟

لە کتێبی (الخراج)ی (ئەبویوسف)دا هاتووە ،کە (ئەبو زیناد) نامەی بۆ سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) نووسی: کە دەریاچەیەك لە خاکی عێراقدا هەیە، ماسی تێدا کۆدەبێتەوە، ئایا بەکرێی بدەم؟

سەیدنا عومەر بۆی نووسییەوە: بەڵێ بەکرێی بدە)[(١)].

ماسییەکانیش لەم حاڵەتەدا لە حوکمی گرتندا ،وەکو (ئیمامی ئەبوحەنیفە) لە (حەماد)ەوە دەگێڕێتەوە، ئەم مافەش وەکو حەنەفییەکان دەفەرموون: مافی هەمووکەسێکە ماسی بگرێت و بیفرۆشێتەوە، ئەمما ئەگەر ئەستێڵکێکی (سەناعی) لە کەنار ڕووبار و دەریا دروست بکرێت، تا ئاو و ماسیی تێدا کۆببێتەوە، ئەوێ گشتی نامێنێت، هەروەکو، کە حکومەتان و کۆمپانیا گەورەکان دەیکەن.

خاڵی پازدەیەم: حەڕامێتیی پارەیەك، کە بە گرێبەستی فاسد پەیدادەکرێت:

هەر گرێبەستێك لە شەریعەتی ئیسلامدا بە (فاسید) دابنرێت، پارەپەیداکردنی پێی حەڕامە، چونکە وەکو شەرعناسانی (حەنەفی) دەفەرموون: دەبێتە جۆرێك لە سووکاری (ریبا).

گرێبەستی شەرعییانە ئەوەیە، کە ڕازیبوونی هەردوولای تێدابێت و نە ئەوساتە و نە دواتر ناکۆکیان تێنەکەوێت لەسەری، مەرجیشە گرێبەست بەپێی مەرجی شەرعی بێت دەنا فاسید دەبێت.

(١) وادەزانم ئەوە حوکمی (ئاوی کیبریت)ـیش بێت وەکو گەڕاوەکەی خوڕماڵ.

ئیبنو عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە:کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (كُلُّ شَرْطٍ لَيْسَ فِي كِتَابِ الله تَعَالى فهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كانَ مائَةَ شَرْطٍ)[1].

واتە: هەر مەرجێك کتێبەکەی خوای گەورە نەیگرێتەوە نارەوایە، ئەگەرچی سەد مەرجیش بێت، جێباسی ئەمە کتێبە فیقهییەکانە.

خاڵی شازدەیەم: وەرگرتنی زەکات و خێر بۆ ئەوەی موستەحەققی بێت حەرامە:

هەرکەسێك لەسەر داوای خۆی، یان داوای کەسێکی تر، یان دیتنی حاڵەتی هەژاریی و دەستکورتی پێیەوە زەکات، یان خێری پێبکرێت، پێی حەرامە، ئەگەر لەوانە نەبوو ،کە موستەحەققی زەکات و خێر و خێرات بێت:

- (سەمورەی کوڕی جوندوب) (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (إِنَّمَا الْمَسَائِلُ كُدُوحٌ يَكْدَحُ بهَا الرَّجُلُ وَجْهَهُ، فَمَنْ شَاءَ أَبْقَى عَلَى وَجْهِهِ وَمَنْ شَاءَ تَرَكَ، إِلَّا أَنْ يَسْأَلَ ذَا سُلْطَانٍ أَوْ فِي أَمْرٍ لَا يَجِدُ مِنْهُ بُدًّا)[2].

واتە: داواکردن لە خەڵکی، کە زەروورەت نەبێت ئەبێتە عەیبە و خەجاڵەتی بە نێوچەوانەوە لە ڕۆژی دوایدا، جا هەرکەسێك داوا لە خەڵکی نەکات، لە ڕۆژی دوایدا ئەم ڕێز و شەرمەی دەمێنێت، هەرکەسێکیش داوا لە خەڵکی بکات

(١) بەززار (٣٠/١١)، هەیثەمی لە (المجمع الزوائد) (٢٠٨/٤)، ئەحمەدیش (٢٥٥٠٤) بەکەمێك جیاوازیەوە، سیوطی لە (الجامع الصغیر) (٦٢٩٥) ڕەمزی (صحیح)ـی داوەتێ، هەروەها شێخی ئەلبانی لە (الصحیح الجامع) (٤٥٣٠) بە سەحیحی داناوە.

(٢) ئەبو داوود (١٦٣٩)، نەسائی (٢٥٩٩)، ئەحمەد (٢٠٢٧٨)، ترمذی (٦٨١) دەفەرموێ: (حسن صحیح)، هەروەها شێخی ئەلبانی لە (صحیح الترغیب) (٧٩٢) دەفەرموێ: (صحیح)ە.

بۆی نامێنێت، تەنها ئەو کەسە نەبێت، کە داوا لە دەسەڵاتدارەکەی دەکات، یان داوای شتێك دەکات، کە توانای بەسەریەوە نییە.

- (ئەبو هورەیرە) (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَنْ سَأَلَ النَّاسَ تَكَثُّرًا فَإِنَّمَا يَسْأَلُ جَمْرًا، فَلْيَسْتَقِلَّ أَوْ لِيَسْتَكْثِرْ)[1].

واتە: هەرکەسێك بۆ زیادکردنی ماڵ و سامانی، داوا لە خەڵکی بکات یارمەتی بدەن (سواڵ بکات)، ئەوە داوای پشکۆ/ پەنگر لە خەڵکی دەکات، جا کەمی دەوێت، یان زۆر، با داوابکات!

- (عبداللەی کوڕی عەمر- خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (لا تَحِلُّ الصدقةُ لِغَنيٍّ ولا لِذي مِرَّةٍ سَوِيٍّ)[2].

واتە: زەکات و خێر و خێرات بەدەوڵەمەند ناشێت، هەروەها بە کەسانی بەهێز و بەخۆ و لەش ساغیش.

خاڵی حەڤدەیەم: وەرگرتنی نرخی فرۆشتنی کاڵای فەوتاو حەڕامە:

بەروبوومی باخێکت لە خاوەنەکەی کڕیوە، کە هێشتا نەچێنراوەتەوە/ لێ نەکراوەتەوە، پارەکەت داوەتێ، بەڵام، تا دێیت بۆ چنینەوەی ئافاتێك لێیدەدات، وەکو: (لافاو، هەورە بروسکە و سوتاندنی، شاڵاوی کوللە... هتد)، و دەفەوتێت.

خاوەنەکەی بۆی نییە پارەکەیت نەداتەوە، بیخوات حەڕامە.. شەرعناسان دەفەرموون: (ئەگەر کەسێك بەرهەمێکی کڕی، پاشان ئافاتێك (جائحەیەك) لێیدا

---

(١) موسلیم (١٠٤١)، هەروەها ئیبنو ماجە (١٨٣٨) و ئەحمەد (٧١٦٣) بە لەفزی جیاواز هێناویانەتەوە.

(٢) ئەبو داود (١٦٣٤)، ترمذی (٦٥٢)، ئەحمەد (٦٥٣٠)، شێخی ئەلبانی لە (كتاب تخريج مشكلة الفقر) دەفەرموێ: (صحيح)ە.

و فەوتاندی، یان بڕێکی فەوتاند، دەبێ نرخی فەوتاوەکە بگێڕرێتەوە بۆ کڕیارەکە، ئەگەر دوو مەرج هاتبێتەدی:

یەکەم: ئافاتەکە بەدەست مرۆڤ نەبووبێت، بۆنموونە: گرانی و لافاو و باران و تەرزەکوتان و ڕەشەبا و کولله و ئەو جۆرە شتانە فەوتاندبێتی.

دووەم: ئافاتەکە سێیەکی بەرهەمەکەی فەوتاندبێت.

- (ئیبنو ڕوشد) لە (بداية المجتهد)دا دەفەرموێ: شەرعناسان لە مەسەلەی نرخی بەرهەمی فەوتاودا بە ئافات ڕاجوێ بوون.

(مالیك) و یاوەرانی دەفەرموون ؛ دەبێ پارەکەی بگێڕرێتەوە بۆ کڕیارەکە، بەڵگەشیان ڕیوایەتەکەی (جابر)ە (خوا لێی ڕازی بێت)، کە دەگێڕێتەوە: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (إنْ بعْتَ من أخيكَ ثمَرًا فأصابَتْهُ جائِحَةٌ، فلا يَحِلُّ لكَ أنْ تَأْخُذَ منه شيئًا، بمَ تَأْخُذُ مالَ أخيكَ بغيرِ حَقٍّ؟)[1].

واتە: ئەگەر بەرهەمێکت لە براکەت کڕی و ئافاتێك لێیدا، حەڵاڵ نییە بۆت، هیچ لە پارەی براکەت هەڵبگریت، بەچ هەقێك سامانی براکەت هەڵدەگریت؟ (کە ئەو هیچی دەستنەکەوتووە، تۆ چۆن پارەکەی بۆ خۆت دەبەیت ؟).

شەرعناسان ڕایان لەسەر ئەوە کۆیە،کە ئەگەر ئافاتی ئاسمانی بوو، وەکو تەرزەکوتان و گرانیی گشتی و کەڕوهەڵێنان و وشکەساڵی، کە ئافاتێك نین دەستی کەسێکی تێدابووبێت، ئەوا نابێت پارەکەی بخورێت، بەڵام لە بەرهەمی سەوزەواتدا و لە ڕادە و بڕیدا ڕاجوێ بوون، کە ئەگەر کەوتنە بەرئافاتی ئاسمانی.

(١) موسلیم (١٥٥٣)، ئەبو داوود (٣٤٧٠)، نەسائی (٤٥٤٠)، ئیبنو ماجە (٢٢١٩).

خاڵی هەژدەیەم: پارەی فرۆشتن بە سوێندی درۆ:

هەر شتێك لە ئەنجامی سوێند خواردنی درۆوە فرۆشرا، یان لە فێڵ لێکردنەوە بوو، پارەکەی حەڕامە.

ئەمە هەندێك شێوازی ڕێپێنەدراوی پارە و سامان پەیداکردنە، کە حەڕامن، هەرکەسێك بیەوێت زیاتری لێ بزانێت، دەبێ بگەڕێتەوە سەر سەرچاوە فیقهییەکان..

لێرەدا ئێمەش لەم چەند خاڵە کورت و پوختەدا، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت: ئیسلام چەند دادپەروەرانە ڕەفتاری لەگەڵ بزاوت و هەڵوێست و کەس و خاوەنێتییدا کردووە، هەروەها لەگەڵ کاڵا و کەلوپەلی فرۆشتندا، یان جۆرەکانی بەخاوەنبوون، ئەمە بەراورد بکە بەوەی ئێستا لە هەموو وڵاتێکی سەرزەمیندا ڕوودەدات، ئەوەی ئیسلام هێناویێتی لە کوێ و ،ئەوەی دین و یاسای وڵاتان هەیانە لە کوێ؟

زۆر لێکدوورن، ئەمە لایەنێکی سیستمی ئیسلامە، جا ئەگەر هەموو ڕێسا و ئەحکامەکانی ئیسلام، بەیاسا و دەستووری دین و دیدەکان بەراورد بکەین بۆمان دەردەکەوێت، کە ئیسلام لە هەموو لایەنێکەوە زۆر باڵاتر و ڕاقیترە لە هەرچی زادەی مرۆڤە.

بڕگەی دووەم:
شێوازە ڕێگاپێدراوەکانی خاوەنێتیی:

دەشێت شێوازە ڕێگاپێدراوەکانی بەخاوەنبوون و پارەپەیداکردنیش، بخەینە شەش خانەوە و بە شەش خاڵ نیشانیان بدەین:

خاڵی یەکەم: پێشبڕکێی حەڵاڵ:

واتە: کێبڕکێی شیاو لە بەدەستهێنانی ماڵ و ساماندا، لەوانەی گشتین و مافی کەسیان پێوەنییە، لەوانە:

١- زیندووکردنەوەی خاکی مردوو:

خاکی مردوو ئەو زەویانەن، کە نەکێڵراون و موڵکی کەس نین، نەموسوڵمان و نەغەیرە موسوڵمان، کەس هیچ سوودێکیان لێنابینێت، بەڵام دەشێت ڕەنجیان لەگەڵ بدرێت و ببنەوە بەخاکی بەپیت و، زەوی و زاری چاندن و ڕواندن، یان سوودی تر، وەکو ئەو شوێنانەی ئاویان لێبڕاوە، یان نقوومی ئاوبوون، یان لم داپۆشیوون، یان خوێدارن.. ئەگەر کەسێك بە مۆڵەتی خەلیفە، یان جێگر و نوێنەرێکی (هەندێك لە شەرعناسان دەفەرموون :مۆڵەتی ناوێت) سنوورداری کرد و کەوتە خزمەت و زیندووکردنەوەی، مافی خۆیەتی ببێت بەخاوەنی.

٢- ڕاوکردن:

هەموو کەسێك بۆی هەیە بە ڕاوکردنی نێچیری کێوی ببێتە خاوەنی، وەکو: ڕاوکردنی ئاسك و کەڵەکێوی، یان باڵندە و ماسی، ئەمەش بەمەرجی شەرعییانەی خۆی، وەکو ئەوەی: مەبەستی لە ڕاوکردنەکە خواردنی، یان فرۆشتنەوەی بێت، نەك هەر بیکات بە نیشانە و بیکوژێت، ئەگەر بە ئومێدی

خواردنی بوو (گیانلەبەرەکەش لەوانەبوو، کە گۆشتیان دەخورا).

مەرجە لە کاتی تەقەلێکردنیدا (بسم الله) بکات، یان کاتێك بازەکەی دەنێرێت بۆی ڕاوبکات، ئەمە بێگومان لە غەیری ماسی و گیانلەبەری دەریاییدا، کە هیچ مەرجێکی نییە مادام هەر لە ئاودا بژی.

٣- دۆزینەوە و دەرهێنانی کانزا:

مادام موڵکی کەس نەبێت، هەمووکەسێك بۆی هەیە لە شوێنی گشتیدا (دەشت و چیا و دەریا... هتد) لە دووی کانزا بگەڕێت و بۆخۆی دەربهێنێت، پێی حەڵاڵە و دەشێت ببێتە خاوەنی، بەڵام بەمەرجێك پێنجیەکی لێ بداتە بەیتولمال، کە وەکو غەنیمەت دابەشدەکرێت (وەکو حەنەفییەکان دەفەرموون)،یان دەخرێتە سەر سامانی زەکات (وەکو حەنبەلییەکان دەفەرموون)، ئەسڵ ئەوەیە، کە دەوڵەت دەبێت ئەم سامانانەی ژێرخاك دەربهێنێت و بیخاتەسەر بەیتولمال، چونکە موڵکی ئوممەتن و دەبێت بەگشتیی و، بۆ هەموو ئوممەتیش خەرج بکرێنەوە، جا دەوڵەت خۆی کارگەی بۆدامەزرێنێت، یان بیداتە کۆمپانیای ئەهلی، گرنگ ئەوەیە بە موڵکی گشتی بمێنێتەوە و، بۆ بەرژەوەندی گشتی خەرج بکرێتەوە.

٤- دارکردن و گیاڕنین و هاوشێوەیان:

دەشێت کەسێك پارە بەدەستخستنی شتی سروشتیی، موڵکی گشتیی پەیدابکات، وەکو داربڕین و گیاڕنین لە شاخ و دەشت و ئاوهەڵهێنجان و گەیاندنی بەخەڵکی بە پارە..

ئەمانە هەموو موسوڵمانان تێیدا هاوبەشن، دەشێت کەسێك بڕوات و ڕەنجی خۆی تێدا بخاتەگەڕ، بارەدار بهێنێت و بیفرۆشێتەوە، یان بۆ زۆپا و خانووی خۆی بەکاریبهێنێتەوە، بەو مەرجەی زیان لەم ڕەفتارانە نەکەوێتەوە، وەکو کاریگەریی بڕینی دارستان لەسەر گیانلەبەران و ژینگە، یان کەمبوونەوەی

کانیاو و سەرچاوەیەك، کە ئاوی زۆری لێ هەڵهێنجاوە، بەشێوەیەك، کە بەشی خەڵکی نەماوە، چ بۆ خواردنەوە و بەکارهێنانی ناوماڵ، چ بۆ ئاوەدانی زەوی و زاریان.

حەنەفیەکان دەفەرموون: هەموو کەسێك مافی هەیە ئاو لە دەریادا هەڵهێنجێت و، زەوی و زاری خۆی پێ ئاو بدات، بەمەرجێك زیان لە گشتی خەڵکی نەگەیێنێت.

هەروەها سوود وەرگرتن لە خۆر و مانگ و هەوا و هەرشتێکی تر، کە گشتییە و بەو مەرجە ڕێ لە سوودی خەڵکی تریش نەگرێت لێی.(١)

ناتوانێت بەنداوێك بۆخۆی دروست بکات، ناتوانێت کەناری دەریا وا لێك نزیك بکاتەوە کەشتی و بەلەمی پێدا نەڕوات، یان مەجرا (ڕێڕەو)ەکەی بەئاڕاستەیەکدا ببات ،کە زیان لە خەڵکی بدات، وەهەروەها.

حاڵی دووەم: گرتنی ماڵ و سامانی کافرانی شەڕانی:

کافرێك، کە لە ئەمانی موسوڵماناندایە و لەناویاندا دەژی، کافرێکی تر، کە لە دەرەوەی دارولئیسلامە و پەیمان بە موسوڵمانانەوە بەندە، ناشێت خوێن و ماڵ و ئابڕوو مافی تری حەڵاڵ بکرێت، بەڵام ئەو کافر/کافرانەی شەڕانین و جەنگاوەری دژمانن، داگیرکردنی ماڵ و سامانی حەڵاڵە، هەرکەسێك بردی بۆخۆی دەبێتە خاوەنی.

بەڵام بەو مەرجەی ئەم بەئەمان نەچووبێتە وڵاتی ئەوان و، ئەویش بەئەمان وەرگرتن نەهاتبێتە ناوموسوڵمانانە، لە هەردوولادا پەیمانی ئەمان ڕێ لە بردنی سامانی دەگرێت.

(١) وەکو کە کەسێك شاخێك دەگرێت و کەپر و ساباتی لێ دروست دەکات و دەڵێ: هی خۆمە و هەر دەبێت بێنە سەیران لەکەپر و هەوار و ئوتێلەکەی من!! بێگومان ئەمە نابێت، چونکە شاخەکە گشتییە.

كەوابوو: هەر موسوڵمانێك چووە دارولحەرب (دارولكوفر)ەوە، پەیمانی ئەمانی (ڤیزە و ئیقامە و قبوڵكردنی لە مەڵبەندی پەنابەرێتی و هاوشێوەیان) وەرگرت، بۆی نییە ببێتە جێ هەڕەشە لە خوێن و سامان و ئابڕوویان.

بەهەمان شێوە، ئەگەر كافرێك لەوان -با شەڕانی و جەنگاوەریشیان بووبێت- كە بەپەیمانی ئەمانی موسوڵمانان هاتە ناومانەوە، كەس بۆی نییە دەستدرێژی بكاتە سەر خوێن و سامان و ئابڕووی.

هەموو جۆرە سامان وەرگرتنێك لە كافر - كە بە ڕازیبوونی خۆی بێت - حەڵاڵە، بەو مەرجەی بۆ زیاندان لە موسوڵمانان نەیدرابێتێ.

ئەسڵی ئەم خاڵە ئاوایە: خوای گەورە خاوەنی ئەم گەردوونەیە، مافی خاوەنێتیی و ڕەفتار پێوەكردنی نەداوە بەكافران، مەگەر بەرەزامەندیی موسوڵمانان، ئەگەر كافرێك هاتە ژێر سایەی حوكمی ئیسلامییەوە و ئەمانی وەرگرت و، لەسەر دینی خۆی مایەوە ئەوە (ئەهلی زیممە)یە و مافی خاوەنێتیی دەبێت و ئەمانی ژیان و ئابڕوو سامانیشی بۆ دەستەبەر دەكرێت.

ئەگەر نە بە(ئیمان) و نە بە(ئەمان) بە موسوڵمانانەوە پەیوەست نەبوو، لە دەرەوەی دارولئیسلام بوو، جائیزە ماڵ و سامانی ببرێت.. ئەگەر لە كافرانی شەڕانی (محارب)بوو، بێگومان كوشتنی جائیزە، چ جای بردنی سامانی، ئەگەر كۆمەڵێك موجاهید هێرشیان كردە سەر كۆمەڵێك كافری شەڕانی و تێكیانشكاندن، مافی خۆیانە دەست بەسەر سامان و موڵكیاندا بگرن، ئەوكاتە پێنجیەكی دەستكەوت (غەنیمەت)ەكەیان لەو بوارانەدا خەرج دەكەن، كە پاشتر باسی دەكەین.

باقیەكەی تری بەسەرموجاهیدەكاندا دابەشدەكرێت، كە دوژمنیان تێكشكاندووە، چونكە ئەگەر ئەوان نەبوونایا، ئەم ئەنجامە وانەدەهاتەوە.

ئەمە ئەگەر دەوڵەتی ئیسلامیی هەبوو، ئەم مەفرەزەیەش بە ڕێپێدانی

خەلیفە، یان جێگر و نوێنەرانی چووبوونە ئەو جیهادە، ئەمما ئەگەر دەوڵەتیان نەبوو، خۆیان جیهادیان ڕاگەیاندبوو، بەپارتیزانی چووبوونە سەرکافرە شەڕانیەکان و ئەو ئەنجامەیان بەدەستهێنابوو.

حەنەفییەکان دەفەرموون: ئەگەر سێ کەس بوون، یان کەمتر، (ئەبویوسف) دەفەرموێ: ئەگەر حەوت کەس بوون، یان کەمتر، هەرچی گرتوویانە لە ماڵ و سامان هی خۆیانە و، بەسەریاندا دابەشدەکرێت، ئەگەر بەڕێپێدانی خەلیفە، یان جێگر و نوێنەری چووبوون، پێنجیەکەکەی لێ جیادەکرێتەوە و، باقیەکەی تری دابەشدەکرێت بەسەریاندا.

ئەمە دەربارەی ماڵ و سامانێك، کە هەڵدەگیرێت و دەگوازرێتەوە، ئەمما خاك و زەوی و زار، ئەوە حەنەفییەکان دەفەرموون: خەلیفە تێیدا سەرپشکە، بۆی هەیە بڕیار بدات، کە بەدەست خاوەنە کافرەکانیانەوە بمێنێتەوە و ،عوشریان لێوەربگیرێتن، یان ئەویش بەسەر موجاهیدەکاندا دابەشبکات.

خاڵی سێیەم: وەرگرتنی ماڵ و سامانێك، کە پێی حەڵاڵە:

وەکو پشکە زەکات ،کەشەرع دیاریکردووە بدرێت بە کێ، ئەمیش لەوانەبێت و بیدرێتێ، یان کەسێك بڕە پارەیەك، یان پشکە سامانێکی بۆکردووە بە (وەقف)، یان خەڵاتە و دراوێتییێ، یان بەهەر هۆیەك بێت لە بەیتولمالەوە بڕێکی پارە بۆ بڕابێتەوە، یان شێوازێکی تری بەخاوەنبوون.. هەمووی شێوازی حەڵاڵی خاوەنێتیین.

خاڵی چوارەم: ئاڵوگۆڕکردنی شەرعیانە:

شەریعەتی ئیسلام، چەندین ڕێگای شیاوی سامان گۆڕینەوەی لە نێوان خەڵکیدا دیاریکردووە، کە دەتوانن بەرەزامەندی هەردوولا، یان هەموو هاوبەشانی ،ببنە خاوەن پارە، یان سامانی گۆڕراوە، وەکو: گۆڕینەوەی قوماش ،

یان پۆشاك بەخواردن، یان زێر و زەوی، هەروەها خزمەت بە پارە وەکو: (کرێ وەرگرتن، حەواڵە، قەرز، شەریکایەتی، ئاودێریی، چاندن، بازرگانی هاوبەشی کار و سەرمایە (لە من پارە و لە تۆ کار و قازانج بەشەریکایەتی)، هەروەها ڕێکەوتن، ئاشتەوایی، مارەیی، خولع..) چەندەها بوار و جۆر و شێوازی تر، کە لە کتێبە فیقهییەکاندا بە درێژیی باسکراون.

خاڵی پێنجەم: وەرگرتن بەرەزامەندی خاوەن پارە/سامانەکە:

وەکو: پشکە وەسییێت و خەڵات و خێرپێکردن و هاوشێوەیان.

خاڵی شەشەم: پشکە میرات:

باوکی مردووە و میراتەکەی دوای قەرزدانەوە و کەفارەت و وەسییێتکردنی، یان مافی تری خەڵکی، کە تێیدابووە لێی دەرکراوە و باقیەکەی بەسەر وەرەسەکەیدا دابەشکراوە، ئەمیش یەکێکە لەوانە و پشکی خۆی بەرکەوتووە، مافی خۆیەتی ببێتە خاوەنی پارە بێت، یان خانوو، یان زەوی و زار..

***

هەر کەسێك بەم ڕێگا شەرعیانە، بوو بەخاوەن پارە و سامان و خۆی لە خاوەنێتیی بە ڕێگاپێنەدراوەکان لادا، واتە: حەرامی تێکەڵ بە سامانی حەڵاڵی نەکردبوو، هەموو ماڵ و سامانی هی خۆیەتی و ،لە خەڵکی تر حەرامە بێ مۆڵەت و ڕازیبوونی خۆی ببرێت.

کەس نەدەوڵەتی ئیسلامیی و نەتاك و کۆی ئوممەت و ،نەغەیری ئەمانیش بۆیان نییە دەست بەسەر سامانیدا - یان بڕێکیدا بگرن - مەگەر بەبەڵگەی شەرعی.

وەکو ئەوەی مافێکی لەسەرە و نەیداوە، هەیەتی و دەبوو مەسروفی دایکی بکات، کە نەدارە، بەڵام نەیکردووە، دەوڵەت بڕێکی (بەس) لە سامانەکەی

هەڵدەگرێت و دەیداتە دایکی، بەم شێوەیە هەمووکەسێك لە ڕەعییەتی دارولئیسلام دەبێتە خاوەن ماڵ و سامان و، لە ئەماندا بەپێی ئەحکامەکانی شەرع کاسبی پێوە دەکات..

ئەگەر دەوڵەتی ئیسلامیی پێویستی بەماڵ و سامانی ڕەعییەتەکەی بوو، لەبەر ئیحتیاجی بەیتولمال، ئەو بۆی هەیە (باج) لەسەر خەڵکی دابنێت ، تا ئەوکاتە، یان ئەو بڕ و ڕادەیەی نوقسانییەکی پێ پڕدەبێتەوە وەریبگرێت..

ئەمە بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی، کە شەرعیانە دامەزراوە و حکومەتەکەشی شەرعییانە هەڵبژێراوە، نەك حکومەتی مورتەدد و دەوڵەتی کافری ئێستا، کە جۆرەها باجی ڕۆژانە و مانگانە و ساڵانەیان ،لەسەر هەموو جۆرە موڵك و ڕەنجێك داناوە و وەریدەگرن، کە بۆ کۆمەڵگەش خەرج ناکرێتەوە، گوێڕایەڵی کردنی فەرمانی ئەم جۆرە دەسەڵاتە کافر و مورتەدد و ستەمکارە، جائیز نییە، چ جای ئەوەی باجیان بدرێتێ و بەهێزتر بکرێن.

بڕگەی سێیەم:
مافی گشتیی و مافی تایبەتی لە خاوەنێتییدا:

خاڵی یەکەم: ماف لە سامانی زەکاتدا:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَفِيٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ حَقّٞ لِّلسَّآئِلِ وَٱلۡمَحۡرُومِ ١٩ ﴾ الذاريات: ١٩.

واتە: لە سامانی دەوڵەمەندەکاندا پشکێکی دیاریکراو هەیە، کە تایبەتە بەدەستکورت و مەحرومانەوە.

- هەروەها: ﴿ كُلُواْ مِن ثَمَرِهِۦٓ إِذَآ أَثۡمَرَ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوۡمَ حَصَادِهِۦۖ ١٤١ ﴾ الأنعام: ١٤١.

واتە: کاتێك ڕەز و باخ و بەرهەمتان پێدەگات، خۆشتان بیخۆن و ڕۆژی دروێنە و چنینەوەکەشی، مافی خۆی لێبدەن، پشکی هەژار و نەدار و ڕێبوار و ئەوانی دیکەشی لێدەربکەن، کە زەکاتە.

زەکات لەسەر ماڵ و سامان فەرز نابێت ئەگەر نەگەیشتبێتە بڕی (نصاب)، نیصاب: ئەو بڕە شەرعییەیە کە شەریعەتی ئیسلام بۆ ئاستی خوارێی دەوڵەمەندی داناوە، کە هەرکەس گەیشتە ئەو ئاستە دەبێت زەکات لەماڵ و سامانی دەرکات، زەکاتەکەش بەپێی جۆری سامانەکانە، بۆ نموونە کەسێك پێنج حوشتری هەبێت پێنجیەکی لێدەدا، ئەمما مەڕ، کە گەیشتە چل سەر ئینجا زەکاتی لێدەدا.

زەکات ئەوکاتە لەسەر موسوڵمان فەرزدەبێت، کە لە خۆی و ماڵ منداڵ و

مەسروفی ساڵەکەی زیاتری هەبێت،جا تا قەرزار بێت زەکاتی لەسەر نابێت، تا پێداویستییەکانی خۆراك و پۆشاك و زەروورییەکانی تری دابین نەبێت، زەکاتی لەسەر نابێت، مەگەر هەندێك حاڵەتی تایبەت، کەلە کتێبە فیقهییەکاندا باسکراوە.

دیسان، زەکات ئەوکاتە فەرزدەبێت، کە ساڵی کۆچی (٣٥٥ڕۆژە) بەسەر سامانە کۆکراوەکەدا تێپەڕ بووبێت و، لەو ماوەیەدا بڕی نیصابەکە کەمی نەکردبێت.

ئەمە حوکمی هەموو جۆرە سامانێکە، جگە لەوەی لەژێر خاکدا دەدۆزرێتەوە، ئەمیان نەهاتنەوەی ساڵێکی بەسەردا بۆ حسێب دەکرێت و، نەقەرزارێتی خاوەنەکەشی ڕەچاودەکرێت تێیدا، ئەگەر ئەو مەرجانەی تێدا هاتنەدیی، کە شەرع دیاریکردوون، مرۆڤ دەبێت زەکاتەکەیان لێبدات بەو کەسانەی شەرع دیاریکردوون.. زەکات لەم جۆرە سامانانە دەردەکرێت:

١- بەرهەمی زەوی: دیدوڕای مەزهەبەکان لەسەر تەفسیلاتی زەکاتی بەرهەمەکانی زەوی ڕاجوێن ، هەندێکیان دەفەرموون: مادام پارچە خاکێکە و موسوڵمان خاوەنێتیی، هەردەبێت زەکاتی بدات -خۆی و بەرهەمی پێکەوە- ئەگەر چی خاوەنەکەی خەراجیش بداتە دەوڵەت لێی.

هەندێکی تریان دەفەرموون: زەکاتی لەسەر نییە، هەندێکی تریش دەفەرموون: ئەگەر بەرهەمەکە کەم بوو زەکاتی لێنادرێت، ئەو کەمەشیان بەچەند و جۆر دیاریکردوو، بەهەر حاڵ پەسەندکردنی یەك دید و ڕایان و، دارِشتنی بەشێوەی یاسا ئەرکی خەلیفە و جێگرەکەیەتی.

٢- زێڕ و زیو و پارە (کاغەز و کانزایی).

٣- کاڵای بازرگانیی.

٤- ئەو کانزایانەی لە ناخی زەوی دەردەهێنرێن: ئەگەر چی دیدوڕای

مەزهەبەکانیشی تێدا جیاوازە، هەندێکیان دەفەرموون: ئەگەر دەرهێنەکەی موسوڵمان بێت، زەکاتی لەسەرە و، دەشدرێت بەوانەی زەکاتیان پێدەشێت. هەندێکیشیان دەفەرموون: نە زەکاتی لەسەرە و نەپێنجییەك.

خاڵی دووەم: زەکات لەسەر موسوڵمانانە، غەیری موسوڵمانیش جزیە و خەراجی لەسەرە:

زەکاتدان فەرزێکە و لەسەر موسوڵمانە، غەیرە موسوڵمانی ناو دارولئیسلام جزیەی لەسەرە و، خەراجیش ئەگەر جوتیار و بەرمهێنی چاندن و ڕواندن بوو.

خەراج دەشێت بە شەریکایەتی بێت، دەوڵەتی ئیسلامیی و جوتیارەکە دەشێت لەسەر ڕێژەی شەریکایەتییەکەیان ڕێککەوتبن، بەو مەرجەی ئەرکی جوتیارەکە قورس نەکرێت و ، بەلایەوە زەحمەت بووبێت..

یان دەشێت جوتیارەکە وەکو فەرمانبەر/ کارمەند کاروباری زەوی و بەرهەمەکە ببات بەڕێوە و، مووچەی مانگانە/ ساڵانەی خۆی وەربگرێت و دەوڵەتیش پشکی ساڵانەی خۆی، بەڵام ئایا ئەگەر زەویەکە، کەوتە دەست موسوڵمان، ئایا خەراجەکەی هەر لەسەر دەمێنێت؟

ئەوەی کاری پێکراوە: بەڵێ، خەراجی لەسەر دەمێنێت، ئەمما جزیە: بڕە پارە/ سامانێکە، کە لە غەیرە موسوڵمانی خاوەن پەیمانی ئەمان لە دارولئیسلامدا وەردەگیرێت،وەکو ڕەمزی ملکەچ بوونی بۆ سەروەرێتی ئەحکام و دەسەڵاتدارێتی سیاسی دەوڵەت و، بەشداربوونی پایەدارکردنی، لە بەرامبەریشدا ئەو لە ئەمانی دەوڵەت و کۆمەڵگەکەدا دەبێت و، ماف و ئەمان و ئابڕوو سامان و ئازادیی دینی خۆیان پارێزراو دەبێت و، داوای سەربازییان لێناکرێت.

خاڵی سێیەم: موسوڵمانان دوو جەژنیان هەیە و دەبێت تێیاندا ببەخشن:

جەژنی ڕەمەزان و جەژنی قوربان، کە خوای گەورە بەخشینی ماڵ و سامانی تێدا فەرزکردووە، ئەگەرچی بڕێکی کەمیش بێت.

- لە جەژنی ڕەمەزاندا خوای گەورە سەرفترەی فەرزکردووە،کە هەرموسوڵمانێك بەشی خۆی و ماڵ و منداڵی خۆراك و پۆشاکی هەبێت - با ساڵێکیشی بەسەردانەهاتبێتەوە - دەبێ بڕی نیو (صاع) گەنم، یان صاعێك جۆ لە جێی هەر سەرخێزانێکی بدات، پیر و ساوا بە (سەر) خێزان حسێبن و سەرفترەیان بۆ دەدرێت.

ئەم بڕە زەکاتە، وەکو هەرجۆرە زەکاتێکی تر دابەشدەکرێت، دەدرێت بەو پۆلە ناوهێنراوانەی،کە قورئان ئاماژەی پێداون، ناشێت ئەم بڕە کەمەی سەرفترە بەسووك تەماشا بکرێت.

بڕوانە: ئەگەر ناوچەیەك یەك ملیۆن موسوڵمانی لێ بێت - بەگەورە و گچکەوە - ئەوە یەعنی بەخشینی دوو ملیۆن کیلۆگەنم ،یان نرخەکەی، هەژارانی ئەوناوچەیە، هەرچەند زۆربن ئەم دوو ملیۆن کیلۆیە فریایان دەکەوێت و، تاماوەیەکی زۆر - ئەگەر بێ ئیشیش بن - ڕایاندەگرێت.

- لە جەژنی قوربانیشدا خوای گەورە لەسەر هەموو موسوڵمانێکی باڵغ و نیشتەجێی فەرزکردووە(١)، کە مادام بڕی نیصابی هەیە، ئافرەت بێت، یان پیاو، دەبێت مەڕێك بکات بە قوربانیی و گۆشتەکەی ببەخشێتەوە، یان حەوت کەس لە حوشترێك، یان مانگایەکدا بەشدار دەبن.. قوربانیکردنەکە فەرزە، بەڵام دەتوانێت سێیەکی بکاتە خێر و سێیەکی بکاتە دیاری و بۆهاوڕێکانی بنێرێت، ئەگەرچی دەوڵەمەندیش بن، خۆشی سوود لە سێیەکەکەی تری بکات.

حیکمەتی ئەم بەخشینە ڕۆشن و ئاشکرایە، کە دەبێت هەژار و نەدارانیش لە

---

(١) لە مەزهەبی حەنەفی و مالیکیدا فەرزە، نووسەری ڕەحمەتیش حەنەفییە.

خۆراك و پۆشاکیان بێخەم بن ،تا خۆشی لە جەژنەکەیان بچێژن و هەست بە برایەتیی و بەخەمەوەبوونی موسوڵمانی تر بکەن..

بەهەرحاڵ، بەخشینی سەرفترە و قوربانیکردن، فەرزی سەرشانی دەوڵەمەند و مافی هەژارانە و، هەردەبێت جێبەجێبکرێت.

خاڵی چوارەم: حەج لەسەر بەتوانا فەرزە:

ئەگەر موسوڵمان لە توانایدا هەبوو بچێتە حەج، حەجکردنی لەسەر فەرزدەبێت.

توانین بریتییە لە: توانای دارایی، کە ئەوەندەی هەبێت پێی بچێتە حەج و بێتەوە، لەو مانگانەی حەجیشدا مەسروفی خۆی پێ بێت و لەم ماوەی چوون و هاتنەوەشیدا، دەبێت بڕی (بەس)ی بژێوی ماڵ و منداڵی دابین کردبێت و، قەرزی لەسەر نەبێت.

ئەگەر لەوێ ویستی حەج و عومرە پێکەوە بکات، ئەوە دەبێت مەڕێك سەرببڕێت، ئەگەر لە بەجێهێنانی فەرز و ڕوکنەکانی حەجی بە نوقسانی کرد ، سزای دارایی دەکەوێتە سەر، کە دەبێت خێر و خێرات بکات، حەجکردن کۆمەڵێك ڕەفتار و بواری مەسروفکردن و خێر و خێراتە، کە هەمووی لەسەر ئەم فەرزە و مافی هەژار و نەدارانیشی پێ دێتەدی.

خاڵی پێنجەم: هاوسەرگیریش بەخشینی مارەیی دەوێت:

بەشێوەیەکی گشتیی، هەموو پیاوێکی موسوڵمان، دەبێت ژن بهێنێت، لە ئیسلامییشدا ژنهێنان بێ مارەییدان نابێت، مارەیی زۆر بێت، یان کەم دەبێت پیاوەکە، یان کەسوکاری بیدەن بە ئافرەتەکە.

لە ئیسلامدا ئاستی باڵای مارەیی دیاری نەکراوە، ئەگەرچی مەزهەبەکان ئاستی خوارێیان بۆ دیارکردووە، مارەیی ئافرەت پێشەکی (موقەددیمە)ی هەیە و

پاشەکی (موئەخخەرە)ی هەیە، هەردووکیان مافی ئافرەتەکەن و، هەردەبێت بیدرێتێ، پاشەکییەکە قەرزە و لە گەردنی مێردەکەیدایە ،تا هەمووی دەداتەوە، یان هەندێکی و ژنەکەش لە هەندێکی خۆش ببێت، کە مەرجە بەئازادی و سەربەستی خۆی دەستی لێ هەڵبگرێت و ،گەردنی مێردەکەی لێ ئازاد بکات، ئەگەرنا هەردەبێت لە ماوەی ژیانیدا بیداتێ.

ئەگەر مرد و نەیدایێ، قەرزارە و دەبێت لە میراتەکەی - پێش دابەشکردنی - قەرزی ژنەکەی لێ بدرێتەوە، وەکو قەرزی خەڵکی ترە، کە لەئەستۆیدابوو، ئەگەر تەڵاقیشیدا دەبێ ئەو مارەییەی هەموو بداتێ.

خاڵی شەشەم: نەفەقە لەسەر مێردە:

مێرد بەرپرسە لە مەسرەفکێشانی ماڵەکەی، لە خۆراك و پۆشاك و سوکنا و دەرمان و پێداویستی تری ژن و منداڵەکانی، گچکە بن، یان گەورە و بێکار، هەروەها بەخێوکردنی دایك و باوك و نەنك و باپیرەکانی لەسەرە، ئەگەر هەژار و دەسکورت بوون.

بەهەمان شێوە بەرپرسە لە خزم و کەسوکارەکانی، ئەگەر هەژار و نەداربوون، چونکە ئەمان لە پێشترن یارمەتی وخێر و خێراتیان پێبکات، وەکو لە کەسانی دوور..

ژنی بەمێرد مەسروفی لەسەر مێردەکەیەتی، ئەگەر مێردەکەی هەژار و نەداربوو، دەبێت باوك و مام و برای ژنەکە و کەسوکاری مەسروفی بکێشن، مەگەر ئافرەتەکە دەوڵەمەندبێت، یان پیشەکارە، یان فەرمانبەرە و مووچەی (بەس)ی هەیە، ئەوکاتە مەسروفی لەسەر خۆی دەبێت.

ئەگەر بەبێ ئیزنی مێردەکەی بووبوو بەفەرمانبەر، یان کاری دەکرد، مەسروفی خۆی لەسەر دەبێت،.. لەوانەیە ئافرەت لە حاڵەتێکدابێت، کە هەبووە و دەوڵەمەندە، ئەمە مەسروفی کەسانی تریشی دەکەوێتە سەرشان، وەکو:

بەخێوکردنی دایك و باوکی، ئەگەر هەژاربوون و کەسی تریان نەبوو بەخێویان بکات و، ئەمیش دەوڵەمەندبوو، ئەمانە هەمووی مەسروفکێشانن، پارە و سامان دانن بەکەسانی تر.. بەهەرحاڵ ئەمانە و هی تر، بەتەفسیل وا لە کتێبە فیقهییەکاندایە.

خاڵی حەوتەم: باجی دەوڵەتیش لە مافی دارایی و ساماندایە:

خەلیفە هەرجۆرە باج (زەریبە)یەك لەسەر کۆمەڵگەکەی دابنێت، مادام لەگەڵ شەرعدایە و دادپەروەرانەیە، دەبێت جێبەجێبکرێت، بەتایبەتی ،کە لە حاڵەتی نایاسایدا، دەوڵەت ناچار دەبێت باجێك لەسەر دەوڵەمەندەکان دابنێت، ئەمە بەردەوام دەبێت، تا بەیتولمال بڕی (بەس)ی تێدادەبێت بەشێوەیەك، کە پێداویستی هەژار و نەدارەکان پڕبکاتەوە، بەو مەرجەی دادپەروەرانەش دابەش بکرێتەوە، یان بووبێتە پڕۆژەیەك، کە پێداویستی ڕەعیەتەکەی پێ دەبڕ ببێت (وەکو: نەخۆشخانە).

ئەو ڕێسایەی خەلیفە پشتی پێدەبەستێت لە بڕیاری لەم جۆرەیدا ئەوەیە: کە دەفەرموێ: **(إذا احتاج المسلمون فلا مال لأحد).**

واتە: ئەگەر موسوڵمانان موحتاج بوون، کەس خاوەن ماڵ و سامان نامێنێت.

خەلیفە، یان جێگر و نوێنەرانی، بۆیان هەیە لە کاتی کەمدەرامەتیی بەیتولمال و زەروورەتی پێداویستییەکدا؛ (باج) لەسەر دەوڵەمەندەکان دابنێن.

بۆ نموونە: بۆ پێکەوەنانی سوپایەك، کە دەچێتە بەرەی جیهاد، یان هێزێکی ئەمنی بۆ پاراستنی خیلافەت و دەسەڵات، چونکە ئەگەر خەلیفە بڕیاری وا لە کاتی گونجاودا نەدات مەرکەز و پلە و کاریگەری خەلیفە و خیلافەت کز دەبێت و، وڵات و خەلیفە دەکەونە ژێر مەترسیی فەوتان، چونکە دوژمنان لە سەنگەردان و چاوەڕێی دەرفەتی هێرشیانن.

خاڵی هەشتەم: بەخشین بە کەسی موحتاج:

ئیبنولقەیم (لە حەنبەلییەکان) دەفەرموێ: ئەگەر خەڵکێك ناچاربوون بچنە خانووی کەسێکەوە، کە شوێنی تریان دەستنەکەوت، یان چوونە خان (میوانخانەی گشتی)ی کەسێکەوە، یان پێویستیان بەخواستنی پۆشاکی گەرمی کەسێك بوو،کە لە سەرما بیانپارێزێت، یان پێویستیان بەدەستاڕ، یان ئاشی کەسێك بوو، یان سەتڵ و دۆڵکەی بیر، تا ئاوهەڵهێنجن، یان مەنجەڵ و قابلەمە یان تەوروداس ،یان هەرشتێکی تر، کە پێوستی خۆیانیان دەبڕ دەکرد، پێویستە لەسەر خاوەن ئامێر و کاڵا و جێگاکە بیاندەنێ و ،پێداویستییەکانیان دەبڕ بکەن.

ئەمما ئایا بۆیان هەیە کرێیان لێ وەربگرن؟

یاوەرانی (ئیمام ئەحمەد) تێیدا دووڕان: ئەوانەی، کە ڕێیان داوە بەوەرگرتنی کرێ مەرجیان کردووە، کە نابێت بەکرێی ئاسایی هاوشێوەی زیاتر بێت. بەڵگەی ئەمانە زۆرە.

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ۝٤ ٱلَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ۝٥ ٱلَّذِينَ هُمْ يُرَآءُونَ ۝٦ وَيَمْنَعُونَ ٱلْمَاعُونَ ۝٧ ﴾ الماعون: ٤ – ٧ز

واتە: سزای وەیل (دۆڵێکە، یان جۆرە سزایەکە لەدۆزەخدا) بۆ ئەوکەسانەی لەنوێژەکانیان/لەنوێژەکانیاندا غافڵن، ئەوانەی ریا دەکەن و ئەوانەش ،کە ڕێ لە یارمەتی و هاریکاریی خەڵکی دەگرن.

- (ئیبنو عەبباس و ئیبنو مەسعود)و یاوەری تریش (خوا لێیان ڕازی بێت) دەفەرموون: ﴿وَيَمْنَعُونَ ٱلْمَاعُونَ ۝٧﴾، نەدانی ئامێری پێویستە، وەکو: نەدانی مەنجەڵ و سەتڵ و دۆڵکەی بیر و تەور و هاوشێوەیان.

- (ئەبو هورەیرە - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا

(صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەربارەی ئەسپی دابەستەی کەسێك فەرمووی: (... وَأَمَّا الَّتِي هِيَ لَهُ سِتْرٌ : فَرَجُلٌ رَبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، ثُمَّ لَمْ يَنْسَ حَقَّ اللَّهِ فِي ظُهُورِهَا، وَلَا رِقَابِهَا)[١].

واتە: ...ئەمما ئەوەی، کە ئەسپەکەی مایەی سیتر/ داپۆشینی گوناحێتی ئەوەیە، کە بۆ جیهاد لەپێناوی خوادا ڕایگرتووە، دابەستی کردووە، لەهەمان کاتیشدا مافی خوای گەورەی تێدا فەرامۆش نەکردووە لەبەخشینیدا، یان لەبەکارهێنانیدا بۆ سواریی گشتی.

خاڵی نۆیەم: کەفارەتەکان مافن لە ساماندان:

وەکو: کەفارەتی (زیهار) و کوشتنی بە ئەنقەست و کەفارەتی سوێندو، کەفارەتی شکاندنی ڕۆژووی ڕەمەزان بێ عوزر و ،هەروەها کەفاراتی تر.. کە هەموویان ماڵ و سامانن و دەبێت ببەخشرێن.

خاڵی دەیەم: هەقدانی خوێن (قەتڵ):

کەسێك بەبێئاگایی کەسێکی تر دەکوژێت و کەسوکاری کوژراوەکە، کە داوای خوێنی (هەقی لەدەستدانی ژیانی) دەکەنەوە، دەبێت کەسوکاری بکوژەکە هاوکاریی خوێندانەکە (کە ماڵ و سامان دانە) بکەن، ئەگەر بکوژەکە دەستکورت بوو، دەبێ خزمانی بەرپرسێتی کەفارەتەکە (خوێندانەکە) بگرنە ئەستۆ.

---

(١) موسلیم (٩٨٧)، بوخاریش (٢٣٧١) بە لەفزێکی وا.

خاڵی یازدەیەم: کۆمەککردنی موسوڵمانان:

لەو مافانەی لەماڵ و سامانی تاك و کۆی موسوڵماندا هەیە، یارمەتیدان و کۆمەك و دەستگرۆیی ئەو موسوڵمانانەیە، کە دەکەونە کارەسات و ناسۆرەوە، وەکو حاڵاتی گرانی و لافاو و بوومەلەرزە و جۆری تری لێقەومان و دەربەدەربوون.

سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) لەو ساڵە گرانیەی بەسەریاندا هات (کە ناونرابوو ساڵی خۆڵەمێش) ماڵە هەژار و نەدارەکانی بەسەر ماڵە دەوڵەمەندەکاندا دابەشکرد، تا هەر دەوڵەمەندێك هەژارێك بگرێتەخۆ.

خاڵی دوازدەیەم: کفن و دفنکردنی بێکەسان:

ئەمەش مافی نەدارانە و ،لەماڵ و سامانی تاك و کۆی کۆمەڵگەی موسوڵمان و دەوڵەتەکەیاندایە، ئەوی وەکو ئەمیشە تێرکردنی برسی و پۆشتەکردنەوەی ڕەش وڕووتانی کۆمەڵگەیە، کە بەپلەی یەکەم بەرپرسێتی خزمانیانە، پاشان دراوسێکانیان، چونکە مافی دراوسێیەتیش گەورەیە و لەخزمایەتی کەمتر نییەز

دراوسێ زیاتر بەحاڵی درواسێ دەبێت بزانێت وو دەبێت بەخەمی یەکترەوەبن دەنا هەژار و شەرمنەکانیان دەفەوتێن، بایەخنەدان باحاڵی دراوسێ و یارمەتینەدان و بەهاناوەنەچوونی نیشانەی کزیی دینداریيە، کەسێك خۆی تێر بخوات و بخەوێت و، دراوسێکەی بێ شێو سەربنێتەوە، ئەوە نیشانەی بێ ئیمانییە، ئەگەر زانیبووی حاڵی وایە!

خاڵی سێزدەیەم: مافی میوان و ڕێبواران:

میوان و ڕێبواران، هەژاربن، یان دەوڵەمەند، ناسراوبن یان نەناس، مافیان لەپارە و سامانی تاك و كۆی كۆمەڵگە و ،سامانی بەیتولمالدا هەیە، هەركەسەو میوانی خۆی و، هەر كەسەو ئەو ڕێبوارە موحتاجەی ڕێی دەكەوێتە لای..

- (میقدامی كوڕی مەعدی یەكروب- خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە، كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (لَيلةُ الضَّيفِ حَقٌّ على كُلِّ مُسلمٍ، فمَن أصبَحَ بفِنائه، فهو عليه دَيْنٌ، إنْ شاءَ اقتَضى، وإنْ شاءَ تَرَكَ)[1].

واتە: شەوە میواندارێتی میوان، مافی میوانە لەسەر هەموو موسوڵمانێك، كە دێتە بەردەرگا و ڕێی ئەوە قەرزێكە وا لەسەری، گەر دەیەوێت بیداتەوە، با بیداتەوە، ئەگەرنا هەر لەسەری دەمێنێت.

- (ئەبوشورەیح خوەیلیدی كوڕی عەمر - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە ،كە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَن كانَ يُؤْمِنُ باللَّهِ واليَومِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، جائِزَتُهُ يَوْمٌ ولَيْلَةٌ، والضِّيافَةُ ثَلاثَةُ أيَّامٍ، فَما بَعْدَ ذلكَ فَهو صَدَقَةٌ، ولا يَحِلُّ له أنْ يَثْوِيَ عِنْدَهُ حتَّى يُحْرِجَهُ)[2].

واتە: ئەوی باوەڕی بەخوا و بەڕۆژی دوای هەیە، با ڕێزی لەمیوانەكەی بگرێت،مافی خۆیەتی
شەو و ڕۆژێك لای بمێنێتەوە، میوانداریی سێ ڕۆژە، لەوە زیاتر خێرە و خاوەن

---

(١) ئەبو داوود (٣٧٥٠) لەفزەكەش هی ئەمە، ئیبنو ماجە (٣٦٧٧)، ئەحمەد (١٧١٨٦)، شێخی ئەلبانیش لە (صحیح أبو داود)دا دەفەرموێ: (صحیح)ە.

(٢) بوخاری (٦١٣٥)، موسلیم (٤٧)، ئەبو داوود (٣٧٤٨)، ترمذی (١٩٦٧)، ئیبنو ماجە (٣٦٧٥)، مالیك (٩٢٩/٢)، ئەحمەد (٢٧١٦١).

ماڵ دەیكات، ئیتر بۆی جائیز نییە ئەوەندە لای بمێنێتەوە، تا نارەحەتی دەكات.

- لە ڕیوایەتێكی تردا هاتووە: (ولا يَحِلُّ لِرَجُلٍ مُسْلِمٍ أَنْ يُقِيمَ عِنْدَ أَخِيهِ حَتَّى يُؤْثِمَهُ، قالوا: يا رَسولَ اللهِ، وكيفَ يُؤْثِمُهُ؟ قالَ: يُقِيمُ عِنْدَهُ ولا شيءَ له يَقْرِيهِ بِهِ)[1].

واتە: ناشێت موسوڵمانێك ئەوەندە لە لای براكەی بەمیوانی بمێنێتەوە، تا گوناحباری دەكات، عەرزیان كرد: ئەی پێغەمبەری خوا! باشە چۆن گوناحباری دەكات؟

فەرمووی: هەرلای دەمێنێتەوە و، ئەویش هیچی نییە ئەركی میوانداریێتییەكەیی پێ جێبەجێ بكات.

خاڵی چواردەیەم: مافی قوتاركردنی دیل لە سامانی تاك و كۆدایە:

(ئیمامی قورتوبی-رحمە اللّٰە) دەفەرموێ: (شەرعناسان لەسەر ئەوە كۆن، ئەگەر كارەساتێك لە موسوڵمانان قەوما ،كە پێویست بەسەرفكردنی زەكاتیان بكات، دەبێ هەمووی بۆ لادانی كارەساتەكە خەرج بكرێت).

(ئیمامی مالیك-رحمە اللّٰە) دەیفەرموو: (پێویستە لەسەر خەڵكی دیلەكانیان بەماڵ بكڕنەوە (فیدیە بدەن بۆ رزگاركردنیان) ئەگەرچی هەموویان هەرچی هەیانە لەو ڕێگایەدا خەرجی بكەن، ئەمەش كۆڕا (ئیجماع)ی لەسەرە).

خاڵی پازدەیەم: جۆری تری مافی موسوڵمان لە سامانی تاك و كۆدا:

(ئیبنو جەزەری- رحمە الله) لە (القوانين الفقهية)دا دەفەرموێ: (ئەگەر بیری باخەكەی دراوسێ وشكی كرد و، خەریكی چاك كردن و پاك كردنەوەیبوو و

---

(١) موسلیم (٤٨)، بوخاری (٦٤٧٦).

کشتوکاڵیشی هەبوو، ئەم دەبێت لە بیری ئەستێڵکی خۆی کشتوکاڵەکەی ئەویش ئاوبدات.

هەروەها جۆری تری ئەم ماف و ئەرکە، درێژکردنەوەی کاتی قەرزدانەوەیە بۆ قەرزار، کابرا قەرزی کردووە، بەڵێن بووە لە فلان کاتدا قەرزەکە بداتەوە، بەڵام بەدەستییەوە نییە، خاوەن قەرز ماوەکەی بۆ درێژ دەکاتەوە.

(ئیمامی ئەحمەد) لەم بارەوە دەفەرموێ: (ناشێت خاوەن قەرز، قەرزار وا ناچاربکات لەسەر دانەوەی قەرزەکەی، کە زیانی پێبگات و ناچاربێت جل و بەرگ، یان سوکنا، یان خزمەتکارەکەی بۆ بفرۆشێت، یان ئەو ئامێر و سەرمایەیەی کاسبیی پێوەدەکات و ،نەفەقەی ماڵ و منداڵی لەسەرێتی).

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ﴿٢٨٠﴾ ﴾ البقرة: ٢٨٠.

واتە: ئەگەر قەرزارەکە لەدەستی نەبوو بیداتەوە، وادەی قەرزدانەوەکەی بۆ بخەنە کاتێکەوە، کە بتوانێت بیداتەوە.

بڕگەی چوارەم:
ئەو بەربەست و سنوورانەی سەربەستیی مرۆڤ لە ڕەفتارکردنیدا بە سامانییەوە دەگرن:

خاڵی یەکەم: حەرامییێتیی فەوتاندنی سامان:

ناشێت مرۆڤ ماڵ و سامانی خۆی بە ئەنقەست بفەوتێنێت، لە هیچ حاڵەتێکدا لە ئیسلامدا ڕێ بەوە نەدراوە، ناشێت بەرهەمێکی چاندن و ڕواندنی خۆی بسوتێنێت، یان بەرهەمێکی پیشەسازیی دەستی خۆی بفەوتێنێت، یان لە کاری بخات.

ناشێت بەشێك لە کاڵا و بەروبوومی خۆی بفەوتێنێت، بۆ ئەوەی نرخی لە بازاڕدا دانەبەزێت،[1] هەروەها کوشتن و لەناوبردنی ئاژەڵ و ماسی و هاوشێوەیان، بەو بەهانەبێت، یان بەبەهانەی تر، تەنها لە حاڵەتێکدا جائیزە، کە سوودی نەمابێت (وەکو: تەواوبوونی کاتی خۆراك: ئێکسپایەربوونی)، یان بڵاوبوونەوەی نەخۆشی پێی، یان لەناویدا، وەکو دەردێك لەناو مریشکی بڵاوبێتەوە، یان سوتاندنی پارە! هەروەکو، کە هەندێك سەرسەریی پارەکان دەیکەن، کە جگەرەی سەماکەر (راقصە)ەکە بە پارەیەك دادەگیرسێنێت بۆی، کە ئاگری تێبەردەدات!

---

(١) وەکو، کە وڵاتە سەرمایەدارەکان و کۆمپانیاکانیان دەیکەن، بۆ نموونە: بەڕازیل، کە یەکەم بەرهەمهێنی قاوەیە، ساڵانە نرخی قاوەی خۆی بەوە ڕاگرتووە، کە زیادە بەرهەمەکەی دەخاتە دەریاوە!
فاتیکانیش، کە (مەرکەزی دینیی کاثۆلیکییەکانە) ساڵانە هەزاران سەرمانگای موڵکی دەکوژێت، تا نرخی دانەبەزێت!! هەموو وادەکەن!

هەروەها بەوەی، کە باخێکی هەیە و ئیهمالی دەکات، تا دەفەوتێت، یان ڕانە مەڕێکی هەیە و لە دەشت و دۆڵ، بێ پاسەوان جێیان دێڵێت، تا گورگ بیانخوات، یان لە برسان، یان بەنەخۆشی بمرن..

خاڵی دووەم: ئەوی خەڵکەکە پێویستییێتی، دەبێت بیفرۆشێت:

شەرعناسانی حەنەفی ڕایان لەسەر ئەوە کۆیە، کە ئەگەر خەڵکی ناوچەیەك پێویستیان بەکاڵا/ بەرهەمێك بوو، دەبێت بازرگان/ بەرهمهێنەران یەکسەر بیخەنە بازاڕەوە و، بەنرخی جارانی، یان هاوشێوەی بفرۆشێتەوە.

ئەمە هەموو شتێك دەگرێتەوە، کە خەڵکی بەکاریدەهێنن، بۆنموونە: (خۆراك، خواردنەوە، پۆشاك، دەرمان)، دەیان و سەدان پێداویستی تر و، ناشبێت لەبەر ئەوەی خەڵکەکە زۆریان پێویست پێیەتی، کەم بخاتە بازاڕەوە، یان نرخی گرانتر بکات.

زۆر ڕەفتار و ڕەوشتی تریش دەکەوێتە چوارچێوەی ئەم حوکمەوە، وەکو: بەکرێدانی زەوی و خانوو، یان خزمەتکردنی بەو پیشەیەی، هەر ئەو لەو ناوچەیەدا دەیزانێت وەکو: (بەننایی، بەرگدروویی، پزیشکی، بەیتاری (پزیشکی ئاژەڵ)) و دەیان پیشەی تر..

ناشبێت بەنرخێکی نائاسایی بیکات، کە ئیستیغلالکردنی پێویستی خەڵکەکە بێت (ئیستیغلالکردن شتێکە و سەودا و مامەڵەی ئاسایی شتێکی ترە، کە هەر لە چوارچێوەی معامەلەی ئەو ڕۆژەی بازاڕدا دەبێت).

شەرعناسانی (حەنەفی) دەفەرموون: دەوڵەت دەبێت چاودێری ئەم حاڵەتانە بکات و، لە کاتی هەبوونی ئیستیغلالکردندا (تەدەخول) بکات، بەوەی ڕێی لێ بگرێت.

خاڵی سێیەم: زیدەڕۆیی و ئیسرافکردن:

هەر پارە سەرفکردنێك بەپێچەوانەی شەرع و ژیرییەوەبوو، ئیسراف (**تبذیر**)ە، وەکو: زۆر پارە سەرفکردن لە خواردن و خواردنەوە و, پۆشاکی جۆربەجۆری (کەمالییات)دا، یان ڕەفتارکردنێکی وا ،کە پارەی تێدا سەرف بکات، بێئەوەی لە ڕووی دین و دنیاوە سوود بکات، مەگەر خۆدەرخستن و شانازی.

وەکو کەسانێك، کە لە کاتی ئاهەنگدا، پارەیەکی زۆر دەدەن بەلۆتی و شایەر، هەر بۆئەوەی دوو دێر شیعریان پێدا هەڵبدات و ناویان بهێنێت، یان ئەوانەی بەبۆنەی ژن هێنان، یان بۆنەی تریانەوە ئاهەنگی پڕ لە ئیسراف دەگێڕن و، سەفتە پارە بۆ گۆرانیبێژ و مۆسیقاژەنەکان هەڵدەدەن، یان جێگای گران و تیپی مۆسیقای گران بەکرێ دەگرن، یان کەسانێك بۆ شانازی کۆتری زۆر و جۆراوجۆر، یان هەڵۆ و باز ڕادەگرن و، پارەیەکی ئیجگار زۆریان پێدەدەن، یان لەکڕیندا گوێ بەنرخ نادات ،لە کاتێکدا دەشزانێت ئەمە لێرە وا گرانە و، لە بازاڕێکی تر هەر لەوشارە هەرزانترە، بەڵام لێرە دەیکڕێت، چونکە ئەویان بازاڕێکی (شەعبی)یە!

زێدەڕۆیی هەر لە پارەدا نییە، لە هەموو جۆرە ڕەفتارێکدایە، وەکو: زۆر خواردن و زۆر خواردنەوە، هەمووی حەڕامە، تەنانەت شەرعناسانی حەنەفی دەفەرموون: ئەگەر ماڵ و سامانی هەمووی لە ڕێی خێر و خێراتدا، وەکو: درووستکردنی مزگەوت خەرج بکات هەر حەڕامە، خوای گەورە لەوەسفی موسوڵمانە ئیماندارەکاندا ،کە بە (عباد)ی خۆی هەژمار کردوون (عباد الرحمن)،کە دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُواْ لَمۡ يُسۡرِفُواْ وَلَمۡ يَقۡتُرُواْ ﴿٦٧﴾﴾ الفرقان: ٦٧.

واتە: ئەوانەن، کە ئەگەر لەپێناوی خوادا بەخشیان، نەزێدەڕۆیی دەکەن و نەکەمڕۆیی و دەستگرنەوە.

(ئیمامی شافیعی و ئەبو یوسف و محمدی شەیبانی) دەفەرموون: ئەگەر کەسێك ئاوا زێدەڕۆ دەرچوو، دەسەڵاتدارانی ئیسلامیی دەبێت ماڵ و سامانەکەی حیجز بکەن و، بەڕادە و بڕی پێویستی خۆی بیدەنێ.

هەروا دەفەرموون: ئەگەر کەسی موسریف قەرزاربوو، یان گێل بوو، یان نەیدەزانی ڕاست و ڕەوا ڕەفتار بە پارە و سامانەوە بکات، بەوەی هەڵیدەخەڵەتێنن، یان گوێ بە پارە نادات، پارە و سامانی لێوەردەگیرێت و دەخرێتە بەردەستی کەسانی سەرپەرشت، یان دەوڵەت.

(ئیمامی شافیعی) دەفەرموێ: (ئەگەر فاسقیش بێت (واتە: هەر خەریکی گوناح و تاوان بێت) پارە و سامانەکەی حیجز دەکرێت.

(ئیمامی ئەبوحەنیفە) دەفەرموێت: مادام کەسەکە باڵغ و ژیر و سەربەست بێت و، تەکلیفی شەرعی بکەوێتە سەر، ماڵ و سامانی حیجز ناکرێت، مەگەر ئەقڵ پێشکانەکەی دوابکەوێت، ئەوکاتە دەشێت، تا تەمەنی بیست و پێنج ساڵی ماڵ و سامانی حیجزبکرێت و ئەوکاتە بیدرێتەوە، خەلیفە بۆی هەیە بڕیاری گونجاوی بەرامبەر بدات)..

حیجزکردنی ماڵ و سامان، چەند پلە و قۆناغی هەیە:

- توندترینیان : ڕێگرتنێتی لەهەر ڕەفتارێك، کە بەماڵ و سامانییەوە بکات.

- ناوەندەکەیان ڕێی پێدەدرێت داوابکات و، بەپێی تەقدیری سەرپەرشتیاری بۆی ئەنجام بدرێت.

- ئاسانەکەیان: داوای شتێك دەکات، زوو بۆی ئیختیاردەکەن و بۆی دەهێننەدی.

بێگومان لە حاڵەتی حیجزکردنی ماڵ و سامانی کەسێکدا، مەسروفی هەر لەو ماڵە بەشێوەیەکی شیاو و لایەق دەکێشرێت.

خاڵی چوارەم: ڕەفتارکردن بەسامانەوە، کە زیان بەخەڵکی تر نەگەیێنێت:

چونکە ئەو فەرموودەیەی بووە بەڕێسای فیقهی ڕۆشنە، کە دەفەرمویٚ: (لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ)[1].

واتە: نەزیان بکەوێت و نەزیان بدرێت.. ئەم ڕێسایەش زۆر لقی لێدەبێتەوە، لەوانە:

١- ئەگەرکەسێك زەویەکی، تا ماوەیەك بەکریٚ گرتبوو، لەوکاتەی وادەیان تەواوبوو، هێشتا دەغڵودان/ یان بەرهەمی تری کابرای کرێگرتی تێدا مابوو، کە ماوەیەکی تری دەخواست، تا پێدەگات و دەدورێتەوە/ دەچنرێتەوە، دەبیٚ ماوەکە درێژبکرێتەوە، بەکرێی ئەوکاتەی هاوشوێن و شێوەی، تا کابرای کرێگرتیش زیانی لێنەکەوێت، ناچاربێت دەستبەرداری بەرهەمەکەی ببێت، یان بیفەوتێنێت، خاوەن زەویەکەش کرێی تری ماوەی داهات وەردەگرێت، کە بەکرێی ئەو ڕۆژەیە زیانی لێناکەوێت.

٢- ئەگەر ئاوێك نەدەگەیشتە زەویەکەی (س)، کە هەردەبوو بەناو زەویەکەی (ش)دا بڕوات، خاوەن زەوی (ش) بۆی نییە ڕێبگرێت لەگەیاندنی ئاوەکە، بۆ زەوی (س)، ئەمە حوکمی سەیدنا عومەرە (خوا لێی ڕازی بێت).

٣- ئەگەر فرۆشیارانی کاڵایەکی بازاڕ، نرخی کاڵاکەیان زۆر بەرزکردەوە، کە

(١) مالیك لە (الموطأ) (٧٤٥/٢)، ئەحمەد (٢٨٦٥)، ئیبنو ماجە (٢٣٤١)، تەبەڕانی لە (معجم الأوسط) (٩٠/١)، بەیهەقی (١١٧١٨)، ئیمامی نەوەوی دەفەرمویٚ: (حەسەن)ە، شێخی ئەلبانیش لە (السلسلة الصحيحة) (٢٥٠) دەفەرمویٚ: (صحيح)ە.

مەترسی مافخورانی خەڵکی لێدەکەوێتەوە، ئەوا دەسەڵاتدارانی شەرعی، بۆیان هەیە نرخەکەیان پێ بهێننە خوارەوە، یان دوای ڕاوێژ و پرس و ڕای شارەزایانی بازاڕ، نرخێکی بۆ دیاریی بکەن.

٤- خەلیفە، یان جێگر و نوێنەرانی، بۆیان هەیە کەسێك، کە پارچە زەویەکەی ئیهمال کردووە ،ناچاربکەن بیچێنێت، یان بیخاتە پڕۆژەیەکەوە، کە بەرژەوەندیی گشتی کۆمەڵگەکەی پێ دێتەدی، چونکە لە ئیمهالکردنیدا، کەس سوودمەند نابێت و لە بەگەڕخستنیدا ژمارەیەکی زۆری هەژاران سوودمەند دەبن، چونکە بکرێتە هەر پڕۆژەیەك، زەکاتی لێدەردەچێت، ئەمەش پشکی هەژار و نەدارانە، ئەمە جگە لەوانەی کاری تێدادەکەن و، خاوەن زەوی و ماڵ و منداڵەکەشی، بەتایبەتی پارچە زەوی خەراج.

٥- (ئیمامی ئەبو یوسف) دەفەرموێ: (دراوسێ بۆی هەیە حەمام بەدراوسێکەی دابخات، ئەگەر حەمامەکەیان دوکەڵی بۆ ئەمان دەهات، مەگەر ئەمانیش حەمامیان هەبێت، وابێت و دوکەڵی بۆ ئەوان بچێت).

٦- ئەگەر کەسێك کاڵایەکی پێویستی دەبردە بازاڕ بۆ فرۆشتن، بەڵام لە ڕێگا لێیان کڕی، ئەگەر ئەم مامەڵەیە زیانی گشتیی تێدابوو، جائیز نییە و دەبێت هەڵوەشێتەوە!

٧- حەنەفیەکان دەفەرموون[١]: ئەگەر سەلمێنرا ،کە گرێبەستێك لەسەر شتێك کرابوو، دواتر دەرکەوت، کە زیانی گیانی و ماڵیی بۆ لایەنێکیان دەبێت، هەڵدەوەشێنرێتەوە و کاری پێناکرێت، وەکو: ڕێکەوتنیان لەسەر کەرەستەیەك،

(١) زۆر نموونە هێنانەوەکانی نووسەری ڕەحمەتی، بە فیقهی حەنەفیی، هەر لەبەر ئەوە نییە وکە خۆی حەنەفی بوو، بەڵکو لەبەر ئەوەشە، کە فیقهی حەنەفی پڕە لە ئەحکامی جۆراوجۆر، چونکە مەزهەبێکە ئیعتیمادی لەسەر ئەحکام و وەرگرتنە لە قورئان و، زیاتر لەهەموو مەزهەبەکانی تریش حوکمڕانی کردووە، ئێستاش زیاتر لە (٨٠٠ ملیۆن) موسوڵمان حەنەفین.

دوای گرێبەست دەردەکەوێت ،کە دەبێتە مایەی زیانی کڕیارەکە (وەکو: کڕینی دەرمانێك، کە دوای ئێکسپایەربوونی، یان دوای بردنی بۆ ناوچەیەکی تر، کە گەرمە/ ساردە/ شێدارە دەبێتە ژەهر)،ئەوا دەبێت گرێبەستەکە هەڵبوەشێنرێتەوە.

نموونەی تری هاوشێوەش زۆر زۆرە!

حاڵی پێنجەم: بەرژەوەندیی گشتی دەخرێتە پێش مافی تاکێك:

کەسێك خانوویەکی کردووە، بەڵام ئێستا شارەوانی پێویستی بەڕاکێشانی جادەیەك هەیە، کە خانووەکەی بەردەکەوێت، یان زەوییەکی لەپاڵ مزگەوتدا هەیە و، مزگەوتەکە دەبێت بەرفراوانتر بکرێت، لەم حاڵەتەدا ناشێت مافی خاوەنێتیی کابرا، دژی بەرژەوەندیی گشتی ببێتەوە.

بۆیە دەبێت تەنازول لە خانوو/ زەویەکە بکات و، قەرەبوو (تەعویز)ی پارە/ یان بەدیلی خانوو/ زەویەکەی وەربگرێت، بێگومان قەرەبووکردنەوەکە ،مافی خۆیەتی و هەردەبێت ببێت.

حاڵی شەشەم: ناچارکردنی خاوەن پیشە لەسەر کرێیەك:

ئەگەر مافی گشتی بەپیشەیەکەوە بەسترابۆوە، خاوەن پیشەکان بۆیان نییە (مان) بگرن و پیشەیان وەلکەن، یان بێ و نرخێکی وا داوابکەن، کە لە توانای خەڵکی هەژاردا نەبێت، دەوڵەت دەتوانێت، خاوەن پیشەکان لەسەر کار و کرێ و نرخی دیاریکراو ناچار بکات.

ئیبنولقەییم (رحمه الله) لەژێر ناونیشانی (إلزام الصانع قبول أجر المثل: واتە ناچارکردنی وەستا لەسەر وەرگرتنی هەقدەستی هاوشێوەی)دا دەفەرموێ: (ئەگەر خەڵکی پێویستیان بە پیشەیەك بوو، وەکو: جوتیاری و بەننایی و ڕستن و چنین و هتد... کاربەدەستانی دەوڵەت (ولي الأمر) بۆیان هەیە ئەو خاوەن

پیشانه ناچار بکەن،+ کاری خۆیان وازلێنەهێنن و دەبێت پێیان بکەن و کرێی هاوشان و هاوشێوەی خۆشیانیان بۆ حسێب بکرێت، چونکه وازهێنانیان له پیشه کانیان زیان له بەرژەوەندی گشتیی دەدات).

خاڵی حەوتەم: ناشێت ژن ڕەفتاری سەربەخۆ لە سێیەکی سامانیدا بێ مۆڵەتی مێردی بکات:

بۆ نموونه: ژنێك زێڕی خۆی هەیه، بۆی نییه بەبێ مۆڵەتی مێردەکەی، هەمووی ببەخشێت، بێئەوەی هیچی له بەرامبەردا دەستبکەوێت، بەڵام سێیەکی دەتوانێت([١]).

ئەمە بۆچوونی (ئیمامی مالیك)ە،کە پشتی بەڕیوایەتێك بەستووە،کە (عەمری کوڕی شوعەیب) له باوکییەوە و، ئەویش له باپیرییەوە دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (لَا يَجُوزُ لِامْرَأَةٍ عَطِيَّةٌ في مَالِهَا إلَّا بإذْنِ زَوْجهَا، إذْ هُوَ مَالِكُ عِصْمَتِهَا).[٢]

واته: جائیز نییه ئافرەتێك بێ پرسی مێردەکەی له سامانەکە ببەخشێت، چونکه مێردەکەی خاوەنی هاوسەرگیرێتییەکەیە.

هەروەها دەفەرموێ: (لَا يَجُوزُ لَامْرَأَةٍ عَطِيَّةٌ إلَّا بِإِذْنِ زَوْجِهَا)[٣].

---

(١) شەوکانی له(نیل الاوطار- ٣ / ٤١٤)دەڵێ:((......جمهوری زانایان بیروبۆچونیان وایە:ژن بەرەهایی بۆی دروستە، بەبێ ئیزنی مێردەکەی ماڵی خۆی ببەخشێت،گەر ژنەکە کەم عەقل نەبێت،گەرکەم عەقل بێت دروست نییە.

هەروەها له (الفتح)دا دەڵێ: بەڵگەکانی جمهوری زانایان له قورئان و سوننەدا زۆرن.(الاسلام والجواب- المشرف العام: الشيخ محمد صالح المنجد)..... نووسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە.

(٢) ئیبنو ماجه (٢٣٨٨)، هەروەها ئەبو داوود (٣٥٤٦) و نەسائی (٣٧٦٥) بەکەمێك جیاوازییەوە.

(٣) ئەبو داوود (٣٥٤٧)، نەسائی (٢٥٤٠)، ئەحمەدیش (٦٦٨١) بەدرێژی هێناویەتییەوە، شێخی ئەلبانیش له (السلسلة الصحيحة) (٨٢٥) دەفەرموێ: (إسناده حسن).

واتە: جائیز نییە ئافرەتێك بێ پرسی مێردەکەی، خەڵات بداتە کەسێك.

بەهەرحاڵ ئەمە مەسەلەیەکی راجوێی نێوان مەزهەبەکان و شەرعناسانە و ئێرە جێباسی ڕاوبۆچوونەکانیان نییە.

خاڵی هەشتەم: ناشێت سنووری شەرع ببەزێنرێت لە پارە سەرفکردندا:

حەنەفییەکان دەفەرموون: (ناشێت پارە بدرێتە بەکرێگرتنی گۆرانی، یان شیوەنگێڕان، یان گەمەی خافڵاندن، کە بکەوێتە بازنەی گوناحەوە، چونکە پارە نادرێت بە گوناح، ئەم جۆرە ڕەفتارانەش گوناحن و ناشێت بە خۆڕایی بکرێت، چ جای بە کرێ.

مامەڵەی شیاو ئەوەیە، کە سوودی بۆ هەردوولایەنی گرێبەستەکە هەبێت، ئەمما لەم حاڵەتانەدا هەردوولایان تووشی گوناح دەبن، گرێبەستێکیان بەستووە لەسەر جێبەجێکردنی فەرمانی خوای گەورە نەعوزوبیللا).[(١)]

- (ناشێت کەسێك شوێنێك بۆ گۆرانی چڕین، یان شیوەنگێڕان بە کرێ بگرێت، هەروەها بۆی نییە کەسێکی غەیرە موسوڵمانی زیممی بەکرێ بگرێت، تا شەڕاب بفرۆشێت، یان گۆشتی مردارەوەبوو و خوێن.. جائیز نییە و نەهی لەسەر هاتووە).[(٢)]

- (ناشێت کەنیزەك (ئافرەتی کۆیلەی کڕراو) بۆ زیناکاریی بەکرێ بدرێت، ڕەفتاری وا پیێوەی گوناحە).[(٣)]

- (ئەگەر کەسێك شەربەتی دەفرۆشت، کە کارێکی حەڵاڵە، یەکێکی تر لێیدەکڕی، تا بیکاتە شەڕاب، بەڵام بە فرۆشیارەکەی نەوتووە و ئاماژەشی

---

(١) (زەیلەعی١٥٥/٥).

(٢) (الفتاوى الخانية ٣٢٢/٢).

(٣) (البدائع ١٩٠/٤).

پێنەداوە، کە بۆ چییەتی، کڕیارەکە موکەللەف نییە بپرسێت بۆ چیتە، تا بزانێت، ئەگەر دەیکاتە شەڕاب پێینەفرۆشێت، ئەمە گرێبەستی مامەڵەیەکە حەڵاڵە، با فرۆشیارەکەش شەڕابی لێ دروست بکات).[١]

(زەیلەعی) دەفەرموێ: (دەشێت شەربەت بفرۆشێت، ئەگەرچی کڕیار بیشیکاتە شەڕاب، مادام فرۆشیارەکە نازانێت، ئەم حاڵەتە وەکو فرۆشتنی چەك نییە لە کاتی ئاژاوە و شەڕی ناوخۆی موسوڵماناندا، ئەمیان ڕاستەوخۆیە و بەهەمان ئامێرە، بۆیە حەڕامە، ئەویان شەربەتە و خۆی لە خۆیدا حەڵاڵە، چەك فرۆشتنەکە یارمەتیدانی کوشتن و بڕین و خراپەکارییەکەیە، یارمەتیدانی لەسەر گوناح ،کە خوای گەورە فەرمانی پێداوین، یارمەتی یەکتریی لەسەر تاوان و گوناح نەدەین، شەربەتەکە بۆ دەیان شتی تریش بەکاردێت، کە حەڵاڵن، بەڵام چەکەکە لەو کاتەدا بۆ یەك شتە، کە خراپەکارییە).

- هەر حەنەفییەکان لە (البدائع)دا فەرمووویانە: (ئەمما مەیموون - واتە کڕینی مەیموون - لە ئەبوحەنیفەوە (خوا لێی ڕازی بێت) دوو بۆچوون هاتووە: کە جائیز و ناجائیزە، ناجائیزێتییەکەی ئەوەیە: کە دەفەرموێ: (لەبەر ئەوەی لە ڕووی شەرعییەوە، هیچ سوودێکی وەکو (بەراز) نییە، کە بەخێودەکرێت و سوودی هەیە و دەبێتە موڵك.

لە ڕایەکەی تریدا فەرموویەتی: جائیزە، لەبەر ئەوەی، کە سوود لە پێستەکەی وەردەگیرێتن، بۆیە لەم لایەنەوە بە موڵك هەژماردەکرێت و، کڕینی جائیزە، بەڵام ڕاستتر ئەوەیە :کە جائیز نییە و لەبەر خاتری پێستەکەشی ناکڕێت، عادەتەن بۆ سەماپێکردنی دەکڕێت، کە ئەمیش ڕەفتارێکی حەڕامە و، پارە پێ پەیداکردنیشی، هەر حەڕامە، بۆیە جائیز نییە!).

حەنبەلییەکان دەفەرموون: (فرۆشتنی چەك و هاوشێوەی لە کاتی فیتنە و

---

(١) (مختصر الطحاوي ل٢٨٠).

شەڕی نێوان موسوڵمانناندا جائیز نییە، هەروەکو، کە جائیز نییە بە کافرانی دارولحەرب بفرۆشرێت، یان بەجەردە و ڕێگر، ئەگەر فرۆشیار دەیزانی بۆ ئەو مەبەستە لێیدەکڕن، چ ڕاستەوخۆ لە قسەیانەوە بزانێت، چ لە ئاماژە و ڕەفتاریاندا دەربکەوێت، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ ۚ ﴾ المائدة: ٢.

واتە: یارمەتی یەکتریی مەدەن لەسەر گوناح و دەستدرێژیکردن، بەڵام چەك فرۆشتن بە ئەهلی دارولعەدل جائیزە ،کە جەنگی بەرامبەر یاخییان (بُغاة) پێدەکەن، یان دژی جەردە و ڕێگر، چونکە ئەمیان یارمەتی یەکتریدانە لەسەر چاکە و تەقواکاریی).[١]

هەروەها هاتووە ،کە: (ناشێت شتێك حەڵاڵە بۆ شتێك بفرۆشرێت، کە حەڕامە وەکو: ترێ و شەربەت، کە دەکرێنە شەڕاب، یان مێوژ و هاوشێوەی).[٢]

- (ئیبنو قودامە) دەفەرموێ: (فرۆشتنی شەربەت بە کەسێك کە بیکاتە شەڕاب باتڵە).

هەروەها دەفەرموێ: (فرۆشتنی شەربەت بەهەر کەسێك کە بزانرێت دەیکاتە شەڕاب حەڕامە، چونکە ئایەتەکە: ﴿ وَلَا تَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ ۚ ﴾ المائدة:٢ نەهی کردنێکە، کە حەڕامکردنی مەبەستە).[٣]

- ئەنەس (خوا لێی ڕازی بێت) گێڕاویێتییەوە،کە: (لَعَنَ رَسُولُ الله (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فِي الْخَمْرِ عَشْرَةً: عَاصِرَهَا وَمُعْتَصِرَهَا وَشَارِبَهَا وَسَاقِيَهَا وَحَامِلَهَا

(١) (كشاف القناع ١٤٦/٣).
(٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو.
(٣) (المغني ٢٢٣/٤).

وَالْمَحْمُولَةُ إِلَيْهِ وَبَائِعَهَا ومبتاعها وواهبها وَآكِلَ ثمَنِهَا)[1].

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەمەسەلەی شەڕابدا لەعنەتی لە (دە) پۆل خەڵك كردووە تێیدا: لەوەی ترێیەکە دەگوشێت و لەوەی، کە بۆی دەگوشن، لەوەی دەینۆشێت و لەوەی دەیگێڕێت(بەسەرشەڕابنۆشاندا)،لەوەی هەڵیدەگرێت و لەوەی بۆی هەڵدەگرن، لەوەی دەیفرۆشێت و لەوەی دەیکڕێت، لەوەی دەیبەخشێت و لەوەی پارەکەی دەخوات.

هەرکەسێك شەربەت بفرۆشێت و، بزانێت کڕیارەکەی دەیکاتە شەڕاب بەر ئەم لەعنەتە دەکەوێت و گوناحباردەبێت، چونکە وەکو ئەو کەسەیە، کە کەنیزەکەکەی خۆی بەکرێ بداتە کەسێك، کە بشزانێت زینای لەگەڵدا دەکات، ئایەتەکەش ڕۆشنە: ﴿وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْ ٢٧٥﴾ البقرة: ٢٧٥.

واتە: خوای گەورە کڕین و فرۆشتنی حەڵاڵ کردووە و سووکارییش حەڕام.

ئەم ئایەتە زۆر مامەڵەی گشتیی دەخاتە چوارچێوەی تایبەتە حەڕامەکەوە، لەم مەسەلەی ئێمەشدا ناوکۆیی ناهێڵێت.

ئەوی دەڵێت: بەڵام خۆ مامەڵەکە مەرجەکاتی تەواوە، دەڵێین: ناشێت لەبەر هەبوونی بەربەست (ئەگەر ئەمە سەلمێنرا، ئیتر فرۆشتنەکە حەڕام دەبێت و مامەڵەکە باتڵە، مادام فرۆشیار زانیویێتی کڕیارەکەی بۆچی دەیکڕێت، چ ڕاستەوخۆ لە قسەی کڕیارەکەوە زانیبێتی، چ لە ئاماژە و ڕەفتاری ترییەوە زانیبێتی).

ئەمما ئەگەر ئەگەری (ئیحتیمالی) هەبوو، وەکو ئەوەی کڕیارێك شەربەتەکە دەکڕێت، بەڵام فرۆشیارەکە نازانێت، کە ئەو بۆ ئەوەیەتی بیکات بە شەڕاب،

(١) ترمذی (١٢٩٥) و دەفەرموێ: (هذا حديث غريب من حديث أنس)، هەروەها ئیبنو ماجە (٣٣٨١)، شێخی ئەلبانیش لە (صحيح الترغيب والترهيب) (٢٣٥٧) دەفەرموێ: (حسن صحيح).

نەلەقسە و نەلە ڕەفتاری کڕیارەکەوە شتی وای بۆ دەرنەکەوتووە.

بێگومان فرۆشتنەکە جائیزە، ئەگەر زانرا فرۆشتنەکە باتڵە و کاسبییەکە حەڕامە، ئەمە حوکمی هەموو شتێکی حەڵاڵە، کە بە مەبەستی حەڕام دەکڕێت، وەکو: فرۆشتنی چەك بەخەڵکی دارولحەرب، یان بەجەردە و ڕێگر، یان بەکەسانی موسوڵمانی دوژمنداری ناوخۆیی، یان فرۆشتنی کەنیزەك بۆ گۆرانی پێوتنی، یان بەکرێدانی بۆ ئەو مەبەستە، یان خانووەکەی دەداتە کرێ، تا شەڕابی تێدا بفرۆشرێت، یان بکرێتە کڵێسا، یان ئاتەشکەدەی مەجوس و هاوشێوەیان، کرێ و نرخی ئەمانە حەڕامە، چونکە مامەڵەکانیان باتڵە.

(ئیمامی ئەحمەد) هۆشداریی دەربارەی هەندێك مامەڵەی وا داوە، کە حەڕامن، دەربارەی قەساب و نانەوا دەفەرمووێ: (ئەگەر زانیان، کە خۆراکێکیان پێ دروست دەکات و شەڕابخۆرانی بۆ دەعوەت دەکات، نابێت پێیان بفرۆشێت، ئەوی پەرداخ دەفرۆشێت، ئەگەر بزانێت بۆ ئەوەی دەکڕێت، تا شەڕابی تێدا بخواتەوە، نابێت پێی بفرۆشێت).

هەروەها ڕێینەداوە دیباج (ئاوریشم) بە پیاوان بفرۆشرێت، بەڵام بۆ ئافرەتان جائیزە بیکڕن و بیپۆشن).

ئەوەشی لێوەرگیراوەتەوە، کە: (نابێت گوێز بەمنداڵان بفرۆشرێت، ئەگەر زانرا قوماری پێدەکەن، هەروەها هێلکە.. فرۆشتنی ئەوانە لەو حاڵەتانە باتڵە).

مالیکییەکان دەفەرموون: (ڕێ بە موسوڵمانان نەدراوە، ئامێری جەنگ بە کافران بفرۆشرێت، مەبەستی شەڕانیانی کافرە، کە جەنگی دژ بە موسوڵمانان پێدەکەن، هەروەها تەختە و دار، ئەگەر زانیی خاچی لێدروست دەکەن، یان خانوو، ئەگەر زانیی دەیکەنە کڵێسا، هەروەها ترێ، ئەگەر زانیی شەڕابی

لێدروست دەکەن).[١]

هەرلەوێدا دەفەرمووێ: (هەرکەسێك ئامێری گەمە و خافڵاندن بفرۆشێت تەمبێ دەکرێت، گرێبەستی شتی وا هەڵدەوەشێنرێتەوە و ئامێرەکانیشی دەشکێنرێن).

- هەروەها مالیکییەکان دەفەرموون: (هەرکەسێك، کە شەڕابی لێدروست بکات و، فرۆشتنی قوماشی ئاوریشم (حەریر) بە پیاوێك،کە پۆشاکی پیاوانەی پێ دروست بکات جائیز نییە).[٢]

هەروەها هاتووە: (فرۆشتنی تەختەش وایە، ئەگەر زانیی خاچی لێ دروست دەکات، یان ترێ ،ئەگەر زانیی دەکرێت بە شەڕاب، یان فرۆشتنی چەك بە کەسێك، کە بزانرێت بۆ جەردەیی و ڕاووڕووت و ڕێگریی موسوڵمانان بەکاردێت، یان بۆ دووبەرەکیی و دوژمنداریێتیی لە نێوانیاندا).[٣]

هەر لە مەزهەبی (ئیمامی مالیك)دا فرۆشتنی کەنیزەکیش بە کەسانێك ،کە فاسق و شلگیرن لە دینداریياندا؛ جائیز نییە، چونکە لانی کەم، کە خۆیان حەڕامخۆرن، حەڕامیش دەدەنە کەنیزەکەکە.[٤]

- هەروەها هاتووە: (فرۆشتنی هەموو شتێك قەدەغەیە، ئەگەر زانرا بۆ مەبەستی نەشیاو و ناشەرعی بەکاردێتەوە، وەکو فرۆشتنی کەنیزەکێك بە ئەهلی فسق و فجوور، یان فرۆشتنی پارچە زەوییەك بە کەسێك، کە دەیکاتە کڵێسا، یان مەیخانە، هەروەها تەختە و دار بە کەسێك، کە خاچی لێدروست دەکات، ترێ بە کەسێك، کە دەیکاتە شەڕاب، مس بە کەسێك، کە زەنگی کڵێسای لێ دروست

(١) (التبصرة/ ابن فرحون ١٤٧/٢).
(٢) (شرح الخطاب ٢٦٣/٣-٢٦٤).
(٣) (المدونة ٢٥٣/٤-٢٥٤)
(٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

دەکات..

فرۆشتنی ئامێر و تفاقی جەنگیش بەکافرانی شەڕانی حەڕامە، چ چەك بێت، چ پێداویستی تر وەکو: زرێ و زینی ئەسپ و هەرشتێکی تر، کە خۆیانی پێ بەهێز بکەن لە: ئاسن و مس و.. شتی وا، ئەگەر هەشیانبوو، ناچار دەکرێن خۆ لە خاوەنێتییان دەربکەن..).[1]

(ئیبنو ڕوشد) (هەر لە مالیکییەکانە) دەفەرمووێ: (ڕاجوێیی لە فرۆشتنی ئەمانەدالەسەر زانین و نەزانینی هۆی بەکارهێنانەکانیانە،کە بۆ چییانە؟

ئایا فرۆشیار دەزانێت کڕیار ئەمە بۆچی دەکڕێت؟

ئەگەر نەیدەزانی و پێی فرۆشت، دوای دەرکەوت بۆ گوناح بەکاری هێناوە، مامەڵەکە هەڵناوەشێتەوە، بەڵام کڕیارەکە ناچار دەکرێت، کە لە خاوەنێتیی خۆیی دەربکات، بە فرۆشتنەوەی، یان بە ڕێگای تر.

هەموو شەرعناسان فەرموویانە: وەسییەت کردن بۆ ئەنجامدانی شتێکی ڕێلێگیراو، وەکو: وەسییەتکردنی کەسێك، کە بەمیراتەکەی شەڕاب بکڕرێت، یان پارە بە شیوەنگێڕ بدرێت و بۆی بڵاوبێتەوە، یان وەسییەتبکات برێك پارەی بدرێتە پەرستگایەکی موشریکان، ئەمانە هەموو باتڵن وباتڵیان لێدەکەوێتەوە).

خاڵی نۆیەم: ئەو ڕەفتارانەی نابێت بیکات؛ بەرتیلدانە:

لەو سنوورانەی،کە دەبێت موسوڵمان پێیانەوە پابەندبێت و ڕەفتاری شەرعییانەی تێدا بکات و نەیبەزێنێت، بەرتیل نەدانە، بەرتیل دان بۆ ڕاپسکاندنی مافی کەسێکی تر، یان پێشێلکردنی مافی کەسانی تر حەڕامە.

(١) (الشرح الكبير للدردير، وحاشية الدسوقي عليه).

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَكُم بَيۡنَكُم بِٱلۡبَٰطِلِ وَتُدۡلُواْ بِهَآ إِلَى ٱلۡحُكَّامِ لِتَأۡكُلُواْ فَرِيقٗا مِّنۡ أَمۡوَٰلِ ٱلنَّاسِ بِٱلۡإِثۡمِ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ١٨٨ ﴾ البقرة: ١٨٨.

واتە: ماڵ و سامانی یەکتری لەناو خۆتاندا بە ناهەق مەخۆن، وەکو: دزی و زەوتکردن و بەرتیلیش مەدەنە کاربەدەستان و داوەران، تا مافی خەڵکی ترتان بۆ بپچڕن و ،بە غەدر و دەستدرێژیی بتانکەنە خاوەن مافی ماڵ..

ئەمما بەرتیلدان بۆ گێڕانەوەی مافی خۆت، یان بۆ ڕێپێدانت لە کاروباری شەرعییانەی خۆتدا ،ئەوە بە بەرتیل هەژمار ناکرێت و، جائیزە بۆ تۆ، کە دەیدەیت، بۆ ئەو حەڕامە ،کە وەریدەگرێت.

لەم جۆرە بەرتیلانە ئەوەیە، کە دەدرێتە داوەر و بڕیاربەدەستان، تا ڕێڕەوی کێشەکان بگۆڕن و، بەرژەوەندی گشتیی پێ بخەنەلاوە.

با ئەوەندە لە باسی (بەربەست و سنووردانان بۆ ڕەفتاری حەڵاڵ و شیاو) بەس بێت، کە هێنامانەوە... بێگومان ئەم بڕگەیە - بەخاڵەکانیەوە - پەیوەندیان بە بڕگەی یەکەمەوە – بە خاڵەکانیشیەوە - هەیە و، لە زۆر لایەنیاندا دەشێت تێکەڵ بینەوە، بەڵام ئێمە بۆ ئاسانکاریی خوێندن و، تێگەیشتنی وا کردمانە دوو بڕگەی سەربەخۆ.

بڕگەی پێنجەم:
چارەنووسی خاوەنێتیی ماڵ و سامان لە ئیسلامدا:

تا ئەوکاتەی موسوڵمان لە ژیاندا مابێت، ڕەفتارە شەرعییەکانی وا بەدەست خۆیەوە و ،خۆی خاوەنی موڵك و سامانی خۆیەتی، کاتێك دەگاتە سەرمەرگ و، زانیی مافی کەسی بەسەرەوە نییە و قەرزار نییە، چاکترە وەسییەت بکات.

بۆی هەیە رابسپێرێت: کە سێیەکی ماڵ و سامانەکەی بۆ بکەن بە خێر، بیدەن بە هەژار و نەداران، یان بۆی بدەنە دەزگا و ڕێکخراوە خێرخوازییەکان، تا لە ڕێی خێردا بۆی خەرج بکەن..

بۆی نییە لە سێیەکی زیاتر ببەخشێت، کە کۆچی دوای دەکات، دەڕوانن ئەگەر مافی سامانی بەسەرەوەبوو، قەرز و کەفارەت و هاوشێوەیان، لە میراتەکەی دەردەکرێت، سێیەکی سامانەکەشی دەدرێتە ئەو کەس و لایەنانەی خۆی دیاریکردبوون، ئینجا باقی میراتەکەی بە گوێرەی دەقە شەرعییەکان بەسەر کەسوکاری نزیك و دووریدا دابەشدەکرێت،هەرکەسێك پشکی دیاریکراوی شەرعییانەی خۆی.

ئەگەر میراتگری نەبوو، سامانەکەی دەخرێتە بەیتولمالی موسوڵمانانەوەو، بۆ بەرژەوەندیی گشتی بەکاردێتەوە.

میراتگران بەپێی دوور و نزیکییان لە مردووەکە، وان لە بازنەی یەك لە دوای یەکدا، کە بەپێی ئەحکامە شەرعییەکان ریزکراون و هەریەکەیان ئەوەی دەدرێتێ، کە پێیدەبرێت..

ئەحکامەکانی میرات هەتا بڵێیت وردەکارانە و بە دیققەت داڕێژراون.. زۆر دادپەروەرانەیە، هەست و سۆز و سروشتی مرۆڤ و بڕی نزیکی و دووریی

کەسەکان لە مردووەکە و، بەرژەوەندی و قازانجی هەموانی تێدا ڕەچاوکراوە، سامانی مردوو، تا خزم هەبێت بۆ ئەوان دەبێت، ئەگەرکەسی نەبوو، بۆ بەیتولماله، کە خەزێنەی دەوڵەتە و لە خزمەتی هەژار و نەداری کۆمەڵگەکەدایە.

بواری سێیەکی سامانەکە بۆ خاوەنەکەی کراوەتەوە، تا خۆی بیگەێنێت بەوانەی،کە چاکە و پیاوەتیان کردووە و بەسەریەوە هەیانە، باقیەکەی تریشی بۆ خزمانی نزیك و دووری، کە لە ژیانییاندا دڵسۆزی بوون و ماف و ئەرکیان بەسەریەکەوە هەبووە.

* * *

زانستی میرات لە زاراوەی شەرعناساندا، پێیدەووترێت: (زانستی فەرزەکان)، ئەمە ناونانی زانستییەکەیە بەناوی بەشێکیەوە، کە گرنگترینێتی، چونکە خوای گەورە چۆنییەتی دابەشکردنی میراتی بەسەر خاوەن پشکەکاندا دیاریکردوە و، هەریەکەیان هەقی خۆی بۆ دیارکردووە تێیدا، جێبەجێکردنی ئەم شێوە دابەشکردنە فەرزە، بۆیە ناونراوە: (علم الفرائض).

- ئەم زانستییە -وەکو هەر زانستییەکی تر- کۆمەڵێك زاراوەی تایبەت بەخۆی هەیە، کە دەبێ لە سەرەتاوە مرۆڤ شارەزایان ببێت، تا لە زانستی میرات تێبگات:

- پشك (سهم): ئەم بەشە میراتەیە، کە بەر میراتگر دەکەوێت.

- خاوەن پشك: ئەو کەسەیە ،کە شەریعەت بەشە میراتێکی دیاریکراوی تایبەت بەوی داناوە.

- خزمانی دوور (العصبات): ئەوانەن، کە دەشێت پشکە میراتیان بۆ بمێنێتەوە، دوای ئەوەی پشکی کەسە نزیکەکانی مردووەکە دابەشدەکرێت.

زاراوەی تر لە میراتناسیدا زۆرن (ئاماژە و پێناسەی هەندێکیان دواتر دێت ان

شاء الله)، ڕێساکانی میراتناسیی زۆر وردەکارانە و گەورە و گرنگن، لە ڕێسا باڵاکانی ڕاقیێتیی ئیسلامیین.

خوێندنی میراتناسیی لای پسپۆڕانی قورسە، بۆیە ئامۆژگاریی هەموو موسوڵمانێك دەکەین، کە لای مەلای گەڕەکەکەی خۆیان، کتێبێکی دەستپێکی سەرەتایی ئەم زانستییە بخوێنێت، تا شارەزاییەکی سەرەتایی سەرەکی لاپەیدابیێت و، بزانێت دەچێتە چ جیهانێکی ئەم ئیسلامە موعجیزەیە..

میراتناسیش موعجیزەیەکی ئەم دینەیە، دەبینیت دەقەکانی میراتناسیی دیار و زانراو و دیارکراون، کەچی دەیان ئەحکامی جیاواز، وەکو لق و چڵی لێدەبێتەوە.

بێگومان ئێمە لەم کتێبەدا ،زانستی میرات ناخەینە بەردەست، ئەوە شوێنی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵکو ئاماژە بە دەقەکانی و لقە سەرەکییەکان و بابەتە بەناوبانگەکانی دەخەینە ڕوو، ئەویش بەشێوەیەکی کورت و پوخت و ئاسان، دەمانەوێت لەگەڵ ئەم بڕگە باسەماندا بگونجێت،کەدەربارەی چارەنووسی خاوەنێتیی سەروەت و سامانەکە، چۆن لە کەسێکەوە بۆ کەسانی تر دەگوێزرێتەوە:

- ئەگەر موسوڵمانێك - پەنا بەخوا - لە ئیسلامدا هەڵگەڕایەوە، بەڕای زۆرینەی شەرعناسان: سەروەت و سامانی دەخرێتە سەر بەیتولمالی گشتیی موسوڵمانان.

بەڕای هەندێکی تریان، سامانی پێش هەڵگەڕانەوەکەی بۆ میراتگرانێتیی و، سامانی ساتەوەختی کافربوونەوەکەی بۆ بەیتولمال دەبێت.

- لە حاڵەتی ئاساییدا ،کە موسوڵمان کۆچی دوای دەکات، میراتەکەی (ئەو ماڵ و سامانەی لە دوای مردنی جێدەمێنێت) بۆ وەرەسە (میراتگران)ی دەمێنێتەوە، چونکە خوای گەورە و پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، فەرمانیان وا بە موسوڵمانان کردووە، ئەگەر وەرەسەی نەبوو، هەموو سەروەت وسامانەکەی دەخرێتە بەیتولمالەوە.

بۆ ئەوەی هەنگاو بەهەنگاو بچینە باسەکانی میراتناسییەوە، باس لە حاڵەتی ئاسایی میرات دەکەین، کە چۆن خاوەنێتیی موڵك و سامانی مردوو دەگوازرێتەوە بۆ کەسانی تر..

سەرەتا ئاماژەیەکی خێرا بە دەقە قورئانیەکانی دەکەین، لەگەڵ شەرحێکی کورت و پوختیان، پاشان باسی خاوەن پشکە میراتەکان و خزمە دوورەکان.. پاشان چەن ڕێسایەك ڕووندەکەینەوە ،کە لە تێگەیشتنی میراتناسیدا زەروورین، ئینجا لاپەڕەیەك لە سیاسەتی دارایی، کە حیکمەتی میرات و وردەکارییەکانی ڕوون دەکاتەوە، پاشان دەچینە سەرباسی گرنگیی و کاریگەریی وەسیێتکردن لە ئیسلامدا.. بەمانەش چارەنووسی خاوەنێتیی ماڵ و سامانمان لە ئیسلامدا بۆ ڕوون دەبێتەوە.

خاڵی یەکەم: دەقی ئایەتەکانی میراتناسی:

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِيٓ أَوۡلَٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۚ ﴿١١﴾﴾ النساء: ١١.

واتە: خوای گەورە فەرمانتان پێدەدات، کە لە دابەشکردنی میراتدا پشکی نێرینە وەکو پشکی دوو مێیینەتان بێت.

واتە: دوای ئەوەی خاوەن پشکەکان پشکی خۆیان وەردەگرن، یان ئەگەر مردووەکە، تەنها کوڕ و کچێکی لە دوا بەجێهابوو، پشکی نێرینەکە دوو ئەوەندەی پشکی مێینەکە دەبێت.

- ﴿فَإِن كُنَّ نِسَآءٗ فَوۡقَ ٱثۡنَتَيۡنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۖ ﴿١١﴾﴾ النساء: ١١.

واتە: ئەگەر کابرا ،تەنها کچی لە دوا بەجێهابوو، ئەگەر دووکچ زیاتربوون، سێیەکی میراتەکەیان پێدەبڕێت.

- ﴿وَإِن كَانَتْ وَٰحِدَةً فَلَهَا ٱلنِّصْفُ ١١﴾ النساء: ١١.

واتە: ئەگەر تەنها کچێکیشی لە دوا جێهابوو، ئەوە نیوەی میراتەکەی دەدرێتێ.

- ﴿وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا ٱلسُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُۥ وَلَدٌ ١١﴾ النساء: ١١.

واتە: ئەگەر دایك و باوکی مردووەکە مابوون و، کوڕێك، یان کچێکی لە دوا بەجێهابوو (لێرەدا کوڕەزا وکچەزاش، هەر بەکوڕ وکچی مردووەکە حسێب دەکرێن) لەم حاڵەتەدا شەشییەکی میراتەکە دەدرێتە دایکی و، شەشییەکی تری دەدرێتە باوکی.

- ﴿فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُۥ وَلَدٌ وَوَرِثَهُۥٓ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ ٱلثُّلُثُ ١١﴾ النساء: ١١.

واتە: ئەگەر منداڵی لە دوا جێهابوو، سێیەکی میراتەکە بۆ دایکێتی و، دوو لە سێبەشی بۆ باوکی دەبێت، ئەگەر میراتگری تر کەس نەبوو.

- ﴿فَإِن كَانَ لَهُۥٓ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ ٱلسُّدُسُ ١١﴾ النساء: ١١.

واتە: ئەگەر مردووەکە برا، یان خوشکی هەبوو، منداڵی نەبوو، دایکەکەی شەشیەکی بەردەکەوێت و، باقیەکەشی بۆ باوکی، خوشك و براکانی هیچ وەرناگرن.

- ﴿ ... مِنۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِى بِهَآ أَوْ دَيْنٍ ۗ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا ۚ فَرِيضَةً مِّنَ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ١١ ۞ وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَٰجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ ۚ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ ٱلرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ ۚ مِنۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَآ أَوْ دَيْنٍ ۚ وَلَهُنَّ ٱلرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَّمْ يَكُن

لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ ٱلثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُم مِّنۢ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَآ أَوْ دَيْنٍ وَإِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَٰلَةً أَوِ ٱمْرَأَةٌ وَلَهُۥٓ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا ٱلسُّدُسُ فَإِن كَانُوٓا۟ أَكْثَرَ مِن ذَٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَآءُ فِى ٱلثُّلُثِ ﴿١٢﴾ النساء: ١١ – ١٢.

واتە: دوای ئەوەی قەرزەكانی دەدرێتەوە و، ئەو وەسییێتەی كەكردوییێتی (كە سێیەكی سامانەكەی بەخشیوە) جێبەجێدەكرێت.. ئێوە نازانن باوك و باپیرانتان، یان ئەولاد و نەوەكانتان، كامیان بەسوودترن لە دنیا و قیامەتدا بۆتان..

ئەم دابەشكردنەی میرات فەرزە و، خوای گەورە دیاریكردووە و جێبەجێكردنی خستۆتە ئەستۆتان، خوای گەورە شارەزا و زانا و دانایە.. نیوەی میراتەكەشتان پێدەبڕێت، ئەگەر منداڵی لە هیچ ژنێكی نەبوو، ئەگەر منداڵیان/ لێی هەبوو (كوڕەزا و كچەزاش)، ئەوە چواریەكیان بەردەكەوێت لەوەی بەمیرات ماوەتەوە، دوای ئەوەی وەسییێت و قەرزەكانی لێ لادەدرێت.

ئەگەر منداڵتان نەبوو، چواریەكی دەدرێتە ژنەكەی/ ژنەكانی، ئەگەر منداڵیشی لێی/ لێیان هەبوو، هەشتییەكی میراتەكە بە ژنەكەی دەبڕێت، ئەمیش دوای ئەوەی قەرز و وەسییێتەكەی لێ جیادەكرێتەوە، ئەگەر كەسێك مرد و نە ئەولاد و نەدایك و باوكی هەبوو، یان ئافرەتێك وابوو مرد، برایەك، یا خوشكێكی دایكی هەبوو، چونكە ئەگەر خوشكی دایكی نەبن، میراتەكەی جۆرێكی ترە، هەریەكەیان شەش یەكی میراتەكەی بۆ هەیە (بێ جیاوازی لەنێوان نێر و مێ دا)، ئەگەر برا و خوشكە دایكییەكان لەیەكێك زیاتر بوون، هەموویان سێیەكی میراتەكە دەبەن، نێر و مێیان بەیەكسانی.

كەوابوو: ئەگەر كابرای مردوو نەمنداڵی هەبوو نەباوك ،بەڵام برای تری لە

دایکی خۆی هەبوو، یان خوشك، هەریەکەیان شەشیەکی پێدەبڕێت، ئەگەر بەتەنهابوو، ئەگەر لە یەك زیاتر بوون، ژن و پیاویان وەکو یەك سێیەکیان بەردەکەوێت.

- ﴿...مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصَىٰ بِهَآ أَوۡ دَيۡنٍ غَيۡرَ مُضَآرّٖۚ وَصِيَّةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٞ ۝١٢ تِلۡكَ حُدُودُ ٱللَّهِۚ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدۡخِلۡهُ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ وَذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ۝١٣ وَمَن يَعۡصِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُۥ يُدۡخِلۡهُ نَارًا خَٰلِدٗا فِيهَا وَلَهُۥ عَذَابٞ مُّهِينٞ ۝١٤﴾ النساء: ١٢ – ١٤.

ئەو میراتگرتنەیش دوای پێکهێنانی وەسیەتێك کراوە، یان لەدوای قەرزێ لەسەریەتی، نابێ وەسیەتەکە بەجۆرێك بێ، زیان بە میراتگرەکان بگەیێنێت، ئەم بڕیارە لە خوداوە دراوە.

کەوابوو: ئێوەش گرنگی پێبدەن، ئەو خوایە ئەو بڕیارەی داوە بۆخۆی ئەزانێ چ شتێ چاکە، ئاگادار و لەسەرخۆیە، بۆیە لەسەرپێچیکاران پەلە ناکا تۆڵەیان لێبستێنێت.

ئەم یاسای میراتە - بۆتان باسکرا - سنوورەکانی خوان، دەبێ ئێوەش بەباشی ئاگاتان لێیان بێ و هەرکەسێك بەرفەرمانی خوا و پەیامبەرەکەی بکا و، گوێرایەڵیان بێت، خوا دەیخاتە ناو چەند باخ و باخاتێکەوە، کە ئاو و ڕووبار بە بەریاندا دەچێت و، بە هەتا هەتاییش تێیایاندا ئەمێننەوە، ئەوەشە سەرکەوتن و بەختیاریی گەورە و مەزن.

هەر کەسێکیش لەفەرمانی خوا و پەیامبەرەکەی دەربچێ و، بەگوێیان نەکات و سنووری خواش ببەزێنێ ،ئەیخاتە ناو ئاگرێکەوە، بە هەمیشەییش تێیدا ئەمێنێتەوە و، سزایەکی ریسواکەریشی بۆ هەیە.

- ﴿ يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي ٱلْكَلَٰلَةِ ﴾ النساء: ١٧٦.

واتە: داوای حوكمی شەرعیت لێدەكەن، بفەرموو، كە خوای گەورە حوكمی شەرعیی خۆتیان دەربارەی ئەو كەسە بۆ دیاریدەكات، كە نە ئەولادی لە دوای مردنی لێ بەجێماوە و نەباوكیشی لە ژیاندا ماوە.

- ﴿ ...إِنِ ٱمْرُؤٌا۟ هَلَكَ لَيْسَ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَهُۥٓ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ ۚ ﴾ النساء: ١٧٦.

واتە: ئەگەر كەسێك مرد ،كە نەئەولادی هەبوو، نەباوك، بەڵام خوشكی هەبوو، چ لە دایك و باوكی خۆی بن، چ تەنها لە باوكی، خوشكەكەی نیوەی میراتەكەی بەردەكەوێت، ئەگەر براشی هەبوو، هەموو میراتەكە بەر ئەو دەكەوێت، ئەگەر منداڵێكی نێرینەی لە پاش بمایا ،براكەی هیچی وەرنەدەگرت، یان كچێكی هەبا، دوای پشكی كچەكە بەر براكەی دەكەوت، ئەگەر دوو خوشك و زیاتری لە دوا جێما، دوو سێیەكی میراتی براكەیان بەردەكەوێت، ئەگەر وەرەسەكان خوشك و برای بوون و زۆربوون، ئەوكاتە هەر نێرینەیەكیان بە قەدەر دووپشكی مێیینەكان وەردەگرن، ئەمە ئەحكامی شەریعەتەكەی خوای گەورەیە، كە بۆت ڕوون دەكاتەوە، تا گومڕا نەبن و نەكەونە ناكۆكییەوە لەسەر پشكەمیرات.. خوای گەورە ئاگاداری هەموو شتێكە و هەموو شتێكیش دەربارەی دەزانێت.

بوخاری و موسلیم دەگێڕنەوە :كە ئەم ئایەتە كۆتا باسی میرات بوو.

- ﴿ وَأُو۟لُوا۟ ٱلْأَرْحَامِ ﴾ خزمان ﴿ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِ ۗ ﴾ الأنفال: ٧٥.

واتە: خزمان لە پێشترن میراتی یەكتریی بگرن، ئەمەیە حوكمی خوای گەورە ،كە لە قورئاندا بۆی ڕوونكردوونەتەوە.. چونكە پێش هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە،

بەهۆی (ئیمان) و(هیجرەت)کردنەوە میراتی یەکتریان بەردەکەوت، ئەم ئایەتە ئەوحوکمەی پێشووی لادا:

- (ئیبنو جەریر) لە (ئیبنوزوبەیر)ەوە دەگێڕێتەوە: کە فەرمووی: پیاوێك گرێبەستی لەگەڵ پیاوێکی تردا دەکرد، کە تۆ ببیت بە میراتگری من و منیش دەبمە میراتگری تۆ، ئیتر ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە و کۆتایی بەو داب ونەریتە هێنا: ﴿وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِۚ﴾ الأنفال: ٧٥.

ئەمە چەند دەقێکی قورئان بوون دەربارەی میرات و وەسیێت، وا لە خاڵی دواتردا هەندێك دەقی تریش لە فەرموودە دەهێنینەوە لەگەڵ فەتوای یاوەران:

خاڵی دووەم: دەقی فەرموودە لەسەر میرات:

- (ئیبنو عەبباس - خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕیتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (أَلْحِقُوا الفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا، فَما بَقِيَ فَهو لأَوْلَى رَجُلٍ ذَكَرٍ)[1].

واتە: میراتەکە بەسەرخاوەنەکانیان دابەش بکەن ، هەرچی مایەوە، بیدەن بە کەسوکارە نێرینەکانی کابرای کۆچکردوو.

- (عبداللەی کوڕی عومەر- خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (لا يَتَوارَثُ أهلُ مِلَّتَيْنِ شَتَّى)[2].

---

(١) بوخاری (٦٧٣٥)، موسلیم (١٦١٥)، ئەحەد (٢٩٩٣)، ترمذی (٢٠٩٨).

(٢) ئەبو داود (٢٩١١)، نەسائی لە (السنن الكبرى) (٦٤٨٤)، ئەحمەد (٦٦٦٤)، لەفزەکەش هی ئەمانە، هەروەها ئیبنو ماجە (٢٧٣١) بە کورتی هێناویەتییەوە: (لا يَتَوارَثُ أهلُ مِلَّتَيْنِ). شێخی ئەلبانیش لە (الصحيح الجامع) (٧٦١٤) بە(حسن)ی ناساندووە.

واتە: ئەو کەسانەی لە دوو دین و ئوممەتی جیاوازن ،میرات لێك ناگرن (وەکو باوکێکی کافر و کوڕێکی موسوڵمان، یان بە پێچەوانەوە).

- بورەیدە (پیاوە و یاوەرە) دەگێڕێتەوە: (أنَّ النَّبيَّ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) **جعلَ للجدَّةِ السُّدسَ، إذا لم يَكُن دونَها أمٌّ**)[1].

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، پشکی شەشییەکی بۆ نەنکی کابرای مردوو دادەنا، ئەگەر دایکی کابرا نەمابا.

- (جابر- خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (جاءتِ امرأةُ سَعدِ بنِ الرَّبيعِ إلى رسولِ الله (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بابنَتَيْها من سَعد، فقالَتْ: يا رسولَ الله، هاتانِ ابنَتا سَعدِ بنِ الرَّبيعِ، قُتِلَ أبوهُما معَكَ في أُحُدٍ شَهيدًا، وإنَّ عَمَّهُما أخَذَ مالَهُما، فلم يَدَعْ لهُما مالًا، ولا يُنكَحانِ إلَّا ولَهُما مالٌ، قال: فقال: يَقْضي اللهُ في ذلك، قال: فنَزَلَتْ آيةُ الميراث، فأَرْسَلَ رسولُ اللهِ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) إلى عَمِّهِما، فقال: أعْطِ ابنَتَيْ سَعدٍ الثُّلُثَينِ، وأُمَّهَما الثُّمُنَ، وما بَقِيَ فهو لكِ)[2].

واتە: ژنەکەی (سەعدی کوڕی ڕەبیع - خوا لێی ڕازی بێت) هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و دووکچەکەشی، کە لە (سەعدی کوڕی ڕەبیع) بوون لەگەڵ خۆدا هێنابوو، عەرزی کرد: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەم دوانە کچی (سەعدی کوڕی ڕەبیع)ن، کە لە(ئوحود)دا لە خزمەت تۆدابوو، شەهیدبووز

مامی ئەمانە هات و، هەموو سەروەت و سامانی (سەعد)ی برد و، هیچی بۆ ئەم دوانە جێ نەهێشتووە!ئەم دوانەش، کە شوو بکەن مەسروفیان دەوێت.

(١) ئەبو داوود (٢٨٩٥)، شێخی ئەلبانیش لە (ضعيف أبي داود)دا بە (ضعيف)ی ناساندووە.
(٢) ئەبو داود (٢٨٩١)، ترمذی (٢٠٩٢) و بە حەسەنی داناوە، ئیبنو ماجە (٢٧٢٠)، ئەحمەد (١٤٧٩٨)، لەفزەکەش هی ئەحمەدە، شێخی ئەلبانی لە (صحيح الترمذي) بە حەسەنی داناوە.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: خوای گەورە داوەریی ئەم کێشەیە دەکات و یەکلای دەکاتەوە، ئیتر ئایەتی میرات هاتە خوارەوە، پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناردی بە شوێن مامی دووکچەکەدا و، پێی فەرموو: بۆ هەریەکێك لەم کچانە سێیەکی میراتەکەی بدەرێ، هەشتییەکیشی بۆ دایکیان و ئەوی دەمێنێتەوە بۆ خۆت.

- (هُذَیلی کوڕی شورەیح) دەفەرموێ: پرسیاریان لە (ئەبو موسا - خوا لێی ڕازی بێت) کرد، دەربارەی پشکە میراتی کچ و کچی کوڕ و خوشکی مردوویەك، فەرمووی: نیوەی میراتەکە بۆ کچەکەی و نیوەکەی تر بۆ خوشکەکەی.

لەو کاتەدا (ئیبنو مەسعود - خوا لێی ڕازی بێت) هات و پێیان وت، کە پرسیارێکی وا لە (ئەبو موسا)کرا ، ئەویش ئاوا وەڵامی داوەتەوە، فەرمووی: جا کەوابوو من گومڕا بووم و ڕێی ڕاستم لێ بزربووە! با ئەو حوکمەی تێدابدەم، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تێیدا داوە: نیوەی میراتەکە بۆ کچەکەی، شەشیەکیش بۆ کچی کوڕەکەی، ئەو دوو شەشیەکە و باقیەکەی تری بۆ خوشکەکەی دەبێت.[(١)]

لە ڕیوایەتی (بوخاری و ئەحمەد)دا ئەم زیادەیەش هاتووە: (چووینەوە خزمەت ئەبو موسا و عەرزمان کرد: کە(ئیبنو مەسعود) ئاوای بەشکردووە، فەرمووی: لە من مەپرسن ،کە ئەم حیرە (دەریاوانی شارەزای زانست)ەتان لە ناودایە.

- (قُمیصەی کوڕی ذؤیب- خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: نەنکێك هاتە خزمەت (ئەبوبەکر) و داوای لێکرد، پشکە میراتەکەی بۆ وەربگرێت.

---

(١) بوخاری (٦٧٣٦)، ئەبو داوود (٢٨٩٠)، ترمذی (٢٠٩٣)، ئیبنو ماجە (٢٧٢١)، ئەحمەد (٣٦٩١)، نەسائی لە (السنن الكبرى) (٦٣٢٨).

فەرمووی: بەڵام بەپێی قورئان هیچت ناکەوێت، حوکمێکیش نازانم، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بڕیاری شتی وای تێدا دابێت، بڕۆرەوە ماڵ، تا بۆت لە خەڵکی دەپرسم، ئینجا لە خەڵکەکەی پرسی، (موغیرەی کوڕی شوعبە - خوا لێی ڕازی بێت) فەرمووی: (حضَرْتُ رسولَ اللهِ (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) أَعْطاها السُّدُسَ).

واتە: لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بووم (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، کە شەشیەکی میراتی دایە نەنکێك.

سەیدنا (ئەبوبەکر) پرسی: کەسی ترت لەگەڵدابوو؟

(محمدی کوڕی مەسلەمە - خوا لێی ڕازی بێت) هەستایە سەرپێ و، وەکو ئەوەی موغیرەی فەرموو، ئینجا سەیدنا (ئەبوبەکر) بڕیاری شەشیەکی میراتەکەی بۆ ئەو نەنکەدا.

نەنکەکەی تریشیان هاتە خزمەت سەیدنا (عومەر) و داوای شەشیەکێکی تری کرد، سەیدنا (عومەر) فەرمووی: هەر ئەو شەشیەکەتان پێدەبڕێت، کە پێکەوە دەبن لە نێوانیاندا بەشدەکرێت.[١]

- (محمدی کوڕی ئەبوبەکری کوڕی حەزم) دەفەرموێ: گوێم لێبوو باوکم دەیفەرموو :کە سەیدنا (عومەری کوڕی خطاب- خوا لێی ڕازی بێت) دەیفەرموو: (**عَجَبًا لِلْعَمَّةِ تُورَثُ وَلا تَرِثُ**)[٢].

واتە: سەیرە! کە خوشکی باوك میراتی بەرناکەوێت، کەچی میراتەکەی بەشدەکرێت.

---

(١) ئەبو داوود (٢٨٩٤)، ئیبنو ماجە (٢٧٢٤)، ئەحمەد (١٨٠٠٩)، ترمذی (٢١٠١) و دەفەرموێ: سەحیحە، نەسائی لە (السنن الكبرى) (٦٣٤٠).
(٢) مالك (٢/ ٤١٠)، بەیهەقی لە (السنن الكبرى) (٢١٣/٦).

خاڵی سێیەم: پشکەمیرات و خاوەنەکانیان:

پشکە میرات دەشێت نیوەی میراتەکە بێت، یان چارەگێکی، یان هەشتییەك یان دوو سێیەکی، یان سێیەکێك، یان شەشیەکی میراتەکە، پێنج کەس نیوەیان پێدەبڕێت، لە حاڵەتی تردا، دوو کەس چواریەکیان بەردەکەوێت، لە حاڵەتی تردا یەك کەس هەشتییەك، چوارکەسیش دوو سێیەك و دوو کەس سێیەك و حەوت کەسیش شەشییەك، ئەمەش شەرحیانە:

- **نیوە میرات (٢/١): دەدرێت بەم کەسانە و لەو حاڵەتانەیاندا:**

- کچ ئەگەر هەر خۆی تەنها بوو.

- کچی کوڕ: ئەگەر هەر خۆی تەنهابوو و کابرا نەکوڕ و نەکچی خۆی لە دوا بەجێ نەمابوو.

- خوشکی باوك، یان دایك، کە هەر خۆی تەنهابوو، کابرا نەکوڕی هەبوو نەکوڕی کوڕی.

- خوشکی باوك: ئەگەر، تەنها خۆی بوو کابرا کوڕی نەبوو، کوڕی کوڕی نەبوو و خوشکیشی نەبوو.

- هاوسەر: ئەگەر مردووەکە کوڕی نەبوو، یان کوڕی کوڕی نەبوو.

- **چارەگە میرات (٤/١): دەدرێت بە:**

- هاوسەر: ئەگەر مردووەکە کوڕی نەبوو، هەروەها کوڕی کوڕی.

- ژنەکانی مردووەکە، یان تاکە ژنەکەی ئەگەر کابرا کوڕ وکوڕی کوڕی نەبوو.

- **هەشتییەك (٨/١): دەدرێت بە ژنەکانی کابرا، یان تاکە ژنەکەی،**

ئەگەر کابرا کوڕێکی ،یان کوڕی کوڕێکی لە دوا بەجێمابوو.

- **دوو سێیەك (٣/٢): دەدرێت بە:**

- دووکچ،یان زیاتری مردووەکە، ئەگەر هەرخۆیانبوون.

- کچەکانی کوڕەکەی، ئەگەر دووکچ بوون، یان زیاتر و هەرخۆیانبوون، کابرا کچ، یان کوڕی لە دوا بەجێنەمابوو.

- خوشکەکانی (الشقیقات)، کە لە دایك و باوکی بوون، ئەگەر دوو خوشك و زیاتربوون و، بەتەنها هەرخۆیانبوون، کابرا نەکوڕی لە پاش جێهابوو نەکوڕی کوڕی و نەباوك.

- خوشکانی باوك (کە لە دایکی، یان هەر لە باوکی بن)، ئەگەر دوو خوشك ، یان زیاتربوون و، تەنها خۆیانبوون، کابرا نەکوڕی لە دوا جێهابوو، نەکوڕی کوڕ و نەخوشکی (لە دایك و باوك) و نەباوکیشی مابوو.

- **سێیەك (٣/١): دەدرێت بە:**

- دایك: ئەگەر مردووەکە ئەولاد (کوڕ یان کچ)ی نەبوو، هەروەها کوڕی کوڕی و دوو برا و دوو خوشك و زیاتری نەبوو.

- براکانی لە دایکیەوە و خوشکەکانیشی، ئەگەر کوڕی نەبوو یان کوڕی کوڕی، ئەگەر باوك یان باپیریشی نەبوو.

- **شەشیەك (٦/١): دەدرێت بە:**

- هەریەك لە دایك و باوك لەگەڵ هەبوونی کوڕ، یان کوڕی کوڕی مردووەکەدا.

- دایك لەگەڵ هەبوونی دوو لە برا و خوشك، ئەگەرچی میراتیشیان بەرنەکەوتبێت، یان هەبوونی کوڕ یان کوڕی کوڕی.

- نەنکەکانی، ئەگەر دوو بوون یەك پشکیان لێ بەشدەکرێت، ئەگەر تەنها یەکێکیان بێت و دایکی مردووەکە نەمابێت شەشیەکی خۆی وەردەگرێت.

- باپیری لە کاتێکدا ،کە کوڕی هەبێت، یان کوڕی کوڕی و باوکی نەمابێت.

- کچەکانی یان کچی کوڕەکەی و کچەکەی ئەگەر خزمی تریان لەگەڵدانەبوو.

- خوشکەکانی لەبەری باوکیەوە لەگەڵ هەبوونی یەك خوشکی (دایك و باوکیی) کە هاوبەش دەبن، ئەگەر بەتەنها بوو هەرخۆی پشکەکە وەردەگرێت.

- کوڕی دایك ئەگەر تەنها بوو.

خاڵی چوارەم: پشکەمیراتی کەسوکاری نزیك (العصبات):

دوای ئەوەی خاوەن پشکە باسکراوەکان بەشی خۆیان لە میراتەکە وەردەگرن، ئەوی دەمێنێتەوە بەسەر کەسوکارە نزیکەکانی مردووەکەدا دابەشدەکرێت.

هەر نێرینەیەکیان بە قەدەر دووپشکی مێیینەیەکیان وەردەگرێت، لە هەندێك حاڵەتیشدا، تەنها نێرینەکان وەردەگرن، پشکەکان بەپێی نزیکترین/ نزیکتر/ نزیك/ دوور/ دوورتر/ دوورترین دابەشدەکرێن، بەم شێوەیەی خوارەوە:

- پلەی یەکەم: کوڕەکان و کوڕەکانیان، تەنها نێرینەکان.

- پلەی دووەم: باوك و باپیری وسەرووتر هەر لە نێرینەکان.

- پلەی سێیەم: براکانی (دایك و باوکیی) یان براکانی (لەباوکییەوە) ئەگەر برای (دایك و باوکی) نەبوو، پاشان کوڕەکانیان و کوڕەزا و نەوەکانیان، هەر نێرینەکانیان.

- پلەی چوارەم: مامەکانی باوك (لە دایك و باوك) یان هەر لە ڕێی باوکەوە، ئەگەر مامی تری (دایك و باوکیی) نەبوو ئینجا کوڕ و کوڕەزا نێرینەکانی

ئەوان.

- پلەی پێنجەم: مامەکانی باوك (لە ڕێی باوکیەوە)و پاشان کوڕ و کوڕەزا نێرینەکانیان.

تێبینی: ئافرەتی خزم لە ڕێی کەسانی ترەوە پشکە میراتی بەردەکەوێتو کە نێرینەکە دوو پشکی بە قەدەر مێینەکە وەردەگرێت، ئەگەر کچێکە و برای هەیە، یان کچی کوڕی کابرای مردووە و کوڕی کوڕیی تریش هەیە لەگەڵیدا یان خوشکە و لەگەڵ برادایە.. یان خوشکە و لەگەڵ کچانی خوشکانی تریدایە، لەگەڵ کچانی خزمی نزیکدایە..

خاڵی پێنجەم: کۆی میراتگرانی نێرینە و مێیینە:

- لە نێرینەکان:

کوڕ و کوڕەکەی و کوڕەزا و خواروتر، باب و باپیر و سەرووتر، برای دایك و باوکیی و برا (لەباوکیەوە) و برا (لەدایکەوە)، کوڕی برای (دایك و باوکی)، کوڕی برا (لەباوکەوە)، مام (برای حەقیقی باوك لە دایك و باوکەوە)، مام (برای باوکیی لە باوکییەوە، کوڕی مام (کە باوکیان یەك بێت)، کوڕی مامی باوك، مێرد، کۆیلەی ئازادکراو.

- لە مێینەکان:

کچی کابرا و کچی کوڕەکەی و دایك و نەنکی، دایکی باوکی، خوشکی (دایك و باوکێتی)، خوشکی باوك (لەباوکەوە)، خوشکی دایك، ژنی خۆی، کەنیزەکە ئازادکراوەکەی.

دوای ئەم دوو پۆلە خزمانی تری دێن، نێر و مێ.

خاڵی شەشەم: ئەو حاڵەتانەی میرات بەر خزمە نێرینەکانی دەکەوێت:

١- کوڕ: بە عەصەبە میرات دەبات و ڕێگر دەبێت لە پێش ئەوانەی، کە بە عەصەبە میرات دەبەن لە دوای ئەو کەسانەی وکە خاوەن فەرزن و بەفەرزێتی میرات دەبەن.

٢- کوڕی کوڕ: بە عەصەبە میرات دەبات ،لە پاش نەبوونی کوڕ لە دوای ئەوەی کە خاوەن فەرزەکان میراتەکانیان دەبەن.

٣- باوک: شەش یەك دەبات، ئەگەر کوڕ یان کوڕی کوڕ هەبێت، ئەگەر کوڕی کوڕ نەبوو ،ئەوا بە عەصەبەش دەیبات لە دوای، کە لە خاوەن فەرزەکان دەمێنێتەوە.

٤- باپیر: شەش یەك دەبات ،ئەگەر باوک نەبوو، وە مردووە کە کوڕ یان کوڕی کوڕی هەبێت بە عەصەبەش دەیبات ئەگەر مردووەکە کوڕ یان کوڕی کوڕ وە لەگەڵ باوکی نەبێت.

٥- برای دایك و باوکی: بە عەصەبە دەیبات ئەگەر کوڕ یان کوڕی کوڕ یان باوك یان باپیر نەبوو.

٦- برای باوکی: بە عەصەبە دەیبات ئەگەر کوڕ یان کوڕی کوڕ یان باوك یان باپیری نەبوو یان برای باوك و دایکی نەبوو.

٧- برای دایکی: شەش یەك دەبات، وە ئەگەر کوڕ نەبوو بەرەو سەرەوە یان کوڕ بەرەو خوارەوە لەگەڵ براکانی هاوبەش دەبێت لە سێ یەك.

٨- برازای دایك و باوکی: بە عەصەبە میرات دەبات لە دوای خاوەن فەرزەکان ئەگەر کوڕ و باوك و برای دایك و باوکی یان باوکی نەبوو لەم حاڵەتەدا برازا نێرینەکان بە عەصەبە دەیبات جگە لە مێینە.

٩- برازای باوكی: به عه‌صه‌به ده‌بیات ئه‌گه‌ر برازای دایك و باوكی نه‌بوو.

١٠- مامی دایك و باوكی: به عه‌صه‌به ده‌بیات له دوای خاوه‌ن فه‌رزه‌كان ئه‌گه‌ر كوڕ نه باوك نه برای دایك و باوكی یان باوكی یان برازای دایك و باوكی یان دایكی و برازای باوكی نه‌بوو.

١١- مامی باوكی: ئه‌گه‌ر مامی دایك و باوكی نه‌بوو، وه ئه‌وانه‌ی پێش خۆی له عه‌صه‌به‌كان.

١٢- ئامۆزای دایك و باوكی به عه‌صه‌به میرات ده‌بات ئه‌گه‌ر مامی باوكی نه‌بوو وه ئه‌وانه‌ی پێش خۆی له عه‌صه‌به كان نه‌بوو.

١٣- ئامۆزای باوكی: به عه‌صه‌به میرات ده‌بات ئه‌گه‌ر ئامۆزای دایك و باوكی نه‌بوو، وه ئه‌گه‌ر ئه‌وانه‌ی پێش خۆی له عه‌صه‌به‌كان نه‌بوو.

١٤- مێرد: نیوه‌ی فه‌رز ده‌بات ئه‌گه‌ر خیزانه‌كه‌ی مرد و منداڵی جێنه‌هێڵابێت، له خۆی بێت یان له غه‌یری خۆی. یه‌ك له‌سه‌ر چوار ده‌بات ئه‌گه‌ر خێزانه‌كه‌ی مناڵی له دوای خۆی جێهێڵابێت له خۆی یان غه‌یری خۆی.

١٥- ئازادكه‌ری به‌نده به عه‌صه‌به میرات ده‌بات ئه‌گه‌ر عه‌صه‌به‌ی تر بوونی نه‌بوو.

خاڵی حەوتەم: ئەو حاڵەتانەی میرات بەر خزمە مێیینەکان دەکەوێت:

١-كچ: ئه‌گه‌ر به‌ته‌نها بوو،ئه‌وا نیوه‌ی فه‌رزه‌كه ده‌بات، ئه‌گه‌ر دوو، یان به‌ره‌و سه‌ره‌وه بوون، ئه‌وا دوو له‌سه‌ر سێ ده‌به‌ن، ئه‌گه‌ر نه‌كران به عه‌صه‌به،كه ئه‌وه‌ی ئه‌مێنێته‌وه بیبه‌ن، ئه‌گه‌ر برایان له‌گه‌ڵدا بوو، ئه‌وا به عه‌صه‌به، نیوه‌ی براكه ده‌به‌ن: ﴿ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ ﴿١١﴾ ﴾ النساء: ١١.

٢- كچی كوڕ: ئه‌گه‌ر به‌ته‌نها بوو، نیوه ده‌بات، ئه‌گه‌ر كچی له خۆی به‌هێزتر و برایان له‌گه‌ڵ نه‌بێ، دوو له‌سه‌ر سێ ده‌به‌ن، ئه‌گه‌ر دوان، یان به‌ره‌و سه‌ره‌وه

بوون، ئەگەر کچی بەهیزتر، یان برایان لەگەڵدا نەبوو، شەش یەك دەبات، ئەگەر یەکێك بێت و مردووەکە کچی هەبێت و، کوڕیش نەبێ بیکاتە عەصەبە، ئەگەر لەیەکێك زیاتر بوون، ئەوا بەژدار دەبن لە شەش یەکەکە، ئەگەر لەگەڵ کچ، یان کچانی کوڕ ئەوەی، کە ئەیانکاتە عەصەبە، ئەبێت بە عەصەبە میرات ببەن، ئەگەر کوڕ نەبوو.

٣- دایك: سێیەك دەبات، ئەگەر مردووەکە کوڕ، یان کچ یان کوڕی کوڕ، یان خوشك، یان برا دوو، یان زیاتری نەبێت، ئەوکات شەش یەك دەبات لەبوونی ئەمانەدا.

٤- داپیرە (لایەنی دایکی): شەش یەك دەبات، ئەگەر دایك، یان داپیرەی تر لەگەڵ نەبێ، ئەگەر داپیرەی تری لەگەڵ بوو، ئەوا بەژدار دەبن لە شەش یەکەکە.

٥- داپیرە (لایەنی باوکی): شەش یەك دەبات ئەگەر داپیرە (لایەنی دایکی) نەبوو، ئەگەر هەبوو ئەوا بەژدار دەبن لە شەش یەکەکە.

٦- خوشکی دایك و باوکی: ئەگەر بەتەنها بوو نیوە دەبات، ئەگەر کەسی لەگەڵدا نەبوو بیکات بە عەصەبە لەکاتی بوونی کچ دا ئەبێت بە عەصەبە، ئەگەر لە خوشکێك زیاتر بن، ئەوا بەژدار دەبن لە نیوەکەدا، یان بەژدار دەبێت لەگەڵ براکانی لە عەصەبە، ئەگەر کوڕ، یان باوك نەبوو.

٧- خوشکی باوکی: هەمان حوکمی خوشکی دایك و باوکی هەیە، لەکاتی نەبوونی خوشکی دایك و باوکیدا، هیچ میراتێك نابات لەکاتی بوونی خوشکی دایك و باوکیدا.

ئەم حوکمە کاتێک جێبەجێ دەبێتوکە خوشکی دایك و باوك بوونی نەبێت.

٨- خوشکی دایکی: شەش یەك دەبات، ئەگەر نە باوك نە کوڕ نەبوو، بەشدار دەبێت لە سێ یەکدا لەگەڵ بوونی برا، یان خوشك بە یەکسانی.

٩- ژن: یەك لەسەر چوار دەبات، ئەگەر مێردەکەی منداڵی لە دوای خۆی جێنەهێڵابێت لە خۆی، یان غیری خۆی، هەشت یەك دەبات ،ئەگەر منداڵی لە دوای خۆی جێهێڵابێت.

١٠- ئازادکەری بەندە: بە عەصەبە میرات دەبات، ئەگەر عەصەبەی تر لە دوای جێ نەمابێت.

یاساکان:

یاسای یەکەم: ئەوەی، کە لە دوو خوشکی دایك و باوکی دەمێنێتەوە بۆ خوشك و برای باوکی، ﴿ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ ﴾ النساء: ١١ برا دوو بەشی خوشک دەبات.

یاسای دووەم: ئامۆزایەك بمرێت و یەکێك لە برای ئامۆزاکە برای دایکی بێت، شەش یەکڵ دەبات وەکو خاوەن فەرز، ئەوەشی کە دەمێنێتەوە لە دوای شەش یەکەکە دەکرێت بە نیوە بەیەکسانی.

یاسای سێیەم: ئەوەی لە فەرزەکە دەمێنێتەوە لە خاوەنی پشکەکان، ئەگەر عەصەبە بوونی نەبوو ئەگەڕێتەوە بۆ خاوەن پشکەکان بەپێی پشکەکانیان، ناگەڕێتەوە بۆ ژن و مێردەکە، چونکە خزمایەتی لە نێوانیان نییە.

یاسای چوارەم: ئەگەر مردوو،کە عەصەبە یان خاوەن پشکە: لە دوای بەجێ نەمابوو، ئەوە بۆ خزم و کەسە نزیکەکانی دەبێت، کە ئەمانە لە عەصەبە و خاوەن پشکەکان نین، بەپێی نزیکیان لە مردووەکەوە فوقەها دیاریی کردوون:

کوڕی کچ و کوڕی خوشك و، پاشان کچی برا، پاشان کچی مام، پاشان خاڵ و پاشان پور، پاشان باوکی دایك، پاشان مامی دایکی، پاشان خوشکی باوك، پاشان برازای دایکی و بەرەو خوار...

یاسای پێنجەم: بکوژ میرات نابات لە کوژراو، ئیتر هەرکەسێک بێت، کافر لە موسڵمان میرات نابات، یان موسوڵمان لە کافر.

یاسای شەشەم: خوشك لەگەڵ کچ دەبن بە عەصەبە، ئەگەر پیاوێك بمرێت کچ و خوشکی لە دوای بەجێما، کچەکە نیوە دەبات و ئەوەی دەمێنێتەوە

خوشکەکە بە عەصەبە دەبیات، ئەگەر خوشک لە یەکێک زیاتر بوون، ئەوەی دەمێنێتەوە بەیەکسانی لە نێوان خۆیان دابەشی دەکەن.

یاسای حەوتەم: ئەگەر بۆ چەند دەقەیەك لە بابەتی میرات لە ئیسلامدا ورد بینەوە، سەرت دەسوڕمێت لە دادگەریی یەکسانییەکەی، بەشێوەیەك، کە هاوشێوەی نییە! ئەگەر وردبیتەوە و تێبفکری لە ئایەتەکانی میرات، ئەگەر مرۆڤێك، کە ژیر بێت، بۆی دەردەکەوێت و، یەقینی بۆ دروست دەبێت، کە ناکرێ حەتمەن ئەبێت بەڕاستی ئەم قورئانە لەلایەن خوداوە بێت، کە زانایە بە هەموو شتێك.

نووسەری کتێبی: (السیاسة المالیة في الإسلام) دەربارەی ئەم بابەتە دەڵێت:

بەسە -بۆ کەسێك بۆ ئەوەی تێبگات- بوەستێت لەسەر تەنها ئەم حاڵەتەدا،کە حاڵەتی

دایك و باوك ،کە کوڕێك دەمرێت، ئەو سامانەی لە مردووەکە بەجێ دەمێنێت بەم شێوازە میراتی لێدەبەن:

١- کاتێک کوڕەکە -کە مردووە- کوڕی هەیە کە نێرە یان نەوەی نێری هەیە ئەوکات دایك و باوك بە یەکسانی میرات دەبەن کە شەش یەکە.

٢- کاتێك کوڕەکە -مردووەکە- کچی هەیە، کچەکە نیوە دەبات، دایکك شەش یەك دەبات، باوك ئەوەی دەمێنێتەوە دەیبات کە یەك لەسەر سێ دەکات، شەش یەك وەکو فەرز، شەش یەکی دووەم وەکو عەصەبە - دەیبات -، ئەگەر کوڕەکە -مردووەکە- دوو کچی هەبێت ئەوە دوو لەسەر سێ دەبەن، دایك و باوك یەك لەسەر شەش دەبەن.

٣- ئەگەر کوڕەکە -مردووەکە- کوڕ یان نەوەی نەبوو، برای دایك و باوکی یان باوکی یان دایکی هەبوو، براکان هیچ نابەن، دایك تەنها شەش یەك دەبات، باوك ئەوەی دەمێنێتەوە دەیبات کە پێنج لە شەشەکە دەکات، بەڵام ئەگەر

مردووەکە برای نەبوو ئەوکات دایك یەك لەسەر سێ دەبات و باوك ئەوەی دمێنێتەوە دەیبات، جارێکی تر سەری ئەم حاڵەتە بکە.

لە حاڵەتی یەکەم دایك و باوك بە یەکسانی میرات دەبەن، ئەمەش حیکمەتێکی گەورەی تێدایە، لێرەدا وەکو داپیرە و باپیرە سەیر دەکرێن، کە کوڕیان مردووە و بەساڵاچوون، لەم حاڵەتەدا هەردووکیان یەکسانن لە هەڵگرتنی کۆڵی دنیادا، یان هەردووکیان ئەو قورسی و نارەحتییەی کەوتۆتە سەریان بەهۆی پیربوونەوە وەکو ژن و مێردیش نەماون.

ئێستا تەنها وەکو ئینسانێك سەیر دەکرێن، ئەمەش حیکمەتێکی زۆر لەجێی عیلمیانەی تێدایە، کە بەیەکسانیی و لە یەك جێگە داینراون لە میراتدا لەسەر بەساڵاچوونیان، کە خەم و خەفەتێك و فرمێسکێکیش لێیان پێچراوە.

لە حاڵەتی دووەمدا باوك لەگەڵ کچی کوڕەکەیدا لە دایکەکە زیاتر دەبەن، لەو میراتەی، کە لەکوڕەکەی بەجێماوە، چونکە لێرەدا ئێستا باوکەکە بەرپرسیارێتیی کچەکەی کەوتۆتە سەر و، ئەبێت بەخێوی بکات و پێداویستییەکانی جێبەجێ بکات، چونکە ئەولاترین کەسە لە ئێستادا بۆ کچەکەی.

لە حاڵەتی سێیەمدا پەندە بۆ کەسێك پەند وەربگرێت، برا لە گەڵ دایك و باوك هیچ ئەندازەیەکی دیاریکراو نابات، برا لێرە کاریگەری دەبێت لەسەر ئەوەی بەجێماوە لە مردووەکە لە میراتی دایك و باوکدا، دایك تەنها شەش یەک دەبات، باوك ئەوەی دەمێنێتەوە دەیبات، کە پێنج لە شەش دەکات، حیکمەت چیە لەمەدا؟

فوقەهای موسوڵمانان هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێننەوە، کە باوك لەم حاڵەتەدا لەسەریەتی چاودێری برای مردووەکە بکات.

خاڵی هەشتەم: وەسییەت:

وەسییەت بەشێکە لەڕێکخستنی کاروباری دارایی لە ئیسلامدا، کە باس لەچۆنییەتی نەقڵبوونی خاوەنێتیی ماڵ و سامان دەکات لە کەسێکەوە، کە مردووە، یان لەسەرەمەرگدایە، بۆ کەسانی دوای مردنی خاوەن سامانەکە:

پێناسەی وەسییەت:

وەسییەت: بەڵێنێکی تایبەتە، کە دوای مردنی خاوەنەکەی جێبەجێدەکرێت.

- ئیبنو عومەر (خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: (ما حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ له شيءٌ يُوصِي فِيهِ، يَبِيتُ لَيْلَتَيْنِ إلَّا ووَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ)[1].

واتە: هەر موسوڵمانێك شتێکی لەلابێت، کە پێویست بکات وەسیەتی لەسەر بکات، بەر لەوەی دوو شەوی بەسەر تێپەڕێ، پێویستە وەسیەتەکەی بنوسێتەوە.

- سەیدنا (سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص - خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: (كانَ رَسولُ اللَّهِ (صَلَّىٰ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الوَدَاعِ من وجَعٍ اشْتَدَّ بي، فَقُلتُ: إنِّي قدْ بَلَغَ بي مِنَ الوَجَعِ وأَنَا ذُو مَالٍ، ولَا يَرِثُنِي إلَّا ابْنَةٌ، أفَأَتَصَدَّقُ بثُلُثَيْ مَالِي؟ قالَ: لا، فَقُلتُ: بالشَّطْرِ؟ فَقالَ: لا، ثُمَّ قالَ: الثُّلُثُ والثُّلُثُ كَبِيرٌ - أوْ كَثِيرٌ - إنَّكَ أنْ تَذَرَ ورَثَتَكَ أغْنِيَاءَ، خَيْرٌ مِن أنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ)[2].

(١) بوخاری (٢٧٣٨)، موسلیم (١٦٢٧).

(٢) بوخاری (١٢٩٥)، موسلیم (١٦٢٨).

واتە: لە حەجیماڵئاواییدا، کە ناسراوە بە (حجة الوداع) نەخۆشبووم، کەوتبووم و ئازار تینی بۆ هێنابووم، پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تەشریفی دەهێنا بۆ سەردانم، عەرزم کرد: ئەی پێغەمبەری خوا! دەبینیت ئازار تینی بۆ هێناوم، جەنابت دەزانیت، کە من خاوەن سامانم و کەسیشم غەیری کچێك نییە میراتم بگرێت، جەنابت ڕات چییە، کە دوو سێیەکی سەروەت و سامانم بکەم بەخێر؟

فەرمووی: نا.

عەرزم کرد: ئەدی نیوەی ئەی پێغەمبەری خوا؟

فەرمووی: نا.

عەرزم کرد: ئەدی سێیەکی؟

فەرمووی: سێیەك، سێیەکیش زۆرە، یان گەورەیە، تۆ وەرەسەکەت بە دەوڵەمەندی جێ بهێڵیت چاکترە ،وەکو لەوەی دەستکورت بن و داوا لە خەڵکی بکەن بیاندەنێ.

- (ئەبو ئومامە- خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: (إنَّ اللَّهَ عزَّ وجلَّ قد أعطى كلَّ ذي حقٍّ حقَّه؛ فلا وصيَّةَ لوارثٍ)[1].

واتە: خوای گەورە حەقی هەموو کەسێکی داوە (لە میرات دابەشکردن) و پشکەکانی بۆ دیاری کردوون، (بۆیە) وەسییەت کردن بۆ میراتگر نییە.

- (ئەبو هورەیرە - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا

(١) ئەبو داوود (٣٥٦٥)، ئیبنو ماجە (٢٧١٢)، نەسائی (٣٦٤١، ٣٦٤٢)، ئەحمەد (١٧٦٦٣)، ترمذی (٢١٢١) و ئەفەرموێ: (حسن صحيح)، شێخی ئەلبانیش لە (صحيح الجامع)دا بە (صحيح)ی ناساندووە.

(صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (إنَّ الرَّجُلَ ليعمَلُ والمرأةُ بطاعةِ اللَّهِ ستِّينَ سنةً ثمَّ يحضرُهما الموتُ فيُضارَّانِ في الوصيَّةِ فتجِبُ لَهُما النَّارُ).[1]

واتە: پیاو و ئافرەتی وا هەیە، کە شەست ساڵ بەندایەتی بۆ خودا دەکات و ملکەچی فەرمانەکانی ئەبێت، کەچی، کە مردنیان دەگاتێ، بەشێوەیەك وەسییەت دەکەن، کە زیان بە میراتگرەکانیان ئەگەیەنن، بەمەش ئەچنە ئاگری دۆزەخەوە!

پاشان (ئەبو هورەیرە) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصَىٰ بِهَآ أَوۡ دَيۡنٍ غَيۡرَ مُضَآرّٖۚ وَصِيَّةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ ١٢﴾ النساء: ١٢ تا دەگاتە: ﴿وَذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ١٣﴾ النساء: ١٢ - ١٣، واتە: ئا ئەوەش سەرفرازی مەزنە.

- جابر (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (مَنْ مَاتَ عَلَى وَصِيَّةٍ مَاتَ عَلَى سَبِيلٍ وَسُنَّةٍ وَمَاتَ عَلَى تُقًى وَشَهَادَةٍ وَمَاتَ مَغْفُورًا لَهُ)[2].

واتە: هەر کەسێك بمرێت و وەسییەتی کردبێت، ئەوا لەسەر ڕێباز و سوننەتی من مردووە، لەسەر تەقوا و شەهادەت مردووە، مردووە و خوداش لێی خۆشبووە!

شەرعناسانی حەنەفی دەفەرموون:

وەسیێتکردن فەرز نییە، بەتایبەتی، ئەگەر لەسەر کەسێك، کە زەکات و

---

(١) ترمذی (٢١١٧) و بە (حسن)ی ناساندووە، هەروەها ئەبو داوود (٢٧٦٧) و ئەحمەد (٢٧٨/٢) و ئیبنو ماجە (٢٧٠٤) دەفەرموون: سبعين سنة)، وە شێخی ئەلبانی و ئەرنائوط بە (ضعيف)ـیان ناساندووە.
(٢) ئیبنو ماجە (٢٧٠١)، شێخی ئەلبانیش لە (ضعيف الجامع) (٥٨٤٨) دەفەرموێ: (ضعيف)ە.

کەفارەتی لەسەر نەبێت و قەرزار نەبێت، یان ڕۆژووی فەرزی لەسەرنەبێت، ئەمما ئەگەر شتێکی لەمانە لەسەربێت،ئەوا وەسیێتکردنی لەسەر فەرزە، وەسییێت ناشێت زیاتر لە سێیەکی سامانیدا بکات، نابێت وەسییێت بکات پشکی میراتگران چۆن دابەشکرێت ،یان ببەخشرێت، دەشێت موسوڵمان وەسییێت بۆ کافر بکات ،کافریش وەسییێت بۆ کافر بکات.

چاکتر وایە، موسوڵمانەکە وەسییێت بکات، کە کەمتر لەسێیەکی سامانەکەی بکات بەخێر، یان ڕەفتاری تری پێوەبکات.

ئەگەر کەسێك وەسییێتی دەربارەی یەکێك لەمافەکانی خوای گەورە کردبوو، بەڵام سێیەکەکەی بەشی نەدەکرد، هێنانەدیی فەرزەکان دەخرێنە پێش سوننەت و خێری گشتی، چونکە هێنانەدیی ئەوان گرنگترە، وەکو: حەج بۆکردنی، زەکاتدانەکەی، یان کەفارەتدان کە لەسەری بووە.

ئەگەر کەسێك وەسییێتی کرد ،کە حەجی ئیسلامیی بۆ بکەن (حەجی فەرزی تەمەن)، دەبێت کەسێکی خەڵکی وڵاتەکەی خۆی بۆ بەکرێ بگرن، تا حەجەکەی بۆ بکات.

لەم ڕوانگەوە: یەکەمین شت، کە لە میراتی مردوو دەردەچێت قەرزی خەڵکیە، کە لەسەری بووە، پاشان ئەنجامدانی وەسییێتەکەی، ئەگەر لەسێیەك زیاتر نەبوو، پاشان باقیەکەی بەسەر وەرەسەکەیدا دەبەشدەکرێت، بەو شێوەیەی ئاماژەمان پێدا، ئەگەر کەسێ نەبوو میراتگری بێت،ئەوا سەروەت و سامانەکەی دەخرێتە بەیتولمالەوە).

بڕگەی شەشەم:
سیفەتەکانی ڕێسای خاوەنێتیی لە ئیسلامدا:

١- ئیسلام ناهێڵێت سەرمایە مرۆڤ ئیستیغلال بكات، چونكە لە ئیسلامدا ئەوەنییە،كە سەرمایە هەردەبێ قازانج بكات، نەخێر زیانیش دەكات و قازانجیش، چونكە سووكاریی حەڕامە و ڕێی پێنادات.

٢- ئیسلام ناهێڵێت، كەس لە ڕێی ئیستیغلالكردنی ئیحتیاجی خەڵكییەوە دەوڵەمەند ببێت.

٣- ئیسلام ناهێڵێت یاری بە باری ئابووریی خەڵكی بكرێت، بەهۆی ئیحتیكاركردنی كاڵا و بەرهەمەوە، یان بەهۆی ڕێككەوتنەوە، كە لەسەر حسابی بەرژەوەندیی خەڵكی بێت.

٤- ئیسلام ناهێڵێت كەسێك بە ئیستیغلالكردنی حەز و ئارەزوو و هەوا و هەوەسی خەڵكی، خۆ دەوڵەمەند بكات.

٥- ئیسلام سەرمایە زەبەلاحەكان بچووك دەكاتەوە، جگە لەوەی ساڵانە بە زەكاتدان كەمیان دەكاتەوە، هەموو ڕێگاكانی خاوەنێتیی بوون و خاوەنێتیی نەبوونی دیاریكردووە، كە كامیان حەڵاڵە و كامیان حەڕامە، هەروەها مافی تاك و كۆی خەڵكی لەماڵ و سامانی دەوڵەمەندەكاندا دیاریكردووە و فەرزی كردووە لەسەریان، كە بیدەن، لە ڕێی میراتیشەوە وایكردووە، كە خاوەنێتیی سامان دابەش ببێت بەسەر چەندین كەسی تردا.

٦- لەهەمان كاتدا وزە و توانای تاك و كۆ دەخاتە گەڕ، تا بەرهەمهێن بن، نەك مشەخۆر، وەكو كەسانێك، كە لە غەیری ئیسلامدا، لە ڕێی قومار و یانسیب و زینا و مۆسیقا و هاوشێوەیانەوە دەوڵەمەندەبن.

٧- ناهێڵێت سامان لەدەست چین و توێژێکدا بمێنێتەوە، بەڵکو دەیخاتە بەردەستی هەموان، خاوەن پارە ناچاردەبێت پڕۆژە بکاتەوە و، خەڵکیش چ بە کارتێداکردن، چ بە بەرهەمەکەی سوودمەند دەبن، ئاوا چالاکی ئابووری ناوەستێت.

٨- لە هیچ دید و سیستمێکدا دادپەروەریی لە خاوەنێتیی سامان و بەشکردنەوەیدا وەکو دادپەروەرێتیی ئیسلام نییە، کە ماف و ئەرکی ڕۆشن دیاریکردووە و چارەنووسی سامانی وا دارِشتووە دابەش ببێت، نەك لەدەست/ شوێنێکدا کۆبێتەوە، کە بە هیچ شێوەیەك دەستدرێژیی بۆ سەر مافی کەسی تێدا نییە.

٩- هەموو لایەنێکی ئابووریی ئیسلامیی واقیعییانەیە و، هزر و ژیری دژی هیچیان ناوەستێتەوە.[١]

(١) گەورەترین سیما و سیفەتی ئابووریی ئیسلامی و کاریگەرترینی لەلایەنی داراییەوە، ڕێنەدانێتی بەکەڵەکەکردنی سەروەت و سامان، چونکە ئەو کەسەی چل هەزاری هەبێت، هەر دەبێت هەزاری بداتە زەکات، ساڵی داهاتوو، ئەگەر هیچی زیاد و کەم نەکردبێت (٩٧٥)ـی تری لێدەدات، ساڵی داهاتوو کەمتر پاشان کەمتر، تا خاوەنەکەی ناچار دەبێت بیخاتەوە گەڕ، دەنا دەگاتە ئاستی خوار نیصاب!

ڕێڕەوێك:

ژیانی کۆمەڵایەتیی پڕە لەو کێشانە، کە تەنها بە پارە چارەسەر دەکرێن، وەکو: هەژاریی و پێداویستیی و نەخۆشیی.. هەروەها وەرگرتنی فێرخوازیی.

زۆر هەن حەزیان لەفێربوونی زانست و خۆپێگەیاندنە، بەڵام ئەوەندەیان پارە دەستناکەوێت مەسروفی ژیانی خوێندکارێتیانی پێدابین بکەن، یان بتوانن ئاستە باڵاکانی خوێندن تەواو بکەن..

هەروەها دەیان کێشەی نەتوانین، کە بە پارە چارەسەریان ئاسان دەکرێن، نەتوانینی جەستەیی بێت، یان نەتوانینی دەروونی.. خەڵکانێك هەن هەر بە نوقسانی لەدایکبوون وەکو: کوێر و شەل و ئیفلیج و...

ئەم جۆرە کەسانە خزمەت و سەرپەرشتیارێتی تایبەتیان دەوێت، مووچەیەکیان دەوێت، کە لەسەری بژین.. خەڵکی تر هەیە گەنجە و هاوسەرگیریی دەوێت و ناتوانێت، حەزدەکات ژن بهێنێت/ شووبکات، بەڵام پارەی مەسرووفی نییە، پارەی بەڕێوەبردنی خێزانی نییە.. خەڵکانێکی تر لەش ساغن، هاوسەر و خێزانیان هەیە، بەڵام دەستکورتن و کرێ خانوویان پێ هەڵناسوڕێت، ئەمانیش پێویستیان بە سوکنایە، تا خۆیان و ماڵ و منداڵیان تێیدا بسرەون، بەڵام پارەیان نییە کاریانی پێ دەبڕبکەن.

لەولاوە خەڵکانێکی تری لەش ساغ و خوێندەواری خاوەن خێزان و سوکنا هەیە، بەڵام بێکارە، چ لەبەر ئەوەی کاری لەبواری پیشە و تایبەتمەندێتییەکەی خۆیدا دەستناکەوێت، چ لەبەر ئەوەی سەرمایەیەکی بەدەستەوە نییە بیخاتە گەڕ بژێوی (بەس)ی پێ دەربهێنێت.

کەسانی تر هەن لەش ساغ و خوێندەوار و خاوەن خێزان و سوکنا و پیشە و سەرمایە و کاریان باش دەڕۆیشت، بەڵام لەپڕ کارەساتیان بەسەردا هات و موفلیس کەوتن، بە قەرزیش هەڵنەدەستانەوە و کۆڵیان قورستربووە، پێویستیان

بە پارەیە..

لەولاشەوە خەڵكانێكی تری لەش ساغ و هۆشیار و ئازا هەیە، كە دەیانەوێت لەخەباتی ئازادیخوازی گەلەكەیاندا بەشداربن و دەسەڵاتی كوفری چەوسێنەری ناوخۆیی و داگیركەری كافری دەرەكی لادەن و ڕادەن، بەڵام ئەمە بەبێ پارە ناكرێت..

ئیتر ئاوا دەیان و سەدان بوار و پیشە و بزاوت و هەڵوێست هەیە ،كە بە پارە دەبردەبێت... ئایا ئیسلام چۆن بە پارە ئەم كێشانە و هاوشێوەیان چارەسەردەكات؟

خوای گەورە چەندین ڕێسای مەحكەمی بۆ چارەسەری ئەم كێشانە بۆ دارِشتووین.. لەوانە:

١- ڕێساكانی زەكات.

٢- ڕێساكانی كەفارەت و خێر و خێرات.

٣- ڕێساكانی ئەوقاف.

٤- ڕێساكانی مەسروفكێشان (نەفەقە).

٥- ڕێسای پێنجەییەكی دەستكەوت (غەنیمەت).

٦- ڕێسای ڕیكاز (كانزای ژێرخاك).

٧- دابینكردنی بژێویی هەموو كەسێك لەبەیتولمال.

لەبەر ئەوەی زۆر لەم ڕێسایانە لەبەرچاوان نەماون و، زۆر دەمێكە كاریان پێنەكراوە ،(چونكە ئەحكامەكانی شەرع وەلانراوە و یاسای كوفری دەرەكی هێنراوەتە جێیان)، لای زۆرینەی خەڵكی ئەمانە ئەوەندە بەهێز و كاریگەر نین

،کەکێشە ئابوورییە کۆمەڵایەتییەکانی پێ کەم بکرێتەوە، چ جای بنەبڕکردنیان.

ئێمە لێرەدا هەوڵێك دەدەین کورتەباسێکی ئەم ڕێسایانە بکەین، لەگەڵ بیرهێنانەوەی خوێنەر ،کە ئێمە باسی زەکاتمان لە بەشی ڕوکنەکانی ئیسلامدا کردووە، لێرەدا تەنها هەندێك خاڵ وەبیردەهێنینەوە:

باسی دووەم
چارەسەری کێشە ئابوورییە کۆمەڵایەتییەکان

بڕگەی یەکەم:
ڕێساکانی زەکات:

١- سندوقی زەکات، دەزگایەکی دارایی سەربەخۆیە و هیچ پەیوەندییەکی بە بەیتولماڵەوە نییە. (چونکە بەیتولماڵ گشتییە و زەکات تایبەتە بە چارەسەرکردنی دەستکورتیی و نەداریی ئەو هەشت پۆلەوە ،کە خوای گەورە دیاریکردوون، کە زەکاتەکەیان بدرێتێ).

٢- واریداتی زەکات زۆر زۆرە، دەکاتە نزیکەی چارەکی دەیەك (٢,٥%)ی سەرمایەی هەموو ئوممەت، ئەمە جگە لەزەکاتی ئاژەڵ و بەرهەم و حاسڵاتی زەوی.

٣- ئەم سامانە زۆرەی زەکات دەتوانێت هەموو کێشەکانی هەژاریی و بێکاریی و نەخوێندەواریی و نەتوانین و موفلیس بوون و هاوسەرگیریی و سوکنا و هیتر چارەسەربکات.

تەفسیلاتی ئەمانەمان لەباسی زەکاتدا (لەباسی ڕوکنەکاندا) کرد و وتمان، کە دەشێت بە پارەی زیادی زەکات، یان مەرج نییە زیادەش بێت، دەتوانرێت کارگە و کۆمپانیای پێ دروست بکرێت، کە لە لایەکەوە بێکاران کاری تێدا دەکەن، لە لایەکی ترەوە دەشێت کۆمەڵێك هەژار و نەدار ببنە خاوەنی کارگەکان، هەروەکو کە دەتوانرێت بە زەکات سوکنای قوتابیان (القسم الداخلي)

دروست بکرێت و، بەرپرسێتی مەسرووفی خوێندنیان بکەوێتە سەر زەکات، ئەگەر نەداربوون (خۆیان نەك دایك و باوکیان، چونکە دەوڵەمەندی دایك و باوکیان ڕێ لەوە ناگرێت، کە قوتابیین و شایانی سامانی زەکاتن)، هەروەکو، کە دەشێت لەسندووقی زەکات لەسەرمایەی گچکە - بێ بەرامبەر - بدرێتە کاسبکاران و جوتیار و خاوەن پیشەکان، یان ئامێری بەرهەمهێنیان بۆ بکڕێت، وەکو سەیارەی کرێ و تراکتۆر و مەکینەی ئاو و... هتد.

هەر لە سندووقی زەکات دەشێت بدرێتە جوتیارانێکی دەستکورت، تا هانبدرێن زەویی مردوو بۆ خۆیان زیندوو بکەنەوە و بیکەنە سەرچاوەی بژێویی خۆیان و ماڵ و منداڵیان.

ئەمانە هەمووی لە سندووقی زەکات - بێ بەرامبەر - دەیاندرێتێ.. ئەگەر چەند ساڵێك بەشێوەیەکی ڕاست و ڕێك و پێك سیستمی زەکات بچەسپێنرێت و ئاوا پڕۆژەی پێ دروست بکرێت، گومانی تێدا نییە زۆر زوو ئەو کێشە ئابوورییە کۆمەڵایەتییانە چارەسەر دەکات، ئەوەش لەیاد نەچێت، کە زەکات لایەنێکە لەلایەنەکانی ئابووریی ئیسلامیی، چ واریداتی، چ مەسروفاتی.

بڕگەی دووەم:
ڕێساکانی کەفارەت و خێر و خێرات:

سندوقی زەکات پشتگیریی ڕێساکانی خێر و خێراتی گشتی دەکات، هەروەها خێرە تایبەتەکانی کەفارەتەکان.

خوای گەورە زەکاتی فەرزکردووە، تا ببێتە ئاستی خوارەوەی بەخشین و، لەوێوە بەرەو ژووری زۆر هانداوە، تا موسوڵمانی دەوڵەمەند بەخشین بکاتە بواری سیفەتی دینداریێتیی و تەقواکاریی خۆی..

لە کتێبی (الرسول (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ))[1]دا باسمان لەبەرهەمەکانی ڕەنجی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کرد، کە چۆن یاوەرانی گەیاندە ئەو لوتکە بەرزەی ماڵ و سامان و ڕەنج و کات بەخشین، کە وەکو (سەیید قوتب - رحمه اللَّه) دەفەرموێ: (لە خەیاڵەوە نزیکتربوون وەك لە واقیع).

مرۆڤ، تا باوەڕی بە خوای گەورە پتەوتربێت و لەهاتنی قیامەت دڵنیا بێت ئومێدی بە پاداشتی خوای گەورە بێت و، خەمی سزای دۆزەخی لەبەربێت، زیاتر دەبەخشێت:

- (ئەبو مالیکی ئەشعەری - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: (الصَّدقةُ بُرهانٌ)[2].

واتە: خێر و خێراتکردن بەڵگەی سەلماندنی هەبوونی باوەڕە..

جگە لەخێر و خێراتی گشتیی، کە هەموو موسوڵمانێك هاندراوە لەسەری،

---

(١) کتێبی دووەمی ئەم زنجیرەیەیە ،کە نووسەری ڕەحمەتی نوسیویەتی: (اللَّه - الرسول - الإسلام).

(٢) ئەم فەرموودەیە بەشێکە لەفەرموودەیەکی درێژ بە بەچەند شێوەیەك هاتووە، موسلیم (٢٢٣)، ترمذی (٣٥١٧)، وە هەر یەك لە ئیبنو ماجە (٢٨٠) و نەسائی (٢٤٣٧) بە (الزكاة برهان) هێناویانەتەوە.

خێر و خێراتی تایبەتیش هەیە، کە پەیوەستە بە کات و حاڵەوە، وەکو: سەرفترە و بەخشینەوەی بەشێك لەگۆشتی قوربانی لەجێ و ڕێی موسوڵمانان خۆیاندا و قوربانیکردنەکانی کاتی حەج، هەروەها کەفارەتی نەزر و سوێندی لێکەوتوو.. ئەمە جگە لەچەندین جۆر کەفارەتی تر ،کە بە پارەیی دەدرێت، یان سامان، وەکو:

- هەرکەسێك لە کاتی سوڕی مانگانە (حەیز)ی ژنەکەیدا، چووبێتە لای بۆ سەرجێیی (جیماع)، کەفارەتی دەکەوێتە سەر و دەبێت بیدات.

- هەرکەسێك ڕۆژووی ڕەمەزانی لەسەر فەرزە و، ناتوانێت بیگرێت و لەساڵەکەشدا بیگرێتەوە (لەبەر نەخۆشی و کاری سەخت و سەفەر و...) دەبێت لەجێی هەر ڕۆژێك ڕۆژوو، کەفارەت بدات.

- هەرکەسێك سوێندی لەشتێك خوارد، کە نابێت، یان دەبێت بکرێت، یان نەکرێت و سوێندەکەی لێکەوت، دەبێ کەفارەت بدات.

- هەرکەسێك کەوتە زیهارەوە (بەژنەکەی خۆیی وت: پشتت وەکو هی دایکمە) کەفارەتی دەکەوێتەسەر، کە لە هەندێ حاڵەتیدا، دەبێت پارە، یان خۆراك و پۆشاك بداتە هەژاران و موستەحەققانی.

- هەرکەسێك بە ئەنقەست ڕۆژووی رەمەزانی نەگرت، لە زۆر حاڵەتدا دەبێت کەفارەتەکەی بە پارە و سامان بدات.

- لە بەرامبەر ئەنجامدانی هەڵەکانی حەجکردندا، زۆرینەیان کەفارەتیان بەخشینی گۆشت و خێرکردنە بە هەژاران.

ئەمانە ڕۆژانەن، هەموو هاوکاری زەکات و ڕێساکانی تری ئابوورین و ،بەشداریی چارەسەرکردنی کێشە ئابوورییە کۆمەڵایەتییەکانن.

بڕگەی سێیەم:
ڕێساکانی ئەوقاف:

گرنگترین یارەمەتیدەرو سەرخەری سندوقی زەکات، ئەوقاف و ڕێساکانێتی، موسوڵمانان بە درێژایی مێژووی خۆیان ،گۆشە و کەنار و لایەنێکی پێداویستی تاك و کۆمەڵگە نەماوە دیارییان نەکردبێت و سامانی ئەوقافیان بۆ تەرخان نەکردبێت، چالاکییەکی ژیانی تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەت نییە ڕێساکانی ئەوقاف نەیگرتبێتەوە:

لە خەزێنەی ئەوقافەوە مەسروفی قوتابی دەکێشرا، کە وڵات بە وڵات بۆ فێربوون دەگەڕا، ئەوقاف مەسروفی قوتابخانەکان و مووچەی فێرکارانی دەدا..

ئەوقاف بژێویی ئەوکەسانەی دابین دەکرد، کە دروشمەکانی پەرستن ڕادەگەیێنن..هەموو ئەمانەش بە ڕادەیەك دەبوو ،کە پێویستییان بە هیچ لایەن و کەسێکی تر نەمێنێت.

بە خەزێنەی ئەوقاف، نەخۆشخانە دروست دەکرا و، چارەسەریی نەخۆش دەکرا و داوودەرمانی بۆ دابین دەکرا، هەروەها مووچەی ئەوکەسانەی نەخۆشی پەکیدەخستن.. دەوڵەمەند و کاربەدەستانی دەوڵەتی ئیسلامیی پێشبڕکێیان دەکرد ،لەدروستکردنی نەخۆشخانە و لەخۆگرتنی پزیشکدا..

- بە خەزێنەی ئەوقاف، تەمبەڵخانە (دار العجزة) و جێ حەوانەوەی پیر و پەککەوتەو،بێناز و لانەواز و بێکەسان دادەمەزرا و، خۆراك و پۆشاك و سوکنا و دەرمانیان بۆ دابیندەکرا، جگەلە بەش(جناح)ەکانی میوانخانەی ڕێبواران و خانی سوارییەکانیان.

- بە خەزێنەی ئەوقاف و خێر و خێراتی دەوڵەمەندەکان، هەزاران مەئوا (جێ

نیشتەجێ: مەیتەم) بۆ هەتیوان دروست کرا، شار نەمابوو مەیتەمی تێدا نەبێت، ئەمە جگە لە سەرپەرشتیاری هەتیوان لەماڵەوە لای دایکیان، یان کەسوکارانی سەرپەرشتیاران.. هەموو مووچەیان هەبوو.. هەروەها بێوەژنەکان مەسروفیان دەکێشرا..

تەنانەت بە خەزێنەی ئەوقاف بەیتاڵخانە دروست دەکرا بۆ چارەسەری ئاژەڵ[1] و باڵندە و..هتد، لەوەش سەیرت،ر قەرەبووکردنەوەی عەرەبانە و کاسبی و پێڵاوی دزراو.. شتی سەیرتر هەرلە خەزێنەی ئەوقاف بووە!

ئەگەر ئا ئەمەی ئێستا پێیدەڵێن: (ئەوقاف) ئەوەندەی گەندەڵی تێدا نەکرایا و سەروەت و سامانی نەدزرایە و جێمتمانەبوایە، وەکو جاران دەیتوانی ڕۆڵی خۆی لە خزمەتی کۆمەڵگە و ئوممەت و دەوڵەتدا ببینێت..

بەڵام ئەمانە هەردەبێت ڕاست بکرێنەوە و، متمانە بگێڕرێتەوە بۆ ئەوقافی رەسمی و ڕێکخراوە خێرخوازییەکان، کە سامانی ئەوقافیان پێدەدرێت.. ئەمە فەتوا و ئاڕاستەی شەرعییانەی ڕاست و ڕەوای دەوێت[2]، ئەوە جێی داخە، کە ئێستا ئەو هەموو سەروەت و سامانەی ئەوقاف، دەکەوێتە بەردەستی جۆرەها کافر و مورتەدد و دووڕوو فاسق و ستەمکار، کە بە کەیفی خۆیان ڕەفتاری پێوە دەکەن، بێئەوەی لەخوابترسن، یان لە لێپرسینەوە و دادگاییکردن، بەڵام بە تەئکید خوای گەورە لێیان دەپرسێتەوە و دادگاییشیان دەکات.

---

(١) لەسەردەمی عەباسییەکاندا، بەیتاڵخانە (نەخۆشخانەی ئاژەڵ)ـیەك دروستکرا،کە (٣٤٧) ساڵ توولی کێشا، سەرسوڕهێن ئەوەبوو: کە بەشێکی تەرخانکرابوو بۆ چارەسەری ئاژەڵی کێوی، کە دەهێنران و دوای چارەسەر ئازاد دەکران، ئێستاش ئەورووپا لاف و گەزافی (مافی ئاژەڵ)ـیان بەسەر لێدەدات، کە ملیۆنەها بەشەر بەدەستیان دەفەوتێت.

(٢) لە زۆر وڵاتی موسوڵماناندا، کە حاکمی مورتەدد دەیبات بەڕێوە مەلاکانی دەسەڵات و موفتییە ڕەسمییەکان فەتوایان داوە ،کە خەڵکی ئەوقاف و زەکاتیان بدەن بە (وەزارەتی ئەوقاف و لقەکانی)!! تا ئەویش بدزرێت و نەگاتە هەژار و نەداران.

بڕگەی چوارەم:
ڕێساکانی مەسروفکێشان (نەفەقە):

١- (خاتو عائیشە - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە هیند (ژنی ئەبو سوفیان- خوا لێیان ڕازی بێت) هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و عەرزی کرد: (يا رَسولَ اللَّهِ إنَّ أبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ شَحِيحٌ وليسَ يُعْطِينِي ما يَكْفِينِي ووَلَدِي، إلَّا ما أخَذْتُ منه وهو لا يَعْلَمُ، فَقالَ: خُذِي ما يَكْفِيكِ ووَلَدَكِ، بالمَعروفِ)[١].

واتە: ئەی پێغەمبەری خوا! (ئەبوسوفیان) پیاوێکی پیسکە و ڕەزیلە و ئەوەندەم ناداتێ بەشی خۆم و دوو کوڕەکەم بکات، منیش لەپارەکەی هەڵدەگرم بێئەوەی ئەو بزانێت.

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: ئەوەندەی بەشی خۆت و منداڵەکەت دەکات، بەشێوەیەکی جوان (ڕاست و شیاو) هەڵگرە و، مەسروفی خۆتانی پێبکەن.

- (جابری کوڕی سومرە - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (إذَا أَعْطَى اللَّهُ أَحَدَكُمْ خَيْرًا فَلْيَبْدَأْ بنَفْسِهِ وَأَهْلِ بَيْتِهِ)[٢].

---

(١) بوخاری (٥٣٦٤)، موسلیم (١٧١٤)، ئەبو داوود (٣٥٣٢)، نەسائی (٥٥٤٢٠)، ئیبنو ماجە (٢٢٩٣)، ئەحمەد (٢٤١٦٣).

(٢) موسلیم (١٨٢٢).

واتە: کە خوای گەورە خێری خۆی بە کەسێکتان دەبەخشێت (ماڵ و سامانی دەداتێ) با سەرفی بکات، سەرەتا بۆ خۆی و ئینجا بۆ ماڵ و منداڵی.

- (عەمری کوڕی شوعەیب) لەباوکییەوە و ئەویش لەباپیریەوە (خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: کابرایەك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) عەرزی کرد: من ماڵ و سامانم هەیە و دایك و باوکیشم موحتاجی ماڵ و سامانی منن، چۆن ڕەفتار بکەم؟

فەرمووی: (أنْتَ ومالُكَ لِوَالِدِكَ إنَّ أوْلادَكُمْ مِنْ أطْيَبِ كَسْبِكمْ فَكلوا منْ كَسْبِ أوْلادِكُمْ)[1].

واتە: خۆت وماڵ و سامانت موڵکی باوکتیت.. ئەولادەکانتان لەو ڕەنجە حەڵاڵانەتانن، لەڕەنجی ئەولادەکانتان بخۆن.

- (سەهلی کوڕیالحنظلية- خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ببَعِيرٍ قَدْ لَحِقَ ظَهْرُهُ ببَطْنِه فَقَالَ: اتَّقُوا اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهَائِمِ الْمُعْجَمَةِ، فَارْكَبُوهَا صَالِحَةً واتركُوها صَالِحَةً)[2].

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەلای حوشترێکدا تێپەڕی (کە لەلاتی و لەڕیدا) پشتی بە سکیەوە نووسابوو، فەرمووی: لەخوابترسن لە ڕەفتارتاندا لەگەڵ ئەم ئاژەڵە بێ زمانانەدا، کاتێك سواری دەبن،با شیاو و چاك بن، کە وازیشیان لێدێنن، با وابن شیاو و چاك بن.

٢- شەرعناسانی حەنەفی دەفەرموون: (ئەرکی مەسروفکێشان لەسێ لاوە دەکەوێتە سەرشان: بە هاوسەرگیریی، یان بە خزمایەتیی، یان بە موڵکایەتیی

(١) ئەبو داود (٣٥٣٠)، ئیبنو ماجە ()، ئەحمەد (٧٠٠١)، شێخی ئەلبانی لە (صحيح أبي داود)دا ئەفەرموێ: (حسن صحيح)، شێخی ئەرنائوطیش لە (تخريج المسند)دا دەفەرموێ: (صحيح لغيره).
(٢) ئەبو داود (٢٥٤٨)، شێخی ئەلبانی لە (صحيح أبي داود)دا دەفەرموێ: (صحيح)ە.

(کۆیله)، ئێستا که موڵکایەتیی نەماوە، هاوسەرگیریی و خزمایەتیی ماون).

(هیشام دەفەرموێ: پرسیارم لە محمدی کوڕی حەسەنی شەیبانی، سێیەمین ئیمامی حەنەفی دەربارەی نەفەقە (مەسروفکێشان) کرد ،کە چییە؟

فەرمووی: خۆراك و پۆشاك و سوکنایە).

(نەفەقەی ژن لەسەر مێردییێتی و فەرزە، با گچکە و هەژاریش بێت، یان کە موسوڵمان، یان کافرێکی هەژار، یان دەوڵەمەندیش بێت، ئەگەر هەبوو (دەوڵەمەند) بوو، مەسروفی دەوڵەمەندانەی لەسەرە بیکات، ئەگەر هەژاربوو، مەسروفی هەژارانەی لەسەرە بیکات..

حاڵی مێردەکە چۆن بێت، دەبێت وا ڕەفتاربکات، خاوەنی کتێبی (الهدایة) دەفەرموێ: ئەگەر مێردەکە هەژاربوو، مەسروف وەکو هەژارێك دەکات، بەڵام مافی ژنەکەی بە قەرز لەسەر دەمێنێت).

(مەسروفی منداڵە گچکە هەژارەکان لەسەر باوکیانە، لەسەر کەسی تر نییە، جا باوکەکە هەژاربێت، یان دەوڵەمەند، ئەگەر ژنەکەی/دایکی منداڵەکان دەوڵەمەندبوو، مەسروفیانی خستە سەرخۆی، ئەوە قەرزدەبێت و لەسەر مێردەکە دەمێنێت..

ئەمما ئەگەر منداڵەکان دەوڵەمەندبوون..وەکو ئەوەی میراتی زۆریان بەرکەوتبێت، ئەوە مەسروفی خۆیان لەسەر خۆیانە، مادام باوك و دایکیان دەستکورت و هەژاربن).

(مەسروفی منداڵی گچکە لەسەر باوکییێتی ،ئەگەرچی دینیشیان جودابێت)، مەبەستی گچکەی نابالغە.

(پیاو ئەگەر دەوڵەمەندبوو - واتە بڕی نیصابی سەرەتایی زەکاتدانی هەبێت - پێشئەوەی ساڵی بەسەردا هاتبێتەوە، (کە کاتی زەکاتدانی دێت)، دەبێت

مەسروفی باوك و دایك و باپیر و نەنكی - لە ڕێی دایكیەوە و لە ڕێی باوكیەوە - بگرێتە ئەستۆ، ئەگەر هەژاربوون.. ئەگەر كابرا وتی: نیمە دەبێت بەڵگەی دروستی هەبێت، كە نییەتی، ئەگینا هەر دەبێ مەسروفیان بكێشێت، ئەگەرچی كافریش بن، كەس غەیری ئەولاد هاوبەشی مەسروفكێشانەكە ناكات، مەگەر نەداربن).

(مەسروفی دایك و باوك، كە دەكەوێتە سەر ئەولاد، كە هەیانبێت نێر و مێیان وەكو یەكن، فەتوای مەزهەبی حەنەفی ئەوەیە:كە كچەكانیش وەكو كوڕەكان مەسروفیان دەكەن، بەڵام ئەلحەسەن دەفەرموێ ئەبوحەنیفە فەرموویەتی: كە مەسروفكێشانی كوڕ دەبێت دوو ئەوەندەی كچ/ خوشكەكەی بێت).

(هەروەها مەسروفكێشانی خزمەكانی، گەورەبن ،یان گچكە، ژن بن، یان پیاو مادام هەژار و نەداربن، هەروەها كوێر و نوقسان و نەخۆش و پەككەوتە، بەڵام مەسروفی ئەمانە ناكەوێتە سەر یەك كەس، بەڵكو دەكەوێتە سەر هەموو ئەوانەی میراتی ئەو كوێر و نوقسان و پەككەوتەیان پێدەبڕیت - ئەگەر دەوڵەمەندبوونایە و بمردنایە -).

(مەسروفی ئەولادە نوقسانەكانیش لەسەر باوك و دایكییانن، باوكەكە دەبێت دوو ئەوەندەی دایكیان مەسروف بكێشێت).

بڕگەی پێنجەم:
ڕێساکانی پێنجییەکی دەستکەوت(غەنیمەت):

خاڵی یەکەم: پێناسەی گشتیی:

خاوەنی کتێبی: (السياسة المالية فى الإسلام) دەفەرموێ:

(ئەم ئایەتە: ﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ إِن كُنتُمۡ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَىٰ عَبۡدِنَا يَوۡمَ ٱلۡفُرۡقَانِ يَوۡمَ ٱلۡتَقَى ٱلۡجَمۡعَانِۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ٤١ ﴾ الأنفال: ٤١.

واتە: ئەوە بزانن، کە ئەو دەستکەوتانەی لەجەنگدا بە هێزی بازوو لەدوژمنتان سەندووە، خوای گەورە ئاوای دەبەشکردووە: پێنجیەکی بۆ خوای گەورەیە و پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) فەرماندەدات، کە چۆن سەرف بکرێتەوە (ئەمە یەك پشك لە پێنجیەکەکە)، پشکێکی تر، هەر لەو پێنجیەکە بۆ خزمەکانی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) لە:(بەنوهاشم)، ئینجا پشکێکی تر هەر لەو پێنجیەکە بۆ هەتیوان ،کە باوکیان نەماوە، پشکێکی تر لێی بۆ هەژار و نەداران و، پشکی پێنجەمی پێنجیەکەکە بۆ ڕێبوارانی موسوڵمان، کە لەسەفەردان و پارەی تەواوکردنی سەفەرەکەیان لێبڕاوە..

ئەمە پێنجەیەکی دەستکەوتەکەیە، چوار پێنجەیەکەکەی تر (٥\٤) بۆ ئەو جەنگاوەرانەیە، کەگرتوویانە، ئەمە حوکمی خوای گەورەیە، ئەگەر ئێوەش ڕاستە و باوەڕتان بە خوای گەورە و بەو قورئانە هێناوە (ئایەتەکانی غەزای بەدر

و غەنیمەت)، کە ڕۆژی (بەدر) ناردوومانە خوارەوە، ڕۆژی ڕووبەڕووبوونەوەی هەردوو بەرەکەی (کوفر) و (ئیمان)، ئاوا دەستکەوت دابەش بکەن.. خوای گەورە بەسەر هەموو شتێکدا بەتوانایە.

ئەم ئایەتە،کە لەغەزای (بەدر)دا هاتەخوارەوە، حوکمی بنبڕانەی دەستکەوتی جەنگی دیاریکرد، کە حەڵاڵە و دەبێت ئاوا دەبەشبکرێت، لە: چەك و تفاقی جەنگ و خۆراك و پۆشاك و ماڵ و سامان و سواری و بار و... پێنجیەکی بۆ خوای گەورە و بۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و خزمانی و بۆ هەتیوانی و بۆ هەژاران و نەداران و ،بۆ ڕێبوارانی ڕێ لێبڕاو، چوار بەشەکەی تر بۆ موجاهیدە جەنگاوەرەکانە، کە دەستیان بەسەرداگرت.

ئەمە چەندین خاڵی تری لێدەبێتەوە:

١- دەستکەوتی جەنگ چۆن دابەشدەکرێت؟

ئەو موجاهیدانەی لەجەنگدا دەستکەوتیان لە دوژمن گرتووە، وەکو وتمان چوار پێنجیەکی (٥\٤)ی بۆ خۆیان دەبێت.

ئەو ڕیوایەتانەی لەپێغەمبەری خواوە (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) هاتوون، ئەوە دەسەلمێنن ،کە لەغەزای (بەدر)دا پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دوو پشکی غەنیمەتی بۆ موجاهیدی سوار (فارس) و یەك پشکی بۆ پیادە دادەنا.

(ئیبنو عەبباس - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە:(أَنَّ رَسُولَ اللَّه (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) قَسَّمَ غَنَائِمَ بَدْر: لِلْفَارِسِ سَهْمَانِ وَلِلرَّاجِلِ سَهْمٌ)[١].

بەڵام لەغەزای (حونەین)دا سێ پشکی بۆ سوار دانا و، یەك پشك بۆ پیادە: (ئەبو زەڕی غیففاری - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (شَهِدْتُ أَنَا وَأَخِي مع

(١) ئەبو یوسف لە کتێبی (الخراج / ل ١٨٠).

رَسُولِ اللَّه (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وَمَعَنَا فُرْسَان لنا، فَضَرَبَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بِسِتَّة أَسْهُمٍ: أَرْبَعَةٌ لِفَرَسَيْنَا وَسَهْمَيْنِ لَنَا)[١].

واته: من و براكەم له خزمەت پێغەمبەری خوادا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) له غەزای (حونەین)دا بەشداریمان كرد، دوو ئەسپی خۆشمانمان پێبوو، كه غەنیمەتی دابەشكرد، هەشت پشكی پێداین، چواریان بۆ دوو ئەسپەكەمان و، دوو پشكەكەی تر بۆ خۆمان.

ئەمه دوو ڕەفتاری پێغەمبەری خوایه (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، خەلیفه سەرپشكه هەركامێكیان بگرێتەبەر، چونكه دیاره، كه بەرژەوەندیی سوارچاكەكان لەدوو واقیعەكەدا جیاوازبووه، خەلیفەش دەتوانێت واقیعه نوێیەكەی ڕەچاوبكات.

ئیمامی ئەبو حەنیفه (خوا لێی ڕازی بێت)[٢] ڕای وابوو: كه كەسه سوارەكه پشكێك وەربگرن و بەس، واته دووپشك بۆ سوار و یەك پشك بۆ پیادەو دەیفەرموو: فەزڵی ئەسپێك نادەم بەسەر پیاوێكدا، ئەسپیش ئەوەندەی بەسه ،كه به قەدەر پیاوێكی بەردەكەوێت.[٣]

(ئەبو یوسف) دەفەرموێ: فەرمووده و ڕەفتاری یاوەران زیاتر لەسەر ئەوەن، كه دوو پشك بۆ ئەسپ و یەك پشك بۆ خاوەنه جەنگاوەرەكەی بێت، ڕیوایەتی ئەمه زیاتر و بەهێزترن و زۆرینەی ڕای شەرعناسانیش لەسەر ئەمەیه..

خۆ ئەمه مانای ئەوه نییه، كه فەزڵی ئەسپێك له فەزڵی موسوڵمانێكی موجاهید زۆرتر و باڵاتره، نەخێر، ئەمه تەقدیركردنی حاڵی ئەوكەسانەیه، كه تفاقی جەنگی زیاتر ئامادەكردووه وەك لەپیادەیەك، ئەمه بۆ هاندانی خەڵكەكەیه،

---

(١) هەمان سەرچاوه (ل ١٩٠).

(٢) عادەتەن زۆر لەمەزهەبییەكان - بەتایبەتی حەنەفی - بۆ ئیمامەكەیان دەنووسن (خوا لێی ڕازی بێت).

(٣) هەمان سەرچاوه (ل ١٩).

تا سوارییەکانیان هەڵبگرن و لەدەستی نەکەنەوە (بە فرۆشتن، یان سەربڕین)، تا هۆشیان لەوەبێت، کە (في سبيل الله) دایانبەستوون بۆ (**جهاد في سبيل الله**).

مەگەر نابینیت دوو پشکی ئەسپەکەش، هەر دەچێتەوە بۆ خاوەنەکەی، کە لەوانەیە هیچی لێنەدات بە ئەسپەکە. (چونکە خۆراك و خان و خزمەتی تری پێشتر بۆ ئامادەکردووە).[1]

٢- پێنجیەکی غەنیمەتەکە چۆن دابەشدەکرا؟

ئایەتەکە ڕۆشن باس دەفەرموێ، کە پێنجیەکی دەستکەوتەکە دەکرێتەوە پێنج بەش: بەشێکی بۆ خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی، بەشێکی تری بۆ خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و، بەشێکی بۆ هەتیوان و بەشێکی بۆ هەژار و نەداران و، بەشێکی تری بۆ ڕێبوارە موحتاجەکان.

- لە (ئیبنو عەبباسەوە - خوا لێی ڕازی بێت) ڕیوایەتکراوە: کە ئەو پێنجیەکە لەزەمانی پێغەمبەری خوادا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەکرایەوە بە پێنج پشك: خوا و پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یەك پشك، خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یەك پشك، هەتیوان یەك پشك، هەژار و دەستکورت یەك پشك و، یەك پشکیش بۆ ڕێبوارە ڕێ لێبڕاوەکان:

- هەر لە (ئیبنو عەبباسەوە - خوا لێی ڕازی بێت) غەیری ئەمەش ڕیوایەت کراوە: کە فەرموویەتی: (دەستکەوتی جەنگ (غەنیمەت) دەکرایە پێنج بەش، چوار بەشیان بۆ ئەوانە دەبوو، کە بەشداریی جەنگەکەیان کردبوو، ئینجا پێنجیەکەکەی تر دەکرایە چوار پشك: چارەکێکیان (پشکێکیان) بۆ خوای گەورە و پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و، خزمە نزیکەکانی پێغەمبەری خوا

---

(١) هەمان سەرچاوە (ل ١٩).

(صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، هەرچی بەر خوا و پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بکەوتایە، پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) هەر دەیدایەوە بە خزمەکانی، چونکە جەنابی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) هیچی لە پێنجیەکەکە بۆ خۆی هەڵنەدەگرت، ئینجا چارەکی دووەم بۆ هەتیو و چارەکی سێیەم بۆ هەژار و دەستکورت و، چارەکی چوارەم بۆ ڕێبوارانی ڕێ، کە بریتی بوون لەمیوانی هەژار و نەدار، کە دەهاتنە ماڵی موسوڵمانان. (بەڕێبواری و لە دەرەوەی شار).[١]

پاشان سەیدنا (ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان) کردیان بە سێ بەشەوە و ئەوانی تریان لادا، پاشان سەیدنا (عەلی)ش هەروەکو سەیدنا (ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان)ی کرد و کردی بەسێ بەشەوە، دوو بەشیان ئەوەی، کە خوای گەورە بۆ خۆی و بۆ پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و بۆ خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دیاریکردووە، کە کاتی خۆی دەخرایە بەردەست پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، تا لە ژیاندامابوو، بە کۆچی دوایی کردنی جەنابی، ئەم دوو بەشە نەمان، کەوابوو: پێنجیەکەکە بوو بە سێ پشکەوە: بۆ هەتیوان و هەژاران و ڕێبواران.

لە نێوان سەیدنا (عومەر) و خزمانی نزیکی پێغەمبەری خوادا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) زۆر جار باس لە پشکی ئەوان کرایەوە:

- (ئیبنو عەبباس- خوا لێیان ڕازی بێت) دەفەرموێ: (عومەر) لەو پێنجیەکە بە ڕاوبۆچوونی خۆی دەیدایني، ئێمەش حەزمان لێی نەما، وتمان: مافی خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) پشکێکی پێنجیەکەکەیە.

(عومەر) فەرمووی: خوای گەورە پۆلی کەسە موستەحەققەکانی دیاریکردبوو، دەدرایە هەژارترینیان، کە خاوخێزانی زۆربوو، بۆیە هەمانبوو

---

(١) أبو عبيدة لە کتێبی (الأموال / ل ٣٢٥).

وەریگرت و، هەشمانبوو بەری نەدەکەوت.

- هەر (ئیبنو عەبباس- خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: (سەیدنا عومەر داوای لێکردین، کە لەپشکی پێنجیەکەکەمان بداتە ئەوانەمان، کە ژن دەهێنێ و ئەوانەمان ،کە قەرزارن، ئێمە قبوڵمان نەکرد ئەویش ڕای وەرنەگرتین).[١]

(ئیمامی عەلی - خوا لێی ڕازی بێت) وایدەبینێ: کە پشکی ئەو پێنجیەکە (پێنجیەکی پێنجیەکەکە) مافی خزمانی پێغەمبەری خوایە (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، کەچی کە بوو بە خەلیفە، لەسەر ڕێی سێ خەلیفەکەی پێش خۆی ڕۆیشت و، حەزی نەکرد پێچەوانەیان ڕەفتار بکات، دەیفەرموو: (بۆ ئەوە نەهاتوومە ئێرە (خیلافەت) تا گرێیەك بکەمەوە، کە عومەر گرێیداوە)، دەیفەموو: هەروا وەکو جاران بەشی بکەن، من حەزم لەناکۆکی نییە و دەمەوێ ئوممەتەکە یەك هەڵوێست بێت، دەمەوێ لەسەر ئەو (دید و ڕێیە) بمرم ،کە یاوەرانی پێش من لەسەری مردن).[٢]

٣- ڕاجوێیی لە دابەشکردنی پێنجیەکەدا:

دوای کۆچی دوایکردنی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، یاوەران ڕاجوێبوون لەسەر ئەو دوو پشکەی دەستکەوت، پشکی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و پشکی خزمانی، هەندێکیان فەرموویان، پشکی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بۆ خەلیفە دەبێت، هەندێکی تریان فەرموویان: هەر پشکی خزمانی بۆ خزمانی دەبێت، هەندێکی تریان فەرموویان: پشکی خزمانی بۆ خزمە نزیکەکانی خەلیفە دەبێت.. پاشان لەسەر ئەوە ڕێکەوتن، کە ئەم دوو پشکە تەرخان بکەن بۆ کڕینی ئەسپ و چەکو تا پێداویستی جیهادیان پێ دابین

(١) ئەبو یوسف لە کتێبی (الخراج / ل ٣٠).
(٢) أبو عبيدة لە کتێبی (الأموال / ل ٣٢٢).

بکرێت.

لەسەر پشکی هەتیو و هەژارانیش ڕاجوێ بوون: هەندێکیان فەرموویان: هەر بۆ ئەو سێ پۆلەدەستنیشانکاراوانە، کە حوکمەکەی وەکو حوکمی زەکاتە، هەندێکی تر فەرموویان: حوکمەکەی هەر حوکمی دەستکەوتی جەنگ (غەنیمەت)ە و، مافی هەموو موسوڵمانانی پێوەیە و بۆ هەموان دەبێت، خەلیفەش تێیدا سەرپشکە چۆن لە بەرژەوەندیی موسوڵمانان سەرفی دەکاتەوە، تا پێداویستیانی پێ دەبربکات.

- (ئەبو عوبەیدە) دەفەرموێ: (ڕای من ئەوەیە: بدرێت بە ناوهێنراوانی ئایەتەکە و نەدرێتە کەسی تر، ئەمما ئەگەر بەرژەوەندی موسوڵمانان لەوەدابوو لەوان تێبپەڕێت، با بۆ جەنگاوەران بێت، نەك بۆ هەموو موسوڵمانان).(١)

ئەوەی ئەم دیدوڕا جیاوازەی پەیداکردووە ئەوەیە: کە ئەم پێنجیەکە لەدەستکەوتەکانی جەنگە، بۆیە لە حوکمی زاهیریدا، هەر دەبێت بۆ ئاماژەپێکراوان بێت، بەڵام لە لایەکی ترەوە ئاماژەبۆکراوان، هەر بەشانێکن لەوانەی زەکاتیشیان پێدەدرێت.

لەبەرئەمە ڕاجوێ بوون، کە ئەگەر هەر (غەنیمەت)ە، ئەوە حوکمەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ڕای خەلیفە، ئەگەر وەکو زەکاتیشە ،ئەوە هەر دەبێت بۆ هەشت پۆلەکەی ئەهلی زەکات بێت، کە لێرەدا پێنجیان ناوهێنراون، لەم حاڵەتەیاندا بۆ نموونە: (قەرزاران) و (في سبیل اللَّه)کەش، هەر دەگەڕێتەوە.

خوای گەورە دەربارەی پێنجیەکەکە دەفەرموێ: ﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ ﴿٤١﴾﴾ الأنفال: ٤١.

واتە: بزانن، کە هەر شتێکتان لە غەنیمەت دەستکەوت پێنجیەکی بۆ خوای

(١) أبو عبيدة لە کتێبی (الأموال / ل ٣٢٧).

گەورە دەبێت.

دوای باسی خۆی باسی پۆلەکانی پێنجیەکەکە دەفەرموێ.. لەباسی (فەیئ)یشدا هەر وایە (کە هەر بریتییە لە: سامان و ماڵی کافران، بەڵام بێ جەنگ کەوتۆتە دەست موجاهیدان)، دەفەرموێ: ﴿مَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡقُرَىٰ فَلِلَّهِ ۝٧﴾ الحشر: ٧.

واتە: ئەوەی، کە خوای گەورە لەسەروەت و سامانی کافرانی ناوچەکە (مەککە و سەفراء) خستویێتییە بەردەستی پێغەمبەرەکەی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، پشکێکی بۆ خوای گەورەیە.

بەهەمان شێوە دوای باسی خۆی، باسی پۆلەکانی تری فەرموو، کەوابوو: حوکمی دابەشکردنی دەستکەوت و(فەیئ) دەگەڕێتەوە بۆ خەلیفە.. بەڵام لە باسی زەکاتدا، هەر خۆی دابەشکردنەکەی بەسەر هەژار و نەداراندا دیاریکردووە و، کەس بۆی نییە بیگۆڕێت، یان خۆی تێدا سەربەست بکات، نەجەنابی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و نەخەلیفە، چونکە یەکسەر بەپشکی هەژاران دەست پێدەکات، (فللّهِ)ی تێدانییە، دەفەرموێ: ﴿۞ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ ۝٦٠﴾ التوبة: ٦٠.

خاڵی دووەم: چەند تێبینییەك لەسەری:

١- ئەسڵ ئەوەیە:کە پێنجیەکی غەنیمەت ناخرێتە سەر بەیتولمال، چونکە سەربەخۆیە و تایبەتە بە هەژاران و نەداران و هەتیوان، ئەمە جگە لەزەکات، کە هەر دەدرێت بەمانیش، هەروەکو پێشتر باسمانکرد، کە خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بۆیان نەبووە زەکات وەربگرن، هەرچەند هەژار و نەداریش بووبن، بەڵام پشکی تایبەت بەخۆیان - بەدەقی قورئان - لەغەنیمەتدا هەبووە.

٢- ئەگەر ئەوە لەبەرچاوبگرین، کە ئوممەتی ئیسلامیی، ئوممەتی جیهادە و بەرپرسە لە بەردەوەمێتی بانگەواز و جیهاددا، تا سەروەرێتی دینی خوای گەورە، هەموو جیهان دەگرێتەوە، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە: کە ئەم سەرچاوە سامانەی ،کە مافی ئەو سێ پۆلەیە بەردەوام دەبێت بۆیان بێت..

هەرواش دەبێت، مادام کافر هەیە و دژی ئیسلام و موسوڵمانان دەجەنگن، کەوابوو: غەنیمەتیش هەر دەبێت و، هەر بەسەر ئەمانەشدا دابەشدەبێتەوە.. بێگومان ئەم پشکە غەنیمەتەیان ڕێ لەوە ناگرێت، کە پشکی زەکاتیشیان بەربکەوێت، چونکە زەکاتیش سەرچاوەی مافی ماڵ و سامانیانە.

٣- ئەم دەستکەوتەی لێرەدا باسی هاتووە، ئەو ماڵ و سامان و کەلوپەلانەیە، کە بەزەبری جیهاد لەکافرانی شەڕانی و لە مەیدانی جەنگدا گیراوە، ئەمما ئەوەی موسوڵمانان بەگشتی دەکەوێتە بەردەستیان، لەماڵ و سامانی کافرانی شەڕانی ئەوە فەیئە، عادەتەن (فەیئ)یش بۆ سوپا نابێت و، پشکەکان لەپێنجیەکی جوێ دەکرێتەوە و باقییەکەی تری دەخرێتە سەر بەیتولمال.

برگەی شەشەم:
ڕێسای ڕیکاز(کانزای ژێر خاك):

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ)(١).

واتە: پێنجیەك لە ریکاز دەردەچێت.

(شەوکانی - رحمه اللّه) لە (نَيل الأوطار)دا دەفەرموێ: (الرِكاز) لە (رَكَزَ رِكْزَةً ورِكْزاً)ەوە هاتووە ، واتە: (دَفَعَهُ) پاڵی پێوەنا.

ئەمە پێناسەی هاوبەشی نێوان زمانەوانانە، (مالیك و شافیعی) دەفەرموون: ڕیکاز: ئەو سامانەیە، کە لەجاهیلیەتدا ژێر خاك نراوە.

(ئەبو حەنیفە و سوفیانی ثەوری) و هیتر دەفەرموون: ریکاز: کانزای زەوییە، دەفەرموون: چونکە عەرەبەکان، کە دەیانووت: (أركَز الرجلُ)، واتە: ریکازی دەستکەوت، مەبەستیان: دۆزینەوەی پارچە زێڕێك بوو، یان زیو، یان زێڕ و زیوێك، کە لەکانزای ترەوە وەردەگیرا.

بەڵام جمهور دەفەرموون: بە کانزا ناوترێت: ریکاز، بەڵگەشیان ئەو فەرموودەیە، کە دەفەرموێ: (والْمَعْدِنُ جُبارٌ، وفي الرِّكازِ الخُمُسُ)(٢).

---

(١) بوخاری (٦٩١٢)، موسلیم (١٧١٠)، ترمذی (٦٤٢)، ئیبنو ماجە (٢٦٧٣)، ئەبو داوود (٤٥٩٣)، نەسائی (٢٤٩٥)، ئەحمەد (٧٢٥٣).
(٢) بوخاری (٦٩١٣)، موسلیم (١٧١٠).

واتە: چاڵێك، کە بۆ کانزا دەرهێنان لێدرابوو، هیچ زەمانەتێکی نییە،[١] پێنجیەکیش لە ریکاز دەدرێت.

دیارە، کە ریکاز شتێکە و کانزا شتێکی ترە، (شافیعی) فەرموویەتی: ریکاز تەنها زێڕ و زیوە، بەڵام جمهور دەفەرموون: بە زێڕ و زیوەوە تایبەت ناکرێت ، ڕای (ئیبنولمونزیر)یش وایە.. فەرموودەکە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی، کە زەکاتی ریکاز پێنجیەکە، بە هەر پێناسەیەك لەوانەی پێشوو بناسرێت، هەر یەکە.

(ئیبنو دەقیقی عید) دەفەرمویّ: ئەو شەرعناسانەی بەگشتی فەرموویانە: زەکاتی ریکاز پێنجیەکە زیاتر پێکاویانە، چونکە فەرموودەکە ڕۆشنە، کە وا دەفەرمویّ.

جمهوری شەرعناسان دەفەرموون: ئەوە جیاوازی نییە، کە ئایا موسوڵمان دۆزیویێتییەوە، یان زیممی، چونکە پێنجیەکەکەی هەر دەبێ لێبدرێت..

بەڵام (شافیعی) دەفەرمویّ: هیچ لەزیممی وەرناگیرێت، شەرعناسان لەسەر ئەوە کۆن، کە دەرکردنی زەکاتی ریکاز، تێپەڕبوونی ساڵ ناخوازێت بەسەر هەبوونیدا، کەی دۆزرایەوە پێنجیەکەکەی لێدەدرێت.

چۆنییەتی دابەشکردنی زەکاتی ریکاز، هەروەکو دابەشکردنی فەیئە، واتە: بۆ هەژاران و نەداران و هەتیو و ڕێبوارە موحتاجەکان تەرخان دەکرێت ، ئەمە ڕای جمهوری پێشەوایانە.

بەڵام (ئیمام شافیعی) دەفەرمویّ: وەکو زەکات دابەشدەکرێت، لە(ئیمامی ئەحمەد)یشەوە ،هەردوو بۆچوونەکە ڕیوایەتکراوە، زاهیری فەرموودەکە ئەوەش

---

(١) واتە: گەر کەسێك بەهۆی کەوتنە نێو چاڵێکەوە مرد، کە چاڵەکە بۆ کانزا دەرهێنان لێدرابوو، ئەوا خوێنەکەی بەهەدەر دەڕوات و، خاوەن چاڵەکە فیدیەی لەسەر نابێت، بەو مەرجەی چاڵەکە لەسەر ڕێگای گشتیی نەبێت.

دەسەلمێنێت، کە ریکاز (نیصاب)ی بۆ حسێب ناکرێت (واتە: هەر چەندێك بێت برەکەی زەکاتی پێنجیەکی لێدەدرێت).

بۆیە ڕای حەنەفی و عیترە ئەمەیە، بەڵام (مالیك و ئەحمەد و ئیسحاق) دەفەرموون: ئەگەر لە پێنج ئۆقیە کەمتربوو زەکاتی لێنادرێت، چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (ليسَ فِيما دُونَ خَمْسِ أواقٍ صَدَقَةٌ)،(١) بەڵام وەڵامی ئەمە بەوە دراوەتەوە، کە دیاریکردنی پێنج ئۆقیە لەزەکاتدایە بەگشتی.

- حەنەفیەکان دەفەرموون:

(کانزاکانی زێڕ و زیو و ئاسن و مس و قوڕقوشم و جیوە و ،هەر گەنجینەیەکی تر، کە لە ناخی زەویدا دەدۆزێتەوە، چ بە زێڕ و زیوی بێت، چ کرابێتە خشڵ و چەك و کاڵا، هەروەها هەر گەنجینەیەك، کە لەزەویەکدا شاراوەتەوە و دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی جاهیلی، واتە: پێش ئەوەی ئیسلام چووبێتە ئەو وڵاتە، لە هەموو ئەمانەدا ،مافی زەکاتی هەژاران پێنجیەکێتی، جا ئەوی دەریدەهێنێت، یان دەیدۆزێتەوە موسوڵمان بێت، یان زیممی، زەویەکەش زەوی خەراجی بێت، یان عوشری).

ئەوەی، کە لەم سەردەمەدا کۆمپانیا گەورەکان و گچکەکان، لە ناخی زەوییەوە دەریدەهێنن، هەر لەریزی ئەمانەیە، کە حەنەفییەکان باسیان کردووە، وەکو: دەرهێنانی زێڕ و زیو، ئاسن و کەرەستەی تر، مافی هەژاران لە هەموویاندا پێنجیەکێتی، جا هەروا بە کەرەستەیی بدرێن، یان بە پارە.

هەروەها ئەوەی دەزگاکانی کەلەپوور و مۆزەخانە و پسپۆڕان لەژێر زەویدا

(١) بوخاری (١٤٠٥)، موسلیم (٩٧٩)، ئەبو داوود (١٥٥٨)، ترمذی (٦٢٦)، نەسائی (٢٤٤٥)، ئیبنو ماجە (١٧٩٣)، ئەحمەد (١١٧٠٧).

دەیدۆزنەوە: (کوپەڵە و قاپ و قاچاغ و ئاسەواری تری قەومەکانی پێشوو) لە هەموویدا پێنجیەك مافی هەژارانە، زەکاتە و دەبێت بدرێت.

پرسیارێك لێرەدا دێتە پێش: ئایا پیترۆلیش وایە و دەبێت پێنجیەکی لێ بدرێتەوە هەژاران و ئەهلی زەکات؟

لەبۆچوونی حەنەفیەکاندا وەڵامیان بە (بەڵێ) دەستناکەوێت، چونکە حەنەفییەکان فەرموویانە: نەوت و قیر زەکاتیان لەسەر نییە، بەڕوونکردنەوەی هۆکاریشدا فەرموویانە: چونکە هەر لەریزی ئاو هەژمار دەکرێن و، ئاویش پێنجیەکی لێنادرێتە زەکات.

ئەم ڕاوبۆچوونە لەزەمانێکدا بوو، کە نەوت وقیر ،هیچ نرخێکیان نەبوو، نەك هەر کەس نەیدەویستن، بەڵکو دەیانەویست دوورە پەرێزبن لێیان، چونکە بەزیانبەخشیان دادەنان، ئەوزەمانە نەوت وەکو چەورییی سەرئاو دەکەوێت و، قیر لە هەندێك زەوی بەپیتەوە هەڵدەقوڵا! (ئەمما لەم سەردەمەدا نەوت زێڕی رەشە، نەوت بەشێکە لە پیترۆل و بازاڕی جیهانی پێ گەرم دەبێت!).

ئێمە پێمان وایە : ئەوان ڕای سلبیان لەسەر نەوت (پیترۆل) هەبوو، چونکە:

١- هەندێك کانزایان دەناسی، کە بە بەشێك لە ریکازیان دانابوون و خستبوویانە ئەو پێناسەوە، کە بریتین لەو کەرەستانەی خوای گەورە لەو ڕۆژەوە، کە زەمینی خەڵقکردووە، ئەوانەشی تێداجێگیرکردووە..

ریکازیش هەمووو کانزایەکە، کە لە ناخی زەمیندا خەلق بووە، یان بەدەستی مرۆڤ شارراوەتەوە تێیدا.. بێگومان پیترۆلیش لەم پێناسەدا دەبێت.

ئەو پێناسەشیان بۆ نەوت، کە هەر چەورییەکە و سەرئاو دەکەوێت، کۆنە و وەسفی سیفەتەکانی پیترۆل و گرنگییەکەی ناکات و، ناشێت ئەمڕۆش بەهەمان پێناسە بناسرێنێت.

٢- دەربارەی جیوە فەرموویانە:لەهەر پارچە زەوییەکدا دۆزرایەوە پێنجیەکی زەکاتی لێدەکەوێت، ئێ خۆ جیوەش هەر شلەمەنیی خەست (مائع)ە، وەکو پیترۆل.

ئێمە پێمان وایە: کە موفتییەکانی مەزهەبی حەنەفی ،دەبێت پێداچوونەوە بەدیدوڕا و پێناسەکەیاندا دەربارەی پیترۆل بکەنەوە، شەرعناسانی پێشینی مەزهەب فەتوایاندا :کە دەبێ زەکات بە ڕێژەی پێنجیەك لە عەنبەر بدرێت.. ئێ عەنبەر، لەچاو پترۆلدا چ نرخێکی هەیە.. ئەمە جگە لەوەی، کە عەنبەر گیایە و لەکەنار دەریا دەڕوێت و، پیترۆل سەرچاوەی سەرەکی ئابووریی سەردەمە.

ئێمە فەتوا نادەین، بەڵام لێکۆڵینەوە وسەرنجدانەوە هاندەدەین.(١)

لەکۆتایی ئەم بڕگەیەدا دەڵێین: بە خەیاڵ وا بهێنە بەرچاوی خۆت، کە حکومەتەکانی جیهانی ئیسلامیی، هەر یەکەیان بڕیاریدابێت، کە پێنجیەکی ریکازی وڵاتەکەی بۆ هەژاران و هەتیو و ڕێبواران تەرخان کردبێت و، لەهەژار و موحتاجی هەندێك وڵاتیان زیادە ماوەتەوە و ،ناردوویانە بۆ ئەو وڵاتانەی تر، کە ریکازیان نییە، یان کەمە و بەشی موحتاجیانیانی نەکردووە، تەسەووربکە؛ ئایا هەژار و نەدار لەو وڵاتانەدا ماوە؟

هەژاران و نەدارانی ئەمڕۆی جیهانی ئیسلامیی، هەموو مافێکیان زەوت کراوە و بوار بۆ مەسیحیەوانان کراوەتەوە بەدەستگرۆییەکی سادە، یان بە چارەسەرێکی نەخۆشی، وایان لێ بکەن ئیسلام واز لێ بهێنن و ببنە مەسیحی**!**

---

(١) ئەوە کاریگەریی زۆر پابەند بوونە بە مەزهەبێکەوە ،کە زانا و شەرعناس و پێشەوایەکی سیاسی و جیهادی وەکو ئەم نووسەرە گەورەیە (رحمه الله)، لە خۆی ڕانەبینێت فەتوای سەربەخۆ لەسەر پیترۆل بدات، کە وردەکارانەش ماهییەتی فەتوا کۆنەکانی پێناسە و شیکاری کردووە، بەڵام عەللامە (یوسف قەرەزاوی) لە: (فقه الزكاة)ـەکەیدا، بەجێباسی موناقەشەشی نازانێت و دەیخاتە کەرەستە سەرەکییەکانی ریکازەوە، بێگومان ئەم بۆچوونەش ڕاسترە.

هەروەکو لە ئەندۆنیسیا ڕوودەدات.. کێ بەرپرسە لەمە؟

ئایا ئیسلام لەو واقیعە نالەبارە دژوارە بەرپرسە؟

لە بەندی داهاتوودا ،کە باس لە بەیتولمالی موسوڵمانان دەکەین، ئەوە ڕوون دەکەینەوە، کە کاتێك بەیتولمالی وڵاتێکی جیهانی ئیسلامیی بەسەر دانیشتوانیاندا دابەشدەکرێت و، هەریەکە مافی خۆی وەردەگرێت، دەبێت زیادەکەی بنێررێت بۆ وڵاتە موحتاجەکانی تری جیهانی ئیسلامیی، چونکە هەژارانی ئوممەت لە هەر کوێ بن، مافیان لە پێنجیەکی غەنیمەت و ریکاز و مافیان لە زەکاتی ئوممەتدا هەیە و، پێویستیشە بەشێوەیەکی یەکسان بەسەر هەژار و نەداری هەموو وڵاتی موسوڵماندا دابەشبکرێت.

ئەوانەی مافی موسوڵمانان پێشێل دەکەن و، ناهێڵن مەفەکانیان دەستبکەوێت، حەتمەن سزای ڕەفتاریان لە دونیا و قیامەتدا دەچێژن.

بڕگەی حەوتەم:
دابینکردنی مووچە بۆ هەموو هاوڵاتییەکی دارولئیسلام:

لە بڕگەکانی ڕابردوودا دیمان، کە چۆن ڕێسا ئابوورییەکانی ئیسلام زۆر لە کێشە ئابوورییە کۆمەڵایەتییەکانی خەڵکی، بە چۆنییەتیی دید و مومارەسەی خۆی چارەسەر دەکات، چ لە ڕێگای تاك تاکەکانی ئوممەت خۆیەوە، چ جای لە ڕێگای دەزگا و دائیرە ڕەسمییەکانی دەوڵەتەوە..

جگەلەمانە هەمووی، بەرپرسێتی گەورەی خەلیفەی موسوڵمانانیش هەیە، کە نابێت لە زەمانی حوکم و تەمەنیدا، کەس بێ ماف بمێنێت، کەس موحتاج بێت، دەنا بەرپرسی قیامەتی دەبێت.

موسوڵمانانیش هەمووی بەرپرسن، هەم لە ئەرکی خۆیان بەرامبەر موحتاجان، هەم لە ئەنجامدانی فەرمانەکانی ئیسلام و خەلیفە، کاربەدەستانی زەکات و غەنیمەت و خومس (پێنجەیەك) و ئەوقاف و، ئەوانی تریش هەمان شێوە بەرپرسن لە چارەسەرکردنی پێداویستیی تاك تاکی ئوممەت..

- ئەبو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەر خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (أنا أَوْلَى بالمُؤْمنينَ من أنْفُسهِمْ، فمَن ماتَ وعليه دَيْنٌ ولَمْ يَتْرُكْ وفاءً فَعَلَيْنا قَضاؤُهُ، ومَن تَرَكَ مالاً فَلِوَرَثَتِه)[1].

واتە: من لە موسوڵمانان لەپێشترم وەك لە خۆیان، هەرکەسێك مرد و قەرزی لەسەربوو، ئەوەندەشی لە دوا جێنەمابوو قەرزەکەی پێ بدەنەوە، ئەرکە لەسەر من،کە بۆی بدەمەوە، هەرکەسێکیش مرد و سامانی لە دوا بەجێما، ئەوە میراتە و هەر بۆ میراتگرانی خۆی دەبێت.

(١) بوخاری (٦٧٣١).

- لە ڕیوایەتێکی تریدا هاتووە: (وَمَن تَرَكَ دَيْنًا أَوْ ضَيَاعًا، فَلْيَأْتِنِي فأنَا مَوْلاَهُ).[1]

واتە :هەرکەسێك مرد و قەرزی لەسەر بەجێهابوو، یان ماڵ و منداڵی لە دوا بەجێها، با بێنە لای من، من خەمخۆر و سەرپەرشتیاریانم.

- لە ڕیوایەتێکی تریدا: (مَن تَرَكَ مَالاً فَلِوَرَثَتِه، وَمَن تَرَكَ كَلًّا فَإِلَيْنَا)[2].

واتە:هەرکەسێك ماڵ و سامانی دوای مردنی لێ بەجێها، ئەوە بۆ وەرەسە (میراتگران)ێتی، هەر کەسێکیش مرد و کۆڵی قوڕسی (قەرز و ماڵ منداڵی هەژار و نەداری) لە دوا بەجێها، ئەوە ئەرکی ئێمەیە قەرزەکەی بۆ بدەینەوە و، خەمخۆرێتیی ماڵ و منداڵەکەی بین.

- بەسەرهاتەکەی (سەیدنا عمر - خوا لێی ڕازی بێت) بەناوبانگە لەگەڵ کابرای جولەکەدا، کە بینیی سواڵ دەکات، پیر و ناتواناشە، لە بەیتولمال موچەیەکی (بەس)ی بۆ بڕییەوە.

لە باسی داهاتوودا زیاتر باس لە واریدات و مەسروفاتی بەیتولمالی گشتیی دەکەین، لەم بابەتە بەرفراوانتر دەکۆڵینەوە.

* * *

دوای ئەمەی باسکرا، دەڵێین: دوای ڕۆشن بوونی ئەم دید و تێڕوانینە ئیمانییە و، هەبوونی ئەحکامی شەرعیی گونجاو و مومارەسەی دادپەروەرانە، ئیتر چ کێشەیەکی ئابووریی کۆمەڵایەتیی دەمێنێت، کە چارەسەرکردنی سەخت بێت؟

کۆمەڵگەی ئیسلامیی، بە بەرەکەتترین و بەڕێزترین و بە بەزەییترین کۆمەڵگەی مرۆڤایەتییە، زۆر لەوە ڕاقیتر و ئاسوودەترە، کە فەیلەسوفەکان وڕێنەیان پێوە دەکرد و، بیرمەندان خەونیان پێوە دەبینی.

---

(١) بوخاری (٢٣٩٩)، موسلیمیش (١٦١٩) بە لەفزێکی وا.
(٢) بوخاری (٢٣٩٨)، موسلیم (١٦١٩).

بەخشین لە کۆمەڵگەی ئیسلامییدا، لوتکە و نموونەی بێوێنەی بەخشینە! سەخاوەتی ئیسلامیی زۆر دەگمەنە، دادپەروەری کۆکردنەوەی سامان و خاوەنێتیی و دابەشکردنەوەی، ئەوەندە تاك و بێ وێنەیە، کە مرۆڤایەتیی لە هیچ سەردەمێکی جاهیلیی کۆن و نوێیدا نەیگەیشتۆتێ.

دوای شارەزابوون لە دیدو تێڕوانینی ئیمانیی و ئەحکامی شەرعی ئابووری و مومارەسەی داد و یەکسانیی دەوڵەتی ئیسلامیی، چۆن هەژار و نەدار دەمێنن؟ چۆن موحتاجێك و ستەملێکراوێك دەمێنێت، کە مافی پێشێلکرابێت؟

ئەوی وادەزانێت لە سایەی سەروەرێتی شەریعەتی ئیسلامدا، مافی دەخورێت بە هەڵەدا چووە، ئەوی متمانەی بەم قسانە کەمە، با تەماشای ئێستای (کۆمەڵگە)ی موسوڵمانە دیندارەکان بکات، کە هەرچەندە لە ژێر تین و فشاری کوفردان، هەرچەندە زیندانیی و ڕاوەدوونراون، هەرچەندە مەحڕوم و کەناردراون، بێکەس و بێناز و لانەوازەن، بەڵام تەماشای هاریکاری نێوانیان بکە، یارمەتیدانی یەکتری، بەخشین و دەستدانە باڵی یەکتریی، بە خەمەوەبوونی یەکتریی و مشوورخۆرییان.

ئەمانە هەمووی لە پاڵنەری ئیمان و هاندەری دینداریپانەوە دەبێت، ئەدی ئەگەر کۆمەڵگەی ئوممەتییان ئاوا پەروەردە و ئاڕاستەکردەوە و، دەوڵەت و دەزگا ڕەسمییەکانی خیلافەتیان دامەزراندەوە و، پیاوانی ساڵح و خواناس و کارامەیان کردەوە بە کاربەدەست و، هەڵسوڕێنەری کاروباری دەوڵەت و کۆمەڵگەکەیان، چ نموونەیەکی ڕاقی نیشان جیهان دەدەنەوە؟

لەگەڵ ئەمەشدا دەڵێین:

سەلماندن و چەسپاندنی ئەحکامەکانی شەرع لە دەوڵەتی خیلافەت و کۆمەڵگەی خواویستی ئوممەتدا مانای ئەوە نییە، کە دەوڵەت و کۆمەڵگەیێکی خەیاڵی بێ کێشە دروست دەبێت، نا، کێشە مرۆڤییەکان، تا کۆتا مرۆڤی سەر زەمین هەر دەمێنن، چونکە موسوڵمان هەر مرۆڤە.

بەڵام ئیسلامەکە ،کە دەبێتە تاکە ئاراستەوانی ژیانی تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەت، ئاڵۆزی و پشێوی و ناکۆکییەکانی مرۆڤایەتیی چارەسەر دەکات.

ئێمەش دەزانین، کە ژیان پڕ کێشەیە، مرۆڤ تاك و کۆیان کێشەی ئاڵۆزیی جەستەیی و دەروونیی و ئیمانیی لاسەنگیان دەکات و، داهێنانی سلبیی نوێ دەکەوێتە ناو هەموانەوە، بەڵام لەوە دڵنیاین، کە ئیسلام پارسەنگی ڕادەگرێت، ئاراستە ئیمانییەکەی هەروا بەردەوام دەبێت و، ئەحکامی نوێ بۆ واقیعی نوێ دادەڕێژێت، دەرگای ئیجتیهاد بۆ شیاو و شایستەکان والآیە.

ئاوا ئاراستەی تەقواکاریی و ئەحکامی گونجاو و پڕاوپڕی واقیعەکە و، ئومارەسەی دینداریی و هەستی بەرپرسێتیی دونیا و قیامەت لە ناخی کاربەدەستاندا ژیانەکە پارسەنگانە بۆ تاك و کۆ ڕادەگرێت، ئا ئەمەشە عەبقەرییێتی ئیسلامەکە و لێوەشاوەیی موسوڵمانێتی.

ڕێـــــڕەوێـــك:

ئەو ڕێسایانەی دەبنە بنەما و زەمینەی سامان بەخشین، لە دەوڵەتی ئیسلامییدا لە سیماو سیفاتی جەوهەرییاندا ،لە هەموو ڕێسایەکی تری بەخشین و مەسروفکردنی غەیرە ئیسلامیی جیاوازن.

چۆنییەتی پارەپێدان و مەبەست لێی، بە تەواوی لە ڕێسای سیستمە ئابوورییەکانی تر جودان، واریداتی دارایی دەوڵەتی ئیسلامیی، تا ڕادەیێکی زۆر جیاوازە لە واریداتی دەوڵەتانی تر.

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم جیاوازییە سەرەکیانە، پێویستە لەم بارەدا بە تەفسیل باس لە هەندێك خاڵی واریدات و، پاشان مەسروفات و ئینجا چۆنیەتی ڕێکخستنی بەیتولمالی گشتیی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا بکەین.

بڕگەی یەکەم: واریداتی بەیتولمال، واتە: ئەو سەرچاوە و ڕێگایانەی ماڵ و سامان و پارە و پوولی لێوە دێت بۆ بەیتولمال (خەزێنەی دەوڵەت)، کە بریتین لە:

١- خەراج.

٢- عشوور (گومرگ).

٣- واریداتی خاوەنێتیی گشتیی سامانی ژێر و سەر زەوی.

٤- ماڵ و سامانی بێ وەرەسە و بێ کەس.

٥- ئەو ماڵ و سامانانەی بە شێوەی شەرعی موسادەرە کراون.

٦- جزیە.

٧- ئەو باجانەی لە کاتی پێویستدا دادەنرێن.

٨- مافە گشتییەکانی دەوڵەتی موسوڵمان.

٩- فەیئ.

١٠- سزا داراییەکانی تەمبێکردن.

١١- واریداتی دەزگا و موڵکەکانی تایبەتی دەوڵەت (میری).

بڕگەی دووەم: مەسروفاتی بەیتولمال، واتە: ئەو ماڵ و سامانانەی دەوڵەتی موسوڵمان بەخشیونی، یان خەرجی کردوون، کە بریتین لە:

١- مووچەی کارمەند و فەرمانبەران.

٢- بودجەی پڕۆژە گشتییەکان.

٣- دابینکردنی پێداویستییەکانی تاك و کۆی موسوڵمانان (رەعییەتی دەوڵەتی ئیسلامیی).

٤- پاشان دابەشکردنی ماڵ و سامان و پارە زیادەکەی، کە لە بەیتولمالدا دەمێنێتەوە.

باسی سێیەم
واریدات و مەسروفاتی بەیتولمال

بڕگەی یەکەم:
واریداتی بەیتولمال:

خاڵی یەکەم: خەراج:

1- پێناسە و ڕێسای خەراج:

خاوەنی کتێبی: (السياسة الماليّة في الإسلام) دەربارەی خەراج نوسیوێتی:

خەراج ئەو بڕە سامانەیە، کە لە سەر بەرهەمی زەوی و زاری ئەو وڵاتانە دادەنرێت، کە لەلایەن موسوڵمانانەوە فەتح دەکرێت، جا لە ڕێگای جەنگ و جیهادەوە بووبێت، یان لە ڕێگای ڕێکەوتن و ئاشتیەوە بووبێت.

(ئەبو یوسف - رحمه اللّه) وادەبینێت، کە خەراج هەر فەیئە، بۆیە دەفەرمووێ:

(ئەمما فەیئ ئەوە لای ئێمە هەر خەراجە، خەراج فەیئە و فەیئیش خەراج، کە بریتییە لە: بەرهەمی زەوی و زار؛ واللّه أعلم، چونکە خوای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێ: ﴿ مَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ كَيۡ لَا يَكُونَ دُولَةَۢ بَيۡنَ ٱلۡأَغۡنِيَآءِ مِنكُمۡ ﴿٧﴾ ﴾ الحشر: ٧.

واتە: ئەم حوکمەی بەسەر سامان و دەستکەوتی (بەنوننەزیر)دا چەسپێندرا،

دەبێتە حوکمی هەموو شارو وڵاتێکی تر، کە بەو شێوە، بێ جەنگ، سەروەت و سامانیان دەکەوێتە بەردەست موسوڵمانان.

خەلیفە،یان ئەمیر پشکێکی بەردەکەوێت،کە دیاریکراوە، ئەوی تری هەمووی بەسەر کەسوکاری پێغەمبەری خوادا و، هەتیوان و هەژاران و رێبواراندا دابەش دەکرێت، تا سامان و ماڵ لەدەست کۆمەڵە کەسێکی دەوڵەمەندا گیر نەدرێت و، دەستکورتەکانیش لێی مەحروم نەبن..

- خوای گەورە ،کە لە باسی ئەم پشکانە بۆوە فەرمووی: ﴿لِلْفُقَرَآءِ ٱلْمُهَٰجِرِينَ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَٰرِهِمْ وَأَمْوَٰلِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا وَيَنصُرُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿٨﴾﴾ الحشر: ٨.

واتە: هەر لەو ماڵ و سامانەی (بەنوننەزیر)، کە بەبێ جەنگ کەوتە بەردەستتان بدەنە هەژارانی موهاجیر، کە لە مەککەوە بۆ مەدینە هیجرەتیان کردبوو، چونکە لە لایەکەوە دوژمن لە ماڵ و حاڵی خۆیانیان کردبوون و، لە شار دەریانپەڕاندبوون، لە لایەکی ترەوە خۆیان لە بەر خاتری خوای گەورە و، بە ئومێدی ڕازیبوونی کۆچیان کرد، ئەمانە خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) سەردەخەن، ئا ئەمانە سەرڕاست و ڕاستگۆن لە دینداریاندا.

دوای ئەمە دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلْإِيمَٰنَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِى صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ أُوتُوا۟ وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾﴾ الحشر: ٩.

واتە: ئەو موسوڵمانانەی تریش (ئەنسار، کە خەڵکی مەدینە بوون)، کە جێ و ڕێ و ئیمانیان پێش هاتنی موهاجیرەکان بۆ ئامادە کردبوون و، حەزیان دەکرد بێنە سەر ماڵ و خانووبەرەیان و، بەشداری ژیانیان بن و، هیچ گرێ و گۆڵێکیان لە دڵ و دەروونداا نیە بەرامبەریان، کە هەموو فەیئەکەی (بەنوننەزیر) بە

موهاجیران بدرێت، چونكە بەرژەوەندی ئەوان دەخەنە پێش بەرژەوەندی خۆیان، ئەگەرچی هەژاری و نەداریش بەسەر خۆیاندا بهێنن، بەڕاستی هەر كەسێك خۆی لە بەخیلی و پیسكەیی نەفسی بپارێزێت سەرفرازو سەركەوتووە.

دوای ئەمانە دەفەرمویٚ: ﴿ وَٱلَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعۡدِهِمۡ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لَنَا وَلِإِخۡوَٰنِنَا ٱلَّذِينَ سَبَقُونَا بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَا تَجۡعَلۡ فِي قُلُوبِنَا غِلّٗا لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٞ رَّحِيمٌ ١٠ ﴾ الحشر: ١٠.

واتە: ئەو كەسانەی تر، كە لە دوای ئەوان (موهاجیران و ئەنسار) هاتن - چ لەو زەمانەدا و، چ لە نەوەكانی دواتری موسوڵمانان - لە خوای گەورە دەپاڕێنەوە و دەڵێن: خوایە گیان! لێمان خۆش بە، لەو برایانەشمان خۆشبە، كە پێشتر بە ئیمانەوە ژیان و مردن، هیچ بوغز و كینەیەك لە دڵماندا بەرامبەر موسوڵمانان مەهێڵە - لە هەر زەمانێكدا بن -، خوایە گیان! تۆ بە سۆز و بەزەییت.

(ئەبو یوسف) دەفەرمویٚ: ئەمە (واللّه أعلم) دەربارەی موسوڵمانانی دوای یاوەرانە، لەو كاتەوە، تا رۆژی قیامەت، بۆیە كاتێك (بیلال) لە سەیدنا (عومەری كوڕی خەتتاب)ی (خوای لیٚ ڕازی بێت) داوا كرد، كە زەوی و زاری فەتحكراوی (عێراق) و (شام) بە سەر جەنگاوەران و موستەحەقانی تریدا دابەش بكات.

فەرمووی: چما دەبێت زەوی و زاری ئەو دوو ناوچەیە، وەكو غەنیمەتەكان بە سەر سەربازاندا دابەش بكەم؟!

بە ڕای ئەوانی نەكرد، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە و فەرمووی: خوای گەورە ئەو موسوڵمانانەشی لەم زەوی و زار و خێرەدا بەشدار كردوون، كە لە دوای ئەمانە دێن، ئەگەر من ئێستا ئەمە بە سەر ئەماندا دابەش بكەم، خۆ هیچ بۆ موسوڵمانانی دواتر نامێنێتەوە، كە دوای ئەمان دێن، ئەگەر زیندوو بمێنم پشكی

شوانێك لە سەنعاء - پایتەختی یەمەن - دیاری دەکەم لێی و پێیدەگەیێنم و ئابڕووی دەپارێزم (ناهێڵم ناچاری داواکردن ببێت لەم و لەو).[1]

(ئەبو عوبەید)یش ڕای وایە: کە جزیە بەشێکە لە فەیئ،[2] خەراج لە سەر سەرو زەوییە، ئەوانەش، کە شایانی وەرگرتنی پشکەکانین ئەوانەن، کە خوای گەورە لوتفی لەگەڵ کردوون و، ئەو زەوی و زارانەی خستۆتە بەر دەستیان و، بە سەر دوژمناندا زاڵی کردوون.

لەم دیدوڕایەوە بێت، ناشێت بووترێت: فەیئ هەر خەراجە، بەڵکو خەراج و جزیەیە پێکەوە، ئەمە لەگەڵ ڕاوبۆچوونەکەی (ئەبو یوسف) یەك دەگرێتەوە ،کە فەیئ بەو سیفەتە خەراجە، کە جزیەشی لەگەڵدا بێت (چونکە خەراج باجی زەوییە و، جزیەش باجی سەری ئەهلی کیتاب).

ئەمانەش بە سەر جەنگاوەراندا دابەش ناکرێن، بەڵکو واریداتی ئەم زەوی و زار و کەسانەی خاوەنیان (لە غەیرە موسوڵمان)، دەبێتە موڵك و سامانی گشتی هەموو موسوڵمانان لە هەر سەردەمێکدا بن.

هەروەکو، کە ڕای سەیدنا عومەری - خوا لێی ڕازی بێت - لە سەر جێگیر بوو، دەربارەی زەوی و زاری (عێراق و شام)، جزیەش هەر وایە، بە سەر هەموو موسوڵماناندا بەش دەبێتەوە، ئەوی بەشداری جەنگ و جیهادی کردووە و، ئەوی نەیکردووە، چونکە جزیە لە سەر ئەو کەسانەیە، کە ئەهلی زیممەن.

سێ بۆچوون لە سەر حوکمی شەرعییانەی زەوی و زاری (عێراق و شام) دروستبوو:

١- بریتییە لە هەموو خاك و زەویەکی تر، کە خەڵکەکەی موسوڵمان بوون،

---

(١) ئەبو یوسف: الخراج (ل ٢٣-٢٤).
(٢) أبوعبيد: الأموال (ل ٤٦).

خاك و زەوی و زاریان هەر موڵکی خۆیان دەمێنێت و، عوشری لێدەدەن، واتە : یەك لە دەی بەرهەمی لە جیاتی زەکات.

٢- ئەو خاك و زەوی و زارەیە، کە ڕێکەوتن لەگەڵ خاوەنەکانیاندا ئەنجام دراوە، کە دەبێت ساڵانە ئەو بڕە سامان و پارەیە بدەنە دەوڵەتی ئیسلامیی، کە لە سەری ڕێککەوتوون، زیاتریان لە سەر نییە.

٣- ئەو خاك و زەوی و زارانەیە، کە بە هێزی چەك خراونەتە بەر دەست موسوڵمانان؛ ڕای موسوڵمانان لە سەر پێناسە و حوکمی جیاوازە:

أ- هەندێك دەفەرموون: حوکمی وەکو حوکمی دەستکەوتەکانی جەنگ (غەنیمەت)ە، دەکرێت بە پێنج بەشەوە، چوار بەشیان بۆ ئەو جەنگاوەرانەیە، کە گرتوویانە و بەشەکەی تر دەکرێتە پێنج پشك و، هەر یەك لە پێنجیەکەکانی بۆ ئەوانە دەبن، کە ئایەتی (غەنیمەت) ئاماژەی پێداون: پشکی خوا و پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و، پشکی خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و پشکی هەتیوان و پشکی هەژاران و پشکی ڕێبواران: ﴿ ۞ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَىْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٤١﴾ ﴾ الأنفال: ٤١.

ب- هەندێکی تر دەفەرموون: حوکم و بڕیاردان لە سەری دەگەڕێتەوە بەردەست خەلیفە؛ ئەگەر خستییە ڕیزی غەنیمەتەوە، ئەوا دەیکاتە پێنج بەشو هەروەکو، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) موڵك و زەوی و زاری جولەکەکانی (خەیبەر)ی والێکرد، ئەگەر بڕیاریشیدا، کە فەیئە ،ئەوا دابەشی دەکات، بەڵام دەیکاتە موڵکی ئەوقاف، تا بۆ هەموو موسوڵمانان بێت.

هەروەکو، کە سەیدنا (عومەر) وای لە زەوی ڕەشایی (أرض سواد)[١] کرد، کە تایبەتی کرد بە ماڵی گشتی موسوڵمانان، چ ئەوانەی لەو سەردەمەدا بوون، چ ئەوانەی دواتر هاتن.[٢]

(ئەبو یوسف) دەفەرموێ: (لەیسی کوڕی سەعد) لە (حەبیبی کوڕی ئەبو سابیت)ەوە گێڕایەوە: کە فەرمووی: کۆمەڵێك لە یاوەرانی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و موسوڵمانانی تر، زۆریان داوا لە (عومەڕی کوڕی خەتتاب) کرد، کە خاك و زەوی و زاری (شام) بەش بکات هەروەکو، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) زەوی و زاری (خەیبەر)ی دابەش کرد.

ئەوی زۆر ئیلحاحی لێدەکرد و کۆڵی نەدەدا، سەیدنا (زوبێری کوڕی عەووا)م و (بیلالی کوڕی ڕەباح) بوون (خوا لێیان ڕازی بێت).

سەیدنا (عومەر)یش، هەر ئەوەی پێدەفەرموون: چۆن لێگەڕێم موسوڵمانانی داهاتوو هیچیان لە دەستدا نەمێنێت؟

ئاخر جارێك دوعای لێکردن فەرمووی: (اللَّهمّ اکفني بلالاً و أصحابَه).

واتە: خوایە! (بیلال) و یاوەرانیم لە کۆڵ بکەرەوە.

هەندێك لە موسوڵمانان دەیانوت: ئەو تاعونەی لە (شام) بڵاوبۆوە ،کە (بیلال) و یاوەرانی پێ لە ناوچوون (خوا لێیان ڕازی بێت)، لەم دوعایەی سەیدنا (عومەر)ەوە بوو، سەیدنا عومەر ئەو کاتە زەوی و زاری شامی هەر لە دەست ئەهلی زیممە (مەسیحیەکان)دا هێشتەوە، کە خەراجیان لێدەدایە موسوڵمانان.[٣]

---

(١) أرض سواد (زەوی ڕەشایی) بە خاکی عێراق دەوترا، چونکە بەردەوام دار و درەخت و گیا و چاندنی هەبوو (وەکو کورد دەڵێ: شینایی بوو)، ڕەشی دەکردەوە لەبەر زێدە سەوزایی، ئەمە بەرامبەر بیابان و دەشتی وشکە ،کە پێی دەڵێن: زەوی سپیایی (أرض بیضاء).

(٢) ئەبو عوبەید: الأموال (ل ٥٥).

(٣) ئەبو یوسف: الخراج (ل ٢٦).

- (ئیبراهیمی تەیمی) دەفەرموێ: کاتێك موسوڵمانان زەوی و زاری (عێراق و شام)یان کەوتە بەر دەست، داوایان لە سەیدنا (عومەر) کرد، کە بە سەر جەنگاوەرانی ئیسلامدا دابەشی بکات، چونکە بە هێزی چەك فەتح کراوە، بەڵام ئەو بە قسەی نەکردن و فەرمووی: ئەدی چی بمێنێتەوە بۆ موسوڵمانانی دوایی؟

دەترسم دابەشی بکەم لێتان و، لە سەر ئاودانی بکەونە ناکۆکیی و لە یەکتر تێکدان، دوایی هەر یەکەتان پشکی زیاتری دەوێت، بۆیە گوێی نەدایە داوایان و زەوی و زارەکەی، هەر لە بەردەست خاوەنەکانیاندا هێشتەوە، کە جزیەی سەرانەی خۆیان و خەراجی زەویەکانیان بدەن، دابەشی نەکرد لێیان.[١]

- کاتێك موسوڵمانان بە فەرماندەیی (سەعدی کوڕی ئەبووەققاس - خوا لێی ڕازی بێت) عێراقیان فەتح کرد، سەیدنا (عومەر) نامەیەکی بۆ سەیدنا (سەعد) نووسی، کە تێیدا هاتبوو: (پاشان: نامەکەتم پێگەیشت، کە نووسیوتە خەڵکی لێت دەپرسن، کە دەستکەوتەکانی جەنگ و ئەوانەی خوای گەورە بێ جەنگ خستوێتییە بەردەستتان (فەیئ) دابەش بکەی لێیان، ئەو کەلوپەلانەی هێناویانەتە بەردەستت ئەویان لێ دابەشکە و لە خاك و ئاو گەڕێ، با هەر بە دەست خاوەنەکانیانەوە بێت، تا ببێتە موڵکی گشتی موسوڵمانان، ئەگەر ئێمە ئێستا دابەشیبکەین، خەڵکانی زەمانی داهاتوو هیچیان لە دەستدا نامێنێت).[٢]

- (ئەبو یوسف) دەفەرموێ: زیاتر لە زانایەکی ئەهلی مەدینە بۆیان باس کردم، کە دوای فەتحی عێراق، نامەیەك لە (سەعدی کوڕی ئەبووەققاس)ەوە (خوا لێی ڕازی بێت) هات بۆ (عومەری کوڕی خەتتاب - خوا لێی ڕازی بێت) دەربارەی خاك و ئاو و زەوی و زاری ئەوێ، کە حوکمی چی دەبێت؟

سەییدنا عومەر ڕاوێژی بەو یاوەرانە کرد، کە لە مەدینە لە خزمەتیدا بوون

(١) ئەبو عوبەید، الأموال (ل٥٧).

(٢) - الخراج (ل ٥٩).

کە ئایا زەوی و زاری عێراق و شام لە جەنگاوەران بەش بکات، یان بیهێڵێتەوە؟

هەندێکیان فەرموویان: وەکو هەر دەستکەوتێکی تری فەتح لێیان بەشکە، عومەر فەرمووی: ئەدی چی دەمێنێتە بۆ موسوڵمانانی دوایی؟

ئەوان، کە دێن دەبینن خاك و ئاو و علووجەکانی (جوتیار و کارمەندانی زەوی و زار) بە سەر باوك و باپیریاندا دابەشکراوە و، هیچ بۆ دەرامەتی ئەوان نەماوە؟

ئەمە کەی بۆچوونێکی پەسەندە؟!

سەیدنا (عبدالرحمانی کوڕی عەوف) فەرمووی: ئەدی چی بۆچوونێکی پەسەندە؟

ئەوە زەوی و زارە فەتحکراوە، زەوی و علوج سامانە و خوای گەورە خستویەتییە بەردەست موسوڵمانان.

(عومەر) فەرمووی: ڕاستە هەروایە، وەکو جەنابت دەفەرموویت، بەڵام من وانابینم دابەشبکرێت، والله، ئەگەر دابەشی بکەم، دوای من هەر شوێنێك فەتح بکرێت، ئەوەندە بەرهەم نادات (چونکە وەکو عێراق و شام دەوڵەمەند نابن)، سەرئەنجامیش وا دەبێت، سەربازەکانیش چاوەڕێی دەستی ئەم و ئەو و خێر و خێراتیان دەکەن، جا من خاك و علوجی عێراق دابەش بکەم و، خاك و علوجی شام دابەش بکەم، ئیدی بە چی مەسروفی لەشکری سەر سنوورەکان بەخێو بکرێت؟

ئەدی چی بۆ ماڵ و منداڵیان دەبێت، کە لە شاری خۆیان جێیان هێشتوون؟

بەبێ خاك و ئاوی عێراق و شام چۆن ئەو خەڵکە بەخێو دەکرێت؟

زۆریان داوا لە سەیدنا عومەر (خوای لێ ڕازی بێت) کرد، کە دابەشی بکات، عەرزیان کرد: تۆ ئەوەمان لێدەگریتەوە، کە بە شمشێر لەدەست دوژمنان

دەرهێناوە دەیدەیتە کەسانێك، کە نە خۆیان، نە کوڕیان بەشداریی فەتحکردنەکەیان نەکردووە، دەشتەوێ بۆ کوڕ و کوڕەزاشیان بمێنێت، کە کەسیشیان ئامادە نەبوون؟

سەیدنا عومەر هەر ئەوەی دەفەرموو: بەڵام ئەوە بۆچوونی منە.

عەرزیان کرد: باشە ڕاوێژی زیاتر بکە.

دەفەرمووێ: ڕاوێژی بە موهاجیران و ئەنسارییەکان کرد ،هەروا ڕاجوێ دەرچوون، سەیدنا (عبدالرحمن)دەیفەرموو: لێیان بەشکە.

سەیدنا (عوسمان و عەلی و تەلحە و ئیبنو عومەر) (خوا لێیان ڕازی بێت) لەسەر ڕای سەیدنا (عومەر) بوون، پاشان ناردی بە شوێن دە پیاو ماقوڵی ئەنصاردا: پێنجیان لە ئەوس و پێنجیان لە خەزرەج، کە هەموو قسە ڕۆیشتوو گەورە پیاوانی مەدینە بوون، کە هاتنە خزمەتی و هەموویان کۆبوونەوە، سەیدنا عومەر سوپاس و ستایشی خوای گەورەی کرد و سەڵاواتی لە دیداری پێغەمبەری خوادا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، پاشان پێی فەرموون: (نەمویستووە نارەحەتتان (ئیزعاج)تان بکەم، بەڵکو مەبەستم ئەوەبوو، کە ئەو ئەمانەتەی لەسەر شانمە، ئێوەش بەشداری هەڵگرتنیم لەگەڵدا بکەن، کە بەرپرسێتی کاروبارتانە.

منیش هەر یەکێکم لە ئێوە و وەکو ئێوە، ئەمڕۆ ئێوە داواتان لێکراوە ئەوەی بەحەقی دەزانن بیڵێن، ڕاجوێ دەبیت لەگەڵ مندا، یان ڕاکۆك، گرینگ نییە، من نامەوێ لایەنگری ڕای من بیت..

خۆتان بیروڕاتان چییە؟

قورئانی خوای گەورەش لەبەر دەستاندایە و غەیری حەقی تێدانییە، بەخوا قەسەم هەرچییەکم وتوو، هەرچییەك دەیڵێم، هەر مەبەستم هێنانەدیی حەقە، غەیری حەق نەمویستووە.

عەرزیان کرد: گوێمان لێتە ئەی ئەمیری موسڵمانان!

پاشان فەرمووی: گوێتان لە ڕاوبۆچونی ئەو کەسانە بوو، کە پێیان وایە: ستەمیان لێدەکەم و مافی خۆیانیان نادەمێ، من پەنا بەخوای گەورە دەگرم دەستدرێژیی و زوڵمێك، کە تێیبکەوم، ئەگەر مافێك هی ئەوان بێت و دابێتمە کەسانێکی تر، واوەیلا بەحاڵم ئەوە دیارە بەدبەخت کەوتووم، من وادەبینم ،کە لە خاکی (کیسرا) بەولاوە شتێکی زۆر نامێنێت، ئەوەتا خوای گەورە خاك و ئاو و سامان و علوجیانی خستۆتە بەردەستمان، ئەوەی دەستکەوتی جەنگ (غەنیمەت)ە لێم بەشکردوون، پێنجیەکم لێ جیاکردووەتەوە وە گەیاندوومە بە موستەحەققان، هەندێکیشی ماوە،کە دەیگەیێنم بە موستەحەققانی تری.

من ڕام وایە: زەوی و زارەکە بە علوجەکانییەوە، وەکو خۆیان بهێڵمەوە و خەراجیان لەسەر فەرز بکەم، جزییەش لەسەر خۆیان، تا بیدەنە موسڵمانان: جەنگاوەر و نەوەکانیان ئەوانەش، کە بە دوایاندا دێن.. ئەو سنورانە دەبینن، کە حەتمەن دەبێت پڕ لەسەرباز بن؟

ئەم شار و وڵاتە گەورانە دەبینن؟

شام و جەزیرە و کوفە و بەسرا و میسر؟

هەموو ئەمانە دەبێت پڕکرێن لە سەرباز و پێداویستیان، لە مووچە و مەسروفیان، جا کە من خاك و علوجی (عێڕاق و شام) دابەشبکەم ئەو هەموو مووچەو مەسروفە لە کوێوە دابین بکەم؟

هەموویان فەرموویان: هەر ئەوە پەسەندە ،کە خۆت پێت وایە بکرێت، باشترین ڕات دەربڕی جوانترین قسەت فەرموو، ئەگەر ئەم سنوور و شار و وڵاتانە پڕنەکرێن لەسەرباز و هێزو، مووچەو مەسروفیان نەکێشرێت، گومانی تێدا نییە، کە ئەهلی کوفر دێنەوە سەریان.

فەرمووی: زۆر چاکە، بۆم دەرکەوت (دڵنیابووم ،کە کام بۆچونیان ڕاست و

دروستترە)، پاشان لێی پرسین: ئەدی کێ خاوەن هزر و ژیری و ئەزموون و زمان شیرینە، تا بتوانێت ئەم کارە بگرێتە دەست و مافی خۆی بداتێ؟

هەموو ڕایان هاتە سەر: (عوسمانی کوری حەنیف - خوای لێ ڕازی بێت)، فەرموویان: ئەو دووربین و بیرتیژە و، هزر و ژیریی دامەزراوە ، ئەزموونی زۆری هەیە، سەیدنا عومەر هەر خێرا تەشریفی برد بۆ لای و هەموو زەویی ڕەشایی (أرض السواد)ی خستە ژێر حوکمییەوە.[١]

ئەم ڕاوبۆچونەی وەکو (کۆڕای گشتی) بوو، بوو بەو ڕێسایەی حوکمی هەموو زەوی و زار و علوجێکی فەتحکراوی کرد، هەموو زەوی و زارێکی فەتحکراو لەدەست خەڵکەکەی دەهێڵرایەوە؛ خەراج لەسەر زەویەکە و جزییە لەسەر خاوەنەکانیان دادەنرا، ئاوا ڕاوبۆچونی سەیدنا عومەر و یاوەرانی و موهاجیر و ئەنصار، بوو بە خێر و بەرەکەت بۆ هەموو موسوڵمانێکی ئەو سەردەمە و ئەو نەوانەی بە دوایاندا هاتن.

٢- حوکمی زەویی خەراجی:

هەروەکو، کە یاوەران لە چارەنوسیی زەوی خەراجدا ڕاجوێ بوون، کە ئایا بەسەر موجاهیداندا بەش دەکرێت، یان دەبێتە موڵکی گشتیی گشت موسوڵمانان، لە چارەنووسی دوای ئەویشدا ڕاجوێ بوون، کە ئایا دوای ئەوەی بوو بە موڵکی هەموو موسوڵمانان، کەس بۆی هەیە بیکڕێتەوە؟

ئایا فرۆشتنەوەی جائیزە؟

ئایا ئەگەر زیممی دەستبەرداریبوو، بوو بە موڵکی موسوڵمانێك، هەر دەبێت خەراجی لێبدات؟

(١) ئەبو یوسف: کتاب الخراج (ل ٢٤ و دواتری).

ئەگەر خەراجی لێبدات، ئەوە دەبێ زەکاتیشی لێبدات، کە دەیەك (عوشر)ە؟ موسوڵمانان لە وەڵامی ئەو پرسیارانەدا ڕاجوێ بوون، هەر لایەك و بەڵگەی خۆی دەخاتە ڕوو..

- زۆرینەی یاوەران ڕایان وایە: کە زەویی خەراجی هەر لەدەست ئەهلی زیممەدا دەمێنێتەوە، وەکو خۆیان کاری تێدادەکەن و خەراجەکەی دەدەنە موسوڵمانان، نابێت نە بە فرۆشتنی، نە بەدیاریدانی بدرێتە موسوڵمان.

ئەبو عوبەیدە دەفەرمووێ: ڕیوایەتەکان لەسەر ئەوە زۆرن، کە ڕێ لە کڕینی زەویی خەراجی دەگرن، ئەوانەی حەزیان بە کڕینەوەی نەبووە لە دوولاوە لە مەسەلەکەیان ڕوانیووە:

أ- چونکە فەیئی موسوڵمانانە.

ب- خەراجدان ملکەچی و زەلیلیە.[(١)]

لە سەیدنا عومەرەوە (خوای لێی ڕازی بێت) ڕیوایەت هاتووە: کە فەرموویەتی: **(**لا تشتروا رقيق أهل الذِّمَّة، فإنهم أهلُ خراج، وأرضوهم فلا تبتاعوها، ولا يُقرنُ أحدُكم بالصغَار بعد إذ نجاهُ اللهُ منه**)**[(٢)].

واتە: کۆیلەی ئەهلی زیممە (خاوەن دینی ئاسمانیی هاوپەیام مەکڕنەوە، چونکە ئەوانە ئەهلی خەراجدانن، زەویەکانیشیان لێ مەکڕن، خۆتان مەخەنە زەلیلیەوە دوای ئەوەی خوای گەورە قوتاری کردوون).

مەبەستی سەیدنا عومەر ئەوەیە: کە خەراج باجێکە ،کە ئەهلی زیمە لە بەرهەمی زەویەکانیان دەیدەن، جا ئەگەر زەویی خەراجی ئەوان، کەوتە بەردەستی موسڵمانان، هەر دەبێت موسڵمانەکە خەراجی زەوییەکە بدات، ئەم

(١) أبو عبيدة: الأموال (ل ٧٩).

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو (ل ٧٧).

خەراجدانە خۆی لە خۆیدا ملکەچیی و زەلیلیە، خوای گەورە ئەم موسڵمانانەی لێ قوتار کردووە، بۆچی بە ویستی خۆی دەیەوێت بکەوێتە ناویەوە و خەراج بدات؟!

- لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا، بۆ چوونێکی تری بەرامبەر هەیە، کە ڕێ بە فرۆشتن و کڕینی زەویی خەراجی دەدات، ئەمەش بۆچوونی (ئیبنو مەسعود)ە لە یاوەران (خوای لێ ڕازی بێت)، هەروەها ڕای (محمدی کوڕی سیرین و عومەری عبدالعزیزە- رحمهم الله).

(ئیمامی مالك- رحمه الله) دەیفەرموو: (ناشێت ئەو زەوی و زارانەی، کە موسوڵمانان لە ڕێی (صولح)ەوە گرتوویانە، لەدەست ئەهلی زیممە دەربهێندرێت، هەر پارچە زەوییەك بە ڕێکەوتنی نێوان موسوڵمان وئەوان بێت، هەر ئەوان خاوەنی دەبن، چونکە ئەوان بەرگریان لە وڵاتی خۆیان دەکرد، پاشان ڕازی بوون ڕێککەوون، ئەمما ئەو زەوی و زارەی دوای جەنگ دژیان گیراوە ،ئەوە فەیئی موسوڵمانانە).[1]

ئەمما (عومەری کوڕی عبدالعزیز- رحمه الله) دەربارەی جزیە، کە خوای گەورە دەربارەی فەرمویەتی: ﴿حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ٢٩﴾ التوبة: ٢٩.

واتە: بەرامبەریان بجەنگە، تا ئەو کاتەی ڕازی دەبن دەست بە دەست زەلیلانە جزیەکە بدەن. دەیفەرموو: ئەو جزیەیە لەسەر سەر (نەفەر)یان دانراوە، زەلیلییەکە لەواندایە، نەك لە خەراجداندا، بۆیە کڕینەوەی زەویی خەراج، هیچ بەربەستێکی نییە.

(١) الأموال: (ل ٨٨).

❖ ئەگەر زەوی خەراج کەوتە دەست موسوڵمانان حوکمی چ دەبێت؟

- (عومەری کوڕی عبدالعزیز و ئیمامی مالیك و ئەوزاعی) دەفەرموون: عوشر و خەراجی لەسەر دەبێت، چونکە عوشر زەکاتی زەوییەکەیە و، لەسەر موسوڵمانان فەرزە و هەر دەبێت بیدات، خەراجیش لە ئەسڵدا باجە و لەسەر زەوی دانراوە و مافی هەژارانە، کە زەویەکە بدرێتە دەست کەسێکی تر (موسوڵمان، یان غەیرە موسوڵمان) خەراجەکەی هەر لەسەر دەمێنێت.

(عومەری کوڕی عبدالعزیز) نامەی بۆ والی خۆی لە (فەڵەستین) نووسی: کە هەر موسوڵمانێك زەوییەکی ئەهلی جزییەی لەبەر دەستدایە، جزییەکەی لێوەربگرە، پاشان زەکاتیش.. دەیفەرموو: عوشر لەسەر دانەوێڵەیە.[١]

- (ئەبو عوبەیدە) دەفەرمووێ: ئەوەی جیاوازی نێوان عوشر و خەراج دەردەخات و دەیسەلمێنێت، کە دوو حەقی لێك جودان، ئەوەیە: کە عوشر لە بوارێکدا سەرفدەبێت و خەراجیش لەبوارێکی تردا.

خەراج بۆ جەنگاوەران و نەوەکانە، عوشریش زەکاتە بۆ هەشت پۆلەکەی زەکات سەرف دەبێتەوە، کە خوای گەورە لە ئایەتی زەکاتاندا باسی فەرموون: ﴿۞ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ ٦٠﴾ التوبة: ٦٠.

(لەیسی کوڕی سەعد - رحمه الله) دەیفەرموو: عوشر فەرزنییە، لە کاتێکدا کە خۆی عوشری زەوی و زارەکەی خۆی لەگەڵ خەرجیدا دەردەکرد.[٢]

---

(١) هەمان سەرچاوەی پێشوو: (ل ٨٩).

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

(ئیبنو عەباس - خوا لێی ڕازی بێت) دەیفەرموو: (حەز ناکەم زەکاتی موسوڵمان و جزییەی کافر لەسەر موسوڵمانانێك دابنرێت).[1]

٣- حوکمی کڕینی زەوی و عوشر لەلایەن زیممیەوە چییە؟

(ئیمامی ئەبو حەنیفە و ئەبو یوسف) دەفەرموون: ئەگەر زیممی زەوی عوشری کڕی سزاکەی ئەوەیە: کە عوشری لەسەر دوو بەرامبەر بکرێت.

(ئیمامی مالیك) دەفەرموێ: هیچی لەسەر نییە، چونکە، ئەگەر زیممی زیادە بدات، دەبێتە خێر، خێریش لەسەر موسوڵمانانە، نەك لەسەر زیممی، زەکات و خێروخێرات موسوڵمان و سامانی پاڵفتە دەکەن، زەکات لەسەر موسوڵمان فەرزە، بەڵام زیممی ناگرێتەوە.

ئەوکەسەی زەوییەکەی بە زیممیەکە فرۆشتووە نەدەبوو بیفرۆشێت، چونکە زەکاتی زەوی لەدەست موسوڵمانان داوە، کە لای خۆی بوایە، دەبوو زەکاتی بدات، کە کەوتۆتە لای زیممی زەکاتی لەسەر نەماوە.

شەرعناسانی حەنەفی لە پێناسەی زەوی خەراج دا دەفەرموون: هەر خاکێك بە جەنگ فەتح کرا و بڕیاردرا خەڵکەکەی بەڕێوەی ببەن و، ڕێکەوتنی لەسەرکرا (لە نێوان موسوڵمانان و ئەواندا)، ئەوە خاکی خەراجە.

خەراجیش دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: خەراجی شەریکی (خراج مقاسمة): ئەو زەوی و زارەیە، کە بەدەست ئەهلی زیممەوەیە، بەڵام لەگەڵ خەلیفە /دەوڵەتی ئیسلامیی ڕێککەوتون، کە بەشێك لە بەرهەمەکەی بۆ دەوڵەت دەبێت.

جۆری دووەم: خەراجی پشکی جێگیر (خراج موظف): ئەوەیە: کە پشکێکی

---

(١) هەر هەمان سەرچاوە و لاپەڕەی پێشوو.

نەگۆڕی بەرهەمی زەوی و زارە، کە ساڵانە دەدرێتەوە دەوڵەت، ئەگەر بەرهەمی زەویەکە کەمی کرد، ئەم خەراجەش کەم دەکات.

ئەگەر زیممی خاوەنی زەوی خەراجی موسوڵمانبوو، خەراجی زەویەکەی هەر لەسەر دەمێنێت.

ئەگەر زەویەکە، یان بەرهەمەکەی تووشی ئافات بوو، وەکو: لافاو و سوتان و تەزرە و کوتان و سەرمابردی و هاوشێوەیان (کە دەستی مرۆڤی تیدا نییە) خەراجی لەسەر نامێنێت.

موسوڵمان بۆی هەیە زەوی خەراج لە زیمیی خاوەن بکڕێت، بەڵام دەبێت ئەویش خەراجیەکەی بدات.

* * *

لەوەی ڕابورد دەردەکەوێت: کە جۆرە زەوی و زارێك هەیە، کە موسوڵمانان لەسەر حوکمی ڕاکۆن (متفق) ،کە باجی خەراجەکەی بۆ بەیتولمال دەبێت، لە بەرژەوەندی موسوڵماناندا سەرف دەکرێت.

هەموو باسێکی تەفسیلی ئەم جۆرە زەویانە وا لە کتێبە فقهییەکاندا.. یەکەمین کاری دەوڵەتی ئیسلامیی دەربارەی ئەم زەویانە دیاریکردنیانە، پاشان وەرگرتنی پشکی بەیتولمال لێیان..

هەر ئەمە خۆی بەسە بۆ چارەسەری ئەو کێشانەی زەوی و زار، کە لە زۆر وڵاتی ئیسلامیی پێی دەڵێن: کێشەکانی زەوی (مشكلة الأرض)، بەڵام چونکە ستەمکاران ئەحکامەکانی میرات و زەکات و خەراج و عشوریان پەکخست و، یاسای کوفرییان هێنایەجێ، ئەو هەموو کێشانەی زەوی و زار هاتنە گۆڕێ و زەوی و بەرهەمی بووە مەیدانی ململانێ و ڕاپسکاندن، کە دەوڵەمەند هەژار هەڵدەلوشێ و زۆردار هەموان دەچەوسێنێتەوە و، دەوڵەتیش لە هەموان دەدزێت!

زیان لێکەوتووی گەورەش خەڵکە داماو و بێچارەکەیە ،کە مافیان لە دوو لاوە خوراوە، لە لایەکەوە لەلایەن چەوسێنەرانیانەوە و لە لایەکی ترەوە، کە بەیتولمال نەماوە پێداویستیان دەربکات، کە ویستراوە کێشەکە چارەسەربکرێت بەغەیری ئیسلام ویستراوە.

ئەوەش ئەوەندەی تری ستەم و دەستدرێژی شەرعاندووە! بزاڤی ئیسلامییی سەردەم لەو کێشانەی رابردوو بەرپرس نییە، ئیسلام لێیان بەرپرس نییە، مەگەر هێشتا تەواو نەبووبن و بەردەوام بن، بەڵام هەرکەسێك بەرپرسە لە خۆقوتارکردنی، هەریەك بەو شێوەیەی لە توانایداهەیە، بەڵام کاتێك سایەی شەرع بەسەر هەمواندا دەکشێت (ان شاء الله)، ئەوکاتە هەموو رزقی حەڵاڵی خۆیان وەردەگرت.

خاڵی دووەم: عشوور (گومرگ):

شەرعناسان بە دوو شت دەڵێن :عشوور:

١- عوشری ئەو زەویانەی بەباران ئاو دەدرێن، ئەم زەکاتە لەسەر موسوڵمانانە، لێیوەردەگیرێت و وەکو زەکات بەسەر پۆلە موستەحەقەکانی زەکاتدا بەشدەکرێتەوە.

٢- عوشر، کە لە خەڵکی دارولحەرب وەردەگیرێت کە دێنە وڵاتی دارولئسلامەوە و بازرگانی دەکەن، یان هەرجۆرە چالاکیەکی تری کاسبی، ئەم جۆرە عوشرە تاڕادەیەکی زۆر وەکو گومرگی ئەم زەمانەیە.

ئەم سامان و پارەیەی عوشر دەچێتە بەیتولمالی گشتییەوە.. بۆ ئەوەی ئەمە جۆرە عوشرە زیاتر بزانین و هەست بە کاریگەریەتی و وەرگرتن و گەیاندنەوەی بکەینەوە، چاك سەرنج بدەینە ئەم بەسەرهاتە مێژووییە، کە لە کتێبی (السیاسة والاقتصاد في التفكير الإسلامي)یەوە وەرمانگرتووە: عشور لەو واریداتانە نین، کە قورئان باسی کردوون، بەڵکو ئیجتهادی یاوەرانە، لە سەردەمی سەیدنا

عومەردا (خوا لێی ڕازی بێت) بوو بە ڕێسای حوکمڕانی.

(ئەبو یوسف) بەسەرهاتی ئەوە ئاوا دەگێڕێتەوە:[1] خەڵکی مەنبەج (لەسووریای ئیستایە) نامەیان بۆ عومەری کوڕی خەتاب (خوا لێی ڕازی بێت) نووسی، کە با بێینە وڵاتەکەتەوە، بازرگانی خۆمان دەکەین و عوشری خۆتانمان لێوەربگرن.

سەیدنا عومەر ڕاوێژی بەیاوەرانی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) کرد، ڕەزامەندیان بۆ دەربڕی، ئەویش وەڵامی ئیجابیی (بە باشە) دانەوە، ئەوە یەکەمین عوشر بوو، کە لەسەر خەڵکی دارولحەرب دانرا.

(یەحیای کوڕی ئادەم) دەگێڕێتەوە،[2] کە (ئەبو موسای ئەشعەری - خوا لێی ڕازی بێت) نامەی بۆ سەیدنا عومەر نووسی: کاتێك بازرگانە موسوڵمانەکان دەچنە دارولحەرب، عوشریان لێ وەردەگیرێت.

سەیدنا عومەر بۆی نووسیەوە: تۆش عوشر لە بازرگانانی ئەوان وەربگرە، هەروەکو ئەوان لە بازرگانانی موسوڵمان وەردەگرن).

دەشێت لەم دوو دەقەوە ئەو پاڵنەرانە بزانین، کە بوونە هۆی هاتنەکایەی عوشر، کە وادەزانین ئەمانەن:

١- مادام بازرگانە موسوڵمانەکان، کە دەچنە دارولحەرب دەبێ عوشر بدەن، کەوابوو: دەبێت ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامیی ئەو زیانە بەوە قەرەبوو بکاتەوە ، کە ئەوانیش، کە بۆ بازرگانی دێنە دارولئیسلام دەبێ عوشر بدەن (ئەوانیش زۆرتر دەهاتن و دەمانەوە).

٢- ئەو بازرگانە غەیرە موسوڵمانانە، کە دێنە دارولئیسلام ئەمانی تەواوی

(١) الخراج: (ل ١٦١-١٦٢).

(٢) يحيى بن آدم: الخراج: (ل ١٧٣). هەروەها (الخراج)ـی أبو يوسف: (ل ١٦١).

ئوممەت و دەوڵەتیان بۆ دابین دەبێت، جگەلەوەی پۆلیس پاسەوانی خۆیان و کاڵا و ڕێگاوبانیانە، دادگاش کێشەیان بۆ یەکلایی دەکاتەوە و، ناهێڵێت مەزڵوم بین، جا با ئەوانیش بڕێك لە سامان و پارەیان (عوشر) بدەنە بەیتولمالی موسوڵمانان، مادام ئەوەندە سوود لە ئەمانی ئوممەت و دەوڵەت دەکەن.

٣- موسوڵمانان زەکات و خێر و پارە و سامانی تر، لە کاتی پێویستی ئوممەت و دەوڵەتدا دەدەنە بەیتولمال، کە بۆ بەرژەوەندیی گشتی بەکاردێتەوە، کەوابوو: بازرگانە موسوڵمانەکان ئیلتیزاماتێکی دارایی و ئابووریان هەیە و، بڕێك لە سامان و ماڵیان دەڕوات، جا کە بازرگانانی دارولحەرب بێنە وڵاتەوە ،وەك هەمان بازرگانانی موسوڵمانان بکەن، هیچیش (باج) نەدەن.

کەوابوو: کێبڕکێیەکی لاسەنگ و نابەرابەر لە بازاڕدا بۆ بازرگانە موسوڵمانەکان دروست دەبێت، (مونافیس)یان لە وڵاتی خۆیان بۆ پەیدا دەبێت، کە بەهەرزانتر دەتوانن کاڵا بفرۆشن و زیاتریش قازانج بکەن، چونکە (باج) نادەن وەکو موسوڵمانان.

کەوابوو: دانی (عوشر) پارسەنگی بازاڕ ڕادەگرێت و بازاڕی موسوڵمانان ناخات و ،کێبڕکێی (ناشەریفانە) دروست نابێت.

دەشێت ئەمانە پێکەوە یان پاڵنەری تریش هەبووبن، بووبنە هۆکاری داهێنی عوشر لەسەر بازرگانانی دارولحەرب، کە لە دەرەوەی وڵات دێن، زیممیی وڵاتیش نیوەی ئەوان عوشر دەدات، چونکە جزیەشی لەسەرە.(١)

بەڵام ئایە عوشر لە بازرگانییەکە وەردەگیرێت، یان لە بازرگان؟

بەمانایەکی تر: ئایا بازرگانی دارولحەرب هەر جارێك، کە دێتە وڵاتمان، دەبێ عوشر بدات، یان یەکجاری ساڵانە دەیدات و، تەواو، یا زیاد لە جارێکێش بێت و بڕوات.

(١) بۆ زیاتر شارەزابوونی کاریگەریی ئەم باجە، بڕوانە: أبو یوسف: الخراج (ل ١٥٩-١٦١).

ئەم دێر و هەڵوەستەی خوارەوە ،کە بڕیاری سەیدنا عومەرە (خوای لێ ڕازی بێت) دەبێتە ڕێسایەکی مەحکەم بۆڕێکخستنی ئەم ڕەفتارە بازرگانیە:

(زیادی کوڕی حەدیر) دەفەرموێ: عوشری (بەنو تەغلیب)م وەردەگرت، هەرجارێك بهاتبایە (بۆ دارولئیسلام)، عوشرم لێوەردەگرتن،تا پیرێکیان چووە خزمەت (عومەری کوڕی خەتاب) و عەرزی کرد ،کە زیاد لە هەموو هاتنێکماندا عوشرمان لێوەردەگیرێت.

سەیدنا عومەر فەرمووی: ئەوەندەت بەسە.

پاشان سەیدنا عومەر لەناو کۆمەڵەیەکدابوو، کابرا هاتەوە خزمەتی و عەرزی کرد: جەناب! من پیرە مەسیحییەکم.

سەیدنا عومەر فەرمووی: منیش موسوڵمانێکەم، فەرموو.

کابرا باسی عوشرەکەی کردەوە، سەیدنا عومەر فەرمووی: باشە، ئەوەندەی داوتانە بەسە.

(زیاد) دەفەرموێ: ئیتر نامەیەکی بۆ نووسیم، کە لەساڵێکدا جارێك عوشریان لێوەربگرە.[1]

ئەمە ئەوە دەگەیەنێت: کە عوشر ساڵانە دەدرێت، ساڵی جارێك، با کابرای بازرگان زیاتر لەجارێکیش بێت و بڕوات، بەڵام ئەمە لەگەڵ چۆنییەتی بازرگانییەکەدا ڕێك نایەتەوە، چونکە عوشر بە بازرگانیەکەوە بەندە، لەسەر ئەوە، نەك لەسەر کابرای بازرگان.

بازرگانەکە چەندەها جار بێت و بچێت، هیچی لەسەر نییە، بەڵام، کە بۆ

(١) یحی بن آدم: الخراج (ل ٦٨)، أبو یوسف: الخراج (ل ١٦٣).

بازرگانی هات، عوشری دەکەوێتە سەر، کەوابوو: هەر جارێك کە بە کاڵا و باری نوێوە دێت، عوشرێکی نوێی دەکەوێتە سەر، با ماوەی نێوان هاتنەکانیشی کەم، یان زۆربێت.

ئەم بۆچوونە دەقێکی تر دەیسەلمێنێت، کە (ئەبو یوسف) لە (الخراج)دا هێناویەتی، دەفەرمووێ:(...پاشان: (ئەو بازرگانیەی عوشرەکەی لێداوە) ،ئەگەر هەر لەو ساڵادا بێت و بڕواتەوە، جارێکی تر عوشری لێنادرێتەوە، با چەند جاریش بێت و بڕوات)[١]، مادام یەك بار و کاڵا و جۆرە هەوجارە.

ئەم دەقە ڕۆشنە، کە هەر بار /پاڵە بازرگانییەك هاتە دارولئیسلامەوە عوشری لێدەرکرا، ئیتر لەو ساتەوە جارێکی تر عوشری لێنادرێتەوە، بەڵام ئەگەر هەندێکی فرۆشرا و هەندێکی لێ هەڵگیرایەوە بۆ ساڵی داهاتوو دەبێت عوشری لێبدرێتەوە.

هەر بار و پاڵە بازرگانیەکی تری هەمان بازرگان، کە دێتە وڵاتەوە دەبێ عوشری خۆی لێبدرێت.

ئیجتهادی ئیسلامیی لەو سەردەمەوە قەبارە و سەرمایە (نرخ)ی ئەو بازرگانییەی دیاری کردووە ،کە عوشری لێدەردەکرێت، کە دەبێت لانی کەم بایی دووسەد درهەم، یان بیست مسقاڵ بێت. [٢]

ئەوی هەر لە بازنەی عوشردایە ئەو باجەیە، کە لەو کەشتیانەوە وەردەگیرا، کە بە کەناری دارولئیسلامدا دەهاتن و دەچوون.

هەیانبوو عوشری بەسامان دەدا و هەشیانبوو بە پارەیی، لە(یەمەن) عوشر لە هەموو کەشتییەك وەردەگیرا ،کە مسك و کافور و عەنبەر و سەندول و بەهارات

(١) أبو یوسف: الخراج (ل ١٥٩).
(٢) هەمان سەرچاوە: (ل ١٥٨).

و چینی لە هیندستانەوە دەهێنا، یان دەبرد بۆ وڵاتانی تر (ئەفریقیا، یان ئەوروپا).

ئەندەلوسییەکانیش لە میناکانی (جەبەل تاریق) عوشریان لە بازرگانی کەشتی وەردەگرت.

کاتێك فەرەنگەکان (ئەوروپایی) بە شارەکانی باشووری (ئەندەلوس)دا کاڵایان دەگواستەوە عوشریان دەدا بە موسوڵمانان.

فەرەنگەکان دەڵێن: وشەی (Tariff) ناوی ئەو عوشرەیە، کە لە شاری(طريف)ی ئەندەلوس لە کەشتییەکان وەردەگیرا، ئەو زەمانە هەر کەسێك لەو شارە عوشری دەدا ،پسولەی باجدانی وەردەگرت، ئەوە بەناوی باجی (تەریف)ەوە ناسرا، تا سەرئەنجام لە زۆر بەکارهێناندا هەر دەوترا :(تەریف)ی لێدراوە/لێنەدراوە، وشەی (باجی) لێ لادرا.[1]

ئەمەی کە باسکرا ئەوە دەسەلمێنێت: کە باجی عوشرییە بەهۆی دوو پاڵنەرەوە دامەزرا:

یەکەمیان: دەوڵەتانی تر عوشریان لە بازرگانە موسوڵمانەکان وەردەگرت، کە دەچوونە وڵاتیانەوە.

دووەمیان: ڕێگادانمان بە هاتنی بازرگانی خەڵکی دارولحەرب بۆ دارولئیسلام، کە قازانجیان دەکرد.

لەو سەردەمەدا ئەم کاروبارانە ڕۆشنبوون، ڕێساو ئەحکامەکان یاسای ڕێکسختنی ژیانی تاك و کۆی کۆمەڵگە و، دەوڵەتی ئیسلامیی بوون، موسوڵمانان یەك دەوڵەتیان هەبوو (گەرچی ئیماراتی جیاوازیشیان هەبوو) لە نێوان وڵات و هەرێم و ناوچەکانی دارولئیسلامدا، بەرەبەست نەبوو (هەموو

---

(١) جورجی زێدان: تاريخ المدن الإسلامي (١/٢٣٥).

کەسێك موسوڵمانان و غەیرە موسوڵمان پێیدا دەهاتن و دەچوون)، ئەم دوو خاڵە ئاسان ڕۆژانە مومارەس دەکرا..

عوشر وەرگرتن ببوو بە ڕەفتارێکی ڕەسمی ڕۆژانەی دەوڵەتی،بەڵام ئێستا هەموو شتێ گۆڕاوە، ژیان ئاڵۆزتر بووە، سنوور و بەربەست لە نێوان وڵات و هەرێمی موسوڵمانانداا بێشومار زیاد بووە، موسوڵمانان لە دارولحەربەوە کاڵای جیاواز دەهێنن و، کاڵای وڵاتی موسوڵمانانیش دەنێردرێتە وڵاتانی دارولحەرب، هەردوولا کاڵایەکان گومرگ دەکەن، زۆر کاڵا هەیە باجی زیاتری لەسەر دادەنرێت، تا نرخی بەرز ببێتەوە و زۆر ڕەواجی نەبێت، تا کێبڕکێ (منافسە)ی کاڵای بەرهەم هێنراوی وڵاتی خۆی نەکات، یان بۆ ئەوەی هەموو چین و توێژیك نەتوانێت بیکڕێت، یان بە پاڵنەری تر.

ئێستا گومرگ زۆر بەرفراوانە جێگای عوشری گرتۆتەوە، سەدان بڕگە یاسای هەیە، دەیان ڕێکەوتنی نێودەوڵەتی لەسەرە و، هەر ڕێکەوتنێك کاریگەری خراپ/چاکی هەیە..

ئەمانە هەمووی سەرنجدانەوەی نوێ و فەتوای نوێی ڕێنیشاندان دەخوازێت.. کە دەشێت شەرعناسی سەردەم دیراسەی بکەنەوە و، ڕای نوێی لەسەر دەربڕن، ئێمەش لێرەدا ئەمە بۆ سەرچاوە فیقهییەکان جێدەهێڵین.

خاڵی سێیەم: واریداتی کانزاکانی ناخی زەوی:

(ئیمامی شافیعی- رحمه الله) دەفەرموێ: (هەموو کەرەستەیەکی دیار، وەکو: نەوت و قیر و گۆگرد و مۆمیا و بەرد، کە موڵکی تایبەتی کەسێك نەبن، کەس بۆی نییە بیکاتە موڵکی خۆی و لە خەڵکی تری بگرێتەوە، خەلیفە و دەسەڵاتدارانی ئیسلامییش بۆیان نییە بیکەن بە موڵکی خۆیان، چونکە حوکمی ئەمانە هەمووی وەکو ئاو و گیایە).

مەزهەبی (ئیمامی مالیك - رحمه الله) دەفەرموێ: (کانزا شلەمەنی بێت، یان سفت و ڕەق وەکو نەوت، یان وەکو زێڕ و زیو و مس و هاوشێوەیان؛ موڵکی ئوممەتەکەن، با لە پارچە زەوی موڵکی کەسێکیشدا بدۆزرێنەوە، چونکە ئەوانە بەشێك نین لە خاکی موڵکەکە..

ئەوانە گشتین و ئوممەت خاوەنیانە)، ئەم بۆچوونەی مەزهەبی(مالیك) بوارێکی بەرفراوان و بەرپرسێتییەکی گەورە دەخاتە سەر شانی دەوڵەتی ئیسلامیی، کە دەبێت - بەو سیفەتەی ،کە نوێنەری ئوممەتی ئیسلامییە - بکەوێتەوە بەرهەمهێنان و باش بەکارهێنانی هەموو کەرەستەیەکی خاوی سەر زەمین و، ناخی زەمینی دارولئیسلام و وەکو پێشتر ڕوونمان کردەوە، خاوەنییەتی خۆیان بۆ بنوێنێت و بکەوێتە پڕۆژەی سوودبەخشی بەکارهێنانی خێر و بێری زەمین، بۆ بەرژەوەندی گشتی کۆمەڵگەکەی..

پێشتر لە زۆر شوێندا ئاماژەمان بەوەدا، کە ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامیی، دەبێت وزە و توانا و شارەزایی خۆی هەبێت، بۆ دەرهێنانی خێروبێری وڵاتانی موسوڵمان و خستنە خزمەتی خەڵکی بەشێوەیەك، کە موحتاجی شارەزایی دەرەکی نەبن.

شارەزابوون لە هەموو زانستییەك، فەرزی کیفایەیە (فەڕزە لەسەر ئوممەت

بەگشتی نەك تاك تاكی موسوڵمانان، بەڵام ئەگەر بەدەست نەهێنرا، هەموو تێیدا گوناحبار دەبن)، لەهەر شتێکدا ئوممەت و دەوڵەت نەگەیشتبوونە ئاستی شیاویەتیی، یان (بەس)ێتیی و ناچاربوون هاوکاری و یارمەتی غەیرە وەربگرن، نابێت بەشێوەیەك بێت،کە تەنازولی لە ماف تێدابێت، یان ئیستیغلال، چونکە هەر جۆرە ماف فەوتانێك، یان ئیستیغلالێك حەڕامە و، گرێبەستەکە باتڵە و مافی ئوممەتە ڕەخنەی لێبگرێت پێیان ڕاستبکاتەوە.

بەهەرحاڵ ڕێسا شەرعییەکان جەخت لەوە دەکەنەوە، کە خاوەنییەتیی و بەکارهێنان و بەرهەمهێنانی هەموو موڵکێکی گشتیی، لە سیستمی ئیسلامییدا مافی دەوڵەتە..

ئەمە لەم سەردەمەدا، دەوڵەتی ئیسلامیی زیاد لە ڕادەی (بەسێتی) دەوڵەمەند دەکات، چونکە جیهانی ئیسلامیی پڕە لە خێر و بەرەکەتی کەرەستەی خاو.

ئەوە وەبیربهێنینەوە ،کە پێنجیەکی هەموو ئەم کەرەستە خاوانە، خۆیان و سەرمایە و قازانجیان ،مافی هەژاران و نەدارانی کۆمەڵگەن (بە موسوڵمان و کافریانەوە)، چونکە هەموویان لە بازنەی (ریکاز) دان، دیسان ئەوەشمان لەبەرچاوبێت، کە ئەم موڵکە گشتیانە، موڵکی خەلیفە و کاربەدەستانی دەوڵەت نین و نابن، چونکە مافی هەموو ئومەتەکەیە لەهەر وڵات و هەرێم و ناوچەیەك بن..

خاڵی چوارەم: میراتی بێکەسان:

خاوەنی کتێبی: (السیاسة والإقتصاد في التفكير الإسلامي) ئاماژە بە واریداتێکی تری بودجەی دەوڵەتی ئیسلامیی دەدات، کە بریتییە لە: میراتی ئەو کەسانەی دەمرن و، میراتگریان نییە و مافی کەسیان بەسەرەوە نییە، دەفەرموێ: (میراتی ئەو کەسە بێ کەسانەی دەمرن، یان ئەو ماڵ و سامانە میراتە باقییەی

دوای دەرکردنی پشکی هاوسەرە زیندووەکەی لێدەردەچێت و میراتگری تر نییە؛ باقی میراتەکە دەچێتەوە بۆ بەیتولمالی دەوڵەت.

هەروەها ئەو ماڵ و سامانەی نازانرێت خاوەنی کێیە، وەکو ماڵ و سامانی کەسێك هەڵاتووە و، چۆتە ناو موشریکانەوە، یان ئەو ماڵ و سامانەی - لەبەر هەر هۆیەك بێت - کەسێ خۆی نەکات بە خاوەنی، چونکە گومانی لێدەکرێت (دزرا بێت یان دۆزرابێتەوە یان...). هەروەها ماڵ و سامانە دۆزراوەکە خاوەنی نادۆزرێتەوە.

ڕێسای ئەم بوارە ئەوەیە: هەر ماڵ و سامانێك خاوەنی نەبوو، ئومەت دەبێتە خاوەنی، چونکە دەبێت بخرێتە سەر بەیتولمال.

خاڵێکی بیرخستنەوەی تریش، کە یاوەران (خوا لێیان ڕازی بێت) دوای کۆچی دوایی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، پشکی زەکاتی (والرسول وذي القربى...)یان خستەوە سەر بەیتولمال و بوو بە بڕیار ،کە بۆ کڕینی چەك و تفاقی جیهاد و خزمەتی سەربازییی بێت، لەو لاوەش هەموو پێداویستیی خزمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، لە بەیتولمالەوە دابین دەکرێت...

خاڵی پێنجەم: موصادەرەی شەرعیانەی سامانی تاوانباران:

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (ومن منعَها فإنَّا آخِذوها وشطرَ مالِه عَزمةً من عزَماتِ ربِّنا عزَّ وجلَّ ليسَ لآلِ مُحمَّدٍ منها شيءٌ)[1].

واتە: ئێمە ئەو زەکاتە ،کە فەڕزە هەر وەردەگرین، هەرکەسێك نەیدات لێی وەردەگرین و نیوەی سامانەکەشی دەبەین ،کە ئەمەش حەق و واجبێکە لەلایەن خوداوە، هیچیشی بۆ کەسوکاری محمد (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لێ حەڵاڵ نییە.

(١) ئەبو داود (١٥٧٥)، نەسائی (٢٤٤٤)، ئەحمەد (٢٠٠١٦)، لەفزەکەش هی ئەبو داودە.

لەم دەقە ئەوە حاڵی دەبین: کە هەر کەسێك زەکاتەکەی نەدا و ڕێی لێگرت، زەکاتەکەی لێ دەسەندرێت و، بڕێکی زیادەش لە ماڵ و سامانیشی موسادەرە دەکرێت، تا تەمبێ ببێت و جارێکی تر ڕێ لە وەرگرتنی نەگرێت، ئەم سامانە زیادە وەرگیراوە بۆ بەیتولمال دەگەڕێتەوە، والله اعلم.

مەسەلەیەکی گرینگ لێرەدا هەیە، کە دەبێت بخرێتە بەرچاوان، ئەویش ئەوەیە: کە سەرەنجامی وەلانانی حوکمی ئیسلامیی لە وڵاتانی جیهانی ئیسلامییدا ،کەسانێکی زۆر هەن ساڵەهایە زەکاتیان نەداوە، هەر ساڵ بەسەر ماڵ و سامان و پارەیاندا دێت و دەڕوات، بێئەوەی زەکاتەکەی لێ بدەنە هەژار و داماوانی ئوممەت، ئەگەر خوا کردی و دەوڵەتی ئیسلامیی دامەزرایەوە و سەلمێنرا، کە کەسێك زەکاتی ساڵانەی خۆی نەداوە،ئەوا زەکاتی هەموو ساڵانی ڕابوردووی لەسەر حسێب دەکرێت و، لێی وەردەگیرێت و سزای تەمبێدانیشی دەبێت (چونکە زەکاتدان پەیوەندی بە مافی هەژارانی موستەحەققەوە هەیە، نەك بە هەبوونی دەوڵەتی ئیسلامییەوە، ئەم ماڵ و سامانەی موصادەرە کراوە دەگەڕێتەوە بۆ بەیتولمالی گشتی موسوڵمانان).

دیسان سامانی موصادەرەکراوی تریش هەیە، کە دەخرێتەوە سەر بەیتولمال، لەوانە:

- موصادەرەکردنی سامانی سووکاریی و پارەی بانق، دوای جیاکردنەوەی سەرمایە و پارەی خەڵکی و گێڕانەوەی بۆیان، ئەوەی دەمێنێتەوە و قازانجی مامەڵە سووکارییەکانی بووە ،موصادەرە دەکرێت.

- موصادەرەکردنی پارە و سامانی گۆرانیبێژ و مۆسیقاژەن و ئەکتەر و سەماکار و لەشفرۆشان و هاوشێوەیان، کە بەڕێگەی حەڕام پێکیانەوە ناوە و دەوڵەمەندبوون، بەشی(بەس)ێتیان دەدرێتی و کاری گونجاوتریان بۆ دەدۆزرێتەوە، بەڵام سامانە حەڕامەکەیان موصادەرە دەکرێت و، دەخرێتە سەر بەیتولمال.

- پارەی قومار و قومارخانە و مەلها و هاوشێوەیان موصادەرە دەکرێت، دوای ئەوەی بەشی (بەس)ێتیان دەدرێتەوە و دەخرێنە سەر کار و کاسبی حەڵاڵ.

پارەی مورتەد و مولحید و بێدین و زەندەقەکان و هاوشێوەیان، کە لەم زەمانەدا زۆر و دەوڵەمەند کران! لەگەڵ ڕەچاوکردنی راجوێیی شەرعناساندا، کە ئایا سامانیان هەمووی بۆ بەیتولماله، یان هەیانە بەشێکی بۆ وەرەسەکان دەبێت، چونکە ئەوە حیساب دەکرێت پێش مورتەدبوونی چی هەبووە و دوای مورتەدبوونی چی پەیدا کردووە؟

ئەما ئەو کەسەی، هەر لە سەرەتاوە لەسەر پاشگەزبوونەوە لە دین گەورەبوو، گومانی تێدا نییە ،کە ماڵ و سامانی موصادەرە دەکرێت.

- هەروەها موصادەرەکردنی ئەو ماڵ و سامان و پارانەی دڵنیا دەبین،کە لە ڕێی حەڕامەوە پەیداکراون، وەکو: پارەی ڕۆژنامەو گۆڤاری ڕووت و ئەوانەی کافری شەڕانی دوژمنان پارەیان داونەتێ بۆ دامەزراندنیان.

- موصادەرەکردنی پارە و سامانی ئەو سیاسەتمەدارانەی،کە بەشێوەی غەیرە شەرعی پەیدایان کردوون، وەکو: بەرتیل و واسیتەکاری و ئیستیغلالکردنی پلەوپایە و...هتد.

بێگومان سەلماندنی ئەمانە یەکەمین هەنگاوە، ئەمەش لێکۆڵینەوە و بەدواداچونی وردەکارانە دەخوازێت، پێشئەوەی بڕیاری موصادەرەکردنەکە دەربچێت و جێبەجێبکرێت، نەبادا دەستدرێژیی بکرێتە سەر ماڵ و سامانی حەڵاڵی خەڵکی، چونکە ئیبنو عومەر (خوای لێ ڕازی بێت) فەرموودەیەکی (مەرفوع)ی ڕیوایەت کردووە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەیفەرموو: (فإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُماتٌ يَومَ القِيامَةِ).[1]

---

(١) موسلیم (٢٥٧٨)، بوخاری بەکەمێك جیاوازییەوە (٢٤٤٧).

واتە : ستەمکاریی لە ڕۆژی قیامەتدا تاریکستانییە بۆ ستەمکار.

ڕیوایەتیش هەیە، کە دەیسەلمێنێت، کە سەیدنا عومەر (خوای لێ ڕازی بێت) ویستوێتی نیوەی سامانی کەسانێك موصادەرە بکات..

ئەمە بەشێوەیەکی کورت باسێکی موصادەرەکردنی شەرعییانەی ماڵ و سامانە، کە دەبێ زۆر مەرجی تێدا ڕەچاو بکرێت، بەتایبەتی لە ڕووی جۆر و چەندێتییەوە، ئێمەش لێرەدا، کە باسمانکردووە بۆ بەرچاوڕوونی و دیراسەکردنێکی قوڵتر و گشتگیرترێتی..

بەهەر حاڵ، هەموو حوکمێك لەم بوارەدا دەبێت، وەکو هەموو بڕیارێکی تری شەرعییانە، پشت بە بەڵگە ببەستێت و بڕیاری کۆتایی موصادەرەکردن بگەڕێتەوە لای خەلیفە و نوێنەرانی دادپەروەری، بێگومان موصادەرەکردنی سامانیش سەرچاوەیەکی واریداتی بەیتولمالی دەوڵەتی ئیسلامیی دەبێت، کە دادەمەزرێت (إن شاء الله).

خاڵی شەشەم: جزیە:

خاوەنی کتێبی: (السياسة والإقتصاد في التفكير الإسلامي) دەربارەی جزیە دەفەرمووێ: (کورتمان کردووەتەوە):

خەراج بەئیجتیهادی سەیدنا عومەر (خوای لێ ڕازی بێت) چەسپا، خەراج بێگومان جیاوازە لە (جزیە)، کە بە ئایەتی قورئان چەسپاوە، وەکو، کە خوای گەورە دەربارەی دەفەرمووێ: ﴿ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾ التوبة: ٢٩.

واتە: جەنگ بەرامبەر ئەو كەسانە بەرپابكەن، كە باوەڕیان بە خوای گەورە و بە ڕۆژی دوای نەهێناوە و، ئەوە بە حەڕام دانانێن، كە خوای گەورە و پێغەمبەرەكەی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بە حەڕامیان داناوە و، دینی حەقی خوایی ناكەنە بەرنامەی ژیان و ڕێباز لەوانەی، كە پێشتر پەیامی خوای گەورەیان بۆچووە، تا یان موسوڵمان دەبن، یان لەسەر دینی خۆیان دەمێننەوە ، بەڵام جزیە زەلیلانە دەست بە دەست دەدەن.

جزیە: بڕێك پارە (باج)ێكە بەپێی (سەر) دادەنرێت، لەسەر هەموو ئەو كەسانە دادەنرێت، كە هاتوونەتە ژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییەوە، بەڵام نەیان ویستووە موسوڵمان بن.

بەپێی فەرمانی ئایەتەكە: ﴿ قَـٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ... ﴾ جزیە لە جولەكە و دیانان وەردەگیرێت و، ڕێ دەدرێن لەسەر دینی خۆیان بمێننەوەو، ئەمما غەیری جولەكەو دیان، ئەسڵ ئەوەیە،كە جزیەیان لێوەرناگیرێت، یان موسوڵمان دەبن، یان ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوەی جیهاد دەبن، چونكە بڕیار لەسەر شیرك و بتپەرستیی، یان بێ دینییان نادرێت.

دەربارەی (مەجوس) ڕیوایەت لە (جەعفەری كوڕی محمد)ەوە لە باوكی بەڕێزییەوە لە (عبدالرحمن ی كوڕی عەوف)ەوە هاتووە، كە دەربارەی دەفەرمووێ: (أشهدُ لَسمِعْتُ رسولَ الله (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) يَقُولُ: سُنُّوا بهم سُنَّةَ أَهلِ الكتابِ)[١].

واتە: شاهێدی دەدەم، كە گوێم لە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بوو، فەرمووی: حیسابیان وەكو ئەهلی كیتاب - جولەكە و دیان- بۆ بكەن.

(١) مالك لە الموطأ (٦٢١)، أبو يوسف/ الخراج (ص١٥٥).

ئاوا ئەم فەرموودە پیرۆزە و ئیجتیهادی یاوەران و پێشەوایانی دین، خەڵکانێکی تریشیان لە مەسەلەی جزیەداندا خستە ڕیزی جولەکە و دیانەکانەوە.

بۆیە دەڵێین: لە مەسەلەی جزیەداندا ،چونکە ئەو خەڵکەی خاوەن دینی تری غەیری جولەکەو دیان بوون، ئیمتیازاتی تریان وەکو ئەوان نەبوو، تەنها لە مەسەلەی جزییەداندا لە ڕیزی ئەوان هەژمار کرابوون، دەنا نەگۆشتی دەستیان (سەربڕاویان) دەخورێت و نەهاوسەرگیرییان لەگەڵدا دەکرێت.

(ئەبو یوسف) دەفەرموێ: جزیە لە هەموو ئەهلی شیرك لە مەجوس و بتپەرست و ئاگرپەرست و ساحیر و داروبەردپەرستی تر وەردەگیرێت، بەڵام لە ئەهلی ڕیددە نا، ئەوانەی لە ئیسلام هەڵگەڕاونەتەوە.

هەروەها لە بتپەرستانی عەرەبیش جزیە قبوڵ ناکرێت، حوکمی ئەمان ئەوەیە: کە ئیسلامییان دەخرێتە بەردەست، ئەگەر موسوڵمان بوون دێنە ڕیزی موسوڵمانانەوە، ئەگەر نا پیاویان دەکوژرێت و منداڵ و ئافرەتیان بە سەبایا دەبرێت.

مەجوسی و بتپەرستان لە خواردنی گۆشتی سەربڕاوی دەستیان و هاوسەرگیری لەگەڵیاندا، وەکو ئەهلی کیتاب نابن، چونکە سیرە و سوننەتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وابوو بەرامبەریان، ئوممەتیش لەسەر ئەو ڕەویە و ڕەفتارە ڕۆیشتووە و کەس ڕاجوێی تێدانەبووە[1].

ئەمما لەلایەنی بارودۆخی سەربازییەوە جزیە - لە ئەسڵی دارشتنی یاسایدا - لەسەر ئەو کەسە فەرز دەبێت، کە ڕازی دەبێت لەژێر سایەی ئوممەت و دەسەڵاتی ئیسلامییدا بژی و لەسەر دینی خۆشی بمێنێتەوە، وەکو ئەوەی لە

(١) ئەبو یوسف: الخراج (ل ١٥٢٠١٥٤). ماوەردی: الأحكام السلطانية (ل ١١٨).

(یەمەن) ڕوویدا، کە (بیلاذەری- رحمه الله) دەیگێڕێتەوە:[١] (خەڵکی یەمەن، کە هەواڵیان پێگەیشت، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) پێغەمبەرێتیی ڕاگەیاندووە و دینەکەی بڵاوبۆتەوە و باڵادەست بووە، وەفدیان ناردە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، جەنابیشی نامەی بۆ نووسین (بڕیاری ڕێبەریی) کە لەم ساتەی موسوڵمان بونیانەوە، هەرچی لەبەر دەستیان دابووە و هەرچی هەیانبووە لەدەست و خاوەنێتیی خۆیان دەمێنێتەوە بە سامان و زەوی و زاریانەوە.

ئینجا نێرراوانی خۆی بۆ ناردن، تا ئەحکامەکانی شەرع و سوننەتی پێغەمبەری خوایان (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بۆ ڕوون بکەنەوە و، زەکاتیان لێوەربگرن و جزیەش لەسەر(سەر)ی ئەو کەسانەیان دابنێن، کە لەسەر دینی دیانیەتی و جولەکایەتیی و مەجووسییەتیی خۆیان دەمێننەوە.

ئەگەر جەنگ لە نێوان موسوڵمانان و غەیرە موسوڵماندا ڕویدا و موسوڵمانان سەرکەوتن، بەزیوەکان دەبنە دەستکەوت (غەنیمەت)ی موسوڵمانان، واتە: دەشێت پیاوەکانیان بکوژرێت، یان کۆیلە بکرێن یان ماڵ و سامان بدرێت بۆ ئازادکردنیان، یان هەروا چاکەیان لەگەڵ دەکرێت و ئازاد دەکرێن، ژن و زارۆکیشیان دەشێت بکرێنە کۆیلە، یان لە بەرامبەر ماڵ و ساماندا ئازاد بکرێن ، یان هەروا بە چاکەو پیاوەتی.

لەم ڕوانگەوە بوو، کە کاتێك خاکی عێڕاق (زەویی ڕەشایی) فەتحکرا، جەنگاوەرە موسوڵمانەکان چاوەڕێ بوون، کە خەڵك و خاکەکەیان لێ بەشکرێت، وەکو پێشتر باسمانکرد، کە سەیدنا (عبدالرحمن ی کوڕی عەوف - خوا لێی ڕازی بێت) بە سەیدنا عومەری (خوا لێی ڕازی بێت) فەرموو: زەوی و

---

(١) فتوح البلدان (ل ٧٥).

علوجەکان لەو سامانانە، کە خوای گەورە بەخشیویەتی[1] (دابەشی بکە)، بەڵام سەیدنا عومەر نە لە خاکی (عێراق)دا وای کرد، نە لە خاکی (شام)دا، بەڵکو ڕاوێژی بە یاوەران کرد و خۆی ئیجتیهادی لە حوکمیاندا کرد، سەرەنجام بڕیاریدا : کە خەڵکی خاوەن زەوی و زاری هەردوو وڵاتەکە لەسەر زەوی و زاری خۆیان بمێننەوە، جزییە بدەنە خەلیفە، یان نوێنەرانی.

(یەحیای کوڕی ئادەم) ئەو بەسەرهاتە ئاوا دەگێڕێتەوە: سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) ویستی خەڵکی سەواد :(عێراق و شام) بەسەر موسوڵماناندا بەشبکات، فەرمانییدا ئاماری خەڵکەکەیان بۆ بکەن، دیتی هەر موسوڵمانێك سێ علوجی بەر دەکەوێت.

بۆیە ڕاوێژی بە یاوەران کرد، کە چۆن ڕەفتار بکات؟

سەیدنا عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) فەرمووی: لێگەڕێ با ببنە موڵکی موسوڵمانان، ئیتر (عوسمانی کوڕی حەنیف)ی نارد، کە جزیەی بەبڕی (چل و هەشت) و (بیست و چوار) و (دوازدە) لەسەر دانان[2].

هەر (یەحیای کوڕی ئادەم) دەگێڕێتەوە: کە لە دوای فەتحکردنی (عێراق و شام)، پیاوماقوڵانیان هاتنە خزمەت سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) و، عەرزیان کرد: ئێمە خەڵکی سەوادین، فارسەکان هاتنە سەرمان، زیانیان زۆر پێگەیاندین، ئەوەی توانیان پێیان کردین، کە بیستمان ئێوە گەیشتونەتە ناوچەکە، دڵخۆش بووین، حەزمان بەهاتنتان کرد!

دەستمان لە هیچدا نەگرتن، تا (فارس)تان هەموو لە خاکمان کردە دەرەوە، ئێستا بیستوومانە، کە دەتانەوێت بمانکەنە کۆیلە، سەیدنا عومەر دوای ئەوەی

(١) ئەبو یوسف: الخراج (ل ٢٩).
(٢) يحيى بن آدم: الخراج (ل ٤٢)، ئەبو یوسف: الخراج (ل٤٣)، بلاذري: فتوح البلدان (ل٢٧٥).

ڕاوێژی بە یاوەرانی کرد، فەرمووی: ئیستا ئەگەر بتانەوێت و حەزبکەن: موسوڵمان ببن، ئەگەر ناشتانەوێ ئەوە جزییە بدەن، ئیتر جزیەدانیان هەڵبژارد[1].

(بلاذري) دەگێڕێتەوە: کە سەیدنا عومەر خەڵکی (سەواد)ی بە ئەهلی زیممە داناوە و جزیەی لەسەر دانان، لەسەر زەوی و زاریشیان خەراجی دانا، نە خۆیانی کرد بە کۆیلە و، نە زەوی و زاریشیانی بەشکرد[2].

بڕی جزیەکەش، جوانترین بۆچوون لەسەری بیروڕای ئەبو حەنیفەیە، کە خەڵکی کردووە بە سێ بەشەوە:

- پۆلی دەوڵەمەند ،کە ساڵانە چل و هەشت درهەمی لێوەردەگیرێت.

- پۆلی مام ناوەند، کە ساڵانە بیست و چوار درهەمی لێوەردەگیرێت.

- پۆلی دەستکورت ،کە ساڵانە دوازدە درهەمی لێوەردەگیرێت.

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: دیاریکردنی جزییە لەدەست والیدایە، کە تەقدیری دەکات.

ئیمامی شافیعی دەفەرموێ: کەمترین بڕی جزییە: دینارێکە و والی بۆی هەیە تەقدیری زیاتر بکات، کە دەبێ ڕەچاوی حاڵەتەکان بکات[3].

- توێژی دەوڵەمەند بریتییە لە: بازرگان و زێڕینگەر و خاوەن زەوی و زار و دوکانی گەورە و پزیشکی ناودار.

- توێژی مامناوەند بریتییە لەو کەسانەی، کە دەرامەتیان لە توێژی دەوڵەمەند کەمترە، یان ئەوانەی ئاستی خۆشگوزەرانیان نەگەیشتۆتە هەبوونی هەموو

---

(١) يحيى بن آدم: الخراج (ل٥٠).

(٢) البلاذري: فتح البلدان (ل٢٧٥).

(٣) الماوردي: الأحكام السلطانية (ل١٢٨)، يحيى بن آدم: الخراج (ل٧٢-٧٣)، ابن عبدالحكم: فتوح مصر (ل٨٧).

شتێکی ڕابواردن و گەشە.. وەکو: بازرگانی نوێ و خاوەن کاڵای ڕەواج کەم و پزیشکێك کە هێشتا ناودار نەبووە.

- توێژی خوارێ بریتییە لەوانەی،کە بە دەست و پلی خۆیان دەرامەتیان دەست دەخەنو وەکو: بەرگدووری و دارتاش و پینەچی[1]...

جزییە، تەنها لە پیاوان وەردەگیرێت، بەمەرجێك سەربەست و ژیر و بەتوانای کار و کاسبی بن، بۆیە جزییە لەسەر ئافرەت و منداڵ نییە، لەسەر شێت و گێل و کۆیلە و هەژار نییە[2]..

هەروەها لەسەر پەککەوتە و نوقسان و پیر نییە، لەسەر ڕاهیب و پیاوانی دینی نییە، کە گۆشەگیر و خۆی بۆ (خواپەرستیی) ساغکردۆتەوە، چونکە ئەمە خۆی یارمەتی دەدرێت و خەڵکی خێری پێدەکات، ئەما ئەگەر دەوڵەمەند بوون و پارەی خۆیان زۆربوو جزیەکە دەدات[3]. [وەکو ئەوانەی لەمانەن بەڵام میراتی زۆریان بۆ ماوەتەوە].

سەیدنا عومەر نامەی بۆ والییەکانی نارد، کە جزییە لەسەر کەسێك دانەنێن، کە هێشتا بالغ نەبووە.

(یەحیای کوڕی ئادەم) دەفەرموێ: ئەوە مانای وایە :کە جزیەکە لەسەر زارۆك نییە، ئەمەش ئاشکرایە یاوەرانی ئێمە دەیزانن[4].

(ماوەردي- رحمه الله) بە تەفسیل ئەمە شیدەکاتەوە و جزیە وردەکارانەتر پلەپلە دەکات، هەر کەسێك پێش تەواو بونی ساڵەکە بمرێت، بە قەدەر ماوەی ژیانەکەی ئەو ساڵەی لە میراتەکەی وەردەگیرێت، هەر کەسێك لەو ساڵەدا

(١) ئەبو یوسف: الخراج (ل١٤٨).
(٢) الماوردي: الأحكام السلطانية (ل١٢٨).
(٣) ئەبو یوسف: الخراج (ل١٤٦).
(٤) الخراج (ل٧٧، ١٧٣-١٧٤).

موسوڵمانبوو، قیستی ئەو ماوەیەی لێوەردەگیرێت، کە پێش موسوڵمانبوونەکەیەتی، ئەمەشە حوکمی شێتێك، کە لەو ساڵەدا چاکدەبێتەوە یان منداڵێك لەو ساڵەدا باڵغ دەبێت[١].

- ئەو کەسەی ئەرکی (جزیەدان) بەجێدەهێنێت، دوو مافی بۆ دابین دەبێت: یەکەم:کەس تەداخولی کاروباری ناکات .

دووەم: لە ئەماندایە و پارێزگاری لێدەکرێت.

ئاوا هەم لە ئەماندا دەبن هەم پارێزراو..

(نافیع) لە ئیبنو عومەرەوە (خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) لە ساتەوەختی کۆتایی ژیانی بەفەڕیدا فەرمووی: (إحفظوني من ذمتي)[٢].

واتە ئەهلی زیممە بپارێزن، کە من ئەمانم داونەتێ. [کە بەهۆی دینی منەوە بوون بەخاوەن ئەمان].

جزیەدان نیشانەی قبوڵکردنی دەسەڵاتی ئیسلامیی و، ملکەچبوونە بۆسەروەرێتیی شەریعەت (دەستووری خیلافەت)، ئەمە جگە لە دوو هۆکاری تری:

١- ئەو کەسەی جزییە دەدات، وەکو موسوڵمانان مافی لە ئەمان و پاسەوانییەتی پۆلیس و سکاڵاکردنی دادگا و دادپەروەرییدا دەبێت، هەروەها مافی لە دائیرە و دەزگاکانی تری دەوڵەتدا ،کە موسوڵمان (باج)ی زۆرتر لە ئەهلی زیممەی دەدەن، جزیەکەی ئەهلی کیتابیش دەچێتە خانەی بەشداربوونی موسوڵمانانەوە ،لە پایەدارکردنی ئەم دائیرە و دەزگا و دەسەڵاتەوە.

(١) الأحكام السلطانية (ل١٣٠).
(٢) هەمان سەرچاوە (ل١٢٧-١٣٠).

٢- داوا لە جزیەدەران ناکرێت، چەك هەڵگرن و بەرگریی لە کیانی دەوڵەت و ئوممەت بکەن، نە لە کاتی ئاشتیی و نە لە کاتی جەنگدا ناکرێنە سەرباز، جزیەدانی ئەوان بۆ کەناردانیانە لەم ئەرکە گەورە و دژوارەی لەسەر ڕەعیەتە موسوڵمانەکەیە[١].

ئەگەر کەسانێك ویستیان ببنە سەرباز، یان بەشداری جەنگ بکەن، حەتمەن جزیەکەیان لەسەر لادەچێت، جزیەشیان بەوە لەسەر لادەچێت ،کە موسوڵمانان توانای پارێزگاریکردن و ئەماندانیان نەمێنێت..

(تەبەڕی - رحمه الله) دەگێڕێتەوە: کە (عەتەبەی کوڕی فەرقەد) ئەم نامەیەی بۆ خەڵکی (ئازەربایجان) نووسی:

بسم الله الرحمن الرحیم

ئەمە ئەو پەیمانەیە، کە (عەتەبەی کوڕی فەرقەد) والیی (عومەری کوڕی خەتاب) ئەمیری موسوڵمانان لە (ئازەربایجان) بە خەڵکی ئازەربایجانی داوە، بەشارنشینان و گوندنشین و چیانشین و دەشتنشینیانەوە، هەموو دانیشتوانی ئازەربایجان و دەوروبەری، بەهەموو خاوەن دین و دەستە و کۆمەڵێکیانەوە، هەموو لە ئەماندا دەبن، خۆیان و ماڵ و سامان و دین و دید و کلتوور و یاسا و ڕێسایان.

ئەوەندەی لەسەریان دەبێت ئەوەیە، کە بە گوێرەی توانای خۆیان جزییە بدەن، جزییەش لەسەر ئافرەت و زارۆك و پەککەوتە و نەخۆشیان نییە، یان کەسێك کە نەدارە و هیچی وای لەبەر دەست نییە، لەسەر پەرستیارانیشیان نییە، کە بۆ خواپەرستن لێبڕاون و ماڵ و سامانی دنیایان نییە.

ئەمە بۆ هەموویان خۆیان و ئەوانەی، کە لەگەڵیاندا دەژین، ئەگەر

---

(١) المجتمع الإسلامي (ل١٢١).

سەربازێکی موسوڵمان، بوو بە بەمیوانی ماڵێکیان میوانداربیەتی شەو ڕۆژێکی قبوڵ بکەن و، ڕێی لێ بزر نەکەن (ڕێی هاتوچۆی ناوچەکەیانی نیشانبدەن)، هەرکەسێتان لە توانای دا نەما جزیەکە بدات، جزیەی ئەو ساڵەی لەسەر نامێنێت[1].

(بلاذري) دەگێڕێتەوە: کە کاتێك موسوڵمانان چوونە شاری(حمص)ی (شام)ەوە جزیەیان لەسەر ئەو کەسانەی ئەهلی کیتاب دانا،کە نەیانویست موسوڵمان ببن، پاشان بیستیان، کە ڕۆمەکان لەشکرێکی ئێجگار گەورەیان پێکەوە ناوە و، دەخوازن هێرش بکەنە سەر موسوڵمانەکان.

موسوڵمانان زانیان، کە بەرگرییان لە شاری (حمص) پێناکرێت و ناچاردەبن لێی بکشێنەوە، بۆیە هەرچی جزیەیەکیان لە ماڵ و سامانی دانیشتوانەکەی وەرگرتبوو، گەڕاندیانەوە بۆیان و پێیان وتن: مەشغولین بە خۆڕێکخستنمانەوە و، ناپەرژێینە سەر بەرگری لە ئێوە، ئیتر ئێوە خۆتان ئازادن چۆن تەگبیری حاڵی خۆتان دەکەن!

خەڵکەکە وتیان : دەسەڵات و حوکم و دادپەروەری ئێوەتانمان پێخۆشترە لەو زوڵم وستەمکارییەی تێیدابووین، پەیمانتان دەدەینێ، کە هاوکاری والیەکەتان دەکەین و، لەگەڵ ئەودا سوپای (هیرەقل) دەشکێنین، ناهێڵین بێنە شارەکەوە، ئیتر هەموو کەوتنەخۆ بۆ بەرگریکردن، بەوەش جزییەیان لەسەر نەما![2]

لەم ڕووداوانەی هێنامانەوە دەردەکەوێت: کە هەر کەسێك موسوڵمان ببێت جزیەی لەسەر نامێنێت، ئەمەش لە سیرەی خولەفاکانی ڕاشیدیندا (خوا لێیان ڕازی بێت) دیار و ڕۆشنە.. بەتایبەتی سەیدنا عومەر و سەیدنا عەلی (خوا لێیان ڕازی بێت).

(١) تاريخ الأمم والملوك (٤/٢٥٥-٢٥٦).
(٢) فتوح اللبلدان (ل١٤٣).

(یەحیای کوڕی ئادەم) دەگێڕێتەوە: کە (هەرکەسێك لەوانەی جزییەیان لەسەر بوو، کە موسوڵمان دەبوون جزیەیان لەسەر نەدەما،هەندێك جوتیاری خەڵکی (عین التمر) لە سەردەمی سەیدنا (عەلی)دا (خوا لێی ڕازی بێت) موسوڵمان بوون، سەیدنا (عەلی) فەرمووی: ئەو جزیەی لەسەریانبوو هەڵدەگیرێت/لادەچێت[1].

کەوابوو: جزیە (بەدەل)ی سەربازییە، کە مادام ناکرێنە سەرباز و نابرێنە بەرەی جەنگ و جیهادەوە، ئەوەندە جزیە دەبێت بدەن - مادام لە توانایان دابێت - ئەمەش لە دادپەروەرێتیی ئیسلامەوەیە، چونکە سەربازییەتیی – بەرگریی و هێرش – جیهادە، جیهادیش خواپەرستییە و پەیوەستە بە عەقیدە و نییەتی (في سبیل الله)وە، ئەوە دادپەروەریی نییە کەسێك ببەیتە جەنگ و، بڵێی: لەپێناو عەقیدەکەی مندا بجەنگێ، کە خۆی باوەڕی پێی نییە!

لەکۆتایی ئەم خاڵەدا، هەر دەبێت دوو شت بخەینەوە یاد:

١- لەڕێساکانی ئیسلامدا، لە کاتی جەنگ و جیهاددا، فەرزێتی بەشداربوون (قِتال) لەسەر هەرکەسێك فەرزبووبێت، لاناچێت، مادام بوبێت بە فەرزی عەین دەبێت هەموو موسوڵمانێك -کە عوزری نەبوو- بەشداربێت، ئەم فەرزە لاناچێت.

٢- ئەسڵ ئەوەیە: کە (بەدەل)ی سەربازیی لە هەموو کافرێك بستێنرێت، کە جزیەکەیە، مادام بەشداری جەنگمان ناکات، ئەگەر ڕازی بوو لە ڕیزماندا بجەنگێت ،ئەو کاتە بڕیاری لەسەر دەدرێت، ئەسڵیش ئەوەیە: بەشدار نەبێت.

(١) یحیی بن آدم: الخراج (ل٢١-٢٣).

خاڵی حەوتەم: باج دانان لە کاتی پێویستیدا:

- ئیمامی (الشاطبي) لە کتێبی (الإعتصام)ەکەیدا دەفەرمووێ:

(ئەگەر پێشەوا (خەلیفە)یەك سەرۆکایەتی موسوڵمانانی دەکرد، کە فەرمان ڕۆیشتوو بوو، هەستیکرد، کە سەربازەکانی پێویستە زیاد بکرێن و سەر سنووری وڵاتیان پێ پڕ بکرێتەوە و، خیلافەت و دەسەڵاتیان پێ بپارێزرێت، یان بۆ هەرێمە بەرفراوانەکانی بنێررێن و دیتی بەیتولمال خاڵییە و، سەربازان و پێداویستییەکان بە پارە و سامان دەبڕ دەبێت، ئەگەر پێشەوا (خەلیفە)، کە دادپەروەربوو، بۆی هەیە باج لەسەر دەوڵەمەندەکانی ڕەعییەت دابنێت، بەو ڕادەیەی پێداویستی بەیتولمالی پێ پڕدەبێتەوە، تا ئەو کاتەی بەیتولمال سامانی خۆی زۆر بۆ دێت، خەلیفە بۆی هەیە باج لەسەر بەروبووم و دانەوێڵە و هاوشێوەیان دابنێت.

هیچ شتێك لە سەلەفەوە لەم بارەوە نەهاتووە، چونکە لە سەردەمانی ئەواندا – بە پێچەوانەی ئەم زەمانەی ئێمەوە – بەیتولمال پێویستی بە شتی وا نەبوو، ئەگەر پێشەوا (خەلیفە) ئەم بڕیارە نەدات و جێبەجێ نەکرێت، هێزی ئیسلام دەپوکێتەوە و وڵاتمان دەکەوێتە ژێر هێرشی کافران ، ئیتر ئەوان دەسەڵاتی خاك و خەڵکمان دەگرنە دەست...

ئەگەر وا هەستکرا، کە وەرگرتنی باج لە خەڵکەکە زیانە و لێیان دەکەوێت و، سامان و موڵکیان لێدەسەنرێت، دەبێ ئەو زیانە بچووك و کەمە بەو زیانە گەورە و زۆرە بەراورد بکرێت، کە ڕوودەدات، کاتێك دووژمنان هێرش دەکەنە سەر وڵاتی موسوڵمانان، ئەمە لە مەبەستەکانی شەرعدا ڕۆشنەو، پێویستی بە بەڵگەهێنانەوە نییە)[١].

---

(١) (الإعتصام ل ٢١٢).

- (ئیمامی غەزال)یش لە کتێبی (المستصفی)کەیدا دەفەرموێ:

(ئەگەر سەربازان بێ پارە کەوتن و، بەیتولمالی گشتیش ئەوەندەی تێدا نەما پێداویستی سەربازان دەبڕبکات، مەترسی ئەوەش هەبوو، کە دوژمن هێرش بکاتە سەر وڵاتی ئیسلام، یان مەترسی ئاژاوە و فیتنەی ناوخۆ هەبوو، کە شەڕخوازان بەرپای بکەن،ئەوا پێشەوا (خەلیفە) بۆی هەیە بڕی پارە و سامانی (بەس) لەسەر دەوڵەمەندەکان دابنێت و لێیان وەربگرێت و، پێداویستی سەربازانی پێ چارەسەربکات، چونکە هەموومان ئەوە دەزانین، کە ئەگەر دوو زیان ،یان دوو خراپەمان هاتە پێش، شەرع فەرموویەتی: دەبێت زیانە گەورەکە، یان خراپە دژوارترەکە زووتر لابدرێت و ڕابدرێت)[1].

- (عیززی کوڕی عبدالسلام)یش لە کتێبی (القواعد)ەکەیدا دەفەرمووێ:

(بەرژەوەندیی گشتیی وەکو پێداویستیی تایبەتە، ئەگەر پێویستی کەسێك بە زەوتکردنی سامانی خەڵکی دەهاتەدیی، جائیزە بۆی زەوت بکرێت، دەشێت فەرزبێت بۆی زەوتبکرێت، وەکو: مەترسی مردنی کەسێك لە برسان، یان لە گەرمان، یان لە سەرماندا، چونکە قوتارکردنی ژیانی کەسێکی تێدایە)[2].

لەم دەقانەوە دەردەکەوێت: کە باجدان لەسەر ڕەعییەتی خیلافەت جائیزە، بەڵام بەچەند مەرجێك:

١- لە کاتێکدا، کە واریداتی بەیتولمال بەشی مەسروفاتی پێویستی دەوڵەت و ئوممەت نەکات.

٢- دەوڵەت بەیتولمالی لە زێدەڕۆییدا سەرف نەکردبێت، یان لە ناشەرعیدا..

---

(١) (المستصفی ٣٠٣/١).

(٢) (القواعد ١٦٢/٢).

ئەگەر یەکێك لەم خاڵانە لە حاڵەتەکەدا هەبێت، خەلیفە و کاربەدەستانی دەوڵەتی ئیسلامیی، بۆیان نییە باجی ئیزافی بخەنە سەر ئوممەت و ڕەعییەتەکە، ئەگەر واریداتی بەیتولمال بەشی چارەسەری پێداویستیی سەربازییی و تفاقیاتی تێدابوو، خەلیفە بۆی نییە باج لەسەر دەوڵەمەندەکان دابنێت، بەهەمان شێوە مافی ئەوەی نابێت، ئەگەر سامان و پارەی بەیتولمال بە زێدەڕۆیی و ڕەفتاری ناشەرعی سەرفکرابوو.

حکومەتی ئیسلامیی بۆی نییە یەك درهەم بە ناشەرعیانە خەرج بکات. حکومەتی ئیسلامیی بەرپرسە، کە واریدات و مەسروفاتی خۆی بۆ ئوممەتەکە ڕوون بکاتەوە، دەبێ هەموو ڕەفتارێکی دارایی و ئابورییەکی لەچوارچێوەی شەرعدا بووبێت، نەبادا بودجەیەك بۆ پڕۆژەیەك تەرخان کرابێت، کە زەروری نەبووە، یان لە دائیرە و دەزگایەك بووە، کە ڕەفتارێکی حەڕامی پێکراوە، یان لە بوارێکدا، کە دەکرا دوابخرێت...

لە هەر حاڵەتێکی وادا ،کە بووبێتە هۆی کەمبوونەوەی واریدات و خەزێنەی بەیتولمال، حکومەت تێیدا کەمتەرخەم بووە و، خەلیفە بۆی نییە باجی ئیزافی لەسەر خەڵکی دابنێت، ئەمما ئەگەر هەموو پارەوپولێك لە جێی خۆیدا خەرج کرابێت و، هەموو بوودجەیەك بۆ پڕۆژەی زەرووری دانرابێت و، هەموو ماڵ و سامانێك لە بوارێکی شەرعیدا خەرج کرابێت، ئینجا بەیتولمال نوقسانی تێکەوتبێت، ئەوکاتە باجدان جائیز دەبێت، بەڵام ئەمە چۆن مومارەسە دەکرێت؟

ئایا بەشێوەی لاوەکیی باج لەسەر کاڵاو بەرهەم دادەنرێت؟ یان بەشێوەیەکی یەکسان لەسەر هەموو کەسێك دادەنرێت، کە بڕێکی دیاری کراو پارە بدەن؟ یان باجێکە و بەپێی توانا و هەبوون لەسەر هەر هەمووخەڵکەکە بەڕێژەیەك دادەنرێت؟

ئەدی چۆن ماڵ و موڵکی خەڵکەکە دەزانرێت و تەقدیر دەکرێت، تا ڕێژەی باجەکە بزانرێت؟

یان ئەو کەسانەی سوود لە پڕۆژە و خزمەتی دەوڵەت وەردەگرن، دەبێت زیاتر بدەن وەك لەو کەسانەی کەمتر ئەو سوودەیان پێدەگات (وەکو فەرمانبەری شار و جوتیارێکی لادێ).

ئایا دەشێت ڕێژەیەکی بەرە و باڵاچوو (تصاعدی) بێت، بەوەی، کە باجەکە لەگەڵ زیادبوونی قازانج و سووددا بەرز ببێتەوە؟

ئەمانە و پرسیارگەلێکی تر،کە دەشێت لەم بوارەدا بوروژێن و وەڵامی ئەهلی فەتوا بخوازن، کاتی ئەوەش ئەو واقیعە دەبێت، کە حکومەتی ئیسلامیی تێیدەکەوێت، ئەمما ئێمە لێرەدا چەند خاڵێك باسدەکەین:

١- لە کاتی دامەزراندنی حکومەتی ئیسلامییدا لەمڕۆی جیهانی ئیسلامییدا، بە هیچ شێوەیەك پێویستی بە فەرزکردنی باجی ئیزافی نابێت، چونکە واریداتی بەیتولمال هەر زۆر زۆرە، بەتایبەتی کەرەستەی خاو.

٢- ئەگەر باجێك فەرزکرا، نابێت بەردەوامبێت، دەبێت بە پێداویستییەکەوە پەیوەستبێت، هەر کاتێك بەیتولمال پڕبۆوە و، کەوتەوە سەر خۆی، ئیتر دەبێت ئەو باجە ئیزافییەش کۆتایی پێ بێت.

٣- لە هەموو حاڵەتێکدا ڕای خەلیفە و ئەنجومەنی شوراکەی جێی ئیعتیبارن و ،دەبێت ڕەچاو بکرێن (مادام دادپەروەریی و جێمتمانە و خەلیفەی شەرعی ئوممەت بن و، شوراکەیان لە شیاو شایستەکانی ڕاوێژ بن).

خاڵی هەشتەم: مافی گشتیی دەوڵەتی ئیسلامیی:

لە مافی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامییە، کە موڵکی گشتیی، کە کەس خاوەنی نییە (کە کورد پێی دەڵێت: میریی) لە بەرژەوەندی هەموو کۆمەڵگەدا بەکاربهێنێتەوە (وەکو: چیا و دەریا و شوێنی گەشتیاریی و سەیران و....)،

پێویستە لەسەر دەوڵەت پڕۆژەی گشتیان تێدا بکاتەوە و بشیانپارێزێت، لەو دەقانەی ئەم ئەرك و مافە ڕوون دەکەنەوە:

(ئیبنو قودامە - رحمە اللە) دەفەرموێ: {لە ئیبنو عومەرە (خوا لێیان ڕازی بێت) هاتووە، کە گێڕایەوە: (حمی النبي (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) النقیع لخیل المسلمین)، واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) ناوچەی نەقیعی کرد بە لەوەڕگا و گەوڕی ئەسپی موسوڵمانان.

دوای جەنابیشی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، خەلیفەکان بۆیان هەیە شوێن بۆ ئەسپی موجاهیدان و ماڵاتی جزیە و حوشتر و مەڕوماڵاتی بێخاوەن، هەروەها ماڵاتی هەژاران تەرخان بکەن، چ وەکو: لەوەڕگا و پاوەن و ئاو، چ وەکو شوێنی حەوانەوە و خزمەتکردنیان، ئەمەڕای ئیمامی (ئەبوحەنیفە و مالیك و شافیعی)شە (رحمهم الله)}.

پاشان (ئیبنو قودامە) بەرپەرچی ئەو کەسانە دەداتەوە، کە دەڵێن: خەلیفە مافی ئەم تەرخانکردنەی نییە، چونکە ئەوە مافێکی پێغەمبەری خوا بووە (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)!

بەڵام ئەو دەیسەلمێنێت: کە ئەوە مافی هەموو خەلیفەیەکە و ،لە دوای پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) خولەفای ڕاشیدین (خوا لێیان ڕازی بێت) کردوویانە، دەفەرموێ: (بەڵگەمان ئەوەیە :کە سەیدنا عومەر و سەیدنا عوسمان (شوێنیان بۆ بەرژەوەندیی گشتیی) دیاری کرد و یاوەرانیش ئاگاداربوون لێی و کەسیان بەرهەڵستیان نەکردن، ئەمەش بوو بەکۆڕا (إجماع) لەسەر ڕاست و دروستی ڕەفتارەکەیان).

لەو ڕیوایەتانەی لەم بوارەدا هاتووە ئەوەیە: کە دەشتەکییەك هاتە خزمەتی سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) و عەرزی کرد: ئەی ئەمیری موسوڵمانان! وڵات (ناوچەکەمان) وڵاتی خۆمانە، لە جاهیلیەتدا پاراستومانە ، کە

موسوڵمانیش بووین، هەر بە دەستمانەوە بووە، ئیتر چۆن بۆ شتی گشتیی، ناوچەیەکی لێ تەرخان دەکەیت ؟ !

سەیدنا عومەر سەری دانەواندبوو، فووی دەکردو سمێڵی بە دەستی بادەدا، عادەتی وابوو، کە لە شتێك زۆر توورە دەبوو وای دەکرد، کابرای دەشتەکیی ،کە وای بینی هەر قسەکەی خۆی دەکردەوە، پاشان سەیدنا عومەر فەرمووی: سامان سامانی خوای گەورەیە، خەڵکەکەشی هەر عەبدی خوای گەورەن، والله، ئەگەر لەبەر خاتری خوا نەبوایە، بستێك خاکم نەدەکردە موڵکی گشتیی).

ئەم تەرخانکردنە، تا ئەو ڕادەیە جائیزە، کە زیان بەخەڵکی نەگەیەنێت، چونکە ئەسڵ ئەوەیە: کە بۆ بەرژەوەندی خەڵکەکە بێت، بەڵام ،کە ژیان لە هەندێکیان تێکبدات،ئەوا جائیز نامێنێت بکرێتە موڵکی گشتیی.

ئیمامی شافیعی (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرمووێ: ئەوەی، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دیاریکرد و تەرخانیکرد، لە سوودی گشتیی موسوڵمانان بوو، بۆ ئەو ئەسپانەی تەرخانکرد ،کە لە جیهادا بەکاردەهاتن، یان ئەو ئەسپانەی، کە لە دوای دابەشکردنی زەکات و غەنیمەت دەمانەوە، یان ئەو مەڕومالآت و ئاژەڵانەی لە جزییەوە وەردەگیران، ئەسپەکان مایەی بەهێزکردنی هەموو موسوڵمانان بوون، مالآتی جزییە دەبووەوە هێزی موجاهیدان، چونکە حوکمی فەیئی هەبوو، حوشترەکانیش دەکرانەوە بە خێرات و دەبەخشرانەوە.

کەوابوو: هەموو موسوڵمانان سوودیان لە تەرخانکردنی ئەوە پارچە زەویانەوە دەکرد، کە بۆ موڵکی گشتی دیاریدەکران، نزیك و دووری موسوڵمانان خێرو پاداشت و پشکی بەردەکەوت).

دەڵێم: (سەعید حەووا (رحمه الله) دەفەرموێ): ئەم بابەیە ئەسڵێکە و دەشێت هەموو کێشەیەکی تری پێ بپێورێت ،لەوانەی لە بەرژەوەندی گشتی خەڵکیدا دەبن، لە هەموو حاڵەتێکیشدا هەر دەوڵەت خاوەنییەتی و نادرێت بە تاکە کەسێك (مەگەر بە کرێ).

خاڵی نۆیەم: فەیئ:

خاوەنی کتێبی:(السياسة والإقتصاد في التفكير الإسلامي) دەربارەی فەیئ دەفەرموێ: کە دەگوترێت: فەیئ لەگەڵ غەنیمەت و خەراج و جزییەدا باس دەکرێت، مەبەست لێی: ئەو ماڵ و سامانەیە ،کە هی کافران بووە و بێ جەنگ کەوتۆتە دەست موسوڵمانان، لە بەرامبەریدا دەستکەوت (غەنیمەت) هەیە، کە ماڵ و سامانی کافرانە و لە جەنگدا دەست موجاهیدان کەوتووە[١].

فەیئ لەوانەیە سەرئەنجامی ترسی کافران بێت لە موسوڵمانان و جیهادیان،[٢] کە یەکسەر لە ترساندا ماڵ و سامانەکەیان جێهێشتووە و، موسوڵمانان گەیشتوونەتە سەری و بردوویانە، دەشێت ئەم ترسە بەدیتنی سوپای ئیسلام بوبێت ،یان بە هەواڵ و نزیکبوونەوەی.

(ئەبو یوسف) دەفەرمووێ: مادام سوپای موسوڵمانان هیچی نەکردووە، لە جەنگ و گەمارۆدان و دەست وەشاندن، هەرچی کەوتۆتە دەستیان فەیئە، نەك غەنیمەت.

(یەحیای کوڕی ئادەم) لە (مەحمودی کوڕی یەسار)ەوە دەگێڕێتەوە ،کەدەفەرموێ: گوێم لێبوو (زوححاك- رحمه الله) دەیفەرموو: دانیشتوانی هەر قەڵا و قوللەیەك کە دوای ئەوەی سوپای موسوڵمانان دەبینن ڕازیدەبن فیدیە بدەن و شەڕ نەکەن، ئەو فیدیە حوکمی فەیئی هەیە و بۆ هەموو موسوڵمانانە[٣]. چونکە خوای گەورە هۆکاری بەزینی کافرانی بە چەندین هۆ ناساندووە کە خوای گەورە

(١) الماوردي: الأحكام السلطانية (ل١١١).
(٢) تفسير البيضاوي (ل٥٤٧).
(٣) ئەبو یوسف: الخراج (ل٤٨).

کردوونی بە مایەی دڵەکوتێ و ترس و تۆقاندنیان، هەندێك هۆکاری دیار وەکو ڕەشەبایە، هەندێکی تر ترس و سامێکە وە لە ناخیاندا دێت و دەچێت.

ئەمە تەفسیر و ماناکردنی وشەی ﴿فَمَآ أَوۡجَفۡتُمۡ عَلَيۡهِ﴾ی ئایەتەکەیە،[١] کە دەفەرموێ: ﴿فَمَآ أَوۡجَفۡتُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ خَيۡلٖ وَلَا رِكَابٖ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُۥ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۚ ٦﴾ الحشر: ٦.

واتە: هەموو ئەوەی ئاسان و زوو دەستیان کەوت لە: ئەسپ و حوشتر و سواری تر لەوەیە، ﴿وَمَآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ﴾، واتە: ئەوەی، کە خوای گەورە کردی بە فەیئ، بێ جەنگ و کوشتار خستییە بەردەست پێغەمبەرەکەی (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) (موڵك و ماڵی جولەکەکانی خەیبەر)، خۆ خوای گەورە خۆی، پێغەمبەرانی بەسەر هەموو ئەوانەدا زاڵدەکات، کە خۆی مەبەستی بێت.

ئەوەی لە ڕیزی فەیئ حسابکرا سامانی (فەدەك) بوو، کە موڵکی جولەکە بوو، کەوتبووە بەردەستی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ).

(یەحیای کوڕی ئادەم) دەگێڕێتەوە[٢]: کۆمەڵێك لە جولەکەکانی (خەیبەر) خۆیان لە قەڵا و قولەکانیاندا قایم کرد، پاشان داوایان لە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)کرد، کە خوێنیان بپارێزێت و ڕێگایان بدات مەدینە جێبهێڵن، هەرچی دەتوانن لەگەڵ خۆیانیدا ببەن، ئاوا ڕێککەوتن،کە دانیشتوانی (فەدەك) (قەڵایەکی تریانبوو) بیستیان، ئەوانیش داوایانکرد وا ڕەفتاریان لەگەڵدابکرێت، ماڵ و سامانی هەردوو لایان حوکمی فەیئی هەبوو، چونکە بێ جەنگ و کوشتار دەستکەوتن.

---

(١) البيضاوي (ل٥٤٧).

(٢) الخراج (ل٣٧).

(بلاذەری) دەگێڕێتەوە: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، دوای ڕێککەوتن لەگەڵ جولەکەکانی (خەیبەر)دا هەمان نوێنەری خۆی، کە (مەحیسەی کوڕی مەسعودی أنصاری) بوو، بۆ جولەکەکانی (فەدەك)ی نارد، تا داوایان لێبکات موسوڵمان ببن، بەڵام موسوڵمان نەبوون، ڕازیبوون لەسەر ئەوەی لەگەڵ پێغەمبەری خوادا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) ڕێکبکەون، کە نیوەی زەوی وزارەکەیان بە فیدیە لێوەربگرێت: خاك و بەرهەمی..

جەنابیشی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) ڕازیبوو، ئیتر نیوەی سامانی (فەدەك) بوو بە فەیئ، چونکە بێ جەنگ و کوشتار دەستکەوتبوو[١].

ئەوە مانا و پێناسەی وردەکارانەی فەیئە، ئەگەرچی جاری وا هەیە، هەندێك لە شەرعناسان وا بە کاری دەهێنن، کە غەنیمەتیش بگرێتەوە، دەفەرموون: چونکە سەیدنا (عبدالرحمن ی کوڕی عوف - خوا لێی ڕازی بێت) ،کە عەرزی سەیدنا (عومەر)ی کرد: چما دەتەوێت خاك و زەوی و زارێك، کە خوای گەورە سەرنجامی شەڕەشمشێرمان کردویەتی بە فەیئ، بۆمان بدەیتە کەسانێك، کە نەئامادەی جەنگ بوون و نەئێستاش لێرەن؟[٢]

لەم ڕوانگەیەوە ،کە (ئەبو یوسف) دەستپێکی باسەکەی لەسەر فەیئ و خەراج وادەکات: ئەی ئەمیری موسوڵمانان! ئەمما فەیئ لای ئێمە خەراجە.. خەراجی زەوی..[٣]

(ماوەردی) لەوە گشتگیرتر پێناسەی دەکات، دەفەرموێ: (فەیئ) بریتییە لە: هەموو ماڵ و سامانێکی موشریکان ،کە بێ جەنگ و کوشتار و هێرشکردنی موسوڵمانان کەوتۆتە دەستیان.

---

(١) فتوح البلدان (ل٣٦).
(٢) ئەبو یوسف: الخراج (ل٢٦).
(٣) هەمان سەرچاوە (ل٢٨).

(فەیئ) وەکو سامانی ڕێکەوتن و جزییە و عشوری بازرگانیەکانە، یان بەهەر هۆیەکی غەیری جەنگەوە گەیشتۆتە موسوڵمانان :وەکو سامانی خەراج[١].

هەندێك لە شەرعناسان دەفەرموون: فەیئ و غەنیمەت، وەکو فەقیر و مسکینن، کە پێکەوە دێن و دوو شتی جیاواز لە یەك دەگەیەنن، کە جودا هاتن هەریەکەیان بە مانای خۆی و ئەوی تریشیان دێت.

قازی (أبو الطيب) دەفەرموێ: بۆیە بە (فەیئ) وتراوە: فەیئ، چونکە ماڵ و سامانێکە و ئاسان و زوو بێ جەنگ کەوتۆتە بەردەست موسوڵمانان، بێئەوەی خۆیان بۆ کوتابێت، ئەمما غەنیمەت ئەوە دیارە، کە ماڵ و سامانی کافرانە و، سەرەنجامی جەنگ و پێکدادان پێیان جێهێڵراوە[٢].

***

با بگەڕێینەوە سەر پێناسەی یەکەم، کە (فەیئ) بریتییە لە: هەر ماڵ و سامانێك، کە بەبێ جەنگ و کوشتار لە کافران جێماوە و، کەوتۆتە دەست موسوڵمانان، کە مافی جەنگاوەرە موسوڵمانەکانی تێدا نییە، بۆیە بێ ئەوان و دوور لەوان دابەشکراوە..

لەم ڕوانگە و پێناسەوەیە، کە هەر ماڵ و سامانێك سەرەنجامی ڕێککەوتن لەگەڵ کافر و موشریکاندا دەست موسوڵمانان دەکەوێت، یان کافران جێیانهێشتووە و ڕۆیشتوون و کەوتۆتە دەست موسوڵمانان فەیئە.

هەریەك لەم جۆرە، پێنجیەکی لێوەردەگیرێت و وەکو پێنجیەکی غەنیمەت دابەش دەکرێت[٣]: ﴿لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ

---

(١) الأحكام السلطانية (ل١١١).

(٢) تهذيب الأسماء واللغات/ بەشی دووەم (١/ل٦٤).

(٣) الماوردي (ل١٠٨)، الأحكام السلطانية (ل١٢٤).

وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٤١﴾ الأنفال: ٤١، **ئەمما چواربەش لە پێنج بەشەکەی، کە ماوەتەوە هەمووی دەچێتە سەر بەیتولمال، ئەوە یەکێکە لە واریداتە سەرەکییەکانی بەیتولمال.**

لەم ڕوانگە و ڕەفتارەوەیە، کە بە هەموو سامانێکی هاتوو بۆ بەیتولمال دەووترێت: فەیئ، هەر وەکو بە جزییە و عشوریش دەووترێت: فەیئ، چونکە بواری بەشکردنیان یەکە، هەروەکو، کە بە خەراجیش وتراوە: فەیئ، چونکە وەکو باسمانکرد لە سیفەتی غەنیمەت دەرچوون، دوای ئەوەی بڕیاردرا بەسەر جەنگاوەراندا دابەش نەکرێت و، هەموو خاك و بەرهەمی (عێراق و شام) بخرێتە سەر بەیتولمال.. بەهەمان شێوە بە عشور و جزییەش هەر وتراوە: فەیئ، چونکە هەر خراوەتە ڕیزی فەیئەوە، لەبەر ئەوەی وەکو فەیئ دابەشدەکرێتەوە.

لە شێوە و نموونەی فەیئ:

کافرانێك لە ناوچەیەکی ئیسلامیی داگیرکراودا ماڵ و سامانیان هەیە، سەرەنجامی شۆڕشێکی ناوخۆیی، یان ڕاپەڕینێکی موسوڵمانان، ئەوان هەڵاتن و ماڵ و سامانیان بە جێهێشت و، موسوڵمانان دەستیان بەسەرداگرت، هەرچی دەسکەوتووە، دەکرێتە پێنج بەش.

بەشێکیان دەکرێتەوە بە پێنج پشك و، دەدرێتە ئەو بوارو کەسانەی ئایەتەکە دیاریکردووە، چوار بەشەکەی تر دەخرێتە بەیتولمالەوە.... وەکو ئەوەی لە (جەزائیر) ڕوویدا و، فەڕەنسییەکان هەڵاتن و وڵاتیان جێهێشت، هەر ماڵ و سامانێك سەلمێنرا، کە زەوتکراوە، دەگەڕێتەوە بۆ خاوەنەکانیان، دوای ئەوەی بە بەڵگەوە دەیسەلمێنن، کە ماڵی ئەوانە، ئەوانی تر هەمووی دەخرێتە بەیتولمالەوە، دوای ئەوەی پشکی هەژار و نەدارانی لێدەردەچێت، یان ئەگەر مورتەددەکان

ناوچەکەیان خستبووە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە و، توانیبان دەریانپەڕێنین، هەرچی جێیدەهێڵن، فەیئە و دەخرێتە بەیتولمالەوە.

خاڵی دەیەم: سزای دارایی تەمبێکردن:

هەندێك لە شەرعناسان سزای تەمبێکردنی دارایی بە جائیز دەزانن (پێیان وایە: ڕاست و دروست و ڕەوایە، کە خەلیفە، یان جێگر و نوێنەرانی سزای دارایی کەسێك، بۆ تەمبێکردنی ئەو و کەسانی تری وەکو ئەو بدەن، بەوەی ناچاریی بکەن، کە بڕێك پارە بداتە بەیتوالمال/غەرامە بکرێت)..

(ئیبنو تیمیە)لە کتێبی: (الحِسبة)کەیدا موناقەشەی ڕاوبۆچوونی پێشەوایانی شەرعی لەم مەسەلەیەدا کردووە و، باسی جائیزیەتی بە تەفسیل کردووە..

لەم دید و ڕوانگەوەیە، کە سزای دارایی تاك کۆی کۆمەڵگەی ئیسلامیی و ڕەعییەتی دەوڵەتی ئیسلامیی و، سەرچاوەیەکی تری واریداتی بەیتولماڵە، چونکە دیارە ،کە سزادراوان سەرپێچی یاسا و ڕێسا و ئەحکامە گشتییەکانیان کردووە و، خەلیفەش لەسەر ئەوە سزای داون، بەڵام ئەوە، کە جائیزە مەرجە بە نییەتی زیانلێدانی نەبێت و لە چەسپاندنیدا سەختگیریی نەکرێت..

بەشێوەیەکی گشتیی، ئەم سزایە لەگەڵ ئاستی بیروهۆش و ڕۆشنبیریی و دینداریی ئوممەتەکەیدایە، تا بیروهۆشیان زیاتربێت، زیاتر بەم کارەیانەوە پابەند دەبن، پێچەوانەکەش ڕاستە.

خاڵی یازدەیەم: واریداتی موڵك و پڕۆژەکانی دەوڵەت خۆی:

چەندەها پڕۆژە هەن، کە تەنها دەشێت دەوڵەت بیانگرێتە خۆ، چونکە مافی گشتین و ناشێت تایبەت بە تاك بکرێت، چ لەبەر ئەوەی تاکەکان مافیان نییە بیگرنەخۆ، چ لەبەر ئەوەی لە توانایاندا نییە، چونکە ئەرك و بودجە و مەسروفی زۆرە، وەکو: پڕۆژە سەربازییەکان و پڕۆژەکانی ئاو و کارەبا و هاوشێوەیان.

بێگومان قازانجی هەموو ئەم پڕۆژانە و هاوشێوەکانیان، دەچێتەوە ناو بەیتولمالەوە.

لێرەدا پێویستە جیاوازی لە نێوان دوو ڕەفتاری دەوڵەتدا بکەین: یەکەمیان، خاوەنییەتی و ئیدارەی ئەم جۆرە پڕۆژانەیە، کە هەر لە سەرەتاوە دەوڵەت خۆی نەخشەی بۆ داڕشتووە و، بودجەی بۆ دیاریکردووە و کەوتۆتە ڕاپەراندنی.

دووەمیان، زەوتکردنی پڕۆژە، یان موڵکێك لەلایەن دەوڵەتەوە، کە شەرعیانە دەستی بەسەر داگرتبێ، چونکە بۆ دەوڵەتیش - هەروەکو تاکەکانی ئوممەت - جائیز نییە دەست بەسەر دەزگا و ڕێکخراو و پڕۆژەیەکدا بگرێت، کە هەر لە سەرەتایەوە شەرعیانە دامەزراوە و پێچەوانەکاریی تێدا نەکراوە و، زیانی بۆ کەس تێدا نییە.

ئەگەر دەوڵەت وابزانێت، کە بەرژەوەندی گشتیی لە دەستبەسەرداگرتنی دایە، دەبێت لەگەڵ خاوەنەکەیدا ڕێککەوێت و ئەو ڕازی بکات.. ئەوە حاڵەتێکی زۆر دەگمەنە، کە هەندێك لە شەرعناسان ئاماژەیان پێداوە ،کە دەشێت تاك ناچار بکرێت دەستبەرداری موڵکێکی بێت بۆ دەوڵەت.

ئەمە پێچەوانەی ئەسڵە و دەگمەنە و، دەبێت هەنجەتی ڕاست و دروستی هەبێت، دەبێت ڕاست و ڕۆشن ئەحکامی شەرع بگرێتەوە، دەنا دەبێتە

دەستدرێژیی و خاوەنی پڕۆژەکە بۆی هەیە سکاڵا بگەیەنێتە دادگا و ،لەوێ شیاوێتیی و نەشیاوێتیی یەکلا بکرێتەوە..

لە حاڵەتی پڕۆژەسازیدا لەوانەی بە تاکەکانیش دەکرێت و مافی خۆیانە، دەوڵەتیش وەکو کەسێکی ئیعتیبارییە و بۆی هەیە بیگرێتە دەست، بەڵام لەسەر حیسابی تاکەکان نا.

لەو حاڵەتەشیدا پڕۆژەکە هەمووی موڵکی گشتیی ئوممەت دەبێت، نەك موڵکی خەلیفە و کاربەدەستانی بەرپرسی پڕۆژەکە، هەر ئیمتیاز و پشکێکی جودا لە پڕۆژەکەیدا، یان لە سامانی گشتیدا حاکمێکی کافر، یان فاجر بۆ کەسێکی دابڕیبێت، کە پێچەوانەی ئەحکامی شەرع بێت حەڕامە و، دەبێت لەیەکەم دەرفەتی گونجاودا هەڵبوەشێتەوە و، پشکەکەشی بخرێتەوە سەر بەیتولمال، یان بدرێتەوە بەو کەسەی لە سەرەتاوە بەغەدر و فێڵ لێی سەندراوە.

ئەمە بەشێوەیەکی گشتیی ڕێگاکانی واریداتی بەیتولمالن، لە سیستەمە دارایی و ئابووریی ئیسلامییدا، کە زانینیان بە کورتیش بێت پێویستە، تا مرۆڤ بزانێت خەزێنەی دەوڵەتی ئیسلامیی لە کوێوە پارەی بۆ دێت.

بڕگەی دووەم:
مەسروفاتی بەیتولمال:

بەیتولمال لە ئیسلامدا، کۆمەڵێك ئەرکی مەسروفکێشانی دەکەوێتەسەر، کە ئەمانەن:

١- مووچەی فەرمانبەران و کاربەدەستانی دەوڵەت و، زەمانەتی بژێویی ڕەعییەتەکە.

٢- دامەزراندن و تەواوکردنی پڕۆژە زەرووریەکانی خزمەتگوزاریی وڵات.

٣- دابەشکردنی سامانی زیادەی دەوڵەت بەسەر هاوڵاتیاندا.

لێرەدا باسێك لەم سێ خاڵە -بە کورتی- دەکەین (إن شاء الله):

خاڵی یەکەم: موچەی فەرمانبەران و زەمانەتی بژێویی هاوڵاتیان:

- (بوخاری) لە (خاتو عائیشە)وە (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە :کە کاتێك سەیدنا (ئەبوبەکر - خوا لێی ڕازی بێت) بوو بە خەلیفە ،فەرمووی: (لَقَدْ عَلِمَ قَوْمِي أَنَّ حِرْفَتِي لَمْ تَكُنْ تَعْجِزُ عن مَؤُونَةِ أَهْلِي، وشُغِلْتُ بِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ، فَسَيَأْكُلُ آلُ أبِي بَكْرٍ مِن هذا الْمَالِ، ويَحْتَرِفُ لِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ)[1].

واتە: خەڵکەکە (گەلەکەم) چاك دەزانن، کە پیشە و کاسبیم وانەبوو مەسروفی ماڵ و منداڵم دەرنەهێنێت، وا ئێستاش بەکاروباری موسوڵمانانەوە

(١) بوخاری (٢٠٧٠).

خەریکم، بۆیە دەبێت ماڵ و منداڵی (ئەبوبەکر) لەم سامانە (بەیتولمال) بخوات، چونکە پیشەی ئێستام خەلیفایەتییە.

- سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: (عَمِلْتُ علَى عَهْدِ رسولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فعمَّلَني).[(١)]

واتە: لە زەمانی پێغەمبەری خودا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، سەر وەزیفە و کرێشی بۆ دیاریکردم.

- (مستەوریدی کوڕی شەدداد - خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (سمعت النَّبي (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يقول: من كانَ لنا عاملًا فليَكتسب زوجةً، فإن لم يَكن لَهُ خادمٌ فليَكتسِبْ خادمًا، فإن لم يَكن لَهُ مسْكنٌ فليَكتسب مَسْكنًا)[(٢)].

واتە: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەیفەرموو: هەرکەسێك کاربەدەستی ئێمەیە (فەرمانبەری دەوڵەتە)، با لەسەر حیسابی بەیتولمال هاوسەرێك بگرێت، ئەگەر خزمەتکار/کارەکەری نییە، با یەکێك بگرێت، ئەگەر خانووی نییە، با خانوویەك وەربگرێت.

لە ڕیوایەتێکی تریدا لەکۆتاییدا دەفەرموێ: (منِ اتَّخذَ غيرَ ذلِكَ فَهوَ غالٌّ)، واتە: هەرکەسێك لەوە زیاتری برد، ئەوە خیانەتی لە سامانی گشتیی کردووە. وەکو ئەو کەسەی لە غەنیمەت دەدزێت، پێش دابەشکردنی (ماشینەوە)یە.

- لە ڕیوایەتێکی تریشدا، کە بورەیدە (یاوەرە و پیاوە) (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَنِ استَعمَلناه على

(١) ئەبو داود بەسەحیحی ڕیوایەتی کردووە، ئەلبانیش لە (صحيح أبي داود)دا بەژمارە (١٦٤٧) دەفەرموێت (صحيح)ـە.

(٢) ئەبو داود بە سەنەدێکی (صحيح)ەوە ڕیوایەتی کردووە (٢٩٤٥)، ئیبنو خوزەیمە (٢٣٧٠) لەفزەکەش هی ئەمانە، وە تەبەڕانی (٣٠٥/٢٠) (٧٢٧) بەکورتی هێناویەتیەوە، ئەلبانیش لە (صحيح أبو داود)دا دەفەرموێت: (صحيح)ـە.

عَمَلٍ فرَزَقْناه رِزقًا، فما أخَذَ بعدَ ذلكَ فهو غُلولٌ)[١].

واتە: هەرکەسێکمان لە وەزیفەیەکدا تەعین کرد و ڕۆزیمان بۆ بڕیەوە، ئیتر هەرچی لەوەودوا هەڵبگرێت بە (غلول) حسێبە.

غلول: دزیە لە غەنیمەت پێش دابەشکردنی و بێ مۆڵەتی ئەمیر. (واتە: ماشینەوە: هەڵگرتنی بێ پرس).

- (موعازی کوڕی جەبەل - خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرموێ: (بعثَني رسولُ اللَّه (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) إلى اليَمَن فلمّا سِرتُ أرسلَ في أثَري فرُددتُ، فقالَ: أتدري لِمَ بَعثتُ إليكَ؟ قال لا تُصيبنَّ شيئًا بغيرِ إذني فإنَّهُ غُلولٌ، وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لهذا دَعَوتُكَ فامضِ لعملِكَ).[٢]

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ناردنی بۆ (یەمەن)، کە کەوتمە ڕێ، ناردیەوە بە شوێنمدا، منیش گەڕامەوە خزمەتی، فەرمووی: دەزانی بۆچی ناردوومەوە بە شوێنتدا؟

فەرمووی: بە هیچ شێوەیەك هیچ شتێك بەبێ ڕێپێدانی من هەڵنەگریت (لە ماڵ و سامانی گشتیی)، چونکە بە (غلول)حسێبە، هەر کەسێکیش (غلول) بکات، ڕۆژی قیامەت دەبێ ئەو کەل و پەلە/شتە بهێنێتەوە پێشی، کە ماشیویەتییەوە، لەبەر ئا ئەوە بانگم کردیتییەوە، دەبڕۆ، بچۆوە سەر کاری خۆت.

دەشێت ئەوەی هەڵیگرتووە کاڵایەك بێت و بەدزییەوە ماشیبێتییەوە، یان بەرتیلە و وەریگرتووە، یان دیاریە و وەریگرتووە.. هەموو ئەمانە و هاوشێوەیان

(١) ئەبو داود (٢٩٤٣)، ئیبنو خوزەیمە (٢٣٦٩) لەفزەکەش هی ئەمانە، بەززار (٤٤٢٧) بە کەمێك جیاوازی، شێخی ئەلبانیش لە (صحيح أبي داود) بە سەحیحی داناوە.

(٢) ترمذی (١٣٣٥) و ئەفەرموێت (غەریب)ـە، لەفزەکەش هی ئەمە، بەززار (٢٦٧٣)، تەبەڕانی (١٢٨/٢٠) (٢٥٩)، ئەلبانیش لە (ضعيف الترمذي)ـدا بە (ضعيف)ـی داناوە.

(غلول)ن و حەڕامن.

لەم دەقانەوە تێدەگەین ،کە هەر کەسێك بوو بە کاربەدەستی دەوڵەت، یان کارێکی ئیسلامیی گرتەدەست، مووچەی تایبەت بە خۆی بۆ دەبڕێتەوە، دەبێ موچەکەشەی لە ڕادەی (بەس)یەتیدابێت، تا بەشی مەسروفاتی خۆی و ماڵ و منداڵی بکات و، بەتەواوی پێداویستییە سەرەکییەکان دابین بکات لە : هاوسەرگیریی و شوێنی سوکنا و خزمەتکار/کارەکەر، لە هەندێك ڕیوایەتدا (سواری)یش هاتووە، تا هاتووچۆی ئاسان بێت.

لێرەدا پێویستە ئاماژە بە شتێك بدرێت: وەرگرتنی وەزیفە، تەنها لە کاتی پێداویستی دایە، هەر دەبێت لە ڕێگایەکی شەرعیانەشەوە بێت، بۆیە ناشێت دەوڵەت جۆرە وەزیفەیەك دابهێنێت، کە ئوممەتەکە پێویستیی پێی نییە، یان وەزیفەیەکە کاری ناشەرعی لێوە/پێ ئەنجام دەدرێت..

ناشێت پارەی بەیتولمال بۆ وەزیفە وا سەرف بکرێت، لەم ڕوانگەوە دەبینین زۆر وەزیفەی دەوڵەتی ئەمڕۆ هەیە، کە پێویستە ئیلغا بکرێنەوە، چونکە پێویستی نین.

ئەمما زەمانەتی بژێویی هاوڵاتیان ،کە ئەرکێکی تری بەیتولماله و، پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕایگەیاندووە:

- ئیبنو عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (سمعتُ رسول الله (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يقول: كلُّكُم راعٍ وَكلُّكم مَسؤولٌ عن رعيَّتِه)[1].

واتە: هەمووتان بەرپرس (شوان)ن و، هەمووشتان بەرپرسن لە ڕەعیەتەکانتان/لەوانە لەبەردەستتاندان.

(١) بوخاری (٨٩٣)، وە موسلیم (١٨٢٩) بەدرێژی هێناویەتییەوە.

لە ژیانی پێغەمبەری خودا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، هەروەها لە ماوەی حوکمی خولەفای ڕاشیدینی بەڕێزدا (خوا لێیان ڕازی بێت)، نموونەی سەلماندن و چەسپاندنی ئەرك و وەزیفە و بەرپرسیەتی زۆرمان لەبەردەستدا هەیە، کە هەموو ئەو ڕێسا گرینگە ڕوون دەکەنەوە، کە بەیتولمال لە خزمەتی دابینکردنی پێداویستی هەژار و نەداراندا بووە، موسوڵمان بووبن، یان غەیرە موسوڵمانی ڕەعییەتەکە، کە مادەم ڕێگای تری دابینکردنیان پەی پێ نەبردووە.

کەوابوو: بەیتولمال سەرچاوەی چارەسەری کێشە داراییەکانی، یەك یەکی ڕەعییەتی دەوڵەتی ئیسلامییە.

خاڵی دووەم: بوودجەی پڕۆژە گشتییەکان:

لە باسی داهاتووماندا ،کە دەربارەی ئامانجەکانی ئابووری ئیسلامییە دەبینین، کە بەشێك لە ئابووریی دەوڵەت بۆ دابینکردنی پێداویستییە سەربازییەکان تەرخان دەکرێت، هەر وەکو، کە دەبێت بودجەی تەواو بۆ هەموو دائیرە و دەزگا و پڕۆژە گشتییە خزمەتگوزاریەکانی دەوڵەت دابین بکات.

ئەمە جگە لەوەی، کە هەندێك پڕۆژەی خزمەتگوزاریی هەیە لە ئەرکە سەرەتاییە بەڵگەنەویستەکانی دەوڵەتە،وەکو دابینکردنی کارەبا، کە بە دابینکردنی سەرچاوەی ئاو (و هەوا و تیشکی خۆر) دەبێت، کە هەموویان موڵکی گشتی ئوممەتن، بۆیە دەبێت ئەم جۆرە پڕۆژانە، یەکسەر دەبێت جێبەجێبکرێت و بخرێتە خزمەتی گشتیی ئوممەتەکەوە.

وەرگرتنی بودجە و مووچە و مەسروفی ئەم پڕۆژە و دائیرانەی، خزمەتگوزاری گشتیی بە چەندین مەرجە، وەکو:

١- پڕۆژەکە دەبێت ئامانجێکی ئیسلامیی پێ بێتەدی و، لانیکەم لەوانەبێت، کە سیستەمی حوکمی ئیسلامیی ڕێی پێدەدات.

٢- پڕۆژە/دائیرەکە لەوانەبێت، کە بۆ خزمەتی کۆمەڵگەیە و بەسوودە، ئەمە مەرجی هەموو ڕەفتارێکی داراییانەی دەوڵەتی ئیسلامییە، چونکە دەوڵەتی ئیسلامیی و سامانی گشتیی، وەکو سەرپەرشتیاری هەتیوو ماڵ و سامانی هەتیوەکەیە، کە دەبێت هەموو ڕەفتارێکی بە سامانی هەتیوەکەوە، لە قازانجی هەتیوەکەبێت و بەس.

٣- ناشێت بودجە بۆ پڕۆژەیەکی ناشەرعی دابنرێت، لەناو پڕۆژەی شەرعیشدا نابێت بەشی وای تێدابێت، کە شەرعی نییە، یان پێویست نییە، پارە بۆ ئەم جۆرە خەرج ناکرێت.

پڕۆژەی بەسوود وەکو دابینکردنی ئاوی پاك و ڕێگاوبان و پرد و کەناڵ و چارەسەری نەخۆشیی و، پڕۆژەی گەورەی گواستنەوە بە فڕۆکە و شەمەندەفەر و پاپۆڕ و پڕۆژەی پیشەسازیی جەنگ و هاوشێوەیان.

باشتر وایە دەوڵەتی ئیسلامیی ئەو پڕۆژانە نەگرێتە دەست، کە بەتاك تاکی ڕەعییەتەکەش هەڵدەسوڕێت،تا لە لایەکەوە نەبێتە کێبڕکێ (متسابق/منافس)یان و، لە لایەکیتریشەوە بۆ پڕۆژە زەبەلاحەکان لێببڕێت.

لە زۆر حاڵەتیشدا لە دەوڵەتی ئیسلامییدا ڕێنادرێت بەرپرسانی دەوڵەت پەیوەندیان بە دەزگا ئابورییەکانەوە هەبێت، ناشێت دوای تەعین بونیان پڕۆژەی خۆیان دابمەزرێنن، چونکە زیانی زۆری لێدەکەوێتەوە، چ لە کەسایەتیان، چ لە پڕۆژەی هاوجۆری خەڵکی تر..

بەڵام ئەمانە هەمووی لە کاتی خۆیدا، پێویستی بە فەتوا و بڕیاری گونجاوی خۆیەتی، تا پارسەنگانە ڕێکبخرێن.. لە باسی خاوەنیەتیشدا، هەندێك خاڵی ئاوامان وەبیرهێنایەوە..

شەرعناسانی (حەنەفی) دەفەرموون:

هەرچی خەلیفە کۆی دەکاتەوە و دەگاتە بەیتولمال، لە: خەراج و جزیە و ئەوەی لە خەڵکی دارولحەرب وەرگیراوە، یان بە دیاری ناردویانە بۆ خەلیفە.. هەموو ئەمانە لە بەرژەوەندی گشتی موسوڵماناندا خەرج دەکرێتەوە، وەکو: پڕکردنەوەی سەنگەر و سەربازگەکانی سەر سنوور و دروستکردنی پرد و هەڵبەستنی ڕووبار و جۆگا و مووچەی والی و قازی و کاربەدەستانی تری دەوڵەت لە موحتەسیب و سەنگەرنشین، بە بڕێکی (بەس)ی وا، کە بەشی مەسروفاتی خۆیان و ماڵ و منداڵیان بکات، هەروەها بۆ موچە و بژێویی سەربازان و ماڵ و منداڵیان..

خاڵی سێیەم: دابەشکردنی بەیتولمال بەسەر هاوڵاتیاندا:

(ئیبنو سەعد) لە (سەهلی کوڕی ئەبو حەثەم)ەوە (خوا لێی ڕازی بێت) گێڕاویەتییەوە، کە (سەیدنا ئەبوبەکری سدیق - خوا لێی ڕازی بێت) خانویەکی لە گەڕەکی (سەنع) بە بەیتولمال کردبوو ، کەسیش پاسەوانی نەبوو، عەرزیان کرد: ئەی خەلیفەکەی پێغەمبەری خوا! ناتەوێت پاسەوانێك بۆ بەیتولمال دابنێیت؟

فەرمووی: نا، ترسی لەسەر نییە!

سەهل دەفەرمووێ: عەرزم کرد: چۆن؟

فەرمووی: قفڵی لێدراوە.

دەفەرمویێ: چونکە هەرچی دەهاتە بەیتولمالەوە، خێرا دابەشی دەکرد و هیچی لێنەدەهێشتەوە.

کە (ئەبوبەکر) چووە مەڵبەندی شاری مەدینە، ئەو خانووەی کردە بەیتولمال، کە خۆی تێیدابوو، چونکە ئیتر ماڵ و سامان و گەنجینەی هۆزەکانی بۆ دەهات، وەکو: (جوهەینە و ئەبو سولەیم).

هەروەها زەکات و خێر و خێراتیان ، هەمووی دەخستە ئەو خانووەی بەیتولمالەوە ،ئینجا بەسەر خەڵکیی دابەشی دەکرد.. یەك لە دوای یەکی خەڵکی، هەر جارەو سەد کەس، بێ جیاوازی نێوان سەربەست و کۆیلە، یان ژن و پیاو، یان گەورە و گچکە، نێر و مێ هەموویان وەکو یەکیان وەردەگرت.

ئینجا ئەسپ و حوشتر و چەکی دەکڕی و دەینارد بۆ سوپاکانی بەرەی جیهاد، ساڵێکیان بە پارەی بەیتولمال قوماشی ئەستووری بەرهەمی ئەو ساڵەی دەوارنشینەکانی کڕی و، لە زستاندا هەمووی بەسەر بێوەژنەکانی مەدینەدا دابەشکرد.. کاتێك کۆچی دوای کرد و بەخاك سپێردا و، سەیدنا عومەر (خوا لێی

ڕازی بێت) بوو بەخەلیفە، ئەمیندارانی بەیتولمالی بانگکرد و وەلیاندا چوو بۆ بەیتولمالەکەی سەیدنا ئەبوبەکر، سەیدنا عبدالرحمانی کوڕی عوف و سەیدنا عوسمانیشی (خوا لێیان ڕازی بێت) لە تەکدابوو، کە بەیتولمالیان کردەوە، تەنانەت یەك دیناریشیان تێدا نەدیت، پریاسەکەیەکیان دۆزیەوە، هەڵیان تەکاند، دەرهەمێکی لێکەوتە خوارەوە، هەمووی دووعای ڕەحمەتیان بۆ سەیدنا ئەبوبەکر کرد..

بەرپرسی تەرازووی بەیتولمال، کە هەر لە مەدینە بوو، لە زەمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و زەمانی سەیدنا (ئەبوبەکر)دا ئیشی کێشانی پشکی خەڵکی (هاتوو و ڕۆیشتوو/الوارد والصادر)ی بەیتولمالی دەکێشا، بانگیان کرد و لێیان پرسی: ئەو ماڵ و سامانەی گەیشتبووە سەیدنا ئەبوبەکر چەند بوو؟

فەرمووی: دووسەد هەزار) - (الکنز).

- (ئەبو نوعەیم) لە (الحلية)کەیدا لە ئیبنو عومەرەوە (خوا لێیان ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە کە: سامانێکی زۆر لە عێڕاقەوە هاتە بەردەستی سەیدنا عومەر، کەوتە دابەشکردنی، کابرایەك هەستا و عەرزی کرد: ئەرێ ئەی ئەمیری موسوڵمانان! ئەگەر بەشێك لەم سامانە پاشەکەوت بکەیت بۆ ڕۆژانێك، کە دوژمن هێرش دەهێنێت، یان کارەساتێك دەقەومێت[1]..

سەیدنا عومەر فەرمووی: ئەرێ خوا لە ناوت ببات، چیتە وا شەیتان بە زمانی تۆ دەدوێت؟

خوای گەورە سامانێکی هێناوەتە بەردەستم و هەنجەتی بڕیووم (کە بڵێم:

---

(١) لەم سەردەمەی ئێستای ئێمەدا ئەم بۆچوونەش نرخی خۆی هەیە و، ئیجتیهادی یاوەرێکە و دەشێت کاری پێ بکرێت، هەرچەندە سەیدنا عومەر توندوتیژ بەرپەرچیی دایەوە، بەڵام ڕاکەی کابراشمان پێ پەسەندە. (نووسەر).

هیچم بە دەستەوە نەبوو دابەشی بکەم) بەخوا قەسەم ئەمڕۆم لەبەر خاتری سبەینێم پێچەوانەی فەرمانی خوای گەورە ناکەم، هەر ئەوە بۆ سبەی ئامادە دەکەم ،کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بۆی ئامادە دەکرد. (ئیمان و پشت بە خوا بەستن و ئیعتیماد کردنە سەر ڕەحمەتی ئەو).

- هەر(ئیبنو عەساکر) لە (ئەلحەسەن)ەوە دەگێڕێتەوە: کە سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) بۆ والیی خۆی: (ئەبو موسای ئەشعەری - خوا لێی ڕازی بێت) نووسی: (پاشان ئەوەت لەبەرچاوبێت،کە دەبێت ڕۆژێکت لە ساڵەکە هەبێت، کە بەیتولمالت هیچی تێدا نەمێنێت و هەموویت دابەش کردبێت، پاکماڵیکە، تا خوای گەورە بزانێت، کە من هەرکەسە و حەقی خۆیم پێگەیاندووە).

- (مەجمەعی تەیمی) دەگێڕێتەوە: کە سەیدنا عەلی (خوا لێی ڕازی بێت)، دوای ئەوەی هەرچی لە بەیتولمالدا دەبوو، هەمووی دابەش دەکرد و دەکەوتە نوێژکردن لە ژوورەکەی بەیتولمالدا، بەو ئومێدەی شاهێدیی بۆ بدات لە ڕۆژی قیامەتدا)[1].

- (عەنتەرەی شەیبانی) دەفەرموێ: (سەیدنا عەلی- خوا لێی ڕازی بێت) جزیە و خەراجی کۆدەکردەوە، ئینجا پشکی بەیتولمالی لە هەموو خاوەن پیشەیەك وەردەگرت، هەروەها لە هەموو کارێکی دەستی، تەنانەت ئەو کەسەی دروومانی دەکرد، یان داوە دەزو و گوریسی دەفرۆشت، پاشان هەموو کۆکراوەکەی بەیتولمالی دابەشدەکرد، نەیدەهێشت هیچ لە بەیتولمالدا بمێنێت، مەگەر کارێکی وای بۆ بهاتایەتە پێش، کە زۆر پێوەی خەریکبوایە و نەپەرژایاتە سەر دابەشکردنی بەیتولمال).

---

(١) ابن عبدالبر لە کتێبی (الإستعاب)ـدا هێناویەتییەوە.

- (ئەبو عوبەیدە) لە کتێبی:(الأموال)ەکەیدا باسدەکات، کە سەیدنا عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) لە ساڵێکدا سێجاری بەیتولمال دابەشکرد، پاشان ماڵ و سامانێکی لە (ئەسبەهان - ئیسفەهان)ەوە بۆ هات، هاواری لە خەڵکەکە کرد و فەرمووی: وەرن بۆ چوارەمین جار، هەرچی هاتبوو دابەشیکرد، تەنانەت گوریس و حەبلەکانیش، ئەوی وەریگرت وەریگرت و، ئەوەیش، کە نەیدەویست لێیدەگەڕا) - (الکنز).

چۆنییەتی دابەشکردنی بەیتولمال بەسەر خەڵکەکەیدا، لە خەلیفەیەکی ڕاشیدینەوە بۆ بەڕێزێکی تریان جیاوازبوو:

- سەیدنا ئەبوبەکر (خوا لێی ڕازی بێت) بەیەکسانی و وەکو یەك بەسەر هەموو کەسێکدا.. بێ هیچ جیاوازییەك دابەشی دەکرد.

- سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) بەپێی زۆری هاوڕێیەتی پێغەمبەر (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دابەشی دەکرد، کێ زۆرتر لە خزمەتیدابووبێت، زیاتری وەردەگرت، پاشان دووریی و نزیکیان لە جەنابییەوە (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ).

بەڵام لە کۆتایی تەمەنیدا هاتە سەر بۆچوونەکەی سەیدنا ئەبوبەکر ،و ئەوەی پێ پەسەندتربوو.. ئەوەش بوو بەڕێسای دارایی ئوممەت، کە هەموو کەسێك وەکو یەك وەربگرن.

ئەمما گشتگیریی دابەشکردنەکە ئەوەش وادەبێت، وەکو سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) فەرمووی:(بەیهەقی) گێڕاوێتییەوە،کە سەیدنا عومەر فەرمووی: (ولمْ يبقَ أحدٌ من المسلمينَ إلَّا ولهُ في هذا المالِ حقٌّ إلَّا ما تَملكونَ من رَقيقِكمْ، فإنْ أعِشْ إنْ شاءَ اللهُ لمْ يَبقَ أحدٌ من المسلمينَ إلَّا سيأتِيهِ حَقُّهُ حتى الرَّاعِي بـ سرْوِ حمِيرٍ يأتِيهِ حقُّهُ ولمْ يعرَقْ فيه جبينُهُ)[1].

---

(١) بڕوانە تەفسیری ابن کثیر (٤/٣٤٠).

واتە: وادەکەم، کە یەك کەس لە موسوڵمانان نەمێنێت، ئیلا مافێکی لەم ماڵ و سامانەی بەیتولمالدا هەر دەبێت هەبێت، مەگەر خاوەنییەتی کۆیلە (کە کۆیلەیەك نادرێت بە دوو کەس و لێیان بەشناکرێت)، ئەگەر خوا حەزبکات و بمێنم وا دەکەم، موسوڵمانێك نەمێنێت حەقی خۆی بۆ نەچێت، تەنانەت شوانێك لە (سر و حمییەر) (هۆزن لە یەمەن) دەبێ حەقی خۆی بۆ بچێت و وەریبگرێت، ئەگەر چی ئارەقی ناوچەوانی تێدا نەڕشتووە..

* * *

ئەمە سیرە و ڕەوییەی خیلافەتی ڕاشیدین بوو، لە مەسەلەی هاتوو و ڕۆیشتووی ماڵ و ساماندا، دەبێ حاڵی موسوڵمانانی سەردەم چۆنی لێبێت کاتێك بە ئیزنی خوای گەورە یەك دەوڵەتیان دەبێت و، ڕێساکانی دارایی و ئابووریی ئیسلام جێبەجێدەکەن؟

باسی چوارەم
هەندێك لە مەبەستەکانی ئابووریی ئیسلامیی

ڕێـــڕەوێـك:

لە ژیانی ئابووریی ئیسلامییدا، هەندێك مەبەستی گشتی هەن، کە بەشێکی سروشتی دەبن لە سیستمی حوکمڕانی ئیسلامیی، چونکە لە ئەسڵدا کۆمەڵە بەشێکن لە دید و تێڕوانینی ئیسلامییدا، وەکو بەڵگە نەویستی ژیانن..

مادام حوکمی ئیسلامیی دامەزراوە دەبێت ئەو مەبەستانە بهێنێتەدیی.. ئەمانە وەکو پێکهاتەی دیدوڕێ و مومارەسەی ئیسلامیین بە ئالییەتی حوکمڕانیکردن..

ئەم مەبەستانە پێش حوکمگرتنەدەست و دواتریشی هەن و، هەموو کەسێك لە دەقە شەرعییەکانەوە دەیانناسێت، لە دیراسەکردنی ئەحکامەکانی شەرعدا زوو ڕوون دەبنەوە).

واتە: شتێك نین نەزانرێن، تا حوکم دەکەوێتە دەست موسوڵمانان)، هێنانەدیی ئەم مەبەستانە ئەرکی سەرەتایی و سروشتی حوکمڕانی ئیسلامییە: دەوڵەت دەبێت بۆ ڕەعییەتەکەی بهێنێتەدیی.. یان هێنانەدیان فەرزبکات، بێگومان بەهۆکاری شەرعییانە، چونکە مەبەستی شەرعییانە، هەر بەوەسیلەی شەرعییانە دەبێت بێتەدیی، لەو مەبەستانە:

١- ئابووریی ئیسلامیی دەبێت ئوممەت بۆخۆی دابین بکات (الإکتفاء

الذاتي).

٢- دابینکردنی پێداویستییە سەرەکییەکانی هەموو موسوڵمانێك و، هەموو ڕەعییەتێکی دەوڵەتی ئیسلامیی.

٣- ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین و، دەرهێنانی خێروبێری زەوی و بەگەڕخستنی لە بەرژەوەندیی مرۆڤایەتیدا.

٤- مسۆگەرکردنی پێداویستییەکانی ئوممەت و، دەوڵەت لە ڕێگاکانی هاتووچۆ و ئاو و کارەبا و..هتد.

٥- بەگەڕخستنی هەموو توانا و وزەکان بۆ دامەزراندنی هێزی سەربازیی سەربەخۆ و پێشکەوتووتر لەوەی دوژمن.

٦- دابەشکردنەوەی ماڵ و سامان بەشێوەیەکی دادپەروەرانە، کە زیانی لێ نەکەوێتەوە..

ئێستا با بێینە سەر باسی هەریەك لەم بڕگانە:

بڕگەی یەکەم:
سەربەخۆبوونی ئابووریی ئیسلامیی و بەسێتی:

ئەوەی زۆر تێبینی دەکرێت، کە ئیسلام فەرمانی بەردەوامبوونی جیهادی بە موسوڵمانانداوە، چونکە لە دیدی ئیسلامدا وڵاتان دوو جۆرن (دەخرێنە دوو خانەوە): دارولئیسلام و دارولحەرب، مادام ئەگەری جەنگ و ڕووبەڕووبوونەوەی سەخت لە نێوان دارولئیسلام و دارولحەربدا هەبێت - کە ئەسڵی ژیانیان ململانێیە -:

- شتێکی ئاسایی و سروشتییە، کە ئوممەتی ئیسلامیی دەبێت، هۆشی لای هەبوونی هێز و توانای ململانێکە بێت..

ئەمە بەڵگە نەویستە، فەلسەفاندنی ناوێت، مادام خوای گەورە فەرمانی جیهادی پێداویت، دەبێت هەوڵ بدەیت ئەو توانا و وزە و شارەزاییەت، کە بۆت دەستەبەر دەبێت لە خۆئامادەکردن و پێکەوەنانی هێزدا بخەیتە گەڕ، ئەمەش وا دەخوازێت ئیعتیماد بکەیتە سەر توانای خۆت، نەك بکەویتە ژێر تین و فشاری هێزی دەرەکی و مەرجی سەختیان، نابێت پێویستیت بە غەیری خۆت بمێنێت..

لەبەر ئەم دید و مەبەستەیە، کە دەبێ ئوممەتی ئیسلامیی نەخشەی سەربەخۆیی ئابووریی خۆی وردەکارانە بکێشێت و، وردەکارانەش (بەس)ێتیی خۆی مسۆگەر بکات.

- دیسان شتێکی بەڵگە نەویستە، کە ئابووریی خۆمان لە بندەستی دوژمنانمان دەربهێنین و، نەهێڵین کافران دەسەڵاتی بەسەردابگرن و زەوتیکەن و بیدزن، نەهێڵین بازاڕێکیشیان بمێنێت، کە ئێمە موحتاجی ببین.

چونکە کاتێك پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) هیجرەتی کرد بۆ مەدینە، دیتی جولەکەکان بازاڕێکی تایبەتیان هەیە و، باقی بازاڕیش بە مامەڵەی ئەوان دەگەڕێت، بۆیە هەر زوو بازاڕێکی تری بۆ موسوڵمانان دامەزراند.

- دیسان شتێکی ئاسایی و بەڵگە نەویستە، کە لەچاندن و پیشەسازیی و هاوردەکردنی کاڵادا ئیعتیماد نەکەینە سەر غەیری خۆمان، پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) کابرایەکی بینی، بە کەوانێکی فارسی تیر دەهاوێت، پێی فەرموو: (ألا قاتَلتَ بقوسٍ عربيه؟).

واتە: ناکرێت بە کەوانێکی عەرەبی جەنگ بکەیت؟

ئەو کاتە هێشتا فارس موسوڵمان نەبووبوون.

ڕێسایەکی شەرعی ئاڕاستەوانی کاریگەرمان لە ئەحکامی شەریعەتەکەماندا هەیە، کە هەر زانستییەك موسوڵمانان پێویستییان پێبێت لەسەر ئوممەت بەگشتیی، فەرزی عەینە و لەسەر تاکەکان فەرزی کیفایە.

واتە: دەبێت ئوممەت بە دەستەجەمعی دەستی بخەن، ئەگەرنا دەستخستنی دەبێتە فەرزی عەین لەسەر یەکییەکی موسوڵمانان، ئەمە دواتر لە ڕێساکانی فێرخوازیدا باسیدەکەین.

بۆ نموونە: زانستی ئەندازیاریی بۆ داهێنانە پیشەسازییەکان، یان زانستی پزیشکیی بۆ زانینی چارەسەر و دروستکردنی دەرمان..

مەبەستی شەرعناسان لە تەفسیری باسکردنی ئەم فەرزانەدا ئەوە بوو، کە ئوممەت و دەوڵەتەکەی هانبدەن، کە (خودکیفایی)بن، واتە: ئیعتیمادیان لەسەر زانین و دەست و بەرهەمی خۆیان بێت، کە ئەوەندەشیان جەخت لەسەر وەرگرتنی جۆرەها زانست کردۆتەوە، مەبەستیان لێی: فێربوون و کارپێکردنیان بووە، دەنا خۆ زانینی هەموو شتێك لە زانستێك، کە بە کردەوەیی ئەنجام نەدرێت، هیچ کێشەیەکی موسوڵمانان چارەسەر ناکات.

لەبەر ئەمەیە، کە موسوڵمانان سەرپشك نابن لەم مەسەلەیەدا، ئەمە دووڕیانێك نییە و سەربەست بن کامیان دەگرنە بەر، نا، هەردەبێت وابن، کە ئیسلامەکە فەرمانی پێداون، هەر دەبێ هێز و ئابووریی خۆیان سەربەست بێت.

ئەمە مانای ئەوە ناگەیەنێت، کە خۆیان لە پەیوەندییە ئابوورییەکانی دەرێ و بازرگانی و تێکەڵاوی دەوڵەت و گەلان بگرنەوە، نا، نەخێر.. ئەمە ڕێپێدراوە، مەبەست لێی ئەوەیە: ئەم جۆرە پەیوەندیی و تێکەڵاوییانەمان هەبێت و حاڵەتی سەربەخۆیی و ئیعتیمادکردنە سەر خۆشمان بپارێزین.

ئوممەتی ئیسلامیی بە قەدەر توانای خۆی.. فەرزیەتی خۆئامادەکردنی لەسەرە.. خوای گەورە بە دینی خۆی ڕێی نیشانداوە، خێر و خێراتێکی زۆری لە وڵاتەکانیدا پێبەخشیوە، داوای لێکردووە حوکمی شەرعی خیلافەت دامەزرێنێت و خێروبێری سەر و ژێرزەمینی بەردەستی، بۆ کامەڕانی و ئاسوودەیی هاوڵاتیان دەربهێنێت و، لە بەرژەوەندییاندا بیخاتە گەڕ...

ئەگەر موسوڵمانان یەك بن، جیهان پێویستی پێیان دەبێت، نەك ئەمان پێویستیان بە جیهان بێت، ئێمە ٧٥% ی کەرەستەی خاو و ٨٥%ی پیترۆڵی جیهانمان لەبەر دەستدایە.. وەکو دەڵێن؛ والله اعلم.

بڕگەی دووەم:
ئابووریی و گەشەسەندن و ئاوەدانکردن:

خوای پەروەردگار لەسەر زمانی سەیدنا صالح (علیه السلام) دەفەرمووێ: ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ وَٱسۡتَعۡمَرَكُمۡ فِيهَا ٦١﴾ هود: ٦١.

واتە: ئەوە خوای گەورەیە، کە ئێوەی لەسەر زەویدا خەڵقکردووە و داوای ئاوەدانکردنەوەی زەمینی لێکردوون.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا ٢٩﴾ البقرة: ٢٩.

واتە: ئەوە خوای گەورەیە، کە هەرچی لەسەر زەمیندا هەیە بۆ ئێوەی خەڵقکردووە/هێناوەتەدیی.. هەروەها: ﴿أَلَمۡ تَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَأَسۡبَغَ عَلَيۡكُمۡ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةٗ وَبَاطِنَةٗۗ ٢٠﴾ لقمان: ٢٠.

واتە: مەگەر نابینن چۆن خوای گەورە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدان بۆ ئێوەی دەستەبەرکردووە و، نیعمەتی دیار و نادیاری خۆی بەسەرتاندا ڕشتووە.؟!

لەم دەقانە و هیتری هاوشێوەیانەوە تێدەگەین، کە ئەم گەردوونە، هەرچی تێیدایەتی بۆ مرۆڤ دەستەبەرکراوە.

مافی مرۆڤە،کە سوود لە هەموو شتێك وەربگرێت، کە تێیدایە، ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین ئامانجێکە، کە دەبێ مرۆڤ هەوڵی بۆ بدات بێتەدیی..

بەڵام ئامانجێکی قۆناغە.. کە قۆناغی ژیانی دونیایە، ئامانجی گەورە بەدەستهێنانی ڕەزامەندی خوای گەورەیە لە قیامەتدا.

بۆیە خوای گەورە داوا دەکات، کە مەبەست لە هەموو بزاوت و سرەوتێکی ڕەفتاری دنیایی، سەرفرازی قیامەت بێت، کە لە ڕەزامەندیی خوای گەورە دایە.

دەفەرموێ: ﴿وَٱبۡتَغِ فِيمَآ ءَاتَىٰكَ ٱللَّهُ ٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَۖ وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ ٱلدُّنۡيَاۖ ﴿٧٧﴾﴾ القصص: ٧٧.

واتە: لەوەدا ،کە خوای گەورە پێی بەخشیویت، مەبەستت ڕۆژی دوای بێت، پشکی خۆشت لە دونیا بیرنەچێتەوە.

ئەوەندەی ئیسلام شوێنکەوتوانی خۆی لەسەر ئاوەدانکردنەوەی زەمیندا هانداوە، هیچ دید و دینێکی تر ئەوەندە شوێنکەوتوانی خۆیانیان هان نەداوە لەسەری، تەنانەت پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: هەرکەسێکتان نەمامێکی بە دەستەوەیە، با بیروێنێت پێشئەوەی قیامەت دابێت..

واتە: ئەگەر لەسەرە مەرگدابوویت، نەمام/شەتڵێکت بەدەستەوە بوو، بپەڕژێرە سەر ڕواندنی و وەلی مەکە[1]..

ئاوەدانکردنەوە بەبێ هەبوونی مرۆڤی لێزان و شارەزا نابێت، بەبێ توانای دارایی نابێت، بەبێ نەخشە و ڕاپەڕاندنی نابێت، هەموو ئەمانەش دەبێت لەسەر ڕێسای دادپەروەری ڕێکبخرێت..

دواتر لە باسی ڕێساکانی سیاسەتی فێرخوازیدا دەبینی، کە چۆن خوای گەورە هەبوونی پسپۆڕ و شارەزا و تایبەتمەندی بوارە جیاکانی زانستی لەسەر

(١) ئەمە فەرموودەکەیە: (إنْ قامَت الساعَةُ وفي يَد أَحَدكُمْ فَسَيلَةٌ فلْيَغْرسْهَا)، بەززار لە (البحر الزخار) (١٧/١٤)، هەیثەمی لە (مجمع الزوائد) (٤-٦٦) هێناویەتییەوە و دەفەرموێ: (رجاله أثبات ثقات).

ئوممەت فەرزکردووە، ئەوەشمان بینی، کە هەموو تاکێکی ئوممەتی ئیسلامیی، دەبێت ئەوەندەی بژێوی (بەس) هەبێت، کە بپەڕژێتە سەر داهێنان، ئوممەت بەگشتیی و دەوڵەتی ئیسلامییو بەتایبەتی دەبێت ئەوەندەی دارایی (بەس) و ئابووریی پارسەنگی لەبەردەستدابێت، تا بتوانێت وزە و تواناکان لە داهێناندا بەگەڕبخات.

دیمان چۆن بەرپرسیەتی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامیی وادەکات بەیتولمال پڕبێت، ناشێت خاڵی بێت و ئوممەت موحتاجانە چاوەڕێی یارمەتی دەرەکی بێت.

دیمان، کە چۆن بنەما و ڕێسا ئابووریەکان و ئەحکامەکانی شەرع و ئاڕاستەوانییەتی شەرعناسان و، کاربەدەستانی دەوڵەتی ئیسلامیی ڕاست و ڕەوانترین بارودۆخی ئابووری دێننەکایەوە..

ئەگەر بەڕاستی و گشتگیری هەموو ئیسلام بچەسپێنرێت، بێگومان زەمین لە خێو خۆشیدا ئاوەدان دەکرێتەوە و، خەڵکی دەکەونە ئەمانی تەواوەوە.

بڕگەی سێیەم:
دابینکردنی داخوازییەکانی ژیانی خەڵکی:

(کاتێك سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) چووە شام، لە مزگەوت دانیشتبوو، کۆبونەوەی بە ئەمیری لەشکرەکان کردبوو، بیلال (خوا لێی ڕازی بێت) هاتە خزمەتی و فەرمووی: ئەریٚ عومەر، ئەریٚ عومەر!

سەیدنا عومەر فەرمووی: ئەوەتام، ئەوە عومەر.

(بیلال) فەرمووی: جەنابت وایت لە نێوان ئەو فەرماندانە و خوای گەورەدا، بەڵام لە نێوان خۆت و خوای گەورەدا کەس نییە، باش سەرنجبدە ئەمانەی دەوروبەرت، ئەمانەی ڕاست و چەپتیان گرتووە..

ئەمانە بە خواردنی گۆشتی باڵندە ڕاهاتوون!

سەیدنا عومەر فەرمووی: ڕاست دەکەیت. بەخوا قەسەم ئا لەم کۆڕە هەڵنەستم، هەتا یەك یەکی موسوڵمانانی ئێرە ،دوو مودد گەنم و پشکی خۆی زەیت و سرکەی نەدرێتیٚ.

عەرزیان کرد:ئەی ئەمیری موسوڵمانان! هەر ئێستا بۆ هەر یەکێکیان ئەوە دابین دەکرێت و دەیدرێتیٚ.. خوای گەورە خێر و بەرەکەتی زۆری خستۆتە بەردەست.. ئینجا سەیدنا عومەر فەرمووی: ئێستا باشە..).

(عومەری کوڕی عبدالعزیز (رحمە اللە) تازە بووبوو بە خەلیفە (٩٩-١٠١ك) ژنەکەی چووە ژوورەوە بۆلای، بینیی دانیشتووە و دەگری.

عەرزیکرد: شتێك ڕوویداوە؟!

فەرمووی: بەڵیٚ.. بوومەتە کاربەدەستی ئوممەتەکەی محمد

(صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ).. دەبێ بیر لە هەژاریی و برسیی و نەخۆش و داماوان بکەمەوە و بە خەمیانەوە بم، دەبێ پەرۆشی ڕەش و ڕووتان و چەوساوە و ستەملێکراوان بم..

دەبێ ئاگام لە غەریبە و دیل و پیری پەککەوتە بێت.. دڵنیام خوای گەورە لە هەریەکێکی ئەم پۆلە موحتاجانە لێم دەپرسێتەوە و، لەسەر حاڵی هەریەکێکیان موحاسەبەم دەکات.. ترسی ئەوەم هەیە هەنجەتی وەڵامدانەوەم پێ نەبێت، بۆیە دەگریم!..).

(ئیبنو حەزم - رحمەاللە) دەفەرمووێ: (ئەگەر زەکات بەشی موستەحەققانی نەکرد، لەسەر دەوڵەمەندانی هەموو ناوچەیەك فەرزە، بەهانای هەژار و نەدارەکانیان بچن و پێداویستیان دەربکەن، ئەگەر خۆیان نەیانکرد ، دەسەڵاتداران دەبێت ناچارییان بکەن لەسەریی، دەبێت بژێویان دابین بکەم، پۆشاکی زستانە و هاوینەیان مسۆگەربکەن، سوکنای وایان بۆ دابین بکەن، کە لە باران و خۆر و چاو و تێڕوانینی خەڵکی بیانپارێزێت).

لەم دەقانەوە دەردەکەوێت: کە دابینکردنی پێداویستییە سەرەکییە سەرەتاییەکانی هەر مرۆڤێك لە دارولئیسلامدا، لە: خۆراك و پۆشاك و سوکنا و هاوسەرگیریی و هاوشێوەیان، بەرپرسێتی دەوڵەتی ئیسلامیی و ئوممەتی ئیسلامییەکەیە و دەبێت بێنەدی..

ئەوەشمان بینی، کە هێنانەدیی ئەمانە چۆن دەبێت، بینیمان، کە ئەهلی زیممەکانیش، دەبێت مووچەی (بەس)یان لە بەیتولمالەوە بۆ ببڕێتەوە.. ناشێت یەك کەسی موحتاج لە دارولئیسلامدا بمێنێتەوە، کە پێداویستییە سەرەتاییە سەرەکییەکانی هەموو بۆ دابین نەبووبێت (کە هاوڕێی ئەمانی مسۆگەرن و بۆ هەموو لایەك نان و ئەمان دابین دەکرێت) لە حوکمڕانی خەلیفەکانی ڕاشیدیندا (خوا لێیان ڕازی بێت) هەموویان بەکردەوە بینی..

بڕگەی چوارەم:
دابینکردنی پێداویستییەکانی ئوممەت:

مەبەستمان لەمە ئەوەیە: کە ئوممەت بە دەستەجەمعیی و لە ڕێی دەوڵەتەکەیەوە بە لایەنگیریکردنی، دەبێت هەموو پێداویستییە سەرەکییەکانی ئوممەت دەبربکرێن، چونکە دەوڵەت بەبێ هاوکاریی ڕەعییەتەکەی، ناتوانێت هەموو داخوازییەك بهێنێتەدی..

سەرکەوتنی دەوڵەت لە کاروباریدا بەرپرسێتیی کاربەدەستان و بەرپرسانی ئاڕاستەوانی ئوممەتەکەیە، چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەموو کەسێکی لە لای خۆیەوە بە بەرپرس لە کەسانی بەردەستی ناساندووە، کە دەفەرموێ: (كلُّكم راعٍ، وكلُّكم مسؤولٌ عن رعيَّتِه، فالإمامُ راعٍ، وهو مسؤولٌ عن رعيَّتِه..)[1].

واتە: هەمووتان شوانن (سەرپەرشتیارن) هەمووشتان بەرپرسن لە ڕەعییەتەکەی بەردەستان، خەلیفە شوانە، ئەویش بەرپرسە لە ڕەعییەتەکەی.

لەم ڕوانگە و هەستی بەرپرسێتییەی دنیا و قیامەتەوەبوو، کە سەیدنا عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) دەیفەرموو: (لو عثرت شاة على شط الفرات لخشي عمر أنْ يحاسبه اللهُ عنها لِمَ لَمْ يُعَبِّدْ لها الطريق).

واتە: ئەگەر بەرخێك لەبەری ڕووباری فوڕات هەڵدێرێت، عومەر ترسی ئەوەی هەیە، کە خوای گەورە موحاسەبەی بکات ،کە بۆچی ڕێگاوبانت بۆ ساز نەکرد؟

---

(١) بوخاری (٢٤٠٩)، موسلیم (١٨٢٩).

هەرچی شتێك ئوممەتەكە پێویستی بێت، دەوڵەتی ئیسلامیی دەبێت دابینی بكات بۆی، كە پێویستی بە چەندییەتی و چۆنێتی ڕێگاوبان دەبێت، دەبێ دەوڵەت دابینی بكات، بێ فەرق و جیاوازی هەرێم و ناوچەكان.

ئەگەر ئوممەت پێویستی بە چەندیەتی و چۆنێتی نەخۆشخانە هەبوو، دەوڵەت دەبێت دابینی بكات بۆ هەموان بێ جیاوازی ویلایەتەكان، ئەگەر ئوممەت پێویستی بە چەندێتیی و چۆنێتی دەرمان هەبوو، دەبێت دەوڵەت بۆ هەموان دابینی بكات ، هەروەها هەموو جۆرە خوێندن و پیشە و بوارێكی كاركردن و ژمارەی تەواویی كارمەند و فەرمانبەرانی پسپۆڕ بۆ دائیرە و دەزگاكان، تا معامەلەی خەڵكی خێرا و ئاسان ڕاپەڕێنرێت.

ئەركە لەسەر خەلیفە و سەرۆكایەتیی و بەڕێوبەران و وەزیر و كاربەدەستانی خیلافەت، هەموو پێداویستییەكانی ئوممەت بزانن چییە و، پاشان نەخشە بۆ هێنانەدییان بكێشن و، بودجەی تەواویان بۆ تەرخان بكەن و لێنەگەڕێن، تا هەموو شتێك مسۆگەر دەكەن، تا ئوممەت وایلێدێت پێویستی سەرەكی لە هیچ لایەنێكەوە نامێنێت.

بڕگەی پێنجەم:
ئابووریی ئیسلامیی، ئابورییەکی سەربازییە:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن قُوَّةٖ وَمِن رِّبَاطِ ٱلۡخَيۡلِ تُرۡهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمۡ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمۡ لَا تَعۡلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعۡلَمُهُمۡۚ ٦٠﴾ الأنفال: ٦٠.

واتە: ئەوەندەی دەتوانن هێز ئامادە بکەن، تا بەرامبەریان بوەستنەوە لە ئەسپەشێی دابەستەی تایبەت بە جەنگ، کە دوژمنانی خوای گەورە و دوژمنانی خۆتانی پێی دەتۆقێنن، دوژمنانێکی تریش، کە ئێوە نایانناسن، خوای گەورە دەیانناسێت.

ئەم دەقە فەرمان بە موسوڵمانان دەدات، کە بەهێزبن، هەموو جۆرە هێزێکی کاریگەر پێکەوەبنێن، تا دوژمنانی ناوەوە و دەرەوەی موسوڵمانان ترسیان لێ بنیشێت و، بیر لە هێرشکردنە سەر موسوڵمانان نەکەنەوە.

دواتر لە باسی سیاسەتی سەربازییدا باس لەوە دەکەین، کە بەرپرسێتی ئوممەتی ئیسلامیی ئەوەیە: کە بەربەستی ڕێ بەجیهاد لادەن، تا بانگەوازی خوایی بە هەموو جیهان دەگەیێنن و، سەروەرێتیی شەریعەتی ئیسلام دەکەنە باڵادەستی جیهان، ئەمە بەرپرسێتییانە و دەبێت، کە بۆیان لوا هەنگاوی بۆ هەڵهێننەوە.

ئەمەش بە ئوممەت و دەوڵەتێك دەکرێت، کە هەموو وزە و توانایەکیان بۆ بەگەڕخستبێت و، سیستەمی شەرعیانە و ئوممەتی ئامادە و ئابووریی بەهێز و بەسیان بۆ دابین کردبێت، دەبێت ئەولەویەتی نەخشەی دەوڵەت بایەخدان بێت بە ئابووری، ئابووریەکی سەربازییی، دەبێت بودجەی تەواوی بۆ سازدانی هێزی سەربازیی تەرخان بکرێت.

ئایەتەکە ڕۆشنە، کە دەفەرموێ: ئەوەی لە تواناتاندایە.. مادام لە توانامان دابێت، دەبێت ئەو هێزە بەهێزە پێکەوە بنێین.. لەم سەردەمەشدا پشکی سەرەکی بودجەی ساڵانەی هەموو وڵاتێك بۆ کاروباری سەربازییی و ئامادەکردنی تفاقی سەربازیی تەرخان دەکرێت، هەموو وڵاتێك هەوڵدەدات، فڕۆکە و تانك و سارۆخ و جۆرەها چەکی تری کاریگەری هەبێت.

سەرەتا دەیکڕێت، بەڵام دواتر هەوڵدەدات خۆی کارگەیان بۆ دابمەزرێنێت، هەروەها هەموو پێداویستییەکی تر و شارەزاییەکی سەربازییی و موچە و بودجەی تەواو و بەس بۆیان...

ئەمانە هەموو - بەپێی توانا - فەرزی سەردەمن و هەر دەبێت ئوممەتی ئیسلامیی و دەوڵەتەکەی دابینی بکەن، چونکە مادام دەوڵەتی ئیسلامیی و ئوممەت وجودیان هەبێت، ئەگەری هێرش هێنانە سەر و شەڕپێفرۆشتنی زۆر دەبێت.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَدَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوۡ تَغۡفُلُونَ عَنۡ أَسۡلِحَتِكُمۡ وَأَمۡتِعَتِكُمۡ فَيَمِيلُونَ عَلَيۡكُم مَّيۡلَةٗ وَٰحِدَةٗ ﴿١٠٢﴾﴾ النساء: ١٠٢.

واتە: ئەوکەسانەی دید و ڕێی کوفریان گرتەبەر، ئاواتەخوازن لە چەك و کەلوپەلتان غافڵ ببن، تا یەك حەملەی هاوبەشی توندتان بکەنەسەر..

ئەگەر هەموو ژیانمان لەسەر ئەم وریایی و حەزەربوونە دانەڕێژین و، هەموو ئابووریمان لە خزمەت خۆبەهێزکردنماندا نەبێت، هەموومان گوناحبار دەبین (چونکە بەپێی فەرمانی خوای گەورە نەجوڵاوینەتەوە).

بڕگەی شەشەم:
نە زیاندان و نە زیانلێکەوتن:

ئابووریی ئیسلامیی بەپێی ڕێساکانی دادپەروەریی پێکەوە دەنرێت و، بەپێی ئاڕاستەی دادی قورئان و سوننەتیش سەرف دەکرێتەوە، کە نموونەی واقیعی کردەوە پێشی سەردمی دەوڵەتەکەی مەدینە و زەمانی حوکمڕانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و، خولەفای ڕاشیدینی بەڕێزە (خوا لێیان ڕازی بێت)، کە دید و ڕوانگە و زەمینەی حوکمی هەموویان ئەو ئایەتەی قورئان بوو، کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۝٥٨﴾ النساء: ٥٨.

واتە: ئەگەر حوکمڕانی/داوەریتان لە نێوان خەڵکیدا کرد، دادپەروەرانە بڕیار بدەن، ئاڕاستەی دادپەروەرانە بکەن و دادپەروەرانە ناکۆکیی و کێشە یەکلابکەنەوە..

دادپەروەریەتیی، تەوەری هەموو ئەحکامەکانی شەرعە و، مەبەستی هەموانە.. لەو ڕێسایانەی دادپەروەریی پێ دەپارێزرێت زیاننەدان و زیانلێنەکەوتنە.. نە ڕەفتار (گوفتار و کردار)و بڕیارێك بدە، کە زیانی لێبکەوێتەوە و نە خۆبخەرە بەر ڕەفتار و بڕیارێکیش، کە زیانت پێدەگەێنێت، ئەمە یەکێکە لە ڕێسا شەرعییەکان (القواعد الفقهية)ی ئەحکامی شەرع، کە دیارە لە پێغەمبەری خواوە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هاتووە:

- ئیبنو عەباس (خوا لێیان ڕازی بێت) دەفەرموێ: (قضى النبي (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أنه: لا ضرر ولا ضرار)[1].

(١) ئبنو ماجە (١٩١٠)، ئەلبانیش لە (صحيح ابن ماجه) دەفەرموێت: (صحيح لغيره)، النووي لە (بستان العارفين) (٣٥) هێناویەتییەوە و دەفەرموێت: (حسن)ـە، وە لە زۆر ڕێگەی ترەوە هاتووە.

واتە: پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) بڕیاریدا ،کە نابێت زیانت لێبدرێت و نابێت زیان بدەیت.

لەم ڕوانگەیەوە، کە هیچ کەسێك لە حوکمی ئیسلامیی و ڕێساکانی ئابووریدا، غەیری دادپەروەریی نایەتەڕێ، چونکە ڕێساکە زۆر پارسەنگانە ڕەفتاری تاك و کۆی ئوممەت و ،کاربەدەستانی دەوڵەتی ئیسلامییی ڕاگرتووە، کە نەزیان بدە و نەزیانت لێبدرێت.

شەرعناسان سەدان نموونەی گچەکە و گەورەیان، لەسەر ئەم بابەتە هێناوەتەوە، بۆ نموونە: دەفەرموون: کڕین و فرۆشتنی ناچاریی باتڵە، چونکە ناچاریی وایلێکردووە بەم نرخە کەمە بیکڕێت، یان ناچاریی وای لێکردووە بەم نرخە زۆرە بیکڕێت.

جا هەروەکو ئەمە، کە لە مامەڵەدا هەیە، لە بەکرێدانیشدا هەیە، ئەو کرێکارە ناچار نەبوایە بەو کرێ کەمە کارەکەی نەدەکرد، ئەو بەڵێندەرەش ناچار نەبوایە کرێکاری بەو کرێ زۆرە نەدەگرت.

ئەگەر ئەهلی بازاڕێك ڕێککەون نرخی کاڵایەك بەرزبکەنەوە ،کە پێداویستی خەڵکی ناچار بۆ خۆیان ئیستیغلال بکەن، ناشێت و نابێت، دەبێ ڕێککەوتنەکەیان پێ هەڵوەشێندرێتەوە..

ئەگەر کۆمپانیایەك نرخی بەرز و نزم پێکرد، تا زیان بەکۆمپانیای پێشبڕکێ/کێبرکێی بگەیەنێت، ناشێت و نابێت ڕێبدرێت، چ جای ئەوەی بخوازێت زیان بە کۆمەڵە کاسبکارێك، یان بە هاوڵاتییان بگەیەنێت.

شەرعناسان ڕێگەیان بە خەلیفە و دەسەڵاتدارانی دەوڵەتی ئیسلامیی داوە، کە ئەگەر نرخی بازار هەڵبەز و دابەزیی پێکرا و، ناچاریی خەڵکی ئیستیغلال کرا، نرخ بۆ کاڵا و کەل و پەل و بەرهەمی بازاڕ دابنێن.

شێوەی ڕێگرتن لە ئیستیغلال زۆرە، جۆری ئیستیغلالیش زۆرە، فەتوای

شەرعناسانیش لەسەریان زۆر زۆرە، کتێبە فیقهییەکانیش پڕن لە نموونە، بەڵام هەموویان جەخت لە یەك خاڵی جەوهەریی دەکەنەوە، کە هەبوونی پارسەنگی دادپەروەریی و نەبوونی لاسەنگی زوڵم و زیاندانە.

هەموو شەرعناسان جەخت لە مەبەستەکانی شەرع (مقاصد الشرعية)دەکەنەوە، کە لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندیی خەڵکییە، نەك حەز و ئارەزووی ئەم و ئەو..

شەریعەتی خوای گەورە گشتگیریی هەموو جۆرە دادپەروەرییەکە، هیچ لایەن و ڕەهەندێکی دادپەروەری نییە، کە شەرع نەیگرتبێتەوە و فەرمانی پێنەدابێت، هیچ لاسەنگیی و زیاندانێکیش نییە،کە شەرع ئیهمالی کردبێت و بەرهەڵستی لێنەکردبێت..

بۆیە هەرکەسێك دید و ڕێباز و بەرنامەی غەیری ئیسلام بگرێتەبەر، داماو و گومڕایە، چونکە خوای گەورە هیدایەتی خۆیی لێدەگرێتەوە..

بەوەندە کۆتایی بە باسی سیاسەتی ئابووریی و ڕێساکانی دەهێنین.

بەندی سێیەم:
سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندن لە ئیسلامدا

باسی یەکەم: شارستانییێتی ئیسلامییی و سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندنی گونجاوی:

باسی دووەم: سیاسەتی فێرخوازیی و وزە بەگەڕخستنی کەسایەتیی ئیسلامیی:

باسی سێیەم: زانست و تەکلیفی شەرعیی و سیاسەتی فێرخوازی بەرامبەری:

باسی چوارەم: سیاسەتی فێرخوازیی ئیسلامیی و گەشەپێدانی نێرینەیی پیاو و مێینەیی ئافرەت:

باسی پێنجەم: سیاسەتی فێرخوازیی ئیسلامیی و داڕشتنی پارسەنگی کەسایەتیی ئیسلامیی:

ڕێڕەوێك:

سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندنی هەر ئوممەتێك هاوکارانە تێدەکۆشن، تا کەسایەتی ئەو ئوممەتە نیشان بدەن و، هەستی گشتی خەڵکی پەروەردەبکەن، بە پەروەردەکردن و ئاڕاستەکردنیان بەوشێوەیەی، کە هەست بە هەبوونی زاتی سەربەخۆیی خۆیان بکەن، تا ئێرە هەردووکیان هاوئەرکن، بەڵام ڕاگەیاندن بەرپرسێتی تری دەکەوێتە سەر، کە دواندنی دوژمنانی ئوممەتە لەسەر زمانی ئوممەت خۆی، بە بەرگری لێکردن و سەلماندنی ڕاستیی و ڕەوایی بزاوت و، هەڵوێست و بڕیاری و بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕیی و ورە ڕوخاندنی دوژمنانی... لەبەر ئەوەی ئەم دوو دەزگا و ئەرکانەیان پێکەوە پەیوەستن ،کردماننە یەك بابەت، تا پێکەوە باسیان بکەین.

هەردوو سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندن لە ئیسلامدا ،چەند لایەنێك ئاڕاستە دەکەن و تەوەرەی باسیان ڕوکنێکی هەیە، هەریەکەشیان مەبەست و ئامانجی تایبەتی خۆشیان هەیە، جگە لەوەی لە بنەما و ڕێسا گشتییەکاندا یەکن، بۆیە ئەرکی ئوممەتیشە، کە هاوکاری ئەم دوو دەزگایە بکات، تا سەرکەوتوانە مەبەستیان بهێننەدی..

ئەم بابەتە بە پێنج باس دەخەینەڕوو، کە باسە سەرەکییەکانی فێرخوازیی و ڕاگەیاندن فەرزە لەسەر ئوممەت ڕەچاویان بکات، باسەکان ئەمانەن:

باسی یەکەم: شارستانێتی ئیسلامییی و سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندنی گونجاوی:

باسی دووەم: سیاسەتی فێرخوازیی و وزە بەگەڕخستنی کەسایەتیی ئیسلامیی:

باسی سێیەم: زانست و ئەركی لە ئیسلامدا، ڕێسا و بەرنامەی ئەمە لە ئیسلامدا.

باسی چوارەم: مرۆڤ نێر و مێیە؛ ئاڕاستەی ئیسلامیی لە سەلماندن و چەسپاندنی نێرینەیی پیاو و مێینەیی ئافرەت.

باسی پێنجەم: بونیاتنانی کامڵێتیی مرۆڤ، سیاسەتی ئیسلامیی لە چارەسەری خاڵەکانی لاسەنگیی کەسایەتیی باش، ئەمانە پاشکۆیەك دەهێنێتەوە دەربارەی ڕاگەیاندن و دەزگاکانی لە سیستەمی سەربەخۆی ئیسلامییدا، کە چۆن دەبێت ڕاگەیاندن یارمەتیدەری سیستمی فێرخوازیی بێت، لە هێنانەدیی ئەو ئامانج و مەبەستانەی ئەو باسانەی،کە سەرەوە دەخوازن بیانهێننەدی..

باسی یەکەم
شارستانێتیی ئیسلامیی و سیاسەتی فێرخوازیی و ڕاگەیاندنی گونجاوی

بڕگەی یەکەم:
ماهییەتی شارستانێتیی ئیسلامیی:

- شارستانێتی هەر ئوممەتێك بریتییە لە :کۆی ڕۆشنبیرێتی و کلتوور و مەدەنێتییەکەی.

- کلتووری هەر ئوممەتێك، بریتییە لە:لایەنەکانی فیکریی و ڕۆحیی و قیەمی ڕەفتار و ڕەوشتی ئەو ئوممەتە.

- مەدەنێتی هەر ئوممەتێك بریتییە لە: کۆی لایەنە ماددییەکانی ئوممەتەکە.

پێناسەی شارستانێتی هەر ئوممەتێك، دەبێ ئەو پێکهاتەیە بناسێنێت، کە سەرەنجامی تێکەڵبوونی لایەنی مەدەنێتیی و لایەنی کلتووریی ئەو ئوممەتە هاتۆتەدی.

- دوو جۆر شارستانێتیی هەیە: شارستانێتیی ئیسلامیی و شارستانێتی جاهیلی.

شارستانێتی ئیسلامییی ئەوەیە: کە لەسەر کلتوور و ڕۆشنبیری ئیسلامیی دامەزراوە، کە هەموو دەرچەیەکی ئەم شارستانێتییەیە، کە لەگەڵ دید و تێڕوانینی ئیسلامدا گونجاوە.. غەیری ئەمە شارستانێتی جاهیلییەتە..

بڕگەی دووەم:
هۆکارەکانی ڕاقیبونی شارستانێتیی:

گەشە و نەشونمای مەدەنییەتی هەر ئوممەتێك و ڕاقیبونی، هەر پەیوەندی بە کلتوورەکەیەوە نییە، بەڵکو کۆمەڵێك هۆکار و وەسیلەی تریش هەن، کە دەبێت ئاڕاستەوانانی شارستانێتی ئەو ئوممەتە، لە ڕێی گەشە و ڕاقیبوونی خۆیدا هەیین و بەگەڕیان بخاتز

لەوانەیە کلتووری خۆشی ببێتەوە بە یەکێك لەم هۆکارانە و، دەشێت نەشبێت.. لەو هۆکار و وەسیلە سەرەکیانە:

١- سوود وەرگرتنی تەواو لە خێروبێری خاکی وڵات و، لە ڕێسا دیار و نادیارەکانی ژیان و گەردوون.

٢- سوود وەرگرتنی تەواو لە کات و بەکارهێنانی.

٣- هەبوونی مرۆڤی پسپۆڕ و شارەزای بواری کار و ئەرکی خۆی.

٤- هەبوونی پسپۆڕ بۆ هەموو بوارەکانی ژیانی تاك و کۆ بەڕادەی (بەس)ێتی.

٥- هەبوونی دەسەڵاتێکی داد و بەهێز، کە ئەمان بۆ هەموان دابین بکات.

ڕاقیبوونی هەموو شارستانێتییەك بە ڕادە و بڕی هەبوونی ئەم هۆکار و وەسیلانە و، ڕادە و بڕی سوود لێ وەرگرتنیانەوە بەندە، هەر کۆمەڵگەیەك

ئەمانەی نەبێت، شارستانێتی نییە، هەر کۆمەڵگەیەك هەندێکی لەمانە هەبوو نوقسانە، یان کەمیانی بەگەڕخست، گەشە و نەشونما و ڕاقیبونیشی سیسەڵ و لاوازدەبێت.

بڕگەی سێیەم:
تەنها ئیسلام بنەمای شارستانێتی لوتکەیی هەیە:

دەشێت ئوممەتێك لە مەدەنێتیدا (زانست و تەکنەلۆژیی و ئاوەدانیدا) گەیشتبێتە لوتکە، بەڵام غەیری ئوممەتی موسوڵمان،[1] هیچ گەل و نەتەوەیەك پاڵێوراوی ئەوە نییە، شارستانییێتی لوتکەیی بخاتە ڕوو.

چونکە تەنها ئوممەتی ئیسلامیی خاوەنی بنەمای مەدەنییەتی لوتکەیی و کلتووری لوتکەییە.. ئوممەتانی تر، گەرچی مەدەنییەتی لوتکەییان هەیە، بەڵام کلتووریان جاهیلییە، قیەمی کۆمەڵایەتییان جاهیلییە (کە ڕەفتار و ڕەوشت و داب و نەریتی جاهیلی لێدەکەوێتەوە)، بۆیە لەبەر ئاست نزمی کلتوور و قیەمە جاهیلیەکەی، ناتوانێت شارستانێتی لوتکەیی ڕاقی بەرهەم بهێنێت.

پێشکەوتنی تەکنەلۆژی و دەستەبەرکردنی ڕێسای ژیان و گەردوونی نیشانەی پێشکەوتنی قیەم نییە، مەرج نییە، هەر کۆمەڵگەیەك لە زانست و تەکنەلۆژیدا پێشبردی کردبێت، ئیتر وا بگەیەنێت، کە لەلایەنی داب و نەریت و ڕەفتار و ڕەوشتیشەوە پێشبردی کردووە و ڕاقییە.. هەروەکو ئەوەی، کە دزێکی

---

(١) لێرەشدا ئەوە بیردەخەمەوە ،کە ڕاستتر ئەوەیە بوترێت: (ئوممەتی موسوڵمان)، کە لە قورئاندا ئوممەتە پەروەردەکراوە عەقائیدییەکەیە، ئەمما ئوممەتی ئیسلامی، زاراوەی دوای زەمانی ئیستیعمارە و مەبەست: جوگرافیای وڵاتی موسوڵمانانە، بەڵام لەبەر ئەوەی نووسەری ڕەحمەتی هەر نووسیویەتی ئوممەتی ئیسلامی. بۆیە ناچاربووم هەر وا بیهێڵمەوە.

گەورە بتوانێت ببێتە خاوەنی کۆشك و تەلارێکی جوان و ڕاقی و پڕ (ئەثاث)و مانای وانییە دز نییە..

ئوممەتێك لەلایەنەکانی ڕەفتار و ڕەوشت و فکری و ڕۆحیەوە دواکەوتووبێت، مەحاڵە شارستانێتیی ڕاقیی هەبێت، با لە ڕووی زانست و تەکنەلۆژیاوە گەیشتبێتە سەر مانگ، یان سەر مەریخ!

بڕگەی چوارەم:
کامڵبونی دارِشتنی کەسایەتی مرۆڤ نیشانەی شارستانێتییە، نەك پێشبردی تەکنەلۆژیا:

لە هەموو شارستانێتییەکدا ،لایەنە کلتووریەکەی گرنگترین و کاریگەرترین لایەنێتی، چونکە مرۆڤ و ڕووەك سوود لەم گەردوونە وەردەگرن، کە مرۆڤ توانیویەتی بۆ ژیانی تاك و کۆی خۆی، زیاتر لە ڕووەك دەستە بەر بکات ، ئەوە لەبەر ئەوەیە، کە تواناکانی مرۆڤ زۆرترن و سیفەتە باڵاکانی زیاترن لە ئاژەڵ و ڕووەك.

لەبەر ئەمەیە، کە مرۆڤەکە جیاوازترە، ئەگەر تاك، یان کۆی مرۆڤایەتیی سیفەتە باڵاکانی نەما، لایەنی دووەمی نرخێکی ئەوتۆی نابێت، هەر ئوممەتێك سیفەتە باڵاکانی مرۆڤایەتیی لاواز بێت، کلتووریشی دواکەوتوو دەبێت و لە ڕووی شارستانێتییەوە لە دواوەیە، ئەگەر چی لەلایەنی ماددیشدا پێشکەوتووبێت.

هەر ئوممەتێکیش سیفەتە باڵاکانی مروڤایەتیی بەهێزبێت و، بەڕاقی ڕایگرتن، کلتوورەکەشی ڕاقی دەبێت، داب و قییەمی پارسەنگ دەبێت، بەو ئوممەتە دەووترێت: خاوەن شارستانێتی، با بەتوانای کەمیشەوە ڕێسا

گەردوونییەکان و خێروبێری زەمین بۆ ئاسوودەیی کۆمەڵگاکەی و مرۆڤایەتیی دەستەبەر بکات.

لەم ڕوانگەوەیە، کە ساتەوەختی لوتکەی شارستانییەتی مرۆڤاییەتی ئەو کاتەبوو، کە یاوەرانی تێدا ژیا، کە سیفەتە باڵاکانی مرۆڤایەتی وا داڕێژرابوون تێیاندا، ئاسان و زوو گەیاندنییە ئەو لوتکە بەرزە نموونەییەی، کە مێژووی جیهان جارێکی تر نموونەی دەستەجەمعیی مرۆڤی وا ڕاقیی نەبینییەوە..

ئا لەبەر ئەمەیە، کە دەڵێین: تەنها ئوممەتی ئیسلامییە، کە دەتوانێت شارستانێتیی لوتکەیی نمونەیی بهێنێتە بەرهەم..

بڕگەی پێنجەم:
کلتووری ئیسلامیی؛ بنەمای جێگیر و لق و پۆپی گەشەکارانە:

تەنها ئوممەتی ئیسلامیی پاڵێوراوە، شارستانییەتی نموونەیی لوتکە بهێنێتەکایەوە، چونکە داوا لە ئوممەتی ئیسلامیی کراوە، کە هەموو بنەماکانی مەدەنییەتی دەست خۆی بخات، لەملاوەش کلتووری ئیسلامییش تاکە کلتوورە، کە هەموو لایەنەکانی پەروەردە و ئاڕاستەی کامڵن و، بەرفراوانترین فیکر و پارسەنگترین ڕەوشت و، جوانترین ڕەفتار لە تاك و کۆی مرۆڤایەتیدا دادەڕێژێت..

ئەمە جگە لەوەی، کە تەنها ئیسلامە وا حەق و ڕەوا و ڕاست و دروست بێت، ئیسلام هەموو پێداویستییەکانی ژیانی تاك و کۆی مرۆڤایەتی لەبەر چاو گرتووە، چونکە مەنهەجی خوای گەورەیە بنەماکانی جێگیر و لق و پۆپیشی لە گەشەی بەردەوام دایە..

بڕگەی شەشەم:
بەرهەمی کلتووری ڕۆژئاوایی بۆ موسوڵمانان گونجاو نییە:

بۆ زیاتر سەلماندن و ڕوونکردنەوەی ئەوە، کە کلتووری هەموو نەتەوەیەك بە مەدەنێتییەکەیەوە بەندە و، بەرهەمی شارستانێتی هەموو گەل و ئوممەتێك، مۆرك و سیما و سیفاتی کلتووری ئەو ئوممەتەی پێوەیە، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەوە ،چەند نموونەیەك دەخەینە بەرچاو:

١- پانتۆڵی ئاسایی ڕۆژئاوایی بەرهەمێکی کلتووری ئەو گەلانەیەو کە بەرهەمیان هێناوە، لەو لایەنەوە تەماشایان کردووە ،کە جوانە و لەلایەنی ئابووریەوە شیاوە و لەبەکارهێنانیدا، لەگەڵ هەڵسوکەوتی ڕۆژئاواییدا گونجاوە، کاتی هەستان و دانیشتن پێوەی، یان سەفەر و کارکردن پێوەی..

بەڵام لە ڕوانگەی کلتووری ئیسلامییەوە گونجاو نییە، شیاوی موسوڵمانان نییە، نە لە کاتی چونە سەرئاو و نە لە کاتی دەستنوێژ و نە لە کاتی نوێژکردن و ،نە شیاویشە بۆ داپۆشینی عەوڕەت، کە وەسفی زۆر ئەندامی لەش -بەتایبەتی عەوڕەت- دەکات، دیسان شیاوی دانیشتنی موسوڵمانان نییە، نە لەمزگەوت و نە لەماڵەوەی،. بە پێچەوانەی شەرواڵ و دشداشەوە.

قسەمان لێرەدا لەسەر جلوبەرگی ئاسایی و پۆشاکی حەوانەوەیە، دەنا جلوبەرگی کار، یان پۆشاکی سەربازیی، یان غەیری ئەمانە حاڵەتی خۆیان هەیە و شێوازی گونجاوی خۆیان دەخوازن، ئاشکرایە، کە هەموو کار/ئەرکێك دەشێت پۆشاکی تایبەت بەخۆی هەبێت.

٢- نەخشە و شێوەی بیناسازیی، کە بەرهەمێکی تری شارستانێتی ڕۆژئاواییە و،سیفاتی کلتووری ئەوان عەکس دەکاتەوە، کە مەسەلەی نامووس و دەرنەکەوتنی ئافرەت لە ماڵەوە جێبایەخیان نییە، یان مەسەلەی ستری خاوەن

ماڵ و ئەهلی سوکناکە و دیارنەبوونیان لە دەرەوە، ڕۆژئاوایی زۆر حساب بۆ ئەوە ناکات، کە مرۆڤ لە ماڵی خۆیدا زۆر جیاوازبێت وەك لە دەرەوەی ماڵەکەی، وەکو، کە بەلای موسوڵمانەوە گرنگ و کاریگەرە..

بۆیە نەخشە و شێوەی بیناسازیی ئیسلامیی جیاوازە، یەکەمین خاڵی سەرەکیی و گرنگ تێیدا سترە، واتە: دیارنەبوونی ناوماڵ لە دەرەوە، چونکە دیاربوون و تەماشاکردنی ناوماڵ حەڕامە، موسوڵمانان لە ناو ماڵی خۆیدا بە هەموو ئازادیی خۆیەوە ڕەفتار دەکات و، نایەوێت کەس لە دەرەوە بیبینێت، یان بزانێت چۆن هەڵسوکەوت دەکات.. بەتایبەتی لە ڕەفتاریی خێزانیدا و بەتایبەتی تریش بۆ ئافرەتی موسوڵمان.. مەبەست لێرەدا خانووی سوکنایە، نەك نەخشە و شێواز و دیزاینی کۆشك و تەلاری تر.

٣- یانەکانی سەما و گۆرانی و یانەکانی شەڕاب و قومار و، یانەکانی خۆڕووتکردنەوە و مەلەوانگە و کەنار دەریا و خۆهەڵخستنە بەر خۆرو، یانەکانی تری تێکەڵاویی نێر و مێ و مومارەسەی حەڕام: مەلها و شوێنی لەشفرۆشیی و دەیان شوێن و ڕەفتاری هاوشێوە، کە هەمووی بەرهەمی دید و قیەم و کلتووری گەلانی کافرە، کە هەریەکێك لەم مومارەسە حەڕامانە – بە دیدی ئێمە – لای ئەوان مەبەستێکە لە مەبەستەکانی ژیان و چێژی داواکراون.

لە دید و قیەم و کلتووری ئیسلامەوە، هەموو ئەمانە حەڕامن، باتڵن و ژیانێك، کە ئاوا ببرێتە سەر، بێ نرخە و بەرپرسییەتی دەکەوێتە سەر.. لە دید و کلتووری ئوممەتی ئیسلامییدا، ئامانجی ژیان و ڕەنجدانی سەرفرازی ڕۆژی دواییە.

هەموو ئەوانەی لە سەرەوە ئاماژەمان پێدان لای موسوڵمان، ئەوەندە سوك و بێ بەهان، کە موسوڵمان لاناکات بە لایانەوە.. لە شارستانێتی ئیسلامییدا، هیچ یەکێك لەو (بەرەڵایی)یانە ڕێکخراوو جێگایان نابێت ، هەر هەموو مومارەسەیەکی هاوشێوەیان قەدەغەدەکرێت.

٤- یەکەمین جار، کە چەکی ئەتۆمی لە جیهاندا دروستکرا بۆ لێدانی شاری گەورە بەکارهێنرا[١]، منداڵ و ئافرەت و پیر بەهەزاران کوژران.. چونکە گەلانی رۆئاوایی پێوەری داد پەروەریان بۆ هۆکار و ئەنجام نییە.

ئەوان پێیان وایە: گەیشتنە مەبەست هەموو هۆکار و شێواز و ڕێگایەك حەڵاڵ دەکات، وەکو ڕێسایانە و دەڵێ: (الغاية تبرر الوسيلة).. بۆیە چەکی ئەتۆمی، کە زادەی دیدو قیەم و کلتووری ڕۆژئاوابوو، بەپێی ئەو دید و کلتوورەش بەکارهێنرا.

لە شارستانێتی ئیسلامییدا ئەمە وا نییە.

ئیسلام ڕێگا نادات منداڵ و ئافرەت و پیر و پەککەوتە و پیاوی دینی و لێبڕاوانی خواپەرستی (خەڵکی لاشەڕ) بکوژرێن.

ناشێت بۆردومانی شار بکرێت، مەگەر لەلایەنی ڕەفتاری هاوشێوە (المعاملة بالمثل)ەوە بێت، ئەسڵ ئەوەیە: ئەگەر ئێمە چەکی ئەتۆمیمان هەبێت، دەبێت تەنها بەرامبەر هێزێکی سەربازیی بەکاربهێنرێت، ئەگەر هاتۆتە سەرمان،یان دوژمنمانە و لەڕێدایە، بۆ شتی تر و شوێن و خەڵکی تر ناشێت بەکاربهێنرێت، مەگەر هەر لەو لایەنەوە ،کە ئەگەر دوژمن بەرامبەر خەڵکی لاشەڕی ئێمە بەکاری هێنا، ئیمەش دژی بەکاری بهێنینەوە.

٥- لە قوتابخانە و فێرگە ڕۆژئاواییەکاندا، مۆسیقا و شانۆ و سەما و گۆرانی و، جۆرەها یاریی غافڵاندن بەشێکن لە بەرنامەی خوێندن و سەرەکین، بەڵام لە قوتابخانەی ئیسلامییدا مەبەستە سەرەکییەکەی فێرکردنە و، ئاوەدنکردنەوەی مزگەوتە، بە هاتووچۆکردن و نواندنی چالاکییە شەرعییەکان تێیاندا، پاشان یانەی ڕاهێنانی جەستەیی و مەشق و هێز بۆ شیاوکردنی قوتابیان بۆ جیهاد.

---

(١) ئەمریکا دژی دوو شاری (هیرۆشیما) و (ناکازاکی) لە ژاپۆن لە ساڵی (١٩٤٥) بەکاریهێنا.

ئەمانە چەند نموونەیەك بوون کە پەیوەندی بەرهەم و چالاکیی مرۆڤ بە کلتوورەوە دەبەستنەوە، کە دەیسەلمێنن: مەدەنییەتی هەموو گەل و نەتەوەیەك بە دید و قیەم و کلتووریەوە بەندە..

دەشێت هەندێك زاد و بەرهەم لە نێوان گەلاندا هاوبەش بن، بەڵام شێوە و چۆنییەتی و مەبەست لە بەکارهێنانەکە جیاواز دەبێت، یان کات و شوێنی بەکارهێنانی، بۆنموونە: شەڕاب بەرهەمی کۆمەڵگەی کوفرە، بەڵام ترێ بەرهەمی ڕەنجی هەموو گەل و نەتەوەیەکە، بەڵام لە کڕین و فرۆشتن مەبەستی بەکارهێنانیدا ڕاجوێی هەیە.

هەروەها سەرچاوە و مافی خەڵکی تێیدا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر جیاوازە.. مامەڵەی ئوممەتی ئیسلامیی لەگەڵ کرێدا جیاوازە لە مامەڵەی گەل و نەتەوەی کافر دەربارەی.

ئەمانە توندوتۆڵیی پەیوەندیی لایەنی قییەم و کلتووری دەسەلمێنن، بە لایەنی مەدەنییەتی شارستانییەتەکانەوە.

بڕگەی حەوتەم:
هێزو لاوازی مەدەنییەتی بە بەکارهێنانی ڕوکنەکانییەوە بەندە:

وتمان: مەدەنییەتی و پێشکەوتن بەرهەمی باش، یان خراپ بەكارهێنانی كۆمەڵێك پێكهاتەن پێكەوە، وەكو: باش بەكارهێنانی وزە و تواناكان و سوود وەرگرتن، لە كات و هەبوونی كەسانی پسپۆڕ، هەریەك لە بواری خۆی (بەس)ێتی پسپۆڕەكان بەپێی پێویست و هەبوونی دەسەڵاتێكی حوكمڕانی دامەزراو.

چەند نموونەیەك لەسەر ئەوە دەهێنینەوە، كە چۆن هەبوون و باش بەكارهێنانی ئەم پێكهاتانەی مەدەنییەتی، دەبێتە مایەی پێشكەوتنی مەدەنییەتەكە، نەبوونی، یان خراپ بەكارهێنانیشی دەبێتە مایەی دواكەوتنی مەدەنییەت، لە ناوچەكانی دواكەوتنی مەدەنیەتیدا لە جیهانی ئەمڕۆدا ،زۆر جۆر دین و دید دەبینین، زۆر جۆر سیستەم دەبینین، دەشبینین لە ڕووی مەدەنیەتییەوە دواكەوتوون، كە دیراسەی بارودۆخەكەیان دەكەیت دەبینیت:

- وزە و توانا و خێروبێری وڵاتەكەیان بەتەواوی بەگەڕنەخستووە و، سوودی تەواویان نە لە خێروبێری سەرزەمین وەرگرتووە و نە لە ژێرزەمین.
- زۆرینەی كاتی تاك و كۆ بە فیڕۆ دەڕوات.
- ئەوانەی لە كاردان و ڕەنج دەدەن پسپۆڕی بواری خۆیان نیین.
- نوقسانییەكی زۆر لە پسپۆڕ و شارەزایی بوارەكانی گەشەكاریدا هەیە.
- سیستەمی حوكمی وڵاتەكانیش جێگیر نییە.

لە بەرامبەریاندا، کە بارودۆخی ئەڵمانیای ڕۆژئاوا دیراسە دەکەیت، دەبینیت ئوممەتێك بە تێکشکاوی و بەزیوی جەنگی جیهانی دووەمی بەسەردا هاتووە و، وێران و ئاوارە کەوتووە، هەمووشتێك ڕووخاوە[1]، بەڵام لە ماوەی (١٥ساڵ)دا ئەڵمانییەکان توانیان هەموو شتێك لە جاران باشتر دابمەزرێننەوە، دەبینیت:

- هەر ئەڵمانییەك (دە) سەعات کاری دەکرد، (٨سەعات) بۆ خۆی و دوو سەعات بۆ بیناکردنەوەی وڵاتەکەی.

- هەر ئەڵمانییەك پسپۆڕی بواری کارکردنەکەی خۆی بوو.

- هەموو توانا و وزەیەکی وڵاتی خۆیان لە بونیاتنانەوەدا بەکارهێنا.

- پسپۆڕی و شیاوییان بە قەدەر پێویستی بوارەکان بەرهەمهێنا و نوقسانیان نەبوو.

- سیستمی حوکومیان دامەزراوانە دەڕۆیشت و، ئەمان بۆ هەموان دەستەبەر بووبوو..

دەشێت هۆکاری تریش هەبن، یاریدەدەربن وەکو: هەبوونی دارایی و سەرمایە و متمانە.. بەڵام ئەمانە ڕوکنی سەرەکی و پێکهاتەنین، یارمەتیدەرن، خۆ (ژاپۆن) گەلێکی هەژاربوو، ئەویش لە هەمان جەنگی جیهانی دووەمدا وێران بووبوو، بەڵام دوای چل ساڵ، چووە ئاستی وڵاتە هەرە دەوڵەمەندەکان (کە هەشتن).

---

(١) لە ڕۆژێکدا شاری کۆڵن (ڕۆژئاوای ئەڵمانیایە) (٦١٥) هێرشی فڕۆکەی کرایە سەر، هەموو شتێك ڕوخێندرا ،جگە لە کڵێسای مەرکەزی، کە دەستیان لێ پاراست، چونکە (توحفە)ـیەکە بە (٦٠٠) ساڵ دروستکراوە.

بڕگەی هەشتەم:
پێشکەوتن و دواکەوتن بە سیستمی حوکمەوە پەیوەست نییە:

لێرەدا پێویستە ئاماژە بە خاڵێکی گرنگ بدەین، لەم سەردەمەدا لاف و گەزافێکی زۆر لێدەدرێت و پڕوپاگەندە بڵاودەکرێتەوە، کە گوایە: ئەو پێشکەوتنە مەدەنییەتەی لە فڵان وڵاتە، بەهۆی سیستەمی حوکمڕانیەکەوەیە، تا لەم ڕێیەوە خەڵکی چەواشەکارانە بەرەو لایەنگرێتیی ئەم دەوڵەت و، ئەو سیستمە ڕابکێشن.

- کۆمەنیستەکان دەڵێن: ئەو پێشکەوتنەی ڕوسیا و وڵاتانی تر، بەهۆی سیستمی حوکمیانەوەیە، کە کۆمەنیستین.

- سەرمایەدارەکان بەخەڵکە داماوە دواکەوتووەکان دەڵێن: سیستمی سەرمایەداریی، مایەی پێشکەوتنە مەدەنێتییەکەیە.

- مەسیحییەکان دەڵێن: هۆی پێشکەوتنی ڕۆژئاوا: مەسیحیێتی بوونێتی..

هەمووشیان درۆدەکەن، چونکە پێشکەوتنە مەدەنییەتەکە، پەیوەندی بە سەلماندن و چەسپاندنی ئەو پێکهاتانەوە هەیە، کە پێشتر ئاماژەمان پێدا، نەك بە سیستمە حەکمڕانییەکەوە.

سیستمی کۆمەنیستی لە (ڕوسیا و چین)، سەرمایەداریی لە هەندێك لە وڵاتە ڕۆژئاواییەکان و سیستمی سۆشیالیستی لە هەندێکی تر و، سیستمی پارێزگارانە (المحافظ) لە ژاپۆن/یابان، هەموویان پێشکەوتنی مەدەنییەتیان تێدایە و، مەرجیش نییە سیستمی حوکمیان هۆکاربووبێت..

ئەمما مەسیحییەکان، کە لافی ئەوە لێدەدەن، گوایە: ڕۆژئاوا بۆیە پێشکەوتووە، چونکە مەسیحییە!

هیچ وانییە، بە پێچەوانەوە، مەسیحێتیی لە چەرخەکانی ناوەڕاستدا، هۆی سەرەکیی دواکەوتوویی و نەخوێندەواریی و داماویی بوو، ڕۆژئاوا کاتێك پێشکەوت، کە وازی لە مەسیحێتییەکە هێنا..

لە وڵاتانی دواکەوتووی مەدەنێتییدا، هەموو جۆرە سیستەمەکان دەبینین، وڵات هەیە دواکەوتووە و سەرمایەدارانەش پێ هەڵدەنێتەوە، هەیە سۆشیالیستەکەی بۆتە مایەی دووبەرابەر! وڵات هەیە مەسیحییە و دواکەوتووە، هەیە هیندۆسییە و دواکەوتووە، یان بوداییە و هەروایە، وڵاتی واش هەیە ئیسلامیی تێدایە و دواکەوتووە..

پەیوەستکردنی پێشکەوتن و دواکەوتن بە سیستمی حوکمڕانییەوە، چەواشەکاریی و دیدلێڵکردنە و، بۆ ژێردەستەکردنی گەلان ئەو پاڵانتانە بڵاوکراونەتەوە..

گومانی تێدا نییە، جاری وا هەیە سیستمی حوکم، یان دینی وڵاتەکە دەبێتە بەربەستی ڕێی هەندێك لایەنی پێشکەوتن، وەکو، کە(هیندۆسی) مایەی ڕێگرتنە لە هەندێك گۆڕانکاری پێشکەوتوانە، کە مرۆڤ دەبینرێت لە خزمەتی مانگادایە و، مانگای پێ پیرۆزە،کە کەس بۆی نییە هیچی لێبکات، تەنانەت مرۆڤ ڕەنجدەدات و مانگا دەیخوات!

یان پەرستنی مشك.. بێگومان ئەم دین و دیدانە بەربەستی ڕێی پێشکەوتنی زۆر لایەنی کۆمەڵگە و دەوڵەتن.. لە وڵاتێکی تر، کە متمانە بە سیستمی حوکم ناکرێت سەرمایەی لێنامێنێت.

سەرمایە بە قاچاخەڕێ دەردەکرێت بۆ وڵاتانی جێگر و هێمن.. بەڵام دەبێت ئەوەمان لاسەرەکی بێت، کە پێشکەوتن بەبێ وەرگرتنی ئەو مەرجانەی پێشتر ئاماژەمان پێدان مەحاڵە، نازییەکانی (ئەڵمانیا) سیستمیان هەبوو، لە کۆتا پلەی دیکتاتۆریشدابوون، بەڵام مەدەنییێتیی لە پێشکەوتن نەدەکەوت، خۆ متمانە لە

نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگادا لە سیستمی کۆمەنێستیدا هەر نییە، بەڵام مەدەنییێتیی لە (ڕوسیا و چین) هەرلە برەودابوو، ئەگەرچی ئەم دووسیستمە (نازی و کۆمەنیزم) لەسەر حسابی ماف و ڕێز و کەرامەتی مرۆڤ خۆیان گرت!

هەر بەم بۆنەیەوە دەڵێین: عادەتەن گەلانی دواکەوتوو هەست بە نوقسانی دەکەن، موسوڵمانانی ئەم سەردەمەش، کە دواکەوتوون ئەو هەستی نوقسانییێتییەیان تێدایە (و ورە ڕوخاون).

بۆیە هەموو دوژمنانیان لە هەموو لایەکەوە، دەیانەوێت ئەم هەستەیان تێدا زیاد بکەن و بەدواکەوتوویی بمێننەوە، بۆیە سەیر نییە، کە هەموو دین و دید و ڕێباز و سیستمێك، موسوڵمانان بانگدەکەنە سەر مەنهەجی خۆیان!!

هەمووشیان لەسەر جەنگی دژ بە ئیسلام سوورن و بە ئاشکراش دژین، هەر بە ئاشکراش موسوڵمانان بانگدەکەن، کە واز لە دینەکەتان بهێنن و دید و ڕێی ئێمە بگرنە بەر!!!

بە ئاشکرا بە موسوڵمانان دەڵێن: هۆی دواکەوتنی ئێوە ئیسلامەکەتانە، وەلیکەن و وەرنە ڕیزی ئێمەی سۆشیالیستیی و لیبراڵیی و مەسیحییەوە.. وەرن وەکو ئێمە پێشکەوتوانە بژین !!

گەنجی وڵاتانی ئیمەش -کە نەیانهێشتووە لە دینەکە تێبگات- بیروهۆشی ئینتیمای بەتاڵ و حەتاڵە و، لە ڕێی ڕاست لایداوە، لەم گەڕەلاوژێ و بیرهەڕاجکردنەدا دەمی بەقەپەوە گرتووە و حەپەساوە..

هەر لەدەمی ئەم و ئەو دەڕوانێ.. نە دێتەوە سەر دین و دید و ڕێگاکەی خۆی ،کە لێی بزربوون، نە دەشتوانێت خۆ بپارێزێت و ڕێگایەکی پێشکەوتن بدۆزێتەوە!

ئەم نەوە نوێیانەی موسوڵمانانی سەردەم، ئەگەر لە مێژووی ئیسلام و موسوڵمانان شارەزابوونایە، دەیانزانی ئا ئەم پێشکەوتنە مەدەنێتییەی ئەورووپا،کە

خۆی پێوە بادەدات هی ئێمەیە، لە ئێمەشەوە وەریانگرتووە، ئەگەر ئێمە نەدەبووین، دەبوو هەروا لە تاریکستانیدا بە نەخوێندەوارییی، هەر پەنجەمۆرکەن و نەزانن ئیمزای خۆیان بکەن..

بڕگەی نۆیەم: قورئان و سوننەت و ئیجتیهادی پێشەوایان سەرچاوەی کلتووری ئوممەتن:

سەرچاوەی کلتووری ئیسلامیی: قورئان و سوننەت و تێگەیشتنی ڕاست و دروستە لە قورئان و سوننەت، یەکەمین سەرچاوە: قورئانە و، دووەمین: سوننەتە و، سێیەمین: تێگەیشتنی ڕاست و دروستە لێیان.

بۆیە دەڵێین: تێگەیشتنی ڕاست و دروست ،چونکە قورئان و سوننەت هەموو شتێکیان ڕاشکاوانە باس نەکردووە، بۆیە پێشەوا موجتەهیدەکانی ئوممەتی ئیسلامیی و، زانایان و شەرعناسان، ئەحکامی ئەو کێشانەی ڕۆژانە دەهاتە ڕێیان لە قورئان و سوننەتەوە وەردەگرت..

بەگشتیی بەرهەمی زانایان و پێشەوایانی ئوممەتیش، کە زۆر زۆرە، دەشێت بکرێت بەچەند بەشێکەوە:

- بەشێك پەیوەندیی بە ململانێی عەقائیدییەوە هەیە، چونکە ئەحکامەکانی کوفر و ئیمانن.

- بەشێك لەو ئەحکامانە، پەیوەندیی بە ژیانی ڕۆژانەوە هەیە، بەسەودا و مامەڵەوە.

- بەشێکی تر پەیوەندیی بە داب و ئاداب و ڕەفتار و ڕەوشتەوە هەیە.

زانایان هەزارکتێبیان لەسەر ئیسلام نووسیووە.. بێگومان ئەو کەسەی

بیەوێت شارەزای ئیسلام ببێت، ناتوانێت دەستبەرداری ئەوە ببێت، کە پێشەوایان نووسیویانە، چونکە دینداریی و تەقوای ئەوان و زۆری زانین و فراوانی دید و زیرەکییان و، ئەو ئاسانکارییەی لە کۆمەڵگە و دەوڵەتی سەردەمی سەلەف (سێ نەوەی یاوەران و تابیعین و تابیعی تابیعین) هەبوو، جارێکی تر ئەمانە دووپات نەبوونەتەوە.

بۆیە بەرهەمی ئەو سەردەمەی ئوممەت، سەرچاوەیەکی ترە وگومانی زۆر بۆ ڕاست و دروستی ئەحکامەکانیان دەچێت و، موسوڵمانان لێیان بێ خەمن، کە ئەحکامی ئیسلامن، کەسێك قورئان وسوننەت و زانستە شەرعییەکانی وەکو: عەقیدە وشەرع و داب و ئاداب نەزانێت (کە هەر لە قورئان و سوننەتەوە هاتوون)، نازانێت کلتووری ئیسلامیی چییە و چەند گشتگیر و بەرفراوانە.

- ئەو کەسانەی دەڵێن: (شەریعەت) بەبێ قورئان و سوننەت دەخوێنین (واتە: هەر ئەحکامی فیقهی) زۆر هەڵەن، هەروەها ئەو کەسانەش هەڵەن، کە دەڵێن: زانستەکانی قورئان و سوننەت دەخوێنین و فیقهـ ناخوێنین!

دەبێ قورئان وسوننەت بخوێنرێن، چونکە باسی هەموو شتێکیان تێدایە، ئەحکامی هەموو پێداویستییەکانی ژیانی تاك وکۆی مرۆڤی -لەلایەنی تیۆری و کردەوەییەوە- تێدایە، ئەوەش، کە زانستەکانی: عەقیدە و فیقهـ و ڕەوشت، باسیان لێوە کردووە، هەر شەرح و شیکاری هەندێك ئاڕاستەی قورئان وسوننەتە، کە سەرچاوەی هیدایەتدانی مرۆڤ: قورئان وسوننەتەکەیە.

بێگومان ئەوەی لەو دوو سەرچاوەیەدا هەیە، لە هیچ دین و دید و سەرچاوەیەکی تردا نین.

خۆ خەریککردن بە غەیری قورئان و سوننەت، پێش خوێندنی ئەمان گومڕابوونە و ڕێ بزرکردنە، لادانێکی دژوار و ئینحیرافێکی گەورەیە، دوورکەوتنەوەیەلە سیرە و ڕەوییەی کردەوەیی یاوەران و تابیعین و،

نوقسانییەکی ئێجگار گەورە لە کلتوورو ڕۆشنبیریی موسوڵمانانندا دروست دەکات و، ئاسان دەیخاتە بەر شەپۆلی دید و فکری نامۆ و پەڕیدە ، تەنانەت کوفر و شیرکیش.

بۆیە هەر دەبێت لەسەرەتای پەروەردەبوون و ئاڕاستەوە ،بە خوێندنی قورئان و سوننەت دەستپێبکرێت و ،هاوڕێیش لەگەڵیاندا زانستەکانی: عەقیدە و فیقهـ و ڕەوشتناسیی و ئەوانی تر.. کە دیدوڕێ و ئەحکام و هەڵوێستی ڕاست و چەوتیان بۆ دیاریکردووین و، چۆنییەتی هەڵاوێردنیانیان بۆ ڕوونکردوینەتەوە و، وێنای کردەوەیی ئاڕاستەی قورئان وسوننەتیان بۆ کێشاوین.

ئەمە خۆی لە خۆیدا زەروورییە، بێگومان زەروورتریش دەبێت، کە کەسێك بیەوێت دیراسەی قورئان و سوننەت ڕاستەوخۆ بکات -خۆی هەرچەندە شارەزا و زیرەك بێت، کاتێکی زۆری دەوێت بۆ تێگەیشتن و ئەحکام دارِشتن- بەڵام ئەگەر لەگەڵ خوێندنی قورئان و سوننەتەکەدا، شارەزایی لەو زانستە شەرعییانەشدا پەیداکرد، زووتر و وردتر و ڕاستتر دەگاتە مەبەست و ئەحکامی ڕاست و دروستتری لا دروست دەبێت.

خوێندنی ئەم زانستە شەرعییانە: شارەزابوونە لە چۆنییەتیی و ڕادەی تێگەیشتنی پێشەوایان و زانایان لە قورئان و سوننەت، بۆیە بۆ بەرچاوڕۆشنیی و لاڕێ نەبوون، ئەمانیش زەروورین.

- بۆ نموونە: زانستی ئوصول (علم الأصول) ئەو ڕێگایەمان نیشان دەدات، کە چۆن ئەحکامی ڕۆژانەی کردەوەیی لە قورئان وسوننەتەوە وەردەگرین، شارەزای ئەو چۆنیەتییەمان دەکات، کە زانایان ئەو ئەحکامانەیان وەرگرتووە.

- زانستەکانی زمانی عەرەبی، ڕاست و دروستی تێگەیشتنی ڕەوامان فێردەکات لە قورئان و سوننەتدا.. ئەم زانستە شەرعییانە ئامانج نین، ئەمانە هۆکاری گەیشتنە ئامانجن، ئامانجەکەش: تێگەیشتنە لە قورئان و سوننەت،

کاتێك ئەم هۆکارانە دەبنە ئامانج، کارەساتیان لێوە پەیدادەبێت، کەسانێك پەیدادەبن لە ئەحکامی فیقهی شارەزان، بەڵام لە شارەزایی قورئان و سوننەتدا کۆڵەوار دەبن!

ئەمە چۆن دەشێت؟!

مەدەنییێتی ئیسلامیی، دەبێت لە سەرچاوە ئیسلامییەکەی خۆیەوە بێت، کە قورئان وسوننەتە و ئیجتیهادێکە، کە لەبەر ڕۆشنایی ئاڕاستەی قورئان و سوننەتەکەدا کرابن و، لە چوارچێوەی ئەوانیش دەرنەچووبن..

بڕگەی دەیەم: ئیسلام و پێکهاتەکانی مەدەنییێتیی[1]:

ئەگەر لە دید و هەڵوێستی ئیسلام بپرسین، لەسەر ئەو پێکهاتانەی مەدەنییێتیی، کە ئایا ئیسلام ماف و بواری تەواوی خۆیانداوە؟

لەوەڵامدا دەڵێین: بەڵێ، بە دڵنیاییەوە بە چۆنیەتییەکی تەواوی بێ وێنەی کامڵییێتی، ئەمە تەفسیلێك دەخوازێت:

١- بە نیسبەت بەگەڕختننی وزە و تواناکان و، دەرهێنانی خێر و بێری وڵات و سوود وەرگرتن، لە هەموو شتێك خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿هُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا ﴿٢٩﴾﴾ البقرة: ٢٩.

واتە: ئەوە خوای گەورەیە، کە هەرچی لە زەمین هەیە بۆ ئێوەی خەڵق کردووە.

- ﴿أَلَمْ تَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُۥ ظَٰهِرَةً وَبَاطِنَةً ﴿٢٠﴾﴾ لقمان: ٢٠.

واتە: مەگەر نابینن چۆن خوای گەورە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، بۆئێوەی دەستەبەرکردووە و نیعمەتی زۆری ئاشکرا و پەنهانیی بەسەرتاندا ڕشتوە؟

- هەروەها: ﴿هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ وَٱسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا ﴿٦١﴾﴾ هود: ٦١.

---

(١) پێکهاتەکان ئەو پێنج خاڵەن ،کە لە بڕگەی دووەمی ئەم باسە ڕیزکراون.

واتە: ئەوە خوای گەورەیە، کە ئێوەی هەر لە کەرەستەی زەوی دروستکردووە و، داوای لێتان کردووە سەرزەمین ئاوەدان بکەنەوە.

خوای گەورە جەخت لەوە دەکاتەوە، کە هەرچی لەم گەردوونەدا هەیە، بۆ مرۆڤی دەستەبەرکردووە و مافی خۆیەتی، سوود لە هەموو ڕێسا و موفرەداتێکی وەربگرێت و، بۆ ئاسوودەیی مرۆڤایەتیی بەکاری بهێنێتەوە..

- پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (إنْ قامَتِ الساعَةُ وفي يَدِ أَحَدِكُمْ فَسَيلَةٌ فلْيَغْرِسْهَا)[١].

واتە: ئەگەر قیامەت داهات و یەکێکتان نەمامێکی بەدەستەوەبوو، با بیڕوێنێت.

- هەروەها دەفەرموێ: (ما مِن مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا، أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ منه طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَهِيمَةٌ، إِلَّا كانَ له به صَدَقَةٌ)[٢].

واتە: هەر موسوڵمانێك، کە نەمامێك دەڕوێنێت، یان تۆوێك دەچێنێت، یان شەتڵێك دەڕوێنێت و بەرهەمی پێدەگا، تا باڵندە ،یان مرۆڤ، یان گیانەوەرێك لێی بخوات، هەر بە خێر و سەدەقە بۆ خاوەنەکەی دەنووسرێت!

لەم دوو دەقەدا بۆمان دەردەکەوێت: کە ئیسلامەکەمان چەند هانیداوین بۆ ئاوەدانکردنەوەی سەرزەمین و چۆن، کە بە نییەتی پاکەوە دەبێت، دەبێتە خواپەرستیی.

---

(١) بەززار لە (البحر الزخار) (١٧/١٤)، هەیثەمی لە (مجمع الزوائد) (٤-٦٦) هێناویەتییەوە و دەفەرموێ: (رجاله أثبات ثقات).

(٢) بوخاری (٢٣٢٠)، موسلیم (١٥٥٣)، ترمذی (١٣٨٢).

سوود وەرگرتن لە خێروبێری زەمین، ئاشکراو پەنهانی، مافی خودی مرۆڤە و بە هەر هەنگاوێکی مادام موسوڵمان بێت و، لەبەر خاتری خوا بیکات هەمووی بە خێر و چاکە بۆ دەنووسرێت و پاداشتی لەسەر وەردەگرێت..

ئەمە هەڵوێستی ئیسلامە لە یەکەمین هەنگاو هەڵهێنانەوەی بونیاتنانی مەدەنێتیدا.

٢- ئەمما بەنیسبەتی کاتەوە ئەوەندە بەسە، کە (جگە لەوەی لە فەرموودەکەی پێشوودا دەفەرمووێ: ئەگەر لە ساتەوەختی داهاتنی قیامەتیشدابوون و نەمامێکتان بەدەستەوە بوو، خێرا سوود لە کاتەکە بکەن و بیرِوێنن، مەڵێن: وا قیامەت داهات ئیتر نەمام بۆ کێ بڕوێنین!) .

لەفەرموودەی تردا دەفەرمووێ: کە خوای گەورە کاتێك لە قیامەتدا لە خەڵکی دەپرسێتەوە ،کە چیت لەو نیعمەتانە کرد، کە پێم بەخشیبویت؟

لێشی دەپرسێت: تەمەنی لە چیدا سەرف کرد؟ (عن عمُرِه فيما أفناهُ)[1].

- سەیدنا عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرمووێ: (اعملْ لدنياك كأنك تعيشُ أبدًا، واعملْ لآخرتِك كأنك تموتُ غدًا).

واتە: وا بۆ دونیات کار بکە هەروەکو ئەوەی هەتا هەتایە بژیت، واش بۆ دوارِۆژت کار بکە، هەر وەکو ئەوەی سبەینێ دەمریت.

کات بۆ موسوڵمانان ژیانە، موسوڵمان کاتی ئەوەی نییە لەسەر خۆشی و چێژی حەرامدا سەرفی بکات، موسوڵمان، یان لە خواپەرستیدایە، یان بە کار و

(١) ترمذی (٢٤١٧) و دەفەرموێ: (حسن صحيح).

کاسبییەوە خەریکە، یان لە کارێکی ڕێپێدراو دایە و نییەتی بۆ غەیری خوای گەورە نییە، چونکە کاری ڕێپێدراو(موباح)یش بە نییەتی پاك دەبێتە خواپەرستیی.

٣- ئەمما بە نیسبەت هەبوونی مرۆڤی پسپۆڕەوە، کە دەبێت ئەوندە بن، کە (بەس) بن بۆ پڕکردنەوەی پێداویستییەکانی ئوممەت و دەوڵەت، شەرعناسان فەرموویانە: هەر زانستییەك، کە ئوممەتی ئیسلامیی پێویستی پێی بێت فەرزی کیفایەیە و، هەر دەبێت هەندێك ئوممەت دەستی بخەن، ئەگەر نا، هەموویان گوناحباردەبن، تەنانەت فەرموویانە: (ئەگەر موسوڵمانان موحتاجی دەرزییەك بن و، لەناو موسوڵماناندا کەسێك نەبێت دروستی بکات، هەموو موسوڵمانان لە نەبونیدا گوناحبارن).

هەر زانستییەك، یان هەر تایبەتمەندیی وپسپۆڕی بوارێك بەسوودبێت، فەرزە لەسەر جەمعی ئوممەت (لەسەر دەستەجەمعی، نەك یەك یەکی تاکەکانی) بەدەستی بهێنێت، ئینجا دەفەرموون: دوای بەدەستهێنانی؛ قاڵ وقوڵبوونەوە (التبحر) تێیدا حوکمی سوننەتی هەیە.

هەبوونی پزیشکی پسپۆر لە نەخۆشیەکانی دڵدا (بۆ نموونە)، فەرزی کیفایەیە، شارەزایی و قوڵبوونەوە لە هەریەك لە بەشەکانی ئەم پسپۆڕییەدا، حوکمی سوننەتیان هەیە.. هەموو زانستییەکی تریش هەر ئەم حوکمەی هەیە.

کەوابوو: ئیسلامەکەمان مەدەنێتییەکی نمونەیی لوتکەییی لێمان دەوێت، کە نابێت هیچ گەل و ئوممەتێك بە مەدەنییێتی خۆی سەرووتر بکەوێت.. ئاوا هەروەکو ،کە کلتوورەکەمان نموونەییە و لە لوتکەدایە، شارستانێتییەکەمان ئاوا دەگاتە لوتکەی نموونەییەکەی..

خاوەنی كتێبی: (تبين المحارم) دەفەرمووێ: (ئەمما فەرزی كیفایە لە زانستیدا ئەو زانستییەیە، كە لە پیادەكردنی دین و ڕاگرتنی دنیادا، ناشێت وازی لێبهێنرێت، وەكو: (پزیشكیی، ژمێریاریی، ڕێزمانی عەرەبی، ئەحكامی فیقهیی، شێوەكانی خوێندنەوەی قورئان (قیرائات)، زانستی فەرموودەوانیی و سەنەدناسیی، دابەشكردنی میرات، نووسین، ڕەوانبێژیی و بەشەكانی تری زمانی عەرەبی، ئوصول و زانینی ناسخ و منسوخ، زانینی مێژوو و ئاسەوار، زانستی پیاوناسیی، ناویان، شوێنیان.. ناسینی یاوەران و سیفەت و ژیانیان، زانینی مەرجەكانی ریوایەت لە دادپەروەریی و جێمتمانەیی، زانستی هەڵاوێردنی فەرموودەی سەحیح و زەعیف، زانستییەكانی ئاوەدانكردنەوە و پیشەسازی و چاندن و دوورین و كەڵەشاخ گرتن و زانینی سیاسەت).

هەر كەسێك سەرنج لەم بڕگەیە بدات ،كە لەسەرەوە هێناومانەوە دەزانێت، كە زانایانی ئیسلام باسی لە فەرزێتی كیفایەی هەموو زانستییەكی سەردەمی خۆیان كردووە، دەبینیت باس لە هەبوونی پسپۆڕ دەكەن، كە دەبێ ئەو بوارانە بە ژمارەی (بەس) هەیانبێت، ئەمانەش وەكو ئاشكرایە لق و بواری مەدەنێتین ،كە كلتووری ئیسلامیی دەیانگرێتەوە).

- خاوەن كتێبی: (شرح التحرير)یش لەسەر باسی فەرزی كیفایە دەفەرموێ: (فەرزی كیفایە هەموو شتێكی دینی دەگرێتەوە، وەكو: زانینی نوێژی جەنازە، هەروەكو هەموو شتێكی دنیایی وەكو ئەو جۆرە پیشەسازییەی، كە پێویستە).

ئەگەر بمانەوێت ئەوەی شەرعناسان فەرموویانە، ئەمڕۆ لەسەر زانستییەكانی سەردەمیان بچەسپێنین، دەڵێین: دەرهێنانی نەوت (پترۆل) سەدان پسپۆری بواری زەویناسیی (جیۆلۆجی)ی دەوێت، هەر وەك پسپۆڕانی دەرهێنان

و پیشەسازییەكانی، هەروەها پیشەسازی دروستكردنی، جۆرەها ئامێری سەردەمیانە، هەر لە پیترۆڵەوە هەشتا جۆر پیشەسازیی جیادەبێتەوە، كە هەریەكەیان سەدان پسپۆڕ و هەزاران شارەزای دەوێت.

هەموو ئەمانە لەوانەیە، كە ئوممەت پێوستی پێیەتی... هەبوونی ئەم پسپۆڕانە بۆ هەر بوارێك بە ڕادە و بڕی (بەس) فەرزی كیفایەیە.

چاندن پێویستی بە هەزاران پسپۆڕهەیە، هەزاران لە جۆرەكانیدا، سەدان لە دیراساتی جۆر و ڕادە و بڕی بەسێتی خاكدا، سەدان ئاودێری، چارەسەری نەخۆشیی و پیشەسازیی ئامێرەكانی چاندن و قوتوكردن و فرۆشتنی بەرهەمی چەندین بواری تری چاندن و بەرهەمێنان..

بەشێوەیەكی گشتیی، دەبێ پسپۆڕ و تایبەتمەندمان هەبێت لە هەموو بوارەكانی پزیشكی (بەشەری و بەیتاڵی/ئاژەڵی)، ئینجا بواری دەرمانسازیی، لە بەرهەمهێنانی كەرەستە سەرەتاییەكانیەوە بۆ گەیاندنی بە نەخۆش..

ئەگەر یەك دەرمان هەبێت و ئوممەت و دەوڵەت درووستیان نەكردبێت هەموو موسوڵمانان گوناحباردەبن لەسەری.. زۆرینەی كۆڵە گوناح دەكەوێتە سەرشانی ئەوانەی لە توانایاندا هەیە دروستی بكەن و نەیانكردووە.

ئیتر هەر هەموو بوارێكی زانستی و شارەزایی و پسپۆڕیی تێیدا هەمان حاڵەتە و هەمان حوكمی هەیە.

ئیسلامەكەمان داوامان لێدەكات، كە ڕادەی (بەس)ێتیمان لە هەموو جۆر و بوارێكی
زانست و هونەردا هەبێت مادام لە ئوممەتەكەدا كەسێك هەبێت موحتاجی بێت، دەبێ لە هەموو بوارەكانیشدا پسپۆڕی تایبەتمەندمان هەبێت.

- پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (إنَّ اللهَ يُحِبُّ من العبد إذا عمِلَ عملاً أنْ يُتقِنَهُ)[1]، واتە: خوای گەورە حەزدەکات کە عەبدێك کارێکی گرتەدەست بە چاکیی بیکات.

ئەمە ئەوەی، کە پەیوەندی بەلایەنی سێیەم وچوارەمی پێکهاتەکانی مەدەنێتییەوە هەیە.

٤- ئەمما هەبوونی دەسەڵات و حوکمی جێگیر، کە ئەمان دابین دەکات، ئیسلام سیستمی حوکمڕانی خۆی (سیستمی خیلافەت) جێبەجێ دەکات، کە دەوڵەت و ئوممەت ڕێنادەن، هیچ کەسێك لێی هەڵگەڕێتەوە، یان هیچ کۆمەڵێك شۆڕشی دژ بەرپا بکات.

- پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَنْ جَاءَكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ يُرِيدُ أنْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ فَاضْرِبُوهُ بالسَّيْفِ كَائِنًا مَنْ كَانَ)[2].

واتە: هەرکەسێك هات و ویستی کۆمەڵەکەتان(ئوممەتی موسوڵمانان/ دەوڵەت و حوکمی شەرعیتان) دابڕبکات و تەفرەقەی تێدابنێتەوە - لە کاتێکدا ئێوە تەبا و کۆن – بە شمشێر لە گەردەنی بدەن، جا هەرکەسێك بێت.

---

(١) نووسەری ڕەحمەتی نووسیویەتی: (رواه البيهقي وهو حديث حسن)، بەڵام ئەم فەرموودەیەم تەنها بەلەفزی تر دەستکەوت: (إنَّ اللهَ تعالى يُحِبُّ إذا عمِلَ أحدُكمْ عملاً أنْ يُتقِنَهُ)، بەیهەقی لە (شعب الإيمان) بەژمارە (١٨٦٧/٤) هێناویەتییەوە، شێخی ئەلبانیش لە (صحيح الجامع)ـدا بەژمارە (١٨٨٠) دەفەرموێت: (حسن)ـە.

(٢) نووسەری ڕەحمەتی نووسیویەتی: (رواه مسلم)، بەڵام لەلای ئیمامی موسلیم بەم لەفزە دەستم نەکەوت، بەڵکو بەم شێوەیە: (فمَن أرادَ أنْ يُفَرِّقَ أمْرَ هذه الأُمَّةِ وهي جَميعٌ، فاضْرِبُوهُ بالسَّيْفِ كائِنًا مَن كانَ)، موسلیم (١٨٥٢)، کە ئەمە بەشێکی فەرموودەکەیە، وە لە شوێنی تریش بە لەفزی جیاوازەوە هاتووە: ئەبو داود (٤٧٦٢)، نەسائی (٤٠٢٠)، ئەحمەد (١٨٩٩٩).

خەلیفە کە ئەمیری گشتیی موسوڵمانان و سەرۆکی دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامییە، ماف و دەسەڵاتی زۆری لەدەستدایە، بۆی هەیە حوکمی کوشتنی (مورتەدد: لە دین هەڵگەڕاوە) دەربکات، تا ریزەکانی ئوممەت دەغەڵ و گەندەڵی کوفر نەیسمێت و ببێتە پەڵەی نامۆ پێیەوە، بۆی هەیە حوکمی کوشتنی تر دەربکات (وەکو حوکمی خراپەکارێك، کە چەندەها جار سزادراوە و واز لە تاوانکاری ناهێنێت)، یان خاوەن بیدعەیەك، کە هەرسوورە لەسەر بیدعەچێتیی.

ئیسلامەکەمان ڕێنادات ئێمە لە کێبرکێی گەلاندا دواکەوین، ناهێڵێت لە کارێکی خێر و سوودبەخشدا هەبن پێش ئێمە کەوتبنەوە و هەوڵبدەن بگەنە لوتکە.. دەبێ موسوڵمانان تاکە ئوممەتی شارستانێتی بن، کە لە لوتکەی نموونەییدا جێگیردەبن.

دەقی شەرعی لەم بارەوە زۆرە،کە موسوڵمان هاندەدات وابێت:

- لە غەزای (ئوحود)دا دوای تەواوبوونی جەنگەکە، هەندێك لە موشریکەکان خۆیان گەیاندە سەر چیاکە، کە باڵاتربوون لە موسوڵمانان، پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمانیدا، کە بیانهێننەوە خوارەوە، فەرمووی: (لا يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَعْلُونَا).

واتە: بۆیان نییە لە ئێمە باڵاتربن.

ئیتر چۆن دەشێت لە مەدەنێتیی و شارستانێتیدا باڵاتربن؟!

ئەمە ئیسلامەکەمانە.. هۆی سەرەتا و کۆتای لاوازی و دواکەوتووییمان دوورکەوتنەوەمانە لە ئیسلامەکەمان، واقیعی مێژوو شاهێدە، کە لە چەرخەکانی ناوەڕاستدا، کە ئەوروپا لە تاریکستانیدابوو، نەیدەزانی دەست بۆ کوێوە

درێژبکات، تەنها دەستدرێژیان زۆربوو، دواکەوتووبوون، هەژار و نەخوێندەواربوون، چونکە دینداربوون، دینەکەشیان باتڵ بوو، دینداریێتییەکەشیان چەوت و هەڵە، لە کاتێکدا، کە شارستانێتیی ئێمە لەو سەردەمەدا وەکو خۆر پڕشنگی ڕۆناکیی بە دنیا دەبەخشی، ئەگەرچی لێرە و لەوێش ئینحیرافاتی ئەم و ئەویش هەبوو..

کتێبەکەی (دکتۆر سیباعی): (من روائع حضارتنا) پڕە لە نموونە، پێویست ناکات لێرەدا بیانهێنینەوە..

بڕگەی یازدەیەم:
هەبوونی پسپۆڕ لە بوارەکانی مەدەنێتیدا زەرووڕەتی بەهێزبوونەوەیە:

خوێندنی مێژووی ژیانی پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و یاوەران، لە پێکهاتە سەرەکییەکانی ڕۆشنبیریی و کلتووری ئیسلامیین، چونکە نموونەی کردەوەیی بەرچاون.

نموونەی ئەو کۆمەڵگە و دەوڵەتەن، کە ئیسلام دروستی دەکات، خوێندنی مێژووی ئیسلامییش پێویستە، بەڵام بە ڕۆشنی و چاوکراوانە، ئەمیش سەرچاوەیەکی پەند و ئامۆژگاریی و لێوەرگرتنە، دیسان داڕشتن و نووسینەوەی مێژووی جیهان لە ڕوانگە و تێڕوانینی ئیسلامییەوە، زەرورەتێکی تری ڕۆشنبیرییە، هەروەها خوێندنی ئێستای جیهانی ئیسلامیی: مێژوو و جوگرافیای خاك ومرۆڤ و زانینی حاڵی موسوڵمانان و، مەڵبەندی هێزی وڵاتان و لاوازییان..

خوێندنی دوور و نزیکی دەوڵەتان لێیانەوە، تا پەیوەندییان بەشێوەیەکی پتەو دامەزرێنین، هاوکاریکردنی نێودەوڵەتییان وا دابڕێژین، کە یارمەتیدەرمان دەبێت لە سازدانەوەی مەدەنێتیی و شارستانێتییان، بەکار و کارتێکردن و خوێندن و خواستن، تا کەلێنەکانی پێداویستییان پڕکەینەوە.

ئەگەر ئەم خاڵانەمان هەموو لا ڕۆشن بوو، دەزانین، کە ئامانجی خوێندن لە دەوڵەتی ئیسلامییدا پێگەیاندنی شارەزای تایبەتمەند و پسپۆڕانی لایەنەکانی ڕۆشنبیریی و کلتووریی دەبێت، کە لە بواری مەدەنێتیی نوێیان دەکەونەکار، واتە: کارکردنی شارەزاییانە لە بنیاتنانەوەی هەموو لایەنەکانی شارستانییەتی ئیسلامییدا.

ئەمەش پێویستی بە سێ ڕوکنی کاری دەستەجەمعی هەیە:

١- ئامار .

٢- نەخشەدانان .

٣- جێبەجێکردن.

پرۆسەی بنیاتنانەوەی مەدەنێتی و شارستانێتیمان بەئامارێك دەستپێدەکات ،کە ئەو تایبەمەندیانە تۆماربکات، کە ئوممەتەکەمان پێویستی پێیەتی: تایبەتمەندێتی فرین: پیشەسازی و فێربوونی، تایبەتمەندی لە ئەتۆم بوارەکانی بەکارهێنانی، پزیشکی و بوارەکانی، چاودێریی ئاسمان و ڕادار و زانستییەکانی، پەیوەندی و گەیاندن: بروسکە و بێ سیم و جۆرەکانیان..

هەر وەکو پڕکردنەوەی پێداویستی ئوممەت بە پسپۆڕی زانستییە شەرعییەکان: قورئانەوانی و زانستییەکانی، تەفسیر و مەدرەسەکانی، فەرموودەوانی و بوارەکانی، زانستییەکانی شەرع و ئوصول و هەموو ئەوانی تر، کە ڕۆشنبیری و کلتووری ئیسلامیی پێویستی پێیانە لە ڕێی سازدانەوەی مەدەنێتی ئیسلامیی و پێکەوەنانەوەی شارستانێتیی نموونەیی لوتکەیی ئیسلامیی.. ئەمە هەنگاوی یەکەمی پرۆسەکەیە.

هەنگاوی دووەم: داڕشتنی نەخشەیەکی گشتگیر و پارسەنگ، کە چۆنیەتی پڕکردنەوەی پێداویستییەکان بە پسپۆڕانیان دیاریدەکات، بەشێوەیەك کە وزە و کات و قۆناغکاریی تێدا ڕەچاوبکرێت و لایەنێك لەسەر حیسابی لایەنەکانی تر نەچێتە پێشتر، یان دوابکەوێت، یان لەبوارێکدا ئەوەندە زۆر پسپۆڕ بەرهەم بهێنرێت، کە بێکاری لێبکەوێتەوە، کە دەچێتە بەڵگەی ئەوەی، کە ئوممەت پێویستی بەوانە نەماوە.. یان بەرهەمهێنانی هەزاران شارەزا و پسپۆڕ، کە

ئوممەت پێویستیی پێیان نەبووە..

پاشان بەکەسانی شیاو و لێوەشاوە ئەم نەخشەیە دەخرێتە کار و بودجەی تەواو بۆ هەر بەرهەمهێنانێك دیاریدەکرێت و دەخرێتە بەردەست و بواری شیاو دەڕەخسێنێت و هەموو دەکەونەکار.. ئەمە پلانی بارودۆخی ئاساییە، ئەگەر بمانەوێت ئەم بڕگەیە لە واقیعدا بهێنینەدی.. ئەمە ئامانجی یەکەمی سیستمی فێرخوازییە لە ئیسلامدا.

گەلانی ئیسلامیی، کە لەبن دەسەڵاتی حکومەتە کافرەکانی ڕۆژئاوا ڕزگاربووە، تائێستا حکومەتەکانیان نەیانتوانیوە بە ڕادە و ڕێژەی (بەس) پسپۆڕ و شارەزای بوارەکانی بونیاتنانەوەی مەدەنێتی دەستەبەربکەن، نەشیانتوانیوە ئاستی کرێکاران و فەرمانبەرانی ئاسایی بەرزتر بکەنەوە.

لە کاتێکدا، کە حکومەتی وا هەیە دەیان ساڵە لەسەر حوکمە! ئەگەر کاربەدەستانیان بەو نەخشەپلانانە کاریان بکردایە، کە ئاماژەمان پێدا و پێکهاتەکانی مەدەنێتیان بگرتایاتە بەر، بارودۆخی ئێستایان زۆر جیاواز دەبوو، ئوممەتەکەشمان لەسەر ڕێیەکی ڕاست هەنگاوی هەڵدەهێنایەوە..

باسی دووەم
سیاسەتی فێرخوازیی و وزە بەگەڕخستنی کەسایەتیی ئیسلامیی

بڕگەی یەکەم:
وزەی مرۆڤ و بوارەکانی:

مرۆڤ وزە و توانایەکی ئێجگار زۆر سەیری تێدایە، کەسایەتی هەموو مرۆڤێك چەندەها بوار و لایەنی هەیە وەکو جەستە و توانای ئەندامانی لەش، هزر و ژیری و توانای، دڵ و دەروون و نەخشەی کاروبوار و توانای، ڕۆح و گەشە و نەشونما و کاریگەرێتییەکەی.. مرۆڤ و ڕادە و بڕی ئامادەیی خێرخوازیی و شەڕخوازیی.. پاشان وزە و توانا و بلیمەتێتی ئەم مرۆڤە لە دۆزینەوەی ڕێساکانی گەردوون و بەکارهێنانیان.. ئامادەییە سەرسوڕهێنەرەکەی ژیانی کردەوەیی و بەرهەمهێنان.. وەچەندەها جۆر وزە و بوار و توانینی تر..

ئەم هەموو جۆر و ڕادە و بڕەی وزە و توانا لە کەسایەتیی مرۆڤدا، پێویستە بەرەو
خێرخوازی و چاکە ئاڕاستە بکرێت، ئەگەرنا، حەتمەن ڕوو دەکاتە خراپەکاری، یان شەڕخوازان لە خراپەکاریدا بە گەڕی دەخەن.. یان هەر خاوەنەکانیان -کە پەی بە هەموو وزە و توانا و بوارەکان نەبەن- زۆرینەیان بە پەکخراوی وازیلێدەهێنن، ئەمەش خۆی لە خۆیدا زیانێکە..

سیاسەتی ڕاست و دروست و ڕەوای فێرخوازی ئەمەیە، کە ئەم وزە و بوارانە دەدۆزێتەوە و هەریەکەیان لە بواری خۆیدا لە بنیاتناندا بەگەڕدەخات، هیچ سیستمێك نییە وەکو سیستمی ئیسلامیی بتوانێت و، بزانێت چۆن هەر هەموو وزەی کەسایەتیی تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەتەکەی بەگەڕدەخات.. وەکو لە بڕگەکانی تردا ڕوون دەبێتەوە.

بڕگەی دووەم:
ئامادەسازیی جەستەیی تاکەکان:

ئیسلام هەر لەسەرەتاوە بە موسوڵمانەکە دەفەرموێ: لەشت مافی لەسەرتە، تا وانەزانێت ئەو لەشە ئامانەتەی پێیدراوە، بۆی هەیە ئیهمالی بکات، تا نەخۆشی یان قەڵەوی یان لاوازی دایبڕزێنێت! دەفەرموێ: (فإنَّ لِجَسَدِكَ عَلَيْكَ حَقًّا)[1]، واتە لەشت مافی لەسەرتە.

هەروەها:

(الْمُؤْمِنُ القَوِيُّ،خَيْرٌ وَأَحَبُّ إلى اللهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ، وفي كُلٍّ خَيْرٌ)[2].

واتە: موسوڵمانی بەهێز چاکتر و پەسەندترە لای خوای گەورە ،زیاتر لە موسوڵمانی کز و لاواز، هەردووکیشیان هەر خێریان تێدایە و بۆ چاکسازی دەسوڵحێن.

- هەر لەم ڕوانگەشەوەیە: کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) باوکان و سەرپەرشتیارانی ئەولاد ئاڕاستە دەکات، کە بایەخ بە سوارچاکی و چوست و چالاکیان بدەن" دەفەرموێ: (عَلِّمُوا أَوْلَادَكُم السِّبَاحَةَ وَالرِّمَايَةَ وَرُكُوبَ الخَيْلِ، وَمَرُّوهُم أَنْ يَثِبُّوا عَلَى الخَيْلِ وَثَباً)[3].

---

(١) بوخاری (٥١٩٩)، موسلیم (١١٥٩).

(٢) موسلیم (٢٦٦٤)، ئەمە بەشێکە لەفەرموودەیەکی درێژ.

(٣) نووسەری ڕەحمەتی هیچی نەنوسیوە، منیش هیچ فەرموودەیەکم بەم لەفزە دەست نەکەوت، هەرچی فەرموودەی تریش هەیە لەم بوارەوە کە بە لەفزی جیاواز هاتوون هەموویان لاوازن:

- (عَلِّموا أبناءَكمُ السِّباحَةَ والرَّميَ والمَرأةَ المِغزَلَ)، بەیهەقی لە (شعب الإيمان) بە ژمارە (2900/6) هێناویەتییەوە، ئەلبانیش لە (ضعيف الجامع)ـدا بەژمارە (٣٧٢٧) دەفەرموێ: (ضعيف جدا).

- (عَلِّموا أبناءَكم السِّباحَةَ، والرِّمايَةَ، ونعْمَ لهوُ المؤمنَةِ في بيتِها المغزَلُ، وإذا دعاكَ أبَواكَ فأجِبْ أمَّكَ)،

←

واتە: ئەولادەکانتان فێری مەلەوانی و تیرئەندازەیی و ئەسپ سواری بکەن، لەسەر هەڵمەتبردن بەسەر ئەسپەوە ڕایانبهێنن، تا فێربن چۆن لە قەڵەمبازی ئەسپدا خۆدەگرن.

لە ئیسلامدا فێربوونی بەکارهێنانی چەك و زانینی جەنگ، فەرزی عەینە (وەکو: نوێژ و ڕۆژوو) وەکو دواتر باسی دێت (إن شاء الله)، کە یەکەمین مەرجی بەشداربوونی جەنگ و جیهاد ئەوەیە: کە کەسەکە لە ڕووی جەستەییەوە شیاوبووبێت.

لەم ڕوانگەوەیە، کە دەبێت بەرنامەی پەروەردەکاریی ئیسلامیی و فێرخوازی لایەنی وەرزشکاریی و، ڕاهێنان بەشێوەیەکی مەنهەجی تێدابێت،کە پلە بەپلە فێرخوازان لەسەر بەهێزبوون و چوست و چاپووکی ڕابهێنێت.

ئەمەش بەوە دەبێت ئامارێکی وردەکار و ڕاهێنانێکی شیاو دیاری بکرێت، کە چۆن جەستەیەکی بەکار و بەهێزی جەنگاوەرانە لە فێرخوازەکەدا سازدەکرێت..

هەر بوارە و جۆری ڕاهێنان و مەشقی خۆی دەوێت، وەکو بوارەکانی: ڕاکردن، بازدان، مەلەوانی، بۆکسێن[(١)]، زۆرانبازی، کێش و قورس بەرزکردنەوە.. دەشێت هەموو فێرخوازێك هەموو ئەم مەشقانە فێرببێت، تا بۆ هەموو حاڵەتێك شیاو و شایستە بێت.

ئەمما ئەوەی، کە ئێستا دەیبینین، کە گوایە یاری وەرزشییە، لە ڕاستیدا هەر

ئیمامی (السیوطي) لە (الجامع الصغیر) بەژمارە (٥٤٦٠) هێناویەتییەوە، شێخی ئەلبانیش لە (ضعیف الجامع)ـدا بەژمارە (٣٧٢٦) دەفەرموێت (ضعیف)ـە.

(١) زۆرینەی زانایانی سەردەم، بۆکسێن و هاوشێوەیان بەحەڕام داناوە، چونکە هەمووی لەسەر ئازاری بەرامبەرە، مەگەر لێرەدا جیاوازبێت، یان هەر کیسە لمەکە بەکاربهێنێت بۆ لێدانی، یان شێوازێکی تر بگرێتەبەر.

یاری (لهو)ه و کات کوشتنه، ئەگەرچی هەندێك سوودیشی هەیە.

ئەمانە لەچاو بەرنامەی ڕاهێنانی جەستەیی ئیسلامییدا شتێکی سانەوین.. لەم سەردەمەدا زۆرینەی وڵاتانی موسوڵمان قوتابخانەکان حەفتەی سەعاتێکیان بۆ وەرزش داناوە!

لە کاتێکدا ئەگەر ڕۆژانە سەعاتێکی بۆ تەرخان بکرێت هەر کەمە.. چۆن بەو ماوە کەمە جەستەی گەنجێك بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی جەنگ و بوێری ڕادێت؟

بڕگەی سێیەم:
ئامادەسازیی هزر و ژیری و گەشەی ڕۆحی:

ژیری (ئەقڵ)، ئەگەر بواری تەواوی بۆ نەکرێتەوە بۆ شیکاری، هەلی باشی بۆ نەڕەخسێت بۆ بەدواداچوون و پەیپێبردن، بۆ بەستنەوەی دیاردەکان بەیەکەوە، بۆ زانینی پێشەکی و ئەنجامەکان، بۆ درککردن بەو نهێنیانەی هەر ژیریی ساغ و چالاك درکیان پێدەکات، ئەگەر ئاوا ژیری ئاڕاستە نەکرا، گەشە و نەشونما ناکات.

یاد و زەین و بیرتیژیی، ئەگەر بەردەوام لەگەشەکاریدا نەخرێنەکار، ئەگەر بابەتی گەورە و گرنگ و نەمریان پێ لەبەرنەکرێت؛ حەتمەن سست و تەمبەڵ دەکەون (و زۆرینەی هەرە زۆری سێڵەکانی مێشك بە بەتاڵی دەمێننەوە تا مردن!).

ئەو ئەدەب و شیعرەی ئێستا قوتابخانەکان بە فێرخوازی لەبەردەکەن ،شتێکی سوك و ئاسان و کەم بەهایە، ماددەیەکی کەمیان دەدرێتێ و لێدەگەڕێن بە نیوە ناچڵی لەبەری بکەن بۆ تاقیکردنەوە و دەرچوون و دوای ئەوە هیچیان لەبیرنامێنێت!

فێرخوازیی سەردەم ژمێریاری و ماتماتیك و زانستی تری هاوشێوە (وەکو جەبر) دەخوێنێت بێئەوەی بە ژیانیەوە پەیوەستکرابێتەوە. ئەمانە لە ڕووی تیۆرییەوە دەخوێنێت و بەکردەوە نابینێت بخرێنەگەڕ.. نە خۆی دەیخاتە گەڕ ، نە کەسانی تر دەبینێت بیخەنە بواری کردەوەوە.. مەگەر زۆر زۆر دەگمەن!.

ئاوا هزرو ژیری و یاد و بیر بەکۆڵی دەهێڵرێتەوە! بەرنامەی فێرخوازی ئیسلامیی وانییە، لە ئیسلامدا هزر و ژیری ڕۆژانە لە گەشەی پەی پێبردن و

بواری کردەوەییدایە، بیرتیژی بە زۆر لەبەرکردن و یادهێنانەوە و وەرگرتن و گەیاندنەوە بەگەڕدەخرێت.

لە ئیسلامدا بوار لەبەردەم هزردا کراوەیە، ڕێدراوە بگاتە کۆتا مەدای درککردن و بیرکردنەوە، تادەتوانێت ڕێ دەبڕێت، چونکە ژیری خۆی بۆ ئەم پەیپێبردن و درککردن و بیرکردنەوەیە خەلق بووە.

لە ئیسلامدا ڕۆحیش وەکو جەستە و هزر و دەروونە، ئەویش لایەنێکی پێکهاتەی کەسایەتییە، ئەمەش خۆراکی دەوێت و پێویستی بە ئاڕاستەکردن و بەگەڕخستنی وزەکانێتی.. خۆراکی ئەویش خواپەرستیی و زیکر و ڕەفتاری دانایی پارسەنگە..

بۆیە نوێژ فەرزە، بۆیە یادی خوا هاوڕێی نوێژەکانە، شەو نوێژ و پاڕانەوە هەیە ،تا گەشەی ڕۆحی بەردەوام بێت.. گەشەی ڕۆحەکە پاڵنەرەکانی حەز و هەوا و هەوەسی نالەباری ناخ دەگرێت، ناهێڵێت کەسایەتییەکە بەرە و چارەنووسی دۆزەخی ببات.. ڕۆژووەکە ڕەفتاری پارسەنگ دەکات، لە بەرنامەی پەروەردە و فێرخوازیی ئیسلامییدا پێداویستییەکانی ڕۆح و دڵ و دەروون دەهێنرێنەدی، ئەمەکاری هەفتانە و مانگانە نییە..

ئەمە ڕەنجی ڕۆژانەی گەشەکاری و داڕشتنی کەسایەتییە.. کە هەر دەبێت بەم ئاڕاستە خوایانە گۆش ببێت.. ئاوا ئیسلام لە هەموو لایەنێکەوە ئەم کەسایەتییە بەهێز و پارسەنگ پەروەردە دەکات و دەیخاتەکار.

لە ئیسلامدا ئەم تاکە کەسە شەو و ڕۆژ هەست بەوە دەکات، کە لە حاڵەتی فێربوون و گەشەکاریدایە..

بەڵام لە سیستمی فێرخوازی سەردەمدا، فێرخواز هەر لەوکاتە دیاریکراوەی قوتابخانەکەیدا فێرخوازە.. کە چووە دەرێ هەموو پەیوەندییەکی بە فێربوونەوە دەپچڕێت، بە قوتابخانە و کەشی فێربوونەوە..

لە ئیسلامدا وانییە، قوتابی لە قوتابخانە بێتەوە لەماڵەوە ئاڕاستەی گشتیی خێزانیانە وەردەگرێت و، ڕوو دەکاتە مزگەوتی گەڕەکی خۆیان، لەگەڵ هاوڕێیانی دینداریدایە، لە مزگەوتیش ئاڕاستەی خێر دەکرێت، گەشەی ڕۆح و ئاسوودەیی دەروون و پارسەنگی ڕەفتار و ڕەسەنێتی ڕەوشت فێردەبێت.

ئیسلام بەم قوتابییە ڕادەگەێنێت: کە قوتابخانە بەشێکی ڕۆژانەی فێربوونە، ماڵ و هاوڕێی دیندار و ئامۆژگاری و داعیانی مزگەوتیش پەروەردە و فێرخوازییەکەی بۆ کامڵ دەکەنز

دەبێت ئاڕاستەی ڕۆژانەی گۆشکردنی ئاوا وەربگرێت، ئاواش پێدەگات، ئاوا پەیوەندی نێوان ئاڕاستە و ڕەفتاری ڕۆژانە پێکەوە دەسازێن.. ئاوا کەسایەتیی قوتابی بەرهەم دێت و دەخرێتە ناو کۆمەڵگەوە..

ئاوا شاهێدی بۆ دەدرێت، کە جێمتمانە (ثقة)یە! شاهێدیدانی ئیمامی مزگەوتەکەی و داعیە ڕێنیشاندەرەکەی و دەرودراوسێکانی، کە بەڵێ ، کەسێکی دامەزراوە و پارسەنگە و جێمتمانەیە، کەمتر نییە لەو شاهێدیدانەی قوتابخانەکەی،کە بۆی دەکاتە شەهادە (بڕوانامە) و دەیداتێ..

وای بەحاڵی ئەو کەسەی بە (غەش) لە قوتابخانە دەردەچێت و دووڕوویی (مونافیقێتی) لە ئەهلی مزگەوت و گەڕەك دەشارێتەوە.. وای بە حاڵی ،کە لە هەموو لایەکەوە کەشف دەبێت!

لە ئیسلامدا پەروەردەبوون بەگەشەی ڕۆح و پاڵفتەی دەروون و، پارسەنگبوونی ڕەفتار و ڕەوشتە و فێرخوازیش بە فێربوون.

مەبەست لە هەردووکیان: پەروەردە و فێرخوازی داڕشتنی کەسایەتییەکە بەدەم بانگەوازی وەحییەوە بچێت، تا لە دیدوڕێ و بزاوت و هەڵوێست و قیەم و نەریت و دەستور و یاسای کوفر دەرچێت و ڕوو لە دینی حەق بکات: ﴿هُوَ ٱلَّذِى بَعَثَ فِى ٱلۡأُمِّيِّـۧنَ رَسُولًا مِّنۡهُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِهِۦ وَيُزَكِّيهِمۡ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَإِن كَانُواْ مِن قَبۡلُ لَفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ۝٢﴾ الجمعة: ٢.

ئاوا لە بازنەی نەخوێندەواران دەردەچێت و لەبازنەی وەحیی خواییدا پەروەردە دەبێت و فێردەبێت.

بڕگەی چوارەم:
ئامادەسازیی پارسەنگانەی ڕەفتار و ڕەوشت:

ڕەوشتی مرۆڤ زۆرە و زۆریشی لق و چڵ لێدەبێتەوە، دەشێت کەسێك لە زۆرینەی ڕەفتار و ڕەوشتیدا لە ڕێی ڕاست دەرچێت و لاسەنگ بێت.. دەشێت حەسوودی بە کەسێك، یان کەسانێك ببات و بکەوێتە بوغزاندن و ململانێیان..

دەشێت هەندێك سیفەتی چاکی، کە بە منداڵی هەیبووە بەگەورەیی بپوکێتەوە و تێیدا بمرن، چونکە هیچ مومارەسەی نەکردن و نۆژەنی نەکردنەوە!

دەشێت کەسێك ڕاست و پارسەنگ بووبێت، بەڵام کەشی نوێ و بارودۆخی تازەی دەوروبەری توشی ئینحیرافیان کردبێت.. لە بەرنامەی پەروەردەکاریی ئیسلامییدا، بایەخ بە هەر هەموو سیفەتەکانی مرۆڤ دراوە، کە چەند ڕەفتارو ڕەوشتی چاك، یان خراپیان لێدەکەوێتەوە.. هەموو ڕەوشتێك، کە شیاوی گەشە و نەشونمایە لە ئیسلامدا حسابی بۆ کراوە، جا بەرەو چاکی بڕوات، یان بەرەو خراپی.. ڕەفتار و ڕەوشتە بەدەکان هەر هەمووی ناسێنراون، هۆکار و پاڵنەری مومارەسەکردنیان و ئاسەوار و ئەنجامیان خوێندراوە و چارەسەریان تۆمارکراوە..

چۆنییەتی ڕاستکردنەوە و هێنانەوەی بکەرەکانیان – بە تۆبەکردن- بەرەو ئیسلام جێگیرە و وەکو دەرمانی چارسەر ئامادەیە.. ئەمە تەنها لە ئیسلامدا هەیە، کە بەرنامەیەکی تۆکمەی کامڵ بۆ ناساندنی ڕێی چاك و خراپ دیاریکراوە..

لەگەڵ جۆرەها هاندان و هۆشدان و هەڕەشە و مەترسی خستنە پێش چاوییان، پشتگیریکردن و چالاککردن بە ئومێدی پاداشتی لای خوای گەورە.. خوێندن و وتنەوەی بەرنامەی ڕەفتار و ڕەوشت و ڕەچاوکردنی لەسەر پەروەردەبوون و مومارەسەکردن، هەروەها چاودێریی لێپرسینەوە لەسەر چەوتی و لێلادانی و پێگەیاندنی نەزەری و عەمەلی، ڕەوشتبەرزی ڕوکنێکی سەرەکی و هەرە گرنگی دین و دیندارین و جەوهەری سیستمی فێرخوازیی ئیسلامیین.

بڕگەی پێنجەم:
بەگەڕخستنی وزەی مرۆڤەکان:

چوست و چالاککردنی تواناکانی مرۆڤ و بەگەڕخستنی وزەی کار و هێزی پەیپێبردن و، توانای شارەزابوونی ڕێساکانی گەردوون و ژیان و هاندانی لەسەر ئیقدام و، چوونەپێش وخەریکبوونی ڕۆژانەی بە سوودوەرگرتن لە یاسا و ڕێسای دەوروبەری؛ مەبەستێکی سەرەکی سیستمی فێرخوازیی ئیسلامیین.

ناسینی گەردوون و ڕێساکانی ژیان و چۆنیەتی شارەزابوون لە بزاوت و سرەوت و کاریگەرییان و چۆنیەتی سوودلێوەرگرتنیان بۆ ئاسوودەیی مرۆڤ و ئاسانکاری ژیانی ئەرکێکی فێرخوازی نەگۆڕی ئیسلامییە..

مەنهەجی خوێندنی سەردەم، گەردوون بە قوتابی ئاشنا دەکات، بەڵام ئاشناییەکەی بۆ ناکاتە بواری کردەوە، تا بزانێت چۆن سوود لە ڕێساکانی وەردەگرێت.

بۆیە خوێندکار ڕۆشنبیرییەك دەربارەی گەردوون وەردەگرێت، نەك شارەزابوون لێی و ڕەفتارکردن لەگەڵیاندا.. پێویستە ئەمە لە مەنهەجی فێرخوازیی ئیسلامییی سەردەمماندا لادرێت، تا قوتابی بگێڕرێتەوە سەر سیستمە ئیسلامییەکە ،کە هەزاران زانای هەمە لایەنەی پەروەردەکرد.. کە دەبینرێت

ئەوی کیمیاگەربووە زانای تەفسیرەوان و شەرعیش بووە، ئەوی پزیشك بووە فەیلەسووف و قازیی شەرعیش بووە.. وەهەروەها..

دەبێ بایەخ بە ئەزموون و چەسپاندنی کردەوەیی زانستییەکان بدرێت، دەبێ ئەم بوارە گشتیی بێت و ئاسان قوتابیان بیگەنێ، نەك ببێتە بوارێکی داخراو و کلیلەکەی تەنها بە زانایانی گەردووناسی بێت و بەس..ئەوەی جێی داخە و خاڵێکی کوشندەیە ئەوەیە: کە بەملیۆن قوتابی لە زانکۆکانی سەردەمدا دەردەچێت، کەچی ناتوانێت خۆی بژیێنێت!

هەر چاوەڕوانی وەزیفەی حکومەت و تەعین بوونێتی، ئەگەر نەبوو دەست پێ سووتاوانە ساڵەها بێکار دەمێنێتەوە! چارەسەری ئەمە بەوە دەبێت زانستییەکان هەر لە کاتی خوێندنیانەوە بە کردەوەش لە ژیانی ڕۆژانەدا مومارەسە بکرێن، یان پیشە فێربوونیان لەگەڵ دابێت.

مەنهەجی فێرخوازی ئیسلامیی وا دەخوازێت، هەموو زانایەك (زانای شەرعی بێت یان زانای ئەکادیمی) دوای پێگەیشتنی وابێت - دوای خوای گەورە- ئیعتیهاد بکاتە سەر دەست و دەمی خۆی، نەك دوای (تەخەروج)یشی هەروەکو سەردەمانی قوتابێتی بەخێوبکرێت!

سەیدنا عومەر (خوا لێی رازی بێت) دەیفەرموو: (إنيِّ لأرى الرَّجل فيُعجبني، فأسأل: ألَه مهنة؟ فإن قيل: لا، سقط مِن عيني)[1]، واتە: من کەسێك دەبینم و جێی سەرنجم دەبێت، دەپرسم :ئایا پیشەیەکی هەیە؟

کە دەڵێن: نا، بەرچاوم دەکەوێت!..

بۆیە بەرچاوی خەلیفە دەکەوێت، چونکە پەروەردە و پێگەیاندنەکەی نوقسان

(١) نووسەری ڕەحمەتی ئاماژەی بەسەرچاوەکەی نەکردووە، منیش تەنها لە (تاريخ عمر بن الخطاب) (ل ٢٠٢)ـی ئیبنولجەوزی دەستم کەوتم.

بووە.. چونکە دەزانێت، کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرموویەتی: (إنَّ اللَّهَ يُحِبُّ العَبدُ المُحْتَرِف)[1].

واتە: خوای گەورە عەبدی خاوەن پیشەی خۆشدەوێت.

هەرئەوەندە بەس نییە ڕێگای چاکە و خراپە بە کەسەکە بناسێنیت، بەڵکو پێویستە یارمەتی دەریشی بێت، تا بەرەو کەش و بارودۆخ و دەوروبەرێکی چاکیشی بهێنێت و پشتی بگرێت، تا دەکەوێتە سەرخۆ، تا وایلێدەکات هەموو وزە و توانای لە خێرخوازیدا دەخاتەگەڕ..

ئەمە ئەرکێکی داعیانی ئیسلام و مامۆستا و فێرکارانە، کە بەرنامەی پەروەردەکاریی وفێرخوازیی ئیسلامیی بە فەرزی دەناسێنێت.

بڕگەی شەشەم:
سەلماندن و چەسپاندنی ئەم دید و تێڕوانینە مەنهەجییە:

ئەم خاڵە وروژێنەرانەی سەرەوە چەند هەنگاوێك دەخوازێت، کە بخرێنە بواری کردەییەوە، وەکو:

١- داڕشتنی بەرنامەی گونجاوی خوێندن، کە ئەم خاڵانە بهێنێتە ناو پرۆگرامی خوێندنی تیۆری و کردەوەییەوە.

٢- دیاریکردنی بەرپرسێتی قوتابخانە لە قوتابییەکانی لە کاتی خوێندن و لە دەرەوەی کاتی خوێندنیشدا.

---

(١) نووسەری ڕەحمەتی تەنها نووسیویەتی: (رواه ابن عساكر، وفي سنده ضعف)، بەڵام ئەم فەرموودەیەم بەم لەفزە نەدۆزییەوە، بەڵکو ئەوەی هەیە بەلەفزی جیاوازەوەیە: (إنَّ اللهَ يُحبُّ المُؤمِنَ المُحترِفَ)، کە هەر یەك لە تەبەڕانی لە (المعجم الأوسط)(٣٨٠/٨)، بەیهەقی لە (شعب الإيمان)(٥٥١/٢)، ابن عدي لە (الكمال في الضعفاء) (٥٠/٢)، وە هەریەك لە زەهەبی و ئیبنوالجەوزی و هەیثەمیش هێناویانەتەوە، بەڵام هەموویان بەلاوازیان داناوە.

٣- بەستنەوەی قوتابی لە دەرەوەی قوتابخانە بە بازنەیەکی پەروەردەیی و چوست و چالاکییەوە.

٤- بەستنەوەی بەختیارانەی قوتابی بە قوتابخانە و، بارودۆخی ئاڕاستەوانی دەرەوەی.

٥- ناچارکردنی قوتابی لەسەر ئامادەبوونی هەندێك دەرس و موحازەراتی مزگەوت.

٦- کردنەوەی خولی ساڵانە، بۆ ئامۆژگاریکردن و ئاڕاستەکردنی تاك و کۆ لە بزاوتی سەرکەوتوانەی ژیان بۆ ڕێدانیان بە موناقەشە و ئاڵوگۆڕکردنی ڕاوبۆچوون و شارەزایی و ڕێدان بە دەرکەوتنی شاراوەکانی ناخ، تا ئەگەر لاسەنگ بوون ڕاست بکرێنەوە.

لەگەڵ ڕاهێنانی هەموان لەسەر ئەنجامدانی خواپەرستییەکان بە (جەماعەت) و، هاندانیان لەسەر شەونوێژ و قورئان خوێندن و ڕاهێنانی وەرزشی و مەشقی سەربازییی..

٧- فەرزکردنی فێربوونی پیشەیەك لەسەر هەموو قوتابییەك، کە دەبێت بە تەواوی شارەزابێت و بڕوانامەی شایستەیی لە تایبەتمەندانی ئەو پیشەیە وەربگرێت، کە بەتەواوی فێری پیشەکە بووە.

٨- دیاریکردنی کاتێکی ڕۆژانە بۆ هەر قوتابییەك بۆ وەرزشکردن و ڕاهێنان و، کردنەوەی خولی تایبەتیش بۆ وەرگرتنی پسپۆڕی (تەخەسوس) لەو وەرزشەیاندا کە قوتابی خۆی هەڵیدەبژێرێت.

دەشێت جۆرەها ڕێگا و چۆنیەتی تر بگرێتە بەر، لە سەلماندن و چەسپاندنی ئەو بەرنامە پەروەردەیی و فێرخوازییەدا، دەشێت شێوازی تر دابهێنرێت..

ئەوەی گرنگە، هێنانەدیی مەبەستەکەیە ،کە بریتییە لە: بەگەرخستنی توانا و

وزەی تاکەکان لە بواری ساغ و دروستی خۆیاندا، تا شایستانە لەسەر ڕێی ڕاستی بیناسازیی شارستانێتی ئیسلامیی بڕۆن و لانەدەن، یان توانایان پەك نەخرێت.

باسی سێیەم
زانست و تەکلیفی شەرعیی و سیاسەتی فێرخوازیی بەرامبەری

بڕگەی یەکەم:
زانست و تەکلیفی شەرعیی:

زانست لە ئیسلامدا دەبێت بە دوو بەشەوە: بەشێکیان فەرزی عەینە (کە دەبێت هەموو موسوڵمانێك فێری ببێت، وەکو: نوێژ و ئەحکامەکان بەگشتیی). دووەمیان: فەرزی کیفایەیە (کە دەبێت ئوممەتی موسوڵمان بە هەموویان بەدەستی بهێنن، ناشێت کەس نەیزانێت، ئەگەر هەندێکیان ئەم فەرزەیان هێنایەدی، فەرزێتییەکە لەسەر ئەوانی تر دەکەوێت، ئەگەر کەس نەیکرد هەموو ئوممەت گوناحبار دەبێت، وەکو: فێربوونی زانستی میرات و پزیشکی یان بانگدان و هیتر).

ئەمە جگە لەوەی هەندێك زانست هەن وەرگرتنیان ڕێ پێدراوە و هەندێکی تریان مەکڕوهە و، هەندێك زانستیش حەرامە (وەکو فێربوونی سیحربازی).

تەکلیفی شەرعی: واتا ئەو فەرزانەی شەرع داوای لە موسوڵمانان کردووە ،کە بیکات، ئەمانەش دوای باڵغبونێتی، چونکە کەس پێش باڵغبوون ئەرکی شەرعییانەی لەسەر فەرز نابێت، بەڵام سونئەتە پێش بلوغ هەوڵی لەگەڵدا بدرێت، بۆ ڕاهاتن و هەڵگرتنی بەرپرسێتی و هاندان (وەکو: نوێژکردن و ڕۆژوگرتنی کەسانێك، کە هێشتا باڵغ نەبوون).

سیاسەتی فێرخوازیی ئیسلامیی، دەبێت داواکارییەکان و بارودۆخی تایبەتی پێش باڵغبوون ڕەچاوبکات و، دیراسەی سروشتی ئەو قۆناغە و دوای ئەو قۆناغە باش بکات..

هەروەکو ،کە دەبێت هەڵوێستی شەرع لە زانستەکان بۆ هەموو قوتابییەکان ڕوون بکرێتەوە ،تا بزانێت کامانە فەرزی عەینن و ئەو دەگرنەوە و، کامانە فەرزی کیفایەن هەموو ئوممەت دەگرنەوە.. یان کام زانین جائیزە و کامیان مەکرۆهە و کامیان حەڕامە ،تا لە مەکرۆهو حەرامەکان دووربکەوێتەوە.

بڕگەی دووەم:
فەرزی عەین و فەرزی کیفایە لە فێربوونی زانستدا:

شەرعناسان دەفەرموون: (ئەوە بزانە،وەرگرتنی بڕێك لە زانستی شەرعی لەسەر هەموو موسوڵمانێك فەرزی عەینە، ئەویش ئەوەیە: کە ئەرکە دینییەکانی پێدەناسێت و موومارەسەی دەکات.

فەرزی کیفایەش ئەوەیە: کە لەو توێژە، قاڵ و قوڵبوونەوەیە لە زانستەکاندا، یان لە یەکێکیاندا، کە سوودی هەر بۆخۆی نییە، بەڵکو بۆ موسوڵمانانی تریشە.

لەو بڕ و ڕادەیە زیاتر کارێکی پەسەندە، وەکو: پسپۆریی لە زانینی ئەحکامەکانی شەرعدا، یان لەپزیشکی دڵدا.

هەندێکیش حەرامن وەکو: سیحربازیی و شەعوەزە و ڕەمل لێدان و فاڵ گرتنەوە و زانستی مۆسیقا و هاوشێوەیان.

هەندێکیش مەکرۆهە، وەکو: فێربوونی شعری غەزەل و هاوشێوەی، مەگەر بۆ بەڵگە هێنانەوەی زمان و ڕێزمان و ڕەوانبێژیی بێت،هەندێکیشیان ڕێدراون وەکو: لەبەرکردنی ئەو شعرانەی شتی بێبەها باس ناکەن)، بڕوانە (حاشیة ابن عابدین).

لە بڕگەی یەکەمدا باسمان لە پەیوەندی فەرزی کیفایە کرد، کە وەکو چییە، ئەمما ئەو زانستییەی فەرزی عەینە و لەسەر هەموو موسوڵمانان فەرزە، زۆرە، بەڵام هەموویان لە دوو قەد، یان لقەوە جوێ بونەتەوە: ناسینی ڕاست و دروستی خوای گەورە و زانینی مافی مەخلوق، بەپێی شەریعەتی ئیسلام.

هەروەها ناسینی خوای گەورە و ناسینی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و زانینی ئیسلام بەگشتیی.

هەروەها زانینی ڕێی ئیسلاحسازی دڵ و دەروون و پاڵفتەکردنی.. هەروەها زانینی ئەحکامی شەرع بەگشتیی و، هەندێك ئەحکام بەپێی پێویستی کار و کەسەکە.

بۆ نموونە: فێربوونی نوێژ و ڕۆژوو گشتییە و، لەسەر هەموو موسوڵمانێکی باڵغە، بەڵام زانینی ئەحکامی زەکات لەسەر کەسێك فەرزە ،کە نیصابی زەکاتی هەیە و دەبێ بیدات، یان زانینی ئەحکامی حەجکردن بۆ کەسێك، کە توانای هەیە و حەجی لەسەر فەرزبووە، یان زانینی ئەحکامی هاوسەرگیریی بۆ کەسێك دەیەوێت ژن بهێنێت/شووبکات.

بەهەمان شێوە زانینی ئەحکامەکانی سەودا و مامەڵە و بازرگانی، بۆ کەسانی کاسبکار، کە فەرزە جۆرەکانی حەڕام و حەڵاڵ بزانن.

- دیسان هەر لەم زانینانەی فەرزی عەینن دەبێت یەکەیەکەی موسوڵمانان فێری ببن زانستی ڕەوشتسازییە، کە دەبێت شارەزایی ڕەفتار و ڕەوشتە پەسەند و ناپەسەندەکان ببێت، وەکو بۆ خوا ساغبوونەوە و نییەتپاکی یان ڕەحمەت و بەزەیی، یان نەخۆشیەکانی دینداری: حەسوودی و حەرامخۆری...

- دیسان هەر لەو زانینانەی فەرزی عەینن، زانینی ڕەفتارە پێچەوانەکانی ئیسلام و دژەکانی شایەتومانە، هەروەها زانینی لایەنە سەرکییەکانی

پەروەردەکاریی ئیسلامیی، کە موسوڵمانان دەگەیەنێتە ئاستی (حزب الله)، هەروەکو، کە قورئان باسی فەرمووە.

هەروەها زانینی بەکارهێنانی چەك و چۆنییەتی جەنگ، هەریەکە بەپێی حاڵەتی خۆی، گەنج و پیر،یان پیاو و ئافرەت، لەسەر هەموولایەکیان مەشقی سەربازییی و فێربونی چەك و جەنگ فەرزە[١]، چونکە لە هەندێك حاڵەتدا جیهاد و کوشتار دەبێتە فەرزی عەین و لەسەر یەکەیەکی موسوڵمانان -پیاو و ژنیان- فەرزدەبێت.

(وما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب).

واتە: ئەوەی ئەنجامدانی فەرز بەو نەبێت ناکرێت، فەرزە.

- دیسان لەوەی فەرزی عەینە و دەبێ هەموو موسوڵمانێك فێری ببێت: زانینی لانی کەم، بڕێکی ئاسایی زانین دەربارەی مێژووی ژیانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و، ژیانی یاوەران.

ئەمە جگەلە زانینی هەندێك زانستی شەرعیی وەکو: چاك خوێندنەوەی قورئان (تجوید) و زانینی ئەو بڕە ئایەتانەی فەرزیان پێ دێتەدی.. یان زانینی ئەو بەڵگانەی بەرپەرچی دیدوڕێی کوفر و بیدعەی پێدەدرێتەوە.

- هەروەها زانینی گشتیی حاڵ و بارودۆخی موسوڵمانان و، جوگرافیا و مێژووی کورت و پوختیان.

ئەمانە ئەوە دەخوازێت، کە سیاسەتی فێرخوازیی ئیسلامیی، دەبێت وادابڕێژرێت ،کە ئەمانە لە موسوڵماندا بهێنێتەدی، واتە: لە ڕووی تیۆریی و

(١) بۆیان باسکردم، کە شێخ محمد الحامد (رحمه الله) ڕای وابوو: دەبێت ئافرەتانیش مەشقی سەربازییان پێ بکرێت، لەسەر دەستی ئافرەت،یان مەحرەمانی خۆی. (نووسەر).

کردەوەییەوە، موسوڵمان فێری فەرزی عەین و فەرزی کیفایەی زانستی شەرعی و دنیایی بکات.

* * *

ئەمما ئەو بڕە زانستییەی پێی دەووترێت: (مەندوب) واتە: دەریاوانێتی لە زانستێکدا و زۆر شارەزابوون تێیدا.

ئەمیشیان، ئەگەر لە زانستییە شەرعییەکاندا بێت، هەیانە فەرزی عەینە و هەشیانە فەرزی کیفایەیە.

بۆ نموونە: لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز فەرزی کیفایەیە، بەڵام بڕێکی دیاریکراوی هەیە (وەکو: سورەتی فاتیحە) فەرزی عەینە و، دەبێ هەموو موسوڵمانێك فێری ببێت، چونکە لە نوێژدا دەبێت بیخوێنێت.

لەبەرکردنی هەموو قورئان بۆ هەموو موسوڵمانێك سوننەتە و، بۆی هەیە لەبەریبکات.. زانینی بەشێك لە شەرع (ئەحکامی فیقهی) فەرزی عەینە لەسەر هەموو موسوڵمانێك، چونکە نوێژ و ڕۆژوو بێ زانینی ئەو بڕە دیاریکراوە ناشێن، بەڵام پسپۆڕێتیی لە شەرعدا فەرزی کیفایەیە و، هەر دەبێت هەندێك کەس بۆی لێ بلوێن، تا هەموو ئەحکامەکانی فێردەبن.

لەم ڕوانگەوە دەبێت سیاسەتی فێرخوازی فەرز و سوننەتی زانستی شەرعی بهێنێتەدی، چونکە سوننەت لە شوێنی خۆیدا فەرزەکان تەواو دەکات.

سوننەت وەکو پەرژینی فەرزە، چواردەوری گرتووە و دەیپارێزێت، زۆر شارەزابوون لە سوننەتیش بەڵگەیە لەسەر زۆر شارەزابوون لە فەرزەکان، ئیهمالکردنی سوننەت، مەترسی ئیهمالکردنی فەرزەکانی بەدوادا دێت.

بڕگەی سێیەم:
ئەو زانستانەی حەڕامن، یان مەکرۆهن:

وەکو: مۆسیقا، پەیکەرتاشیی، وێنەکێشیی، ئەگەر ڕەسمی زیندوو دروستکردن بێت، ئەمما کێشانی وێنەی دارودرەخت و چیا و خۆر و دیمەنی سروشتی، ئەمانە ڕێدراون، هەروەها وێنەکێشانەوەی خەت، واتە: جوانووسیی (خطاطي).

- هەروەها تۆمارکردن و برەوپێدانی مێژووی کافران و پێ سەرسامبوون و خۆشەویستکردنیان، یان خوێندن و وتنەوەی فەلسەفەی گومڕاکاریی ،بێئەوەی بەرچەرچی بداتەوە، یان هەر دیدوتێڕوانینێکی کوفرینی سروشتیی و تەقدیرکردن ،ئەگەر وەسفی تەئکید و بنبڕێتیی پێدا.

- هەروەها هەر ماددەیەکی دەرسی، کە دژایەتی لەگەڵ ئیسلامدا هەبێت، وتنەوە و ڕەواج پێدانی حەرامە، وەکو: وتنەوەی بابەتی قەومیی/نەتەوایەتیی جاهیلی، کە بە هەق و باتڵ مەدحی نەتەوەی خۆی دەکات و ،نەتەوەیەکی تری موسوڵمان دەبوغزێنێت و سووکی دەکات!

- یان خوێندن و وتنەوەی هەندێك زانست، لە دید و ڕوانگە و پێناسەی کوفرەوە، وەکو: لێکدانەوەی مێژوو (بە دیدی مارکسیزم ،کە گوایە: هەموو جەنگێك بە پاڵنەری ئابووری بووە و، جەنگ هەر جەنگی چینەکانی کۆمەڵگەکانە).

- ئەوەی لە ڕێزی ئەمانەیە و حەرامە، کە ناشێت بخوێندرێت و بووترێتەوە، هەر باسێکە، کە گومان لە دین دروستبکات، یان کوفرێکی تێدابێت و بەناوی

زانستەوە ڕەواجی پێبدرێت (وەکو: تیۆرەکانی داروین و فرۆید و..هتد).

- هەروەها خوێندنی سەما و هەندێك یاری و وەرزشی حەرام (وەکو: زۆرانبازیی گا، کە لەڕاستیدا هەر ڕم لێدانێتی.. ئازارێکی زۆری پێدەگەیەنرێت، لە بەرامبەر پێکەنین و پارە دەسکەوتندا).

لەبەرنامەی خوێندنماندا، نەوانەی مۆسیقا دەووترێتەوە و، نە وێنەکێشانی زیندوو.. دەبێ هەموو کتێبەکانی خوێندنیش موسوڵمانی جێمتمانەی خاوەن دین و شارەزا دایاننابێت، کە لە دید و ڕوانگەی ئیسلامییدا، هەمووی خستبنەڕوو، مەگەر لە ناچاریدا کتێبی کەسێکی ترمان وەرگرتبێت..

لای ئێمە خوێندنی (هونەرە جوانەکان)، دەبێ لە چوارچێوەی شەرعدابن، نەك نیشاندانی لەشی ڕووت، کە ئێستا تەوەری سەرەکیی بوارەکانی (هونەر)ە!

بڕگەی چوارەم:
ئەو زانستانەی ڕێپێدراون:

هەر زانستییەك وەسفی حەرامێتی و مەکرۆهی بەسەردا نەچەسپێت، خوێندن و وتنەوەی ڕێپێدراوە.

جەخت هەر لەوە دەکرێتەوە، کە دەبێت پسپۆڕی جێمتمانەی خۆی هەبێت، کە کتێبی لەسەر دەنووسێت و دەیڵێتەوە.. بەڵام ئەوەی، کە زانستی (ڕووت)ە جەبر و ماتماتیك و ئەندازیاری، یان ڕێساکانی گەردوون و دیاردە و حاڵەتەکانی ئاو و هەوا و هاوشێوەیان، مەرج نییە کەسانی وا بیڵێتەوە.. یان خوێندنی بارودۆخی وڵاتە ئیسلامییەکان.

لێرەدا گرنگ ئەوەیە، کە کتێبە مەنهەجییەکان لەلایەن موسوڵمانی جێ متمانەوە نووسرابن و، لە دید و ڕوانگەی ئیسلامییەوە بووبن.

خوێندنی بارودۆخی ئابووریی و کۆمەڵایەتیش هەر وایە، چونکە لە هەموویاندا مەرج ئەوەیە، لە تێڕوانینی ئیسلامییەوە شیکارییان بۆ کرابێت و خرابنە بەردەست، بێگومان جۆرەکانی ئەدەبیش هەر وان، وەکو: شیعرو پەخشان.. هتد.

ئەوەی لێرەدا گرنگترە جەختی لێبکرێتەوە ئەوەیە: نابێت خوێندنی هیچ یەکێك لەم زانستییە ڕێپێدراوانە، لەسەر حسابی زانستییە فەرزەکان بن، چ فەرزی عەین ، چ فەرزی کیفایەکان.

* * *

مرۆڤ بەدوو قۆناغدا دەڕوات: قۆناغی پێش باڵغبوون و قۆناغی دوای باڵغبوونی.

- مەبەست لە قۆناغی باڵغبوونی نێرینە ئەو کاتەیەتی، کە دەچێتە ڕیزی پیاوانەوە و وەکو پیاوێکی کامڵ ڕەفتاری لەگەڵدا دەکرێت، کچیش لەو کاتەدا کە دەگاتە ڕیزی ئافرەتان و وەکو ئافرەتێکی کامڵ ڕەفتاری لەگەڵدا دەکرێت.

باڵغبوونی کوڕ بەوە دەبێت، کە تەمەنی بووبێتە (پازدە) ساڵ، یان ئیحتلام بووبێت (واتە شەیتانیبوون)[(١)]، کچیش ئەگەر کەوتە سوڕی مانگانەوە، یان دووگیانبوو، ئەوە نیشانەی باڵغبونییێتی، ئەگەر ئەمیش ئەوانەی لێ دەرنەکەوتن، کە تەمەنی دەبێتە(پازدە) ساڵان حسابی باڵغی بۆ دەکرێت.

پازدە ساڵی کۆچی (کە چواردە ساڵ و نیوی زاینییە).

هەر کەسێك گەیشتە قۆناغی باڵغبوونی، ئیتر لای خوای گەورە بەرپرس دەبێت لە نییەت و ڕەفتار (گوفتار و کردار)ی.

- قۆناغی پێش باڵغبوون، لە ڕاهێنانی مرۆڤدا گرنگە لەسەر تەحەممولی بەرپرسێتیی و فێربوون، بەڵام هێشتا ماوییێتی کامڵ ببێت و مەحاسەبە بکرێت وەکو گەورەکان.

ئەم قۆناغە قۆناغی زۆر شیاوی فێربوونە، چونکە هەموو کەسێك لەم قۆناغەیدا توانای لەبەرکردنی زۆرە، ئەمما قۆناغی دوای باڵغبوون، قۆناغی ڕەفتار نواندن و دەرکەوتنی کردەوەییە..

بۆیە خوای گەورە ویستی وابووە ،کە قۆناغی پێش باڵغبوون بۆ (علم) بێت و، قۆناغی دوای باڵغبوونیش بۆ (عمل)، تا ئاوا شیاوی ڕێبوارێتی دنیا و قیامەتی ببێت.

(١) یان مووی بەری هاتبێت، وەکو مەزهەبەکانی تری غەیری حەنەفی دەفەرموون. نووسەری ڕەحمەتی حەنەفی بوو.

بڕگەی پێنجەم:
فێربوون سێ ئاستی دەوێت:

ئاستی یەکەم: لەم ئاستەدا ،پێویستە موسوڵمان لەسەر تەحەممولی بەرپرسێتیی خۆی ڕابهێنرێت، تا بزانێت ،کە خۆی لەمەودوا بەرپرسی دین و دنیای خۆی دەبێت و، دەبێت هۆشی لە کاروباری خۆی بێت، یەکەمین شتیش کە دەبێت فێربکرێت و پێی بکرێت: نوێژەکانێتی.

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ:

(مُروا أولادَكم بالصلاةِ وهم أبناءُ سبعِ سنينَ واضربوهُم عليها وهمْ أبناءُ عشرٍ وفرِّقوا بينهُم في المضاجعِ)[١].

واتە: فەرمان بە منداڵەکانتان بدەن، با لەحەوتساڵیدا نوێژەکان بکەن، لە (دە) ساڵییاندا، ئەگەر نەیانکرد لێیان بدەن لە سەری و پێخەف/جێ نووستنیان جودابکەنەوە (لەخۆتان و لەیەکترییش).

- (علِّموا أَوْلَادَكُم السِّبَاحَةَ وَالرِّمَايَةَ وَرُكُوبَ الخَيْلِ، وَمَرُّوهُم أَنْ يَثُبُّوا عَلَى الخَيْلِ وَثَباً)[٢].

واتە: ئەولادەکانتان فێری مەلەوانیی و تیرئەندازەیی و ئەسپ سوارییی بکەن، لەسەر هەڵمەتبردن بەسەر ئەسپەوە ڕایانبهێنن، تا فێربن چۆن لە قەڵەمبازی ئەسپدا خۆدەگرن.

- خوای گەورە وەسییێتی باوکانمان بۆ ئەولاد بۆ دەگێڕێتەوە و دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّىٰ بِهَآ إِبۡرَٰهِـۧمُ بَنِيهِ وَيَعۡقُوبُ يَٰبَنِيَّ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰ لَكُمُ ٱلدِّينَ فَلَا

(١) ئەبو داود (٤٩٥)، وە ئەلبانی لە (صحيح أبي داود)ـدا دەفەرموێت: (حسن صحيح).
(٢) پێشتر تەخریج کراوە.

تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ البقرة: ١٣٢.

واتە: ئیبراهیم و یەعقوب (علیهما السلام) وەسییەتیان بۆ ئەولادەکانیان کردووە، پێیان فەرموون: خوای گەورە ئەم دینەی ئیسلامیی بۆ ئێوە هەڵبژاردووە و ئێوەی بۆ هیدایەت داوە، لەسەر ئەم ئیسلامە نەبێت نەمرن، بە موسوڵمانێتی بژین تا مردن.

- هەروەها: ﴿ وَإِذۡ قَالَ لُقۡمَٰنُ لِٱبۡنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَيَّ لَا تُشۡرِكۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ﴿١٣﴾ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ وَهۡنًا عَلَىٰ وَهۡنٖ وَفِصَٰلُهُۥ فِي عَامَيۡنِ أَنِ ٱشۡكُرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيۡكَ إِلَيَّ ٱلۡمَصِيرُ ﴿١٤﴾ وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشۡرِكَ بِي مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٞ فَلَا تُطِعۡهُمَاۖ وَصَاحِبۡهُمَا فِي ٱلدُّنۡيَا مَعۡرُوفٗاۖ وَٱتَّبِعۡ سَبِيلَ مَنۡ أَنَابَ إِلَيَّۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرۡجِعُكُمۡ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿١٥﴾ يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٖ فَتَكُن فِي صَخۡرَةٍ أَوۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ يَأۡتِ بِهَا ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴿١٦﴾ يَٰبُنَيَّ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ وَأۡمُرۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَٱنۡهَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَآ أَصَابَكَۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنۡ عَزۡمِ ٱلۡأُمُورِ ﴿١٧﴾ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخۡتَالٖ فَخُورٖ ﴿١٨﴾ وَٱقۡصِدۡ فِي مَشۡيِكَ وَٱغۡضُضۡ مِن صَوۡتِكَۚ إِنَّ أَنكَرَ ٱلۡأَصۡوَٰتِ لَصَوۡتُ ٱلۡحَمِيرِ ﴿١٩﴾ ﴾ لقمان: ١٣ – ١٩.

واتە: لوقمان بە ئامۆژگاری، وەسییەتی بۆ کوڕەکەی کرد، پێی فەرموو: کوڕی خۆم! هەرگیز هاوبەش بۆ خوای تاك و پاك دانەنێیت[1]، چونکە هاوبەش

---

(١) هاوبەش بۆخوادانان لە سێ بواردایە:

یەکەم: لەناسینی خوای گەورەدا: بەوەی وادابنێت خوایەکی تر هەیە کردگار، یان خاوەن، یان ڕۆزیدەر، یان ... بێت.

دووەم: لەپەرستنیدا: واتە خواپەرستی بۆ گەورە و بۆ غەیری خوای گەورە بکات، خواپەرستیش بەدڵە وەکو خواپەرستی، یان بەزمانە وەکو سوێندخواردن بەغەیری خوای گەورە، وە بەکردەوەیە وەکو تەوافکردن بەدەوری گۆڕێکدا.

←

بۆ خوادانان ستەمكارییەكی ئێجگار گەورەیە.

ئێمە مرۆڤمان ڕاسپارد، كە لەگەڵ دایك و باوكیدا جوان و نەرمونیان ڕەفتاربكات و دڵسۆزیان بێت، كە دایكی لەگەڵ بوونیەی جەستەیی بێهێزی خۆیدا، بێ هێزتر بە قورسی و ئازارەوە ،نۆ مانگ لە سكیدا هەڵیگرت، پاشان ژان و ناسۆری كاتی لەدایكبوونەكەی..

ئینجا لە دایكبوون و شیرپێدان و شەونخونیی كێشان و بەخێوكردن و بەخەمەوەبوونی، ئینجا دوو ساڵ شیرپێدان و خزمەتكردن... دەی سا سوپاسگوزاری خوای گەورەبە و، سوپاسی دایك و باوكت بكە و بشزانە، كە چارەنووس گەڕانەوەیە بۆ لای من.. ئەگەر دایك و باوكت هەوڵیان لەگەڵتدا، تا ڕێی ئیسلام بەردەیت و هاوبەش بۆ من بڕیاربدەیت، كە زانیاریشت لەسەری نەبوو، بە قسەیان مەكە.

ڕازی مەبە هاوبەشم بۆ دابنێیت، بەڵام تا لە دونیادا مابن، هەر بەجوانی ڕەفتارییان لەگەڵدا بكە. شوێن ڕێبازی ئەو كەسە بكەوە، كە بەرەو من گەڕاوەتەوە و ڕێی ڕاستی گرتۆتەبەر و، گوێڕایەڵی فەرمانی منە، پاشان هەمووتان بۆلای من دەگەڕێنەوە ، منیش پاداشتتان لەسەر هەموو چاكەیەك دەدەمەوە و سزاتان لەسەر هەموو سەرپێچییەك دەدەم، كە كردووتانە..

كوڕی خۆم! لەوە دڵنیابە، كە هەر كردەوەیەك، هەرچەندە كەم و گچكەش بێت، ئەگەر بە قەدەر گەردێك، یان زیزانەیەكیش بێت، لەبن تاوێرەبەردێكدا بێت، یان لە ئاسمانەكان، یان لە زەویدا پەنهان بێت، خوای گەورە بۆ بكەرەكەی دەهێنێتەوە پێشی و لێی دەپرسێتەوە لەسەری..

خوای گەورە زانایە بە شوێنی ئەو ڕەفتارە و شارەزایانە دەیهێنێتەوە و،

سێیەمین: بواری هاوبەشدانان بۆ خوای گەورە (شیرك) بواری یاسا و ڕێسا داڕشتنە، كە كەسێك قبوڵی بێت یاسای پێچەوانە بەشەریعەتی خوای گەورە داڕێژرێت، یان داڕێژرابێت و ئەو حوكمی پێبكات یان داوەری پێبكردن.

دادپەروەرانە لێی دەپرسێتەوە..

کوڕی خۆم! نوێژەکانت بکە و فەرمان بە چاکە بکە و، بەرهەڵستی لە خراپە بکە (کە ئەمەشت کرد کێشەت زۆر بۆ دروست دەبێت) جا ئارام بە لەسەر هەرچی دێتە ڕێت و خۆی لەبەردا بگرە.

ئەم دید و هەڵوێست و سیفەتە، لەو سیفەتە جوامێری و عەزم و ئیرادەن، کە لەم ڕێگایەدا پێویستن.

کوڕی خۆم! بە لوتبەرزییەوە ڕوو لە خەڵکی وەرمەگێڕە و ،فیزیان بەسەردا مەکە و بەسەر زەمیندا بە هەوا و فیز و دەعیە و شانازیکردنەوە مەیە و مەچۆ، چونکە خوای گەورە کەسانی وای خۆشناوێت ،کە ئاوا لوتبەرز و بەهەوا و فیزەوە ڕەفتار دەنوێنن.

کوڕی خۆم !لە ڕۆیشتندا بە ویقار و پارسەنگ بڕۆ، نە پەلەکارانە و نە زۆر هێواش، دەنگت لە کاتی دواندندا -زیاتر لە پێویستی بەرامبەرانت- بەرزی مەکەرەوە، بەڕاستی دەنگی ناخۆش: زەڕەی گوێدرێژە، لە هەناسە وەرگرتن و دانەوەیدا هەر ئیزعاجە!

- پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) منداڵانیشی ئاڕاستەدەکرد و هەڵەی ڕەفتاری بۆ ڕاست دەکردنەوە، وەکو، کە بە(ئیبنو عەبباس)ی فەرموو -کە منداڵ بوو نانی وەلدا دەخوارد:(يا غُلَامُ، سَمِّ اللَّهَ، وَكُلْ بيَمِينِكَ، وَكُلْ ممَّا يَلِيكَ).[1]

واتە: ڕۆڵە گیان! (بسم الله) بکە و بە دەستی ڕاستت بخۆ و لە بەردەمی خۆتەوە بخۆ (دەست مەبە بۆ بەردەم کەسی تر لە قاپەکەدا).

- جارێکی تریش ئاوا ئامۆژگاریی پێ فەرموو: (يا غُلامُ إني أعلِّمُكَ كلماتٍ، احفَظِ اللَّهَ يحفَظكَ، احفَظِ اللَّهَ تَجِدْهُ تجاهَكَ، إذا سأَلتَ فاسألِ اللَّهَ، وإذا استعَنتَ فاستَعِن باللَّهِ، واعلَم أنَّ الأمَّةَ لو اجتَمعت علَى أن ينفَعوكَ بشَيءٍ لم يَنفعوكَ إلَّا

(١) بوخاری (٥٣٧٦)، موسلیم (٢٠٢٢).

بشيءٍ قد كتبَهُ اللَّهُ لَكَ، وإن اجتَمَعوا على أن يضرُّوكَ بشَيءٍ لم يَضرُّوكَ إلَّا بشيءٍ قد كتبَهُ اللَّهُ عليكَ، رُفِعَتِ الأقلامُ وجفَّتِ الصُّحفُ). (١)

واتە: ڕۆڵەگیان! خوای گەورە بپارێزە، تۆ هەمیشە هۆشت لە نییەتپاکی و خواپەرستی و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوای گەورە بێت، خوای گەورەش ئاگای لە تۆ دەبێت و دەتپارێزێت، تۆ ئاوا خواناسیی ڕەچاو بکە، دەبینیت هەمیشە خوای گەورەت وەلدا دەبێت و بەهاناتەوە دێت، کاتێك داوای شتێك دەکەیت و موحتاجیت، داوا لە خوای گەورە بکە دەبری بکات. ئەگەر پێویستیت بە یارمەتی بوو، داوای یارمەتی لە خوای گەورە بکە و ئەوە بزانە، کە ئەگەر هەر هەموو ئوممەتەکە لەسەر ئەوە کۆبن، کە زیانێکت پێ بگەیێنن ناتوانن هیچ زیانێکت لە هیچ شتێکدا لێدەن، مەگەر لە شتێکدا خوای گەورە لە قەدەرەی خۆیدا لە چارەتی نووسیبێت.

ئەگەر هەر هەمووشیان لەسەر ئەوە کۆبن، کە سوودێکت پێ بگەیێنن، ناتوانن هیچ سوودێکت لە هیچ شتێکدا پێ بگەیێنن، مەگەر لە شتێکدا ،کە خوای گەورە لە قەدەری خۆیدا لە چارەتی نووسیبێت.

تەواو، پێنوس هەڵگیرا و تیانوس وشکبۆتەوە (واتە: هەرچی لە چارەت نوسرابێت، هەر ئەوەت دێتەڕێ، بێ خەم بە).

یاوەران لە ئاستی یەکەمی فێربوونیاندا، فێری قورئان دەبوون و بە ماڵ و منداڵی خۆیانیان دەوتەوە، هەروەها باسی غەزاکانیان بۆ دەکردن، تا فێرببن چۆن ڕوویداوە، لەگەڵ باسەکانی سیرەدا..

کەوابوو: سیاسەتی فێرخوازی دەربارەی قۆناغی پێش باڵغبوون دەبێ، ئەم باس و بابەتانەی تێدا ڕەچاو بکرێت، کە بریتییە لە: ئامادەکردنی منداڵ بۆ هەڵگرتنی بەرپرسێتی دین و دنیای خۆی بە شارەزابوونی لە دینەکە، لە زانینی

(١) ترمذی (٢٥١٦) و ئەفەرموێت: (صحيح)ـە، شیخی ئەلبانیش لە (صحيح الترمذي)ـدا بەسەحیحی داناوە.

عەقیدە و سوننەت و سیرە و شەرع و ڕەفتار و ڕەوشت و بایەخدان بە ساغی و پتەویی جەستەی و تێدا ڕواندنی غیرەت و بوێری و شارەزابوونی لە مێژووی ئیسلام و، سەربەرزی پێی و شارەزابوونی لە جیهانی ئیسلامیی و زانینی بارودۆخی موسوڵمانان و، چاوکردنەوەی ژیان و زانینی پێناسەی گەردوون و ژیان و مرۆڤ لە دیدی ئیسلامەوە.

هەروەها ڕاهێنانی کردەوەیی دینی و دونیایی و، سازدانی کەشی گونجاوی گۆشبوونی هەموو ئەمانە، بە هاریکاریی قوتابخانە و ماڵەوە و مزگەوتەکەیان دەبێت.

ئاوا لە ژێر چاودێریی و سەرپەرشتیاری دڵسۆزانیدا پەروەردە دەبێت، ئاوا لەسەر حەقخوازی پەروەردە دەبێت، ڕاست و پارسەنگ، چونکە هەر هەڵەیەکی لێی دەرکەوێت، دڵسۆزانی پەروەردەکاری لە شوێنی خۆیدا دانایانە بۆی ڕاست دەکەنەوە...

پێشنیارمان بۆ سەلماندن و چەسپاندنی کردەوەیی ئەوەی سەرەوە ئەوەیە، کە فێرخوازیمان لە قۆناغی یەکەمدا بە سێ قۆناغ بڕوات: ئەوە قۆناغ و ئاستی یەکەمە، کە باسمانکرد،کە تەرکیزی تێدا دەکرێتە سەر داڕشتنی کەسایەتی ئیسلامییانەی منداڵ و گەنج، کە بە زانینی زانستە سەرەتاییە زەرورییەکان ئاشنا دەکرێن و، دەزانن فەرزی عەین و فەرزی کیفایەی زانین و فێربوون کامانەن.

هەروەها بە هاندانی لەبەرکردن و ڕاهێنانی جەستەیی و ئامادەسازیی ڕەنج و خەبات و پێگەیاندنیان لەسەر گیانی بەرگری و جیهاد..

ئاستی دووەم: قاڵ و قوڵبوونەوە و بەرفراوانکردنی ڕۆشنبیری ئیسلامیی و، شارەزاکردنە لە بوارێکی زانست ،دوای ئەوەی کەسەکە لە قۆناغی یەکەمدا لە ماڵ و قوتابخانە و مزگەوت، پەروەردەی ئیسلامیی وەردەگرێت و لە ڕووی تیۆری و کردەوەییەوە دادەمەزرێت و، کەسایەتی ئیسلامییی خۆی دادەڕێژێت.

ئینجا پێویستە وزە و توانای لەو بوارەدا بخرێتەگەڕ، کە خۆی حەزی لێیەتی و لەگەڵ کەسایەتی خۆیدا دەگونجێت، ئەمەش بە ڕێنیشاندان و ئامادەکردنی کەشی پێگەیاندنی دەبێت، هەلی ڕەخساو و دەرفەتی گونجاو و توانای بەردەست..

بەرپرسانیش تەماشای پێداویستی ئوممەت و دەوڵەت دەکەن و هەوڵدەدەن بەم هەزاران هەزار گەنجەی ئاوا دامەزراوانە پەروەردەبووە و، وشارەزایی پەیداکردووە پڕبکەنەوە..

تەماشا دەکرێت، کە ڕوو لە کوێی زانست و پسپۆڕیی دەکات.. ئەگەر لە زانستە ئەکادیمییەکان بوو، ئەوا هەموو هەلێکی بۆ دەڕەخسێنرێت، تا بڕوات و شارەزایی لەو بوارەدا پەیدابکات، کە حەزی خۆی و پێویستی ئوممەت و دەوڵەت دەیخوازن..

ئەگەر ڕووی لە زانستە شەرعییەکان کرد بۆ شارەزابوون لێیان، دەبێ بواری بۆ بکرێتەوە زانستەکانی قورئان و سوننەت و، عەقیدە و ئوصوڵ و ڕەفتار و ڕەوشت و زمانی عەرەبی و ئەدەب و ڕەوانبێژیی و نەحو و سەرف و خەت و ئیملا و شیعر و عەروز فێربێت.

هەروەها سیرە و مێژوو و ئێستای جوگرافیای جیهانی ئیسلامیی و پلان و پیلانی دوژمنانی ئیسلام و چۆنییەتی کارکردنیان دژ بە ئیسلام و موسوڵمانان.. ئامانج لەم قۆناغە ئەوەیە :کەسەکە بەتەواوی شارەزای زانستە شەرعییەکانی فەرزی عەین و فەرزی کیفایە بووبێت و، وا پێگەیشتبێت ئیعتیهادی بکرێتە سەر و بەرپرسێتی دین و دنیای بەسەردا بدرێت.

ئاستی سێیەم: قاڵ وقوڵبوونەوەی پسپۆڕانەیە، لە هەر بوارێکی تایبەتمەندێتی (اختصاص)ی خۆیدا، تا دەگاتە ئەو ئاستەی توانای ئاڕاستەکردنەوەی مەنهەج و داهێنان و نەخشەدارشتنی دەبێت.

باسی چوارەم
سیاسەتی فێرخوازیی ئیسلامیی و گەشەپێدانی نێرینەیی پیاو و مێینەیی ئافرەت

خوای گەورە لەسەر زمانی خاتوو مەریەم (علیها السلام) دەفەرموێ: ﴿وَلَيْسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ ٣٦﴾ آل عمران: ٣٦.

واتە: نێرینە وەکو مێینە نییە.

پێشتر هەندێك سیفەتی ئافرەتمان باسکرد، کە لە پیاو جیاوازن، هەروەها سروشت و بواری کردەوەیی و واقیعی هەردوولا، دیشمان، کە ئاڕاستەی ئیسلام بۆ هەردوولایان وایە،کە لەگەڵ سروشتی خۆیاندا دەگونجێت، کە هزر و ژیریی پارسەنگیش لایەنگیرییێتی.. بێگومان سیستمی فێرخوازیی ئیسلامیی ئەم خاڵە جەوهەرییەی ڕەچاوکردووە بە:

١- داڕشتنی بەرنامەی تایبەت بۆ خوێندنی ئافرەتان.

٢- بەرنامەی پێگەیاندنی ئافرەت و شیاوێتی کاروئەرکی.

٣- شارەزابوون و پسپۆڕی لەو بوارانەدا، کە لەگەڵ سروشتی خۆیدا دەگونجێن.

بەرنامەی فێرخوازیی پێگەیاندنی ئافرەت، دەبێ ئەو ئەرکانەی فێربکرێت، کە لەگەڵ سروشتی خۆی و توانای خۆیدا شیاون، دوای فێرکردنی خوێندنەوە و نووسین، بەرەو ئەو خوێندن و پەروەردەبوونە دەبرێت، کە لە ئەنجامیدا دەبێتە هاوسەرێکی چاك و دایکێکی چاك و، پەروەردەکارێکی چاك و ماڵدارێکی چاك.

لەگەڵ گەشە و نەشونمای سیفەت و سروشتی مێیینەییەکەیدا لە: داوێنپاکی و شەرم و دوورکەوتنەوە لە کات و شوێن و ڕەفتاری گومانلێکراو و بەنرخ ڕاگرتنی ئابڕو و ناموس و ڕێز و مافی.. ئەمەیە ئامانج لە خوێندن و ئاڕاستەی ئافرەت، کە دەبێ ببێتە ئافرەتێکی موسوڵمانی ساڵح.

پاشان هان دەدرێت و بواری بۆ دەرەخسێت ،تا شارەزایی و شیاوێتیی خۆی لەو بوارانەدا بسەلمێنێت، کە شایستە و بواری خۆین، وەکو پزیشکیی و بوارەکانی تەندروستی، لەوێوە ،تا دەگاتە بەرگدروویی، لە مامۆستاییەوە، تا دەگاتە هەموو بوارێك، کە شیاوی خۆیەتیی و دەتوانێت بوونی کاریگەرێتی خۆیی تێدا بسەلمێنێت، بەڵام نابێت هیچ وەزیفەیەکی لەسەر حیسابی بەجێهێنانی ئەرکە دینییەکانی و، ئەرکە خێزانییەکانی بێت.

لە ئەنجامی ئەمەدا وادەبینین ،کە:

جۆری یەکەم: گشتییە و بۆ هەموو ئافرەتێکە، واتە: خوێندنی دیراساتی شەرعی و بوارەکانی گەشە و نەشونمای مێیینەیەتی خۆی و، فێربوونی هەرچی شتێك، کە پەیوەندی بە ئافرەتانەوە هەیە.

دیراساتی ئیسلامیی وەکو: خوێندنی قورئان و سوننەت و زانستە شەرعییەکانی تر، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡنَ مَا يُتۡلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱلۡحِكۡمَةِۚ ٣٤﴾ الأحزاب: ٣٤.

واتە: قورئان و سوننەت لە ماڵەکانی خۆتاندا بخوێنن و دیراسەی بکەن.

هەروەها خوێندنی فەرزە شەرعییەکانی موسوڵمان بەگشتیی و ئەحکامی ئافرەتان بەتایبەتی و، شارەزابوون تێیاندا، لەگەڵ هەرچی، کە پەیوەندی بە هاوسەرگیریی و پەروەردەی منداڵ و ماف و ئەرکییەوە هەیە، ئەم بوارانە بە هەموو لق و پۆپیانەوە لەبەردەمی ئافرەتدا واڵان، تا چەندی بوێت دەتوانێت بخوێنێت و قۆناغەکانی خوێندنی ئەم سەردەمە لە سەرەتایی بۆ ئامادەیی بۆ زانکۆ و خوێندنی (تخصص)ی باڵا.

جۆری دووەم: فێربوونی پیشە، کە بۆ ئەمانیش بە هەمان شێوەی پیاوان بواری پێگەیاندنیان بۆ دەکرێتەوە، بە گوێرەی پێداویستی ئوممەت و دەوڵەت کادیریان لێ دێتە پێشەوە،وەکو: بوارەکانی تەندروستی (کە دەیان لقە)[١] ،یان بوارەکانی فێرخوازیی ئافرەتان، کە سەدان لقە، کە دەبێ بەپێی ئاماری هەبوونی مێینە و، بەرێژەی واقیعی پێبگەیێنرێت بۆیان، بواری تەواو و هەلی ڕەخساو و بودجەی بەس بۆ هەموو قوتابییەکی مێیینە سازدەکرێت، تەنها ئەوەی لێداوادەکرێت، کە باڵاپۆشیی و ئادابی ئیسلامیی ڕەچاوبکات.

گرنگ پێگەیاندنی ئافرەتی ساڵحە:

ئافرەتی موسوڵمان لە سەردەمانی سەلەف و دواتردا، بواری بۆ دەڕەخسا ،تا هەموو زانستە شەرعییەکان وەربگرێت، بۆیە شەرعناس و زانانی ناوداریان تێدا هەڵکەوت، شارەزای قورئان و قیرائەت، یان ئەحکامی شەرع، یان زمان و ئەدەب، شوێنی دەرس و پێگەیشتنیان، هەر ماڵ و مزگەوت بوو..

تا پێش ماوەیەکیش لەمەوبەر، لە زۆر وڵاتی ئیسلامییدا هەروابوو (لەوانەی کاریگەری ئیستعماریان کەم لەسەر بوو)، بۆ نموونە: لە (شەنقیت) (پایتەختی مۆریتانیایە لە ڕۆژئاوای ئەفریقیا، عەرەب و ئەمازیغ و زنجین)، ئەو وڵاتە ئیسلامییە دەبینیت، هەموو ماڵ وخێزانێکی گەورە، ئافرەتێکی زانای تێدایە،زۆریان پێش پیاوان کەوتونەتەوە، دەبیستی گەورە زاناکانیان دەفەرموون: هەندێك لە زانستە شەرعییەکانیان لای پووریان، یان خوشکە

---

(١) وەکو پزیشکی گشتیی و باتنی، ژنان و تەولید، جەڕاح و گوێ و لوت و گەروو... هیتر، یان پزیشکی دان و بوارەکانی ئیشاعە و موختەبەر و یاریدەدەری پزیشك و برین پێچ و مامان.. ئینجا بوارەکانی: پەروەردەی منداڵ و پسپۆڕی خۆراکیان و تەندروستیان و.. دەیان بواری تر، کە ئێستا باشووری کوردستان، ئەگەر زانستیانە حسێب بکرێت، لانیکەم (سێسەد)هەزار کادیری ئافرەتان بۆ بەشی تەندروستی پێویستە. (نووسەر).

گەورەکەیان، یان ئافرەتی تری مەحرەمیان خوێندووە، کە هەر لە ماڵەوەش پێیان وتوونەتەوە.

کەوابوو: پێگەیشتنی ئافرەت مەرج نییە بە چوونەدەرەوە بێت[1]، مەرج نییە بە خوێندنی نەشیاو لەگەڵ سروشتی خۆی بێت، ئەوەی وا دەڵێ زۆڵە فیکر و سروشت پیس و ئەقڵ سووکە.

هەر ئافرەتێك، کە لە ماڵ دەچێتە دەرەوە بۆ خوێندنی بابەتێك، کە لەگەڵ سروشتی مێینەیی خۆیدا ناشێت، یان بە ڕێگایەك وەریبگرێت، کە پێچەوانەی ڕەفتاری سروشتی ئافرەتانەیە، حەتمەن ئەوە لەسەر حیسابی کەسایەتی خۆی و خێزان و تایبەتمەندی خۆی دەبێت.. ئەوەی ئێستا دەیبینین نامۆیە، کە هەندێك پیاو لە ماڵەوەیە ژنەکانیان لە ئیشن..

لێرەدا حەزدەکەین خاڵێکی جەوهەریی وەبیر بهێنینەوە، کە لە بارودۆخی تەندروستی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامییدا، ئافرەتان ناچاری کارکردن نابن، دەوڵەتی ئیسلامیی پیسکە نییە (وەکو چاوچنۆکی سەرمایەداریی، کە هەر هەموو کۆمەڵگەوان لە خزمەتی(٥-٦)هەزار سەرمایەیەداری زەبەلاحدا!).

لە دەوڵەتی ئیسلامییدا: ئافرەت و پیاو وەکو کەسی سەربەخۆ خاوەن پشکی خۆیانن، کە لە بەیتولمال بۆیان دابین دەکرێت، ئەمە حەقی بەسەر کارکردن و نەکردنیانەوە نییە، یان بەسەر هاوسەرێتیی و ڕەبەنێتییەوە..

هەرکەسێك دەبێت پێداویستییەکانی ژیانی لە خۆراك و پۆشاك و سوکنا و دەرمان بۆ دابین بکرێت.. بۆیە لە کۆمەڵگەی ئیسلامییدا ناچاری وا لە ئافرەت ناکات بچێت بۆ ئیش، یان کە چوو ناچاربێت ئیشێك بکات، کە لەگەڵ سروشت و شەرم و ڕەفتاری مێیینەی خۆیاندا بگونجێت.

---

(١) بەتایبەتی لەم زەمەنی ئینتەرنێت و ئاسانکاریی گەیاندن و پەیوەندییە خێراییەدا. (نووسەر).

سیستمی فێرخوازیی ئیسلامیی واقیعەکە ڕیشەیی دەگۆڕێت:

پیشەسازیی (پیاو بەرهەمهێنان) لە کەنناسێتیی و پاکردنەوەی کۆڵان و شەقام گرنگترە و بەڕێزتر و باڵاترە، لە دروستکردنی بۆمبی ئۆتۆمی، ئێمە ئافرەتمان دەوێت، کە سەرەتا لە پیشەسازی پیاو بەرهەمهێناندا سەرکەوتوو ببێت.

ئەم ئافرەتە بەرهەمهێنەش هەروا ئاسان پەیدانابێت، حەتمەن دەبێت لە فێرخوازییەکی ڕەسەن و پەروەردەکارییەکی پەسەند و، بەرنامەیەکی چاك و سیستمێکی ئاراستەوانی دڵسۆز و مامۆستایانێکی پێشەواوە بێت.

ئەم خاڵە ڕوکنە گرنگانەش بەوە دەچەسپێت ،کە سەراپا مەنهەجی خوێندن و پێگەیاندنی ئەمڕۆی ئافرەتان بگۆڕێت، پێویستە شێوازی فێرکردن و چۆنیەتی پەروەردەکردن و ماهییەتی بابەتەکانی گەشە و نەشونمای ئافرەت بگۆڕێت.

ئەمە بە کۆمەڵە مامۆستایەکی کافری داوێنپیس و بەدکار نایەتەدی، بە دەزگایەکی گەندەڵ دروست نابێت، بۆیە پێویستە واقیعی ئەمڕۆی پێگەیاندنی ئافرەتی موسوڵمان ڕیشەیی بگۆڕێت: بەرنامە و دەزگا و هەڵسوڕێنەران و نەخشە و ئاراستەوانان، هەر هەموو پێویستە ئیسلامیی بکرێن، تا ئافرەتی بەرهەمهێنی پیاوانی جوامێر بێنە کایەوە.

لەم دیدەوە شتێکی ئاساییە، کە داوا بکەین سیستمی فێرخوازیی و پەروەردەکاریی ئیسلامیی بێتە جێی، ئەو سیستمە فاشیلەی ئێستا هەیە، کە سەرپەرشتیارانی – لە وەزارەتەوە تا مامۆستایەکی سەرەتایی- لار و چەوت و دوور لە بەرنامەی خواویستی و ڕەسەنێتیی ئینتمای ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامیی ئاراستە دەکرێت، ئەوە مایەی خۆشحاڵییە، کە لە هەندێك لە وڵاتە ئیسلامییەکان گۆڕانکاریی ئیجابی ڕوودەدات لە بوارەکانی خوێندندا، کچان و

کوڕان جویٚ دەکریٚنەوە و، سیاسەتیٚکی فیٚرخوازیی تایبەت بە ئافرەتان پیادە دەکریٚت، هیوادارین بەردەوام بیٚت و سەرکەوتوانە گۆڕانکارییەکە لەخۆ بگریٚت و، ببیٚتە ئەزمونیٚکی بەرچاوان و وڵاتانی تریش چاوی لیٚبکەن. [1]

(١) نووسەری ڕەحمەتی ئەمەی لەکۆتایی حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا فەرمووە، واتە لانی کەم پیٚش (٣٥) ساڵ، کە ئیٚستا الحمدلله زۆرینەی جیهانی موسوڵمانان وا گۆڕاوە، بەڵام بەداخەوە لە (٢٠١٣)دا (مەلیك عبداللەی سعود)بڕیاریدا: زانکۆی تەکنیکی عەرەبستان (تیٚکەڵ) ببیٚت، واتە کوڕان و کچان پیٚکەوە دەرس بخویٚنن.

باسی پێنجەم
سیاسەتی فێرخوازیی ئیسلامیی و داڕشتنی پارسەنگی کەسایەتیی ئیسلامیی

ئەوەی ئەمڕۆ لە بەرنامەکانی فێرخوازیدا تێبینی دەکرێت ئەوەیە، کە لە هەموویاندا پێچەوانەکاریی هەیە، لە وڵاتە ئیسلامییەکاندا ئەم دیاردەیە زەقتر و بەرفراوانترە، ئەمە جگە لەوەی پێچەوانەی خودی ئیسلامییشن..

ئێمە ئێستا قسەمان لەسەر وڵاتە ئیسلامییەکانە و بۆ ئەوانیشە، لەبەرنامەکانی فێرخوازییاندا باسێك دەبینی مەدح کراوە، لەهەمان کاتیشدا لە شوێنێکی تر و کاتێکی تردا زەمکراوە، بابەتێك و دژەکەی لەهەمان بەرنامەدا دەبینی!

بۆ نموونە:

١- تیۆرییەکانی سەردەم وا دەخوێنرێت ،کە ڕاستی زانستی (حقائق العلمیة)ن، لە کاتێکدا هەتا ئێستاش، هەر (گریمان)ن و دید و تێڕوانینی جودایان دەربارەی هەیە ،کە هێشتا هیچیان یەکلانەبۆتەوە.

٢- سەلماندن و نەفیکردنی یەك شت لە یەك بەرنامەدا دەبینی! دەبینیت لە کتێبێکی خوێندندا شتێك وا باس دەکات، کە بەڵگەنەویستە و سەلمێنراوە، کەچی لە کتێبی تردا لە قۆناغی دواتردا دەبینیت، دەڵێ: هەر (ئەگەر)ە و نەسەلمێنراوە، ئەمیان نەفی دەکات، ئەویان دەیسەلمێنێت.

٣- بایەخێکی ئێجگار زۆر بە شتی سووك (تافە) دەدات ،کە شایەنی باسکردن نییە (وەکو: دۆزینەوەی گۆزەیەکی قوڕ، کە پێش چەند سەد ساڵێك

دروستکراوە)، کەچی لەولاوە کێشەی زانستیی، یان حەقیقەتی تر هەیە، هەر ئاماژەیەکی سەر پێیی پێدراوە! (وەکو: بەتاڵکردنەوەی تێۆرییەکەی داروین).. سەرئەنجامی ئەمەش کەسی سەتحی و بێ بایەخ بەرهەمدێت.

٤- بەرنامەکانی فێرخوازیی بەشێوەیەکی ئیسلامیی دانەڕێژراون و مەرکەزی نین، لە یەك دید و تێڕوانینەوە نەهاتوون (چونکە زۆر کەسی مەشرەب جیاواز دایانناوە)، بۆیە، یان لەگەڵ عەقیدەی موسوڵماندا نایەتەوە، یان لەگەڵ ئەحکامە شەرعییەکانیدا، کە ڕۆژانە پێیانەوە ڕەفتار دەکات.

٥- مامۆستاکان،کە بەرنامەی فێرخوازیی دەڵێنەوە هەمەڕەنگ و هەمەلایەنەن، موسوڵمانێتی و عەقیدەپاکیی و دینداریێتی مەرجی تەعین بوونیان نییە، مامۆستای ماددەیەك شتێك بەهەند وەردەگرێت و بەحەقیقەتی دەناسێت، مامۆستایەکی تر(ی فیزیا، یان کیمیا) دەڵێ: حەقیقەت نییە و خەیاڵە.

یەکنەخستنی دید و بیروباوەڕی مامۆستاکان و، داڕشتنی هاوبەشیی کەسایەتیان و ،ڕێدان بە مامۆستابوون بە هەر کەسێك هات، لە هەر کوێوە هات وایکردووە قوتابیانیش لەسەر کەسایەتییەکی پارسەنگ پەروەردە نەبن و ئەوانیش لێکجودا و دووربن.

٦- قوتابخانە و کتێبخانەکانیان بەشێوەیەك ئامادە نەکراون، کە لەگەڵ خەتی گشتی ئیسلامدا بسازێن، زۆر جار ئەوەی قوتابخانە بە شل وشێواوی پەروەردەی دەکات، کتێبخانەیەك دەیڕوخێنێتەوە، بەوەی، کە جۆرەها کتێبی تێکدانی دید و بیرباوەڕ و ڕەوشتی قوتابیانی تێدایە، کە وەرگێڕراوی فیکر و دیدی بێگانەن و، لەگەڵ دید و هەست و ئینتیمای قوتابییەکاندا ناگونجێن.

هیچ یەکێك لەم پێچەوانکارییانە بە (ڕێکەوت) دروست نەبووە.. بەڵکو هەمووی پلانی پیلانێکی چەپەڵی شاراوە و پەنهانە.. برایەك سۆراغی مامۆستایان و سەرپەرشتیارانی فێرخوازیی و پەروەردەکاری وەزارەتی

فێرخوازیی هەندێك وڵاتی ئیسلامیی كردبوو، سەرەنجام نەخشەیەكی زۆر دژوار و وردەكاریی كەشف كردبوو! كە گەیشتبووە ئەوەی دەبینێت: سەرپەرشتیارانی دارِشتنی بەرنامەی خوێندن لە وەزارەتەكاندا مەسیحین، یان لە كۆمەڵە گومڕاكانن (وەكو: قادیانی لە پاكستان) یان بێدین و فەرِماسۆنن (مولحیدن) یان لەوانەی، كە كەوتوونەتە ژێر كاریگەری دید و بەرنامەی رِۆژهەڵاتناسانەوە[1]، ئەمە دەشێت رێكەوتنێكی گشتی بێت، یان لانی كەم تەعلیماتێكی مەركەزیی سەردەمی ئیستیعماربووە و، بووە بە نەخشەی كار و هەروا ماوەتەوە، بێگومان بەرنامەیەكی وا سەقەتی خوێندن، هەر نەوەیەكی شەپرِێو و بێ سەروبەر دەخاتەوە..

رِاستكردنەوەی ئەم لاسەنگییە:

ئێمە پێمان وایە: نابێت ئەم لاسەنگیی و تەنگەژە و پێچەوانكارییە بەردەوام بێت، هەر دەبێت پارسەنگ بكرێتەوە، ئەوەش بەوە دەبێت، كە سیاسەتێكی ئیسلامییی فێرخوازی بخرێتە جێی ئەو سیاسەتەی ئێستا، كەفێرخوازیی ئاراستە دەكات، كە مەرجە ئەمانەی خوارەوە لە خۆ بگرێت و بەسەلماندن و چەسپاندن بیهێنێتەدی:

1 - دارِشتنی یەك بەرنامەی مەركەزیی خوێندن، كە هیچ جۆرە پێچەوانكاریی و دژبەیەكتریی تێدانەبێت و، هەر باس و بابەتە و هەقی خۆی بداتێ، هیچیان لەسەر حسابی ئەوانی تر تێرنەكات.

2 - ئەوەی كاریگەریی كەمە، كەمتر باسبكرێت و ئەوەی كاریگەری

(١) ماوەیەك لە قۆناغی پۆلی چواری ئامادەییم لە سانەویی ئەزمەرِ لە سلێمانی خوێند، مامۆستای دینمان ناوی (ماجد) بوو، بەڵام هەموو هەر پێیان دەوت :(كافرەفەنی)، چونكە زۆر مولحید و دژ بە ئیسلام بوو!

زیاترە، زیاتر باس بکرێت، هەموو ئەمانەش پێویستە لە دید و تێڕوانینێکی ڕەسەنی ئیسلامییەوەبن و، کەسانێك سەرپەرشتی دارشتن و جێبەجێکردنی بکەن، کە ئیسلام دیدوڕێی ژیانیانە و دینداری سەرڕاستن.

٢- ئەوانەی ئەم بەرنامەیە دەڵێنەوە و سۆراغی وتنەوەی دەکەن (پشکنەر: موفەتیش) پێویستە لەوانەبن، کە بە دیندار و ئیسلامخوازیی شارەزا ناسراون و ،دەستپاك و دڵسۆز و کارامەن لە ئیش و کاریاندا و پەروەدەکارن، خولی تایبەتی زانستی و ڕۆحی و ڕەوشتی کردەوەییان بینیووە.

٣- هەموو قوتابخانەیەك، دەبێ کتێبخانەیەکی لایەق و شیاوی هەبێت، کە پڕبێت لە کتێبی بەسوود لەوەی مامۆستا و قوتابی پێویستیان پێیەتی، لە : فێربوون و پەروەردەبوون و گەشە و نەشونما و، دارشتنی کەسایەتی پارسەنگیان، بەمانایەکی تر دەڵێین: ئێمە دەمانەوێت کەسایەتییەکی کامڵی ئیسلامیی بەرهەم بێت.

ئەمەش بە قوتابخانەیەکی کامڵی پارسەنگ دێتەبەرهەم ،کە لە ڕووی بەرنامە و سەرپەرشتیاران و مامۆستایان و کتێبخانە و چۆنیەتی ئاراستەکردنەوەی تەواوبن و، ئیدارەیەکی ئیسلامیی کارامە و دڵسۆز بیبات بەڕێوە،کە هاریکاری ماڵ و مزگەوت بن، تا بەشێوەیەك کەسایەتی ئیسلامییمان بۆ پەروەردەبێت، کە هیچ جۆرە پێچەوانە و پێکدادان و دژیەتییەك لە پێگەیاندنیدا نەبێت و، هەر لایەك و بەشێك لە بەشەکانی تر تەکمیلە بکات، لایەنەکانی بەرنامە و بەشەکانی، پاشان لایەنەکانی خێزان و سەرپەرشتیاری مزگەوت و بانگەواز و چالاکی ئیسلامیی لە گەڕەکەکەدا، ئاوا زێڕی پاکمان دێتە دەست..

پاشکۆیەك دەربارەی
دەزگاکانی ڕاگەیاندن لە سیستمی ئیسلامییدا

مزگەوت و قوتابخانە و دەزگاكانی ڕاگەیاندن، یەك ئەركیان لە ئەستۆیە، كە بەرهەمهێنانی كەسی موسوڵمان و ئوممەتی موسوڵمانە، هەموویان پێویستە لە ناوخۆیاندا بۆ هێنانەدیی ئەم ئامانجە هاوكاری یەكتریی بكەن، جگە لەوەی، كە دەزگاكانی ڕاگەیاندن ئەركێكی تریشیان لەسەرە، كە گەیاندنی بانگەوازی ئیسلامیی و دیدوتێڕوانینی ئوممەتە بە جیهانیان؛ ئامانجی دەزگاكانی فێرخوازی و دەزگاكانی ڕاگەیاندن لەناو وڵات یەكە.

ڕاگەیاندن ئەركی دەرەوەشی لەسەرە، كە بەرگریكردنە لە ئیسلام و موسوڵمانان و ڕسواكردنی جاهیلیەت و سووككردنی دید و بۆچوون و بزاوت و هەڵوێستی ئەهلی كوفر و دوژمنانی ئیسلامە..

بەردەوام لەسەر عەقیدە و بیروباوەڕی جاهیلی دەدوێت و ڕەخنەی لێدەگرێت، ڕەخنە لە دین و دیدی، لە داب ونەریتی، لە بزاوت و هەڵوێستی، لە ڕەفتار و ڕەوشتی، لە یاسا و ڕێسای، لەدەستور و سیاسەت و حوكمڕانی..

هەوڵیش دەدات بەهەموو زمانە زیندووەكانی جیهان بدوێت، خەڵكی بە زمانی خۆیان بدوێنێت و بەلاغی ئیسلامییان پێبگەیێنێت، لەگەڵ بەكارهێنانی هەموو چۆنیەتی و شێوازێكی دەروونیی كاریگەر، تا بەتەواویی حەق ڕوون بكاتەوە و، شیاوانە ببێتە خاوەن هەنجەتی شەرعی و (ئیقامە حوجیە) لەسەر خەڵكی بكات.

لەوانەیە یەكێك لە كێشە سەختەكانی ڕاگەیاندنی ئیسلامیی ئەوەبێت، كە چۆن بگاتە
خەڵكی و، نەكەوێتە ژێر داخوازیی هەوا و هەوەس و حەز و ئارەزووەكانیانەوە.

چۆن ئەوان بەرەو ئاستی ئیسلامەكە بەرزبكاتەوە؟!

ئەمە پێویستی بە هزرەوانی دامەزراو و نەخشەوانی کارامە و ڕۆشنبیری لێزان هەیە، ئەمە ڕۆژنامەوان و میدیایی دیندار و شارەزای شەرع و واقیعەکەی دەوێت، کە بزانێت و بتوانێت بۆنەی حەڵاڵ و کاتی گونجاو و سەدای کاریگەر و، بابەتی ئاراستەوانی بگەیێنێتە هەموو توێژێکی کۆمەڵگە..

ئەمە دەروونناس و کۆمەڵناسی پسپۆڕی دەوێت، کە چۆن دڵ و هەست وسەرنجی خەڵکەکە بۆخۆی ڕادەکێشێت و، چاو و گوێ و زەینیان بۆ بانگەوازی خوایی دەکاتەوە و، دید و تێڕوانین و قییەم و نەریتی خۆمانیان پێدەگەیێنێت..

ئەمە واقیعناسیی دەوێت، کە بزانێت چۆن نەوەی نوێ -بەتایبەتی گەنجەکان- لە لادان و فەساد و کوفر دەپارێزێت و، ئەوانەی لە زۆنگاوی فەساددان چۆن دەردەهێنرێن و دەگوازرێنەوە، بۆ مێرگی ئاسوودەیی گەشەی ڕۆحی ئیسلامیی؟

لەوانەیە دەوڵەتە ئیسلامییەکە لە سەرەتای دروستبوونیدا، وا بکات هیچ دەنگ و ئاوازێك بەبێ مۆڵەتی ڕەسمی خۆی نەگاتە خەڵکی، تەکنەلۆژیای سەردەمیش ئەم کارەی بۆ ئاسان دەکات.. بەڵام ئەمە کاتێك سەرکەوتوو دەبێت، کە کۆمەڵگەکەی متمانەی تەواویان بە حکومەتەکەیان هەبێت و، بە نەخشەکەی ڕازی بن.. دڵنیابن، کە حکومەتەکەیان ئیسلامییە و ڕاشید و ژیرە و دڵسۆزە بۆیان..

وا دەزانین پێویستە شێوازێکی پارسەنگی مامەڵەکردن بدۆزینەوە ،کە لەگەڵ دەزگاکانی بیستراو (رادیۆ) و بینراو (تەلەڤزیۆن و سینەما و ئینتەرنێت) و نوسراو (ڕۆژنامە و..)دا بەشێوەیەکی ڕاست و دروست ڕەفتار بکەین، تا هەموو دەزگاکانیان لە خزمەتی بەرهەمهێنانی تاکی چاك و ئوممەتی چاك و کۆمەڵگە و، دەوڵەتی چاکدا بەکاربهێنرێت.

لەم ڕوانگەوە بە هەڵەی نازانین، کە دەوڵەت شوێنەگشتییەکان ناچاربکات، کە ڕادیۆ و تەلەڤزیۆنەکانیان بخەنە سەر کەناڵە ڕەسمیەکانی دەوڵەت، تا خەڵکی یانە و گازینۆ و چایخانەکان ئەو هەواڵ و شیکار و ئامۆژگاری و ئاراستانە ببیستن، کە دەوڵەت بە ڕەزامەندی دایڕشتوون و بڵاویان دەکاتەوە.

لەوانەیە ئەمە لە سەرەتادا سەخت بێت، بەڵام دواتر بەهاریکاریی نوێنەرانی خەڵك و کاربەدەستانی دەوڵەت گونجاوانەتر ڕێکدەخرێت، بەڵام ئەمە زۆر گرنگە، زەرووریشە سیاسەتی ڕاگەیاندنی ئیسلامییی ڕەچاوی بکات، تا چەندین مەبەستی پێ بێتەدی، وەکو:

١- ئوممەت وکۆمەڵگە بەشێوەیەکی گشتی لە جەنگیی ،واتە: وات و ئیدیعایەتی دوژمن دەپارێزێت و ناهێڵێت خەڵکی گومڕابکرێت.

٢- ئوممەت لەو زەڵکاوە دەردەهێنرێت، کە ڕاگەیاندنی فاسیدی کوفر و شیرك تێیدا نقومکردبوو و خەڵکی لەو فەسادە قوتاردەکرێن و هەست دەکەن، کە دەزگاکانی ڕاگەیاندنی پێشوو، هەر ئامێری ڕماندن بوون.

٣- پاراستنی خەڵکەکە لە سمینی جاسوسیی و، بەکارهێنانەوەیان دژی ئیسلام و دەسەڵاتەکەی.

٤- مەرکەزیکردنی ئاڕاستەکردنی کۆمەڵگەکە، کە لە یەك سەرچاوە و بەیەك ڕێگادا بێت.

٥- ئەو ئوممەتەی گوێبیستی دوژمنانێتیی ،مەحاڵە سەربکەوێت، بۆیە پێویستە لەم بوارە و بوارەکانی تری ئاڕاستەکردنی ڕاگەیاندنەکانماندا، بوێر و ئازابین..

پێویستە گۆرانی و مۆسیقا، بە سروود و شیعر بگۆڕینەوە، ئەمیش لە سنورێکی تەنگەوە، ناشێت لە دەزگاکانی ڕاگەیاندنماندا بوارێك، جێگایەك، پەنایەك پەیدابببێت بۆ کەسانی بێ دین و لۆتیی و فاسق و سەماکار.. ناشێت بهێڵین دەزگای ڕاگەیاندن ئامێری مەستکردن و سڕکردنی ئوممەتەکەمان بێت..

پێویستە حکومەتی ئیسلامیی، پەیوەندی پتەوی بەگەلەکەوە هەبێت، پێویستە هەردووکیان جێمتمانەی یەکتریی بن وکاری یەکتری تەواوبکەن.

پێوستە کۆمەڵگاکە بەختیار و دڵخۆش بێت بەوەی، کە بۆمان دەستەبەرکردووە بەو نان و ئەمان و عززەت و ڕێزەی بۆی دابین بووە، بەوەی،

کە لە گومڕایی و سەرلێشێوان پاراستوومانە..

ئەمانە هەمووی بواری ئیجتیهادن، ڕەفتارێکیان تێدانییە، کە بوترێت : فەرزە و هەر دەبێت بەو شێوەیە بێت، ئیجتیهاد دەکرێت، تا باشتر و زووتر ئامانجەکانمان بێنەدی.. بەیارمەتی خوای گەورە ،کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا جَآءَهُمۡ أَمۡرٞ مِّنَ ٱلۡأَمۡنِ أَوِ ٱلۡخَوۡفِ أَذَاعُواْ بِهِۦۖ وَلَوۡ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ وَإِلَىٰٓ أُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنۡهُمۡ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسۡتَنۢبِطُونَهُۥ مِنۡهُمۡۗ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ لَٱتَّبَعۡتُمُ ٱلشَّيۡطَٰنَ إِلَّا قَلِيلٗا ٨٣﴾ النساء: ٨٣.

واتە: هەر هەواڵێکیان پێدەگات، کە باس لە هێمن و ئەمان بکات، یان لە ترس و بیم؛ یەکسەر بڵاویدەکەنەوە و لێیان دەبێتە مقۆمقۆ و واتەوات.. ئەگەر بیانگێڕایەوە بۆ پێغەمبەر (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و کاربەدەستانی بەرپرسی خۆیان، ئەوان دەیانزانی مەبەست لەو واتەواتە و هەواڵ بڵاوکردنەوەیە چییە و، دەیانتوانی شیکاریی بۆ بکەن و بڕیاری دروست و ڕەوای لەسەر بدەن..

ئەگەر فەزڵی خوای گەورەتان بەسەرەوە نەبوایە، کە لە ژێر چاودێری ئەودان دەکەوتنە شوێنی شەیتان، مەگەر کەمێکتان پارسەنگ بمانایاتەوە.. هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَفِيكُمۡ سَمَّٰعُونَ لَهُمۡۗ ٤٧﴾ التوبة: ٤٧.

واتە: لە ئێوەی موسوڵمانان‌اندا هەتانە گوێبیستی کافران دەبێت و،دەکەوێتە ژێر کاریگەریی باس و خواس و واتەواتیان..

ئێمە نابێت بهێڵین دوژمنانی ئوممەتی ئیسلامیی، ئاژاوەمان بۆ بنێنەوە و درز بخەنە نێوان ڕیزەکانمانەوە، هەرچی وەستاندنیان قورس لەسەرمان بکەوێت.. دەبێت هەمیشە ئەوەمان لەیاد بێت، کە ئێمە لەسەر حەقین و ئەوان لەسەر باتڵن.

بەندی چوارەم:
سیاسەتی سەربازیی

باسی یەکەم: تفاقی سەربازیی (پێداویستییەکانی).

باسی دووەم: مەشقی سەربازیی و شارەزایی و شیاوبوون.

باسی سێیەم: هێزی سەربازیی ئیسلامیی بەرامبەر کێ بەکاردێت؟

باسی چوارەم: پەروەردەبوونێکی تایبەت.

باسی پێنجەم: ناسینی دوژمن و خۆئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی.

ڕێڕەوێك:

لەبەرئەوەی دەوڵەتی ئیسلامیی لە ئەسڵدا ئەرکی ئەوەیە -کە لە توانای خۆی بەوەندەی لەبەردەستی دابێت- کە هەموو جیهان بهێنێتە ژێر سایەی خواویستیی و دەسەڵاتی شەریعەتی ئیسلام، وەکو لە باسی (نیشتیمان)دا خوێندمان -ببێتە (دارولئیسلام)- لەبەرئەوەی بەرپرسێتیی دەوڵەتی ئیسلامیی ئەوەیە، کە خەڵکی ڕێنمایی بکات بۆ خواناسیی، بۆ موسوڵمانبوون.. کە دەبێت هەموویان ئیعتیراف بە سەروەریی شەرع بکەن..

ئەمەش کار و ئەرکێکە، کە بە هیچ کلۆجێك نابێت ئوممەت تێیدا کەمتەرخەم بێت، دەبێت خۆی بۆ ئەم ئامانجە گەورانە ئامادە بکات، ئەوەش بەوە دەبێت، کە دەوڵەتێکی بەهێزبێت، تا بتوانێت هێرشی دەرەکی ڕەتکاتەوە و ئاژاوەی ناوەخۆ بکوژێنێتەوە و، هێمنی و ئەمان بۆ ڕەعییەتەکەی مسۆگەربکات..

دەبێ ئەوەندە بەهێزبێت، تا بتوانێت ڕووبەری دارولئیسلام بەردەوام بەرفراوانتر بکات و، دژی ئەوانەش بوەستێتەوە، کە دژی دەوەستنەوە، وەکو کە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَـٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً ﴿١٢٣﴾ ﴾ التوبة: ١٢٣.

واتە: جەنگ بەرپابکەن بەرامبەر ئەو کافرانەی لێتانەوە نزیکن ، با توندوتیژیتان لێوە ببینن.

هێنانەدیی ئەم ئامانجە و پێکەوەنانی هێزی بەرگریی و هێرش، چەندین پێکهاتەی دەوێت، کە بە هەموان دەبنە هێزە داواکراوەکە،کە بریتین لە: پیاوانی جەنگاوەر، تفاقی سەربازیی، دەزگای تایبەت، کاری ڕێکوپێکی دانایی،

هەبوونی زانیاریی تەواو دەربارەی دوژمن، خاڵی هێز و لاوازی، لەگەڵ پەروەردەبوونێکی ئیمانیی بەهێز و داڕشتنی ڕەفتار و، ڕەوشتێکی بەرز و شارەزایی سیرە و سوننەت و چۆنیەتی چاڵاکیی سەربازیی..

بۆ ڕەسەنکردنەوەی شەرعییانەی ئەمەی وتمان، دەبێت سەرنجبدەینەوە قورئان و سوننەت و ئیجتیهادی پێشەوایانی شەرع، ئەگەرچی پێشتر لە باسی (ئابووریی جەنگی)دا هەروەها لە کتێبی: (جُنْدُاللَّهِ ثَقَافَةً وَأَخْلَاقاً)دا لە بەشی (أخلاق جندالله)دا ئاماژەمان بە هەندێك لەم خاڵانەدا و، هەندێکیان بە دوورودرێژی ڕوونکردۆتەوە.

بۆیە لێرەدا هەر ئاماژەیەکی خێراییان پێدەدەین، تا لەگەڵ باسی ئێرەشدا بگونجێن، لەبەر ئەوە ئەم بەندە دەکەین بە چەند باسێك و ڕوونی دەکەینەوە باسی:

١- تفاقی سەربازیی.

٢- مەشق و پسپۆڕیی و شایستەبوون.

٣- شێواز و حاڵەتەکانی بەکارهێنانی هێز.

٤- پەروەردەیەکی تایبەت.

٥- ناسینی دوژمن و خۆبەهێزکردن بەرامبەری.

باسی یەکەم
تفاقی سەربازیی (پێداویستییەکانی)

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَأَعِدُّوا۟ لَهُم مَّا ٱسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ ٱلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَءَاخَرِينَ مِن دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ ٱللَّهُ يَعْلَمُهُمْ ﴿٦٠﴾ ﴾ الأنفال: ٦٠.

واتە: ئەوەندەی دەتوانن هێز ئامادە بکەن بەرامبەریان، لە ئەسپی دابەستە، کە دوژمنانی خوای گەورە و دوژمنانی خۆتانی پێ دەتۆقێنن، هەروەها دوژمنانێکی تریشی، کە ئێوە نایناسن، خوای گەورە دەیانناسێت.

- ئەم ئایەتە هەموو ئەو هێزانە لەخۆ دەگرێت، کە بۆ بەرپاکردنی جەنگ پێویستن -پێشتر بە تەفسیل تەفسیریان لە کتێبی (الرسول (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)) لە بەشی (**المعجزات** الرسول (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ))دا هێناوە.

- سەرەتا خوای گەورە فەرماندەدات، کە ئەوەی (ڕەمی)ی پێدەکرێت ئامادەی بکەین.. واتە هەرچی دەهاوێژرێت.

کەوابوو: هەرچی هزر و ژیری مرۆڤ پەی پێدەبات لەوانەی، دەهاوێژرێن لەم ﴿ مِّن قُوَّةٍ ﴾ەدان، کە لێرەدا ﴿ مِّن ﴾ بۆ بەیانکردنی توخمی هاوێژرانە..

﴿ قُوَّةٍ ﴾ەکەش پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕوونیکردۆتەوە، کە (هاوێشتنە)[١] لە هاوێشتنی تیرەوە بۆ سارۆخ، لە ڕمەوە بۆ تۆپ، بۆ قازیفە، بۆ بۆمبی ئەتۆم.. ئایەتەکە هەموویان دەگرێتەوە.

---

(١) لە سەحیحی موسلیمدایە کە پێغەمبەر (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەسەر مینبەر ئایەتەکەی خوێندەوە و فەرمووی: (أَلَا إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ، أَلَا إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ، أَلَا إِنَّ الْقُوَّةَ الرَّمْيُ). موسلیم (١٩١٧).

- هەر ئایەتەکە داوامان لێدەکات، کە هەموو ئەو شتانەی پێش دەستپێکی جەنگ پێویستن ئامادەیان بکەین، وەکو: ئەسپی دابەستە.. کە هەموو جۆرە سواریەکی تر دەگرێتەوە، کە لە جەنگدا بەکاربێت، لە ئەسپەوە بۆ تانك، لە حوشترەوە بۆ غەواسە، لە فیلەوە بۆ فڕۆکە، لە گوێدرێژەوە بۆ جۆرەها زرێپۆش و سەیارەی سەربازیی و ئالییاتی تر..

کەوابوو: ئایەتەکە فەرمانی پێداوین، کە هەرچی ئالییەتێکی سەربازیی هەیە و لە توانامان دایە دەستمان بکەوێت، فەرزە دەست خۆمانی بخەین، هەروەها هەموو جۆرە چەکێك، تا باڵادەستی و بەهێزی خۆمان بنوێنین و ئومێدمان بە خوای گەورە هەبێت، کە ئەو تفاقە سەربازییانەشمان بۆ دەکاتە مایەی هێنانەدیی بەڵێنەکەی بە سەرکەوتنمان.

کەوابوو: سیستمی سەربازیی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا ،دەبێت هەموو توانای ئوممەت و دەوڵەت بۆ بەهێزبوون، یان باڵاچوونی هێزی سەربازییمان بەکاربێت.

- پاشان ئایەتەکە دەفەرموێ: مەبەست لە پێکەوەنان وئامادەکردنی ئەم هێزە تۆقاندنی دوژمنانە، ئەوەش کاتێك دێتەدی، کە لەوان بەهێزتربین لە (عەقیدەی جەنگ) و (لێزانیی جەنگاوەر) و (چەکی پێشکەوتوو) و (توانای دارایی) و(پلانی جەنگ).

بۆیە: دەبێت ئوممەت و دەسەڵاتی ئیسلامیی ئەوەندە هێز پێکەوەبنێین،تا دەبنە یەکەمین هێزی سەرزەمین و هیچ هێزێکی دارولکوفر -هەرچەندە سیستمیان جیاوازبێت- نەتوانێت دوژمنداریێتیمان بکات و، ڕێ لە گەیاندن و سەلماندن و چەسپاندنی دینەکەمان بگرێت..

ئەم جۆرە هێزانە هەر بەوە دەبێت، کە سەرچاوەکەی هی خۆمان بێت، واتە : خۆمان دروستی بکەین، تەنانەت دەبێت ناچار نەبین کەرەستە خاوەکەشی لە دەرەوەی ئوممەت و دەوڵەتی خۆمانەوە بهێنین، چونکە ئەوە خاڵێکی لاوازی

دژاور دەبێت، دوژمنان دەتوانن ڕێ لە کڕینی بگرن، یان ڕێ لە گەیشتنی بە وڵاتمان بگرن، بەمەش فەرمانی ئایەتەکە بەنوقسانیش نایەتەدی!

ئایەتەکە بە مانای ڕاستەوخۆ و لاوەکیی، ئەمانەی لەسەر موسوڵمانان فەرزکردووە:

١- بەهێزبوونمان لە جۆر و زۆریی تفاقی سەربازیی، لە چەك و تەقەمەنی و ئالییاتی سەربازیی.

٢- هەبوونی کارگەی خۆمان، کە پێداویستییە سەربازییەکان و باڵادەستیمان مسۆگەردەکات.

٣- ئاڕاستەکردنی وزەی هەموو ئوممەت بۆ پێکەوەنانی ئەم هێزە.

[٤- ئایەتەکە ڕووەو موسوڵمانان دەفەرموێ: ﴿وَأَعِدُّواْ﴾، کەوابوو: خاڵی جەوهەریی ئامادەسازییەکە بەرهەم هێنانی موجاهیدی جەنگاوەر و ئازا و بەجەرگە، کە دەبێت بە چەندێتیی و چۆنییەتی شیاوی باڵادەستی بێت.]

لە ئایەتەکەوە مانای تریش دەفامرێتەوە، وەکو: تیۆری هێز (نظرية القوة) بۆ دابینکردنی ئاشتی، ئەگەر بە هێزنەبێت، کەس ئاشتیت لە تەکدا ناکات.

ئەمە مەبەستی بڕگەی ئایەتەکەیە، کە دەفەرموێ: ﴿تُرۡهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ وَعَدُوَّكُمۡ وَءَاخَرِينَ﴾.. بێگومان بەبێ هەبوونی ئەم هێزە گەمارۆمان دەدەن، لاوازمان دەکەن و پاشان هێرشی ڕیشەکێشکردنمان دێننە سەر (مێژووش نموونەی زۆری ئەم ڕاستییەی تێدایە)..

ئەوەشمان لە یادبێت، کە موسوڵمانان هێز بۆ ئەوە پێکەوە نانێن، ناچاری ڕێکەوتن و ئاشتی بین.. بەڵکو بۆ پاراستنی ئیسلام و موسوڵمانان و، گەیاندنی بانگەوازە خواویستییەکە و سەروەرێتی شەریعەتی ئیسلامە.. ئەو کاتە ئاشتی لە جیهاندا بڵاودەبێتەوە ،کە هێزی شەرخوازیی بێ نینۆك دەکەوێت..

باسی دووەم
مەشقی سەربازیی و شارەزایی و شیاوبوون

باڵادەستیی سەربازیی، چ بە تفاق و ئالییات بێت، چ بە غەیری ئەو؛ پێویستی بە پیاوانی مەشق پێکراو و پسپۆڕ هەیە، کە بە ڕێژەی (بەس) هەبن، تا کەلێنی پێداویستییەکان پڕبکەنەوە.

شارەزا و پسپۆڕیی هەموو بوارێك، لەبوارەکانی فرۆکەوانیی و فەرماندەیی دەریایی و، پسپۆڕانی جەنگیی وشکانیی و تەموین و فەرماندەیی و ئاڕاستە و ڕێکخستن، مەشق و ئیدامە و گواستنەوە.. هەموو بوارێك پێویستی بە شارەزا و پسپۆڕی لێزانی تیۆریی و کردەوەیی هەیە، تا ئەو هێزە پێکەوە بنرێت، کە مایەی ترس و بیمی دوژمنان دەبێت.

ئەمە بەبێ هاوکاریی گەل و دەوڵەت نایەتەدی، دەبێ کۆمەڵگە دەوڵەت و حکومەت و سوپا بە موڵکی خۆی بزانێت و، لە خزمەتیدابێت و نەهێڵێت توانای لێ ببرێت.

بۆیە دەبێت گەل/ئوممەت/کۆمەڵگەکەش کۆمەڵگەیەکی جیهادیی بێت، ئامادەی جەنگ و جیهادەکە بێت، خوای گەورە موسوڵمانان هاندەدات، کە هەرکاتێك نەفیریان بۆ چوو ڕاپەڕن و جیهاد بەرپاکەن، دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ خُذُواْ حِذۡرَكُمۡ فَٱنفِرُواْ ثُبَاتٍ أَوِ ٱنفِرُواْ جَمِيعٗا ٧١﴾ النساء: ٧١.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! لە دوژمنانتان بە حەزەربن هۆشتان لە خۆبێت، بۆ جەنگی دوژمنان لێبڕێن، چ پۆل پۆل (سریە سریە)، چ هەرهەمووتان یەك لەشکریی پێکەوە بن.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ كَآفَّةٗ كَمَا يُقَٰتِلُونَكُمۡ كَآفَّةٗۚ﴾ التوبة: ٣٦.

واتە: ئێوەش لەگەڵ موشریکەکاندا، لە هەموو کات و شوێنێکدا بجەنگن، هەروەکو ئەوان، کە بەرامبەر هەمووتان لە هەموو کات و شوێنێکدا دەجەنگن.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ٱنفِرُواْ خِفَافٗا وَثِقَالٗا﴾ التوبة: ٤١.

واتە: هەر هەمووتان بەدەم نەفیری جیهادەکەوە بچن: هەژار و دەوڵەمەند، پیر و گەنج، پیادە و سواریی..

داخوازیی ئەم ئایەتانە ئەوەیە:کە موسوڵمانان هەموو دەبێت جەنگاوەربن، پیاو و ئافرەت و منداڵیان، چونکە ئەگەری توشهاتنی شەڕیان زۆرە بێتە ڕێیان، پاشان ئیسلام خۆی هانی شوێنکەوتوانی داوە، تەنانەت منداڵانیش، کە فێری تیرئەندازەیی و هاوێشتن (الرمي) و مەلەوانیی و ئەسپسواریی ببن (کەلەم زەمانەدا دەکاتە مەشقردن لەسەر چەکی سووك و سایەقی و هاوشێوەیان).

لە ئەحکامی شەرعەکەدا، هەر کاتێك دوژمن هێرشی هێنایە سەر وڵاتی موسوڵمانان، ئافرەتانیش -بێ پرسی پیاوانیان- دەبێت بچنە جیهاد و بەشداربن.

جا چۆن، ئەگەر پێشتر مەشقیان نەکردبێت و ئامادەییان تەواونەکردبێت، دەتوانن ئەم کارە جێبەجێ بکەن؟

بێگومان ناتوانن.

کەوابوو: مەشق و ئامادەسازییان پێویستە، وەکو فێربوونی نوێژبێت، تا کاتێك کاتی نوێژهات بزانێت بیکات.. فەرزێتی جیهادەکەش وایە..

خوای گەورە ،کە داوای لە هەموو موسوڵمانان کردووە جیهادیی و جەنگاوەربن، ئەوە بە تەئکید هەبوونی تفاقی سەربازیی دەخوازێت، لە چەك و تەقەمەنیی و پێداویستی تری.. پسپۆڕی سەربازیی هەموو بوارەکان دەخوازێت،

كە دەبێت جەنگاوەر و پسپۆڕان، وەكو: چەك و تەقەمەنی و ئالییات و نەخشە و پلانی جەنگ هەمووی ئامادەبكرێت..

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرمویٚ: (ارْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ، فإِنَّ أَبَاكُمْ كانَ رَامِيًا)[١].

واتە: هۆ نەوەی ئیسماعیل ! فێری تیرئەندازەیی (رەمی كردن) ببن، چونكە باب و باپیرانتان تیرئەندازەبوون، هەروەها دەفەرمویٚ: (وارموا وارْكبوا، وأن تَرموا أحبُّ إليَّ من أن ترْكبوا)[٢].

واتە: تیرئەندازەیی بكەن و ئەسپ سواری فێربن، تیرئەندازەییەكەم پێ پەسەنترە وەك لەسوارییەكە.

هەروەها دەفەرمویٚ: (مَن عَلِمَ الرَّمْيَ، ثُمَّ تَرَكَهُ، فليسَ مِنَّا، أوْ قدْ عَصَى)[٣].

واتە: هەركەسێك تیرئەندازەیی فێربوو، پاشان وازی لێهێنا و بیری چۆوە، ئەوە لە ئێمەی موسوڵمان نییە، یان گوناحی كردووە. [ئەم جۆرە هەڕەشەیە (فلیس منا یان الویل یان لا یؤمن) لەسەر گوناحی گەورەیە].

لەكۆی ئەوەی سەرەوە ئەوە فێردەبین كە:

١- موسوڵمانان: پیاو و ئافرەتیان، گەورە و گچكەیان پێویستە جەنگاوەربن.

٢- پێویستە هەموو جۆرە پسپۆریەكی سەربازیی و، ئامێری جەنگیی لەناو موسوڵماناندا هەبێت و هەیانبێت.

٣- هەرگیز ناشێت مەشقی سەربازیی و لێزانین و گیانی جیهادیی بخەنە لاوە و، سەرەنجام لاوازبین، ناشێت و نابێت.

---

(١) بوخاری (٣٣٧٣).
(٢) ئەبو داود (٢٥١٣)، ئەلبانیش لە (ضعیف أبو داود)ـدا بە زەعیفی داناوە.
(٣) موسلیم (١٩١٩).

باسی سێیەم
هێزی سەربازییی ئیسلامیی بەرامبەر کێ بەکاردێت؟

بەم هێزە سەربازییەی بە ڕەنج و ماڵ و کاتی ئوممەت و دەوڵەتی ئیسلامیی پێکەوەنراوە، هێزی (حزب الله)؛ هێزی بانگەوازیی خواییە و موڵکی ئوممەتە، بە هیچ شێوەیەك ناشێت لە کات و شوێن و بوار و حاڵەتێکدا بەکاربهێنرێت، کە ناشەرعی بێت، دەبێت لەبەر خاتری خوای گەورە و بەپێی ئەحکامی شەریعەتەکەی ئەو بەکاربهێنرێت.. بوار و حاڵەتی بەکارهێنانی هێزی سەربازییی ئیسلامیی زانراو و دیارە، کە ئەمانەن:

١- دامرکاندنەوەی ئاژاوەی ناوخۆ:

هێزی سەربازییی ئیسلامیی، دەبێت ببێتە هێزی ناوبژیوانی دوولایەنی موسوڵمانان، کە دژی یەکتریی جەنگ بەرپادەکەن، دوو وڵات، یان دوو ناوچە، یان دوو هۆز، یان دوو کۆمەڵی ئیسلامیی، دەستبەجێ دەبێ هێزە ئیسلامییەکە بکەوێتە نێوانیانەوە و، جەنگیان پێ بوەستێنێت.

ئەگەر لایەنەکیان ملهوڕیکرد و ڕازی نەبوو تەقە بەس بکات و، جەنگ ڕابگرێت و هەوڵی ئاشتەوایی قبوڵ کات، ئەم هێزە ئیسلامییە بۆی دەچێتە مەیدان و سەرەتا هەڕەشەی لێدەکات، کە بەرامبەری دەجەنگێت، ئەگەر ڕازینەبوو، سووربوو لەسەر شەڕی خۆی، ئەوکاتە هێزە سەربازییە ئیسلامییەکە هێرشی دەکاتە سەر و چەکی دادەماڵێت و، دەیهێنێتە ژێر باری سوڵح و ڕێکەوتن، ئەگەر ئەمە جەنگی تووڵانیش دژی بخوازێت ، هێزە سەربازییە ئیسلامییەکە ،دەبێ هەر بیکات،تا تەسلیم بە شەرع و داوەریی دەکات.

خوای گەورە ئەوەی ڕوونکردۆتەوە و فەرمانی پێداوە وا بڕوات، دەفەرموێ: ﴿وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُوا۟ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا ۖ فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا عَلَى ٱلْأُخْرَىٰ فَقَٰتِلُوا۟ ٱلَّتِى تَبْغِى حَتَّىٰ تَفِىٓءَ إِلَىٰٓ أَمْرِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ وَأَقْسِطُوٓا۟ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾﴾ الحجرات: ٩.

واتە: ئەگەر دوو کۆمەڵ لە موسوڵمانان لەناوخۆیاندا جەنگیان نایەوە و بەشەڕهاتن، ئێوە ئاشتی لە نێوانیاندا سازبکەنەوە، ئەگەر لایەنێکیان دەستدرێژیی کردە سەر لایەنەکەی تر، ئێوەش بەگژیدا بچنەوەو، بچنە جەنگەوە لە بەرامبەری، تا ناچار دەگەڕێتەوە سەر فەرمانی خوای گەورە و ڕازی دەبێت، ئەویش لای خۆیەوە شەڕ بوەستێنێت، ئەگەر گەڕایەوە سەر فەرمانی خوای گەورە و شەڕی وەستاند، هەوڵی ڕێکەوتنەوەیان بدەن و دادپەروەرانە سوڵحی نێوانیان بکەن، بەوەی حەق بگێڕنەوە بۆ خاوەنی، خوای گەورە ئەو کەسانەی خۆشدەوێت، کە دادپەروەرن..

٢- جەنگ دژی یاخیبوان (خەواریج):

یاخیبوان (خەواریج) ئەو چەکدارانەن ،کە دژی خەلیفەی حەقی موسوڵمانان شۆرشیان بەرپاکردووە و ناهەقن، هەر وڵاتێك، یان ناوچە و هەرێمێك، یان تیرە و هۆزێك، یان دەستە و تاقم و کۆمەڵ و حزبێك شۆڕشی دژی خەلیفە بەرپاکرد و، بە ناهەق لێی یاخی بوو، یان ویستی ناوچەکەیان (ئازاد) بکەن، یان ویستیان لە پایتەختی خەلیفەدا کودەتا (ئینقیلاب)ی بەسەردا بکەن، یان ئیعترافیان بە شەرعێتیی خەلیفە نەکرد، یان بە شەرعێتی خیلافەت، پێویستە لەسەر خەلیفە و موسوڵمانان دژیان بوەستنەوە، تا دێنە ژێر سایەی خیلافەت و دەسەڵاتی خەلیفە، ئەگەر بە گفتوگۆ نەهاتنەوە، دەبێ جەنگیان بەرپابکرێت.

٣- جەنگ دژی پاشگەزبۆوە (مورتەدد):

کە ئێمەی موسوڵمان و خەلیفەمان جەنگ بەرامبەر یاخیبوان (خەوارج) ڕائەگەیەنین، بەدڵنیایەوە بەرامبەر پاشگەزبووەوە (مورتەدد) لە ئیسلام هەر ڕایدەگەیێنین..

ئەگەر کۆمەڵە خەڵکێك لە ئیسلام هەڵگەڕانەوە، چوونە ناوچەیەك و هێزیان پێکەوەنا و ناوچەکەیان خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، فەرزە لەسەرمان جیهادیان بەرامبەر بەرپابکەین و هێزەکەیان لەناوبەرین -ئەگەر لە توانامان دابوو- حوکمی پاشگەزبووەوەش بەگشتیی کوشتنێتی.

بەڵام ڕاجوێی لە نێوان شەرعناساندا لەسەریی هەیە، کە ئایا داوای تۆبەکردنی لێدەکرێت، یان نا؟

ئایا تۆبەکردنی کام جۆرە مورتەدد وەردەگیرێت؟

چونکە پاشگەزبووەکان مادام یەك و دوو نین، حەتمەن لە ڕەفتاریشیاندا وەکو یەك نەبوون، هەیانە هێزی لە پشت بووە و خاك و خەڵکی خستۆتە ژێر دەستی خۆی و یاسای دەرکردووە و، خەڵکەکەی ناچاری قبوڵکردن کردووە، حوکمی ئەمە جیایە لەگەڵ کەسێکی ڕەشۆکیی لە ناوچەکەدا بووە و، لەگەڵ عموم دا چووە.

٤- جەنگ دژی جەردە و ڕێگران:

ئەمانە ،کە موسوڵمانی ڕێگرن و خەڵکی ڕووت دەکەنەوە و، پارە و ماڵیان لێ دەستێنن و ئەمانیان ناهێڵن؛ خوای گەورە دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ ذَٰلِكَ

﴿لَهُمۡ خِزۡيٞ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٣٣﴾ المائدة: ٣٣.

واتە: سزای ئەو کەسانەی، کە جەنگ دژی خوا و پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بەرپادەکەن (واتە: موسوڵمانان دەکوژن و ماڵ و سامانیان دەبەن)، (وەکو: تیرەی عەرنییەکان، کە شوانی مەڕی بەیتولمالیان کوشت و ماڵاتەکەیان بە تاڵان برد)، خراپەکاریی لە وڵاتدا دەنێنەوە، بەجەردەیی و ڕێگریی و نەهێشتنی ئەمانی خەڵکی؛ ئەوەیە، کە بکوژرێن لەسێدارە بدرێن و دەستی ڕاست و قاچی چەپیان، یان دەستی چەپ و قاچی ڕاستیان ببڕدرێن، یان لە وڵات دووربخرێنەوە (چوار سزایە بۆ چوار رەفتاریی جیاوازیی جەردەیی و ڕێگریی و ئەمان نەهێشتن)[١].. ئەمە سزایانە، تا لە دونیادا زەلیل و چاوشۆڕ بژین و، لە ڕۆژی دوایشدا سزای بەژانیان دەبێت.

٥- جەنگ دژی لادەر و داهێنەر (بیدعەچی)یان:

شەرعناسان فەرموویانە: ئەگەر خەڵکی ناوچەیەك، سوننەتی بانگدان وازلێبهێنن، جەنگیان بەرامبەر رادەگەیێنرێت، ناشوەستێت، تا دێنەوە سەر بانگدانەکە.

هەروەها، ئەگەر سوننەتی خەتەنەکردنیان وازلێهێنا ،بەهەمان شێوەی (مانع الزکاة)ەکان جەنگیان بەرپادەکرێت، کە سەیدنا ئەبوبەکر (خوای لێ رازی بێت) جەنگی بەرامبەر مورتەدد (پاشگەزبۆوە لە ئیسلام) ڕاگەیاند..

هەر ناوچەیەك حوکمی خوای گەورە بخاتە کەنارەوە و داوەریی پێنەکات،

(١) شەرعناسان دەفەرموون: کوشتنەکە سزای ئەو کەسەیە، کە لەجەردەییدا خەڵکی کوشتووە، لەسێدارەدان بۆ ئەو کەسەیە، کە قەتڵی کردووە و ماڵ و سامانیشی بردووە، دەست و قاچ بڕینەکە بۆ ئەو کەسەیە ماڵ و سامانی بردووە و کەسیشی نەکوشتووە، نەفیکردنەکە بۆ ئەو کەسەیە،کە هیچی نەکردووە، بەڵام بەشێك بووە لە جەردەیی و ئەمان نەهێشتن.

یان سزا شەرعییەکان (دەست بڕین و ڕەجم و جەڵدە لێدان..هتد) جێبەجێ نەکات، یان خراپەکاریی تێدا راگەیێنرا، یان ئیعتیرافی بە حاکمێتی خوای گەورە نەکرد، جەنگی دژ بەرپادەکرێت.

ئەمانە هەمووی لە پێغەمبەری خواوە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) هاتوون، بۆیە، ئەگەر خەلیفەی موسوڵمانان توانا و هێزی هەبوو، دەبێت جەنگ بەرامبەر ئەو لادەر و داهێنەرانە بەرپابکات و لێیان نەگەڕێت، تا دەیانهێنێتەوە سەر ئەحکامی شەرع، کە دەبێ سەروەرێتی (دەسەڵاتی باڵای حوکمڕانی) بۆ شەرع بێت.

مەرجیشە هەر بیدعەیێکیان داهێنابێت، وازی لێ بهێنن و هەموو فەرز و سوننەتەکان ئاشکرایانە جێبەجێ بکەن.

٦- جەنگ دژی پەیمانشکێنان:

ئەگەر هێزێکی ئیسلامیی ناوچەیەکی گرت و، لەگەڵ خەڵکەکەیدا لەسەر ئەمان و جزیە ڕێکەوتن، ناوچەکە دەبێتە بەشێك لە دارولئیسلام (ئەگەرچی خەڵکەکەشی بە کافری بمێنێتەوە، مادام والیی ناوچەکە لە موسوڵمانان بێت) ، ئەمانە دەچنە ژێر سایەی حوکمی ئیسلامیییەوە.

ئەگەر ڕێکەوتنەکەیان هەڵوەشاندەوە، پێویستە بەرامبەری بجەنگین، تا دێتەوە سەر ڕێکەوتنەکە و پێی ڕازی دەبێتەوە.

٧- جەنگی بەرگریی:

ئەگەر دوژمنانی ئیسلام و موسوڵمانان، هاتنە سەر خاك و خەڵکی موسوڵمان و بستێك خاکیان داگیرکرد، یان ئافرەتێکی موسوڵمانیان برد، یان پیاوێك، دەرکردن و قوتارکردنی موسوڵمانەکە و ئازادکردنی خاکەکە، لەسەر موسوڵمانان فەرزدەبێت.

دەبێ بە قەدەر پێویستیی ڕزگارکردنەکە، موسوڵمانان بچنە جیهادەکەوە، ئەگەر هاوسنوریان بوون و خەڵکی ناوچە نزیکەکە نەیانتوانی لە وڵات دەریان پەڕێنن، فەرزێتی جیهادەکە دەکەوێتە سەر موسوڵمانانی ناوچەکانی دوای ئەمان، پاشان بازنەی دواتر..

ئەگەر هەر پێیان دەرنەکرا، یان ئەو ئافرەتەیان پێ ڕزگارنەکرا، فەرزێتی جیهادەکە دەکەوێتە سەر یەکەیەکی موسوڵمانان و ،لەسەر هەموویان دەبێتە فەرزی عەین (وەکو نوێژەکان)..

بۆ نموونە: (فەلەستین)، کە ئێستا جولەکە داگیریانکردووە، فەرزێتی جیهاد بۆ دەرپەڕاندنیان و ڕزگارکردنی خاك و خەڵکی فەڵەستین، بۆتە فەرزی عەین لەسەر خودی فەلەستینی و بازنە بەشەرییەکانی دوای ئەوان (میسر و ئەردەن و سوریا و لوبنان).

دەبێ ئەوان هەموو لە جیهادەکەدا بەشداربن، ئەگەر ئەمانیش دەرەقەت نەهاتن، دەبێ موسوڵمانانی بازنەی دواتر بچنە جیهاد (واتە: لیبیا و سودان و خلیج و عێراق و تورکیا)..

ئەگەر ئەمانیش دەرەقەت نەهاتن، ئینجا لەسەر موسوڵمانانی بازنەی دوای ئەوان دەبێتە فەرزی عەین (نەیجیریا و یەمەن و ئێران و بەڵقان و..).. ئەگەر ئەمانیش دەرەقەت نەهاتن، بازنەی موسوڵمانانی دوای ئەمان، تا جیهادەکە لەسەر یەکەیەکی موسوڵمانانی سەر زەوی دەبێتە فەرزی عەین و، هەموو کەسێك دەبێت تێیدا بەشداربێت..

ئەمە حوکمی هەر بستە خاکێکی دارولئیسلامە، کە دەکەوێتە ژێردەستی کافرانی شەڕانییەوە.. تەنانەت ئەگەر جەنگی ئەم بەرەیە بگاتە جەنگێکی گشتگیریی ساڵانە، موسوڵمانان هەر دەبێت بەرپای بکەن، مادام هێز و توانایان هەبێت واگومان ببەن، کە دەتوانن ئازادی بکەنەوە.

ئەمەش، کە دەسەڵاتداران (سیاسەتمەدار و فەرماندەی سوپا و بەرپرسانی ئەمنیەت) و ئەهلی فەتوا لێی بەرپرسن، چونکە ناشێت بشچنە جەنگێکی نابەرابەر و موسوڵمانانێکی زۆر ڕیشەکێش بکرێن و شەهیدببن.

خوای گەورە دەفەرموێ : ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ١٩٠﴾ البقرة: ١٩٠.

واتە: لەپێناوی خوا جەنگ بەرپابکەن، دژی ئەوکەسانەی جەنگیان دژتان بەرپاکردووە.

٨- جەنگی جیهادی هێرشبردن:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلۡكُفَّارِ وَلۡيَجِدُواْ فِيكُمۡ غِلۡظَةٗۚ ١٢٣﴾ التوبة: ١٢٣.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! دژی ئەو کافرانەی نزیکتان بجەنگن ، باتوندوتیژیتان لێوەببین.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَلَا بِٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ ٱلۡحَقِّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ حَتَّىٰ يُعۡطُواْ ٱلۡجِزۡيَةَ عَن يَدٖ وَهُمۡ صَٰغِرُونَ ٢٩﴾ التوبة: ٢٩.

واتە: جەنگ بەرامبەر ئەوانەی ئەهلی کتاب بەرپابکەن، کە باوەڕیان بە خوای گەورە و بە ڕۆژی قیامەت نەهێناوە و، ئەوە بە حەرام نازانن، کە خوای گەورە حەرامی کردووە و، دەسەڵات و سەروەرێتی دینی خوایان قبوڵ نییە، تا ناچار دەبن زەلیلانە جزیە بدەن.

بەفەرمانی ئەم ئایەتانە و هاوشێوەیان، موسوڵمانان دەبێت هەمیشە هۆشیان لە ئامادەسازیی و بەرگری لە ئیسلام و موسوڵمانان دابێت و، خۆیان جەنگاوەرانە

پەروەردەبكەن و بزانن، كە هەمیشە خۆیان و دارولئیسلامەكەیان لە جەنگدادەبن، مادام دارولكوفر هەیە و تەسلیم بە حوكمی دینی خوا نابێت..

موسوڵمانان دەبێت هەروا بمێننەوە، تا وڵات بە وڵات دەهێننە ژێرسایەی سەروەرێتی حوكمی شەریعەتی خوای گەورە و، تا بە هیچ شێوەیەك (فیتنە) نەمێنێت، كە بریتییە لە: تین و فشار لەسەر موسوڵمان دروستكردن، تا دیندارێتیی نەكات و پەشیمان ببێتەوە، یان بەربەست لە ڕێی موسوڵمان بووندا هەبێت.

ئەوەش مەبەستە لەو ئایەتەی، كە خوای گەورە تێیدا دەفەرموێ: ﴿وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِۖ فَإِنِ ٱنتَهَوۡاْ فَلَا عُدۡوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ١٩٣﴾ البقرة: ١٩٣.

واتە: جەنگ بەرامبەر كافران بەرپاكەن، تا موسوڵمانان لە ئەماندا بمێنن و كەس نەتوانێت لە دین پاشگەزیان بكاتەوە، یان ڕێی دینداریان لێبگرێت ، تا دەسەڵات و سەروەرێتیی حوكم و یاسا بۆ دینەكەی خوای گەورە دەبێت و بەس.

گەیشتنە ئەم هێز و توانا و دەسەڵاتە، چەندی ئامادەسازیی و چەك و تفاق و جەنگاوەر و سامان و نەخشە دەوێت؟

فەرزكردنی سام و هەیبەتی حوكمی ئیسلامیی لە جیهاندا، چەندی تری دەوێت؟

جێبەجێكردنی ئەحكامە شەرعییەكان، بێ ترس و بێ ڕەچاوكردنی ئەم لایەن و ئەو حكومەت، چەندی تری دەوێت؟!

بێگومان زۆر..

باسی چوارەم
پەروەردەبوونێکی تایبەت

مەبەست لە جەنگ بەرپاکردن لە ئیسلامدا، جیاوازە لە مەبەستی هەر جەنگێکی تر ،کە غەیرە موسوڵمان بەرپایدەکات.

خەڵکی غیرە موسوڵمان جەنگ بەرپادەکەن، بۆ هێنانەدیی مەبەستی تاك و کۆی خۆیان، وەکو ناودەرکەوتن و دەستکەوتنی پلەوپایە، یان لەپێناوی: نەتەوە، وڵات، توخم، چین، باڵادەستی، داگیرکردن، پاراستنی ماڵ و سامان و بەرژەوەندی و هتد.

ئەما موسوڵمان مەبەستی سەرەتا و کۆتای هەر بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوای گەورەیە و، لەپێناوی ئەودا دەجەنگێت و بەس، کە بەرگری لە نیشتیمانەکەی دەکات (نیشتیمانەکە دارولئیسلامە و بەس) لەبەر خاتری خوای گەورە دەیکات، تا سەروەرێتیی شەرع لە وڵاتەکەدا پایەداربێت، کە بەرگری لە حکومەتەکەی دەکات، لەبەر خاتری خوایەتیی و لەبەر ئەویەتی، کە حکومەتەکەی شەرعییە و ئەحکامەکانی شەرع جێبەجێدەکات..

کەوابوو: تەوەری مەبەستی جەنگ و جیهاد سەلماندن و چەسپاندنی دینەکەی خوایە ،کە دەبێت لەبەر خاتری ئەو بێت و بە ئومێدیی بەدەستهێنانی ڕازیبوونی ئەوبێت و بەس.

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيْهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَن قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هي العُلْيَا، فَهو في سَبيلِ اللَّهِ)[1].

واتە: هەر کەسێك بەو مەبەستە جەنگا، کە دینی خوای گەورە باڵادەستبێت، ئەوە ئەو کەسە لەپێناوی خوادا جیهادی کردووە.

لەمەوە ئەوە ڕوون دەبێتەوە: کە ئەو پەروەردەیەی موسوڵمانی جیهادیی وەریدەگرێت و، کەسایەتی جەنگاوەرانەی خۆی پێ دادەڕێژێت -کە دەبێ هەموو موسوڵمانێك وابێت- پەروەردەبوونێکی تایبەتە، کە مەرجە لەگەڵ ئەو مەبەست و نییەتەی (لەپێناوی خوای گەورەدا)دا بگونجێت.

ئەم پەروەردەبوونەش جیاوازی ڕیشەیی هەیە، لەگەڵ پەروەردەبوونی غەیرە ئیسلامییدا.. بۆیە ئەوەی لە سوپای کافراندا پێیدەوترێت: (باوەڕ بە ڕەوایی جەنگ: عقیدة القتال) لەسەر زەمینەی ئەوە دادەڕێژرێت، کە قەناعەت بە سەربازەکانیان بکەن، کە جەنگ کردنەکەیان هەقە، چونکە لەپێناوی نیشتیمان و بەرژەوەندیی گەلەکەیان و بەرزکردنەوەی ناوی نەتەوەکەیان و، سەروەریی چینەکەیان/حزبەکەیاندا دەجەنگن..

ئەمە جگە لەوەی بە جۆرەها هاندانی ماددیی و مەعنەویی بەشداری جەنگیان پێدەکەن، وەکو: پارە و دیاری و نیشانەی ئازایەتی و..هتد، یان ناوهێنان و ناوتۆمارکردنیان لە ریزی جەنگاوەر و جوامێران و شتی وادا..

بەڵام لە سوپای ئیسلامییدا مەسەلەکە، هەر لە ڕەگ و ریشاڵەوە جیاوازە، لە زەمینە و دید و تێڕوانین و پێناسە و مەبەستەوە جیاوازە، بۆیە شێوازی پەروەردەکردنەکەش جیاوازە.. ئەمەش هەندێك خاڵی سەرەکی گشتی بنەماکانی پەروەردەکردنی جەنگاوەری موسوڵمانە لە ئیسلامدا:

---

(١) بوخاری (٣١٢٦)، موسلیم (١٩٠٤).

١- پەروەردەبوون لەسەر نییەتپاکیی، کە جەنگ و جیهادکردنیان لەپێناوی خوای گەورەدایە و بەس:

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ ۞ فَلْيُقَٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يَشْرُونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا بِٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَمَن يُقَٰتِلْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾ وَمَا لَكُمْ لَا تُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلْوِلْدَٰنِ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ أَخْرِجْنَا مِنْ هَٰذِهِ ٱلْقَرْيَةِ ٱلظَّالِمِ أَهْلُهَا وَٱجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَٱجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُقَٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ ٱلطَّٰغُوتِ فَقَٰتِلُوٓا۟ أَوْلِيَآءَ ٱلشَّيْطَٰنِ ۖ إِنَّ كَيْدَ ٱلشَّيْطَٰنِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾ ﴾ النساء: ٧٤ – ٧٦.

واتە: ئەو کەسانەی، کە ژیانی دنیایان بە ژیانی نەبڕاوەی ڕۆژی دوایی فرۆشتووە ،با لەپێناوی خوای گەورەدا جەنگ و جیهاد بەرپابکەن، هەرکەسێك لەپێناوی خوای گەورە بجەنگێت؛ چ بکوژرێت و چ زاڵ ببێت، ئێمە پاداشتی گەورەی خۆیی هەر بە زیادە دەدەینەوە، باشە بۆچی لەپێناوی خوای گەورەدا جەنگ و جیهادەکە ڕانەگەیێنین لە کاتێکدا، کە خۆتان دەبینن و دەبیستن، کە چۆن کافرە شەڕانییە ملهوڕەکان، خەڵکە موسوڵمانە موستەزعەفەکەیان گرتووە و، ڕێییان لە پیاوی پەککەوتە و پیر و ئافرەت و زارۆکی موسوڵمانان گرتووە و، زەلیلیان کردوون و ناهێڵن هیجرەت بکەن و، ناشهێڵن ژیانێکی سادەش بۆ خۆیان دەستەبەربکەن، چەوساوەن و هەر هاناوهاواریانە، کە خوایە گیان! لەم وڵاتە پڕ جەور و جەفا و، لەم خەڵکە ستەمکارە قوتارمانکە.

خوایە گیان! لەلایەنی خۆتەوە خەمخۆر و سەرپەرشتیارێکم بۆ بنێرە، ببێتە فریادرەسمان..

خوایەگیان! لەلایەنی خۆتەوە جوامێرێکمان بۆ بکە بە پاڵپشت، با لەسەرمان بکاتەوە و بگاتە فریامان.. ئەو کەسانەی باوەڕیان بە خوای گەورە هێناوە لەپێناوی خوای تاك و پاکدا دەجەنگن، ئەوانەش ،کە دیدوڕێی کوفریان گرتۆتەبەر لەپێناوی تاغوت دا دەجەنگن (لەپێناوی شەیتان و بت و حوکمی جاهیلی وا دەجەنگن)، دەی سا جەنگ و جیهاد دژ بە شوێنکەوتوانی شەیتان بەرپاکەن.. فاك و فیکی شەیتان و فێڵ و چەواشەکارییەکانی شەیتان لاوازە..

٢- پەروەردەبوون لەسەر گیانی گوێڕایەڵیی و پابەندیی فەرمان و سەرڕاستی لە جێبەجێکردنیدا.

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوۡلَا نُزِّلَتۡ سُورَةٞۖ فَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ مُّحۡكَمَةٞ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلۡقِتَالُ رَأَيۡتَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ نَظَرَ ٱلۡمَغۡشِيِّ عَلَيۡهِ مِنَ ٱلۡمَوۡتِۖ فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ ٢٠ طَاعَةٞ وَقَوۡلٞ مَّعۡرُوفٞۚ فَإِذَا عَزَمَ ٱلۡأَمۡرُ فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيۡرٗا لَّهُمۡ ٢١﴾ محمد: ٢٠ – ٢١.

واتە: ئەو کەسانەی، کە باوەڕیان هێناوە، لە غیرەت و دینداریێتی خۆیانەوە دەیانوت: ئای ئەگەر سورەتێکی قورئان دەربارەی فەرمانکردن بە جیهاد بهاتایاتە خوارەوە!.. کەچی، کە سورەتەکە هاتە خوارەوە و داوای جەنگ و جیهاد بەرپاکردنی لێکردن، ئەوانەی نەخۆشی دڵی داگرتبوون (دووڕوو و دەروون بەزیو و ورە ڕوخاوەکان) وا بە تێڕامان و ترس و بیمەوە بۆتیان دەڕوانی، خەریکبوو لە ترسی مردن لە شوێنی خۆیانەوە ببورێنەوە! زەندەقیان چووبوو، چونکە حەزیان لە ڕووبەڕووبونەوەی کافرانی شەڕانی نەبوو!

دید و هەڵوێستی ڕاست و دروست و چاك بۆیان ئەوەیە، کە گوێڕایەڵیت بکەن و ملکەچی فەرمانی خوای گەورەبن و، کاتێك جەنگ و جیهاد ڕوودەدات یەکسەر بچن و بەشداریی تێدابکەن، ئەگەر لە باوەڕهێنان و دینداری و گوێڕایەڵییاندا ڕاست دەکەن، با ئەو هەڵوێستە شەرعییە بگرنەبەر..

- ئەم گوێڕایەڵیی و ملكەچێتییە، دەبێت لە ناخدا جێگیربووبێت و بە ئاشكراش دەرببڕێت، وەكو خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِندِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾﴾ النساء: ٨١.

واتە: كاتێك دووڕووەكان دێنە خزمەتت دەڵێن: بەسەرچاوان، گوێڕایەڵتین، ملكەچین، كەچی، كە لە خزمەت جەنابتدا مەرەخەس دەبن و دەڕۆن، كۆمەڵێكیان سەرپێچیكردن و یاخیبوون لە فەرمانت لە ناخیاندا بڕیاردەدەن، پێچەوانەی ئەوەی بۆتی دەردەبڕن، خوای گەورە هەموویان لەسەر دەنووسێت، تۆ وەلیانكە و گوێیان مەدەیێ، پشت بەخوای خۆت ببەستە، ئەوت بەسە.. بەڕاستی خوای گەورە بەسە، كە كاری پێ بسپێردرێت و ئومێدیی پشتیوانیی لێبكرێت.

كەوابوو: ئەوەی داوا لە موسوڵمان كراوە تێیدا: گوێڕایەڵی تەواو و ملكەچی دەربڕینی سەرڕاستانەیە، یاوەران (خوا لێیان ڕازی بێت) كە بەیعەتیان بە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەدا، ئەم جۆرە گوێڕایەڵیی و ملكەچییەیان بۆ دەردەبڕی: (بَايَعْنَا رَسولَ الله (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) علَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ في العُسْرِ وَالْيُسْرِ، وَالْمَنْشَطِ وَالْمَكْرَهِ..)[١].

واتە: بەیعەتمان بە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دا، كە گوێبیستی بین و ملكەچیی لە هەموو حاڵەتێكماندا بۆ دەربڕین، لە ناخۆشی و خۆشیدا، لەوەی حەزمان لێی نییە و لەوەی حەزمان لێیەتی، پێمان خۆش بێت و پێمان ناخۆش بێت، هەر گوێڕایەڵیی بۆ دەردەبڕین و فەرمانەكانی جێبەجێدەكەین.

(١) موسلیم (١٧٠٩).

هەر ئەم گوێڕایەڵێتیی و ملکەچێتییەیە، کە بە خەلیفەش دەدرێت، هەروەها بە نوێنەرانی خەلیفە و هەر والی و ئەمیر و کاربەدەستێك، کە ئەو دایدەنێت، بەو مەرجەی پلەوپایە و وەزیفەکە دژی خودی خەلیفە بەکارنەهێنرێتەوە و، (سمع و طاعة)ەکە لە فەرمانی خێروچاك و چاکسازییدا بێت.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەمەی ڕاشکاو و ئاشکرا ڕاگەیاندووە: (عَلَى المَرْءِ المُسْلِمِ السَّمْعُ والطَّاعَةُ فِيما أحَبَّ وكَرِهَ، إلَّا أنْ يُؤْمَرَ بمَعْصِيَةٍ، فإنْ أُمِرَ بمَعْصِيَةٍ، فلا سَمْعَ ولا طاعَةَ)[1].

واتە:گوێڕایەڵیی و ملکەچیی لەسەر موسوڵمان فەرزە و، دەبێ فەرمانی ئەمیرەکەی جێبەجێبکات لەوەی پێی خۆشە و لەوەشدا، کە پێی ناخۆشە، مەگەر فەرمانێکی گوناحی بەسەردا بدرێت، ئەگەر فەرمانی گوناحکردنی پێدرا ،ئیتر گوێڕایەڵیی و ملکەچیی نامێنێت.

- هەروەها دەفەرموێ: (مَن أطاعَنِي فقَدْ أطاعَ اللَّهَ، ومَن عَصانِي فقَدْ عَصَى اللَّهَ، ومَن أطاعَ أمِيرِي فقَدْ أطاعَنِي، ومَن عَصَى أمِيرِي فقَدْ عَصانِي)[2].

واتە: هەرکەسێك ملکەچێتیی بۆ من بکات، ئەوە ملکەچێتیی بۆ خوای گەورە دەربڕیوە، هەرکەسێکیش سەرپێچی فەرمانی من بکات ،ئەوە سەرپێچیی لە فەرمانی خوای گەورە کردووە، هەرکەسێك ملکەچی فەرمانی ئەمیر بێت، ئەوە ملکەچێتیی بۆ من دەربڕیوە، هەرکەسێکیش سەرپێچی فەرمانی ئەمیری کرد، ئەوە سەرپێچیی فەرمانی منی کردووە.

(١) موسلیم (١٨٣٩)، بوخاری (٧١٤٤) بە کەمێك جیاوازییەوە.
(٢) بوخاری (٧١٣٧)، موسلیم (١٨٣٥).

- هەروەها دەفەرموێ: (مَن خَرَجَ مِنَ الطَّاعَةِ، وفارَقَ الجَماعَةَ فَماتَ، ماتَ مِيتَةً جاهِلِيَّةً)[١].

واتە: هەرکەسێك خۆ لە ملکەچێتی ڕاپسکێنێت و لە کۆمەڵ[٢] دووربکەوێتەوە و بمرێت، ئەوە مردنێکی جاهیلیانە مردووە.

- هەروەها: (اسْمَعُوا وأَطِيعُوا، وإنِ اسْتُعْمِلَ علَيْكُم عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيبَةٌ، ما أقامَ فيكُم كتابَ اللهِ)[٣].

واتە: گوێڕایەڵی بۆ ئەمیرەکەتان دەربڕن و ملکەچی بن، ئەگەر قولێکی حەبەشیش بێت و، بەسەرتانەوە کرابێت بە والی/کاربەدەست، با سەریشی وەکو مێوژ ڕەش بێت، مادام بەپێی قورئان ڕەفتارتان بەرامبەر دەکات.

لەم ڕوانگەوە شەرعناسی موسوڵمانان فەرموویانە: ملکەچی دەربڕین بۆ خەلیفە/والی/ئەمیر لە حەڵاڵدا فەرزە، هەروەها لە ڕێپێدراو (موباح)دا دەبێت فەرمانی جێبەجێ بکەیت، مەگەر زۆرینەی شەرعناسان و شارەزایان دڵنیابن، کە لە جێبەجێکردنیدا زیان لە موسوڵمانان دەکەوێت[٤].

تێبینیەکی گرنگ: پێویستە لێرەدا ئەوە بەرچاو بخرێت، کە کاتێك

(١) موسلیم (١٨٤٨).

(٢) زانایانی ئیسلام دەفەرموون: مەبەست لە (الجماعة) لێرەدا دەسەڵاتی شەرعیی خەلیفەیە، ئەگەر هەبوو، ئەگەر نەشبوو مەبەست لێی :(مەنهەجی ئەهلی سوننەت و جەماعەتەکە بە دیدوڕێی یاوەرانە)، کتێبی (جماعة المسلمة/د.صلاع الصاوي).

(٣) نووسەری ڕەحمەتی نوسیویەتی (أخرجه البخاري)، بەڵام ئەم فەرموودەیە بەم لەفزە لای بوخاری بەم شێوەیە هاتووە: (اسْمَعُوا وأَطِيعُوا، وإن اسْتُعْمِلَ علَيْكُم عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيبَةٌ) بوخاری (٧١٤٢)، وە بەشی کۆتایی فەرموودەکەش، کە نووسەر هێناویەتیەوە لە فەرموودەیەکی تر لای ئیمام ئەحمەد هاتووە: (اسمَعوا وأَطيعوا وإنْ أُمِّرَعلَيْكُم عبدٌ حبَشِيٌّ ما أقامَ فيكُم كتابَ اللهِ) ئەحمەد (٢٧٢٦٦).

(٤) ابن عابدين لە (حاشية)کەیدا لەسەرەتای باسی (جیهاد)دا هێناویەتی.

سەربازیی موسوڵمان ملکەچیی بۆ ئەمیرەکەی دەردەبڕێت، لەبەر ئەوەیە ،کە ئەمیرەکەشی ملکەچ و گوێڕایەڵی فەرمانی ئەمیری گشتی موسوڵمانان/خەلیفەیە، چونکە ئەسڵ دەربڕینی ملکەچییە بۆ خەلیفە، پاشان بۆ ئەمیر..

مەرجیش لە چوارچێوەی فەرمان (تەعلیمات و بڕیار)ی خەلیفە/ئەمیری گشتیدابێت، ئەگەر سەربازێك زانیی ئەمیرەکەی دژی خەلیفە بەکاریدەهێنێت، بۆی نییە بە قسەی بکات، ئەگەر زانیی دوژمنداریێتیی پێدەکات، بۆی هەیە ئەمیرەکەی بکوژێت مادام ویستوێتی دووبەرەکی و دوژمنایەتی بنێتەوە (ئینقیلاب بەسەر خەلیفەدا بکات).

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَن أتاكُمْ وأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ علَى رَجُلٍ واحِدٍ،يُرِيدُ أنْ يَشُقَّ عَصاكُمْ، أوْ يُفَرِّقَ جَماعَتَكُمْ، فاقْتُلُوهُ)[١]ز

واتە: هەرکەسێکتان هاتە ناوتانەوە/لەناوتاندا پەیدابوو، لە کاتێکدا ئێوە کۆمەڵێکی تۆکمە و یەك دیدوڕابوون و ،ئەو ویستی داردەستتان دووقاش بکات (دووبەرەکیتان لەناودا دروست بکات، کە دەبێتە مایەی لەدەستدانی هێزتان) و تەفرەقەی لەناوتاندا نایەوە، بیکوژن!

٣- پەروەردەبوون لەسەر ئەو حەقیقەتە عەقائیدییەی، کە ئاکامی مەرگ (ئەجەل) دیاریکراوە.

جەنگ و ئاشتی، چوونە بەرەی جیهاد و دوورەپەرێزبوون لێی، نە ئەجەلی پێ پێشدەکەوێت و نە پێی دوادەخرێت، ئەوتەمەنەی خوای گەورە بۆی دیاریکردوویت، هەر ئەوەندە دەژیت و هیچی تر، نە لێی کەمدەکات و، نە بۆی زیاددەکرێت، هەرکەسێکیش ڕۆژی تەواوبووبێت دەمرێت.

---

(١) موسلیم (١٨٥٢).

- خوای گەورە ئەم حەقیقەتە عەقائیدییە بەم ئایەتانە ڕوون دەکاتەوە: ﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمۡ كُفُّوٓاْ أَيۡدِيَكُمۡ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقِتَالُ إِذَا فَرِيقٞ مِّنۡهُمۡ يَخۡشَوۡنَ ٱلنَّاسَ كَخَشۡيَةِ ٱللَّهِ أَوۡ أَشَدَّ خَشۡيَةٗۚ وَقَالُواْ رَبَّنَا لِمَ كَتَبۡتَ عَلَيۡنَا ٱلۡقِتَالَ لَوۡلَآ أَخَّرۡتَنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٖ قَرِيبٖۗ قُلۡ مَتَٰعُ ٱلدُّنۡيَا قَلِيلٞ وَٱلۡأٓخِرَةُ خَيۡرٞ لِّمَنِ ٱتَّقَىٰ وَلَا تُظۡلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾ أَيۡنَمَا تَكُونُواْ يُدۡرِككُّمُ ٱلۡمَوۡتُ وَلَوۡ كُنتُمۡ فِي بُرُوجٖ مُّشَيَّدَةٖۗ... ﴿٧٨﴾ ﴾ النساء: ٧٧ – ٧٨.

کۆمەڵێك لە یاوەران (خوا لێیان ڕازی بێت) هەر داوای جیهادیان دەکرد، بەڵام هەر فەرمانیان پێدەدرا، کە سەبر بگرن.

لێرەدا خوای گەورە باسیان دەفەرموێ: مەگەر حاڵی ئەوانت نەدی، کە هەر داوایان دەکرد : جیهاد بەرپابێت و هەر پێیان دەوترا: سەبر بگرن، نوێژی خۆتان بکەن و زەکاتان بدەن! کەچی، کە جەنگ و جیهادیان لەسەر فەرزبوو، هەندێکیان ئەوەندە لە ڕووبەڕووبوونەوەی کوشتن و زامداربوون و بەزین، ترسان زیاتر لەوەی لە خوای گەورە دەترسان!

خۆفی دوژمنیان لە دڵ چەقیبوو بە قەدەر خۆفی خوا و زیاتریش، هەر دەیانوت: خوایە گیان! بۆچی لەم کاتەدا جەنگ و جیهادت لەسەر فەرزکردین؟

دەبا بۆماوەیەکی تریشت دواخستبایا، با بۆ ماوەیەکی کورتیش بوایە..

پێیان فەرموو: ژیان و چێژی دنیا کورت و کەمە، ڕۆژی دوای چاکترە بۆ کەسانێکی خاوەن تەقوا و سەرڕاست..

خۆ بە قەدەر توێکڵی ناوکە خورمایەکیش ستەمتان لێناکرێت، ئیتر بۆچی فەرمانی خوای گەورە ڕاناپەڕێنن و زەخیرەی قیامەتتان زۆربکەن؟

ئێوە لەهەر جێیەك بن مردنتان دەگاتێ، تەنانەت، ئەگەر لەناو قەڵا و قوللەی مەحکەم و دوورەدەستیش بن، کە ئەجەلتان هات دەبێت بمرن.

- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالُواْ لِإِخۡوَٰنِهِمۡ وَقَعَدُواْ لَوۡ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُواْۗ قُلۡ فَٱدۡرَءُواْ عَنۡ أَنفُسِكُمُ ٱلۡمَوۡتَ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ١٦٨ ﴾ آل عمران: ١٦٨.

واتە: ئەو دووڕوانەی، کە بە براکانی خۆیان دەوت لە ئەهلی کەفر (یان ئەو موسوڵمانە ئیمان لاوازانەی دەربارەی برا شەهیدەکانی خۆیان، کە لە (ئوحود)دا کوژران)، ئەگەر ئەوانیش وەکو ئێمە دابنیشتنایە و نەچونایەتە غەزاکە، ئەگەر گوێڕایەڵی ئێمە بوونایە و بە قسەیان بکردینایە، ئاوا نەدەکوژران، وەکو ئێمە ساغ و سەلیم دەمان! پێیان فەرموو: دەی سا، ئەگەر ڕاست دەکەن مردن لە خۆتان دووربخەنەوە و مەهێڵن مەرگتان بگاتێ!

- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَقَالُواْ لِإِخۡوَٰنِهِمۡ إِذَا ضَرَبُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَوۡ كَانُواْ غُزًّى لَّوۡ كَانُواْ عِندَنَا مَا مَاتُواْ وَمَا قُتِلُواْ لِيَجۡعَلَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ حَسۡرَةً فِي قُلُوبِهِمۡۗ وَٱللَّهُ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۗ ١٥٦ ﴾ آل عمران: ١٥٦.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! ئێوەش وەکو ئەوان دەبن ،کە دیدوڕێی کوفریان گرتبووەبەر، کە دەربارەی براکانیان، کە دەچوونە سەفەر و لە ڕێ دەمردن، یان لە جەنگدا دەکوژران، دەیانوت: ئەگەر لای ئێمە بمانایەتەوە و نەچوونایەتە سەفەر/جەنگەکە نەدەفەوتان! ئێوەش ئەی موسوڵمانینە! شتی وا دەربارەی برا شەهیدەکانمان مەڵێن، کە دەبێتە مایەی خەم و خەفەت و حەسرەت لە دڵی کەسوکاریاندا و، دەکەونە ژێر کاریگەریی ئەم قسە هیچ وپوچەوە.. خۆ خوای گەورە خۆی خەڵکی دەمرێنێت و دەژیێنێت.. ژیان و مردن بە ویستی ئەوە و بەس..

٤- پەروەردەبوون لەسەر ئەو حەقیقەتە ڕەهایەی، کە سەرکەوتن لە خوای گەورەوەیە، نە بەژمارە زۆرییە نە بەهێزی چاك و ئازایەتی..

﴿كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٢٤٩﴾﴾ البقرة: ٢٤٩.

واتە: زۆرجاربووە ،كە كۆمەڵێكی كەم زاڵبووە بەسەر كۆمەڵێكی زۆردا.. چونكە خوای گەورە ویستی وابووە.. خوای گەورە وەل ئارامگر و خۆراگراندایە و، بەڵێنی سەركەوتنەكەیان بۆ دەهێنێتەدی ،كە پێیداون..

- هەروەها: ﴿إِن يَنصُرْكُمُ ٱللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ۖ وَإِن يَخْذُلْكُمْ فَمَن ذَا ٱلَّذِى يَنصُرُكُم مِّنۢ بَعْدِهِۦ ۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾﴾ آل عمران: ١٦٠.

واتە: ئەگەر خوای گەورە سەرتان بخات، بە هیچ شێوەیەك كەس بەسەرتاندا زاڵ نابێت، ئەگەر خوای گەورەش لەسەرتان نەكاتەوە، كێ هەیە بتوانێت سەرتانبخات؟!

دەی مادام وایە، با ئیماندارن پشتیان بە خوای گەورە ببەستن و، ئیعتیماد بكەنە سەر ئەو بەس..

ئەمە مانای وانییە خۆمان ئامادەنەكەین، یان كەمتەرخەمیی بكەین لە بەدەستهێنانی چەك و تفاقی سەربازیی و هۆكاری زاهیری زاڵبوون، ئەمانەش فەرزن و دەبێت دەستیان بخەین، بەڵام نابێت وابزانین ئەمانەن، كە سەرماندەخەن..نا، ئەوەی سەرماندەخات خوای گەورەیە و بەس.

وەكو دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْـًٔا ﴿٢٥﴾﴾ التوبة: ٢٥.

واتە: كە لە غەزای (حونەین)دا بە زۆریی خۆتان سەرسام بووبوون و دەتانوت: ئەمڕۆ مەحاڵە بشكێین! كەچی ئەو هەموو زۆرییەتان دادی نەدان و بەزین و هەڵاتن!

مەبەست لەمانە جەخت کردنەوەیە لەوەی، کە بزانین هۆکارەکانی سەرکەوتن چین، کە خوای گەورە دیاریانکردووە، کە دیارە یەکەمینیان: نییەت پاکیی و بۆ خوا ساغبوونەوە و لێبڕاوانە بۆ سەر خستنی دینەکەی.. کاتێك ئەم بۆ خوا سوڵحانە ڕوودەدات؛ بەڵێنی سەرکەوتنە خواییەکەش دێتەدی، وەك دەفەرموێ: ﴿ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرۡكُمۡ وَيُثَبِّتۡ أَقۡدَامَكُمۡ ۝٧ ﴾ محمد: ٧.

واتە: ئەگەر ئێوە دینەکەی خوا سەربخەن، خوای گەورەش ئێوە سەردەخات و پێ قایمتان دەکات، تا ورەتان بەرزبێت و نەبەزن.

- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ۝٤٠ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُواْ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَنَهَوۡاْ عَنِ ٱلۡمُنكَرِۗ وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ ۝٤١ ﴾ الحج: ٤٠ – ٤١.

واتە: بەتەئکید خوای گەورە ئەو کەسە سەردەخات، کە دینی خوا سەردەخات، کە بۆی لێبڕاوە و هۆشی لە سەرخستنێتی و خوای گەورە بەهێز و دەسەڵاتدارە،ئەو کەسانەی تەمکین/دەسەڵاتیان لەسەر زەمیندا پێدەبەخشین - چونکە بۆ خوا سوڵحابوون و دینداری سەرڕاست بوون - دوای دەسەڵاتدارییەکەش ئەوەی جێ بایەخیانە دینەکەیە، پایەدارکردنی نوێژ و وەرگرتن و بەشکردنەوەی زەکات و فەرمان بە چاکە و بەرهەڵستی لە خراپەیە.. چارەنووسی هەموو کاروبارێکیش بۆ خوای گەورە دەگەڕێتەوە.

٥- پەروەردەبوون لەسەر شەهیدابوونی شەهیدی، چونکە ڕۆژی دوای چاکترە لە ژیانی دونیا و شەهیدبوونیش ژیانە:

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولُواْ لِمَن يُقۡتَلُ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمۡوَٰتُۢۚ بَلۡ أَحۡيَآءٞ وَلَٰكِن لَّا تَشۡعُرُونَ ۝١٥٤ ﴾ البقرة: ١٥٤.

واتە: بەو کەسانەی لەپێناوی خوای گەورەدا دەکوژرێن، مەڵێن: مردوو، چونکە ئەوانە زیندوون ،بەڵام ئێوە درکی پێناکەن.

- ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًاۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ١٦٩﴾ آل عمران: ١٦٩.

واتە: وا گومان نەبەن بەو کەسانەی لەپێناوی خوای گەورەدا کوژراون، مردووبن، نا، ئەوانە زیندوون و لای خوای گەورەن، ڕزق و ڕۆزیی خۆیان بۆ دەچێت، بەوەی، کە خوای گەورە لە فەزڵ و کەرەمی خۆیەوە پێی بەخشیون ، شادمان و کامەڕانن..

٦- پەروەردەبوون لەسەر بێباك بوون لە دوژمن و نەترسان لێی:

لەگەڵ حەزەرلێکردنی بەردەوامیدا، تا نەژمارە و ڕیز و گەلەکۆمەکێی چاوترسانیان بکەن و، نە چەك و تەقەمەنی و تفاقی شەڕ و شۆڕیان و نە دەسەڵات و نەخشە و پیلانیان.

پێویستە موسوڵمان وا پەروەدە ببێت، کە گاڵتەی بە دوژمن و هێزی بێت لەگەڵ هۆشداری و ئیحتیاتکردنی تەواو لە فاك و فیك و چۆنیەتی شەڕیی.. چونکە موسوڵمان هەر لە سەرەتای ئیمان و دینداریێتییەکەیەوە لەوە دڵنیایە، کە هەڵسوڕێنەری هەموو بزاوت و سرەوتێکی گەردوون و ژیان و مرۆڤ بەپێی قەدەری خوای، تاکو تەنهایە و هیچ شتێك بەبێ ویست و توانا و زانستی ئەو ڕوونادات، ئەمە وا لە موسوڵمانانی تێگەیشتوو دەکات، کە لە هاوکێشەی هێز و دەبەریەك ڕاچوون و بەزین و سەرکەوتن بگات و، بزانێت بەری ئەمبەر خوای زانا و دانایان وەلدایە و، بەری ئەوبەریش شەیتان؛ ئەمە حەقیقەتێکی تری عەقائیدیی و ڕێسایەکی تری گەردوون و ژیان و گۆڕانکارییە، وەك دەفەرموێ:

- ﴿وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ قَالُواْ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّآ إِيمَٰنًا وَتَسْلِيمًا ٢٢﴾ الأحزاب: ٢٢.

واتە: کاتێك (لەغەزای خەندەقدا، کە بە غەزای ئەحزابیش ناسراوە) موسوڵمانان دەستە و کۆمەڵی شەڕخوازی تیرە و هۆزەکانیان بینی (وا لە هەموو لایەکەوە - جگە لە تەرەفی لای مەدینەوە- گەمارۆی ئەمانیانداوە و لەشکرێکی ئێجگار گەورە و زۆرن و ،جولەکە و دووڕووەکانیش لەناو موسوڵماناندا شەڕی واتەواتیان لە بەرژەوەندیی کافران دەکرد) وتیان: ئەمە تا ئەم کات و شوێنە جێی هاتنەدیی بەڵێنەکەی خوای گەورە و مژدەی پێغەمبەرەکەیەتی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ)، کە بە موسوڵمانانیان ڕاگەیاندبوو، کە سەردەکەون.

بۆیە: هەموو هاواریان کرد خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) ڕاستگۆن و بەڵێنی هەقیانداوە و دەیبەنەسەر، ئەم بەڵێنە ئەوەندەی تر باوەڕی پتەوکردن و زیاتر بۆ خوای گەورە لێبڕان.. زیاتر بۆ خوای گەورە ساغبوونەوە و تێکۆشان.

- ﴿ وَلَا يَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ سَبَقُوٓاْۚ إِنَّهُمۡ لَا يُعۡجِزُونَ ۝٥٩ وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن قُوَّةٖ ۝٦٠ ﴾ الأنفال: ٥٩ – ٦٠.

واتە: با ئەو کافرانەی بە سەلامەتی لە غەزای (بەدر) دەرچوون، واگومان نەبەن، کە ئیتر لە مەرگ و بەزین قوتاربوون، نا، لەدەست دەرناچن.. ئێوەش ئەی موسوڵمانینە! چیتان لە توانادا هەیە لە هێز و توانای سەربازیی ئامادەی بکەن بەرامبەریان.

- ﴿ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ فَزَادَهُمۡ إِيمَٰنٗا وَقَالُواْ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ۝١٧٣ ﴾ آل عمران: ١٧٣.

واتە: ئەو موسوڵمانانەی، کە (نوعەیمی کوڕی مەسعودی ئەشجەعی) و هاوڕێکانی هەواڵیاندانێ، کەوا دوژمن بە سەرۆکایەتی (ئەبوسوفیان) و هاوشانانی خۆیان لە دژت کۆکردۆتەوە و نیازیانە هێرشتان بکەنە سەر، جا

بەحەزەربن و خەمیانتان لەبەربێت، چونکە هێزەکەیان زۆر زۆرە و نیازیان وایە ریشەکێشتان بکەن، خۆیان لێ لادەن و لە ڕووبەڕووبوونەوەیان بترسن.. بەڵام ئەمان بەو هەواڵە ئەوەندەی تر باوەڕیان پتەوبوو، دڵیان پڕ لە یەقین بوو و فەرموویان: خوای گەورە بەسە، کە پشتیوانی ئێمە و دژ بەوانە، خوای گەورە شایستەی ئەوەیە خۆمان و کاروبار و چارەنووسمانی تەسلیم بکەین و لێی بێ خەم بین..

- ﴿ قَٰتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ ٱللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ ﴿١٥﴾ ﴾ التوبة: ١٤ – ١٥.

واتە: دژیان بجەنگن و بێباك بن، چونکە خوای گەورە بەدەستی ئێوە تووشی ناسۆر و ژانیان دەکات و شکستیان بەسەردادەهێنێت و سەرتان دەخات بەسەریاندا، جا ئەو کاتە دڵ و دەروونتان ئۆقرە دەگرێت و دەڵێن: ئۆخەی کە ئەم ڕۆژەمان بە چاوی خۆمان دی کە ئێمە سەرکەوتوو و ئەوان ڕسوا و زەلیل و زەبوون کەوتوون.. موسوڵمانان لەو ڕۆژەدا خۆشحاڵن، چونکە خوای گەورە شیفای هەناوی دابوون، ئاخ و داخی پەنگخواردووی دڵ و دەروونیانی ڕاماڵیووە.. چونکە لە باوەڕیان بە بەڵێنی خواییدا گەیشتوونەتە دڵنیابوون.

٧- پەروەردەبوون لەسەر بەڕاست نەزانینی پڕوپاگەندە و قبوڵنەکردنی و خێرا گەیاندنی بە ئەمیر و بەرپرسانی باڵای کۆمەڵکاریی و بزاوت و دەسەڵاتدارانی دەوڵەت و سزادانی ئەو کەسانەی دەبنە مایەی بڵاوبوونەوەی ئیددیعاکانی دوژمنان و بۆی دەبنە بڵندگۆی شەڕی واتەواتی..

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ ٱلْأَمْنِ أَوِ ٱلْخَوْفِ أَذَاعُوا۟ بِهِۦ ۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ وَإِلَىٰٓ أُو۟لِى ٱلْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسْتَنۢبِطُونَهُۥ مِنْهُمْ ۗ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ لَٱتَّبَعْتُمُ ٱلشَّيْطَٰنَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾ ﴾ النساء: ٨٣.

خوای گەورە لێرەدا باسی لە کۆمەڵێك موسوڵمان دەکات کە هێشتا لە ئیسلامەکەدا قاڵ و قووڵ نەبوونەتەوە و دژواری قسەگێڕانەوە نازانن و هێشتا پەی بەبوارەکانی ململانێی دوژمن نابەن و نازانن شەڕی واتەوات چۆن بەرامبەر موسوڵمانان دەکرێت.

بۆیە کە قسەیەك/هەواڵێك/ئیددیعایەك دەبیستن یەکسەر بڵاویدەکەنەوە..

لێرەدا گلەیی لەوانە دەکرێت کە: هەر کە هەواڵەکەیان دەربارەی ئەمان یان ترس پێدەگات یەکسەر بڵاویدەکەنەوە، وەکو ئەوەی موسوڵمان لە کات و شوێنێکدان هەست بە ئەمان دەکەن و هێدی و هێمنن؛ لەناکاو یەکێك هەواڵیان دەداتێ کە دوژمن بە هێزێکی بێ شومارەوە هاتۆتە دەوروبەری ناوچەکە و نیازی وایە هەڵمەتێکی سەخت بکاتە سەر موسوڵمانان..

بێگومان ئەوە موسوڵمانان دەخرۆشێنێت و تووشی شپرزەیی و بێ سەروبەرەییان دەکات، چونکە حیسابی نزیکیان بۆ شتی وا نەکردووە و لە ڕێکەوتندابوون.. کە لە واقیعدا هەواڵەکە ڕاست نییە و هەر ئیددیعایەی دوژمنانە -لە کافر و دووڕوو و ناحەزان- یان بە پێچەوانەوە موسوڵمانان لە کات و شوێنێکدان، کە وریان و بەحەزەرن، لە پاسەوانی و شەونخوونیدان، خەمیانە هێرشێکی ناکاویان بکرێتە سەر.

بۆیە هەموو خۆیان بەستووە و ئامادەی هەرە جۆرە ڕووبەڕووبوونەوەیەکن، ئەمانە لەم حاڵەتەدان لە ناکاو یەکێك هەواڵیان دەداتێ کە بۆچی وا خۆتان سەغڵەت کردووە؟

خۆ دوژمن دوورە و ڕێکەوتن لە ئارادایە و هێزیان پەرت وبڵاوە و ئەوەندەش نین هێرش بکەنە سەرتان.. بێگومان ئەمە وا لە موسوڵمانەکان دەکات شلگیرانەتر ڕەفتاربکەن و ئەوەندە زیت و هۆشدار و بەحەزەر نەبن، پاسەوانێتی کەمتر دەکەنەوە و خۆ دەکەنەوە و چەك دادەنێن و دەحەوێنەوە، لە کاتێکدا کە

لە واقیعدا هەواڵەکە وانییە و هەر ئیددیعایەی دوژمنە، چونکە دوژمن خۆی ئامادەکردووە و چاوەڕێی هەلی هێرشکردنە..

جا ئایەتەکە کە ڕەخنە لە ڕەفتاری ساویلکەیی ئەو موسوڵمانە سادانە دەگرێت کە گوێبیستی قسەی لابەلاو بێ خاوەن و سەرچاوە بزرن، دەفەرموێ: ئەگەر هەواڵەکەیان بە بێدەنگی بگەیاندایەتە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) یان گەورە پیاوانی یاوەران (لە دوای ئەوانیش بەئەمیر و بەرپرسانی کۆمەڵکاری و بزاوت و دەوڵەتی خۆیان) حەتمەن ڕراست و ڕەواتر دەبوو، چونکە ئەمان دەیانزانی شیکار بۆ قسەکە بکەن، دەیانزانی مەبەست لێی چییە و حوکمی چییە و ڕەفتاری بەرامبەری دەبێت چۆن بێت؟

جا خوای گەورە دەفەرموێ: ئەگەر فەزڵی خوای گەورەتان بەسەردا نەبوایا و لەژێر چاودێری و سەرپەرشتیی ئەودا نەبوونایە و باڵی ڕەحمەتی ئەو نەیگرتنایەخۆ بەدڵنیاییەوە هەمووتان دەکەوتنە شوێن شەیتان! مەگەر کەمێکتان نەبێت کە قسەکەیان بەڕاست نەزانیبوو.

- ﴿ ۞لَّئِن لَّمۡ يَنتَهِ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ وَٱلۡمُرۡجِفُونَ فِي ٱلۡمَدِينَةِ لَنُغۡرِيَنَّكَ بِهِمۡ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَآ إِلَّا قَلِيلٗا ٦٠ مَّلۡعُونِينَۖ أَيۡنَمَا ثُقِفُوٓاْ أُخِذُواْ وَقُتِّلُواْ تَقۡتِيلٗا ٦١ ﴾ الأحزاب: ٦٠ – ٦١.

واتە: ئەگەر دووڕووەکان و ئەوانەی دڵ نەخۆش و ورە ڕووخاون و ئەوانەی ساویلکە و ترسنۆك و خۆشباوەڕن، ئەگەر ئەمانە واز لەو ڕەفتارەیان نەهێنن کە قسەی کافرانی شەڕانی بڵاودەکەنەوە و ڕەواج بەدید و ڕا و هەڵوێستیان دەدەن -بەئومێدی ڕووخاندنی ورەی موسوڵمانان-، ئەگەر کۆڵنەدەن و هەر وەها بەردەوام بن؛ زاڵت دەکەین بەسەریاندا تا هەموو زەلیلانە بکەونە بەردەستت و ئەوکاتە جەنابیشت ناهێڵیت نە سوکنایانت لێوە نزیك بێت و نە بێنە ناو کۆڕەکانیشت، پاشان ناچار دەبن ناوچەکە جێ بهێڵن، یان ئێوە وەدەریان

دەنێن، ئەمانە لەهەرکوێ بن مەلعوونن، کەوتوونەتە بەر غەزەبی خوای گەورە و دوورخراونەتەوە لە سۆز و لوتف و ڕەحمەتی، کە لە ژێر سایەی دەسەلاتیشتاندا دەرچوون ئیتر ئەمانیان نادرێتێ و حیسابی جەنگاوەری شەڕانیان بۆ دەکرێت و حوکمیان کوشتن و بنبڕکردنیانە.

٨- پەروەردەبوون لەسەر نەبوونی جورئەتی کوشتنی موسوڵمان:

مەگەر لە حوکم و دەسەڵاتی خەلیفە و ئەمیری شەرعی یاخی بووبێت و بەپێی ئەحکامی شەرع کوشتنی جائیزبێت، لە هەمان کاتدا پێی خۆش بێت کافر بکوژرێت، چ خۆی بیکوژێت چ برا موسوڵمانەکانی.. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا تَبۡتَغُونَ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٞۚ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبۡلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ فَتَبَيَّنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ﴿٩٤﴾ ﴾ النساء: ٩٤.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! ئەگەر بۆ جیهادکردن کەوتنە جەولە و بڵاوبوونەوە، تا دڵنیانەبن لە بەرامبەرتان کە کافری شەڕانین نەیانکوژن، بە کەسێك کە سڵاوتان بە (السلام علیکم) لێدەکات ،یان شایەتمان دەهێنێت مەڵێن: هەر کافرە و کوشتنی جائیزە و بیکوژن[١]، بەو هەنجەتەی گوایە لە ترسی کوشتن یان بردنی ماڵ و سامانی وای وتووە..

مەڵێن: موسوڵمان نییە و بەو بەهانەوە ماڵ و سامانەکەی ببەن بۆ خۆتان.. ماڵی دنیا چییە؟

---

(١) مەفرەزەیەك لە یاوەران لە جەولەدابوون کابرایەکیان دی لە تیرەی (بەنی سولەیم) بوو، مەڕوماڵاتی پێ بوو، کابرا بە سڵاوی ئیسلامی پێی وتن: (السلام علیکم)، بەڵام ئەوان فەرموویان هەر سەرزارەکی وای وتووە و موسوڵمان نییە (چونکە تیرەکەی هێشتا موسوڵمان نەبووبوون)، ئیتر کوشتیان و مەڕوماڵاتەکەیان بۆ بەیتولمال هێنا.. ئەم ئایەتە لەسەر ئەوان هاتە خوارەوە.

خوای گەورە غەنیمەتی زۆرتری لایە و چاوەڕوانی دەسكەوتنی ئەوبن نەك بردنی ماڵی كەسێك كە بە ڕەفتاری موسوڵمانانە لەگەڵتان جوڵاوەتەوە.. خۆ ئێوەش پێشتر وابوون و خوای گەورە نیعمەتی ئیمانی پێبەخشین و موسوڵمانبوون. ئاگاداربن، سەرنج بدەن و بكۆڵنەوە پێش ئەوەی دەست بخەنە خوێن و ماڵی خەڵكەوە.. بشزانن كە خوای گەورە ئاگاداری كار و كردەوەكانتانە و بەهەموو هەست و نەستێكتان دەزانێت.

- ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسۡرَىٰ حَتَّىٰ يُثۡخِنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ ٦٧﴾ الأنفال: ٦٧.

واتە: ناشێت پێغەمبەرێك لە سەرەتای جەنگ و جیهادییدا دیل ڕاگرێت، بەڵكو دەبێت كوشتاری بێ ئەمانیان بەرامبەر ڕاگەێنێت.

- پێغەمبەری خواش (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (لا يجتَمِعانِ في النَّارِ مُسلمٌ قتلَ كافرًا ثمَّ سدَّدَ وقاربَ)[١].

واتە: موسوڵمان وئەو كافرەی كە كوشتوێتی لە ئاگری دۆزەخ كۆنابنەوە.. مادام موسوڵمانەكە دوای كوشتنی كافرەكە بەشەرعەوە پابەندبووە وسەڕاستانە وشیاوانە دینەكەی پاراستووە وگەیاندووە.

---

(١) نووسەری ڕەحمەتی نووسیویەتی (رواه مسلم)، بەڵام ئەم فەرموودەیە لای نەسائییە بەژمارە (٣١٠٩)، شێخی ئەلبانیش لە (صحيح النسائي)ـدا بە حەسەنی داناوە. ئەوەی لای ئیمامی موسلیمە بە لەفزی جیاواز هاتووە: (لا يَجْتَمِعانِ في النَّارِ اجْتِماعًا يَضُرُّ أحَدُهُما الآخَرَ، قيلَ: مَن هُمْ يا رَسولَ اللهِ؟ قالَ: مُؤْمِنٌ قَتَلَ كافِرًا، ثُمَّ سَدَّدَ). موسَليمَ (١٨٩١).

٩- پەروەردەبوون لەسەر بەردەوامیی ململانێی بەرامبەر کوفر و خۆڕاگرتن و پشوودرێژیی و شل نەبوون و ورە نەڕووخان و ساردنەبوونەوە و کەنارنەکەوتن و سووربوون لەسەر شکستهێنان بە دوژمن.

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَهِنُوا۟ فِى ٱبْتِغَآءِ ٱلْقَوْمِ ۖ إِن تَكُونُوا۟ تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ ۖ وَتَرْجُونَ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾﴾ النساء: ١٠٤ز

واتە: لاوازمەبن و ورە بەرنەدەن لە تاقیبکردنی کافران و بەدواداگەڕانیاندا بۆ دۆزینەوە و جەنگکردن بەرامبەریان، ئازابن و ئێوە بچنە سەریان، خۆ کە ئێوە ئازارتان پێدەگات؛ ئازاری جەستەیی و دەروونی، کافرانی بەرامبەریش هەروەکو ئێوە ئازاری جەستەیی (زامداربوون) و دەروونی(بەزین و دیلی و زەلیلی) دەچێژن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوان چاوترسێن نابن و سوورن لەسەر شەڕپێفرۆشتنتان و لەسەر هێرشکردنە سەرتان، جا ئیتر ئێوە بۆچی وا پاشەکشە دەکەن و خۆدەدزنەوە؟!

لەکاتێدا کە ئێوە ئومێدتان بە خوای گەورەیە کە پاداشتتان دەداتەوە و متمانەتان بە بەڵێنی هەیە کە سەرتان دەخات.. ئێوە کە خاڵێکی ئیمانی جەوهەریی ئاوا ئیزافیتان هەیە بۆچی دەبێت بهێڵن ئەوان لەئێوە بوێرتربن بۆ هێرشهێنان؟! خوای گەورە شارەزا و دانایە..

- ﴿فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ وَٱللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٥﴾﴾ محمد: ٣٥.

واتە: وورە بەرمەدەن و کز و کلۆڵ بکەون بەشێوەیەك کە ئێوە ناچاربین دەستی ئاشتی بۆ کافرانی شەڕانی درێژبکەن و بە سوڵح ڕازی بن، لە کاتێکدا

کە خوای گەورە وەل ئێوەدایە و هەر ئێوە سەرکەوتوودەبن.. خوای گەورە یارمەتیدەرتان دەبێت و هیچ لە پاداشتدانەوەتان کەم ناکاتەوە..

١٠- پەروەردەبوون لەسەر خۆگریی و نەبەزین و هەڵنەهاتن و مانەوە تا کۆتایی ململانێکە:

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ زَحۡفٗا فَلَا تُوَلُّوهُمُ ٱلۡأَدۡبَارَ ١٥ وَمَن يُوَلِّهِمۡ يَوۡمَئِذٖ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفٗا لِّقِتَالٍ أَوۡ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٖ فَقَدۡ بَآءَ بِغَضَبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأۡوَىٰهُ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ١٦ ﴾ الأنفال: ١٥ – ١٦.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! کاتێك تووشتان دەبێت بە تووشی لەشکری بێ شوماری کافرەکانەوە، ئەگەر چی ئەوەندەش زۆربن کە وەکو لافاو جمەیان بێت و وەکو ئەوە دیاربن کە لەسەر سك دەخشێن، لەبەریان هەڵنەیەن و پشتیان تێنەکەن.. هەرکەسێك پشتیان تێکات و ڕابکات/هەڵێت دەکەوێتە بەر غەزەبی خوای گەورە و جێی حەوانەوەی ناو دۆزەخ دەبێت! و چارەنوسێکی زۆر خراپ و دژواری دەبێت، مەگەر کەسێك لەو بەرەیەوە خۆی دزیبێتەوە تا لە پشتەوە یان لە لایەکی ترەوە هەڵمەت بەرێتە سەر دوژمن، یان قورسایی شەڕەکە وای لێکردبێت بەهانای براکانی تریەوە چووبێت و شوێنی خۆی جێ هێشتبێت (ئەمەش کە دەبێ بە فەرمانی فەرماندەکەی بێت).

- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا لَقِيتُمۡ فِئَةٗ فَٱثۡبُتُواْ وَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَثِيرٗا لَّعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٤٥ وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَلَا تَنَٰزَعُواْ فَتَفۡشَلُواْ وَتَذۡهَبَ رِيحُكُمۡۖ وَٱصۡبِرُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ٤٦ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَٰرِهِم بَطَرٗا وَرِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۚ وَٱللَّهُ بِمَا يَعۡمَلُونَ مُحِيطٞ ٤٧ ﴾ الأنفال: ٤٥ – ٤٧.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! ئەگەر لە جەنگ وجیهادا ڕووبەڕووی کۆمەڵێك لە کافران بوونەوە، خۆڕاگرن و نەکەن هەڵبێن، خۆ تەسلیم بە خوای گەورە بکەن و یادی بکەن، زۆر هۆشتان لە نییەتپاکی و متمانەکردنتان بێت بە مەددەدی خوایی و سەرکەوتنی، تا سەرفراز و سەرکەوتووبن، ملکەچی فەرمانی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بن و نەهێڵن ناکۆکیتان بکەوێتە نێوانەوە، ئەگینا شکست دەهێنن و هێز و پێزتان دەفەوتێت و لاواز دەکەون، سەبریش بگرن، خۆگر و پشوودرێژبن و بشزانن کە خوای گەورە وەل ئارامگران و خۆڕاگراندایە..

ئێوە ئەوان مەبن کە زۆر مەغرورانە لە ماڵ هاتنەدەرەوە و بۆ ڕیابازی و خۆنواندن خۆیان و هێز و لەشکری گەورەیان نیشاندا و سووربوون لەسەر بەرەنگاریی بانگەوازی خوایی و ڕێگرتن لێی..(باسی قورەیشە کە دوای گەیشتنی هەواڵی کاروانەکەی ئەبوسوفیان کە گوایە: کەوتۆتە دەست پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وموسوڵمانان، ئاوا بە لەشکرێکی پڕ چەك و تفاقەوە کە زیاتر لە هەزار جەنگاوەربوون هاتنە شەڕ.. بەڵام الحمدلله تێکشکان-لەبەدردا-).

١١- پەروەردەبوون لەسەر هۆگربوونی جیهاد زیاتر لە ماڵ و منداڵ و کەسوکار:

چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿قُلْ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَٰرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾﴾ التوبة: ٢٤.

واتە: بڵێ: ئەگەر ئێوە باب و باپیرانی خۆتان یان کوڕ و کچەکانتان یان هاوسەر و کەسوکار و تیرە و هۆزەکانتان یان ماڵ و سامانی گەنجینەکراوتان

یان ئەو کەسابەت و بازرگانییەی ڕەواجی هەیە و دەترسن نوشوست بهێنێت، یان ئەو کۆشك و تەلارەی دروستتان کردووون و دڵتان پێیان دەکرێتەوە..

ئەگەر ئەمانە یان یەکێکیانتان بەلاوە خۆشتر و چاکترە لە جیهادکردن و زیاتر حەز لەوان دەکەن وەك لەم، ئەگەر ئەوانە یان یەکێکیانتان دەوێت و هۆگرین زیاتر لە خواپەرستی و شوێنکەوتنی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و خۆشویستنیان، دەی سا چاوەڕێی سزای خوای گەورە بن تا فەرماندەدات و دەتانگرێتەوە.. خوای گەورە ڕێنمایی کەسانێك ناکات کە لادەر و گوناحکار و مونحەریفن..

١٢- پەروەردەبوون لەسەر زاهیدێتیی لە بەرامبەر ماڵ و سامانی گشتیدا و چاولێنەبوونی و نەخواردنی، مەگەر بە مۆڵەتپێدانی خەلیفە و جێگر و نوێنەرانی کە ئەوانیش مەرجە بەپێی شەرع ڕەفتار و بڕیاری تێدا بدەن.

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَنفَالِۖ قُلِ ٱلۡأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴿١﴾ ﴾ الأنفال: ١.

واتە: لێت دەپرسن کە ماڵ و سامانی غەنیمەت بۆ کێیە و چۆن بەشدەکرێت؟

بفەرموو:ئەوە لێگەڕاوە بۆ فەرمانی خوای گەورە و پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ).

- ﴿ وَمَن يَغۡلُلۡ يَأۡتِ بِمَا غَلَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴿١٦١﴾ ﴾ آل عمران: ١٦١ز

واتە: هەرکەسێك خیانەت لە ماڵ و سامانی غەنیمەت بکات و پێش دابەشکردنی لێی بماشێتەوە و بۆخۆی هەڵگرێت، لە ڕۆژی قیامەت کە دەیهێننەوە بەر لێپرسینەوە، ئەو ماڵ و سامانەشی بەگەردنەوە هەڵدەواسرێت.

کەوابوو: موسوڵمان بۆی نییە شتێکی غەنیمەت هەڵگرێت پێش ئەوەی خەلیفە یان نوێنەری یان ئەمیرێکی راسپێردراو دابەشی بکات، نەماڵ و نەسامان و نەئافرەت کە مەرجە جارێکی سوڕی مانگانە بەسەردابێتەوە یان ئەگەر دووگیانبوو دەبێ وازی لێ بهێنرێت تا کۆرپەکەی دەبێت..

* * *

ئەمە هەندێك ڕێسا و بنەمای سەرەکی بوو کە سوپای ئیسلامییی لەسەر پەروەردە دەکرێت، کە لەڕاستیدا بەشێکە لە ئاڕاستەکردنی مەعنەویاتی

سەربازەکان کە ئەمیش بەشێکی سەرەکی مەشقی سەربازیی و پێگەیاندنە..

مەشقی سەربازیی بەشێوەیەکی گشتی دەبێت ئەم جۆرە مەشقانەی خوارەوە لەخۆ بگرێت:

١- ئاڕاستەی مەعنەویات: کە بریتییە لە ڕوونکردنەوەی ئەو دید و تێڕوانینە عەقائیدییەی سەربازیی موسوڵمان لەپێناویدا دەجەنگێت، ئەوە کە بۆتە پاڵنەر و عیززەت بەردان و حەماسەت و خرۆشانی، کە سوورە لەسەر سەرخستن و باڵادەستکردنی و ئامادەیە گیانی خۆی لەپێناوی ئەم ئاوات و ئامانجەدا بەخت بکات.

٢- ڕاهێنان لەسەر بەکارهێنانی چەك: بەشێوەیەك کە تا کۆتا پلەی توانین و زانین سوودی لێ ببینرێت.

٣- ڕاهێنانی جەستەیی: کە وادەکات سەربازەکە لیاقەتی بەدەنی زۆربێت و ئاسان هەموو جۆرە بزاوتێکی پێ بکرێت، هەروەها جەنگی دەست و پل (کۆنفۆ و جۆدۆ و کاراتی و..هتد) و سەبرگرتن لەسەر ئازاری مەشق و ڕاهێنان و ماندووبوونی.

لەڕاستیدا ئەم دوو ڕاهێنانەی دوایان (چەك و جەستەی شایستە) لای ئێمەی موسوڵمان هەر لە منداڵیەوە دەستپێدەکات، چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەیفەرموو: (عَلِّموا أولادكم السباحة والرماية وركوبَ الخيل).

واتە: منداڵەکانتان فێری مەلەوانی و تیرئەندازەیی و ئەسپ سواری بکەن. هەروەها: (ومروهم أن يثبوا على الخيل وثباً).

واتە: فەرمانیشیان پێبدەن کە بەسەر سواری ئەسپەوە بتوانن دەست

بوەشێنن و خۆگرن، یان هەڵمەت ببەن و بوەشێنن.

هەموو ئەمانەش بەوە دێنەدی، کە سەربازیی خوای گەورە و حزبوالله پێك بهێنرێت بەو مواسەفاتانەی کە لە کتێبی: (جندالله ثقافة وأخلاقاً)دا ڕوونمان کردۆتەوە، کە دەبێت بارودۆخی شیاوی سەربازیی و بەرپرسان بە هاوکاری ماڵ و کەسوکار و قوتابخانە و دەزگاکانی ڕاگەیاندن و ئاڕاستەکردن و مزگەوت و سوپا و ئیدارەی حکومەت هەموو بەشداربن لە سازدانی کەشی گەشە و نەشونمای گیانی سەربازیی و پێگەیاندنی سەربازیی شیاو..

باسی پێنجەم
ناسینی دوژمن و خۆ ئامادەکردن بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی

ناسینی دوژمن بەپێی بارودۆخ و کات و شوێن و هێز و مەڵبەندەکانی هێز دەگۆڕێت، لە کتێبی (الرسول (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)) بەشی دووەمیدا باسمان کردووە ،کە چۆن پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) مەفرەزەی دەنارد بۆ زانینی شوێن و ژمارە و توانای دوژمن و تەنانەت حاڵەتی دەروونی و پەیوەندی نێوان تیرە و هۆزەکانیشیان.. یان تاکە تاکە خەڵکی نەناسی دەنارده ناویانەوە تا نهێنی زیاتر پەیدابکەن، لە کاتێکدا کە جەنابیشی (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەندێك زانیاریی پێویستی دەدایە ئەو کەسانەی کە دەیناردن دەربارەی تیرەوهۆزەکان و پیاوماقوڵان و ماڵ و بازاڕیان.

هەر لەو کتێبەدا باسمان لە ژیانی سەربازیی و سیاسیی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کرد کە چەند بایەخی پێدەدان و کاروباری هێزی سەربازیی و سریە و لەشکری ڕێکدەخست، فەرموودەکەی بەناوبانگە لە بواری سەربازییدا بۆتە ڕێسای نێودەوڵەتی: (الحرب خدعة).

واتە: جەنگ چەواشەکاریی دوژمن و فریودانێتی.

بواری ناسینی دوژمن گومانی تێدانییە کەسانی شارەزا و پسپۆڕی دەوێت، دەبێت دەزگا و ڕێکخراوی ئەمنیەتی تایبەتی هەبێت، کە بتوانێت بەدواداچوون بۆ هەموو وردەکارییەکی توانا و بزاوت و سرەوت و پلان و پیلانی دوژمنان بکات و کە زانیی هەلی گونجاو ڕەخساوە بۆ هەنگاوهەڵێنانەوەیەکی سیاسی

یان سەربازیی یان ئابووری یان ئەمنی زوو دەبێت زانیاریی تەواو بخاتە بەردەست کاربەدەستانی خاوەن بڕیار تا هەنگاوی پێویست هەڵهێننەوە..

هەموو لایەکیش نابێت پشت بەخوابەستن فەرامۆش بکەن، یان شلگیرانە ڕەفتاری تێدابکەن، چونکە لەم سەردەمەی ئێمەدا ئەم بوارە زۆر ئاڵۆز و دژوارە و لێزانین و شارەزایی باشی دەوێت، جگە لە هەبوونی ئامێری جاسوسی و زانینی بەکارهێنانی چ لەلایەن دوژمنانەوە، چ لەلایەن ئەهلی ئیسلامەوە..

ئەهلی ئیسلام ناتوانن ئاسان ببنە سوارچاکی ئەم بوارە تا بەتەواوی ئیعتیماد نەکەنە سەر خوای کارزان و دانا کە سەرپەرشتیاری موسوڵمانانە، پاشان بە ئیعتیمادکردنە سەر شارەزایی و توانای خۆیان..

بەندی پێنجەم:
سیاسەتی جەزائی (سزادان) لە ئیسلامدا

باسی یەکەم: سەرنجدانێکی گشتیی لە تاوان و سزا
باسی دووەم: دەربارەی تاوان
باسی سێیەم: دەربارەی سزا

ڕێڕەوێك:

مامۆستای شەهید (عبدالقادر عوّدە- رحمەالله) کتێبە بەنرخەکەی: (التشريع الجنائي في الإسلام)ی نووسی، هەقی تەواوی خۆی داوەتە بابەتەکە و بوارەکەی تێروتەسەل کردووە.

لەم کتێبی (الإسلام)ەشدا هەر دەبێت مرۆڤ هەندێك زانیاریی لەسەر ئەم بوارە هەبێت.

بۆیە :وامان بەچاك زانی کە کورتەیەکی کتێبەکەی ئەو لێرەدا بهێنینەوە.

ئەم کورتەیەش بۆخۆی بەسەرهاتێکی هەیە:

لەسەرەتای بیرکردنەوەمدا لەم پرۆژەیە (نووسینی ئەم لێکۆڵینەوە مەنهەجییانە) نەخشەکە وابوو کە چەند برایەك هەموو پێکەوە هاوکارانە کارەکە بگرنە ئەستۆ، لەو کاتەدا برایەکم تەکلیفی کرد کە ئەو کتێبەی مامۆستای شەهید کورتکاتەوە، ئەویش کارەکەی ئەنجامدا و ئەم باسەی خستە بەردەستمان کە لێرەدا منیش دەیخەمەوە بەردەستی ئێوە.

کورتەی کتێبەکەم خوێندەوە کە زۆر گشتگیر و نایاب بوو، خستمە ئەم بەندەی کتێبەکەوە، دوای ئەوە هەندێك دەسکاریم کردەوە کە پێم وابوو پێویست بێت، دڵنیاشم بڵاوکردنەوەی لێرەش و لە کتێبی سەربەخۆشدا بەسوود دەبێت.

ئەم بەندە لێرەدا سێ باس لەخۆ دەگرێت:

باسی یەکەم: سەرنجدانێکی گشتی لە تاوان و سزا.

باسی دووەم: دەربارەی تاوان.

باسی سێیەم: دەربارەی سزا.

ئیستاش بەرەو باسەکان:

پێشەکییەك:

سیستمی سزا لە ئیسلامدا ئاڵقەیەکی زنجیرەی سیستمی کاملی ئیسلامە، کە خوای پەروەردگار ناردویێتییە خوارێ بۆ پێغەمبەری پێشەوامان (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تا بۆ مرڤایەتی ببێتە دیدوڕێ و بەرنامەی قییەمی کۆمەڵگە و دەسەڵاتی تا بەهۆیەوە لە دونیا و قیامەتدا سەرفرازببێت، بە خێر و خۆشی و ئاسوودەیی دنیا و لێخۆشبوونی خوای گەورە و پاداشتی لە ڕۆژی دوایدا.

بە سەلماندن و چەسپاندنی ئیسلامەکە لە تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەتدا ئەو فەرمانە جێ بەجێ دەبێت کە خوای گەورە مرۆڤی بۆ خەڵقکرد و ناردیە سەرزەمین. لەبەر ئەوەی سیستمی ئیسلامیی بۆ ئەوە هاتووە تا لە کۆمەڵگەیەکی بەشەریدا بچەسپێنرێت، کە بواری چەسپاندنەکەشی هەر ئەو مرۆڤەیە کە زۆریان زۆرجار دیندارانە و خواناسانە خۆڕاناگرن لە بەرامبەر شەپۆڵی حەزو و ئارەزووەکانیاندا.

بۆیە سنور دەبەزێنێت، دەستدرێژی دەکەنە سەر یەکتر و ستەم لە یەکتری دەکەن، ئەمەش ئەمانی کۆمەڵگە دەخاتە مەترسیەوە و بەرژەوەندی خەڵکی لەدەست دەدات بۆیە هەر دەبوو وەسیلەیەك هەبێت ماف و ئەرك و دەسەڵاتی تاك کۆ کە بەپێی شەرعی ئیسلام خۆی دیاریکراون بپارێزێت، لەم ڕوانگەوەیە کە سزا لە ئیسلامدا دانراوە و جێ و ڕێ و ڕۆڵی خۆیی هەیە..

بەڵام سیستمی ئیسلامیی سزادانی کردۆتە کۆتا چارەسەر، چونکە پێشتر زۆر شێوازی تر بەکاردەهێنێت تا ڕێ لە سنووربەزاندنی تاك و کۆ بگرێت، هەموو ئەمانەش -بێگومان- دوای ئاڕاستەکردنی ڕۆژانەی پەروەردەکارییە کە ماڵ و

قوتابخانە و مزگەوت دەیگرنە ئەستۆ و کۆمەڵگە و دەوڵەتیش هاریکارییان تێدادەکات.

ئیسلام هەر لە سەرەتاوە جارێ بایەخ بە ئیسلاحکردنی دڵ و دەروون و هەست و هزری مرۆڤ دەدات، دڵی بەخۆشەویستی خوای گەورە پاراو دەکات، هزر و ژیری و هەست و هۆشی دەخاتە بەردەم بەرپرسیارێتی مەبەست و گوفتارو ڕەفتاری خۆیەوە و قەناعەتی پێدەکات کە ڕۆژی قیامەت هەیە و دێت، لەوێ خوای گەورە داوەرە و لە هەموو بزاوت و هەڵوێست و مەبەستێکی دەپرسێتەوە.. ئەم خۆشەویستی و هەست و هۆشە وا لە مرۆڤە ئاراستەکراوەکە دەکات کە مەیلی بەلای گوێڕایەڵی فەرمانی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەیدا (صَلَّىٰ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بچێت و حەزی دینداریێتیی تێدا دەڕوێنێت، ئەمەش یەکەمین ئاسەواری ئیجابی باوەڕهێنانە کە لێرەوە پێیدەڵێت: لادان و خراپەکاری، سنووربەزاندن و حەرامکاری زیانی بۆ خۆت و خوشك و برایانی دیندارت هەیە، بۆیە دەبێت خۆت تەقواکارانە ڕابگریت.. (ئەمە وەکو چاودێریی زاتی (الرقابة الذاتية)ی ناخی خۆی).

لە لایەکی تریشەوە سیستمێکی ئیدارە و ئاراستەی تەواوی سیاسی و سەربازیی و ئابووری و جینائی و ڕەوشتی و داوەریشی بۆ دیاریکردووە کە بە پیادەکردنی بارودۆخی یارمەتیدەری ژیانی پارسەنگی بۆ دەستەبەر دەکات، بەوەی ڕێی حەرامی لەبەرتەسکدەکاتەوە و ڕێی حەڵاڵی لەبەردەمدا بۆ واڵا دەکات، ناهێڵێت هیچ جۆرە پێویستییەکی ناچاری سنووربەزاندنی بکات.

(ئەمەش لێی دەبێتە چاودێری دەرەکی (الرقابة الخارجية)، ئاوا بە پەروەردەکراوی دەکەوێتە نێوان چاودێری تەقوا و چاودێری کۆمەڵگە و دەسەڵاتەوە).

ئاوا دەبینیت هەقخوازی و دادپەروەری ئەوە دەخوازن کە سزایەك هەبێت بۆ سنووربەزاندن، مەرجیشە ڕاست و ڕەوا بەسەریاندا بچەسپێت، تا کەس بۆ هێنانەدیی حەزی مونحەریف و تەماع و گیانی شەقاوە و ستەمکاری لە سنووری خۆی دەرنەچێت و مافی ئەوانی تر پێشێل نەکات، ئەگەر ئەمە لەبەر چاوان نەمێنێت حەتمەن مونحەریف و لادەران ئەمانی کۆمەڵگە و بەرژەوەندیی خەڵکەکەی تر دەخەنە ژێر مەترسیەوە.

باسی یەکەم
سەرنجدانێکی گشتیی لە تاوان و سزا

بڕگەی یەکەم:
مەبەست و بنەما و بەشەکانی تاوان لە سیستمی جینائیی ئیسلامییدا:

خاڵی یەکەم: مەبەستی سیستمی سزادان لە ئیسلامدا:

ئیسلام لە مەسەلەی تاوان و سزادا دید و بۆچوون و ڕا و پێناسەی سەربەخۆی خۆیی هەیە، کە وەکو دید و پێناسەی هیچ سیستمێکی تری حوکمڕانی سەرزەمین نییە، چونکە تا کۆتا سنووری بەشەریێتی چووە لە ناساندن سەلماندن و چەسپاندنی دادپەروەریدا، پارسەنگانە ماف و ئەرك و دەسەڵاتی تاك و كۆی كۆمەڵگە و دەوڵەتی خۆی دابین كردووە، نە وەكو كۆمەنیستییە تا ماف و دەسەڵاتی كۆمەڵگە و دەوڵەت ئەوەندە بە پیرۆز بزانێت كە بە هیچ كلۆجێك تاك بۆی نەبێت داوای مافی تەواوی خۆی بكات، نە وەكو سیستمی لیبراڵێتیشە كە ماف و دەسەڵاتی تاك ئەوەندە بە پیرۆز بزانێت كە نەهێڵێت كۆمەڵگە و دەوڵەت هیچی لێ بگۆڕن، ئەگەر چی لە بەرژەوەندی خودی كۆمەڵگەكەشیان بێت.

چونکە ئیسلام وا دەڕوانێتە هەردوولا (تاك) و (کۆ) کە هەریەکەیان خاوەنی ماف و ئەرك و دەسەڵاتن و دەبێت پارسەنگانە بۆیان بسەلمێت و بەسەریاندا بچەسپێت. لە لایەکەوە زۆر سوورە لەسەر ئەمان و سەلامەتیی کۆمەڵگە و دەوڵەت، چونکە دەزانێت کۆمەڵگەی دیندار و دەوڵەتی شەرعی زامنی دەستەبەرکردنی ئەمان و دادپەروەری و کامەڕانیی تاك تاکی خەڵکەکەن، چونکە کۆمەڵگە و کاربەدەستانی دەوڵەت هەر تاکی ئەو خەڵکەن و لەوانەوە و بە نوێنەری ئەوان بۆ سەلماندن و چەسپاندنی شەریعەتی خوای گەورە هاتوون، لە لایەکی تریشەوە ئیسلام سوورە لەسەر سەلماندن و پاراستن و چەسپاندنی هەموو مافێکی تاك و هەموو ڕێز و کەرامەتێکی مرۆڤیانەی کە خوای گەورە بۆی دیاریکردووە و ڕێی بە کەس نەداوە هیچ مافێکی پێشێل بکات..

لەبەر ئەمەیە کە دەبینین هەرچی تاوانێك کە ئیسلام ناساندویێتی و بەگوناح و حەرامی داناوە ڕەفتار خراپ و تێکدەرن، نان و ئەمانی تاك و کۆ دەخەنە مەترسیەوە، ئەگەر نەوەستێنرێت و ڕێبدرێن لە کۆمەڵگەدا تەشەنەبکات، ئیتر نان و ئەمان نامێنێت و فەوزا و پشێوی دێتەکایەوە و ئەوکاتە سنووری هیچ ماف و ئەرك و دەسەڵاتێك سەلامەت نامێنێت و دەسەڵاتدار و بە هێز و موستەکبیران بە ئازادیی خۆیان ڕەفتار دەکەن و ڕەفتارە ستەمکارییەکەشیان بەزۆری و زۆرداری لە خەڵکەکەی تر دەکەنە یاسا و دەستوور!

هەموو کۆمەڵگەیەکی بەشەری لەسەر چوار دەزگا دادەمەزرێت، کە دەزگای سەرەکیی
تاك و کۆن کە بریتین لە سیستمی خێزانی، سیستمی خاوەنێتیی، سیستمی کۆمەڵایەتی و سیستمی حوکمڕانی.. ئیسلامییش سووربووە لەسەر پاراستنی ئەم چوار سیستمەی خۆی و بە موسوڵمانانی ڕاگەیاندووە کە نان و ئەمانتان لە سەلماندن و چەسپاندنی ئەم چوار سیستمەتاندایە و کوێرەوەری و ترس و پەرتەوازەییشتان لە نەمان یان لە کزبوونی ئەم چوار سیستمەتاندایە.

- سیستمی خێزانی: کە بە هەبوونی ژن و مێردێك دێتەدی کە توانای وەچە خستنەوەیان هەبێت و منداڵییان ببێت، کە منداڵیانبوو، پێویستیان بە بەخێوکردنە تا دەگەنە قۆناغی باڵغ بوونیان، ئەمەش وایکرد کە هەریەك لە ژن و مێردەکە منداڵەکان بەهی خۆیان بزانن و سووربن لەسەرمانەوە و پاراستن و پێگەیاندنیان، سووربوون لەسەر پێکەوە ژیانی هەموویان.. ئاوا لە سەرەتاوە خێزان پێکهات و پەیوەندی تایبەتی خێزانی لە نێوان ئەندامانی خێزاندا دروستبوو.. ئەمەش خێزانی کردە بناغەی هەموو کۆمەڵگەیەك.

- سیستمی خاوەنێتیی: ئەمیش لە پێداویستی مرۆڤەوە پەیدابووە.. هەموو مرۆڤێك کە پێویستیی بە خواردن و خواردنەوە و پۆشاك و سوکنا و ئامێرەکانی بەرهەمهێنان و ئامێری تری سوودمەندبوو، هەوڵی تەواوی دا تا ئەمانەی دابین بکات، ئامێری مسۆگەرکردنیانی هەبێت و خۆی خاوەنیان بێت، خۆی و خێزانەکەی تا هەر یەکەیان بتوانێت بەکاری بهێنێت و ئەو پێداویستیانەی خۆی و ئەندامانی خێزانەکەی پێ دابین بکات.. ئەمەش بوو بە پاڵنەر و هۆکاری سەرەکی و سەرەتایی سیستمی خاوەنێتیی کە دیاریکردنی ماف و سنووری خاوەنێتییی دەخواست.

- سیستمی کۆمەڵایەتی: ئەمیش هەر لە زۆری پێداویستی تاکەوە پەیدا بووە، لە لایەکەوە پێویستی بە زۆر شت هەبوو کە دەبوو دابینی بکات، لە بەرامبەریشدا ئەوەندەی هێز و کات و توانا نەبوو بەتەنها خۆی دابینیان بکات بۆیە ناچاری یارمەتی وەرگرتن دەبوو، بەرامبەرانیشی ناچاری وەرگرتنی یارمەتیی ئەم دەبوون، بەتایبەتی کە هەموو کەسێك نەیدەتوانی هەر خۆی ئامێری بەرهەم دروست بکات، ناچاردەبوو لە یەکێکی تر کە دروستی دەکرد وەربگرێت و لە بەرامبەردا ئەمیش شتێکی بداتێ -وەکو بەرهەمی ڕەنجی- کەئەو پێویستیی پێیدەبوو..

ئاوا کۆمەڵکاریی ناچاری و کۆمەڵکاریی حەزی پێکەوەبوون دروستبوو،

هەبوونی سیستمی خێزانی و سیستمی خاوەنێتیی هەبوونی سیستمێکی کۆمەڵایەتیی دەخواست کە ماف و ئەرك و دەسەڵاتەکان بۆ هەر لایەك دیارییکات، بەتایبەت بۆ خێزانەکان.. ئەمەش دابونەریت و قیەمی کۆمەڵایەتی (خانەوادە و تیرە و هۆز)ی هێنایە پێشەوە کە بوو بە یاسای کۆمەڵایەتی.. ئاوا سیستمی خاوەنێتیی تاك بوو بە بناغەی دامەزراندنی سیستمی کۆمەڵایەتی..

- سیستمی حوکمڕانی: دوای پێکهاتنی کۆمەڵگە و زەروورەتی مانەوەی و پاراستنی ماف و ئەرك و سنووری خاوەنێتیی و ڕێزی قەوارەی خێزانی؛ سیستمی حوکمڕانی وەکو پێویستییەکی کۆمەڵگا هاتەکایەوە، تا ئەمان و ئاشتی بۆ هەمووان بێتەکایەوە، هەر دەبوو دەسەڵاتدارێك هەبێت پارسەنگی ڕەفتاری هەمووان ڕاگرێت، بڕیاری ئەم دەسەڵاتدارە جار بۆ جار دەبوو بە یاسا..

لەگەڵ گەورەبوونی کۆمەڵگاکەدا دەسەڵاتداریش پێویستی بە یاریدەدەر و هاوکاران دەبوو.. ئاوا دەستەیەك حوکمڕان هاتنەکایەوە، کە لەسەر چەندین دیدوڕای یاسای ڕێدەکەوتن، تا بۆیان ببێتە دەستووری حوکمڕانی و ئەمانی کۆمەڵگەکەیان لە هێزی دەرەکی بپارێزن، لە ناوەوەش هێمنی و ئاشتی بۆ هەموو تاك و کۆی کۆمەڵگەکەیان دابین بکەن، ئاوا هێز گەورەتربوو، بوو بە سوپا و حوکمکردن بوو بە سیستم..

شەریعەتی ئیسلام لە ڕوانگەی سووربونیەوە لەسەر مانەوە و گەشەی کۆمەڵگە و پارسەنگبوونی، کۆمەڵێك ڕێسای بۆ پاراستی ئەم سیستمە سەرەکییە داڕشتووە و لە هەموو جۆرە دەستدرێژییەك پاراستوونی، ئیسلام هەموو جۆرەکانی دەستدرێژی و پێشێلکاریی ماف و سنووری ئەم سیستمانەی حسێب کردووە و هەموویانی بە تاوان ناساندووە، هەندێکیان بەتاوانی دژوار و سەخت و هەندێکیان کەمتر، بەرنامەی ڕێگرتنی بۆ هەموویان داڕشتووە و سزای بۆ دیاریکردوون.

لە لایەکی ترەوە شەریعەتی ئیسلام بە پاراستنی بنەما کۆمەڵایەتییەکان ماف و بەرژەوەندییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگەی سەلماندووە و هەوڵی پاراستی داون، چونکە پاراستنی ئەو ماف و بەرژەوەندییانەی تاك، پاراستنی ژیانێتی، ڕاگرتنی بناغە و بنەمای ئاسوودەییەتی، ئیسلام کە بۆ ئەوە هاتووە فەرمانی خوای تاك و بەدەسەڵات بۆ مرۆڤ ڕوون بکاتەوە و هانی بدات لەسەر جێبەجێکردنی، جێبەجێکردنەکەی بەتەواوی بەختەوەریی هەریەك لە تاك و کۆی مرۆڤەکان دابین دەکات.. شەریعەتی ئیسلام بۆ سەلماندنی حیکمەتی خوایی هاتووە لە وجودی مرۆڤدا لەسەر زەمین..

بۆیە ئیسلام سوورە لە سەر پاراستی تاك، نەك هەر پاراستنی لە هێزێکی بەدەر لە خۆی، بەڵکو پاراستنی لە خودی خۆشی، چونکە لە دیدی ئیسلامدا مرۆڤ ئازاد نییە لە ئازارگەیاندندا بەخۆی، چونکە خۆی هەر موڵکی خۆی نییە، کۆمەڵگەکەی پێویستیان پێیەتی، پێویستیان پێیەتی کە ساغ و سەلیم و تەندروست و پارسەنگ بێت، لەهزر و ژیریدا ئاقڵ و لە دەروونددا پارسەنگ و لە بەدەندا ساغ و لە ویژداندا ئاسوودە و لە هەست و هۆشدا ڕاقی بێت.

بۆیە هەر جۆرە ئازارێك کە لەم بوارانەدا پێی بگەیێنرێت ڕێنەدراوە، با خۆی بە ویستی خۆشی بیکات، چونکە ئازارپێگەیاندنی لە یەکێك لەم بوارانەیدا زیانێکە لەویش دەکەوێت و لە کۆمەڵگەکەشی کە لە ناویاندا دەژی..

ئەو دەستدرێژییانەی شەریعەتی ئیسلام بە دژواری ناساندوون لەسەر کۆمەڵگا و تاکەکانی، هەمووی ڕاشکاوانە لە قورئان و سوننەتدا -کە ئەسڵی یاسا و ڕێسا و شەرعی ئیسلامن- دیاریکراون، کە بریتین لە:

١- زینا.
٢- تۆمەتبارکردن بە زینا.
٣- شەراب خواردنەوە.
٤- دزین.

٥- جەردەیی و ڕێگری.
٦- لە دین هەڵگەڕانەوە.
٧- دەستدرێژیی و ستەم.
٨- کوشتن و بریندارکردن لە هەردوو حاڵەتی ئەنقەست و هی تر.

ئەمانە سەرسەختترین تاوانن کە دژ بە ئەمانی کۆمەڵگەن -هەموو کۆمەڵگەیەك-، بۆیە ئەو بنەمایانەی لەسەریان دامەزراون جێی بایەخن و گرنگی و کاریگەرییان هەیە، بۆیە لە ئیسلامییشدا شەرع زۆر بایەخی پێداون، بەدەقی ڕاشکاو و ڕۆشن و ئاشکرا وا باسی لێوەکردوون کە ئەگەر بواری گۆڕین لەخۆ نەگرن یان چاوپۆشیکردنیان بە هیچ شێوەیەك تێدانەمێنێت.

دوای دیاریکردنی ئەم تاوانە سەختانە، کۆمەڵێك بنەما و ڕێسای تری گشتیی دارِشتووە کە کۆمەڵگەی ئیسلامیی و دەوڵەتەکەی دەتوانن ئەو تاوانانەی لە سەردەمە جیاوازەکاندا دێنەکایەوە بخەنە قاڵبی ئەو ڕێسایانەوە تا حوکمی شەرعی وەربگرن.. ئاوا ئیسلام ئەمانی تاك و کۆی لە هەموو سەردەمێکی هەموو کات و شوێنێکدا پاراستووە و لە چوارچێوەی شەرعدا سزای بۆ هەموو تاوانێك دیاریکردووە.

خاڵی دووەم: بنەماکانی تاوانبارکردن و سزادان لە سیستمی ئیسلامییدا:

ئیسلام سیستمێکی خواییە، مومکین نییە نوقسانی و هەڵە و ناڕەوایی تێدابێت، خوای گەورە ئاوا وەسفی کردووە: ﴿صِبۡغَةَ ٱللَّهِ وَمَنۡ أَحۡسَنُ مِنَ ٱللَّهِ صِبۡغَةٗۖ ١٣٨﴾ البقرة: ١٣٨.

واتە: دین و بەرنامەی خوای گەورەیە، کێ چاکتر و جوانتر لەو بەرنامە دادەرێژێت؟!

بێگومان ئەم وەسفە سیستمی سزادانیش دەگرێتەوە کە بەشێکە لە سیستمی

گشتیی ئیسلامیی. شەریعەتی ئیسلامیی سروشتی مرۆڤی ڕەچاوکردووە، ئەحکامەکانی سازاوانە لەگەڵ بنەما ڕەسەنە ڕەوشتییەکانیدا داڕشتووە.. لەگەڵ هەبوونی ئومێد و ترسانیدا، یان هێز و لاوازیدا، بۆیە ئەحکامەکانی شەرع شیاوی هەموو کات و شوێن و حاڵەتێکی بەشەرین، چونکە سروشتی مرۆڤ شوێن و کاتەکانی یەکە و کات و شوێن ئەو بنەما ڕەسەنانەی مرۆڤ ناگۆڕێت.. مرۆڤ هەموو کات و شوێنێك بۆ نموونە، ئەو چوارسیفەتەی تێدایە: (ئومێد و ترس و بەهێزی و لاوازی)..

بۆیە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فِطۡرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيۡهَاۚ لَا تَبۡدِيلَ لِخَلۡقِ ٱللَّهِۚ ٣٠﴾ الروم: ٣٠ز

واتە: خوای گەورە هەمووانی لەسەریەك سروشتی خەڵق کردن دروستکردووە، کە هەموو خەڵکیی ئاوا لەسەر خەڵق کردوون، یەك بەرنامەشی بۆ ناردوون کە ئیسلامەکەیە..

حەتمەن دەبێت ئیسلامەکەش وابێت کە لەگەڵ مرۆڤی هەموو کات و شوێنێکدا بگونجێت ئا ئەوەشە خاڵی نهێنی شیاوێتی شەریعەتی ئیسلام لە کۆن و نوێدا بۆ هەموو کۆمەڵگەیەکی مرۆڤایەتی، هەر ئەمەش خاڵی نهێنی شیاوێتی هەموو شوێنێکی نوێ و کاتێکی تری داهاتوو..

سزاکانیش -کە لە شەریعەتی ئیسلامییدا دیاریکراون- بەو هەڕەشە و توندی و سەرزەنشتکردنەوە کە تێیاندایە، چارەسەری سروشتی تەبیعەتی مرۆڤایەتییە. کاتێك کەسێك بەرژەوەندییەکەی خۆی لە دەستدرێژیکردندا دەبینێت و دەیەوێت هەڵپەیەك بۆ دەستخستنی بکات، ئەگەر سزایەکی لەبەر چاونەبێت یەکسەر بە پاڵنەری حەزەکەی خۆی هەڵپەدەکات، بەڵام ئەگەر زانیی سزایەکی توند بەرامبەر ئەو جۆرە ڕەفتارە هەیە و حەتمییە؛ سڵدەکاتەوە و پاڵنەری ئیمان و هزر و ژیری ڕێی لێدەگرن و ناهێڵن خۆ بخاتە بەر ئەو سزایە..

چونکە یەکسەر لە ناخیدا بەراوردێکی لە نێوان هێنانەدیی بەرژەوەندییەکە و قورسیی سزاکەیدا بۆ دەکەن، قەناعەتی پێدەکەن کە دوورخستنەوەی زیانی سزاکە لەپێشترە وەك لە دەستخستنی سوودی دەستدرێژییەك. بەهەمان شێوە: کاتێك بیر قورسی و نارحەتیی بەجێهێنانی ئەرکێکی دەکات، حەزدەکات وەلیکات و خۆی لێراپسکێنێت، بەڵام کە هزر و ژیری هۆشی دەبەنە سەر ئەو زیانەی لە وازهێنانی ئەرکەکەوە دێتە ڕێی کە زۆر و سەختە؛ سەبر دەگرێت و ئەرکەکە جێبەجێ دەکات، چونکە پێی وایە ئەوە سوکترە لە سزا.

سزا بۆ ئەوە دانراوە تا خەڵکی ناچاربکات لەسەر ئەنجامدان/ئەنجامنەدانێك کە سوودی تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەتی تێدایە، تا بەو ناچارکردنە وایان لێبێت خۆ لە حەز و هەواوهەوەسی بەد بگرنەوە و هۆشیان بچێتە سەر ئەوە کە ئەنجامدان/ئەنجامنەدانی ئەو ڕەفتارە خراپەی لێدەکەوێتەوە.

لەم زەمینەوە دەتوانین بڵێین کە تاوان: بریتییە لە ئەنجامدانی ڕەفتارێکی حەرام کە سزا لەسەر ئەنجامدانی هەیە، یان ئەنجامنەدانی ڕەفتارێکی حەڵاڵ کە سزا لەسەر ئەنجامنەدانی هەیە.

شەرعناسان ئاوا پێناسەی تاوانیان کردووە کە (ڕەفتاری ڕێپێنەدراوی شەرعە کە خوای گەورە سزای حەدد یان تەمبێکردن (تەعزیر)ی بۆ داناوە).

دیارە کە ڕێپێنەدراو نواندنی ڕەفتارێکە کە نەهیی لێکراوە، یان نەکردنی ڕەفتارێکە کە فەرماندراوە بە کردنی، کە ئاماژەیان بەوەداوە کە (شەرعە): مەبەست ئەوەیە کە دەبێت شەریعەتی ئیسلام بە تاوانی ناساندبێت و ڕێلێگرتنیشی بە شێوازێکی شەرعی بێت، واتە لە شەرعدا (تاوان)ە و هەر شەرعیش ڕێی لە ئەنجامدانی گرتووە.

هەر ڕەفتارێك بە تاوان بناسرێت، دەبێت دەقێکی شەرعی هەبێت کە بە

تاوانی ناساندبێت، چونکە بنەما و ڕێساکانی سیستمی سزادانی ئیسلامیی ئەوە بە یەکەمین خاڵی دەسپێك دادەنێن[1].

شەریعەتی ئیسلامیی لە ڕوانگەی سووربوونیەوە لەسەر دژایەتیکردنی تاوان و نەهێشتنی، بۆ دەستەبەرکردنی ئەمانی تاك و كۆی كۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامیی و جێگیرییان، سووربووە لەسەر پاراستنی بنەما سەرەكییە كۆمەڵایەتییەكانی كۆمەڵگەكە.

بۆیە: بە دەقی ڕۆشن و ڕاشكاو دەستدرێژییە خەتەرەكانی ناساندووە، كە لە هەموو كۆمەڵگەیەكی تری مرۆڤایەتیدا هەر بە دەستدرێژیی خەتەر دەناسرێن، لە هەموو كات و شوێنێكدا هەروابووە و ئێستاش هەروایە، ئینجا سزای شیاوی بەرامبەر هەر دەستدرێژییەكیان ڕۆشن و ڕاشكاوانە دیاریكردووە.

لەم دید و تێڕوانین و پێناسەوەیە كە شەرعناسانی ئیسلام تاوانیان كردووە بە دوو پۆلەوە، پۆلێكیان ناو ناوە تاوانە حدوودییەكان (جرائم الحدود) كە سزای حەددیان لەسەرە (وەكو زینا و دزی و..). پۆلی دووەمیان ناو ناوە تاوانەكانی هەقساندنەوە (جرائم القصاص والدية) (وەكو سزای دان شكاندن یان قۆچ لێدانێك یان خەرمان سووتاندنێك یان زیان گەیاندنێك.. وەهەروەها).

پاشان شەریعەتی ئیسلامیی بۆ كامڵكردنی و گشتگیریی سزادان مافی هەندێك سزادانی داوە بە خەلیفە و نوێنەرانی كە حوكمی ئەو تاوانانەی پێبدەن كە بە پێناسەی شەرع تاوانن، بەڵام سزایەكی دیاریكراوی نییە، هەروەها مافی

---

(١) لەم ڕوانگەوە دوو بواری زۆر بەرفراوان كراونەتەوە بۆ سزادانی تاوانبار، كە دەبێت لە دادگایەكی شەرعیی شیاودا كە قازییەكی لێوەشاوە داوەریەكە دەكات دەبێت دوو شت بسەلمێت: ١- (تجريم الفعل)، واتە: بسەلمێت كە كە ڕەفتارەكە تاوانە. ٢- (تجريم الفاعل)، واتە: بسەلمێت كە تۆمەتبارەكە تاوانەكەی كردووە و هەنجەتی بەرگریشی نییە وەكو نەزانین یان منداڵی و شێتی، یان ناچاركردنی لەسەركردنی، كە پێیان دەوترێت (موانع الحكم).

ناساندنی هەندێك ڕەفتاری زیانبەخش بەوەی کە (تاوان)ە و دەبێت سزای لەسەر بدرێت.. شەرعناسان بەم جۆرە سزایانە دەڵێن تەمبێکردن (التعزیر)، بە ڕەفتارەکانیشی دەڵێن: (جرائم التعزیر).

ئاوا دەبینین شەریعەتی ئیسلام لە دیاریکردنی تاوان و سزادا دیدوڕای خۆی هەیە. تاوانەکانی کردووە بە دوو پۆلەوە، بۆ هەر پۆلێکیان ئەحکامی تایبەت بە خۆیانی دیاریکردووە کە بەپێی جۆر و کاریگەریی لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتییە، یان بەپێی دژوارێتی ئەنجامدانەکەیەتی.. ئیتر ئاوا تاوانەکانی بەپێی (چی لێ دەکەوێتەوە) دیاریکردووە و سزای هەر یەکێکیشیانی بە جیا دیاریکردووە.

خاڵی سێیەم: بەشەکانی تاوان:

بەشی یەکەم: تاوان دژی کۆمەڵگە و بنەما سەرەکییەکانی:

ئەمانە ئەو تاوانەن کە ڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە ئابووری و ئەمان و قییەمی کۆمەڵگەکەوە هەیە.. شەریعەتی ئیسلام ئەم بەشەی کردوونە بە دوو جۆرەوە، بۆ هەر جۆرێکیشیان سزایەکی داناوە کە کەمێك لە سزای ئەوانی تر جیاوازن:

جۆری یەکەم: تاوانی حەدد (جرائم الحدود): واتە ئەو تاوانانەی سزای حەددیان لەسەرە. حەدد: ئەو سزایەیە کە پێی دەوترێ مافی خوای گەورە[1]، ئەمە هەموو ئەو تاوانانە دەگرێتەوە کە کاریگەرییە خراپەکەی گشتییە و سوودی سزاکەشی گشتییە، واتا خراپیی تاوانەکە خەڵکیش دەگرێتەوە و سزادانەکە کە باشە لە سوودی گشتی خەڵکییە، ئەم تاوانانە بەپێی پێناسەی شەرع حەوتن:

١- زینا.

٢- تۆمەتبارکردن بە زینا (القذف).

٣- شەراب خواردنەوە.

٤- دزین.

٥- جەردەیی و ڕێ بڕین (خەڵك ڕووتکردنەوە لە ڕێگاوبان).

٦- دەستدرێژی.

٧- پاشگەزبوونەوە لە دین.

شەریعەتی خوای گەورە بۆ هەریەکێك لەم تاوانە گەورانە سزایەکی شیاوی سەختی دیاریکردووە کە هیچ کەسێك نە خەلیفە و کاربەدەستانی و نە قازی و

---

(١) کوردیش هەر وایان وتووە: (حەقوالله و حەقونناس)، واتە ئەوی مافی خوای گەورەیە و ئەوی مافی خەڵکی تێدایە.

دادوەر نە زیان لێکەوتوو و کەسوکاری بۆیان نییە لەم سزایانە کەم بکەنەوە یان زیاتری بکەن، بۆیان نییە بیگۆڕن، بۆیان نییە لە تاوانکارەکە ببورن و لێی خۆشبن.

ئەم توندی و سەختگیرییەی شەرع لە ئەحکامی سزای ئەم تاوانانەدا لەبەر ئەوەیە کە تاوانەکان زۆر گەورە و دژوار و توند و سەختن لەسەر کۆمەڵگەکە و بنەما کۆمەڵایەتییەکانی هەموو کۆمەڵگەیەك، ئاسانکاری و شلگیری تێیدا حەتمەن سەردەکێشێت بۆ لاسەنگبوونی سیستمی حوکم و نەمانی ئەمان و تەشەنەکردنی فەساد و دارمانی دابونەریت و ڕەفتار و ڕەوشت، ئەمانە نەخۆشییەکن کە تووشی هەر کۆمەڵ و کۆمەڵگەیەك بووبن بوونەتە هۆی لاوازی و پەرتەوازەیی و لێك هەڵوەشان..

ئەمەش ئەنجامێکە کە شەریعەتی خوایی بە هیچ شێوەیەك نایەوێت لە کۆمەڵگەی موسوڵمانان دروست ببێت. کەوابوو توندوتیژیی سزا و سەختگیریی ئەحکامەکانی تاوان بۆ پاراستنی سیستمی حوکمڕانی و قییەمی کۆمەڵایەتی و بنەماکانی ڕەوشت و پارسەنگی ڕەفتارەکە ئەمان و هێمنی کۆمەڵگەکەیە.

بە مانایەکی تر: ڕەچاوکردنی بەرژەوەندیی کۆیە.. ئەمەش کە بۆتە مافی خوایی..

جۆری دووەم: تاوانی هەقسەندنەوە و بڕی خوێن (جرائم القصاص والدية):
ئەمە ئەو تاوانەن کە گیان و جەستەی تاك تاکی مرۆڤەکان دەگرنەوە، کە سزای هەقلێکردنەوەیە، ئەگەر تاوانێکی وەکو کوشتن بە هەڵە (القتل الخطأ)یش بێت خوێنی کوژراوەکە هەر دەدرێت کە پێدەوترێت: (الدیّة).. ئەمانە مافی تاکەکانی کۆمەڵگە خۆیانن. ئەم تاوانانە ئەمانەن:

١- کوشتن بە ئەنقەست (القتل العمد).

٢- کوشتنی وەکو ئەنقەست (القتل شبه العمد).

٣- کوشتن بە هەڵە (القتل الخطأ).

٤- تاوانی ئەنقەستی کەمتر لە کوشتن.

٥- تاوانی هەڵەی کەمتر لە کوشتن (وەکو چەقۆ لێدانی کەسێك یان زیانگەیاندن بە دوکانی، یان بەزەوی و زار و ماڵاتی..).

شەریعەتی ئیسلام دوو سزای بۆ ئەم تاوانانە داناوە: هەقسەندنەوە و خوێن وەرگرتن[1]. خوێن وەرگرتنەکە لە کاتی بە هەڵە کوشتندایە، لە کوشتنی ئەنقەستدا ئەگەر خاوەن خوێنەکە/کەسوکاری کوژراوەکە لێی خۆشبوون هەقساندنەوەکەی لەسەر نامێنێت، بەڵام دەبێت خوێنی بدات، ئەگەر لەمیشیان خۆشبوون، ئەمیشی لەسەر نامێنێت، لە هەڵە کوشتنیشدا ئەگەر لە هەقی خوێنەکە خۆشبوون، هیچی لەسەر نامێنێت.

شەریعەتی ئیسلام وایانداناوە کە ئەگەر هەقساندنەوەی کوشتنی بە ئەنقەستی لەسەر لاچوو، هەروەها حەقی خوێنەکە لە حاڵەتی بە هەڵە کوشتندا ئیتر خەلیفە و نوێنەرانی بۆییان نییە سزایەکی تەمێی بدەن، ئەگەرچی هەندێك لە شەرعناسان وەکو ئیمامی مالیك فەرموویانە: کە هەر دەبێت سزایەکی تەمبێکردن بدرێت (چونکە هیچ سزایەکی تری هەقساندنەوە و خوێندانی لەسەر نەماوە).

هەردوو سزای هەقساندنەوە و خوێندان دیاریکراوی نەگۆڕن، نە خەلیفە نە والی،
نە قازی و نە داوەران بۆیان نییە ئیلغای بکەنەوە یان بیگۆڕن یان لێی کەم بکەنەوە یان بۆی زیاد بکەن، یان بە سزایەکی تری بگۆڕنەوە، یان لە

(١) واتە هەقی خوێن وەرگرتن/هەقی کوشتنی کەسێك لە بکوژەکە کە نایکوژنەوە بەڵام دەبێت ماڵ و سامان بدات.

تاوانکارەکەی خۆشبن.. کەس بۆی نییە ڕەفتاری وای تێدابکات، چونکە مافی جێگیری تاکەکانە.

هۆی ئەوەی کە وایکردووە کە شەریعەتی ئیسلام دید و هەڵوێستی وای بەرامبەر ئەم جۆرە تاوانانە و سزاکانیان هەبێت، ئەوەیە ئەگەر ئەم تاوانانە ئەگەرچی کاریگەریی گشتی لەسەر کۆمەڵگەش هەیە، بەڵام کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر غەدرلێکراوەکەیە.

بۆیە بەرژەوەندیی غەدرلێکراوەکەی تێدا دەخرێتە پێش بەرژەوەندی گشتیی کۆمەڵگا، بۆیە ئەگەر لەکاتێکدا ئەهلی غەدرلێکراوەکە -ئەوانەی خاوەن هەق و خوێنەکەن- لێی خۆش ببن، ئیتر هیچ پاڵنەر و هۆکارێك نامێنێت سەختکردنی سزاکەی بخوازێت، چونکە ئاسەواری دژواری تاوانەکە لەسەر کۆمەڵگە بە لێخۆشبوونەکە نامێنێت و تاوانەکە دژوار نامێنێت و کاریگەریی لەسەر کۆمەڵگەکە لاوازدەبێت، بەتایبەتی ئەگەر لێخۆشبوونی کەسوکاری غەدرلێکراوەکە لە بەرامبەر ماڵ و سامانێکدا بووبێت کە تاوانبارەکە دابێتی، یان هەر بێبەرامبەر لێی خۆشبووبن و بەس.

لەم حاڵەتەدا مەبەست لە سزاکە هاتۆتەدی، یان لانی کەم بەشێکی زۆری هاتۆتەدی، بەتایبەتی کە کەس و کاری غەدرلێکراوەکە کە کاتێك بەراوردی کوشتنەوەی بە وەرگرتنی ماڵ و سامانێك دەکەن، یان بە گەورەیی و پیاوەتی و کاریگەریی چاك لە دڵ و دەروون و ڕەفتاری تاوانبارەکە و کەسوکارەکانیشیدا دروست دەکات و ئاگری ئاژاوە و دووبەرەکی و دوژمنداریشی پێ دەکوژێتەوە، ئەمەش لە بەرژەوەندیی کۆمەڵگەکەیە، کە گیانی لێبوردن و سینەفراوانییان لە نێواندا بڵاودەبێتەوە و خێرخوازانە ڕەفتار لەگەڵ یەکتریدا دەکەن.

مەسەلەیەکی تر ماوە کە شەرع ئیعتیهادی تێدا کردووە و چارەسەری گونجاو و سازاوی لەگەڵ بەرژەوەندیی کۆمەڵگەدا بۆ داناوە، کە وەڵامی پێشینەی ئەو گومان و ڕەخنەیەیە کە هەندێك کەس دەیوروژێنن، کە گوایە نەهێشتنی ئەم

تاوانە گەورەیە لە کۆمەڵگەدا بەهەست و سۆز (عاتیفە)ی کەسوکاری غەدرلێکراوەکە دەبەسترێتەوە، یان بە سوودوەرگرتنی ماددی لە کۆتاییهێنان بە تاوانەکە.

ئەمەش بەرژەوەندیی کۆمەڵگەی تێدا ئیهمال دەکرێت کە پێویستە ئەمان و مافی تاك و کۆی لەو جۆرە تاوانبارە دژوارانە بپارێزرێت کە ئاسان دەتوانن خۆ لە سزا لادەن چ بە شێوازی عاتیفی و ناردنی ئەم و ئەو بۆ لێخۆشبوون، چ بە پارەدان و فریودان کە ئەنجامەکەیان هەر یەکە: کە بریتییە لە ڕزگاربوونی تاوانبارە دژوارەکە لە هەموو جۆرە سزایەك..

ئەمە وادەکات تاوانباران و کەسوکاریان خراپ سزاکە بەکاربهێنن بەوەی تاوانبارەکەی لێ کەناردەن.. ئەمە لە ڕاستیدا ئاوا ڕێ ئازاد نییە.. چونکە خەلیفە و کاربەدەستانی دەوڵەت مافی چاودێریکردن و موراقەبەی تاوانبارە لێبوراوەکەیان هەر هەیە ئەگەر هەست بە ئیستیغلال کرا یان تاوانبارەکە ئیصلاح نەبوو، دەشێت سزای تەمبێکردنی بۆ دابنرێت کە گونجاوی ڕەفتاری دوای لێخۆشبوونەکەی بێت..

ئاوا بەرژەوەندیی کۆمەڵگەکەش دەپارێزرێت و ڕێنادرێت تاوانباران و هاوکارانیان خراپ مافی لێخۆشبوونەکە بەکاربهێنن.

بەشی دووەم: تاوانی تەمبێکردن (الجرائم التعزیر):

واتە ئەو تاوانانەی کە حەددیان لەسەر نییە، بەڵام سزای تەمبێکردن و ئەدەبدادان دەیانگرێتەوە، کە هەموو جۆرە تاوانێکی تری غەیری جۆرە تاوانی بەشی یەکەم دەگرێتەوە کە لە ژیانی تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەتدا ڕوودەدەن.. سزای تەمبێکردن دیارە کە ناوی بەخۆیەوەیەتی، واتە سزایەك کە فێری ئەدەبی ڕەفتارکردنی پارسەنگی بکات.. سزای تەمبێکردن بە دەقی شەرع (قورئان و سوننەت) دیارینەکراوە، نە لە ڕووی جۆری سزاکە و و نە لە ڕووی

ڕادە و بڕ و چەندێتییەکەیەوە، بەڵام بوارە مافێکە بۆ خەلیفە و بەرپرسان هێڵراوەتەوە تا سزای ئەو تاوانبارانەی تێدا بدەن کە تاوانی داهێنراوی نوێیان ئەنجامداوە، یان ڕەفتاری لاسەنگ کە بەردەوامبوونی دەبێتە مایەی زیانگەیاندن، چ بە خۆیان و چ بە دەوروبەریان و چ بە تاك و کۆی کۆمەڵگەکە.

شەریعەتی ئیسلام ئەوەی کردووە بە تەوەرە خاڵی گرنگی سزای تەمبێکردن کە سزایەك بێت ببێتە مایەی ڕێگرتن لە تاوانەکە و بەرژەوەندییەکی تاك و کۆی کۆمەڵگە یان دەوڵەتی تێدابێت (وەکو قەدەغەکردنی هەندێك خۆراك، خواردنەوە، پۆشاك، کەرەستە، یاریی)، یان ڕەفتاری زیانبەخشن (وەکو بێ ئەدەبی ئەولاد بەرامبەر دایك و باوك، یان بەدڕەفتاری بەرامبەر دراوسێ، یان خۆ ڕووتکرنەوە لەسەر جادەیەك، یان بڵاوکردنەوەی جۆرێك فەساد یان ڕێ خۆشکردن بۆی) کە دەبنە مایەی زیانی کۆمەڵگە یان دەوڵەت، خەلیفە و کاربەدەستان بۆیان هەیە جۆرەها یاسای سزای تەمبێکردن بۆ نەهێشتنی ئەم ڕەفتارانە دابڕێژن.

لە داڕشتنی یاسای سزای ئەم جۆرە تاوانانەدا شەریعەتی ئیسلام ڕێسا و بنەما ئوصوڵییەکانی دەکاتە سەرچاوە، کە سیستمی هەموو سزادانێکی لەسەر بیناکراوە.. ئەوەی لەم بازنەیەدایە ئەمانەن و ئاوان:

١- سزا دیاریکردن بۆ هەرکەسێك کە شتێکی سەلمێنراوی ئیسلام وازلێدەهێنێت یان گوناحێك ئەنجام دەدات کە شەرع سزایەکی تایبەتی بۆ دیارینەکردووە، وەکو ئەو گوناحانەی نە سزای حەددیان لەسەرە و نە کەفارەتیان هەیە، جا گوناحێك بن بەرامبەر مافی خوای گەورە بن یان بەرامبەر مافی خەڵکی وەکو سووکاری و نەپاراستنی ڕاسپاردە، جنێودان و سوکایەتی پێکردن، بەرتیلکاری، سووك کێشان و کورت پێوان، زەکات نەدان، خواردنی حەرام، پێچەوانە ڕەفتارکردن لە هەڵسوکەوتە خواپەرستییەکاندا..

٢- سزا دیاریکردن بۆ هەر ڕەفتارێك یان ڕێنەگرتن لە تاوانێك، مادام سزاکە

بەرژەوەندیی گشتیی کۆمەڵگەکەی تێدایە[١]، ئەگەرچی ڕەفتارەکە خۆی لە خۆیدا حەرام نەبوو‌بێت، بۆ نموونە سزای پابەندنەبوون بە تەعلیماتی هاتووچۆ و وەستانی سەیارەوە یان پابەندنەبوون بە سیستمی فێرخوازی ڕەسمی، یان دەوامی دائیرە و جۆری پیشە و چۆنیەتی چارەسەری نەخۆشی.. یان کەمتەرخەمی لە چارەسەری ئافاتی چاندن و بەروبووم، یان لە هۆکاربوونی لەدەستدانی سوود و قازانجی گشتی.. وەهەروەها.

٣- سزا دیاریکردن بۆ حاڵەتی بەردەوامبوونی لاسەنگی و خراپەکاریی تاوانبارێکی لێبوراو کە دەبوو سزای حەدد بیگرێتەوە، بەڵام لێخۆشبوون و سزاکە نەیگرتۆتەوە، بەڵام هێشتا ڕەفتاری زیانبەخشان دەنوێنێت، یان کەسێك لەبەر هەبوونی گومان (شوبهە)یەك سزا نەیگرتۆتەوە، بەڵام وازی لەو ڕەفتارە نەهێناوە کە بردیە بازنەی تۆمەتبارکردنەوە..

(١) شێخ صالح بەلحیدان لە گەورە زانایان و شەرعناسانی عەرەبستانە، ماوەی ٤٢ ساڵ قازی بوو، ساڵانی دوایی وەزیفەی گەیشتە پلەی قازی باڵای وڵات کە پلەی وەزیرە، لە دیدارێکیدا دەربارەی خاوەن ئەو کەناڵە تەلەفزیۆنانەی فەساد بڵاودەکەنەوە و بە تەعلیماتەوە پابەند نابن فەرمووی: دەشێت پلە بە پلە سزای تەمێکردنیان زیاد بکرێت، ئەگەر وازیان نەهێنا دەشێت لە دادگادا حوکمی کوشتنیان بەسەردا بدرێت، چونکە فەساد بە کوشتنەکە کۆتایی دێت.. هەرچەندە ئەم فەتوایەی زۆر لەسەر کەوت و بۆ سبەینێ لە هەموو کار و پلەیەکی بە فەرمانی مەلیك عبداللەی کوڕی عبدالعزیز لادرا، کە مەلیك عبدالله لە مانگی ٢٠١٥/١ دا مرد دوای ئەوەی سەدان بڕگە یاسای کوفرینی دارِشت.

بڕگەی دووەم:
ڕێسا سەرەکیەکانی سیستمی سزادان لە ئیسلامدا:

لەبەر ئەوەی سیستمی سزادان لە ژیانی مرۆڤدا کاریگەرە، چونکە ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە بنەماکانی ژیانیەوە هەیە، ژیان و تەبیعەتی مرۆڤیش تایبەتە، سزا پەیوەندیی بەهێز و ڕاستەوخۆی بە هەبوون و ماف و ئازادی و سەلامەتی و ئەمانی مرۆڤەوە هەیە، ئەمە وایخواستووە کە دەبێت سزادان ڕێسای ڕۆشن و ئاشکرا و ڕاشکاوی هەبێت تا لە کاتی جێبەجێکردنیدا هەڵە ڕوونەدات و هەر تاکێکی کۆمەڵگەش سنووری ئازادی خۆی بزانێت لە کوێدا کۆتایی دێت تا سنوور نەبەزێنێت و بشزانێت کە چ ڕەفتارێکە کە تووشی سزای دەکات، تا لێی دوورکەوێتەوە، یان چ ڕەفتارێك ئەرکێتی و دەبێ بیکات و بە نەکردنی سزا دەدرێت.

هەموو ئەم هۆیانەش وایان کردووە کە سیستمی سزادان لە ئیسلامییشدا ڕێسای تایبەتیان هەیە، جگە لە ڕێسا گشتییەکانی داڕشتنی ئەحکامی شەرع.. گرنگترین ڕێسای سزادانی ئیسلامیی ئەمانەن:

١- مرۆڤ تا تاوانی لەسەر نەسەلمێت بێتاوانە، لەم ڕێسایەشەوە ئەمانە جویێ دەبنەوە:

أ- هەڵەکردن لە لێبوردندا چاکترە وەك لە هەڵەکردن لە سزاداندا.

ب- هەبوونی گومان سزادان ڕادەگرێت.

٢- هیچ تاوان و سزایەك بێ هەبوونی دەقێك نابێت.

٣- ناشێت یاسای سزادان ئاسەواری (ڕەجعی)[١] لێبکەوێتەوە، مەگەر لە دوو حاڵەتدا:

أ- تاوانە سەختە دژوارەکان کە پەیوەندییان بە ئەمنیەتی گشتی و سیستمی گشتییەوە هەیە.

ب- ئەگەر یاساکە لە بەرژەوەندیی تاوانبارەکەبوو.

٤- هەموو نیشتەجێیانی دارولئیسلام -بێ جیاوازی و لێ بەدەرکردن- لەبەردەم داوەریدا یەکسانن.

٥- هیچ کەسێك -هەرچەند پلەی بەرپرسێتی بەرزیشی هەبێت- بۆی نییە لێبوردن بۆ تاوانبارێك دەرکات ئەگەر تاوانەکەی پەیوەندی بە (مافی خوای گەورە)ەوە هەبوو، لەوانەی پێیان دەوترێت (تاوانی سزای حەدد).

ئێستا دێینە سەر ڕاڤەی ئەم ڕێسایانە:

(١) ئاسەواری ڕەجعی ئەوەیە کە ناشێت یاسایەك ئەمڕۆ دەرکراوە و سزای تاوانێکی پێ بدرێت کە پێش مانگێك لەمەوبەر ئەنجامدراوە، حوکمی ڕەجمکردنی زیان کاتێك چەسپا بوو بە سزای زینای لەوەودوا نەك لەوەوپێش.

ڕێسای یەکەم: مرۆڤ تا تاوانی لەسەر نەسەلمێت بێتاوانە:

یەکێك لە بنەما سەرەکییەکانی شەریعەتی ئیسلام ئەوەیە کە مرۆڤ هەر بەرپرسیارە لە ڕەفتارەکانی خۆی، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۞﴾ فاطر: ١٨.

واتە: کەس بەرپرسیارێتی گوناحی کەسێکی تر هەڵناگرێت. هەروەها: ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ ۞﴾ المدثر: ٣٨.

واتە: هەموو کەسێك گیرۆدەی ڕەفتارەکانی خۆیەتی.

ئەمە ئەوە دەخوازێت کە مادام سزادان ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە ماف و ڕێز و وجودی مرۆڤەوە هەیە، دەبێت وردەکارانە مامەڵە لەگەڵ تۆمەتبارکردندا بکرێت و بەشێوەیەکی بنبڕانەی بێ گومان دڵنیابووبن لەوەی ئەو کەسە خۆی ئەو ڕەفتارە حەرامەی ئەنجامداوە.

ئیسلام زۆر جەخت لەمە دەکاتەوە و لەسەری سوورە، لە هەموو لایەنێکەوە تەئکید لەوە دەکاتەوە کە دەبێت بە تەواوی تاوانەکە لەسەر تۆمەتبارە دیارەکە بسەلمێنرێت.. بۆ ئەمەش ڕێسای زۆر وردەکارانەی دارشتووە، دیارترین بەڵگەی ئەمەش سەختگیریی شەرعە لە سەلماندنی تاوانەکانی حەدد.

یەکێك لە ڕێسا فقهییە گشتییەکانی شەریعەتی ئیسلام ئەوەیە (الأصلُ براءة الذمة)، واتە: بێ تاوانی ڕێسای ڕەسەنە.

ئەمەشە سەرچاوەی ئەم ڕێسایەی سزادانە کە ئیسلام لە سەری سوورە، واتە: هەموو کەسێك بێتاوانە تا تۆمەتێکی لەسەر دەسەلمێت.

بۆ چەسپاندنی ڕاست و رەوایی ئەم ڕێسایە گرنگە، دوو ڕێسای تری گرنگ

دەبینین کە هەر لەم ڕێسایە جودابوونەتەوە کە بریتین لە:

أ- هەڵەکردن لە لێبوردندا چاکترە وەك لە هەڵەکردن لە سزاداندا.

ب- هەبوونی گومان سزادان ڕادەگرێت.

سووربوون لەسەر سەلماندن و چەسپاندنی دادپەروەرێتییە وایکردووە ئەم دوو ڕێسایە بێنەکایەوە، نەبادا تۆمەتێك بخرێتە پاڵ کەسێکی بێتاوان و لە ناهەق سزایەکی بەسەردا بدرێت..

ئەم ڕێسا سەرەکییە و دوو ڕێسا گرنگەکانی کە لێی جودابوونەتەوە هێمنی و بێ خەمی دێنێتە پێش، کەشێکی ئەمان دەسازێنن و دڵ و دەروونی هەموو خەڵکی -بەتایبەتی تۆمەتبارکراو- ئارام دەکەنەوە، کە مەترسە و خەفەتت نەبێت، مادام تۆ تاوانەکەت نەکردووە و تێیدا بەشدارنیت سزانادرێیت.

خاڵی یەکەم: هەڵەکردن لە لێبوردندا چاکترە لە هەڵەکردن لە سزاداندا:

ئەم ڕێسایە سەلماندن و چەسپاندنی کردەوەیی ئەو فەرموودەیەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (إنَّ الإمامَ أنْ يُخطئَ في العفوِ خيرٌ منْ أنْ يُخطئَ في العقوبةِ)[1].

واتە: پێشەوا (خەلیفە) لە لێبوردندا هەڵە بکات چاکترە لەوەی لە سزاداندا هەڵە بکات.

ئەمە فەرمانە، کە: ناشێت کەسێك سزا بدرێت پێش ئەوەی لەسەری ئیسپات

(١) ترمذی (١٤٢٤)، حاکم (٣٨٤/٤)، بەیهەقی لە (السنن الكبرى) بەژمارە (٢٣٨/٨) بەکەمێك جیاوازییەوە هێناویەتی و دەفەرموێت (إسناده لا يصح)، شێخی ئەلبانیش لە (ضعيف الترمذي)ـدا بە زەعیفی داناوە. لە سەنەدەکەیدا یەزیدی کوڕی ئەبو زیاد هەیە کە زەعیفە، بەڵام ترمذی دەفەرموێت لە ڕێی زیاتر لە یەك یاوەرەوە هەر وا ڕیوایەت کراوە.

بووبێت کە ئەو تاوانەکەی کردووە، دەقەکە لەسەر تاوانە، ئەمما ئەگەر گومانێك لەوەدا هەبێت کە ئایا تۆمەتبار ئەو تاوانەی کردووە یان نا، یان ئەو دەقی سزایە ئەو تاوانە دەگرێتەوە یان نا، ئەوە دەبێت تۆمەتبار عەفو بکرێت و ڕاگەیێنرێت کە بێتاوانە، ئازادکردنی تاوانبار لە کاتی هەبوونی گومانێکدا (لە تاوانەکە یان لە تۆمەتبارەکە) چاکترە بۆ کۆمەڵگا و مایەی چەسپاندنی دادپەروەرییە، کە کەسێکی بێتاوان بە هەبوونی گومان لێی سزانادرێت.

ئەمە لەوەوە هاتووە کە مەبەست لە ئەحکامەکانی شەرع سەلماندن و چەسپاندنی داد و هێنانەدیی بەرژەوەندی گشتیی کۆمەڵگەیە، ئەمەش بەوە نایەتەدی کە کەسێکی تۆمەتبار بە گومان سزای تاوانبارانەی بەسەردا بدرێت لە کاتێکدا تاوانەکەی نەکردووە.

ئەم ڕێسایە هەموو جۆرە تاوانێك دەگرێتەوە لە تاوانەکانی حەدد و تاوانەکانی
هەقساندنەوە و خوێن و تاوانەکانی تەمبێکردن.

ڕێسا فەرعییەکەی دووەمیش (هەبوونی گومان سزادان ڕادەگرێت) هەر لەم ڕێسایەوە هاتووە، بگرە چەسپاندنی کردەوەیی ئەوە، لانی کەم لەو حاڵەتانەدا کە سزای حەدد لە سەر تۆمەتبار لادەبات و بێتاوان دەیناسێنێت.

حاڵی دووەم: هەبوونی گومان سزادان ڕادەگرێت:

سەرچاوەی ئەم ڕێسایەش فەرموودەکەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە دەفەرموێ: (ادرَؤُوا الحدودَ بالشُّبُهاتِ)[1].

(١) ئیبنو عەدیی بە مەرفوعی لە ئیبنو عەبباسەوە (خوای لێ ڕازی بێت) گێراوێتییەوە: ئیمامی سیوطی لە (الجامع الصغير) (٢٣/١) (٣١٤) ئاماژەی پێ کردووە، وە حارثي لە موسنەدی ئەبی حەنیفە (ل٣٩) (ل٧٠)، وە هەروەها ئیبنو حەجەر لە (التلخیص الحبیر) (١٠٥/٤) ئاماژەی پێکردووە و فەرموویەتی کە
←

واتە: سزای حەدد ڕابگرن، ئەگەر گومان لە کێشەکەدا هەبوو (چ لە ئەنجامدانی تاوانەکە و چ لە بکەرەکەیدا کە تۆمەتبارکراوە)، بۆ چەسپاندنی ئەمە لە سەیدنا عومەرەوە (خوای لێی ڕازی بێت) هاتووە، کە دەیفەرموو: (لإن أُعَطِّلَ الحدودَ بالشبهاتِ أَحَبَّ إليَّ من أنْ أُقيمها في الشبهاتِ).

واتە: چەسپاندنی سزا لە کاتی هەبوونی گوماندا پەك بخەم پێم خۆشترە لەوەی لە هەبوونی گوماندا سزا بدەم و جێبەجێی بکەم.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) و خەلیفە ڕاشیدەکان خوا لێیان ڕازی بێت زۆر سەختگیرییان دەکرد لە سەلماندن و چەسپاندنی سزاکانی حەددا و زۆر سۆراغیان دەکرد تا دڵنیابن کە تاوانەکە ڕوویداوە و گومان لە تۆمەتبارەکەدا نەماوە و گومانیش لەوەدا نییە کە ئەو سزایە ئەو تاوان و تاوانبارە دەگرێتەوە.. بۆیە هەر کێشەیەکی وا گومانێکی لە لایەکەوە بۆ دروست ببوایە سزاکەیان ڕادەگرت.

کەسێك لە سەنەدەکەیدا هەیە کە نەناسراوە. وە بەچەند لەفزێکی تری جیاواز لە چەند هاوەڵێکەوە بەمەرفوعی و مەوقوفی هاتووە.

ڕێسای دووەم:
هیچ تاوان و سزایەك بێ هەبوونی دەقێك نابێت:

ئەم ڕێسایەش لە دوو بنەمای سەرەكیی شەریعەتی ئیسلامییەوە هاتووە كە بریتین لە:

١- ئەسڵی هەموو شت و ڕەفتارێك شیاوێتییەتی:

هەر كارێك كە بكرێت یان نەكرێت، هەر شتێك كە هەیە بەكارهێنان و بەكارنەهێنانی، هەر خۆراكێك بخورێت یان نەخورێت، ئەسڵیان ئەوەیە كە ڕێدراون، جائیزن، حەڵاڵن، مادام دەقێكی شەرعی نەهاتووە ڕەفتارێكیان حەرام بكات و بفەرموێ ئەوە بكەن و ئەمە مەكەن[١].

٢- هیچ حوكمێك لەسەر ڕەفتاری ژێر نادرێت پێش هاتنی دەقێك:

واتە كەسێك كە باڵغ و ژیرە ڕەفتارێك دەنوێنێت كە خۆی لێی بەرپرسە، ناشێت هەر لەخۆڕا بوترێت حەرامە مادام دەقێك لەسەر ئەوە نەهاتووە كە ڕەفتاری وا حەرامە، بۆیە كردنی ئاساییە و هیچی لەسەر نییە، یان نەكردنی ئاساییە و هیچی لەسەر نییە، مادام دەقێك نییە بفەرموێ: كردنی حەرامە، یان نەكردنی حەرامە.

ئەم دوو بنەما گرنگە جەخت لە یەك مانا دەكەنەوە، ئەویش ئەوەیە كە ناشێت كردن یان نەكردنی ڕەفتارێك بە تاوان دابنرێت تا دەقێكی ڕۆشن و ڕاشكاو نەیگرێتەوە كە كردنی حەرامە، یان وەلكردنی حەرامە.

---

(١) بۆ نموونە: هەموو پۆشاكێك بۆ پیاوی موسوڵمان حەڵاڵە بیپۆشێت جگەلە قوماشی ئاوریشم و چاكەت و قەمسەڵەی چەرمی بەراز و...هتد، چونكە ئەمانە دەقیان لەسەرە كە حەڕامن.

جا کە دەقێك بۆ حوکم لەسەردانی نەبێت کەوابوو نە بەرپرسێتیی لەسەرە و نە سزا لەسەر بکەر یان وازلێهێنەری هەیە، جا کە تاوان بریتیبێت لەو ڕەفتارەی شەرع بە تاوانی ناساندووە و سزای لەسەر داناوە.

کەوابوو: هیچ تاوان و هیچ سزایەك بەبێ هەبوونی بەڵگەی شەرعی نابێت، دەقی شەرعی بڕیاردەدات کە ئەوە تاوانە یان نا؟ سزاکەشی ئەمەیە یان سزایەکی تر؟

ئەم بنەما و ڕێسا ئوسوڵییانە لە چەندین دەقی ئاشکرا و ڕاشکاوەوە هاتوون کە ئەم مانایانە دەگەیێنن، وەکو:

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾﴾ الإسراء: ١٥.

واتە: نەدەشیا ئازاری هیچ کەسێك بدەین پێش ئەوەی نێرراومانی بۆ بنێرین، نەدەکرا هیچ کەسێك سزابدەین پێش ئەوەی پەیامی بۆ بچێت و بزانێت چ ڕەفتارێك سزای لەسەرە..

- ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا ﴿٥٩﴾﴾ القصص: ٥٩.

واتە: نەدەشیا/شیاونەبوو خوای پەروەردگارت فەوتێنەری ناوچەیەك بێت پێش ئەوەی نێرراوی خۆی لە ناویاندا هەڵبژێرێت بۆیان.

- ﴿رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ﴿١٦٥﴾﴾ النساء: ١٦٥.

واتە: ئەو پێغەمبەرانەمان نارد کە مژدەدەرو هۆشدەریی گەلەکانیان بوون، تا دوای خەڵکی بەهانەیان بە دەستەوە نەبێت کە نەماندەزانی.

ئەم دەقانە ئاشکرا و ڕاشکاون کە تاوان دەبێت پێشتر بناسرێن و خەڵکی

بزانن چین و سزاکەشیان چییە، چونکە خوای گەورە کەس سزا نادات پێش ئەوەی هەمووی بۆ ڕوون نەکردبێتەوە و هۆشداریی نەدابێتێ لەسەر زمانی نێرراوەکانی علیهم السلام، تەکلیف لە کەسێکیش ناکات کە کارێك بکات لە توانایدا نەبێت. شەریعەتی ئیسلام ئەم ڕێسایە لە هەموو تاوانێکدا وەکو یەك بەکارناهێنێت، چونکە تاوانە حەددەکان جیاوازن، چۆنیەتی و ڕادە و بڕی سزاکانیشیان جیاوازن، هەروەها سزای تاوانەکانی هەقساندنەوە و خوێن و تاوانەکانی تەمبێکردن، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە شەریعەتی ئیسلامیی سوورە لەسەر هاتنەدیی مەبەست لە سزاکانی پاراستنی کۆمەڵگەکەی لە بەرەڵایی و هەرچی و پەرچی و دەستدرێژیی پیاوخراپ و ڕەفتاری دەروون نەخۆش و کەسانی لاپرەسەن کە دەیانەوێت بواری خراپەکارییان زۆربێت.

۱- لە تاوانەکانی حەددا:

لەبەر ئەوەی ئەم تاوانانە گرنگییەکی تایبەتیان هەیە و کاریگەریی زۆریان لەسەر کۆمەڵگە هەیە و چەسپاندنی سزاکەشیان ئەنجامی باشی لێدەکەوێتەوە و سوودی بۆ کۆمەڵگە و دەوڵەت دەبێت.

بۆیە شەریعەتی ئیسلام ڕێسای (هیچ تاوان و سزایەك بەبێ هەبوونی دەقێك نابێت) دەچەسپێنێت، کە زۆر ڕۆشن و ڕاشکاو لە دەقەکان دەردەکەوێت. هەر کەسێك سەرنجبداتە دەقەکانی ئەم بوارە دەبینێت هەندێکیان خودی تاوانەکان پێناسەدەکات، هەندێکی تریان سزاکان و چۆنیەتی سەلماندن و چەسپاندنیان ڕوون دەکەنەوە، چ هەردووکیان لە یەك دەقدا بێن چ لە دوو دەقی جودادا.

شەرع کاربەدەستانی ئازادنەکردووە کە چ سزایەك هەڵبژێرن و چەند سزابدەن، ڕێی نە بە خەلیفە و نوێنەرانی داوە و نە بە قازی و دادوەر، دەقەکان یەك جۆر حوکم دیاریدەکەن و چۆنیەتی و چەندێتیشی دیاریدەکەن، ئەگەر چی تاوانی وا هەیە دوو جۆر سزا دەیگرێتەوە، بەڵام ئەم جۆرە دەگمەنە.

٢- لە تاوانەکانی هەقساندنەوە و خوێندا:

شەریعەتی ئیسلام لەمانیشدا هەمان مەنهەجی ڕەچاوکردووە کە لە سزاکانی حەددا گرتوینەتەبەر، واتە: دیاریکردنی ڕۆشن و ڕاشکاوی تاوانەکە و دیاریکردنی ڕۆشن و ڕاشکاوی سزاکە، بەڵام لێرەدا بوارێکی بۆ خاوەن حەقەکە کردۆتەوە کە بتوانێت لە تاوانبارەکە خۆشبێت و تەنازول لە هەقساندنەوە بکات.

٣- لە تاوانەکانی تەمبێکردندا:

شەرع لەمانەدا بواری زۆرتری بۆ چەسپاندنی ڕێساکە کردۆتەوە، چونکە بەرژەوەندیی گشتی و سروشتی سزای تەمبێکردن ئەو بوارە زۆر بەرفراوانانە دەخوازێت، کە زۆرجار لەسەر حسابی خودی سزاکە دەبێت و کەمجاریش لەسەر حسابی تاوانەکە.

هەبوونی بواری زۆر بۆ چەسپاندنی سزای تەمبێکردن لەسەر حسابی سزاکە لەبەر ئەوەیە کە دیارینەکراوە کە هەموو تاوانێك سزایەکی دیاریکراوی خۆیی هەبێت، بۆیە قازی سەرپشکە لە هەڵبژاردنی سزایەکی شیاو بۆ هەر تاوانێك لەو کۆمەڵە سزایانەی کە عادەتەن لەبەردەستیدادەبن کە هەموویان سزای تەمبێکردنن، کە لە ئامۆژگاریکردنی تاوانبارەوە دەست پێدەکات تا دەگاتە زیندانکردن و تەنانەت کوشتنیشی.

بەتایبەتی لە تاوانی گەورە و دژواردا کە وازی لێناهێنێت، ئەمە مانای ئەوە نییە ڕێساکە لێرەدا ناچەسپێنرێت، بەڵێ لێرەشدا هەر دەچەسپێندرێت، بەڵام قازی و داوەر چەندین جۆر سزایان لەبەردەستدایە و بۆیان هەیە یەکێکیان بە شیاوتر دابنێن و بڕیاری لەسەر بدەن.

ئەم دەسەڵاتە بۆ ئەوەیە کە قازیی خۆی تەقدیری گەورەیی و دژواری و کاریگەری تاوانەکە بکات و سزایەکی گونجاوی بۆ بڕیاربدات.. ئەمەش دەسەڵاتێکی شایستەیە بۆ سەلماندن و چەسپاندنی چاکتری دادپەروەری..

ئەمما هەبوونی بواری کەم یان دەگمەن لەسەر حسابی تاوانەکە، لەوانەدایە کە هەندێك سیفەتی دیاریکراویان تێدایە کە دەقێك -بەشێوەیەکی گشتیش- لەبەردەستدا نییە کە ڕەفتارەکە بە تاوان بناسێنێت، بۆیە خەلیفە و نوێنەرانی یان قازی و داوەر ئازادن لە وەسفکردنیدا بەوەی کە تاوانە[١] {بێگومان ئەمە ئەگەر لە یاسای سزاداناندا سزای شتی وا دیارینەکرابێت، ئەمما ئەگەر خەلیفە یاسایەکی بۆ حاڵەتی وا داڕشتبێت ئەوە قازی ئەو وەردەگرێت و بڕیاری پێدەدات مادام پێچەوانەی شەرع نەبێت}[٢].

ڕێسای سێیەم: ناشێت یاسای سزادان ئاسەواری (ڕەجعی)ی لێبکەوێتەوە مەگەر لە دوو حاڵەتدا:

١- لە تاوانە سەختە دژوارەکاندا کە پەیوەندییان بە ئەمنییەتی گشتی و سیستمی گشتییەوە هەیە.

٢- ئەگەر یاساکە لە بەرژەوەندیی تاوانبارەکەبوو.

یەکێك لە ڕێساکانی شەریعەتی ئسلامی ئەوەیە کە هیچ دەقێکی جینائی (یاسای سزادان) نابێت پێش ڕاگەیاندن و زانینی خەڵکی کاری پێبکرێت، چونکە یاسای سزادان لە ئیسلامدا ناشێت لەسەر تاوانێك بچەسپێندرێت کە پێش دەرچوونی یاساکە و زانینی خەڵکی ئەنجامدراوە، ئەمەیە کە پێیدەڵێن (أثر رجعي)..

---

(١) بۆ نموونە: لەسەر جادەیەك لە دەمەقاڵێی دوو کەسدا، یەکێکیان بە توڕەییەوە دەستی لەمەی تر بەرزکردۆتەوە، ئەویش لەترساندا وا خۆی لاداوە کە کەوتۆتە بەر سەیارەیەك و بۆ نموونە دەستی شکاوە.

(٢) ئەمە دەقی قسەی شێخ سەعید حەووایە لەسەر دەقە نەقڵکراوەکانی عبدالقادر عۆدە رحمهما الله... لە منەوە نییە.

چونكە دەبێت كاتێك سزای تاوانێك بدرێت كە لە كاتی ئەنجامدانی تاوانەكەدا ئەو سزایە ڕاگەیێنرابێت و خەڵكی زانیبێتیان.

هەرچەندە ئێمە لە سەرچاوە فیقهییەكاندا باسی ئاسەواری رەجعی دەقەكان نابینین، بەڵام ئاسان دەتوانرێت لە بەدواداچوون و خوێندنی ئایەتەكانی ئەحكامدا، هەروەها لە هۆكانی هاتنەخوارەوەیانەوە ئەوە وەربگرینز

هەموو ئەحكامە شەرعییەكانی ئیسلام كە گوناحەكانی دیاریكردووە و حەرامی كردوون و سزای لەسەر داناون كاتێك هاتوون كە ئیسلام بڵاوبۆتەوە و زانراون، سزای تاوانێكی نەداوە كە پێش هاتنەخوارەوەی حوكمەكەی كرابێت، جگە لە سێ حاڵەت كە پەیوەندییان بە خودی تاوانەكانەوە هەبووە، چونكە پێش ئیسلامییش بە تاوان هەژماردەكرانز

ئەو سێ حاڵەتەش: تۆمەتی داوێنپیسی دانەپاڵ (بوختانی داوێنپیسی) و تاوانی زیهار و تاوانی ڕێگری و جەردەیی كە كوشتنی لێ بووبێتەوە.

{لە كۆمەڵگەی جاهیلی ئەو سەردەمەدا ئەوە زانرابوو كە ئەمانە تاوانن و نابێت بكرێن، بەڵام سزاكانیان ڕوون نەبوو، بۆیە دواتر لە ئیسلامدا بە تاوان ناسێنرانەوە و سزایان بۆ دیاریكرا}[١]..

غەیری ئەم سێ حاڵەتە هیچ هەواڵ و باسێكمان پێنەگەیشتووە كە سزایەك لەسەر تاوانبارێك چەسپێندرابێت كە تاوانەكەی پێش هاتنەخوارەوەی حوكمەكەی ئەنجامدرابێت.

سزاكانی زیناكردن و حەرامێتی مارەكردنەوەی باوەژن و دایك و كچ و

(١) ئەوەی لەنێوان ئەم جۆرە كەوانانەدا {} بێت ڕای شێخ سەعید حەووایە (رحمه الله) كە لەناو دەقی نووسینی شێخ عبدالقادر عۆدەی ڕەحمەتیدایە. لە كتێبی تریشیدا هەر وایكردووە، وەكو لە كتێبی (تزكية الأنفس)ـەكەیدا كە كورتەی كتێبی (إحياء علوم الدين)ـە.

مەحرەمی تر، یان مارەکردن و هەبوونی دوو خوشك بە ژنی کەسێك لە یەك کاتدا، یان پێنجەمین ژن کە چواری تری هەبوویێت.. هەموو ئەمانە کاتێك حەرام کران و سزایان دیاریکرا، حوکمەکە حاڵەتەکانی ئەمانەی پێش دابەزینی حەرامێتییەکەی نەگرتەوە..

هەروەها حەرامێتی شەراب خواردنەوە و سزاکەی، یان دزیکردن و سزای دز، یان سوو خواردن و سزای سووخۆر، سزای هیچ یەکێك لەم تاوانانە نەدرا بەسەر کەسێکدا کە پێشتر ئەم تاوانانەی کردبن پێش هاتنەخوارەوەی حوکم.

لەهەمان کاتدا ئێمە دەقەکان دەبینین کە باسی حەرامێتی ئەم تاوانانە دەکەن، تێشیاندا، یان لە زۆربەیان دەفەرموێ ئەوانەی پێشتر کردووتانن بەر لێبوردن کەوتوون، واتە دەقەکان ئاسەواری ڕەجعییان نییە، چونکە ئەو دەقانەی کە دەفەرموون :تاوانی پێشترتان بەر لێبوردن کەوتوون: ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَمَّا سَلَفَ ﴾ المائدة: ٩٥ گشتین، هەموو دەقێکی جینائی (یاسای سزادان) دەگرێتەوە.

بەڵام ئەگەر ئاسەواری ڕەجعیی سزایەك لە بەرژەوەندی تاوانکارەکە بێت، کاری پێدەکرێت و پێویستە ڕەچاو بکرێت:

چەسپاندنی سزا بۆ ئەوەیە چاکترین حاڵەتی چاکسازی دروست ببێت، مەبەست لە سزادان ڕێگرتنە لە تاوان، تا کۆمەڵگەی لێ بپارێزرێت، سزادان زەروورەتێکی کۆمەڵایەتییە بەژەوەندیی کۆمەڵگە خواستوێتی.

هەموو زەروورەتێکیش بە قەدەر پێویست ڕەچاودەکرێت، ئەگەر بەرژەوەندی کۆمەڵگە لەوە دابێت کە سزاکە سووك بکرێت پێویستە ئەو تۆمەتباکراوەی هێشتا حوکمی نەدراوە بواری هەبێت سوود لەم سووککردنەی سزاکەی وەربگرێت، چونکە بەرژەوەندیی کۆمەڵگەکە لێرەدا لە سەختکردنی سزاکەیدا نییە.

دادپەروەریش وا دەخوازێت کە سزا نابێت لەڕادەی پێداویستی کۆمەڵگەکە

زیاتربێت مادام سزا لە بەرژەوەندیی کۆمەڵگە دارێژراوە.. ئەمە مەبەستێکە کە تیۆری سزادان لە سیستمی ئیسلامییدا داوای کردووە.

لە نموونە دیارەکانی ئەم لێبەدەربوون (ئیستیسنا)یە تاوانی کوشتنە، عەرەبەکان لەپێش ئیسلامدا ڕایان جیاواز و سزایان جیاوازبوو لە وەرگرتنی خوێندا، ئیعترافیشیان بەم جیاوازیانەیان کردبووز

بۆ نموونە: کاتێك پیاوماقوڵێکیان بکوژرایە، هەقی خوێنەکەی چەندین بەرابەری کەسێکی تری ئاسایی هۆزەکەیان دەبوو.. ئەمە بەرفراوانتربوو تا گەیشتە ئەوەی کوژراوی ئەم هۆزە خوێنی زیاتربێت لە کوژراوی هۆزی تر وە هەروەها..

کە ئیسلام هات هەندێك تیرە و هۆز داوای کوشتنەوە و سامانیشی دەکرد، بەڵام ئیسلام ئەم حوکمە جاهیلییانەی سڕییەوە و سزای کوشتنی کرد بەیەك، ئیتر بکوژ و کوژراو لە هەر تیرە و هۆزێك بووبن یان پلە و ئاستی کۆمەڵایەتیان هەرچەند باڵا و خواروو بووبێت..

ئایەتی هەقساندنەوە (قصاص) کە هاتە خوارەوە هەموو جۆرە جیاوازییەکی خوێن و زام و هاوشێوەیانی یەکخست و کردی بە ئەحکامی هەر تاوانێك کە لەم جۆرە بوو و ڕوویدابوو، بەڵام ئاسەواری گیانی تۆڵەسەندنەوەی مابووز

بۆیە ئیسلام کاری بەم دەقانە کرد و کردی بە سزای حاڵاتی ڕابردووش (ئاسەواری رەجعی)ی دایە دەقەکان، چونکە لە بەرژەوەندیی تاوانبارەکان بوو..

ڕێسای چوارەم: هەموو نیشتەجێیانی دارولئیسلام لەبەردەم داوەریدا یەکسانن:

هەموو موسوڵمانان لە دیدی شەریعەتی ئیسلامدا هەرچەند لە گەل و تیرە و هۆزیاندا جیاوازبن هەر یەکسانن، لە مافدا یەکسانن، لە ئەرکیاندا یەکسانن، لە بەرپرسیارێتیدا یەکسانن..

شەریعەتی ئیسلام تا کۆتا سنوور ئەم یەکسانیە دەسەلمێنێت و دەچەسپێنێت، هیچ جۆرە سنوور و ڕێگر و لێبەدەرکردنێك لەمەدا نییە.

یەکسانییەکی تەواویان هەیە، تاکەکانیان یەکسانن بە یەکتری و کۆمەڵەکانیان یەکسانن بە یەکتری، توخمە جیاوازەکانیان لە شەرعدا یەکسانن، هەروەکو کە دەسەڵاتدارانی حوکمڕان و ڕەعییەتیان وەکو یەکن و یەکسانی تەواون، تەنانەت غەیرە موسوڵمانی نیشتەجێی دارولئیسلام لەبەردەم ئەحکامی شەرعدا یەکسانن بە موسوڵمانان {جگە لە هەندێك حاڵەتی تایبەت بە خۆیاندا ،کە بەپێی ئەحکامی دینی خۆیان داوەری نێوان خۆیان دەکەن و ئەوەی پەیوەندیی بە دین و دینداریێتی خۆیانەوە هەبێت ئازادن تێیدا.

هەندێك حاڵەتیشیان هەیە کە جێی ڕاجیاوازی شەرعناسانە، خەلیفە و نوێنەرانی یان ئەمیر و دەسەڵاتداری ئیسلامیی بۆی هەیە بەپێی بەرژەوەندی و ڕەچاوکردنی کات و شوێن و حاڵەتەکان دیدوڕای موجتەهیدە پێشەواکان وەربگرێت}.

تا ئێستا هیچ سیستمێکی سزادان لە سیستمە زەمینییەکان نەگەیشتۆتە ئەو ئاستە باڵایەی کە سیستمی سزادانی ئیسلامیی دایڕشتووە و بە شێوەیەکی ئێجگار بێ وێنەی نموونەی ئەم یەکسانییەی سەلماندووە و چەسپاندووە.

لەوانەیە هەندێك كەس ئەم قسەیەی بەلاوە سەیر بێت، بەتایبەتی لەوانەی كە تایبەتمەندێتی یاساناسییان نییە، بۆیە ئێمە هەندێك نموونەی یەكسان بوون دەهێنینەوە كە لە یاسا دارێژراوەكانی مرۆڤدا تۆمارە و پاشان دەبینین كە چۆن ئیسلام هیچ كەلێنێكی بۆ یەكسان نەبوون نەهێشتۆتەوە، یان بۆ خۆدزینەوە لێی، یان بۆ نەچەسپاندنی، نەك هەر لەلایەنی تیۆریی دەقەكانەوە، بەڵكو لەلایەنی كردەوەیی (پراكتیزەكردن)ی دەقەكانەوە لەم واقیعی ژیانی تاك و كۆی كۆمەڵگە و دەوڵەتدا كە لە سەردەمە جیاوازەكانی مێژووی شەریعەتی ئیسلامییدا چەسپێنراوە..

ا- یەکسانیی نێوان سەرۆکی دەوڵەت و تاکەکانی ڕەعییەتەکەیدا:

- **لە یاسا و ڕێسای بەشەریدا:** هەموو كاتێك لە یاسا و ڕێسای بەشەریدا جیاوازی هەبووە و - هەیە - لە نێوان سەرۆكی دەوڵەتدا سیستمەكە پاشایەتی بێت یان كۆماری -بەرامبەر تاك تاكی ڕەعییەتەكە- لەكاتێكدا كە هەموو هاوڵاتیان دەچنە بەردەم یاسا و ملكەچی دەبنز

لە زۆرینەی سیستەمەكانی حوكمڕانیدا سەرۆكی وڵات ناچێت و ملكەچی نابێت بەو بەهانەی كە خۆی سەرچاوەی یاساكان بووە و ئەو سەروەرێتی _باڵاترین دەسەڵات)ی هەیە و ناشێت بهێنرێتە ژێر دەسەڵاتی كەس و دەزگایەكەوە كە پلەی لە خوار خۆیەوەیەتی..

زۆر لە دەستووری پاشایەتی وا دادەنێن كە مەنزیلەی مەلیك پیرۆزە و دەبێت بە پارێزراوی بمێنێتەوە و زۆر بەڕێزەوە تەماشابكرێت، چونكە گوایە مەلیك هەڵە ناكات(!)..

لە سیستمی كۆماریشدا سەرۆكی دەوڵەت بەرپرس نییە، هەموو گەلانی دنیا تا سەدەی نۆزدەهەمی ڕابردوو ئیعترافیان بەمە دەكرد و بەڕاست و ڕەوایان

دەزانی، پاشان دواتر خۆیان لێی دارِنی و هەوڵیاندا یەکسانی بسەلمێنن..

هەندێك دەستوور تا ئێستاش سەرۆك كۆمار تەنها لەكاتێكدا بە تاوانبار دەزانێت کە (خیانەتی عوزما)ی کردبێت (دەستی لەگەڵ دوژمناندا دژ بە گەل تێکەڵ کردبێت) یان دەستدرێژیی کردبێتە سەر دەستوور..

هەندێك دەستووریش وای دادەنێت کە دەشێت تاوانی ئاسایی بکات و بەرپرس بێت لێی و سزا وەریگرێت، بەڵام بۆ دادگاییکردنی دەڵێن دەبێت ڕەزامەندیی پەرلەمانی بە زۆرینەی دەنگ لەسەربێت ئینجا دادگایی دەکرێت.

- لە شەریعەتی ئیسلامدا: ئەمما شەریعەتی ئیسلام سەرۆکی دەوڵەتان و هاوڵاتیانی پێ یەکسانە، یاسا لە سەر هەردوولایان وەکو یەك جێبەجێدەکات، چونکە هەردوو لایان وەکو یەك دەبینێت کە بەرپرسن لە ڕەفتاریان و هەر لایەکیان تاوانێك بکات سزادەدرێت.

لە شەریعەتی ئیسلامدا هیچ سەرۆك وڵاتێك پیرۆزیی نییە و لە هیچ شتێکدا لە هاوڵاتیانیان جیاواز نین.

هەر سەرۆکێك تاوانێك ئەنجامبدات و لەسەری بسەلمێت، وەکو هەر یەکێکی تر سزا وەردەگرێت، بۆ خەلیفەش هەر وایە، کاتێك سەیدنا ئەبوبەکر بوو بە خەلیفە و بەیعەتی درایێ، سەرکەوتە سەر مینبەر و یەکەمین شتێك کە ڕوونی کردەوە جەختکردنەوەی بوو لە ماناکانی یەکسانی و نەفیکردنی هەموو جۆرە تایبەتمەندیی یاسای لە هەموو کەسێك، لە کاربەدەستان و ڕەعییەتەکە.

بەخەڵکەکەی فەرموو: (أيُّها النَّاسُ، فإنيِّ قد وُلِّيتُ علَيكُم، ولسْتُ بخَيرِكُم، فإنْ أَحسَنْتُ فأَعِينُوني، وإنْ أَسأْتُ فقَوِّمُوني).

واتە: هۆ خەڵکینە، وا من بووم بە باڵادەست بەسەرتانەوە و من لە هیچتان چاکترنیم، ئەگەر چاك ڕەفتارمکرد یارمەتیم بدەن، ئەگەر خراپیش ڕەفتارمکرد، ڕاستمکەنەوە..

پاشان لە کۆتایی وتارەکەیدا جەختی لەوە کردەوە کە ئەو گەلەی هەڵیبژاردووە بۆ پۆستی خەلیفایەتییەکەی مافی لابردنیشی هەیە، فەرمووی: (أَطِيعوني ما أَطَعْتُ اللهَ ورسولَهُ، فإذا عَصَيْتُ اللهَ ورسولَهُ فلا طاعةَ لي علَيكُم)[1].

واتە: ملکەچی فەرمانم بن، مادام دەبینن ملکەچی فەرمانی خوا و پێغەمبەرەکەیم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، ئەگەر پێچەوانەی فەرمانی خوا و پێغەمبەرم (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کرد، ئیتر هیچ ملکەچی و گوێڕایەڵییەکم لەسەرتان نامێنێت.

- سەیدنا عومەریش (خوای لێ ڕازی بێت) هەر وای فەرموو، زۆر توندتر جەختی لەو مانایانە دەکردەوە، تەنانەت بەڕاست و ڕەوای دەزانی خەلیفە بکوژرێت.. ڕۆژێك وتاری هەینیی دەدا، فەرمووی: (لوددتُ أني وإياكم في سفينة في لُجّة البحر تذبُ بنا شرقاً وغرباً، فلن يعجز الناس أن يولوا رجلاً منهم، فإن استقام إتبعوه، وإن جَنَفَ قَتَلوهُ، فقال طلحة: وما عليك لو قلتَ وإن تَعَوَّجَ عَزلوه؟ فقال: لا، القتل أنكلُ لمن بعدَهُ)[2].

واتە: نموونەی من و ئێوە ئەوەیە کە حەزم دەکرد هەموومان لە کەشتییەکدا بووینایە و لە ناوەڕاستی دەریادا بووینایە، شەپۆڵ بەرەو ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای ببردینایا، جا خەڵکی لە ناچاریدا (بۆ کەشتیوانیەکە) کەسێکیان لە خۆیان هەڵبژاردایە و بیانکردایەتە بەرپرسیان، ئەگەر ڕاست و ڕەوا کاروباری بەڕێوەبرد شوێنی کەوتنایە و بەقسەتان بکردایە.

ئەگەر ئەملاولای پێ بکردنایە بیانکوشتایە، سەیدنا (تەڵحەی کوڕی عوبەیدوالله) (خوای لێ ڕازی بێت) فەرمووی: چ دەبوو ئەگەر بتفەرمووایە

(١) تاريخ ابن الأثير (١٦٠/٢).
(٢) تاريخ ابن الأثير (٣٠/٣).

ئەگەر قاچی خواردانایە لەسەر كاریان لابردایە؟ سەیدنا عومەر فەرمووی: نا، كوشتنەكەی لەسەر ئەوی دوای خۆی كاریگەرتر دەبێت.

- سەیدنا ئەبوبەكر ڕێگای دەدا ڕەعییەتەكەی هەقی لێ بكەنەوە، ئەگەر شتێكی بەرامبەر یەكێكیان بكردایە، هەروەكو كە والییەكانی موحاسەبە دەكرد و هەقی رەعییەتەكەی لێدەستاندنەوە ئەگەر مافی یەكێكیانیان نەدایا.

سەیدنا عومەریش (خوای لێ رازی بێت) بە هەمان شێوە و توندتریش، زیاتر لە جارێك هەقی خەڵكیی لەخۆ كردۆتەوە، كە عەرزیان كرد بۆچی وادەكەیت؟ فەرمووی: (رأيت رسول الله (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يعطي القود من نفسه، وأبا بكر يعطي القود من نفسه، وأنا أعطي القود من نفسي)[١].

واتە: پێغەمبەری خوام (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بینی هەقی خەڵكیی لە خۆی دەكردەوە، ئەبوبەكرم بینی هەقی خەڵكیی لە خۆی دەكردەوە، منیش هەقی خەڵكی لەخۆم دەكەمەوە..(واتە لە كێیان دابێت فەرموویانە دەبێ لێمان بدەیتەوە).

سەیدنا عومەر والییەكانیشی لەسەر ئەوە راهێنابوو، ناچاری دەكردن وابن و وابكەن، بە ئاشكرا لەكاتی حەجدا ئەمەی بە خەڵكی ڕادەگەیاند.. جارێك كە هەموویانی كۆكردبۆوە بەخەڵكەكەی فەرموو: (أيها الناس إني ما أرسلُ إليكم عمالاً ليضربوا أبشاركم، ولا ليأخذوا أموالكم، وإنما أرسلهم إليكم ليعلموكم دينكم وسنة نبيكم، فمن فعل به شيء سوى ذلك فليرفعه إليّ، فوالذي نفسي بيده لأقصَّنَّهُ منهُ).

واتە: هۆ خەڵكینە، من والیم بۆ نەناردوون قامچی لە پشتتان بدەن و ماڵ و سامانتان لێ بسەنن، من ناردوومن دینەكەتان و سوننەتی پێغەمبەرەكەتان

(١) ئیمامی شافعی لە كتێبی (الأم) (٤٤/٦) لە ڕەبیعەوە دەیگێڕێتەوە.

(صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فێربکەن، هەر کەسێك غەیری ئەمەیان پێکرد، با سکاڵای بەرزبکاتەوە بۆ من، بەو خوایەی گیانی عومەری بەدەستە تۆڵەی لێدەکەمەوە و هەقی لێدەسێنمەوە..

عەمری کوڕی عاص (خوا لێی ڕازی بێت) کە والیی میسر بوو لەو کاتەشدا لەوێ بوو، هەستا فەرمووی: ئەرێ ئەمیری موسوڵمانان، ئەگەر موسوڵمانێك بوو بە بەرپرسی رەعیەتەکەی و ویستی یەکێکیان ئەدەبدادات چما جەنابت هەقی لێ دەستێنیتەوە؟

سەیدنا عومەر فەرمووی: (أي والذي نفس عمر بيده، إذن لأقصنه منه، وكيف لا أقصه وقد رأيت النبي (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) يقص من نفسه)[١].

واتە: ئەرێ بەوەی گیانی عومەری بەدەستە هەقی لێ دەستێنمنەوە، چۆن هەقی لێناسێنمەوە کە پێغەمبەری خوام (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) بینی هەقی خەڵکی لە خۆی ساندەوە..

لە واقیعی ژیانیشدا تۆمارە کە چەندین جار چەندین خەلیفەی راشید خوا لێیان ڕازی بێت ڕازیبوون دادگایی بکرێن، دادگاییکردنەکەشیان هەر وەکو ئەو خەڵکەی تر دەبوو، لەبەردەم دادگای ئاسایی گشتیدا..

ئەوە سەیدنا عەلی کوڕی ئەبوتاڵیب(خوای لێی رازی بێت) لە کاتی خیلافەتی خۆیدا زرێییەکی دزرابوو، کە دۆزیانەوە بینیان لای جولەکەیەکە و دەڵێت موڵکی خۆمە، سەیدنا عەلی سکاڵای دەباتە لای قازی و شکاتی لێدەکات، بەڵام قازی بڕیاردەدات کە زرێکە هەر بۆ جولەکەکە دەبێت چونکە خەلیفەی بەڕێز بەڵگەی نەبوو کە موڵکی ئەوە..[٢]

---

(١) تاريخ ابن الأثير (٣٠٨/٣)، كتاب الخراج لأبي يوسف (لا ٦٠).

(٢) سەیدنا حەسەنی کوڕیشی شاهێدی بوو، بەڵام قازی شورەیح فەرمووی کوڕی خۆتە و بەشاهێدی قبوڵ ناکەم لەم کێشەیەدا.. قازی شورەیح ماوەی زیاتر لە پەنجا ساڵ قازێتیی کرد.

٢- سەرۆکی دەوڵەتە بێگانەکان:

- لەیاسا و ڕێسای بەشەریدا: یاسا و دەستووره بەشەرییەكان ناهێڵن سەرۆكی دەوڵەتە بێگانەكان -مەلیك بن یان سەرۆك كۆمار- لەسەر هەر تاوانێك كە دەیكەن لە دەرەوەی وڵاتی خۆیاندا دادگایی بكرێن، ئەگەر تاوانەكەیان لە وڵاتی غەیری خۆیان كردبوو، جا بە سیفەتی رەسمی چووبنە ئەو وڵاتەوە كە تاوانیان تێدا كردووە یان بەسیفەتی غەیرە ڕەسمی.

ئەم بڕیارە هەر سەرۆك دەوڵەتەكە ناگرێتەوە، بەڵكو هەموو پاسەوان و دەرگاوان و خزمەتكار و دەستوپێوەندەكانیشی دەگرێتەوە!

بەهانەی ئەمە ئەوەیە كە گوایە ڕێدان بە دادگاییكردن و سزادانی سەرۆكی دەوڵەتێك و هاوڕێیانی لە وڵاتی میوان لەگەڵ دابونەریتی میوانداری و ڕێزگرتنیدا ناوەشێتەوە، جگە لەوەی ڕێزنەگرتنە لە سەروەرێتی دەوڵەتەكەی خۆی كە لێوەی هاتووە، بەڵام بەڕاستی ئەم بەهانەیە لەگەڵ حەق و لۆژیك و ژیریدا یەكناگرێتەوە، سەرۆكی دەوڵەت وا خۆی بهێنێتە خوارەوە بۆ ئاستی لاسەنگ و لاپرەسەنگ (و سەرسەری)و بكەوێتە تاوانەوە و لەسەری ئیسپات ببێت چۆن لە ریزی میوانداریدا دەمێنێت؟

كەسی وا چۆن شایانی ڕێز و تەقدیركردنە؟ پاشان چۆن هەر وا سادە ڕێدەدرێت بەو هەموو پاسەوان و سكرتێر و ئیداری و خزمەتكارەی بكەونە تاوانەوە و بێ خەمیش بن لەوەی كەس لێیان ناپرسێتەوە؟

لە ڕاستیدا ئەم عەفوكردنەی سەرۆك و دەستوپێوەندەكەی لە سزای تاوانكردنیان لە وڵاتانی تردا بۆ نەریتێكی پاشایەتی كۆنە، پێش ئەو سەردەمەیە كە یەكسانیی تێدا ڕاگەیێنرا، بەڵام تا ئێستاش هەر ماوە و وەكو زۆر تەقلیدی تری مەلەكی هەر ماوە.

ئەوەی وایلێكرد هەر بمێنێت بڕیاردانی دەوڵەتانە لەسەری، كە وڵاتە

زلهێزەکان کردوویانە بە ماددەیەك لە یاسای نێودەوڵەتی..

- **لە شەریعەتی ئیسلامییدا:** شتی وا نییە، سەرۆکی باڵای دەوڵەتی ئیسلامیی هیچ ئیمتیازێکی زیاتری لە خەڵکی نییە، چ جای سەرۆکی دەوڵەتێکی بێگانە کە بێتە دارولئیسلامەوە و تاوان بکات.. لە ئیسلامدا سەرۆك و پاسەوان و حاشیە و دەستوپێوەندی هەر دەوڵەتێك بێنە دارولئیسلامەوە و تاوانێك بکەن، وەکو هەرکەسێکی تر سزا دەدرێن.

٣- پیاوانی سلکی دیبلۆماسی:

- **لە یاسا و ڕێسای بەشەریدا:** یاسا و دەستووری وڵاتان کەسایەتییە سیاسیەکان و ئەوانەی نوێنەرایێتی وڵاتی خۆیان دەکەن چەسپاندنی یاسای ئەو دەوڵەتانەیان کە تێیاندا کاردەکەن بەسەردا ناچەسپێنرێت، خۆیان و پاسەوان و ئیداری و خزمەتکار و پێوەندی تریان.

هەنجەتی یاسای نێودەوڵەتی لەمەدا ئەوەیە کە نوێنەرانی سیاسی و دیبلۆماسیی هەر وڵاتێك نوێنەرایەتی دەوڵەتەکەیان دەکەن، ئەگەرچی لەسەر خاکی دەوڵەتێکی تریش کاردەکەن، بۆیە هیچ دەوڵەتێکی غەیری خۆیان بۆیان نییە سزایان بدەن، لە سزالادانیان پێویستییەکی بەڕێکردنی کاروباریانە کە پشکنین و گرتن و داوەریکردنیان کاروباریان پەك دەخات.

دەشێت لەبەرچی ئەم دوو بەهانەیەیان بەوە بدرێتەوە کە نوێنەری سیاسی بریتییە لە تاکێکی رەعییەتی دەوڵەتێکی بێگانە، دەوڵەت مافی خۆیەتی کە بێگانەیەك لە وڵاتەکەیدا تاوانێك دەکات دادگایی بکرێت لەسەری و سزابدرێت، پشکنین و گرتن و دادگاییکردنی سیاسییەکی تاوانبار کاروباری دەوڵەتێك ڕاناوەستێنێت.

ناشکرێت یاسا و دەستووری دەوڵەتی میوانی بۆ ڕاوەستێنرێت کە تاوانی لەسەر خاکەکەی کردووە، چونکە ئەو کە سیاسەتمەدار و نوێنەری دەوڵەتێکە

دەبوو زیاتر ڕێز لە یاسا و دەستووری دەوڵەتی میوان بگرێت و کەسایەتی خۆشی پارسەنگ ڕاگرتایە، نەك خۆی بخاتە بەر سزا.

- لە شەریعەتی ئیسلامییدا: شتی وانییە، کەس لە سزا عەفوو ناکرێت، لە ئیسلامدا هەر کەسێك لە سلکی دیبلۆماسیی دەوڵەتێك لە دارولئیسلامدا تاوانێکی ئەنجامدا -پەیوەندی بە تاك تاکی خەڵکییەوە هەبێت یان بە کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامییەوە- سزای شەرعی دەیگرێتەوە، هەروەکو کە خەڵکی ڕەعییەتەکە دەگرێتەوە. لە ڕێساکانی شەرعدا بڕگەیەك نییە ئەوان عەفوو بکات و ڕێبدات ئەحکامی شەرع نەیانگرێتەوە. ئەمەش لەکە نییە بەشەرعەوە، نوقسانی یان ڕێزنەگرتن نییە، مادام ئەحکامی شەرع ئەوانی لەگەڵ ڕەعییەتەکەی دارولئیسلامدا یەکسان داناوە، دەبێ لەبەردەم یاسا و ئەحکامیشدا یەکسان بن، دەبێ سزای تاوان لەسەر ئەوانیش بچەسپێنرێت، هەروەکو کە لەسەر تاك و کۆی ڕەعییەتی دارولئیسلام دەچەسپێندرێت.

ناشێت ئەوان ڕەفتاری تایبەتیان بەرامبەر بکرێت لە کاتێکدا کە خەلیفەی موسوڵمانان ڕەفتاری تایبەتیی -لە ڕووی جینائییەوە- لەگەڵدا ناکرێت. نوقسانی و لەکە و شورەیی بۆ یاسا و ڕێسا بەشەرییەکانە کە کەسانی سلکی دیبلۆماسی بەجیا لە خەڵکی داناوە و ڕێی تاوانکردنی -لاوەکیانە- بۆ کردوونەتەوە، بەو بەهانەی گوایە دەبێ مامەڵەی تایبەتیان لەگەڵدا بکرێت و کارێکیان بەرامبەر نەکرێت کە کاروباریان پەکبخات، ئەگەرچی تاوانیش بکەن.

لە ڕاستیدا کەسێکی سیاسی و دیبلۆماسی کە نوێنەری دەوڵەت و گەل و وڵاتێکە شایانی پاراستن لە سزا نییە مادام تاوانکارە، شایانی دانانی لەو جێگایەشدا نییە ئەرکێکی وا بەرێز و گرنگی پێ بسپێررێت، ئەوەی کەسی سیاسی و دیبلۆماسی دەپارێزرێت و بەرز و بەڕێز ڕایدەگرێت پارسەنگی ڕەفتار و ڕەوشتی خۆیەتی کە دەبێت دووربێت لە کات و شوێن و حاڵەت و ڕەفتاری گومانلێکراو.

ئەمما کە دەوترێت: ئاخر دەشێت تۆمەتبارکردنی هەر بۆ دروستکردنی تین و فشاربێت لەسەر خۆی و دەوڵەتەکەی. ئەمەش ترس و خەمێکە کە لە شوێنی خۆیاندانین، چونکە تین و فشار بۆ هێنان شێواز و هۆکار و وەسیلەی تری هەیە کە لەمە خێراتر و ئاسانتر و کاریگەرترە..

ڕێگرتن لە دادگاییکردنی نوێنەری سیاسی ڕێ لە تین و فشار ناگرێت کە بخرێتە سەری و کاریگەریی لەسەر دروست بکرێت.. ئەو هەنجەتانەی بۆ دادگایینەکردنی دەیهێننەوە زۆر سادە و لاوازە، بەتایبەتی کە ئەگەر ڕێگا بدرێت بەرگری لە خۆی بکات و پارێزەر لە وڵاتی خۆیەوە بهێنێت، یان باشترین پارێزەری دارولئیسلام بگرێت بۆ بەرگری لە خۆی {دەڵێم حەتمەن دەبێت جۆری ئەو تاوانانەش دیاری بکرێت کە دەشێت نوێنەرێکی سیاسیی دەوڵەتێك تێبکەوێت و بیکات، چونکە دەبێت جیاوازیی ڕۆشن هەبێت لە نێوان جۆرە تاوانێکدا کە سەفیرێك یان فەرمانبەرێکی سەفارەت دەیکات و پەیوەندیی -ڕاستەوخۆ یان لاوەکی- بە ئەمنییەتی وڵاتمان یان بە سیستمی حوکمڕانیمانەوە هەبێت، لەگەڵ جۆرە تاوانی ئاسایی تردا کە دەشێت لە وڵاتی خۆشی تاوان بێت و سزای لەسەربێت}[1].

٤- ئەندامانی دەزگای یاسادانان (پەرلەمان):

- لە یاسا و ڕێسای بەشەریدا: یاسا و دەستووری بەشەری سەردەم نوێنەرانی گەلان (ئەندامانی پەرلەمان)ەکان لە سزادان دەبوێرن. لەو وڵاتانەدا کە نوێنەرایەتی (نیابی)یە و پەرلەمانیان هەیە، هەر ڕەفتار (گوفتار و کردار) لە

(١) ئەمەی نێوان دوو کەوانە {} ڕای سەعید حەووایە رحمە الله، بەڵام پێم وایە: ئەمە تەفسیلاتی دەوێت، چونکە لەوانەیە ئەوەی لای ئێمە تاوان بێت لای سەفیر و وڵاتێکی تر ئاسایی بێت. بۆ نموونە هۆڵەندییەك کە لە وڵاتی خۆی جۆر و بڕێکی یاسایی ماددە موخەددیرات بفرۆشێت ئاساییە، بەڵام کە بوو بەسەفیر لە دارولئیسلام بۆی نییە مامەڵەی وا بکات.

ئەندام پەرلەمانەوە دەرچێت لە کاتی دەوامیاندا بەرپرسیارێتی جینائی لەسەر نییە، چونکە (حەصانە)یان هەیە.

هەنجەتی ئەمەشیان ئەوەیە کە دەبێ ئەندام پەرلەمان ئازادبێت تا بتوانێت بەشێوەیەکی ڕاست و چاك ئەرکی سەرشانی خۆی جێبەجێ بکات.

لە ڕاستیدا ئەم ئازادکردن و تاوانبارنەکردن و سزانەدانە دەستدرێژییەکی دژوارە و دەکرێتە سەر یەکسانی، چونکە لە زۆر وڵاتاندا کەسان و دەزگا و دائیرەی وا هەیە کە فەرمانبەرەکانی زیاتر کاردەکەن و کارەکەشیان لەکاری ئەندام پەرلەمانی پەرلەمان کاریگەرترە و ئەو(حەصانە)شیان نییە.

- **لە شەریعەتی ئیسلامییدا:** شتی وانییە، شەریعەتی ئیسلامیی ڕێ بە هیچ ئەندام پەرلەمانێك نادات لەکاتی دەوامیدا ڕەفتار (گوفتار یان کردار)ێك بنوێنێت کە تاوان بێت، هەر کەسێك ڕەفتاری وا بنوێنێت وەکو خەڵکەکەی تری ڕەعییەت ئەحکامی بەسەردا دەچەسپێت، سزای خۆی وەردەگرێت، لە ئیسلامدا جیاوازی لە نێوان ئەندام پەرلەمان و عەوامێکدا نییە، هەر کامێکیان تاوانیان کرد سزادەدرێن لەسەری، چونکە کەس ڕێی تاوانکردنی پێ نەدراوە.

بێگومان ئەم جیاوازییە یاسایەی نێوان ئەحکامی شەرع و یاسا و ڕێسای بەشەریدا هەیە دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازیی دیدوتێڕوانینی عەقائیدی و فیکری (و فەلسەفی) هەردوولا.

ڕێسای سەرەکی یاسا و دەستووری بەشەری دەڵێ نابێ یەکێك جنێو بە یەکێکی تر بدات یان سوکایەتیی پێبکات، ئەگەر وابکات سزادەدرێت.

جا ڕاستگۆبێت لە ڕەفتارەکەیدا یان درۆزن. ئەم ڕێسایەکە بێتاوانان لە زمانی بەدی درۆزن و بوختانکاران دەپارێزێت، بەڵام لە هەمان کاتدا خەڵکی سەرسەری و مونحەریف و بەڕەڵا و خیانەتکار و لاسەنگەکانیش لە زمانی ڕاستگۆیان دەپارێزێت و ناهێڵێت بەشداربن لە ڕاستکردنەوەیاندا، بەمەش

جیاوازی نێوان

چاك و خراپ و لاسەنگ وپارسەنگ و خراپەکار و چاکساز نامێنێت. ئەمەش هۆکارێکی سەرەکییە بۆ ئەو دارمانە ئەخلاقییەی لە زۆر وڵات دەبینرێت، چونکە پیاوچاك و خێرخوازان ناتوانن ئامۆژگاری کەسانی بەد و لاسەنگ بکەن، بۆیە بەدکاران زیاتر سنوور دەبەزێنن و دەگەنە کۆتا سنووری پشێوی و ئاژاوەنانەوە، چونکە نە لە یاسا دەترسن نە شەرمییان دەمێنێت، هیچیان پێ عەیب نابێت، ئەگەر کەسێك جورئەتی دا بەخۆی و ڕەخنەی گرت، بەوەی کە هەر شتە و ناو و پێناسە حەقیقییەکەی خۆیی بداتێ، خێرا تاوانباردەکرێت بەوەی مافی کەسانی تری خواردووە، ئاوا پیاوچاك گیرۆدە دەبێت و پیاوخراپیش لەژێر سایەی یاسادا نەك هەر دەنگ (دلێر) دەبێت، بەڵکو پارەش وەردەگرێت لە قەرەبووی (جنێو) پێدان و (سوکایەتی) پێکردنیدا.

ئەمما لە شەریعەتی ئیسلامدا؛ هەر لەسەرەتاوە درۆکردن و بوختان هەڵبەستن حەرامە و ڕاستگۆیی و دەمپاکی و سیفەتە رەسەنەکانی تر داواکراون.. هەر کەسێك تۆمەتێکی دایە پاڵ کەسێك دەبێت بە شێوازی شەرعییانە ڕاستییەکە بسەلمێنێت.

ئەمە ڕێسا و فەرزی گشتییە و هیچ لێ لادانێك قبوڵ ناکات. مەرجی ڕەفتاری هەموانە و کەسی لێ بەدەر نییە.

هەموو کەسێك بۆی هەیە ڕەخنە لە ئەدای کاربەدەستانی دەوڵەت بگرێت و گلەیی و سکاڵا بەرامبەر ئەندام پەرلەمان و وەزیر و گزیر و کاربەدەستانی دەوڵەت تۆمارکات و عەیبوعاریان دەرخات، مادام بەڵگەی هەیە و دەتوانێت قسەکانی بسەلمێنێت، تەنانەت دەتوانێت بەدواداچوون بۆ هەندێك تایبەتمەندیی کەسایەتی و ماڵیشی بکات (وەکو چۆنیەتی دەوڵەمەندبوون و واسیتەکاری و خزم خزمێنە و هاوشێوەیان)، بەڵام مەرجە ڕاستگۆبێت، چونکە شەرع درۆ و دووڕوویی

دەبوغزێنێت و ریابازی لە کەس قبوڵ ناکات، چەنکە لە ئیسلامدا ئەو کەسەی لە ژیانی تایبەتی خۆیدا سەرڕاست و پارسەنگ نەبوو، شیاوی ئەوەش نابێت کاروباری بخرێتە ئەستۆ.

بەپێی شەرع هەموو کەسێك لە هەموو کاتێکدا بۆی هەیە ئەو ڕەفتار (گوفتار و کردار)ە نیشانبدات کە ڕاست و دروست بەڵگەی شەرعیی هەیە، با ڕەخنە و گلەیی و گازاندەش بێت لە خەڵکی تر (مادام دەتوانێت بە ڕێگای شەرعی ئیسپاتی بکات، ئەگەرچی ئامۆژگاریی تەنهایی و نهێنی چاکترە)، ئەمە ماف و ئەرکی هەموو کەسێکە، لە هەر ئاست و پلەیەکدا بێت، چونکە شەریعەتی خوا بۆ ئەوە هاتووە یەکسانێتی لەناو خەڵکیدا بچەسپێنێت و ڕەفتار و ڕەوشتی رەسەن بکاتە دابونەریتی تاك و کۆ. ئیسلام دەخوازێت تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەت بەپێی شەرع ڕەفتاربکەن، تا هەموو پارسەنگانە و دادپەروەرانە لەگەڵ یەکتریدا بژین.

0- دەوڵەمەند و هەژار:

- لەیاسا و ڕێسای بەشەریدا: یاسای زۆرینەی وڵاتان ڕێدەدات بە سزادراو تا ڕۆژی جێبەجێکردنی حوکمەکەی ئازادبێت، یان ڕاپەڕاندنی سزاکەی بۆ دوادەخرێت، ڕێدەدرێت لە بەرامبەر بڕێك پارەدا کە دەیدات تێهەڵچوونەوە (ئیستیئناف) بۆ کێشەکەی بکاتەوە.

هەروەها لە زۆر شوێن لەبەرامبەر خەواندنی بڕە پارەیەك لە بانکی حکومەتدا تاوانکار ئازاد دەکرێت تا ئاستەکانی پێداچوونەوە و تێ هەڵچوونەوە دەبڕێت، لەو ماوەیەدا دەستبەسەر نابێت.

ئەم دوو حاڵەتە هەردووکیان دیارە کە بەدەر لە یەکسانین، چونکە هەموو کاتێك دەوڵەمەندەکان دەتوانن خۆ لە کۆتی یاسای قوتارکەن و پارە بخەوێنن، یان ئۆباڵگر (کەفیل)ی دەوڵەمەند ببێتە زامنی ئازادبوونی کاتییان، لە

بەرامبەردا هەژار و دەستکورت ناتوانن هیچیان بکەن، بۆیە ناچاردەبێت ماوەی (تەوقیف) کردن لە زیندانیدا بەسەرببەن.

لە کاتی بەرائەتیشیاندا هەر وا دەبن، کابرای هەژار کە لە زیندان ماوەتەوە لەبەر تاوانەکەی نییە بەڵکو لەبەر نەبوونی پارەی خەوێنراو یان کەفیلی پارەداربووە، ئەمما دەوڵەمەندی تاوانبار زوو هاتۆتە دەرەوە، یان هەر بەندنەکراوە..

- **لە شەریعەتی ئیسلامییدا:** شتی وا نییە، جیاوازیی نێوان هەژار و دەوڵەمەند نییە، هەردوولایان لە بەرامبەر شەرعدا یەکسانن، چونکە شەریعەتی ئیسلام ئیعتیراف بە ئۆباڵگیری (رەبتی کەفیل) ناکات و ڕازی نابێت پارە بخەوبێنرێت لەجیاتی تەوقیفکردنی تاوانبار، ئەمە لە حاڵەتێکدایە کە زیندانکردن سزاکەیە، یان بەشێکە لە توێژینەوە و سۆراغ.. سیستمی کەفالەت و پارەخەواندن دادپەروەرانە نییە ئەگەر سزاکەی پێ لادرا.

لە ئیسلامدا ئۆباڵگیری (کەفالەت)ی قەرزار هەیە، کەسێك قەرزارە و ماوەی قەرزەکەی تەواوبوو، قەرزەکەی بۆ خاوەنی نەگەڕاندۆتەوە، خەمی ئەوەش هەیە ڕاکات، بەڵام شەرع ڕێیداوە کەسێکی دەوڵەمەندیی خزمی ببێتە ئۆباڵگیری و بڵێ: ئەگەر رایکرد یان پارەکەی لە فڵان کاتدا نەدایەوە، من دەیدەمەوە و هەقەکەی دەبێتە قەرز لەسەر کابرای خزم، سا یان وەریدەگرمەوە لێی، یان لێی خۆشدەبم.. ئەمە ڕاوبۆچوونی هەندێك لە شەرعناسانە، نەك هەموویان. ڕەنگە هەموو کەسێك بتوانێت (کەفیل) پەیدابکات، بەڵام هەموو ناتوانن پارە بخەوێنن.

٦- ڕەچاونەکردنی کەسایەتیی و پلە و وەزیفە:

- **لەیاسا و ڕێسای بەشەریدا:** هەندێك کەس بەحوکمی وەزیفە و ناوداری و لە هەندێك شوێن پارەدارییەوە داواکاری گشتی (النیابة العامة) ڕێنادات وەکو

خەڵکی ئاسایی مامەڵەی جینائییان لەگەڵدا بکرێت، وەکو پارێزەر و پزیشك و فەرمانبەری دارایی و وەزیر و ئەندام پەرلەمان (و تەنانەت سکرتێری هەندێك لە بەرپرسانی دەوڵەتیش)، مەگەر دوای بەدەستهێنانی مۆڵەت و ڕێپێدانی هەندێك بەرپرس یان دەزگای تر (وەکو سەرۆك حکومەت و موخابەرات..)، لە هەندێك وڵات دادگایی دەکرێن، بەڵام نەك لە دادگای گشتی خەڵکی.. یان سزادەدرێن بەڵام سزای ئیداری (وەکو کەمکردنەوەی پلەی وەزیفە یان نەقڵکردن یان دواخستنی تەرفیع و هاوشێوەیان)، لە کاتێکدا کە ئەم ئیمتیازە بۆ خەڵکێکی تر نییە.

لەمەش نامۆتر ئەوەیە کە تەقدیری پارەی قەرەبووکردنەوەی زیان بەپێی پلە و وەزیفەکان دەگۆڕێت.

بۆ نموونە: ئەگەر کەسێك تەقەی لە دائیرەیەك کرد، بەڕێوەبەر و فەرمانبەرێك بەرکەوتن و بریندار بوون، کە قەرەبوو(تەعویز) وەردەگرن، وەکو یەك وەرناگرن، بەڕێوەبەرەکە چەندین بەرابەری فەرمانبەرەکە پارە وەردەگرێت، ئەگەرچی لەوانەیە برینداریی ئەمیان سەختتربوبێت! چونکە حکومەت یان یاسا لەم حاڵەتەدا بڕی مووچەی هەردووکیان لەبەرچاودەگرێت نەك یەکسانی بریندار بوونەکەیان، لەبەر ئەوەی موچە و پلەی وەزیفیی بەڕێوەبەرەکە زیاترە، پارەی زیاتر وەردەگرێت.

- لە شەریعەتی ئیسلامییدا: شتی وا نییە، شەرع جیاوازی وای پێ ڕەوا نییە، چونکە ئیسلام نە حیساب بۆ دەوڵەمەندی و هەژاری دەکات و نە بۆ ناوداری و بێناوی، یان پلە باڵا و پلە نەوی و نە وەزیفە و بێکاری.. بەڵکو قەرەبوو (تەعویز) بە قەدەر ڕادە و بڕی زیانەکە دەداتەوە، خوێنی وەزیرێك یان سەرۆك عەشرەتێك، هەر وەکو خوێنی ڕەنجبەرێك یان بێکارەیەکە..

ئەگەر لە حاڵەتی نموونەکەی سەرەوەدا بەڕێوەبەر و فەرمانبەرەکە وەکو یەك زیانیان لێکەوتبوو، هەروەکو یەك قەرەبوو دەکرێنەوە.. {بەڵام ئەگەر

ڕووداوەکە بووە هۆی پەککەوتەیی هەردووکیان، مووچەی تەقاویتیان هەروا جیاواز دەمێنێت، هەر وەکو کە پێش ڕووداوەکە مووچەیان جیاوازبووە}..

ڕێسای پێنجەم: خەلیفەش بۆی نییە لێبوردن بۆ سزادراوی تاوانی حەدد دەربکات:

وتمان کە تاوان سێ جۆرن: ئەو تاوانانەی سزای حەددیان لەسەرە (جرائم الحدود) و ئەو تاوانانەی هەقساندنەوە و خوێنیان هەیە (جرائم القصاص والدیة) و ئەو تاوانانەی سزایان تەمبێکردنە (جرائم التعزیر). هیچ بەرپرسێکی دەوڵەتی ئیسلامیی -لە نێوانیاندا خەلیفەش- بۆیان نییە کەسێك عەفوو بکەن لە سزا، ئەگەر تاوانی حەدد یان تاوانی هەقساندنەوە و خوێنیان لەسەر بێت، تەنها دەتوانن سزای تەمبێکردن سووکتر بکەن یان لە سەر تاوانباری لادەن و عەفووی بکەن.

شەریعەتی ئیسلام بەپێی دید و تێڕوانین و ڕێساکانی سیستمی خۆی دەربارەی تاوان، سیستمێکی تایبەتی بۆ لێبوردن داناوە کە بریتییە لە:

١- لێبوردن لە تاوانەکانی حەدد (جرائم الحدود)دا:

شەریعەتی ئیسلام مافی ئەوەی بە هیچ کەسێك نەداوە سزای تاوانی حەددەکان ڕاگرێت و تاوانبارەکەی عەفوو بکات، جا هەرکەسێك بێت و لە هەر پلە و پایە و ناودارییەکدا بێت، مافی لێبوردن نە خەلیفە و دەسەڵاتداران هەیانە نە غەدرلێکراو یان سەرپەرشتیار و کەسوکاری، چونکە ئەم جۆرە تاوانانە دەرهەق بە مافی خوای گەورە کراون، شەرعناسان ناویان ناوە: (تاوانی حق الله)، هەر کەسێك لەم تاوانانەی لەسەر سەلمێنرا، شایانی سزا دیاریکراوەکەی دەبێت و پێوستە کۆمەڵگە و دەوڵەت بەسەریدا بچەسپێنن، عەفووکردنی لەلایەن دەسەڵاتدارەوە یان لەلایەن غەدرلێکراوەکەوە یان لەلایەن کەسوکار و

سەرپەرشتیاری غەدرلێکراوەکە هیچ بەهایەکی شەرعی نابێت و کەس پابەندناکات پێوەی، چونکە مافی خوای گەورەیە و کەس بۆی نییە سزایەك ڕاگرێت یان بگۆڕێت یان ئیلغای بکاتەوە کە خوای گەورە دیاریکردووە و فەرمانی بە جێبەجێکردنی داوە..

٢- لێبوردن لە تاوانەکانی هەقساندنەوە و خوێندا (جرائم القصاص والدية):

شەریعەتی ئیسلام مافی لێبوردنی لەمم جۆرە تاوانانەدا داوەتە دەست غەدرلێکراوەکە یان سەرپەرشتیارەکەی و بەس، کەسی تر ئەم مافەی نییە، نە خەلیفە و دەسەڵاتداران و نە قازی و داوەر و نە خزم و کەسوکار،ئەمیش لە سزای هەقساندنەوە و هەقی خوێندایە و بەس.

بۆ نموونە: خەلیفە یان قازی ئەگەر لێبوردنیان بۆ تاوانبارێکی ئەم جۆرە تاوانانە دەرکرد، هیچ نرخ و کاریگەریەکی لەسەر نەمانی مافەکەی نابێت و غەدرلێکراو و سەرپەرشتیارەکەی بەو لێبوردنەوە پابەندنابن، چونکە ئەوە مافی خۆیانە و بەس، کەسی تر بۆی نییە بڕیاری تێدا بدات.

هەروەکو کە خەلیفە و قازی بۆیان نییە سزای کەفارەتی تاوانێك لادەن یان بیگۆڕن یان ئیلغای بکەنەوە.. کابرای تاونبار سزاکەی کەفارەتدان بێت، کەس بۆی نییە عەفووی بکات یان بۆی بگۆڕێت بەسزایەك تری وەکو بەندکردنی، ئەمە مافێکە قورئان و سوننەت بە غەدرلێکراو و سەرپەرشتیاری غەدرلێکراویانداوە.

- خوای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ... فَمَنۡ عُفِيَ لَهُۥ مِنۡ أَخِيهِ شَيۡءٞ فَٱتِّبَاعُۢ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيۡهِ بِإِحۡسَٰنٖۗ...﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة: ١٧٨.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! هەقسەندنەوەی کوژراوتان لەسەر فەرزکراوە... ئەمما ئەو کەسەی کە لە برا (بکوژە)کەی خۆشدەبێت و هەقی لێ ناسەنێتەوە، بەراستی ئەوە هەڵوێستێکی چاك و پەسەندە و پیاوەتییەکی گەورەیە لە گەڵیدا.

- هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ...فَمَن تَصَدَّقَ بِهِۦ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُۥ...﴿٤٥﴾﴾ المائدة: ٤٥.

واتە: لە تەوراتدا لەسەرمان فەرزکردن کە گیان بە گیانە، هەر کەسێك یەکێکی بەناهەق کوشت دەبێ بکوژرێتەوە. ئەگەر لێیخۆشبوون، یان هەقی خوێنیان لە بڕیدا وەرگرت، ئەوە دەبێتە کەفارەتی ڕەفتاریی بکوژەکە و گوناحی پێ پاك دەبێتەوە.

٣- لێبوردن لە تاوانەکانی تەمبێکردندا:

شەرعناسان لەسەر ئەوە یەکڕان کە خەلیفە و نوێنەرانی مافیان هەیە لێبوردن دەرکەن بۆ تاوانبارانێك کە سزای تەمبێکردن (تەعزیر) گرتونیەتەوە، ئەمە مافی تەواوی خەلیفەیە.

دەتوانێت لە تاوانەکەی خۆشبێت، هەروەکو کە دەتوانێت لە سزاکەشی خۆشبێت، بۆی هەیە لە هەموو تاوانەکە خۆشبێت و بۆشی هەیە لە هەندێکی خۆشبێت، بۆی هەیە لەو تاوان و سزایانە ببورێت کە شەرع بۆ تەمبێکردن دایناون، یان خۆی یان خەلیفەی پێشتر دایرشتوون، هیچ مەرجێك لەمەدا نییە، مەگەر ئەو مەرجە سەرەتاییە سەرەکییە زانراوە کە نابێت لێبوردنەکەی دژایەتی هەبێت لەگەڵ دەقێکی قورئان و سوننەتدا، یان پێچەوانەی بنەما گشتییەکانی شەرع بێت، بەڵام ئەوەش بەڵگەنەویستە کە دەبێ لێبوردنەکەی لە بەرژەوەندیی گشتی خەڵکیدابێت، یان خراپەیەکی پێ لادرێت.

بێگومان لێبوردنەکە دەبێ دوای ئەنجامدانی تاوانەکە بووبێت، نەك پێش

کردنی! چونکە پێشتر یەعنی ڕێپێدانی ڕەفتاری حەرام..

بێگومان ئەوەش بەڵگەنەویستە کە عەفووکردنی ئەو نەبێتە مایەی زیان لە غەدرلێکراوەکە، چ لە کەسایەتی و چ لە مۆڵك و ماڵ و ناوی..

بێگومان خەلیفە و دەسەڵاتدارانی دەوڵەت یان سەرپەرشتیاران (وەلی ئەمر) بۆیان هەیە ڕێگا بە ڕەفتارێك بدەن کە پێشتر قەدەغەیان کردبوو، مادام دەبینن ئێستا بەرژەوەندی لە ئیلغاکردنەوەیدایە..

ئەمما ئەو ڕەفتارانەی هەر لەسەرەتاوە شەرع حەرامی کردوون، بە هیچ شێوەیەك بۆیان نییە حەڵاڵی بکەن، چونکە شەرع تەنها مافی لێبوردن لە تاوان یان لە سزاکەی داونەتێ نەك حەرامکردن و حەڵاڵکردن.

غەدرلێکراو لە تاوانەکانی تەمبێکردندا بۆی هەیە لە هەقی خۆی خۆش بێت، نەك زیاتر، ئەگەر ئەم لە تاوانبارەکە خۆشبوو، قازیش بۆی هەیە هەڵوێستەکەی ڕەچاوبکات..

باسی دووەم
دەربارەی تاوان

- پێناسەی تاوان:

تاوان لە ڕوانەگەی شەریعەتی ئیسلامەوە بریتییە لە: (ڕێپێنەدراوانێکی شەرعین کە خوای گەورە سزای حەدد یان تەمبێکردنی بۆ دیاریکردوون)، یان (ئەنجامدانی ڕەفتارێکە یان نەکردنی ڕەفتارێکە کە شەریعەتی ئیسلام بە حەڕامی داناوە و سزای لەسەر داناوە).

- ڕێپێنەدراوان: کردنی کارێکە کە نەهیی لێکراوە یان نەکردنی کارێکە کە فەرماندراوە بکرێت (بێ گومان قسەش بە کردار هەژمار دەکرێت.

بۆیە: من دەنوسم ڕەفتار کە (گوفتار و کردار) دەگرێتەوە)،دەوترێت: ڕێپێنەدراوی شەرعی تا بزانرێت کە ئەو کردن/نەکردنە لە ڕوانگەی شەرعی ئیسلامەوە تاوانە، ئەمەش بەگەڕخستنی ڕێسای (هیچ تاوان و سزایەك بێ هەبوونی دەق نابێت).

لە پێناسەکەی تاوان دەردەکەوێت کە ئەنجامدانی ڕەفتارێك یان وازلێهێنان و نەکردنی ڕەفتارێك کاتێك بە تاوان هەژمار دەکرێت کە سزا بیگرێتەوە، ئەگەر نەیگرتەوە دیارە کە تاوان نییە {ئەگەرچی هەر لە شەرعدا بە چاك یان خراپ دادەنرێت}.

- جۆرەکانی تاوان:

هەموو تاوانەکان لەوەدا هاوەبەشن کە ڕەفتارێکن سزایان لەسەرە، بەڵام ناوخۆشیاندا جیاوازن. بەپێی دید و تێڕوانین دەشێت تاوانەکان ئاوا پۆلێن بکرێن:

١- بەپێی دژوارێتی لەسەر بنەما سەرەکییەکانی کۆمەڵگە: لەم ڕوانگەوەیە کە وتومانە سێ جۆرن:

أ- تاوانەکانی حەدد.

ب- تاوانەکانی هەقسەندنەوە و خوێن.

ج- تاوانەکانی تەمبێکردن.

٢- بەپێی مەبەستی تاوانکارەکە: دوو جۆرە:

أ- تاوانی ئەنقەست.

ب- تاوانی نائەنقەست.

٣- بەپێی کاتی کەشف بوونی: دوو جۆرە:

أ- تاوانی ئاشکرا و ڕۆشن.

ب- تاوانی ئاڵۆز و نادیار.

٤- بەپێی چۆنیەتیی کردنی: ئەمیش سێ جۆرە:

أ- تاوانی ئیجابی و تاوانی سلبی.

ب- تاوانی سووك و تاوانی ئاسایی.

ج- تاوانی کاتی و تاوانی ناکاتی.

٥- بەپێی سروشتی تایبەتی تاوانەکە: دوو جۆرە:

أ- تاوان دژی کۆمەڵگە و تاوانی دژی تاك.

ب- تاوانی سیاسی و تاوانی ئاسایی.

هەموو ئەم پۆلێنکردنە بۆ ئاسانکردنی خوێندن و توێژینەوە و ساغکردنەوەی تاوان کراوە، چونکە هەر تاوانێك سزای تایبەتی خۆی هەیە و ئەحکامەکانیان جیاوازن، تا وردەکارانە تاوانەکە بسەلمێت و بزانرێت چ جۆرێکە، پاشان بزانرێت کام حوکمی شەرعی دەیگرێتەوە؟

تا بڕیاری دادپەروەرانەی لەسەر دەرچێت. ئێمە لێرەدا ناچینە تەفسیلاتی ئەم بابەتانەوە، چونکە زۆری دەوێت و ئێمەش لەسەرەتاوە وتمان باسەکە بەکورتی دەخەینە بەردەست.

- ڕوکنەکانی تاوان:

لە پێناسەی تاواندا وتمان: کە ڕێپێنەدراوانێکی شەرعین کە خوای گەورە سزای حەدد یان تەمبێکردنی بۆ دیاریکردوون. بەڵام لەبەر ئەوەی فەرمان و بەرهەڵستی (الأوامر والنواهي) تەکلیفی شەرعین، دەخرێنە ئەستۆی کەسانی ژیر کە تێبگەن تەکلیف (ئەرکی شەرعی) چییە؟

لەم ڕوانگەوەیە کە دەبێت هەر تاوانێك سێ ڕوکنی تێدابێت تا پێناسەکەی تێدا بچەسپێت کە ئەمانەن:

١- هەبوونی دەقێك: کە تاوانەکە قەدەغە دەکات و سزاکەی ڕۆشنانە دیاریدەکات، ئەمە ئەوەیە کە پێی دەڵێن: **ڕوکنی شەرعیی تاوان یان ڕوکنی یاسای تاوانەکە.**

٢- ئەنجامدانی تاوانەکە: تاوانەکە کردنی بەرهەڵستیلێکراوێك بێت یان نەکردنی فەرمان پێدراوێك بێت ئەمەش ئەوەیە کە پێی دەڵێن: **ڕوکنی ماددیی تاوانەکە.**

٣- تاوانکارەکە بەرپرس بێت لە تاوانەکەی: واتە شیاوی تەکلیف بووبێت. ئەمەشیان ئەوەیە کە پێی دەڵێن: **ڕوکنی ئەدەبی تاوانەکە.**

هەبوونی ئەم سێ ڕوکنە لە هەموو تاوانێکدا پێویستن، چونکە بێ هەبوونی یەکێکیان

تاوان و سزاکە نایەنەدی.. بەڵام لەگەڵ ئەم سێ ڕوکنەشدا، هەر تاوانە و ڕوکنی تری تایبەتیشی هەیە، تا ئەو سزایە بیگرێتەوە کە بۆ ئەو تاوانە دیاریکراوە. ئەم ڕوکنە تایبەتانە لە ڕووی چۆنێتی و چەندێتییانەوە بەپێی جۆری تاوانەکان دەگۆڕێن. لێرە بەدواوە باسی ئەو ڕوکنە بە سێ بڕگە دەکەین (إن شاء الله):

بڕگەی یەکەم:
ڕوکنی شەرعیی تاوان:

شەریعەتی ئیسلام ئەوەی فەرزکردووە کە دەبێ دەقێکی شەرعی هەبێت ئەو ڕەفتارەی بە تاوان ناساندبێت و سزاکەشی ڕاگەیاندبێت، ئەمەش ئەوە دەخوازێت کە:

١- دەبێ دەقەکە لەوانەبێت کە ساتەوەختی ئەنجامدانی تاوانەکە کاری پێبکرێت.

٢- دەبێ دەقەکە حوکمی تاوانی شوێنێك بێت کە تاوانەکەی لێکراوە، تا لە تواناداببێت جێبەجێبکرێت.

٣- دەبێ دەقەکە حوکمی ئەو کەسە بگرێتەوە کە تاوانەکەی کردووە.

٤- نابێت هیچ هۆکارێکی تەبریری ئەنجامدانی تاوانەکە هەبێت، نابێت هەلێکی حەڵاڵ بوونی تێدابووبێت. لەبەر ئەوەی دەقی جینائی تایبەتمەندی خۆی هەیە و کاریگەرییەکی دژواری لەسەر بنەماکانی گیانی مرۆڤ و سەلامەتی و ئەمانی هەیە. شەرعناسان لەسەر ئەوە یەکدەنگ بوون کە سەرچاوەکانی حوکم دەرکردن سێن:

قورئان و سوننەت و کۆڕا (ئیجماع)، کە دەبنە سەرچاوەی وەرگرتنی دەقی جینائی. بەڵام لە چوارەمین سەرچاوەیدا ڕاجوێ بوون کە بەراوردکردن (قیاس)ەکە ئایا سەرچاوەیەکی تری دەقی جینائییە، یان نا؟

خاڵی یەکەم: دەبێ دەقەکە لە ساتەوەختی ئەنجامدانی تاوانەکەدا کارابوویێت:

کارابوویێت، واتە: کاری پێبکرێت، نەك حوکمەکەی لابرابێت (نەسخ بوویێتەوە)، نەسخبوونەوە: ئیلغا کردنەوەی حوکمێکی شەرعییە بە بەڵگەی شەرعی تر کە ئاشکرا و ڕاشکاو یان لاوەکی باس لە نەمانی کارپێکردنی هەموو یان هەندێکی کردووە، چونکە بەرژەوەندیی گشتی وایخواستووە[1].

{نەسخی شەرعی بەکاملبوونی شەرع کۆتایی پێهاتووە، کە کۆچی دوایکردنی پێغەمبەر (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) کۆتایی هاتنی وەحییە، بەڵام خەلیفە بۆی هەیە بەپێی بەرژەوەندیی کۆمەڵگە یان تاوانبار یان دەوروبەری سزایەکی تەمبێکردنی سووك یان قورستر بکات}.

هەبوونی دەقە کاراکە هەرئەوەندە نییە کەلە دادگا هەبێت، یان لە دەسەڵاتدارەوە بۆ قازیی هاتبێت، بەڵکو مەرجە راگەێنرابێت وخەڵکانێك زانیبێتیان وو ڕۆشن لێی تێگەیشتبن. هەروەکو پێشتر لە باسی ئاسەواری رەجعی دەقدا باسمان کرد.

خاڵی دووەم: دەبێ دەقەکە حوکمی تاوانی شوێنێك بێت کە تاوانەکەی لێکراوە:

ڕاستە شەریعەتی ئیسلام جیهانییە و تایبەت بە ناوچەیەك نییە، بەڵام بارودوخ ئەوەی خواستووە کە چەسپاندنی ئەحکامەکانی شەرع لە

(١) وەکو ڕێپێدانی ئیسلام لەسەرەتایدا بە خواردنەوەی شەراب و سەودا و مامەڵەی سووکاری و هەبوونی پێنج ژن یان زیاتر لەیەك کاتدا، یان هەبوونی دوو خوشك بە ژنی یەك پیاو لەیەك کاتدا.. بەڵام ئەمانە دواتر نەسخ بوونەوە.

ناوچەیەکدابن کە لەژێر دەسەڵاتی موسوڵماندایە (حوکمی شەرعییان پێ دەچەسپێنرێت)، نەك ببێتە حوکمی شوێنێك کە دوورەدەستی دەسەڵاتی موسوڵمانانە. بۆیە لەم لایەنەوە چەسپاندنی شەرع -ئەگەر چی نێونەتەوەییە- بەڵام بۆتە حوکمی ناوچەیی..

شەرعناسان جیهانیان کردووە بە دوو وڵاتەوە:

یەکەمیان: دارولئیسلامە کە هەموو وڵاتێکی ئیسلامیی دەگرێتەوە (کە حوکم بە ئیسلام دەکات و شەرع تێیدا سەروەرە).

دووەمیان: دارولحەربە کە وڵاتەکانی ترن.

شەریعەتی ئیسلامیی لە دارولئیسلامدا دەچەسپێندرێت، نەك لە وڵاتانی دووەمدا، چونکە لە تواناد نییە، ڕێسای گشتیی شەرعیش وایە کە ئەحکامی شەرع دەبێتە سزای ئەو تاوانانەی لە دارولئیسلامدا دەکرێن، جا تاوانکارەکەی هەر کەسێك بێت.

هەروەها سزای ئەو تاوانانەیە کە لە دارولحەربدا دەکرێن، لەلایەن کەسانی نیشتەجێی دارولئیسلامەوە {لەگەڵ هەبوونی تەفسیلاتێکدا لەم بوارەدا}.

خاڵی سێیەم: دەبێ دەقی حوکمەکە ئەو کەسە بگرێتەوە کە تاوانەکەی کردووە:

وتمان: لە ڕێساکانی شەرع و بنەماکانێتی کە ئەحکامی شەریعەت بەسەر کەسانێکدا دەچەسپێنرێت کە لە دارولئیسلامدان بێ لێدەرکردنی کەس.

لە کەسیش نابورێت تێیدا، هەر ناو و پلە و سیفەت و وەزیفە و توانایەکی هەبێت.

خاڵی چوارەم: نابێت هۆکاری تەبریر، یان هەلی ڕێپێدانی تاوانەکە هەبووبێت:

هەبوونی هۆیەکی تەبریرکردنی تاوان، یان بوارێکی ڕێگاپێدان (سووکە بەڵگەیەك یان هەنجەتێك) بەسە بۆ ڕاگرتنی دەقی سزاکە، چونکە لە پێناسە و سیفەتی تاوانەکە کەمدەکاتەوە و ڕوکنی شەرعێتی تاوانەکە دەخاتەلاوە و ڕەفتارەکە وەکو حەڵاڵ یان ڕێپێدراو دەردەخات، لەم حاڵەتەشدا ناشێت سیفەتی تاوانی بدرێت بەسەردا و بەزۆر سزا بیگرێتەوە.

هۆکارەکانی تەبریر (هەنجەت) و هەلی ڕێپێدان:

دەشێت یەکێك لەم خاڵانەی خوارەوە ببنە بەهانەی ڕاگرتنی سزای تاوان، چونکە دەبنە هەلی ڕێپێدانی ڕەفتارەکە:

١- بەرگریکردن.

٢- مەبەستی ئەدەبدان.

٣- چارەسەری نەخۆشی.

٤- وەرزشکاری.

٥- خوێن هەدەربوون.

٦- ماف و ئەرك و دەسەڵاتی دەسەڵاتداران.

١- بەرگریکردن:

بەرگریکرن هەنجەتە یان بوارێکی ڕێپێدانی ڕەفتارە، لە کاتی هەبوونی ئەم هەنجەت و بوارەدا ڕەفتارەکە -کە خۆی لە خۆیدا تاوانە- تاوان نامێنێت و سزا نایگرێتەوە.

بەرگریی شەرعیانە لە شەریعەتی ئیسلامییدا دوو جۆرە: یەکەمیان بەرگریی شەرعییانەی تایبەت، کە شەرعناسان پێی دەڵێن: (دفع الصائل)، واتە: وەستاندنی هێرشهێن، کەبەرگری لە خۆ یان لە غەیرەکردنە.

دووەمیان: بەرگریی شەرعییانەی گشتی کە شەرعناسان پێی دەڵێن: فەرمانکردن بە چاکە و بەرهەڵستیکردن لە خراپە.

أ- بەرگریی شەرعییانەی تایبەت: بەرگریی شەرعییانەی تایبەت لە شەریعەتی ئیسلامییدا مافی مرۆڤە کە بەرگری لە خۆی یان لە گیانی کەسانی تر بکات، یان لە پاراستنی ماڵ و سامانی خۆی، یان لە پاراستنی ماڵ و سامانی کەسانی تر، لە هەموو دەستدرێژییەك کە ستەم و سنوور بەزاندنە، هەموو جۆرە هێزێك شیاوە لەم بەرگریکردنەدا بەکاربهێنرێت، تا بتوانێت دەستدرێژییەکە ڕەتکاتەوە.

بەڵگەی بەرگریی شەرعییانەی تایبەت ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ ١٩٤﴾ البقرة: ١٩٤.

واتە: هەرکەسێك دەستدرێژیی کردە سەرتان، ئێوەش هێرشی بکەنەوە سەر هەر بەو شێوەیەی دەستدرێژیی کردووە [١].

- هەروەها فەرموودەی: (مَن أُرِيدَ مالُه بغيرِ حقٍّ فقاتلَ فقُتِلَ فهو شهيدٌ)[٢].

واتە: هەر کەسێك ویستیان ماڵ و سامانەکەی بەزۆر بەناهەق لێ بستێنن و بەرگریی کرد و کوژرا؛ ئەوە شەهیدە.

---

(١) ئایەتەکە ڕەفتاری ئێمەشی ناوناوەتەوە (ٱعۡتَدَىٰ) تا کاردانەوەیەکی هاوشێوەی بەرامبەرەکە بێت کە دەستدرێژیەکە ڕاگرێت و هەق بسەنرێتەوە، نەك ئەگەر ئەوان ئافرەتیان فەساد کردین وا لە ئافرەتیان بکەینەوە.

(٢) ترمذی (١٤٢٠)، ئەبو داود (٤٧٧١)، شێخی ئەلبانیش لە (صحیح الجامع) بەژمارە (٦٠١١) بە سەحیحی داناوە.

شەریعەتی ئیسلامییش هەر وەکو کە مافی بەرگریکردنی کەسێکی لە خۆی و ئابڕ و ماڵ و سامانی خۆی کردووە و ڕێپێداوە و هانیداوە بە هەرچی هێزێك لەدەستی دێت دەستدرێژیی هێرشهێن ڕەتکاتەوە، مافی بەرگریکردنی لە کەسانی تریش داوەتێ، لە گیان و ئابڕ و ماڵ و سامانی ئەوانیش. هەروەکو کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا)[1].

واتە: براکەت سەربخە ستەمکاربێت، یان ستەملێکراو.

سەرخستنی برای ستەملێکراو دیارە کە بە بەرگریلێکردن و سەندنەوەی ماڵ و سامانی لێسەندراوێتی، سەرخستنی برای ستەمکاریش بەگرتن و ڕێ لێگرتنی دەبێت لەدەستدرێژی و ستەمکردنی، هەر وەکو پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) لەتەکمیلەی فەرموودەکەدا شەرحی دەکات.

- بەڵگەی بەرگریکردنیش لە کەسانی تر ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (إِنَّ الْمُؤْمِنِيْنَ يَتَعَاوَنُونَ عَلَى الْفَتَّانِ)[2].

واتە: موسوڵمانان یارمەتیدەر و پشتگیری یەکترن لە دژایەتیی فیتنەگێڕ و ئاژاوەنەرەوەدا.

بۆ ئەوەی شەرعێتی بەرگریکردن نەبێتە بەهانەی دەستدرێژی و سنووربەزاندن و ئەنجامدانی ڕەفتاری ناڕەوا کە ئاسەواری دژوار و خراپی لێدەکەوێتەوە، شەرعناسان چەندین مەرجیان بۆ شەرعێتیی بەرگریکردن داناوە:

---

(١) بوخاری (٢٤٤٣).

(٢) ئەم فەرموودەیەم بەم لەفزە نەدۆزیەوە، بەڵام فەرموودەی تر هەیە کە بە لەفزی جیاواز هاتووە کە پێغەمبەر (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (المسلمُ أخُو المسلم، يسعُهم الماءُ والشَّجرُ، ويتعاونونَ علىَ الفُتَّان) ئەبو داود (٣٠٧٠)، ئەبو نەعیم لە (معرفة الصحابة) (٧٦١٦)، هەروەها بەیهەقی (١٢١٧٦) بە کەمێك جیاوازییەوە.

- مەرجەکانی بەرگریی شەرعییانەی تایبەت:

بۆ ئەوەی بەرگریەك شەرعێتی وەربگرێت، دەبێت چوار مەرجی تێدا بێتەدی:

١- دەبێت دەستدرێژکارێك یان دەستدرێژکارییەك هەبێت: کە دەستدرێژی نەکرابێت ناشێت بەکارێك بوترێت بەرگری و کاردانەوە.

٢- دەشێت ڕەفتارێك هەبووبێت بەڵام پێناسەی دەستدرێژیی بەسەردا نەچەسپاوە، وەکو: باوکێك بۆ ئەدەبدان لە کوڕەکەی خۆی داوە، یان مامۆستایەك بەجۆرێك سزای قوتابییەکی داوە، یان پۆلیسێك حوکمی ئیعدامی لەسەر کەسێك جێبەجێکردووە.. ئەمانە دەستدرێژی نین.

دەستدرێژی دەشێت بۆ سەر گیان و ناموس و ماڵ و سامانی کەسەکە بێت، یان بەرامبەر گیان و ناموس و ماڵ و سامانی کەسانی تر بووبێت ئەم بەرگریی لێکردبن، هەروەکو کە دەشێت دەستدرێژییەکە هەر لە بکەرەکە خۆیەوە بێت و ئەم بەرگریی کردبێت، وەکو ئەوەی ئەو ویستوێتی خۆی بکوژێت، یان شوێنێکی خۆی ببڕێت و ئەم نەیهێشتووە..

لەم حاڵەتەی بەرگریدا مەرج نییە غەدرلێکراو چاوەڕوانبێت تا غەدرکارەکە پەلاماری دەدات، نا، مادام هەست دەکات کە ئەو خەریکە غەدرەکە بکات، یان حاڵەت و بارودۆخەکە ئەوە دەگەیەنێت کە نیازی وایە دەستدرێژی بکات، ئەم پێشتر بەرگری دەکات و ناهێلێت دەستدرێژییەکە بکرێت.

٢- دەبێت دەستدرێژییەکە هەنووکەیی بێت نەك دواخراو: بەرگری کاردانەوەی دەستدرێژییە یان کاردانەوەی هەڕەشە و نەخشە و پلانی تەئکیدی دەستدرێژییە. بۆیە دەبێت نیشانە و بەڵگەی هەبوونی هەنووکەیی دەستپێکی دەستدرێژییەکە هەبووبێت، تا بەرگرییەکەشی شەرعییانە بووبێت. ئەمما ئەگەر ڕەفتارێکی نەکراو و دواخراو، یان لە داهاتوویەکی دووردا ئەگەری کردنی هەیە،

ئەوە هێشتا بە دەستدرێژی هەژمار ناکرێت[1].

٣- ئەگەر بە غەیری ئەو بەرگرییە نەدەکرا دەستدرێژییەکە بوەستێنرێت: ئەوە بەرگریی شەرعییانە نییە کە دەیتوانی بە چەندین شێوەی تر دەستدرێژییەکە بوەستێنێت، بەڵام چۆنیەتییەکی بەکارهێناوە کە واقیعەکە نەیدەخواست مادام دەیتوانی لێی لە هاواردا و خەڵکی تێگەیەنێت، کە غەدرکارەکە لە ترساندا هەڵدەهات، ئەمەی چاکتربوو وەك لەوەی بە چەقۆ ڕووەوڕووی ببێتەوە، چ جای ئەوەی بە مەبەستی کوشتنی فیشەکی پێوەناوە.. ئەمە برگری نییە و دەستدرێژییە لەمەوە بۆ ئەو..

ئایا هەڵاتن/ڕاکردن لە دەستدرێژی یان مەترسی دەستدرێژکار بەرگریە و دەبێت وابکات؟ شەرعناسان دووڕان لەسەری.

هەندێکیان دەفەرموون: بەڵێ، هەندێکی تریان دەفەرموون: ئەگەر بە عەیب و شورەیی لەسەری بکەوێت و ڕانەکات؛ ئەوە بەرگری نییە، ئەگەر لە حاڵەتی وادا ڕاکردن عەیبە نەبێت، دەبێت بە ڕاکردن بەرگری لە خۆی بکات.

٤- دەبێت بەرگرییەك بێت بە قەدەر ئەوەی دەستدرێژییەکەی پێدەوەستێت: زۆرتر لەوە دەستدرێژییە لەمەوە بۆ سەر ئەو. ئەو هەڕەشەی کردووە بەڵام ئەم لێیداوە، ئەو زللەیەکی لەم داوە، ئەم چەقۆی لەو داوە، ئەو دەیویست بەدەست لێیدا، ئەم فیشەکی پێوەناوە.. بێگومان کاردانەوەکانی (ئەم) سنوربەزاندنی بەرگرییە و کەوتۆتە خانەی دەستدرێژییەوە، بۆیە ڕەفتارەکەی بەرگریی شەرعییانە نییە و تاوانە.

ب- بەرگریی شەرعییانەی گشتی (فەرمان بە چاکە و بەرهەڵستی لە خراپە): ئەم جۆرە بەرگرییە شەرعییە لەو بوارانەیە کە شەریعەتی ئیسلامیی

(١) وەکو یەکێك بە یەکێکی تر بڵێت: ئەگەر ئەمساڵ گەنم بچێنیت ئەوا کاتی دوورینەوەی یان خەرمانکردنی دەیسووتێنم.

تێیدا تاقانەیە و لە ئیسلامدا زۆر جێبایەخە، تەنانەت بە نیشانەی ئیماندارێتیی داناوە، ئەم بەرگرییەگشتییە هەر ئەوەندە نییە خێر و جوامێرییە، بەڵکو لەسەر موسوڵمانانی بەتوانا و لە حاڵەتی شیاودا فەرزە.

شەرعناسان ئەو ڕێگایانەی بە شیاو و چاك و کاریگەرییان زانیوە لە ڕاگرتن و لادان و ڕادانی خراپەکاری (مونکەر)دا لە حەوت چۆنیەتیدا پێناسەیان کردووە، کە ئەمانەن:

١- ناساندن (ناساندنی تاوان و سزاکەی).

٢- بەرهەڵستیکردن بە ئامۆژگاری و هاندان لەسەر وازهێنان و ڕێنیشاندان.

٣- سەرزەنشتکردن و توندوتیژبوون.

٤- گۆڕانکاریی بەدەست.

٥- هەڕەشەکردن بە بەلێدان و کوشتن.

٦- لێدان و کوشتن.

٧- داوای یارمەتی و لەسەرکردنەوە لە کەسانی تر بەرامبەری..

٢- ئەدەبدادان:

ئەدەبدادان لە دوو بواردا زیاتر دەردەکەوێت: ئەدەبدادانی ژنەکەی و ئەدەبدادانی منداڵانی بەردەستی.

أ- ئەدەبدادانی ژنەکەی: لە شەریعەتی ئیسلامییدا پیاو مافی ئەدەبدادانی ژنی خۆی هەیە، ئەگەر سەرپێچی لە ئەرکەکانی خۆی کرد لەوانەی خوای گەورە وەکو ژنی مێردار لەسەری فەرزکردووە.

دەبێت گوێڕایەڵی مێردەکەی بێت لەو ئەرکە شەرعیيانەدا کە مادام یارمەتیدەری ژنەکەیەتی لە جێبەجێکردنیاندا.. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ ﴾ النساء: ٣٤.

واتە: پیاوان بەسەرژنانەوە باڵادەستن و ئیدارەی ژنەکانیان لەدەستدایە.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَٱهۡجُرُوهُنَّ فِي ٱلۡمَضَاجِعِ وَٱضۡرِبُوهُنَّۖ فَإِنۡ أَطَعۡنَكُمۡ فَلَا تَبۡغُواْ عَلَيۡهِنَّ سَبِيلًاۗ ﴿٣٤﴾ ﴾ النساء: ٣٤.

واتە: ئەو ژنانە (ژنی مێردداران)ەی دەترسن کە سەرپێچیتان بکەن، نیازیان وایە لێتان یاخی ببن (کە لە ڕەفتاریاندا دەردەکەوێت)، ئامۆژگارییان بکەن، شەرعێتی و ناشەرعێتی بزاوت و هەڵویستیان بۆ ڕوون بکەنەوە و پاداشت و سزای خواییان وەبیربهێننەوە، ئەگەر هەر بەردەوام بوون پێخەفی سەرجێییان لەگەڵدا جیا بکەنەوە (لەسەر یەك جێ و پشتیان تێبکەن پاشان جێگاکەشتان جیا بکەنەوە و بچنە شوێنێکی تر)، ئەگەر هەر بەردەوام بوون لەسەر یاخیبوون لێیاندەن (لێدانی ئەدەبدادان نەك ڕق پێ ڕشتن و تۆڵە)، ئەگەر گوێڕایەڵتان بوونەوە ئیتر هەقی لێدان و جێگۆڕینتان نیە..

ئەمە بەو سێ چۆنیەتیە ئەبێت کە یەك لە دوای یەك دەگیرێنەبەر (ئامۆژگاری، پاشان جیا کردنەوەی پێخەف، پاشان لێدانی ئەدەبدان).

ئیمامی ئەبو حەنیفە و ئیمامی مالیك (رحمهما اللّه) دەفەرموون: هەر مێردێك ئەم قۆناغکارییەی نەگرتە بەر ئەبێت سزا بدرێت.

واتە: لێدانی ناشێت تا سێ جار بێگوێیی دووپات نەکردبێتەوە کە مەرجە مێردەکەشی لە جاری یەکەمدا ئامۆژگاری کردبێت و هەوڵی لەگەڵدا دابێت، دووەم جار جێگایان لێك جودا کردبێتەوە و مێردەکە لەسەر جێ جێیهێشتبێت، پاشان لێدانە ئەدەبدادانەکە دێت کە مەرجە توند نەبێت (چونکە لە ڕاستیدا لێدانێکی دەروونیە نەك مەبەست ئازاردانی جەستەیی بێت ئەگەرچی ئەمیش هەر چارەسەری هەندێك ئافرەتە).

نابێت لێدانەکە شکاندن و بڕین یان شین و مۆر بوونەوە یان هەر ئاسەوارێکی تر جێ بهێڵێت.

ناشێت لە شوێنێکی ناسکی بدرێت وەکو دەموچاو(ڕوو) و سنگ و سك. کەوابوو لێدانەکە مافێکە بە مەرجی سەلامەتیەوە بەندە. ئەگەر مێردێك ئاوا لە ژنەکەی خۆی دابوو لە ڕووی جینائی و مەدەنییەوە سزا نادرێت لەسەری، چونکە تاوانی نەکردووە و مافی خۆیی بە کار هێناوە، مادام لە سنووری شەرعدا بوویێت. ئەمما ئەگەر لێدانەکە لەو چۆنیەتیانە زیاتر بوو ئەوە لە ڕووی جینائی (سزا دان)ەوە مێردەکە بەرپرسە و دەدرێت بە دادگا.

ب- ئەدەبدادانی منداڵ: شەریعەتی ئیسلامیی ڕێگای بە لێدانی منداڵ داوە لە فێرکردن و ئەدەبدادنیدا، ئەمە مافی باوکە یان باپیر یان سەرپەرشتیاری بەرپرسی، هەروەها مافی مامۆستاکانێتی؛ فێرکاری قوتابخانە بن یان وەستای پیشە.

ئەوانەی لە ئەدەبدادانی ژندا لەسەر مێرد مەرج بوون لە ئەدەبدادانی منداڵیشدا مەرجن کە لێدانەکە نابێت توند و سەخت بێت و مەرجیشە ڕەچاوی تەمەنی منداڵەکەیش بکرێت، بۆ ئەمیش هەر نابێت لە شوێنی هەستیاری بدرێت وەکو دەموچاو (ڕوو) و سنگ و سك و عەورەتی.

پێویستە لێدانەکە بە مەبەستی ئەدەبدادانی بێت و زێدەڕەویی تێدا نەکرێت، لەو چوارچێوەیەدا بێت کە گەورەیەك گچکەیەك ئەدەب دادەدات.

ئەگەر لێدانی منداڵ بەم مەرجانە و ئەو خاڵانەی تێدا ڕەچاوکرابێت هیچ بەرپرسییەکی یاسای لەسەر لێدەرەکە ناکەوێت.

٣- چارەسەری نەخۆشی:

شەرعناسان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە فێر بوونی زانستیەکانی پزیشکی فەرزی کیفایەیە، لەسەر هەر کەسێك فەرز ببێت لەسەری لاناچێت تا ئەو کاتەی کە کەسانی تر فێری دەبن و مومارەسەی دەکەن.

هۆی فەرزێتی فێربوونیشی ئاشکرایە کە پێویستی ئوممەتە پێی، چونکە پزیشکی پێداویستیەکی هەموو کۆمەڵگەیەکی بەشەریە بۆیە پزیشکێتی فەرزە و خۆ لێ دەربازکردنی نییە. کەوابوو بەڵگەنەویستە کە پزیشك و سلکی تەندروستی بەرپرسن لە کار و باریاندا، بەرپرسن لە بەجێهێنانی ئەرکەکانی چارەسەر و تەندروستی لە بەر ئەوەی ڕێسایەکی شەرعی هەیە کە دەفەرموێت: سەلامەتی مەرجی جێبەجێ کردنی هەموو ئەرکێك نییە، بۆیە لە بەر ئەوەی بوار و ئازادی ڕەفتار بۆ پزیشك کراوەتەوە کە ئیجتیهادی زانین و کردەوەی خۆی بکات مادام وادەزانێت بەرژەوەندی نەخۆشەکەی لەوەدایە.

ئەگەر زیانێکی بە نەخۆش گەیاند بە دواداچوونی بۆ دەکرێت کە ئایا کار و ڕەفتاری ئاسایی و شەرعیانهی ئەدا کردووە یان کەمتەرخەمێتیی بۆتە مایەی زیان گەیاندن بە نەخۆشەکەی.

ئەگەر کەمتەرخەم بوو لە ڕووی جینائییەوە بەرپرس دەبێت، بەڵام ئەگەر سەرڕاستانە و پیشەییانە زانست و ڕەنجی خۆی خستە کار بەڵام نەخۆشەکە هەر تووشی زیان بوو شەرعناسان لەسەر ئەوە کۆڕا (ئیجماع)یان هەیە کە بەرپرس نابێت لە زیان لێکەوتنەکە، بەڵام لە ئەنجامی تری زیان لێکەوتنەکەدا ڕاجوێ بوون.

ئیمامی ئەبو حەنیفە ئەفەرموێ: ئەگەر نەخۆشەکە یان سەرپەرشتیار و کەس و کارانی پێشتر ڕازی بووبن کە ئەو کەسە ئەو چارەسەرەی بۆ بکات و

تووشی زیان بوو پزیشکەکە بەرپرس نییە چونکە زەروورەتی کۆمەڵایەتی و پزیشکێتی هۆکاری ئەسڵی حاڵەتەکەن.

ئیمامی شافیعی و ئیمامی ئەحمەد دەفەرموون: کە کەسیان مەبەستیان خراپ نەبووبێت بەرپرسێتی ناکەوێتە سەر کەس. ئیمامی مالیك دەفەرموێ: دە بێ پێشتر دەسەڵاتداران ڕێیان بە پزیشکەکە دابێت و نەخۆشەکەش ڕازیبوونی دەربڕیبێت، پزیشکەکەش لە لایەن زانستی پزیشکی و مومارەسەی چارەسەرکردنەکەوە هەڵەی تێدا نەکردبێت ئینجا بەرپرس نابێت.

لە ڕاوبۆچوونی ئەم پێشەوایانەوە دەتوانین بڵێین: کاتێك پزیشك بەرپرس نابێت کە چەند مەرجێك هاتبنەدی:

١- دەبێت کەسی چارەسەرکار پزیشکی ڕێپێدراو بێت: واتە ئیجازەی رەسمی پزیشکێتی لە دەسەڵاتدارەوە هەبێت (کە ئیعتیماد دەکاتەوە سەر ئەو شوێن و کەسانەی پزیشکێتیی لێوە فێر بووە). دەبێ ئەو مەرجانەی تێدا بووبێت کە دەسەڵاتداران بۆ پزیشکیان داناوە.

٢- دەبێ بە مەبەستی پاك و پزیشکانە و بۆ چارەسەری ڕەفتارەکەی کردبێت: واتە مەبەستی چارەسەرکردنی نەخۆشەکە و چاکبوونەوەی بووبێت کە مەبەستی هەموو پزیشکێکی سەرڕاستە، بۆ نموونە ناشێت بە مەبەستی (پاك)ی ئەوەی گوایە نایەوێت زیاتر ناسۆر و ژان بچێژێت بیکوژێت، ئەگەر داواشی لێ کردبێت نابێت بیکات، دەبێ ئەوەی کردوویەتی لە چوارچێوەی پێویستیدا بووبێت.

بۆ نموونە: ناشێت گڵاندەکانی جنسی نەخۆشەکە پەك خات یان دەریانبهێنێت کە هیچ زەروورەتێك نەبووە بۆی. هەروەها ناشێت بە مەبەستی خۆ تاقیکردنەوە و ئەزموون و شارەزابوون چارەسەر تاقیبکاتەوە.

لە هەر یەك لەم حاڵەتانەدا نەخۆش هەر زیانێکی پێ بگات پزیشك یان

چارەسەرکارەکان لە ڕووی جینائییەوە بەرپرسن لە ڕەفتارەکەیان و بە (تاوانی ئەنقەست) دادەنرێت، تەنانەت ئەگەر نەخۆشەکەش ڕازی بووبێت و پزیشکەکەش نیەتی پاك بووبێت.

٣- دەبێ ڕەفتارەکەی بە پێی ڕێساکانی زانستی پزیشکی بێت: هەر ئەوەندە نییە کە بڕوانامەی هەیە، بەڵکوو دەبێت پزیشکە پسپۆڕەکان و شارەزایانی دەوروبەری شاهیدییان بۆ دابێت کە توانای چارەسەرکردنی هەیە.

ئەمانیش نابێت چاوپۆشی لە نەزانینی ئەو بکەن مادام چۆتە ریزی خاوەن پیشەکەیانەوە، لە هەمان کاتیشدا پزیشك دەبێت تا ڕادەیێکی شایستە ئازادی ئیجتیهاد و ڕەفتارکردنی چارەسەرانەی هەبێت.

بۆ نموونە: بتوانێت هەندێك ڕاوبۆچوونی نوێی چارەسەری نەخۆشییەك بگرێتە بەر ئەگەرچی هێشتا بە تەواوی یەکلانەبووبێتەوە، مادام ئیجتیهادێکە و پسپۆڕانی ئەو بوارە لە چارەسەردا کردوویانە (وەکو بەکارهێنانی دەرمانێك)، بەڵام ئەگەر نەخۆشییەکی سەخت بوو کە عادەتەن پسپۆڕی شارەزاتری لەو دەوێت یان دەزگا و ئامێری پێشبردووتری دەویست و ئەم سوور بوو لەسەر ئەوەی خۆی بیکات یان بە دەزگا و ئامێری کۆن و تەقلیدی و نەخۆشەکە تووشی زیان بوو؛ حەتمەن پزیشکەکە کەمتەرخەم بووە و بەرپرسێتی جینائیی دەکەوێتە ئەستۆ چونکە دەبوو نەخۆشەکە حەواڵەی پسپۆڕی تایبەت یان نەخۆشخانەی پێشکەوتووتر بکردایە.

٤- نەخۆشەکە یان سەرپەرشتیارەکەی ڕازی بوویێت: کە ئەو پزیشکە لەو شوێنە ئەو چارەسەری بۆ بکات. ئەگەر پزیشکەکە ئەم ڕازیبوونەی وەرنەگرتبوو بۆی نییە چارەسەری بکات مەگەر حاڵەتەکەی دژوار بێت و وەرگرتنی ڕەزامەندییان سەخت بێت (وەکو حاڵەتی بورانەوەی کەسێك دوور لە کەس و کاری).

4- یارییەکانی سوارچاکیی: واتە وەرزشکاری:

شەریعەتی ئیسلامیی بایەخ بە یارییەکانی سوارچاکی دەدات و شوێنکەوتووانی هان دەدات لەسەری بەو سیفەتەی کە بۆ بەهێزکردنی بەدەن و چالاککردنی هزر و ژیری و تەندروستی سوود بەخشن و زەروورە.

بە تایبەت ئەو جۆرانەی تاك و کۆ بەهێز دەکات و شارەزایان دەکات کە لە کاتی ئاشتی و جەنگدا سوودیان لێ وەربگیرێت، وەکو پێشبڕکێی پیادەڕۆ و ئەسپسواری و پێشبڕکێی تر، یان وەرزشەکانی هاویشتن و شمشێر و بەکارهێنانی دار، یان زۆرانبازی و بەرزکردنەوەی قورسایی و مەلەوانی و گوریس ڕاکێشان و هیتری هاوشێوەیان.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) پێشبڕکێی پیادە و ئەسپسواری و حوشترسواریی کردووە و ئامادەی کێبڕکێی تیرئەندازەیی و ڕمبازی بووە و خۆی (علیه الصلاة والسلام) زۆرانی لەگەڵ (ڕەکانە)دا کرد و ڕمبازیی دەکرد و مەشقی لەسەر ئەسپ دەکرد، بێ زین و بە سەر زینەوە و هەڵمەتی پێ دەبرد.

- حوکمی برینداربوون و کوژرانی کاتی وەرزشکاری:

بێگومان لە کاتی ورزش و مەشقەکانیدا یاریزانان و مەشقەوانان بریندارەبن و دەشێت لێیان بمرێت، هەر وەکو کە دەشێت خەڵکی تریشی بەرکەوێت.

ڕێسا ئەوەیە کە ئەگەر ئەو ڕەفتارە یان بەکارهێنانی ئەو ئامێرە لە خودی ئەو یارییەدا زەروورى نەبووبێت بەرپرسێتی یاسای لەسەر زیان لێ کەوتنەوەی دەکەوێتە سەر، ئەگەر یارییەکە جۆری توندوتیژەکان نەبوو، بەڵام یاریزانێك بە جۆرێك لە جۆرەکان توندوتیژیی تێدا بەکارهێنا و زیانی لە کەسانی تردا، بێگومان بەرپرسە لە ڕەفتارەکەی و سزای دەکەوێتە سەر (وەکو: لە تۆپێندایە بەڵام شەقێك بە ئەنقەست لە شوێنی هەستیاری یاریزانەکەی بەرامبەری دەدات و زیانی لێ دەدات)، ئەوە زیان لێدانی ئەنقەستە و تاوانە.

ئەمما ئەگەر یارییەکە خۆی وا توندوتیژیی دەخواست وەکو بۆکسێن و زۆرانبازی و هاوشێوەیان، مادام لە خودی یارییەکەوە بێت هیچی لەسەر نییە (بەڵام بۆ نموونە داوەر فیکەی لێدا کە ئەو جەولەیە تەواو بوو کە دەبێت زۆرانبازەکان بکەونە گۆشەیەکەوە و بحەوێنە، بەڵام یەکێکیان لەو کاتەدا بەوی تریان کێشێت و زیانی لێدا، حەتمەن ئەمە تاوانە و سزای دەبێت).

٥- بێ خوێنی (بەهەدەرچوون):

بێ خوێنە، واتە: کوشتنی جائیزە و کەس هەقی کوشتنەوەی ناسێنێتەوە. شەریعەتی ئیسلامیی لەم بوارەشدا تاقانەیە و بە دەگمەن لە یاسا و دەستووری تردا ئەمە دەبینرێت ئەگەر بشبێت بە ڕادەیەکی کەمە. ئەو کەسانەی خوێنیان هەدەر دەبێت؛ واتە دەکوژرێن بێ ئەوەی هەقی تۆڵە یان خوێن گرتنەوەیان هەبێت ئەمانەن:

١- کافری شەڕانی (موحاریب).
٢- پاشگەزبۆوە لە دین (موڕتەدد).
٣- زیناکار کە هاوسەریشی هەیە.
٤- جەردە و ڕێگر.
٥- یاخی بوو لە خەلیفەی شەرعی.
٦- ئەوی هەقی خوێنی لە ئەستۆدایە.
٧- دز.

١- کافری شەڕانی (الحربي): کافری شەڕانی ئەو کەسەیە کە سەر بە دەوڵەتێکی دارولحەربە کە جەنگیان دژ بە دەوڵەتی ئیسلامیی ڕاگەیاندووە، هەروەها ئەو کەسانەش دەگرێتەوە کە هاوپەیمانیان بوون و ئەمانیان بە پێی ڕێکەوتن وەرگرتووە بەڵام کاتی پەیمانەکەیان بە سەرچووە یان مەرجی ئەمانەکەیان هەڵوەشاندۆتەوە و خوێنیان هەدەر بووە.

ئەو کەسانەی ئەمە وەسفیانە هەر کەسێك بیانکوژێت خوێنیان لەسەری نابێت، هەروەها ئەگەر بریندارکران؛ بریندارکارەکەیان سزا نادرێت چونکە کەسێکی کوشتووە یان بریندارکردووە کە بێ خوێنە، بەڵام دەشێت لەو لایەنەوە سزا بدرێت کە کارەکەی خۆبەسەری کردووە، چونکە ئەوە کاری دەسەڵاتدارانی حکومەتە و ئەو لە خۆیەوە کردویێتی، ئەمما لە مەیدانی جەنگ و جیهاددا کوشتن و بریندارکردنی کافری شەڕانی هیچ سزایەکی لەسەر نییە.

هەروەها ئەگەر موسوڵمانێك لە بەرگری لە خۆیدا بەرامبەر کافرێکی شەڕانی کوشتی. ئەمما ئەگەر کافرە شەڕانیەکە بە نهێنی هاتبووە دارولئیسلامەوە یان دیل کەوتبوو یەکێك هات و کوشتی، یان ئەوی بە دیل گرتویێتی کوشتی، هیچ لەسەر ئەم بکوژانە ناکەوێت چونکە کافری شەڕانی خوێنی هەدەرە و دەسگیرکردن و دیلکردنی سیفەتی (کافری شەڕانی)ێتی لێ ناکاتەوە.

بۆیە خوێنی هەدەرە و هیچ بەرپرسێتیەك ناکەوێتە سەر بکوژەکەی. ئەگەر هەر لەو لایەنەوە بێت کە بکوژەکە لە واقیعدا دەستدرێژیی کردۆتە سەر مافی گشتی دەسەڵاتی سیاسی و داوەری، چونکە دەسەڵات بەرپرسە لە ڕەفتارکردندا لەگەڵ کافرانی شەڕانی و جاسووس و ئەوانەی بە نهێنی دێنە وڵاتەوەز

بۆیە لەم لایەنەوە لێپرسینەوە لەگەڵ بکوژەکە دەکرێت و سزای شیاوی دەدرێت، چونکە ڕێزی دەسەڵاتی وڵاتەکەی خۆیی نەگرتووە.

کوشتنی کافری شەڕانی بێگومان لە کاتی جەنگ و جیهاددا فەرزە، هەروەها لە کاتی بەرگریکردنی موسوڵماندا لە خۆی یان لە کەسانی تر، لە گیان و ماڵ و ئابڕووی خۆی یان لە ماڵ و گیان و ئابڕووی کەسانی تر، غەیری ئەم دوو حاڵەتە بۆی هەیە کافرانی شەڕانی بکوژێت نەك فەرز بێت لەسەری.

٢- پاشگەزبۆوە لە دین (مورتەدد): پاشگەزبۆوە یان هەڵگەڕاوە: ئەو موسوڵمانەیە کە دینەکەی گۆڕیوە و چۆتە سەر دینێکی تر، کەوابوو پاشگەز

بوونەوە ڕەفتارێکە لە ناو موسوڵمانادا ڕوودەدات، ئەگینا غەیری موسوڵمان بچێتە سەر دینی تر بە پاشگەزبۆوە هەژمار ناکرێت.

پاشگەزبۆوە لە شەریعەتی ئیسلامدا خوێنی هەدەرە، ئەسڵیش ئەوەیە کە دەبێت دەسەڵاتداری ئیسلامیی سزاکەی بە سەردا بچەسپێنێت و فەرمان بدات جێبەجێ بکرێت. ئەمما ئەگەر کەسێك یان کەسانێك لە خۆوە چوون و پاشگەزبۆوەیەکیان کوشت ئەوە خراپەیان بەرامبەر دەسەڵاتدارییە ئیسلامییەکە کردووە کە پێی دەڵێن: (افتئات)، لەسەر ئەم ڕەفتارەی سزا دەدرێت نەك لەسەر کوشتنی پاشگەزبۆوەکە.

هۆی کوشتنی پاشگەزبۆوە ئەوەیە کە لە سیستمی کۆمەڵایەتی (کە ئیسلامە) دەرچووە، دەر چوون لە سیستمی کۆمەڵایەتی ئیسلامییش دژوارە، تاوانێکی ئێجگار گەورەیە (کە وەکو خیانەتی گەورەیە دژی ئوممەت و خیلافەت)، بۆیە سروشتیە کە سزاکەی کوشتنی بێت تا سیستمە کۆمەڵایەتیەکە بپارێزرێت.

بەڵگە لەسەر چەسپاندنی ئەم سزایە ئەو فەرموودەیەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَن بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ).[1]

واتە: هەر کەسێك دینەکەی گۆڕی (چووە سەر دینێکی تر) بیکوژن.

هەروەها کە دەفەرموێ: (لا يحلُّ دمُ امرئمسلمٍ إلَّا بإحدى ثلاثٍ: كفرٌ بعدَ إسلامٍ،أو زنًا بعدَ إحصانٍ،أو قتلُ نفسٍ بغيرِ نفسٍ)[2].

(١) بوخاری (٣٠١٧).

(٢) ئەبو داود (٤٥٠٢)، ترمذی (٢١٥٨)، نەسائی (٤٠٣١)، ئیبن ماجە (٢٠٥٨)، لەفزی فەرموودەکەش هی ئەبو داودە.

واتە: کوشتنی موسوڵمان بە سێ شت دەبێـت کـە یـەکێکیان ئـەنجام بـدات: کافر بوون دوای موسوڵمان بوون، زیناکردن دوای هاوسـەرگیری (ژن هێنـان یـان شووکردن) و کوشتنی کەسێك کە خوێنی لە ئەستۆدا نەبێت.

٣- زیناکاری خاوەن هاوسەر: پیاوە و ژنی هەیە یان ژنە و مێردی هەیە. لە شەریعەتی ئیسلامییدا سزای خاوەن هاوسەری زیناکار ڕەجمکردنێتی، واتە بەردەبارانکردنی تا دەمرێت، ئەمما زیناکاری ڕەبەن (کە هاوسەری نییە) سزاکەی جەڵدە لێدانییێتی.

بێگومان سزای رەجم سزایەکی کوشەندەیە، حەتمەن بەردەبارانکراوەکە دەبێت لە ژێر بەردەباراندا گیانی دەرچێت کە بۆ ئەو پاکبوونەوە و بۆ غەیری ئەو مایەی ڕاگرتنی تاوان و چاو ترساندنێتی. زیناکاری خاوەن هاوسەر خوێنی هەدەرە.

پێشەوایانی شەرع ئیمامی ئەبوو حەنیفە و مالیك و ئەحمەد و ڕای پەسەندی ئیمامی شافیعی ئەوەیە کە کوشتنی زیناکاری خاوەن هاوسەر بێ خوێنە چونکە بە زیناکردنەکەی خوێنی خۆی بەهەدەر داوە.

ئەگەر کەسێك لە خۆیەوە چوو زیناکارێکی خاوەن هاوسەری کوشت کوشتنەوە یان سزای لەسەر نییە، مەگەر سزای ئەوەی کە بێ پرسی دەسەڵاتداری شەرعی کردوێتی، ئەوە ئەرکی دەسەڵاتە شەرعییەکەیە و ئەو تەدەخولی تێدا کردووە، بۆیە لەم لایەنەوە دەکەوێتە بەر سزای شیاو.

ئەمما زیناکاری ڕەبەن سزای زیناکردنەکەی جەڵدە لێدانێتی، بۆیە هەرکەسێك لە کاتی غەیری زیناکردنەکەیدا بیکوژێت بە (قاتڵ) هەژمار دەکرێت و سزای خۆی وەردەگرێت، چونکە بە کۆڕا (ئیجماع)ی پێشەوایان کەسێکی بێتاوانی کوشتووە، ئەمما ئەگەر لە حاڵەتی زیناکردنەکەیدا کوشتی بە ڕای ئیمامی ئەبو

حەنیفە و مالیك و ئەحمەد و ڕایەکی مەزهەبی شافیعی بە بکوژ (قاتڵ) هەژمار ناکرێت.

بەڵگەشیان دید و هەڵوێستی سەیدنا عومەرە (خوا لێی ڕازی بێت) کە: (ڕۆژێك لە کاتی نانخواردنیدابوو کە کابرایەك بە هەڵە داوان خۆی کرد بەماڵیدا، شمشێرەکەی بە دەستەوە بوو خوێنی لێ دەتکا، لە خزمەتی سەیدنا عومەردا دانیشت، کومەڵێك پیاویش بە دوایەوە بوون، گەیشتنە سەری.

کابرا عەرزی سەیدنا عومەری کرد: شمشێرم لە هەردوو ڕانی ژنەکەم دا و کەسێك لە نێوان ڕانەکانیدا بوو کوشتوومە.

سەیدنا عومەر بە کۆمەڵەکەی فەرموو: ئێوە چی دەڵێن؟

عەرزیان کرد: شمشێرەکەی وا وەشاندووە کە هەردوو ڕانی ژنەکەی بڕیوە و ناوقەدی پیاوەکەی ئێمەش و کردوێتی بە دوو پارچەوە.

سەیدنا عومەر ڕووی کردە کابرا و فەرمووی: ئەگەر کەسێکی تریش وای کرد وا بکەرەوە)، ئاوا خوێنی زیناکارەکەی بەهەدەردا.

هەندێك لە شەرعناسان ئەوە دەکەن بە هەنجەتی کوشتنی زیناکار لە حاڵەتی زیناکردنەکەیدا کە بکوژەکە غیرەت گرتوێتی و زۆر ئیستیفزاز بووە (وروژێنراوە).. بەڵام جیاوازی دەخەنەوە نێوان حاڵەتی ئینتیمای ئافرەتەکە و دەفەرموون: ئەگەر خزمی خۆی بێت بە عوزر هەژمار دەکرێت، ئەمما ئەگەر بێگانە بوو (مەحرەمی نەبوو) و کوشتی بەرپرسە لێی.

زۆرینەی شەرعناسان غیرەت گرتن و ئیستیفزاز و ورژان بە هەنجەت دانانێن و جیاوازیش ناخەنە نێوان مەحرەم و بێگانەوە، دەفەرموون: هەنجەتەکە بەرهەڵستیکردنە لە خراپە (مونکەر) و وەستاندنێتی بە دەست کە فەرزە لەسەر موسوڵمانان مادام لە توانایدا بێت، ئەم کەسەش لە توانایدا بووە و کردوێتی.

شەرعناسان دەفەرموون: ئەگەر زیناکردنەکە بە بەڵگەی شەرعی سەلمێنرا کوشتنەکە فەرز دەبێت، جا بە حوکمی دادگا بووبێت یان بە ڕەفتاری ئەو موسوڵمانە بە توانەی دیوێتی. ئەگەر بە بەڵگەی شەرعی نەسەلمێنرا بکوژەکە بەرپرسە لە ڕەفتارەکەی و سزای شیاوی تاوانەکەی وەردەگرێت کە کوشتنی ئەنقەستە.

٤- **جەردە و ڕێگر:** جەردە یان ڕێگر کەسێکە کە ڕێگا بە خەڵکی دەگرێت و ماڵ و سامانیان بە زۆر لێ دەستێنێت (کورد دەڵێ: ڕوتیان دەکاتەوە). ئەمە لە شەریعەتی ئیسلامدا پێی دەوترێت: (مُفسدٌ فِي الأرض) و (المُحارب).

سزای جەردەیی و ڕێگری چەند جۆرێکە چونکە ڕێگرییەکەش چەند جۆرێکە. هەردووکیان لەم ئایەتەدا ڕۆشنن کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ ٣٣﴾ المائدة: ٣٣.

واتە: سزای ئەو کەسانەی کە جەنگ بەرامبەر خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەکەن و خراپەکاری لەسەر زەمیندا بڵاودەکەنەوە، ئەوەیە کە بکوژرێن یان لە سێدارە بدرێن یان دەستی چەپ و قاچی ڕاستیان یان دەستی ڕاست و قاچی چەپیان ببڕدرێ یان لە ناوچەکە نەفی بکرێن (دوور بخرێنەوە)).

کەوابوو :سزای ڕێگری کوشتن و لە سێدارەدان و بڕینی دەست و قاچی چەپ و ڕاست یان ڕاست و چەپ و دوورخستنەوەیە لە ناوچەکە.

دیارە ئەمانەش هەموویان سزایەك نین کە گیانی کەسێکی پێ دەربچێت، چونکە نەفیکردن بۆ ناوچەیەکی تر وەکو کوشتن نییە.

ئیمامان: ئەبو حەنیفە و مالیك و شافیعی دەفەرموون: سزاکان بە پێی

تاوانەکانن کە دەکرێن، ئەگەر جەردە و ڕێگر خەڵکیان کوشت و ماڵ و سامانیان نەبرد سزایان کوشتنە.

ئەگەر سامان و ماڵیان برد و کەسیان نەکوشت سزایان دەست و قاچ بڕینەکەیە، ئەگەر کوشتیان و سامان و ماڵیشیان برد سزایان کوشتن و لە سێدارە دانەکەیە. ئەمما ئەگەر هەر خەڵکیان ترساند و ئەمانی ڕێگاکەیان شێواندبوو سزایان دوور خستنەوەیانە (ئەگەر کۆمەڵ بوو پەرتەوازە دەکرێن و نانێردرێن بۆ یەك شوێن).

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: ئەگەر ڕێگر کەسێکی کوشت، هەر دەبێت بکوژرێتەوە، خەلیفە مافی ئەوەی نییە سزای کوشتنەوەی بگۆڕێت بۆ دەست و قاچ بڕین یان دوور خستنەوەکە، سەرپشکبوونی وا لە نێوان کوشتن و لە سێدارەدانەکەیدا. کەسێکیش کە هەر ماڵ و سامانی لە ڕێبواران سەندووە و نەیکوشتوون خەلیفە بۆی نییە دوورخستنەوەی لە ناوچەکەی بە سەردا بدات، بەڵکو سەرپشکە لە کوشتن یان لە سێدارەدانیدا یان لە دەست و قاچ بڕینەکەیدا.

ئەمما ئەگەر هەر خەڵکی ترساندبوو خەلیفە سەرپشکە بە کوشتن یان لە سێدارەدانی یان لە دەست و قاچ بڕینی یان لە دوور خستنەوەیدا.

ئەم سەرپشکبوونە لە دید و بۆچوونی ئیمامی مالیکدا ئەوەیە کە خەلیفە بۆی هەیە ئیجتیهاد لە سزادانەکەیدا بکات و لە نێوان ئەم چوار سزایەدا یەکێکیانی بۆ دەرکات. ئەگەر ڕێگرەکە خاوەن ڕا و تەگبیر و نەخشەسازی بوو دەشێت ئیجتیهادی خەلیفەکە لە کوشتنی یان لە سێدارەدانەکەیدابێت تا لەناو بچێت.

دەست و قاچ بڕینەکە ڕێ لە زیاندانی ناخات و خراپەکارییەکەی دەشێت نەوەستێنێت، ئەگەر خاوەن ڕا و تەگبیر و نەخشەداڕشتن نەبوو هەرکەتە و بەخۆ و بەهێزبوو سزاکەی دەست و قاچ بڕینەکەیەتی.

ئەگەر هیچی لەم دوو سیفەتانە تێدا نەبوو خەلیفە سەرپشکە دووری بخاتەوە یان هەر سزایەکی تەمبێکردنی بۆ دەربکات.

جەردەیی و ڕێگری تاوانێکە لە تاوانی حەددەکان (جرائم الحدود)، بەڵام ئەگەر ڕێگر تەوبەی کرد پێش ئەوەی دەسگیر بکرێت سزای ڕێگرییەکەی لەسەر نامێنێت؛ چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِن قَبۡلِ أَن تَقۡدِرُواْ عَلَيۡهِمۡۖ فَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٣٤﴾ المائدة: ٣٤.

واتە: ئەو سزایانە بۆ جەردە و ڕێگرەکانە کە دەیانگرن و دەسگیریان دەکەن، ئەمما ئەگەر پێش ئەوەی دەستتان پێیان گاتێ تۆبەیان کرد و پەشیمان بوونەوە ئەوە عەفوو دەکرێن، خوای گەورەش لێخۆشبوو و بە بەزەییە.

لەم ڕوانگەوە شەرعناسان لە بەهەددەردانی خوێنی ڕێگردا ڕاجوێ بوون:

دیدوڕای یەکەم دەفەرموێ: ڕێگر خوێنی هەدەرە و دەکوژرێت، ئەگەر خەڵکی کوشتبوو یان ئەگەر خەڵکی کوشتبوو و ماڵ و سامانیشیانی بردبوو، ئەگەر هەر ماڵ و سامانی لێ سەندبوون دەستی ڕاست و قاچی چەپی هەدەر دەبن، دەبڕێن و خوێنیشیان نابێت.

ئەمەشیان سووکترین سزایانە کە خەلیفە دەتوانێت لە نێوان سێ سزاکەدا هەڵی بژێرێت: کوشتن، لەسێدارەدان، دەست و قاچ بڕین.

ئەمما ئەگەر ڕێگرەکە هەر ترس و بیمی خستبووە دڵی ڕێبوارانەوە و ئەمانی ڕێگاکەی نەهێشتبوو هیچ ئەندامێکی جەستەی هەدەر ناکرێت، ئەگەر چی خەلیفە بۆی هەیە بە هەر یەکێك لە چوار سزاکە سزای بدات.

دیدوڕای دووەم دەفەرموێ: ڕێگر ئەگەر خەڵکی کوشتبوو خوێنی هەدەرە، هەروەها ئەگەر کوشتبووی و ماڵ و سامانی بردبوو، ئەگەر هەر ماڵ و سامانی بردبوو دەستی ڕاست و قاچی چەپی هەدەر دەبێت، بە خەڵك ترساندن هیچی لێ هەدەر نابێت، چونکە دوورخستنەوە دەیگرێتەوە کە فەوتێنەری نییە.

بە پێی ڕێسای گشتی سزاکانیش هەدەردانی خوێنی ڕێگر لە ساتەوەختی

ئەنجامدانی تاوانەکەوە دەبێت. ئەگەر بە پێی دیدوڕای یەکەمی شەرعناسان بکرێت لە دوای حوکمدانەکەی خەلیفەوە هەدەر دەبێت، ئیتر سزاکە کوشتنەکەی بێت یان دەست و قاچ بڕینەکەی بێت، ئەمما پێش دەرچوونی حوکمەکە هەدەر نابێت.

حاڵەتی هەدەربوونەکەیان بە تۆبەکردنیان نامێنێت، بەڵام دەبێت تۆبەکردنەکەیان پێش دەسگیرکردنیان بێت تا ڕێگرەکە ئاسایی ببێتەوە و کوشتنی حەڕام دەبێتەوە.

کوشتنی ڕێگر یان دەست و قاچ بڕینی پێش تۆبەکردنی فەرزە ،نەك ماف،دەسەڵاتدارانی شەرعی بۆیان هەیە ئەگەر کەسانێك هەر لە خۆوە چوون و ڕێگریان کوشت یان دەست و قاچیان بڕی سزایان بدەن، بەڵام بەو سیفەتە نا کە تاوانبارن؛ بەڵکو بەو سیفەتەی کە کارێکیان کردووە کە ئەرکی دەسەڵاتدارانە.

0- یاخیبوان لە خەلیفەی شەرعی: یاخیبوو ئەو کەسەیە یان ئەو کەسانەن کە شۆڕشیان بە ناهەق دژی خەلیفەی شەرعی بەرپا کردووە و لێی یاخی بوون.

ئەم جۆرە یاخی بوونە بە دوژمندارێتی حاکم و سیستمی حوکمەکە دادەنرێت، نەك دژ بە سیستمی کۆمەڵایەتی.

ئەمەیان پێی دەوترێت: (البغي) و ئەویان پێی دەوترێت: (فساد في الأرض).

بۆ ئەوەی ڕەفتارێك بخرێتە بازنەی پێناسەی یاخیبوونەوە شەرعناسان چەندین مەرجیان بۆ داناوە، وەکو:

أ- دەبێت یاخیبوان لێکدانەوەیەکیان هەبێت: کە دەبێتە بەهانەی شۆڕشکردنەکەیان، دەبێ بەڵگە و هەنجەتیان ڕوونبکەنەوە کە بۆچی ئاڵای یاخیبوونیان لە خەلیفە و حوکمی شەرعی بەرزکردۆتەوە، با بەڵگەکەیشیان لاواز بێت بەڵام دەبێت هەیانبێت و گوێیان لێ بگیرێت یان تۆیژینەوەی بۆ بکرێت.

ب- دەبێت خاوەن هێزبن: واتە کۆمەڵێکن کە هاوڕا و هاوڕێ بوون و خۆیان بە یەکتری بەهێز کردووە یان لە شوێنێکی قایمدا کۆبوونەتەوە.

ج- دەیانەوێت بە زەبری هێز بگەنە مەبەستیان: واتە کۆمەڵێکی چەکدار و شەڕفرۆشن و بەرگری لە خۆیان و ڕێ و ئامانجیان دەکەن.

ئەگەر ئەم مەرجانە لە کەسێك یان کەسانێکدا هاتهدی ئەوە یاخییە و خوێنی هەدەرە. ئیمامی ئەبو حەنیفە هەر لە سەرەتای کۆبوونەوە و یاخیبوونیانەوە خوێنیان بەهەدەر دادەنەبێت، با هێشتا شەڕیشیان دانەمەزراندبێت یان دەستدرێژیشیان نەکردبێت. ئەمما ئیمامان مالیك و شافیعی و ئەحمەد لایان مەرجە کە دەستیان بە کوشتار یان دەستدرێژی کردبێت. هەر کۆمەڵێك پێناسەی یاخیبووی بە سەردا چەسپا جەنگ بەرپاکردن دژیان فەرز دەبێت چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِ ٩﴾ الحجرات: ٩.

واتە: دژی ئەو لایەنە موسوڵمانە بجەنگن کە یاخی بووە تا ناچار دەبێت بێتەوە ژێر حوکم و داوەرێتی شەرع.

لە حوکمی کوشتنی یاخیبووشدا ئەگەر کەسێك خۆبەسەر چوو یەکێکی لێ کوشتن یان زۆرتر، لەسەر کوشتنەکە سزا نادرێت چونکە خوێنی یاخیبووەکان هەدەرە، بەڵام لەسەر ئەوە سزای شیاو دەدرێت کە مافێکی دەسەڵاتدارانی بۆ خۆی پچڕیوە و خۆبەسەر خەڵکی کوشتووە.

٦- ئەو کەسەی خوێنی لەسەرە: کەسێکی بە ناهەق کوشتووە و مستەحەقە بکوژرێتەوە لەسەری، ئەمە خوێنی لەسەرە و کوشتنەوەی فەرزە، چونکە شەریعەتی ئیسلام سزای بکوژی بە کوشتنەوەی دیاری کردووە، هەر وەکو سزای کەمتر لە کوشتنی بە ڕەفتاری هاوشێوەی -ئەگەر دەشیا و دەتوانرا- دیاری کردووە.

بۆیە هەر کەسێك کەسێکی تر بە ناهەق بکوژێت دەکوژرێتەوە، ئەگەر

قۆڵی یەکێکی شکاندبوو حوکمی ئەوەیە قۆڵی بشکێنرێتەوە -ئەگەر دەشیا و دەتوانرا-.

ئەم هەق ساندنەوەیە مافی غەدرلێکراوەکەیە ئەگەر مابوو، ئەگەر نا مافی سەرپەرشتیارانێتی، مافی کەسی تر نییە، چونکە غەدرلێکراو و سەرپەرشتیارەکەی مافی لێخۆشبوونیان هەیە، ئەگەر کەسێکی تر لە خۆیەوە بڕیاری دا و کابرای کوشتەوە یان قۆڵی شکاندەوە دەستدرێژیی کردووە، چونکە هەلی لێخۆشبوونی کابرای لە دەست داوە و خۆشی خۆبەسەر ئەو کارەی کردووە، بۆیە ئەمیش بەو تاوانانەی تاوانبار دەبێت.

٧- دز: هەر کەسێك ماڵ و سامانی کەسێکی بە بڕ و ڕادەی دیاریکراوی شەرعی دزی بە دز هەژمار دەکرێت و دەستی ڕاستی هەدەرە و دەبێت ببڕدرێت. جێبەجێکاری ئەم سزایە دەسەڵاتدارانی شەرعی دارولئیسلامن نەك یەك یەکی خەڵکی.

ئەگەر یەکێك بە بڕیاری خۆبەسەری خۆی چوو دەستی ڕاستی دزەکەی بڕی بەم بڕینە تاوانبار نابێت، بەڵام سزای (موفتەئیت) وەردەگرێت، واتە ئەو کەسەی کە بێ پرس مافی دەسەڵاتداری لە ڕاپەڕاندنی سزادا بۆ خۆی بردووە و مومارەسەی کردووە. ئەگەر دزییەکە لەسەر کابرا نەسەلمێندرا و ئەو دەستی ئەوی بڕیبوو دەستی ئەمیش دەبڕدرێتەوە.

٦- ماف و ئەرکی دەسەڵاتداران:

أ- ئەرکی دەسەڵاتداران: شەریعەتی ئیسلامیی کۆمەڵێك ئەرکی لەسەر شانی دەسەڵاتداران داناوە و جێبەجێکردنی -کە لە بەرژەوەندیی کۆمەڵگەکەیە- فەرز کردووە لەسەریان.

ئەو کەسانەی لە واقیعی ڕۆژانەدا جێبەجێی دەکەن کارمەند و فەرمانبەران و هەڵسوڕێنەرانی کاروباری گشتین، لەگەڵ هەبوونی ئاست و پلەی جیاوازیاندا.

هەریەکە و لە بواری خۆی و بە پێی تایبەتمەندێتی و شارەزایی کاری خۆی دەبێت.

هەر فەرمانبەرێك ئەرکی خۆی بە ڕێکوپێکی ئەنجامدا، ئیتر لە لایەنی جینائییەوە پرسیاری لێ ناکرێت و موحاسەبە ناکرێت لەسەری.

بۆ نموونە: کوشتن لە شەرعدا حەڕامە و تاوانە بەڵام ئەگەر سزای شەرعییانە بوو، بە بڕیاری قازییەکی شیاو دەرچووبوو دەبێت جێبەجێ بکرێت، فەرزە لەسەر قازییەکە حوکمی کوشتنەکە دەربکات و فەرزە لەسەر کارمەند و دەزگای تایبەتیی ڕاپەڕاندنی فەرمانی قازی (کە پۆلیسە) کوشتنەکە ئەنجام بدات، هەروەها سزاکانی جەڵدەلێدان و زیندانکردن و هتر.

ڕێسای حوکمی شەرعی ئەوەیە کە فەرمانبەری ڕاپەڕێنەری حوکم بەرپرس نییە و لە لایەن جینائییەوە سۆراغ ناکرێت، مادام ئەو ئەرکەی پێی سپێردراوە شەرعیانە جێبەجێی دەکات.

ئەمما ئەگەر کەمتەرخەمیی تێدا نواند بێگومان موحاسەبە دەکرێت و سزای شیاوی کەمتەرخەمێتییەکەی بەسەردا دەچەسپێنرێت، ئەمە لە کاتێکدا دەبێت کە دەزانێت سنووری ئەرکی خۆی چییە.

ئەمما ئەگەر سنووری خۆیی بەزاند بێ ئەوەی زانیبێتی کە تا کوێ مافی خۆیەتی و نییەتیشی چاك ڕاپەڕاندنی کارەکەی بوو لە ڕووی جینائییەوە هیچی لەسەر نابێت مادام سنووری ماف و ئەرك و دەسەڵاتەکەی وردەکارانە دیاری نەکراوە.

بۆ نموونە: چەسپاندنی سزای حەددەکان: شەرعناسان ڕایان لەسەر ئەوە کۆیە کە جێبەجێکردنیان فەرزە ئەگەر بە ڕێکوپێکی -بێ کەم و زیاد- ڕاپەڕێنران؛ ئەوا بەرپرسێتی لەسەر کەس نییە ئەگەر زیانێکیان لێکەوتەوە (بۆ نموونە: لە جەڵدە لێدانەکەدا کەسەکە بمرێت)، چونکە ڕاپەڕاندنی فەرز پەیوەست نەبووە بە سەلامەتیەوە.

ئەمما ئەگەر بە ئەنقەست یان بە هەڵە زیاتری کرد -وەکو زیاد کردنی جەڵدەکان- بەرپرسە لە زیادەکانی.

هەر کەسێك لە حوکمدانیدا یان لە ڕاپەڕاندنی حوکمدا -کەم یان زیاد- ڕەفتاری تێدا کرد و ڕەفتارەکەی بوو بە هۆی فەوتان وەکو کوشتنی کەسێك بە ئەنقەست -لە کاتی سزادانیدا- یان سەقەتبوونی ئەندامێکی، خەلیفە دەبێت سزایان بداتەوە.

سزاکەشیان لە جۆری تاوانەکەیانە، پەنجەیەکیان شکاندووە پەنجەیەکیان دەشکێنرێتەوە. جا ئەمە ئەو کەسە بگرێتەوە کە ڕاستەوخۆ ڕەفتارەکەی کردووە یان ئەو کەسە کە حوکمەکەی بۆ دەرکردووە، وەکو ئەوەی سزاکەی کوشتنەوە نەبووە و ئەم کردوێتی بە کوشتنی.

خەلیفە هەر وەکو کە سزای ڕەفتارە ئەنقەستەکەیان دەدات، دەبێت سزای ڕەفتارە هەڵەکەشیان هەر بدات، بەڵام لێرەدا شەرعناسان ڕاجوێن کە قەرەبوو (تەعویز)ی هەڵەکە دەکەوێتە سەر کێ؟

هەندێکیان دەفەرموون: دەکەوێتە سەر خەلیفە و کەسوکاری (!) هەندێکی تر دەفەرموون: دەکەوێتە سەر بەیتولمال چونکە هەڵەکان زۆرن و خەلیفە و نوێنەرەکانی کە کار بۆ ڕەعییەتەکە دەکەن و لە بەرژەوەندی کۆمەڵگەدان چۆن و بۆچی تەحەممولی ئەو هەموو قەرەبووانەی هەڵە بکەنەوە؟

ئیمامی ئەبو حەنیفە و مالیك و ئەحمەد (رحمهم الله) دەفەرموون: خەلیفە و نوێنەرانی هیچیان ناکەوێتە سەر نە لە هەڵەی سزای حەددەکاندا و نە لە هەڵەی سزای تەمبێکردندا.

جا سزاکە خۆی لە خۆیدا مرێنەر بێت وەکو ئیعدامکردن (کوشتنەوەی بکوژ) یان مرێنەر نەبێت وەکو جەڵدەلێدانێك کە بۆتە مایەی مردنی تاوانبارەکە.

ئەم ئیمامە بەڕیزانە دەفەرموون: تاوانەکەی کابرا ئەوە سزایەتی، سزای

حەددەکان بێت یان سزای تەمبێکردن، ئیتر ئەو کە پێی مردووە بۆچی کەسێك بەرپرس بێت لێی؟

خۆ سەلامەتی مەرجی ڕاپەڕاندنی سزا نییە.

ئیمامی شافیعی (رحمە اللە) دەفەرموێ: ئەگەر خەلیفە -یان نوێنەرانی- سزای تەمبێکردنیان بهسەر کەسێکدا چەسپاند و پێی مرد یان خودی سزاکە کوشتنی تاوانبارەکە بوو خەلیفە دەبێت قەرەبووی خوێنی بکاتەوە چونکە ئەو مافی لێخۆشبوونی لە تاوانەکە هەبوو، هەر وەکو کە مافی لە لێخۆشبوونی لە سزاکە هەبوو. جگە لەوەی مافی ئەوەشی هەبوو سزای تری تەمبێکردن دیاری بکات کە شیاوتر بوایە بۆ تاوانەکە و تاوانبارەکەش.

سزاکەش لە ئەسڵدا مەبەست لێی تەمبێکردنی بوو نەك کوشتنی، بۆیە سەلامەت مانی کابرا مەرج بووە، بۆ نموونە: سزای شەڕابخۆر کە چل جەڵدەیە (بە ڕای ئیمامی شافیعی رحمە اللە) ئەگەر زیاتری لێدابێت و پێی مردبێت دەبێت قەرەبووی خوێنی بکاتەوە.

بۆچوونەکەی ئیمامی شافیعی ڕێسایەکی جوان و بە سوودی بەرژەوەندی گشتی کۆمەڵگەیە چونکە قەرەبووکردنەوەکە دەبێتە سەرمایە یان مووچەی ماڵ و منداڵی کابرای مردوو کە بەخێوی دەکردن و ئێستا وا نەما.

ڕاستە مەبەست کوشتنی نەبوو بەڵام وا کوژرا و مرد بۆیە دەبێ خەلیفە یان نوێنەرانی قەرەبووی خوێنی بکەنەوە و بیدەنە ماڵ و منداڵ یان دایك و باوك و ئەوانەی بەرپرس بوو لە بەخێوکردنیان تا خێزانەکەی لە موحتاجی بپارێزرێت.

ب- مافی دەسەڵاتداران: هەر وەکو هەر تاکێکی رەعییەتی ئیسلامیی کە ماف و ئەرکیان هەیە دەسەڵاتدارانیش ئەو ئەرکانەیان لەسەرە کە لەسەرەوە ئاماژەمان بە هەندێکیان دا.

لە بەرامبەریشدا کۆمەڵێك مافیان هەیە کە یەکێك لەوانە فەرمان

دەرکردنیانە بۆ تاکەکانی کۆمەڵگە کە فەرزە لەسەریان -مادام شەرعییە- جێبەجێی بکەن.

مومارەسەکردنی ئەم مافە لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە ئەرکەکانی خەڵکیش دیاری دەکات کە سەرەکیترینیان گوێڕایەڵی و ملکەچی دەربڕینیانە بۆیان.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡ﴾ النساء: ٥٩.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە ملکەچی فەرمانەکانی خوای گەورە و ملکەچی فەرمانەکانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) و سەرپەرشتیارانی کاروباری خۆتانبن کە هەر لە خۆتانن.

مەرجی ملکەچی و گوێڕایەڵییەکە ئەوەیە کە هەر فەرمانێك سەرپەرشتیارانی کاروباری موسوڵمانان دەریکەن بۆیان دەبێ شەرعی بێت، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ﴾ النساء: ٥٩.

واتە: لە هەر شتێکدا ناکۆکیتان بۆ دروست بوو بۆ چارەسەرکردنی بگەڕێنەوە سەر فەرمانی خوای گەورە (قورئان) و فەرمانی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) (سوننەت).

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (عَلَى المَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ والطَّاعَةُ فِيما أحَبَّ وكَرِهَ، إلَّا أنْ يُؤْمَرَ بمَعْصِيَةٍ، فإنْ أُمِرَ بمَعْصِيَةٍ، فلا سَمْعَ ولا طاعَةَ).[١]

واتە: گوێڕایەڵیی و ملکەچی لە سەر هەر موسوڵمانێك فەرزە، لەوانەی پێی

(١) بوخاری (٧١٤٤)، موسلیم (١٨٣٩).

خۆشن و لەوانەشدا کە پێی ناخۆشن مەگەر فەرمانێکی گوناحکردنی بە سەردا بدرێت، ئەو کاتە نە گوێڕایەڵ دەبێت و نە ملکەچ، فەرمانەکە جێبەجێ ناکات.

هەروەها دەفەرموێ: (لا طاعةَ لأحدٍ في معصيةِ اللَّهِ).[1]

واتە: لە سەرپێچیی فەرمانی خوای گەورەدا بە هیچ کلۆجێك گوێڕایەڵی کەس ناکرێت و فەرمانی گوناحی ڕاناپەڕێنرێت.

کەوابوو دەرکردنی فەرمانی پێچەوانەی شەرع لەلایەن کاربە دەستانەوە فەرمانبەرانی خواریانەوە ناچار ناکات لەسەر ڕاپەڕاندنی مادام بزانن کە پێچەوانەی شەرعە. ئەمما ئەگەر نەیانزانی پێچەوانەی شەرعە و دڵنیابوون کە لە چوارچێوەی خودی وەزیفەی فەرماندەرەکەدایە و فەرمانبەرەکە جێبەجێی کرد؛ هیچ بەرپرسێتییەکی ناکەوێتە سەر، مادام فەرمانبەرەکە نییەتی پاکە و مەبەستی ئەنجامدانی ئەرکی خۆیەتی و نەشیزانیوە کە ئەو فەرمانە لەگەڵ شەرعدا نایاتەوە.

ئەگەر بەرپرسێك فەرمانی نارەوای کوشتن یان جەڵدە لێدانی کەسێکی بە کارمەند/ سەربازێکی خۆی دا و جێبەجێی کرد و کەسەکە مرد، هەردووکیان بەشدارن لە کوشتنەکەدا، فەرمانبەرەکە/سەربازەکە ئەو بەهانەی لێ قبووڵ ناکرێت کە بڵێ من ڕاپەڕێنەری فەرمانم و بەس، نا، چونکە دەیزانی فەرمانەکە نارەوایە و بە پێی شەرع نییە.

چۆن بەشدار دەبێت لە کوشتنی کەسێکدا کە شایانی کوشتن نییە؟ ئەگەر بشڵێت ناچار بووم، هەر قبووڵ نییە (چونکە خۆ مانەوەی خۆی لای خوای گەورە بەڕێزتر نییە لە مانەوەی کوژراوەکە، بۆچی کوشتنی خۆیی پێ ڕەوا نەبوو -کە

---

(١) فەرموودەکە بەم لەفزە ئیبنو حەزم لە کتێبی المحلی (١٠٩/١١) هێناویەتییەوە و دەفەرموێ سەحیحە، شێخی ئەلبانیش لە (صحيح الجامع) بە ژمارە (٧٥١٩) بەم لەفزە هێناویەتییەوە: (لا طاعةَ لأحَدٍ في معصيَةِ اللهِ، إنَّما الطاعةُ في المعرُوفِ)، دەفەرموێ: سەحیحە.

ئەگەرێکە- بەڵام کوشتنی ئەوی پێ چاك بووە کە حەتمی بوو؟).

شەریعەتی ئیسلام نایەوێت فەرمانبەر و سەرباز و بەردەست لەسەر گوێڕایەڵی کوێرانە پەروەردە بین، دەیەوێت لەسەر ڕەفتار (گوفتار و کردار)ی هەقخوازی پەروەردە بین.

ڕەوشتیان بە شەرع پارسەنگ بێت و سووربن لەسەر چەسپاندنی شەرع تا دادپەروەری بچەسپێت.

لەم حاڵەتەدا کە فەرمانبەرەکە فەرمانی فەرماندەرەکە جێبەجێ ناکات، فەرماندەرەکە دەسەوسان و کز و کلۆڵ دەمێنێت، دەزانێت کە ناتوانێت پێچەوانەی شەرع بڕیار بدات، دەزانێت ئەگەر پێچەوانەی شەرع فەرمان دەرکات کەس نابێت ڕایپەڕێنێت، ئەمەش لە بەرژەوەندیی دەسەڵاتداران و ڕەعییەتەکانیاندایە.

بڕگەی دووەم:
ڕوکنی ماددیی تاوان:

تاوان ڕەفتارێکە کە مرۆڤ دەیکات کە لە زۆرینەی کاتدا زیان بە حەقێك یان بە بەهایەك یان بە بەرژەوەندییەکی یاسای دەگەیێنێت یان یەکێك لەمانە دەخاتە مەترسییەوە، ئەم ڕەفتارە لەم لایەنەیەوە ڕوکنی ماددی تاوانەکەیە.

شتێکی بەڵگەنەویستە کە تاوان نایاتەدی تا ڕوکنە ماددیەکەی نەیەتەدی، چونکە دیمەنە دیارەکەی تاوانە کە بە دەرکەوتنی ئەو؛ واقیع و کۆمەڵگەکە شاهێدیان لەسەر ڕوودانی داوە، تاوانی پشێوی لە کۆمەڵگەدا دەنێتەوە و ئەمان و ڕەوتی سیستمی بەڕێوەبەرێتی تێك دەدات.

خاڵی یەکەم: توخمەکانی ڕوکنی ماددیی تاوان:

١- کارێکی حەڕامکراوە کە بکەر کردوێتی: کە دەشێت چالاکییەکی باشی لێ بکەوێتەوە و دەشێت چالاکی خراپی لێ بکەوێتەوە، وەکو خۆگرتنەوە لە ئەنجامدانی کارێك کە ئەرکە و دەبێت بیکات.

٢- لێکەوتنەوەی ئەنجامێکی خراپ لە ڕەفتارەکە: کاتێك ڕەفتاری بکەرەکە دەبێتە تاوان کە زیانێکی لێکەوتبێتەوە، ئەم ئەنجامە (زیانەکە) ئەوەیە کە شەرع نایەوێت ڕووبدات و ڕێی لێ دەگرێت.

٣- هەبوونی پەیوەندیی هۆکارییانەی نێوان ڕەفتارەکە و ئەنجامەکەی: دەبێت ئەوە بسەلمێنێت کە ئەو ئەنجامە پەیوەندیی بەو ڕەفتارەوە هەبووە، کەسێك سزا نادرێت تا ئەوەی لەسەر ساغ ئەکرێتەوە کە ڕەفتاری ئەو بۆتە مایەی ئەو زیانەی کەوتووە، دەبێ بە دڵنیاییەوە ئەمەی لەسەر ئیسبات ببێت کە ڕەفتاری ئەو پیشەکی و ڕێڕەو و هۆکاری ئەنجامەکەیە.

شەریعەتی ئیسلامیی ئەوە ناکاتە هۆکاری تەنهای سزادان، نافەرمویێت تەنها ئەو ڕەفتارە یان ئەو ڕووداوە مایەی هاتنەدیی ئەو ئەنجامەیە و بەس، نا؛ دەشێت ڕەفتاری تۆمەتبارەکە هۆکارێکی سەرەکی بێت لە ڕووداوەکە.

وەکو مردنی نەخۆشێك دوای عەمەلیاتکردنی، خۆ نەخۆشەکە پێشتر نەخۆشییەکی کوشەندەی هەبووە بەڵام ڕەفتاری پزیشکەکان بۆتە هۆکاری سەرەکی مردنەکە.

کەسێك یەکێکی کوشتووە، دەشێت ئەمە هۆکاری سەرەکی کوشتنەکەبێت، بەڵام ڕێ لەوە ناگرێت هۆی تریش هەبێت بەشدار بووبێت لە ئەنجامەکەدا (وەکو خراپ گواستنەوەی دوای برینداربوونی، زوو چارەسەرنەکردنی و هیتر).

هەر وەکو کە دەشێت ڕەفتاری تۆمەتبارەکە تاکە هۆکاری ئاشکرای بێت (وەکو ئەوەی فیشەکێکی بە سەریەوە ناوە یان لە سەربانێکەوە فڕێی داوەتە خوارێ). ئەگەر پەیوەندیی هۆکاری لە نێوان ڕەفتاری تۆمەتبار و ئەنجامەکەدا زۆر باش ڕۆشن نەبێت ناتواندرێت تۆمەتبار تاوانبار بکرێت کە نەخێر هەر ئەو کوشتویێتی، وەکو ئاڵۆزی شێوەی کوشتنەکەی و نەبوونی ئاسەواری ڕەفتاری ئەو[١].

دەشێت ئەو گەیشتۆتە سەر رووداوەکە و تۆمەتبار کراوە، بەڵام بکەرەکە پێشتر تاوانەکەی کردووە و خۆی شاردۆتەوە. دەشێت پەیوەندی نێوان تاوانبار و تاوانەکە راستە وخۆ نزیك نەبێت، دواتر و بە جۆرەها تۆیژینەوە بسەلمێت کە ئەوە.

(١) لەو تاوانە سەیرانەی لە ٢٠١٤دا خوێندمەوە: لە سەعیدی میسر کابرایێکی جووتیار ویستبووی ژنەکەی خۆی بکوژێت بەڵام لە بەر کاردانەوەی کەس و کاری نەیوێرابوو هیچی لێ بکات. دوار مارێکی کوشەندەی پەیدا کردبوو لە ژووری نوستنی خۆی و ژنەکەیدا خستبوویە گونیەیەکەوە، شەو هەستا بوو مارەکەی بەڕەڵا کردبوو، خۆی چووبووە دەرێ، مارەکە بە ژنەکەوەی دا بوو، کوشتبووی.

خاڵی دووەم: بەشداربوون لە تاواندا:

تاوان دەشێت یەك كەس بیكات، هەر وەكو كە دەشێت چەندین كەس تێیدا بەشداربن، كە هەریەكەیان پشكێكی ڕاپەڕاندنی نەخشەكەی بەردەكەوێت یان یارمەتیدەری تاوانبارێك دەبێت لە تاوانكردنەكەیدا.

چۆنیەتییەكانی بەشداریكردن و یارمەتیدان بەگشتی لە چوار حاڵەت بەدەر نین:

- دەشێت لەگەڵ كەسانی تردا ڕێكەوتبێت كە تاوانەكە پێكەوە ئەنجام بدەن.

- دەشێت هاندەری تاوانەكە بووبێت.

- دەشێت بە هۆكاری ئەنجامدانی تاوانەكە یارمەتیدەر بووبێت بەڵام بەشداری ڕاستەوخۆی نەكردبێت (وەكو پەیداكردنی چەك بۆ تاوانبارێكی كوشتن).

هەر یەكێك لەوانە بە بەشداربووی تاوانەكە هەژمار دەكرێت، جا لە ڕوكنی ماددیی تاوانەكە بەشداربووبێت یان بە شێوەیەكی تر. ئەو كەسەی لە ڕاپەڕاندنی ڕوكنی ماددیی تاواندا بەشداری دەكات پێی دەوترێت: (بەشداری ڕاستەوخۆ) (الشريك المباشر) و ئەو كەسەی ڕاستەوخۆ لە جێبەجێكردنی تاوانەكەدا نەبووە پێی دەوترێت (بەشداری هۆكار) (الشريك المتسبب).

لەم ڕوانگەوە بەشداربوون لە تاواندا دوو جۆری هەیە:

١- بەشداری ڕاستەوخۆ: بریتییە لە هاوبەشبوون لە جێبەجێكردنی ڕوكنی ماددیی تاوانەكەدا.

٢- بەشداری هۆكار: بریتییە لە بەشداربوون لە ئەنجامدانی تاوانەكەدا بە

ڕێكەوتن لەسەری یان بە هاندان یان بە ئاسانكاریكردن و یارمەتیدانی تاوانبارەكە، بێ ئەوەی ڕاستەوخۆ بەشداری ئەنجامدانی تاوانەكەی كردبێت.

چۆنیەتییەكانی بەشداربوون لە تاواندا:

١-بەشداریی ڕاستەوخۆ (هاوكار):

ئەسڵی ئەمە ئەوەیە كە چەند كەسێك بەشداری دەكەن ڕاستەوخۆ لە ئەنجامدانی ڕوكنی ماددیی تاوانێكدا، بۆیە ڕەفتارەكەیان بە بەشداری ڕاستەوخۆی تاوان دەناسرێت ئەگەر:

أ- دوو كەسەكە پێكەوە بەشداری یەك جۆرە ڕەفتاریان لە تاوانێكدا كرد، هەردووكیان وەكو یەك تاوانبار دەبن:

بۆ نموونە: دوو كەس پێكەوە تەقە لە كەسێك دەكەن و دەیكوژن، هەر یەكەیان بەشداری ڕاستەوخۆی تاوانەكەیە. لێرەشدا شەرعناسان دوو زاراوە بۆ بەرپرسێتی ڕاستەوخۆ یان لە پێشتری یەكێكیان دادەنێن: (التوافق) و (التمالؤ).

- التوافق (گەلەكۆمەكێی هەنووكەیی): ئەوەیە كە بەشداربووان -دوو كەس بن یان زیاتر- پێشتر ڕێكەوتنیان لە نێواندا نەبووە، وا ڕوودەدات كە لە ژێر كاریگەری پاڵنەری دەروونی یان بیرۆكە هەنووكەییەكەی ئەو ساتەوەختە پەیدابووە پێكەوە تاوانەكە ئەنجام دەدەن.

وەكو حاڵەتی شەڕ و پێكدادانی دوو كەس كە لە پڕێكدا كەسانی تریش تێوە دەگلێن، بێ ڕێكەوتنێكی پێشینە چەند كەسێكیان گەلە كۆمەكێ دەكەن و یەكێك دەكوژن، لەم حاڵەتەدا هەر یەكەیان بەرپرسە لە ڕەفتارەكەی خۆی، نەك لە ڕەفتاری ئەوانی تریش.

- التمالؤ (گەلەكۆمەكێی بە تەگبیر): ئەمە ئەوەیە كە بەشداربووان لە تاوانێكدا پێشتر لە ناو خۆیانا كۆمەڵكارانە تەگبیریان كردووە، نەخشەیان

دارِشتووە، کار و ڕۆڵی هەر یەکێکی خۆیان دیاریکردووە، هەموو لەسەر ئەجامدانی تاوانەکە ڕێکەوتوون تا مەبەستێك بهێننەدی کە کۆلکەی هاوبەشی نێوانیانە.

بۆیە لە کاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدا هەر یەکەیان ئەو ڕۆڵە دەبینێت کە پێی سپێردراوە و تاوانەکە وا ئەنجام دەدەن هەر وەکو کە لەسەر نەخشە و ڕاپەڕاندنی ڕێکەوتبوون. لەم حاڵەتەدا هەر یەکەیان بەرپرسە لە تاوانەکە و هەموو وەکو وەکو یەك تاوانبارن.

ب- کەسی بەشداری هۆکار بە بەشداریکاری ڕاستەوخۆی تاوان دادەنرێت ئەگەر ڕاپەڕێنەرەکە وەکو ئامێری بەردەستی هەڵدەسووڕا:

کەسێك یەکێکی تری لە بەردەستدایە و هەموو فەرمانێکی پێ دەدات و ئەویش بۆی ڕادەپەڕێنێت. بە بۆچوونی زۆرینەی پێشەوایانی شەرع بەشدارە هۆکارەکەش وەکو تاوانبارەکە تاوانبارە، بەڵام ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: وایان دانانێت مەگەر لەو حاڵەتەدا کە فەرماندەرەکە فەرمانبەرەکەی ناچارکردبێت. (پێشەواکانی تر دەفەرموون مادام هەردووکیان ڕازین ڕۆڵبینی فەرماندە و فەرمانبەرێتیەکە کاریگەر نابێت بۆیە هەر دووکیان وەکو یەك تاوانبارن).

- سزای بەشداربووانی تاوان:

شەرع دەفەرموێ: فرە بکەری (زۆری ئەنجامدەران) کاریگەری لەسەر سزا نییە، هەر یەکەیان سزاکە وا وەردەگرێت وەکو ئەوەی تەنها ئەو کردبێتی. بۆیە سزای بەشداربووانی ڕاستەوخۆی هەر تاوانێك وەکو سزای یەك کەسێکە کە هەمان تاوانی کردبێت، ئەگەرچی بەشداربووەکان هەر یەکەیان بەشێکیان لە ئەنجامدانی تاوانەکە بەرکەوتووە نەك هەمووی.

٢- بەشداری هۆکار (لاوەکی):

هەر کەسێك هۆکارانە بەشداربێت لە ئەنجامدانی تاوانێکدا کە سزای بۆ دیاریکراوە، بە ڕێکەوتن لەگەڵیدا شایانی سزایە ئەگەر بەشداریکردنەکەی بە هاندان یان یارمەتیدان یان بە ئاسانکاری بۆ کردنی تاوانکردنەکە بووبێت. مەرجیشە کە مەبەستی بووبێت کە لەگەڵ تاوانبارەکەدا ڕێکەوتووە یان هانی داوە یان یارمەتی داوە.

- مەرجەکانی بەشداری هۆکار:

کورتەی ئەوەی سەرەوە ئەوە دەگەیێنێت کە بەشداری هۆکار کاتێك حوکم دەدرێت کە سێ مەرجی تێدا هاتبێتەدی:

مەرجی یەکەم: هەبوونی ڕەفتارێك کە سزای لەسەرە، کە تاوانەکەیە: مەرج نییە تاوانەکە بە تەواوی ڕوویدابێت چونکە دەشێت بکەرەکە فریای تەواوکردنی نەکەوتبێت بەڵام بەشدارەکانی ڕۆڵی خۆیان بینیوە، نەخشەوانەکە کاری خۆی لە تاوانەکەدا تەواوکردووە.

هەروەها یارمەتیدەر و هاندەرەکان. یان دەشێت بکەرەکە تێیدا تاوانبار نەبێت و سزا وەرنەگرێت، وەك ئەوەی منداڵە یان شێتە و پێیان کردووە، بەڵام شەریکەکان هەموویان سزای تاوانەکەیان بەسەردا دەچەسپێت.

مەرجی دووەم: دەبێ بەشداربوونەکە بە ڕێکەوتن بێت لەسەر تاوانەکە یان بە هاندان لەسەری یان بە یارمەتیدانی بکەرەکەی.

مەرجی سێیەم: دەبێ بەشدارەکان مەبەستیان بووبێت کە ئەو کارە ئەنجام دەدەن کە دەشزانن سزای خۆی هەیە، واتە بەشداربووەکان بە ڕێکەوتن و

نەخشەدانان و هاندان و یارمەتیدانەکەیان بزانن کە بۆ ئەنجامدانی ئەو تاوانە دیاریکراوەیە. چونکە ئەگەر یەکێك لەمان یارمەتیدەر بووبێت -بۆ نموونە لە پەیداکردنی چەکەکەدا- بەڵام مەبەستی ئەمە نەبوو ئەم کابرایە بچێت و ئەو کەسەی پێ بکوژێت، ئەم یارمەتیدەرە لەم حاڵەتەدا هیچی لەسەر نییە.

- سزای بەشداربووی هۆکار:

بەشداربووی هۆکار سزایەکی تەمبێکردنی بەسەردا دەدرێت نەك سزای تاوانەکە، چونکە ڕاستەوخۆ لە ئەنجامدانی تاوانەکەدا نەبووە و ڕەفتارەکەی جێی گومانە، گومانیش سزای پێ دەوەستێنرێت.

ئەمما ئەگەر بەشدارەکە بەرپرسێکی کارتێکەرە لەسەر بکەرەکە، واتە بکەرەکە بە فەرمانی ڕاستەوخۆی ئەو تاوانەکەی کردووە بێگومان بەرپرسەکەش سزای هەمان تاوان وەردەگرێت، نەك سزای تەمبێکردن، چونکە لەم حاڵەتەدا دەبێتە بەشداری راستەوخۆ و هاوکار نەك بەشداری هۆکار.

قازی بۆی هەیە کاتێك سزای تەمبێکردن بڕیار دەدات بۆ بەشداربووانی هۆکار مەرج نییە سزاکەی سووکتربێت لە سزای تاوانەکە، نا؛ بۆی هەیە قورستر لەویش دەرکات، هەر وەکو کە بۆی هەیە سووکتری بۆ دەرکات، ئەوە بە پێی بارودۆخ و ڕادەی کاریگەرێتی تەمبێکردن و بەرژەوەندیی گشتی و تایبەت دەبێت کە قازییەکە ڕەچاویان دەکات و سزاکەش تەقدیر دەکات.

بڕگەی سێیەم:
ڕوكنی ئەدەبی تاوان:

ئەم ڕوكنە ئەوەیە كە دەبێت تاوانبارەكە موكەللەف (ژیر و باڵغ) بێت، واتە بەرپرسێتی تاوانەكەی بكەوێتە سەر، لە بەر ئەوەی فەرمان و بەرهەڵستی ئەركی شەرعییانەن و دەكەونە سەر شانی كەسانی ژیر كە بزانن ئەركەكە چییە و پەی پێ ببەن، چونكە تەكلیف دواندنە.

دواندنیش لەگەڵ خاوەن هزر و ژیردا دەكرێت كە تێبگات چی پێ دەوترێت. ئەو كەسەی ژیر نییە و لەوە تێناگات فەرمان و بەرهەڵستی چییە و بۆچی داوای لێ دەكرێت لە حوكمی ئاژەڵ و بێ‌گیانەكاندایە. ئەو كەسەش كە ئەسڵی دواندنەكە حاڵی دەبێت -وەكو منداڵ و شێت- بەڵام نازانێت سزا و پاداشت چییە چونكە نوقسانە و پەی بەوانە نابات حوكمی هەر وەكو ئاژەڵ و بێ‌گیانە.

بۆیە جێی تەكلیف نینو لەم ڕوانگەوەیە كە شەرع ئەو كەسە بە بەرپرسی تاوان دەزانێت كە مرۆڤێكی زیندوو و ژیر و باڵغە و لە كاتی تاوانكردنەكەدا سەربەست و سەرپشك بووە.

❖ دەقە شەرعییەكان بە بایەخەوە جەخت لەمە دەكەنەوە:

- خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۚ ١٧٣﴾ البقرة: ١٧٣.

واتە: هەر كەسێك ناچار بوو (مردارەوەبوو یان خوێن یان گۆشتی بەراز) بخوات لەسەری ناكەوێت، نە لە ریزی موسوڵمانان دەچێتە دەرێ و نە لە سنوور

دەردەچێت و بە هیچ شێوەیەکیش گوناحی ناگاتێ.

- پێغەمبەری خواش (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (رُفِعَ القَلَمُ عَنْ ثَلاَثَةٍ: عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَصْحُو وَعَنِ المَجْنُونِ حَتَّى يَفِيقَ).[١]

واتە: بەرپرسێتی لەسەر سێ پۆل خەڵك هەڵگیراوە و عەفوون: منداڵ تا باڵغ دەبێت، خەوتوو تا خەبەری دەبێتەوە، شێت تا چاك دەبێتەوە.

هەروەها دەفەرموێ: (إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ).[٢]

واتە: خوای گەورە سزای ئەو ڕەفتارە تاوانانەی لەسەر ئوممەتەکەم هەڵگرتووە کە بە هەڵە یان لەبیرچوونەوەدا دەیکەن یان ناچار دەکرێن کە بیکەن.

خاڵی یەکەم: بەرپرسێتیی جینائی:

١- بنەماکانی بەرپرسێتیی جینائی:

لەمەوە کە باسمان کرد دەردەکەوێت کە بنەماکانی بەرپرسێتی جینائی لە شەریعەتی ئیسلامدا سێیە، هەر کاتێك هەرسێکیان هاتنهدی بەرپرسێتییەکە دەچەسپێت، ئەگەر یەکێکیان نەهاتهدی بەرپرسێتی جینائی ناچەسپێت. ئەو بنەمایانەش ئەمانەن:

---

(١) ئەم فەرموودەیەم بەم لەفزە نەدۆزییەوە، بەڵام بە لەفزی تر هاتووە: (رُفِعَ القلمُ عن ثلاثة: عن النَّائم حتَّى يستيقظَ، وعن الصَّبيِّ حتَّى يحتلمَ، وعن المجنون حتَّى يعقلَ)، ئەبو داود (٤٤٠٣) لەفزەکەش هی ئەمە، ترمذی (١٤٢٣)، نەسائی لە (السنن الكبرى) (٧٣٤٦)، ئەحمەد (٥٦) بە کەمێك جیاوازی، وە ئیبنو ماجە (٢٤٢) بە کورتی هێناویەتییەوە.

(٢) ئیبنو ماجە لە ئیبنو عەبباسەوە (٢٠٤٥)، وە لە ئەبو ذەڕەوە (٢٠٤٣) بە لەفزی: (إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي: الْخَطَأَ، وَالنِّسْيَانَ، وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ) ڕیوایەتی کردووە، وەهەروەها تەبەڕانی لە الكبير (١٣٣/١١) (١١٢٧٤) و الأوسط (٨٢٧٣) و الصغير (٧٦٥)، هەروەها حاکم (١٩٨/٢) فەرموویەتی بە پێی مەرجەکانی بوخاری و موسلیم سەحیحە و زەهەبی لایەنگیریی کردووە. وە ئیبنو ماجە لە (الزوائد)ـدا دەفەرموێ: «إسناده صحيح» و فەرموودەوانی تر بە سەحیحیان داناوە.

١- مرۆڤێك كارێكی حەڕامكراوی كردووە.

٢- بكەرەكە ئازاد و سەربەستە و سەرپشك بووە لە كردنیدا.

٣- بكەرەكە پەی بە كارەكە بردووە كە چییە؟

٢- پلەکانی بەرپرسێتیی جینائی چوارن:

١- ڕەفتاركردن بە ئەنقەست: واتە تاوانبارەكە مەبەستی بووە ئەو كارە ڕێپێنەدراوە بكات؛ وەكو كوشتنی بە ئەنقەستی كەسێك كە بكوژەكە مەبەستێتی كوژراوەكە بگەیێنێتە ئەو ئەنجامە كە نەمانێتی.

بۆیە لە شەرعدا ئەم ڕەفتارە زەقترین یاخیبوونە، بۆیە ڕۆشنترین سزای هەیە.

٢- ڕەفتاری وەكو ئەنقەست: كە لە كوشتن و تاوانی كەمتر لە كوشتندا دەردەكەوێت كە بریتییە لەوەی تاوانبارەكە ڕەفتاری كوشتن دەنوێنێت بەڵام مەبەستی ئەو ئەنجامە نییە كە كەسەكە بكوژرێت، ئەمە وەكو كوشتنی بەئەنقەست وایە.

پێشەوایانی شەرع یەكڕانین لەسەری، ئیمامی مالیك ئیعتیرافی پێ ناكات چونكە ئەو دەفەرموێ كوشتن: بریتییە لە ڕەفتارێك بە مەبەستی دەستدرێژی. واتە ئەنجامی ڕەفتارەكەی لا مەرج نییە.

پێشەوایانی تر كە ئیعتیرافی پێ دەكەن لە هەبوونیدا (لە كەمتر لە كوشتندا) جیاوازن بەڵام لە هەبوونیدا لە كوشتندا ڕایان یەكە. لای ئەوان وەكو ئەنقەست بریتییە لە ڕەفتارێك بە مەبەستی دەستدرێژی، ڕەفتارەكە كوشەندەیە بەڵام تاوانبارەكە كوشتنی غەدرلێكراوەكەی مەبەست نەبووە.

بەڵام ڕەفتارەكە كە كوشتنی لێدەكەوێتەوە. بەڵگەی ئەوانەی كە ئیعتیرافی

پێ دەکەن ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: (ألا إنّ في قتيلِ خطأ العمد قتيل السوط والعصا والحجر مائة من الإبل)[(١)].

واتە: ئەرێ خوێنی کوژراوە هەڵە، کوژراو بە قامچی و دار و بەرد، سەد حوشترە.

بۆیە ناو نراوە وەکو ئەنقەست چونکە ڕەفتارەکە هەر وەکو بەئەنقەستە بەڵام لەوەدا لەو جیاوازە کە کەسەکە مەبەستی کوشتن نەبووە.

ڕەفتاری وەکو ئەنقەست لە غەیری کوشتندا بریتییە لە ئەنجامدانی کردارێك بە مەبەستی دەستدرێژیکردن بێ ئەوەی ئەو ئەنجامەی مەبەست بووبێت کە لێی کەوتۆتەوە (دارێکی بە دەستیدا کێشاوە تا ئازاری بدات بەڵام دەستی شکاندووە).

ڕەفتاری وەکو ئەنقەست لە ئەنقەست کەمترە بۆیە سزاکەی سووکترە.

٣- هەڵە:

ئەوەیە کە تاوانبار ڕەفتارەکەی ئەنجام داوە بێ ئەوەی مەبەستی بووبێت خۆ بخاتە تاوانەوە بەڵام هەڵەی کردووە؛ چ لە نییەتیدا چ لە ڕەفتارەکەیدا.

هەڵەی نییەت: وەکو موجاهیدێك سەربازێك لە بەرەی دوژمنەوە دەبینێت وا دەزانێت دوژمنە و پۆشاکی ئەوانی لە بەردایە و دەیکوژێت، دوای بۆی دەردەکەوێت کە کەسێکی موسوڵمانی خۆمانی کوشتووە.

---

(١) ئەم فەرموودەیەم بەم لەفزە دەست نەکەوت کە نووسەری ڕەحمەتی هێناویەتییەوە، بەڵام فەرموودەی تری هاوشێوەی هەن کە هەر یەك لە نەسائی (٤٧٩١)، ئیبنو ماجە (٢٦٢٧)، ئەحمەد (٦٥٣٣) بە لەفزی جیاواز ڕیوایەتیان کردووە، هەروەها ئیبنولعەرەبی لە الأحكام القرآن (٦٠٥/١) بەم لەفزە هێناویەتییەوە: (ألا إنَّ في قتيلِ عمْدِ الخطأِ قتيلَ السَّوْطِ والعصا مِائةٌ من الإبِلِ...)، بەڵام سەحیح نییە.

هەڵەی ڕەفتاریش وەکو: کەسێك تەقە لە باڵندەیەك دەکات ڕاوی بکات کەچی بەر کابرایەك دەکەوێت و دەیکوژێت.

٤- ڕەفتاری وەکو هەڵە:

ئەمە دوو حاڵەتی هەیە:

أ- تاوانبار مەبەستی ئەوە نەبووە ڕەفتارێکی وا بکات، بەڵام سەرەنجامی کەمتەرخەمی خۆی کردویێتی، وەکو کەسێك بە دەم خەوەوە بە سەر منداڵێکدا دەکەوێت و دەیکوژێت.

ب- تاوانبار بۆتە مایەی ڕوودانی ڕەفتارە حەڕامکراوەکە بێ ئەوەی مەبەستی بووبێت ڕەفتاری وا بکات.

وەکو کەسێك چاڵێکی قووڵ بۆ زێراب هەڵدەکەنێت بەڵام کەسێکی تێدەکەوێت و دەمرێت.

ڕەفتاری هەڵە بێگومان سەختتر و دژوارترە لە ڕەفتاری وەکو هەڵە. چونکە لە ڕەفتاری هەڵەدا تاوانبار مەبەستی بوو ڕەفتارەکە بکات بەڵام سەرەنجامی کەمتەرخەمێتییەکەی خۆی و ئیحتیات نەکردنی تەواو ئەنجامە تاوانەکە هاتۆتەدی. بەڵام ئەوی وەکو هەڵەیە تاوانبار مەبەستی نەبووە ڕەفتاری وا بکات، بەڵام ڕەفتارەکە ڕووی داوە و سەرەنجامی کەمتەرخەمی یان بوونی بە هۆکاری هەڵەکە.

خاڵی دووەم: کاریگەری نەزانین و هەڵە و بیرچوونەوە لە بەرپرسێتیی جینائیدا:

١- نەزانین:

لە ڕێسا سەرەکییەکانی سیستمی جینائیی ئیسلامیی ئەوەیە کە تاوانبار ئەگەر ڕەفتارێکی حەرامکراوی نواند، بەڵام نەیدەزانی کە حەرامکراوە (یاسای نییە) بەرپرسێتی لەسەر ناکەوێت و سزا نادرێت پێی، بەڵام ئەمە مانای وا نییە کە دەبێت هەموو کەسێك شارەزای ئەحکامەکانی شەرع بێت؛ نا، ئەمە مەحاڵە.

ئەگەر ئەوەندە بزانێت کە لەوانەیە حەرام بێت یان قەدەغە بێت بۆی نییە بیکات.

هەر کەسێك گەیشتە ژیرێتی و لە توانایدابوو بپرسێت و بزانێت ڕەفتاری حەرامکراوی لێ قەدەغە دەبێت.

ئەم ئاستی زانینەش بەوە دەبێت کە خۆی دەقە شەرعییەکان بخوێنێتەوە یان پرسیار لە مەلا و شارەزایانی شەڕع بکات.

شەرعناسان دەفەرموون: (لە داورلئیسلامدا نەزانین بۆ کەس نابێتە عوزر). نەزانین؛ نەزانینی دەقەکان نییە، نەزانینی کارپێکردنیانە (ملیۆنەها کەس هەن دەزانن شەراب خواردنەوە حەڕامە بەڵام هیچ دەقێکی قورئان و سوننەتیش لەو بارەوە نازانن، ئەگەر شەراب بخۆنەوە دەزانن سزای هەیە).

کۆمەڵێك موسوڵمان لە شام شەرابیان خواردەوە چونکە پێیان وابوو حەڵاڵە بە بەڵگەی ئەوەی کە خوای گەورە دەفەرمویٚ: ﴿لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا۟﴾ المائدة: ٩٣.

واتە: هەر کەسێك باوەڕی هێنا و کردەوە چاکەکانی کرد ئیتر گوناحی

ناگاتێ هەرچی شتێك بخوات و بخواتەوە، بەڵام هەموویان داری حەددیان لێ درا لەسەر خواردنەوەکە و تۆبەیان کرد لە بە حەڵاڵ زانینی (دەنا کافر دەبوون بە بەحەڵاڵ زانینەکەی).

کەوابوو: نەزانینی دەقەکە هەنجەتە و بۆ هەڵە تێگەیشتنی و نەزانینی حوکمەکە لە دارولئیسلامدا.. چونکە عوزری (نەتوانین زانین) نامێنێت.

٢- هەڵە:

هەڵە ئەوەیە کە ڕەفتارێك لە کەسێکەوە ڕوودەدات بێ ئەوەی ویستی لەسەری بووبێت، ئەو کەسەی کە تاوانی بەهەڵە دەکات، نەیویستووە تاوانەکە بکات و مەبەستیشی ئەوە نەبووە، بەڵام بێ ویست و مەبەستی ئەو ڕوویداوە.

هەڵەکار لە ڕووی بەرپرسێتی جینائییەوە وەکو بکەری تاوان بەئەنقەستە، ئەگەر کارێکی ناشەرعی لێوە دەرکەوت، بەڵام هۆی بەرپرسێتییەکەیان جیاوازە.

هۆی سزادانی ئەنقەستکارەکە ئەوەیە کە تاوانەکەی کردووە، زانیوێتی کە تاوانە و ویستوویەتی بیکات و بە ئەنقەست پێچەوانەی شەرع ڕەفتاری کردووە، یان فەرزەکەی ئەنجام نەداوە. بەڵام هەڵەکارەکە بێ ویست و مەبەست تاوانەکەی کردووە، کەمتەرخەمی بووە یان ئیحتیاتی تەواوی نەکردووە و لە شەرعێتی و ناشەرعێتی کارەکە دڵنیا نەبووە.

ئەسڵی حوکمدانیش لە شەرعدا ئەوەیە کە بەرپرسێتی جینائی دەکەوێتە سەر کەسێك کە تاوانێك دەکات کە زانیوێتی تاوانە و ویستوێتی بیکات نەك هەڵەکار. هەڵەکردن عەفو کراوە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُم بِهِ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۝٥﴾ الأحزاب: ٥.

واتە: ئەوەتان بە گوناح لەسەر حسێب ناکرێت کە بە هەڵە دەیکەن، بەڵکو ئەوەی کە بە ئەنقەست و بە ویست و حەزی هزر و هۆشی خۆتان دەیکەن.

بەڵام هەموو هەڵەیەك هەر عەفوکراو نییە چونکە هەڵە لە کوشتندا سزای لەسەرە کە خوێندان و کەفارەتدانێتی. لە بەرئەوەی لە ئەسڵدا ئەوە ڕێسایە کە سزا لەسەر ڕەفتاری ئەنقەستە، بەڵام ڕەفتاری هەڵەی لێ بەدەرکراوە.

بۆیە هەر تاوانێك بە ئەنقەست کرابێت سزای شیاوی خۆیی لەسەرە، ئەگەر بە هەڵە کرابوو سزای لەسەر نییە، جگە لە هەندێك حاڵەتی تایبەت کە پێشتر شەرع ناساندوونی و ڕوونی کردوونەتەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە هەڵەکاری ڕوکنێکی تاوانکاریی ئەنقەست نییە، بەڵام کە سزای جینائی نەکەوێتە سەر مانای وا نییە ئیتر مەعفوو بێت بەڵکو بەرپرسێتی مەدەنیی دەکەوێتە سەر، واتە سزایەکی کۆمەڵگە کە قەرەبووکردنەوە و بژاردنەوەی زیانەکەیە کە لە گیان و ماڵ کەوتووە چونکە لە شەرعدا خوێن و ماڵی خەڵکی دەبێت پارێزراو بمێنێت.

دەبینیت ڕەچاوکردنی بەرژەوەندیی گشتی سزای هەڵەکاریی خواستووە، چونکە تاوانی وا زۆرە و دژوارە و ڕاستەوخۆ ماڵ و سامان و قیبەمی خەڵکی دەگرێتەوە، بۆیە سزای مەدەنی هەیە، سزاکەش بەرژەوەندیی خەڵکیی تێدایە.

٣- بیرچوونەوە:

بیرچوونەوە یاد نەکەوتنەوەی شتەکەیە لە کاتی پێویستدا. (بیری چووبۆوە کە تاوانە، بیری نەبوو کە سزای لەسەرە). بیرچوونەوە و هەڵە عادەتەن پێکەوە باسیان دێت، وەکو لە ئایەتی: ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ۚ ﴿٢٨٦﴾﴾ البقرة: ٢٨٦.

واتە: خوایە گیان لێمان مەگرە کە ڕەفتارێك بە هۆی بیرچوونەوە یان هەڵە

دەکەین. یان فەرموودەی: (إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنِّسْيَانَ...).

واتە: خوای گەورە سزای ئەو ڕەفتارە تاوانانەی لەسەر ئوممەتەکەم هەڵگرتووە کە بە هەڵە یان لەبیرچوونەوەدا دەیکەن.

شەرعناسان لە حوکمی ڕەفتاری لەیادچوونەوەدا ڕاجویێ بوون. هەندێکیان دەفەرموون: هەر ڕەفتارێك بە هۆی لەبیرچوونەوەوە بکرێت یان نەکرابێت، لە پەرستنەکاندا بێت یان لە سزاکاندا هیچی لەسەر نییە، چونکە بیرچوونەوە عوزرە بۆیە ڕەفتاری لەم جۆرە هیچ سزایەکی لەسەر نییە، بەڵام کە سزای جینائیی لەسەر نییە بەرپرسێتی مەدەنی لەسەرە چونکە گیان و ماڵی خەڵکی دەبێت پارێزراو بێت.

هەندێکی تریان دەفەرموون: بیرچوونەوە لە قیامەتدا عوزری سزادانە، ئەمما لە ئەحکامەکانی دنیای شەرعدا عوزر نییە و سزای دنیایی لەسەر هەر تاوانێك هەیە کە بە هۆی بیرچوونەوەوە ئەنجام درابێت.

هەر ڕەفتارێك بیرچوونەوە تێیدا عوزرێکی سروشتی بێت لە مافی خواییدا دەبێتە عوزر مادام هیچ کەس و هۆکارێکی بیرخستنەوەی نەبووبێت.

وەکو کەسێکی ڕۆژووەوان کە بە هۆی لە یادنەبوونی ڕۆژووەکەیدا خواردبێتی یان خواردبێتیەوە چونکە سروشتی مرۆڤ وایە کە دەبێت بخوات و بخواتەوە، ئەمما لەوانەی پەیوەندییان بە مافی خەڵکی ترەوە هەیە بیرچوونەوە عوزر نییە.

خاڵی سێیەم:
سزای ڕەفتاری حاڵاتی ناچاریی و سەرخۆشیی و شێتیی و منداڵێتیی:

١- سزای ڕەفتاری ناچاربوون:

هەندێك لە شەرعناسان وا پێناسەی ناچاری دەكەن كە بریتییە لە: ڕەفتارێك كە كەسێك بێ ویست و ئیرادەی خۆی دەیكات، یان ئیختیاركردنەكەی خۆیی بە دەستەوە نامێنێت.

ناچاركردن دوو جۆرە:

- جۆرێكیان ڕازیبوون ناهێڵێت و ئیختیاركردنەكە دەشێوێنێت، بەمە دەوترێت ناچاری تەواو، یان ناچاری بێ‌پەنا. ئەمە ئەوەیە كە مەترسی لەسەر ژیانی هەیە.

- جۆرەكەی تریان ڕازیبوونەكە ناهێڵێت و ئیختیاركردنەكە ناشێوێنێت، بەمەیان دەوترێت ناچاری نوقسان، ئەمە ئەوەیە كە مەترسی لەسەر ژیانی نییە.

ناچاركردنی نوقسان كاریگەری لەسەر ئەو ڕەفتارانە هەیە كە ڕازی بوونیان لەسەر دەوێت، وەكو كڕین و فرۆشتن و كرێ و بڕیار لەسەردان. ئەمەیان كاریگەری لەسەر تاوان نییە.

ناچاركردن دەشێت بە شتێكی ماددی بێت، هەر وەكو كە دەشێت بە شتێكی مەعنەوی بێت.

أ- مەرجەكانی ناچاریی: بۆ ئەوەی ڕەفتارێك بناسرێت كە بە ناچاری ئەنجامدراوە دەبێت چەند مەرجێك بێتەدی:

١- دەبێت مەترسییەك لەسەر ناچاركردن هەبێت كە ڕازی بوون نەهێڵێت: وەكو لێدانێكی توند و كوشتن و ئەوانەی دەگەیێنێتە كوشتن، كە عادەتەن دەبنە هەڕەشەی توند و ناچاركردن كە جۆری كەس و بارودۆخیش كاریگەری زیاتر یان كەمتری لە حاڵەتەكەدا دەبێت.

دەرچوونی بڕیاری دەسەڵاتداران خۆی لە خۆیدا دەبێتە مەترسی ناچارکردن، بێ ئەوەی هەڕەشەی لەگەڵدا بێت.

چونکە یەکسەر ئەوە دێتە هەست و هۆش کە هەر پێچەوانەکارییەك لە فەرمان و بڕیاری دەسەڵاتداراندا سزای پێوەیە؛ کوشتن، زیندانیکردن، لێدان و بەندکردنی ماوەدرێژ، ئەمما بڕیار و فەرمانی کەسانێك کە دەسەڵاتدار نین نابێتە مایەی ناچارکردن مەگەر لە حاڵەتی دڵنیابووندا کە ئەگەر گوێڕایەڵی نەکرێت مەترسی سزای لێ دەکەوێتەوە.

بڕیار و فەرمانی مێرد بۆ ژنەکەی وەکو بڕیار و فەرمانی دەسەڵاتداران وایە. ئەگەر ژنەکە لەوە ترسا کە ئەگەر سەرپێچیی لێ بکات مەترسی ناچارکردنی دەبێت. هەڕەشەکردن خۆی لە خۆیدا جۆرێکە لە ناچارکردن.

ڕاجوێییەك لەسەر هەڕەشەکردن بە فەوتاندنی ماڵ و سامان هەیە. هەندێك لە شەرعناسان بە هۆکاری ناچارکردنی دادەنێن کە بە پێی کەسایەتی و حاڵەتی هەڕەشەلێکراوەکەش جیاواز دەبێت.

هەندێکی تریان هەڕەشەی ماڵ و سامان بە هۆکاری ناچارکردن نازانن.

٢- هەڕەشەکە هەنووکەیی بێت: واتە: ئەگەر ناچارکراو ئێستا نەیکات هەڕەشەکەی لەسەر دێتەدی. ئەگەر وا نەبوو بە ناچارکردن هەژمار ناکرێت، چونکە هەڕەشەلێکراو کاتی داهاتووی لەبەردەمدایە کە دەتوانێت تێیدا تەگبیری خۆپاراستنی بکات.

٣- هەڕەشەکار لە توانایدابێت هەڕەشەکانی بهێنێتەدی: ئەگەرنا بە ناچارکردن هەژمار ناکرێت.

٤- هەڕەشە لێکراو لەو باوەڕەدا بێت ئەگەر داواکراوەکە نەهێنێتەدی هەڕەشەکەی دژ دێتەدی: ئەگەر وا بزانێت کە هەڕەشەکار بە سوعبەتێتی، یان ئەگەر بە ڕاستیشی بێت ئەم دەتوانێت ڕێ لە هەموو مەترسییەك بگرێت کە

لەوەوە بێت. ئەمە لەم حاڵەتەیدا ناچار نییە. دەبێ بۆچوونی هەڕەشە لێکراوەکەش مەعقووڵ بێت کە پێی وایە ئەو بە سوعبەتێتی یان ئەم خۆی دەتوانێت خۆی لە هەڕەشەی ئەو بپارێزێت.

ب- حوكمی ناچاركردن: تاوانەکان بە نیسبەت ناچارکردنەوە سێ جۆرن:

١- جۆرێکیان ناچارکردن کاریگەری لەسەر نابێت، بۆیە ڕێ بە قبووڵکردنی ناچار بوونی نییە.

٢- جۆرێکی تر ناچاربوونی تێدا جائیزە و هەر ڕەفتارێك لە ژێر تین و فشاری ناچارکردندا بە تاوان هەژمار ناکرێت.

٣- جۆرێکی تر ناچارکردنی تێدا دروستە، هەر ڕەفتارێکی وا تاوانە بەڵام سزای لەسەر نییە.

١- ئەو جۆرە تاوانانەی كە ناچاركردن تێیاندا كاریگەری لەسەریان نابێت:

شەرعناسان لەسەر ئەوە کۆن کە ناچارکردنی نوقسان (کە مەترسیی لەسەر ژیان نییە) سزا لەسەر ناچارکراو لانابات ئەگەر تاوانی کوشتنی یان ئەندامی لەش بڕینی ئەنجام دا، یان ئەوەندەی لە یەکێك دابێت تا کوشتبووی.[1] بەڵگەشیان ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقۡتُلُواْ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۚ ١٥١﴾ الأنعام: ١٥١.

واتە: هیچ کەسێك بە ناهەق مەکوژن کە خوای گەورە حەڕامی کردووە. هەروەها: ﴿وَٱلَّذِينَ يُؤۡذُونَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ بِغَيۡرِ مَا ٱكۡتَسَبُواْ فَقَدِ ٱحۡتَمَلُواْ بُهۡتَٰنٗا وَإِثۡمٗا مُّبِينٗا ٥٨﴾ الأحزاب: ٥٨.

(١) کەسێك کە هەڕەشەی کوشتنیان لێ نەکردووە بۆی نییە لە ژێر تین و فشاری ناچارکردنیدا کەسێکی تر بکوژێت یان ئەوەندەی لێدا کە ئەگەری مردنی لێ بکەوێتەوە.

واتە: ئەو کەسانەی کە بە ناهەق ئازاری موسوڵمانان -پیاو و ژنیان- دەدەن بێ ئەوەی هیچیان کردبێت ئەوانە درۆیەکی زۆر گەورەیان کردووە و بوختانیان هەڵبەستووە و گوناحێکی ئاشکرایان خستۆتە ئەستۆی خۆیان.

شەرعناسان دەفەرموون: هەموو تاوانێك کە لە ژێر تین و فشاری ناچارکردندا ئەنجام بدرێت دەشێت ناچارکردنی بۆ ببێتە عوزر جگە لە کوشتن و لێدانی وا کە مردنی لێ بکەوێتەوە.

لەگەڵ ئەمەشدا شەرعناسان هەر لەسەر سزاکەی ڕاجوێن. ئیمامی مالیك و ئەحمەد دەفەرموون: دەبێ هەق لەو ناچارکراوە بکرێتەوە.

ئەمە ڕای پەسەندی مەزهەبی شافیعیشە کە دەفەرموون سزاکەی خوێندانێتی، چونکە ناچارکردنەکە گومانێك بووە و بۆتە هۆی ڕاگرتنی سزای کوشتنەوەی.

بۆیە دەبێ خوێنەکەی بدات، بۆچوونی ئەبو یوسفیش (ئیمامی دووەمی حەنەفیەکان) هەر وایە. ئەمما ئیمامی ئەبو حەنیفە خۆی و موحەممەدی کوڕی حەسەن دەفەرموون: ناچارکراوەکە هیچی لەسەر نییە، تەنها دەشێت سزای تەمبێکردنێکی شیاوی بدرێت.

٢- ئەو جۆرە تاوانانەی کە ڕێیان پێ دەدرێت لە ژێر ناچارکردندا بکرێن:

ناچار بووبێت یان ناچار کرابێت لەسەر ئەم جۆرە تاوانانە هەر هیچی لەسەر ناکەوێت، وەکو خواردنی مردارەوەبوو و خواردنەوەی خوێن کە حەرامن، چونکە خوای گەورە ڕێی داوە لە حاڵەتی ناچاریدا بخورێن یان بخورێنەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَلَآ إِثۡمَ عَلَيۡهِۚ ١٧٣﴾ البقرة: ١٧٣، واتە: هەر کەسێك ناچاربوو ئەو حەرامکراوانە بخوات، ئەوە نە لە ڕیزی موسوڵمانان چۆتە دەرەوە و نە سنووری بەزاندووە بۆیە گوناحی ناگاتێ.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا ٱضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ ۝١١٩ ﴾ الأنعام: ١١٩.

واتە: خوای گەورە بە دوور و درێژی ئەوەی بۆ باس فەرموون کە چیتان لێ حەڕامە، هەروەها ئەوەش کە لە ناچاریدا دەیخۆن و گوناحتان لەسەر نانوسرێت.

بێگومان خواردنی گۆشتی مردارەوەبوو و خواردنەوەی خۆێن حەڕامە، بەڵام لە کاتی ناچاریدا ڕێپێدراون؛ ڕای پەسەندیش ئەوەیە کە ئەگەر ناچارەکە نەیخوارد یان نەیخواردەوە و دوای مرد یان تووشی نەخۆشی بوو گوناحی چۆتە ئەستۆ، چونکە خۆی گەیاندۆتە ئەو حاڵەتە، لە کاتێکدا خوای گەورە مۆڵەتی خواردنیانی پێ داوە.

ئەم تاوانانەی کە دەقیان لەسەرە کە لە کاتی ناچاریدا بکرێن سزایان لەسەر نییە، هەموویان لە بواری خۆراك و خواردنەوەی حەڕامدان وەکو گۆشتی مردارەوەبوو، بەراز، خوێن، پیسی تر.

جمهوری پێشەوایان (سێ لە چوار ئیمامە بەڕێزەکە) دەفەرموون: ئەمە هەموو حەڕامێك دەگرێتەوە، بەڵام ئیمامی مالیك دەفەرموێ: شەراب ناگرێتەوە ئەگەرچی سزای شەراب خواردنەوەکەی لەسەر لادەچێت.

٣- ئەو جۆرە تاوانانەی لە ژێر ناچاریدا شیاون بەڵام سزایان لەسەر نابێت:

جگە لەو تاوانانەی لە دوو بڕگەی سەرەوەدا باس کران، ئەنجامدانی هەر جۆرە تاوانێکی تر لە ژێر تین و فشاری ناچارکردندا -ناچاری تەواو- هەر بە تاوان هەژمار دەکرێت بەڵام سزایان لەسەر نابێت، هۆیەکەی ئەوەیە: کە کەسەکە دەزانێت ڕەفتارەکە ڕێپێنەدراوە، بەڵام ئازاد و سەرپشك نەماوە لە کردنیدا، ناچارە و دەبێت بیکات،لەم حاڵەتەشدا سزای تاوانی وا ڕادەگیرێت.

بەڵام لە بەر ئەوەی گیان و ماڵی خەڵکی دەبێت بپارێزرێت، هەرچەندە

تاوانکارەکە سزا نەیگرتۆتەوە بەڵام لە لایەنی مەدەنییەوە بەرپرسیارە لەوەی زیانی لە کەسانی تر داوە.

❖ حاڵەتی ناچاریی و پێویستیی (زەرورەت):

حاڵەتی پێویستی (زەرورەت) هەروەکو حاڵەتی ناچارییە، بۆیە حوکمیشی وەکو حوکمی ناچارکردنە، تەنها لە هۆکاری ڕەفتارەکەدا جیاوازن. لە ناچارکردندا ناچارکراوەکە وا لە ژێر تین و فشار و هەڕەشەی کەسێك یان کەسانێکدا، بەڵام لە حاڵەتی پێویستییەکەدا ناچارکراوەکە لە بارودۆخێکدایە ناچارە تاوانەکە بکات تا گیانی خۆی یان گیانی کەسانی تر قوتار بکات، ئەویان ناچارکردنە و ئەمیان ناچاربوونە.

أ- مەرجەکانی حاڵەتی پێویستیی:

١- دەبێت پێویستییەکە ئەوەندە زۆر بێت کە مەترسیی مردنی خۆی یان کەسانی تری لێ دەکەوێتەوە، یان ئەندامانی لەشیان دەفەوتێت ئەگەر ڕەفتارە تاوانەکە نەکات.

٢- دەبێت پێویستییەکە هەنووکەیی بێت، واتە هەر لەو کاتەدا بێت نەك دواتر ڕووبدات.

٣- نابێت هۆکارێکی تری غەیری ڕەفتارە تاوانەکە بۆ قوتاربوون و دەبڕکردنی پێویستییەکە هەبووبێت.

٤- دەبێت ئەوەندە ڕەفتارە حەڕامەکە بکرێت کە پێویستییەکەی پێ دەبڕ دەبێت، نەك زیاتر.

ب- حوکمی حاڵەتی پێویست (زەرورەت):

حاڵەتی پێویست بە پێی جۆری تاوانەکە دەگۆڕێت، تاوانی وا هەیە حاڵەتی پێویست کاریگەری لەسەری نییە، تاوانی واش هەیە پێویستی ڕێی پێدەدات، تاوانی وا هەیە هەر سزاکەی لە بەر پێویستی لەسەر هەڵدەگیرێت:

١- ئەو تاوانانەی پێویستی کاریگەریی لەسەریان نییە:

وەکو کوشتنی کەسێك، یان بریندارکردنی، یان بڕینی ئەندامێکی لەشی، یان پەکخستنی، ئەمانە ناکەونە ژێر کاریگەریی پێویستییەوە.

واتە: ناشێت یەکێك بڵێ: ئاخر پێویست بوو وا بکەم، چونکە لە هیچ حاڵەتێکدا ناچارکراو بۆی نییە کەسێکی تر بکوژێت یان ئەندامێکی ببڕێت یان پەکی خات یان بریندارى بکات بە بیانووی ئەوەی زەروورەت بوو تا خۆی قوتار کات!

ناشێت ناچارکراوێك یەکێکی تر ناچار بکات و ژیانی لێ بستێنێت، چونکە ژیانەکە مافی خۆیەتی و خۆی شایانێتی، ژیانی ئەو و ئەم ناچارکراوە وەکو یەکە، ئەگەر ئەم ئەو بکوژێت بەرپرسە لە تاوانەکەی و بە بکوژ (قاتڵ)ی کەسی بێتاوان دادەنرێت، چونکە بە ناهەق کەسێکی تری بێتاوانی کوشتووە.

٢- ئەو تاوانانەی پێویستی نابێتە بەهانەی کردنیان:

تاوان لە کاتی پێویستیدا ڕێی پێ دەدرێت بکرێت، بەڵام ئەمە دەبێت ئەوە بێت کە شەرع جۆرەکانی دیاری کردووە و حاڵەتەکانی ناساندووە.

ئەم جۆرە تاوانانە تایبەتن بە خۆراك و خواردنەوەوە، وەکو :خواردنی گۆشتی مردارەوەبوو، خواردنی گۆشتی بەراز، خواردنەوەی خوێن و پیسی (وەکو میز).

شەرعناسان ڕاکۆن لەسەر شیاوێتی خواردن و خواردنەوەی ئەمانە لە حاڵەتی پێویستیدا، بەو مەرجەی بەو بڕە بخورێت کە پێداویستییەکەی پێ دەبڕ دەبێت.[١]

---

(١) کەسێک شتێکی لە گەروو گیراوە، بە دوو قوم شەراب دەچێتە خوارەوە، نایکات بە سێ قوم، بێگومان لە کاتی نەبوونی شلەمەنی حەڵاڵدا.

زۆرینەی شەرعناسان دەفەرموون: خواردن و خواردنەوەی ئەم حەڕامانە لەو حاڵەتە زەروورەتەدا فەرزە نەك ماف.

هەندێکیشیان دەفەرموون: مافە نەك فەرز.

٣- ئەو تاوانانەی لەبەر پێویستی سزایان لەسەر نامێنێت:

جگە لەو تاوانانەی لە دوو خاڵی سەرەوە باس کران هەر تاوانێکی تر کە کەسێك لە بەر پێویستی دەیانکات کارەکە هەر حەڕام دەمێنێت بەڵام سزای لەسەر لادەدرێت، ئەمەش بەو مەرجەیە کە:

أ- ئەوەندە بە کاربهێنێت کە پێویستییەکەی پێ پڕ دەبێتەوە.

ب- دەبێ ڕەفتارەکە لەو جۆرە بێت کە پێویستییەکە پڕ دەکاتەوە. ناشێت کەسێکی برسی

کەل و پەل بدزێت و بڵێ دەیانفرۆشمەوە و نان بە پارەکەیان دەکڕم! ئەمە ناشێت چونکە کەل و پەلەکان ڕاستەوخۆ پێویستییەکە چارەسەر ناکەن، ئەمما دزینی بڕێك خۆراك دەشێت ببێتە هەنجەتی جائیز.

٢- سەرخۆشیی (مەست بوون):

شەریعەتی ئیسلام شەراب خواردنەوەی حەڕام کردووە، سەرخۆش بکات یان نەکات، زۆر و کەم خواردنەوەی بە تاوان داناوە و سزای حەددی بۆ دیاری کردووە کە جەڵدە لێدانە.

سەرخۆشی واتە هۆش لە دەستدان بە هۆی خواردنەوەی شەراب و هاوسیفەتییەوە کە خۆرەوەیان مەست دەکات.

هەر کەسێکی تریش بە هەر شتێك مەست ببێت و هۆشی لە خۆ نەمێنێت یان ژیری لە دەست بدات حوکمی شەراب خوارنەوەی دەبێت، ئەگەر خۆی هۆکاری حاڵەتەکەی بوو. ئەمە بۆچوونی ئیمامی ئەبو حەنیفەیە.

ئەمما سێ پێشەواکەی تر و ئیمامی ئەبو یوسف و موحەممەد (لە حەنەفییەکان) دەفەرموون: سەرخۆش بوون هەموو حاڵەتێکە کە بە سەر کەسێکدا دێت کە قسەی هەلەق و مەلەق بکات و خۆشی نەزانێت چی دەڵێت؟ بەڵگەیان ئەو ئایەتەیە کە خوای گەورە تێیدا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَقۡرَبُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنتُمۡ سُكَٰرَىٰ حَتَّىٰ تَعۡلَمُواْ مَا تَقُولُونَ ﴿٤٣﴾﴾ النساء: ٤٣ز

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە کاتێك سەرخۆش دەبن، توخنی نوێژ مەکەونەوە تا بزانن چی دەڵێن.

کەوابوو: هەر کەسێك نەیزانی چی دەڵێت سەرخۆشە.

❖ سەرخۆشیی و بەرپرسێتیی جینائی:

ڕای پەسەندی هەر چوار مەزهەبەکە ئەوەیە ئەگەر کەسێکی سەرخۆشکراو (بە زۆر) یان سەرخۆشبوو (بە ناچاری بە کارهێنانی دەرمان) تاوانی کرد، سزا نادرێت، هەروەها کەسێك ئەگەر ماددەیەکی سەرخۆشکردنی خواردەوە و نەیزانی سەرخۆشدەکات پاشان هەر ڕەفتارێکی تاوان بکات لە ڕووی جینائییەوە بەرپرس نابێت.

واتە سزا نادرێت، چونکە لە کاتێکدا تاوانەکەی کردووە کە بێ هۆش بووە و هزر و ژیری لە کاردا نەبووە. ئەم حاڵەتانەی سەرخۆشی وەکو حاڵەتەکانی شێتی و نووستن و هاوشێوەیان بە عوزر هەژمار دەکرێت.

ئەمما ئەو کەسەی بە سەربەستی و سەرپشکی خۆی شەراب دەخواتەوە و سەرخۆش دەبێت بەرپرسە لە هەر تاوانێك کە لە کاتی سەرخۆشییەکەیدا بیکات، جا بە ئەنقەست بیکات یان بە هەڵە، هەر کامێکیان بێت سزای شەرابخۆری بە سەردا دەدرێت، چونکە بە ویست و ئیختیاری خۆی خۆی بێ ئەقڵ کردووە و هەر خۆی هۆکاری تاوانکارییەکەیەتیز

بۆیە: دەبێت تەحەمولی ئەنجامی ڕەفتارەکەی بکات تا تەمێخواردوو

ببێت،ناشێت سزاکەی لەسەر لابدرێت، چونکە دەبێتە ڕێخۆشکار.

هەموو لاسەنگێك دەتوانێت شەراب ئەوەندە بخواتەوە، تا سەرخۆش دەبێت، ئینجا ئەو تاوانە دەکات کە نەخشەی بۆ دارِشتووە بە بەهانەی ئەوە کە گوایە : سەرخۆش بووە و سەرخۆشی عوزرە! ئەمە ناشێت.

❖ سەرخۆشیی و بەرپرسێتیی مەدەنی:

ئەگەر سەرخۆشێك بوو بە خاوەن عوزر و سزا نەدرا، مانای وا نییە ئیتر وەل بکرێت و سزای مەدەنی نەیگرێتەوە چونکە ئەمیان پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە کۆمەڵگەوە هەیە کە دەبێت گیان و ماڵیان پارێزراوە بێت.

مەست بوون ئەگەر بشبێتە ڕاگرتنی سزا نابێتە ڕاگرتن و ئیلغا کردنەوەی سزای بەهەدردانی گیان و ماڵی خەڵکی.

٣- شێتیی:

هەر کەسێك باڵغ و ژیر و سەرپشك بوو لە ئیسلامدا موکەللەفە، واتە ئەرکە شەرعییەکانی دەکەوێتە سەر، ئەگەر سەرپشك نەبوو یان پەی پێبردنی (ژیری و ئەزموونی گەورەیی) نەما تەکلیفی شەرعیشی لەسەر نامێنێت.

پەی پێبردن واتە: سوود وەرگرتن لە هێزی هزر و ژیری و بهکارهێنانی، هەر کەسێك ژیری لە دەستدا بە شێتی یان بە شتێکی تر، ئەوە پەی پێبردنی نامێنێت.

❖ حوکمی شێتیی:

حوکمی شێتی بە پێی ئەوەی کە کاتی تاوانەکە هەبوو یان دواتر پەیدا بووە دەگۆڕێت:

- حوکمی شێتی کاتی تاوانەکە: هەر کەسێك لە کاتی ئەنجامدانی تاوانێکدا شێت بووبێت بەرپرسێتی لەسەر نامێنێت چونکە پەی بە تاوان و سزا و چۆنیەتی ڕەفتارکردنی نابات.

شێتێتی تاوان شیاو ناکات، بەڵام سزاکەی ڕادەگرێت،ئەمە دید و بۆچوونی شەرعناسانە و کۆڕای پێشەوایانی لەسەرە.

هەڵگرتنی سزا لەسەر شێتی تاوانبار مانای ئەوە نییە کە بەرپرسێتی مەدەنیی ناکەوێتە سەر، چونکە گیان و ماڵی خەڵکی دەبێت پارێزراو بێت.

هەبوونی عوزری شەرعی حەڕامێتی تاوان ناگۆڕێت، کە شێتێك تاوانێك ئەنجام دەدات و سزای جینائی نایگرێتەوە بەڵام سزای مەدەنی دەیگرێتەوە.

بۆ نموونە: ئەگەر ماڵ و سامانی کەسێکی خەسار کردبوو، دەبێ لە سامانی شێتەکە ببژێررێتەوە و بۆ خاوەنی قەرەبوو بکرێتەوە، هەرچەندە شەرعناسان لەمەدا ڕاجوێن:

ئیمامی ئەبو حەنیفە و مالیك و ئەحمەد دەفەرموون: تاوانی ئەنقەستی شێت هەڵەیە؛ واتە: ئەگەر کەسێکی کوشت هەقی خوێنی دەکەوێتە سەر، سەر خۆی ئەگەر پارەی هەبوو، دەنا سەر پەرشتیار و کەسوکار و خزمەکانی.

ئیمامی شافیعی دەفەرموێ: تاوانی ئەنقەستی شێت هەڵە نییە، ئەگەر زیانی ماڵی لە کەسێکدا هەر لە پارەی خودی شێتەکە -ئەگەر هەیبوو- دەبژێررێتەوە.

- حوکمی شێتبوونی دوای ئەنجامدانی تاوانەکە: مەبەست لە شێتبوونی تاوانبارەکەیە لە دوای تاوانەکەی کە پێش دەرکردنی سزاکەیەتی یان دوای دەرچوونی سزاکەیەتی:

أ- شێتبوون پێش دەرچوونی حوکمەکەی: بە پێی مەزهەبی شافیعی و حەنبەلی شێتبوون ڕێ لە گرتنی دادگا و داوەری ناگرێت، بە ڕای ئەمان تەکلیف لە کاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدایە.

ئەمەش دژی شێتەکە نییە، چونکە دادگاییکردنی تاوانباران بە گشتی زەمانەتی باشی هەیە، کاریگەری شێتییەکە ئەوەیە کە شێتە تاوانبارەکە

ناتوانێت بەرگری لە خۆی بکات، ڕێسای شەرعیشە کە نەتوانینی بەرگری لەخۆکردن ڕێگا لە بەستنی دادگا و دادوەرییەکە ناگرێت.

حەنەفییەکان و مالیکییەکانیش دەفەرموون: شێتبوون پێش دەرچوونی حوکم دەبێتە مایەی ڕاگرتنی سزاکەی تا ئەوکاتەی شێتەکە چاك دەبێتەوە.

بەڵگەی ئەم بۆچوونە ئەوەیە کە مادام مەرجی سزا هەبوونی تەکلیفی شەرعییە دەبێ ئەم مەرجە لە کاتی دادگاییکردندا ڕەچاو بکرێت.

ئەوەش ئەوە دەخوازێت کە تاوانبار دەبێ لە کاتی دادگاییکردنەکەیدا موکەللەف بووبێت. ئەگەر نا؛ داوەری ناکرێت.

ب- شێتبوون دوای دەرچوونی حوکمەکەی: ئیمامی شافیعی و ئەحمەد ڕایان وایە: کە شێتبوونی دوای دەرچوونی حوکم ڕاپەڕاندنی سزاکە ناوەستێنێت مەگەر سزای حەدد بێت و تاکە بەڵگەی سەلماندنی تاوانەکە ئیعتیراف کردنی بووبێت و حوکمەکە بەم بەڵگەیە دەرچووبێت، چونکە پەشیمان بوونەوە لە ئیعتیرافکردن ڕاپەڕاندنی سزا دەوەستێنێت.

لەبەر ئەوەی شێتبوون ڕێ لە پەشیمانبوونەوەی ئیعتیرافی پێشووی دەگرێت، بەڵام لەم حاڵەتەیدا ئیعتیرافی لەسەر تاوانەکەی کردووە و حوکمەکە دەرچووە، ئێستا کە شێت بووە پەشیمان بوونەوەی لە ئیعتیرافەکەی جێ ناگرێت بۆیە مافی خۆیەتی سزاکەی ڕاگرن تا کاتێك چاك دەبێتەوە.

ئەمما ئەگەر حوکمەکە بە هۆی بەڵگەی ترەوە دەرچووبوو پەشیمان بوونەوە لە ئیعتیرافکردن ڕاپەڕاندنی حوکمەکە ڕا ناگرێت.

ئەسڵی ئەم بۆچوونە ئەوەیە کە سزای تاوانێك کە تاوانبارێك کردویەتی کە لە کاتی ئەنجامدانی تاوانەکەدا بەرپرسێتیی لە ڕووی شەرعییەوە لەسەر بووە ئیعتیماد دەکاتە سەر حاڵەتی تاوانبار لەو کاتەیدا، نەك کات و حاڵەتی پێش تاوانکردنەکە یان دوای کردنی.

ئەسڵیش دەرچوونی سزا و ڕاپەڕاندنێتی. پاشان حیکمەت لە هەبوونی سزا ئەدەبدادان و چاو ترساندنە، ئەگەر یەکێکیان -کە ئەدەبدادانەکەیە- بە شێتبوونەکە ئیلغا بۆوە (چونکە کابرا شێت بووە ئیتر چ ئەدەبێکی دا بدەین؟) ناشێت چاو ترساندنەکە (کە بۆ خەڵکی ترە) ئیلغا ببێتەوە.

بەڵام ئیمامی مالیك ڕای وایە: کە شێتبوون ڕاپەڕاندنی سزاکەی دەوەستێنێت، سزاکە ڕادەگیرێت تا ئەو کاتەی شێتەکە چاك دەبێتەوە. ئەمما ئەگەر سزاکە هەقساندنەوە بوو لێی - بە ڕای هەندێك- ئەگەر بێئومێد بوون لە چاکبوونەوەی؛ حوکمەکەی بۆ دەگۆڕڕێت بە قەرەبووکردنەوەی (تەعویزدانی) پارە و ماڵ.

هەندێك شەرعناسی تر دەفەرموون -لە حاڵەتی بێئومێدیی چاك بوونەوەی شێتە تاوانکارەکەدا- دەبێت شێتەکە (کە حوکم دراوە) بدرێتە دەست خاوەن خوێنەکان، ئەگەر ویستیان دەیکوژن لە هەقی خوێنی کوژراوەکەی خۆیاندا، ئەگەر نا هەقی خوێنەکە لە کەسوکاری وەردەگرن.

ئیمامی ئەبو حەنیفە ڕای وایە: کە سزای شێت ئیلغا دەبێتەوە و جێبەجێ ناکرێت، مەگەر شێتبوونەکە دوای دەرچوونی حوکم و بە دەستەوەدانی بووبێت بۆ ڕاپەڕاندنی حوکمەکە لەسەری، ئا ئەو کاتە ئەگەر شێت بوو حوکمەکەی لەسەر ڕادەپەڕێنرێت، دەنا نا.

ئەمما ئەگەر سزاکە هەق لێ سەندنەوەی بوو، کابرا دوای دەرکردنی حوکمەکەی شێت بووبوو، پێش ئەوەی تەسلیم بکرێت بە ڕاپەڕاندنی حوکمەکە لەسەری، سزاکەی هەق ساندنەوەکە لێی دەبێتە قەرەبووکردنەوە بە پارە و ماڵ.

٤- منداڵێتی (گچکەیی):

وتمان کە بەرپرسێتیی جینائی لە شەریعەتی ئیسلامدا لەسەر دوو توخم دەوەستێت: پەی پێبردن و سەرپشکبوون (پەی پێبردن یەعنی ئەقڵ پێ شکان و زانینی تاوان و سزا و درك پێکردنیان).

ئەحکامی سزای منداڵ بە پێی قۆناغەکانی گەورە بوون و فامکردنەوەی دەگۆڕێن، هەر لە کۆرپەییەوە تا دەگاتە کاتی پەی پێبردن و سەرپشك بوونەکە (کە سەربەستبوونی ڕەفتار نواندنێتی).

قۆناغی یەکەم: کاتی نەفامی:

هەر منداڵێك تەمەنی نەگەیشتبێتە حەوت ساڵان بە (غیر ممیّز) دادەنرێت، واتە (بێفام)، ئەگەرچی هەندێك منداڵی زیت و وریا پێش حەوت ساڵانیش ئەقڵیان بە شت دەشکێت، بەڵام هەر لە ریزی منداڵی بێفامدا دا دەنرێن.

ئەم قۆناغە (قۆناغی کاتی نەفامی)یە لە ساتەوەختی لە دایك بوونیەوە دەستپێدەکات تا تەمەنی دەبێتە حەوت ساڵان.

لەم ماوەیەدا پێی دەوترێت (صبي غیر ممیّز) (منداڵی نەفام). شەرعناسان حەوت ساڵێتی منداڵیان کردووە بە سنوور، کە بە شێوەیەکی گشتی منداڵ لەو تەمەنەی بە دواوە زیاتر چاوی دەکرێتەوە و شتی تایبەت فێر دەبێت.

لە لایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی شەرعناس و موفتی و قازی و داوەر و حوکمڕانەکان بشێو نەبن لە مەسەلەی ماف و سزای منداڵاندا.

هەر منداڵێکی نەفام (کەمتر لە حەوت ساڵی) هەر تاوانێکی ئەنجام دا هیچ سزایەکی ناکەوێتە سەر، نە جینائی و نە سزای ئەدەبدادان، بەڵام عەفووکردنی لە سزای جینائی، لە سزای مەدەنی لای نادات کە مافی خەڵکیی بکەوێتە سەر، چونکە خەڵکی مافی خۆیانە گیان وماڵیان پارێزراو بێت.

ئەگەر زیانی لە خەڵکی دا و خاوەن ماڵ و سامان بوو دەبێت قەرەبوو (تەعویز) کردنەکە لە ماڵ و سامانی خۆیەوە دەرچێت.

قۆناغی دووەم: قۆناغی کاڵفامی:

ئەمە ماوەی فام کردنەوەیەکی لاوازی منداڵە کە دەکەوێتە نێوان حەوت

ساڵان و باڵغ بوونیەوە، کە بە گشتی شەرعناسان دەفەرموون پازدە ساڵییەتی. هەر کەسێك گەیشتە تەمەنی پازدە ساڵی (بە ساڵی کۆچی کە دەکاتە چواردە ساڵ و حەوت مانگ) لە ڕووی حوکمی شەرعییەوە بە باڵغ هەژمار دەکرێت، ئەگەرچی لەوانەشە باڵغ نەبووبێت (منداڵی واش هەیە پێش پازدە ساڵان باڵغ دەبێت).

لەم قۆناغەدا هەرچەندە منداڵ بەفامە بەڵام ناکەوێتە ژێر بەرپرسێتی جینائییەوە ئەگەر تاوانی کرد.

بۆ نموونە: ئەگەر دزیی کرد دەستی نابڕرێت، ئەگەر زینای کرد داری حەددی لێ نادرێت، ئەگەر کەسێکی کوشت یان برینداركرد ناکوژرێتەوە یان هەقی بریندارکردنەوەی لێ ناسەندرێتەوە.

بەڵام بەرپرسێتی ئەدەبی دەکەوێتە سەر، واتە سزای ئەدەبدادانی دەبێت، بە پێی جۆری تاوانەکەی کە کردوێتی.

منداڵ لەم قۆناغەیدا سزای تەمبێکردنیش نادرێت، بەڵام دەشێت سەرزەنشت بکرێت یان لێی بدرێت بۆ ئەدەبدادانی (پێشتر باسمان کردووە).

هەروەها بەرپرسێتی ڕەفتارەکانی خۆیی دەرهەق بە خەڵکی دەکەوێتە سەر لە ڕووی مەدەنییەوە، ئەگەرچی سزای جینائیی نەکەوتۆتە سەر.

قۆناغی سێیەم: قۆناغی فامداریی تەواو:

ئەمە قۆناغی پەی پێبردن و ئیدارك و فامکردنەوەی تەواوە کە بە ساڵی پێگەیشتن (سِنُّ الرُّشْد) دەست پێدەکات، لێرەوە مرۆڤ بەرپرسیارێتی جینائی خۆیی دەکەوێتە سەر، واتە: سزای هەموو ڕەفتارێکی تاوانی خۆی بە سەردا دەدرێت.

باسی سێیەم
دەربارەی سزا

بەشەکانی سزا:

شەرعناسان بە زۆر شێوە و جۆر سزاکانیان پۆلێن کردووە، بۆ ئەوەی بۆ خوێندنیان و بۆ لێکۆڵینەوەی کەسانی باسنووس ئاسان بێت،هەموو پۆلێنکردنەکانیشیان لە وەسف و سیفەتی خودی سزاکانەوە هاتووە؛ وەکو:

- سزاکان بە پێی پەیوەندیی نێوانیان چوار بەشن؛ کە ئەمانەن:

١- سزا ئەسڵییەکان: ئەو سزایانەن کە هەر لە سەرەتاوە بۆ تاوان دانراون، وەکو کوشتنەوەی قاتڵ و بەردەبارانکردنی زیناکاری خاوەن هاوسەر و بڕینی دەستی دز.

٢- سزا بەدیلەکان: ئەو سزایانەن کە خراونەتە شوێنی سزا ئەسڵییەکان، کە بواری ڕاپەڕاندنیان لەبەر هۆی شەرعییانە نەبووە، وەکو: خوێندانی کوشتن و سزاکانی تەمبێکردن.

٣- سزا پاشکۆکان: ئەو سز ئیزافیانەن کە بە دوای سزای ئەسڵیدا دێن، وەکو:مەحرووم بوونی قاتڵ لە میرات.

٤- سزا تەواوکەرەکان: ئەو سزایانەن کە ڕاپەڕاندنی سزای ئەسڵی دەیانخوازێت، وەکو: هەڵواسینی قۆڵی دز دوای بڕینی دەستی.

- سزاکان بە پێی دەسەڵاتی قازی و تەقدیرکردنی؛ دوو پۆلن:

١- ئەو سزایانەی یەك حەددیان لەسەرە: ئەو سزایانەن کە قازی بۆی نییە ئیجتیهادیان تێدا بکات، بە زیادکردن یان بە لێ کەمکردنەوەیان، وەکو جەڵدەی دیاریکراوی حەدد.

٢- ئەو سزایانەی دوو حەددیان لەسەرە: کە سزایەکی قورس و سزایەکی سووکتریان لەسەرە و، قازی بۆی هەیە بڕیاری یەکێکیان بدات، وەکو حوکمی زیندانکردن و جەڵدە لێدان لە سزاکانی تەمبێکردندا.

- سزاکان بە پێی فەرزێتیی حوکم دەرکردنیانەوە؛ دوو پۆلن:

١- ئەو سزایانەی بە بڕ و ڕادەیان دیاریکراون: هەروەها جۆر و چۆنیەتیان، کە بریتین لە سزاکانی حەدد و هەقساندنەوە و خوێن.

٢- ئەو سزایانەی بڕ و ڕادەیان دیاری نەکراون: کە وەلکراون بۆ ئیجتیهادی قازی جۆر و ڕادەکەیان دیاری بکات، وەکو سزاکانی تەمبێکردن.

- سزاکان بە پێی شوێنی سزادانەکە؛ سێ پۆلن:

١- سزا بەدەنییەکان: کە دەکەونە سەر جەستە، وەکو: کوشتن و جەڵدە لێدان و زیندانکردن.

٢- سزا دەروونییەکان: کە دەکەونە سەر دڵ و دەروونی تاوانبار، وەکو ئامۆژگاری و سەرزەنشت و هەڕەشە.

٣- سزا داراییەکان: کە دەکەونە سەر ماڵ و سامانی تاوانبار، وەکو: خوێندان و غەرامە و موسادەرەی ماڵ.

- سزاکان بە پێی جۆری تاوانەکانیش پۆلێن کراون بۆ چوار پۆل:

١- سزا حەددەکان: ئەو سزایانەن کە بەرامبەر تاوانی حەدد دیاریکراون، وەکو سزای زینا.

٢- سزاکانی هەقساندنەوە و خوێن: کە بۆ تاوانەکانی هەقساندنەوە و

خوێندانراون.

٣- سزا کەفارەتەکان: کە بۆ هەندێك تاوانی هەقساندنەوە و خوێن و هەندێك تاوانی تەمبێکردن دانراون.

٤- سزاکانی تەمبێکردن: ئەو سزایانەن کە بۆ تاوانەکانی تەمبێکردن دانراون.

ئەمەی دوایان گرنگترین پۆلێنکردنی سزاکانە.

جۆرەکانی سزا لە شەریعەتی ئیسلامدا:

بێگومان سزاکان لە شەریعەتی ئیسلامییدا بە پێی جۆری تاوانەکانن و لێك جیاوازن.

ئەم سزایانە بۆ دژایەتیکردنی پاڵنەرەکانی ناخی مرۆڤ دانراون کە بەرە و تاوانکردن پاڵیان پێوە دەنێت و هانیان دەدات بۆیان.

ئەمە ڕێگا و چۆنیەتیی شەریعەتە لە ڕووبەڕووبوونەوەی تاواندا، کە بە ڕادە و بڕ و چۆنیەتیی جیاواز دژی ئەو پاڵنەرانەی ناخ دەوەستێتەوە کە سەرچاوە و دەسپێکی هەنگاوەکانی تاوانکارین.

ئەو تاوانانەی بە پاڵنەری حەز و چێژی جەستە کراون سزاکەیان ئازار گەیاندنە بە جەستەی تاوانبارەکە، بۆ ئەوەی چێژی تاوانەکەی بە ژانی جەستەی بیر بچێتەوە.

کەسانی تریش چاوترسێن دەبن و کە بەراوردێك لە نێوان چێژی حەرامی گوناحەکە و ژانی سزاکەدا دەکەن خۆ دەگرنەوە لەوەی خۆ بخەنە ئەو حاڵەتەوە و بیر لە ئەنجامدانی ناکەنەوە.

بەم شێوەیە دەبینیت ئیسلام دژایەتی تاوانەکە لە ناخ و دەروونەدا دەکات، پێش ئەوەی بە ئازار لە هەست و هۆشدا بیکات. بەو چۆنیەتییەش چارەسەری کردووە کە هیچ ڕێگایەکی تر و چۆنیەتیەکی تر لەو شیاوتر نییە.

ئەمە لە هەموو ئەو سزایانەدا دەردەکەوێت کە بۆ تاوانی حەددەکان دانراون، هەروەها تاوانەکانی هەقساندنەوە و خوێن کە هەموویان سزاکانیان بە ڕادە و چۆنیەتی دیاریکراون.

لەم ڕوانگەوەیە کە تاوانی تر سزای تەمبێکردنیان بۆ دادەنرێت کە بوارێکی بەرفراوانی ماف و دەسەڵاتی خەلیفە و نوێنەر و داوەرانە.

بڕگەی یەکەم:
سزا دیاریکراوەکانی تاوانی حەدد:

وەکو پێشتر وتم :تاوانەکانی حەدد حەوتن:

١- زینا.

٢- بوختان هەڵبەستن (تۆمەتبارکردن بە داوێنپیسی).

٣- شەڕاب خواردنەوە.

٤- دزین.

٥- جەردە و ڕێگری.

٦- پاشگەز بوونەوە لە دین.

٧- یاخیبوون لە خەلیفە و حوکمی شەرعییانە.

سزای ئەم تاوانانە لە ئیسلامدا پێی دەوترێت: (حەدد).

حەدد: بریتییە لەو سزایانەی کە مافی خوای گەورەن، ئەو سزایانەن کە لەبەرژەوەندی کۆمەڵگەن، کە شەرعناسان بەم حەددانە دەڵێن: مافی خوای گەورەن، مەبەستیان ئەوەیە کە هیچ کەسێك -هەرچەند دەسەڵاتدار بێت- بۆی نییە ئیلغایان بکاتەوە، یان بیانگۆڕێت، یان بیانخاتە کەنارەوە، یان سزای تریان لەگەڵدا داڕێژێت، یان لێگەڕێت ڕانەپەڕێنرێن، یان لەسەر کەسێکیان لابدات. چونکە خراپەکاری ناهێڵێت و ئەمان و پارسەنگی ڕەفتاری تاك و کۆی کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامیی دێنێتەدی.

سزاکانی حەدد جگە لە سیفەتە سەرەکییەکانی تری هەموو سزاکان لە ئیسلامدا ئەمان سێ سیفەتی جیاوازیان هەیە کە تایبەتن بەمانەوە، بریتین لە:

١- هیچ حساباتێك بۆ کەسایەتی تاوانبارەکە ناکرێت تێیاندا، کە گرتییەوە دەبێت بە سەریدا بسەپێنرێت.

٢- ڕادە و بڕ و چۆنیەتی ڕاپەڕاندنیان دیاریکراوە و پێویستە هەروا بمێنن، هیچ کەسێك بۆی نییە کەم و زیادیان بکات، یان بیانگۆڕێت بە سزای تر.

٣- دیارە کە مەبەست لێیان ریشەکێشکردنی پاڵنەرەکانی ناخی خەڵکین کە هانیان دەدات بۆ تاوانکردن.

ا- سزای زیناکردن:

زینا کردن لە شەریعەتی ئیسلامدا سێ سزای هەیە: جەڵدە لێدان و نەفی کردن (دوور خستنەوەی لە شوێنی زینا کردنەکە) و بەردەباران (ڕەجم) کردن.

جەڵدە لێدان و دوور خستنەوە سزای زیناکاری ڕەبەنە و بەردەباران کردنەکەش سزای زیناکاری خاوەن هاوسەرە.

أ- جەڵدە لێدان:

بڕی سەد جەڵدەیە، خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي فَٱجۡلِدُواْ كُلَّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا مِاْئَةَ جَلۡدَةٖۖ وَلَا تَأۡخُذۡكُم بِهِمَا رَأۡفَةٞ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ وَلۡيَشۡهَدۡ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٞ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٢ ﴾ النور: ٢.

واتە: ئافرەتی زیناکار و پیاوی زیناکار هەر یەکەیان سەد جەڵدەیان لێدەن، لە چەسپاندنی حوکمی خوای گەورەدا بەزەیی نەتانگرێت ئەگەر ڕاست دەکەن باوەڕتان بە خوای گەورە و ڕۆژی دوای هێناوە، با سزاکەشیان کۆمەڵێك خەڵکی موسوڵمان ببینێت کە لەسەریان دەچەسپێنرێت.

پاڵنەری ئەنجامدانی تاوانەکە حەز و چێژی جەستەیە، تاکە بەربەستێکیش ڕێ لەو حەز و چێژە دەگرێت ئازاری لەشە، جا چی لەوە بە ژانتر کە سەد جەڵدە (قامچی) لە لەشی دەدرێت؟

شەریعەتی ئیسلامیی بە هەوانتە ئەم سزایەی بۆ زیناکار دانەناوە، بە پێی سروشتی مرۆڤ دیاریکردووە، شەرع دەزانێت هزر و هۆشی مرۆڤ و دڵ و دەروون و جەستە و هەستی مرۆڤ چۆنە؟

بۆیە پاڵنەرە دەروونیەکەی زیناکردنی بە پاڵنەری تری دەروونی پێچەوانە وەستاندووە، ئەگەر پاڵنەرەکانی حەز و چێژ بەسەر پاڵنەرەکانی خۆ لادان لە ژان و ئازاری جەستە و دەروونندا زاڵ بوون و کەسەکە بۆ جارێك کەوتە زیناوە و پاشان بۆ جارێك کەوتە بەر تینی ژان و ئازاری لەشی، چێژکردنەکە لە زیهن و هەست و هۆشی خۆی دەکاتە دەرەوە و هزر و ژیریی وا دەخاتە گەڕ کە جارێکی تر بیر لە زیناکردن نەکاتەوە.

ب- دوور خستنەوە (نەفیکردن):

شەریعەتی ئیسلام بە پێی بۆچوونێك (سزایەکی ئیزافی) جگە لە لێدانی سەد جەڵدەکە بۆ زیناکاری ڕەبەن داناوهو کە دوورخستنەوەیەتی لە ناوچەکەی خۆیەوە بۆ ناوچەیەکی تر تا ماوەی ساڵێك دەبێت لەوێ بمێنێتەوە.

سەرچاوەی یاسای ئەم سزایە فەرموودەکەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە دەفەرموێ: (الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ)[1].

واتە: زیناکردنی ڕەبەن لەگەڵ ڕەبەندا سزاکەی سەد جەڵدە و دوورخستنەوەی ساڵێکە.

ئەو شەرعناسانەی دوورخستنەوەکەش بە سزای دووەمی زیناکاری ڕەبەن دادەنێن دەفەرموون: دەبێت ماوەی ساڵێك لەو ناوچەیە -کە زیناکەی لێ کردووە- دوور بخرێتەوە بۆ ناوچەیەکی دارولئیسلام کە لانی کەم مەسافەی کورتکردنەوەی نوێژی موسافیر (٨٣ کم) دوور بێت.

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: دەبێ لە ناوچەکەی دووەم زیندان بکرێت، ئیمامی شافیعی دەفەرموێ: هەر دەخرێتە ژێر چاودێری (موڕاقەبە)وە.

ئیمامی ئەحمەد دەفەرموێ: دوورخستنەوەکەی بەسە، نە زیندان و نە موڕاقەبە دەکرێت، ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: دوورخستنەوەکەشی دەکەوێتە سەر خەلیفە یان نوێنەرانی، ئەو بڕیاری لەسەر دەدات.

---

(١) موسلیم (١٦٩٠)، ترمزی (١٤٣٤)، ئەبو داود (٤٤١٥)، نەسائی لە (الكبرى) (٧١٤٢)، ئەحمەد (٣١٣/٥)، ترمذیش دەفەرموێت: (حديث حسن صحيح).

جـ- بەردەباران (ڕەجم) کردن:

بەردەبارانکردن تا مردن سزای زیناکاری خاوەن هاوسەرە -پیاو بێت یان ژن-، بەردەبارانکردنی کوشتنێتی بە بەردتێگرتنی.

سەرچاوەی یاسای ئەم سزایە سوننەتی گوفتاری و کردەوەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) کە فەرمانی پێداوە و یاوەرانیشی پاش جەنابی چەسپاندوویانە.

لەو فەرمووده بەناوبانگەی لەم بوارەدا هەن ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) فەرمووی: (لا يحلُّ دمُ امرئٍ مسلم إلَّا بإحدى ثلاثٍ: كفرٌ بعدَ إيمانٍ أو زنًا بعدَ إحصانٍ، أو قتلُ نفسٍ بغيرِ نفسٍ).[1]

واتە: کوشتنی موسوڵمان بە یەکێك لە سێ هۆکار شیاو دەبێت: کافر بوونەوەی دوای باوەڕ هێنان و زیناکردن دوای هاوسەرگیری و کوشتنی کەسێك بە ناهەق.

ئەوەش بە ناوبانگە کە فەرمانیدا (ماعز) (ناوی یاوەرێکە و پیاوێکە) و (غامدی)یە هەردووکیان بەردەباران بکرێن چونکە زینایان پێکەوە کردبوو.

ئوممەت کۆڕا (ئیجماع)ی لەسەر ئەوەیە کە سزای زیناکاری خاوەن هاوسەر ڕەجم کرنێتی.

شەریعەتی ئیسلامیی لەم سزایەشدا -وەکو هەموو جۆرە سزاکانی تری تاوان- وردترین

پێوەر و کاریگەرترین شێواز و دادپەروەرانەترین چارەسەری داناوە، زیناکاری خاوەن هاوسەر -پێش هەموو شتێك- نموونەیەکی خراپی کەسانی ترە، کەسانی

(١) ئیمامی شافعی لە (كتاب الديات) (٩٦/٢)، لەفزەکەش هی ئەوە، هەروەها ئەبو داود (٤٥٠٢)، ترمذی (٢١٥٨)، نەسائی (٤٠٣١)، ئیبنو ماجە (٢٠٦٨)، ئەحمەد (٤٥٢).

ئاواش لە شەریعەتی ئیسلامدا مافی ژیان و مانەوەیان بەو نموونە خراپەیەوە نییە، بە تایبەتی کە شەریعەتی ئیسلام هەمووی لەسەر پاکی و پارسەنگی و دادپەروەری دارێژراوە، سوورە لەسەر پاراستنی ڕەوشت و نامووس و ڕەچەڵەك، وە پێی لاری و چەوتی و نەنگییە نەسەب بە پیسی تێکەڵ بە یەکتری ببێت.

ئیسلام مرۆڤ هان دەدات لەسەر داوێنپاکی، لەسەر خۆ گرتنەوە لە تێرکردنی حەرام، ڕێی حەڵاڵی بۆ دارشتووە کە هاوسەرگیرییە، هەر کاتێك توانای جەستەیی و دارایی و ژیری و هاوسەرگیری هەبوو هاوسەر دەگرێت و ژیانی خێزانی دادەمەزرێنێت، نەك بکەوێتە حەرامەوە و خۆی بخاتە بەر سزا.

سزای جەڵدە لێدان و دارکاری و شەرمەزاری -ئەگەر ڕەبەن بوو- یان سزای بەردەباران و ناوزڕان و چاوشۆڕی -ئەگەر خاوەن هاوسەر بوو-.

بۆچی زوو نەکەوتە هاوسەرگیری؟

بۆچی کە هاوسەری هەبوو چاوی لە حەرام بوو؟

ئەمیان کە ژنی خۆی هەبوو، بۆچی خۆی خستە حەرامەوە؟

لە کاتێکدا هەمان سەرجێیی بە حەڵاڵی لە بەر دەستدابوو؟

ئەویان کە مێردی حەڵاڵی خۆی هەبوو بۆچی چاوی لە پیاوی تر بوو؟

بۆچی بۆ ساتەوەختێکی چێژی جەستە -کە لای مێردی خۆی بە حەڵاڵی دەستی دەکەوت- ئاوا خۆی خستە ژێر بەردەبارانەوە؟

ئەگەر مێردەکەی لێی دوور بووە، دەیتوانی داوای تەڵاق بکات و دوای عیددە شوو بکاتەوە، ئەگەر مێردەکەی نەخۆشە یان پەککەوتەیە و پێی ناکرێت دەیتوانی خولع کات و جیابێتەوە و دوای عیددە شوویەکی تر بکاتەوە. مەگەر ئەمە ڕێگایەکی چاك و پاك و سەربەرزانەتر نەبوو وەك لەوەی ئاوای بە سەر خۆی هێنا بۆ چێژێکی زۆر کەم و کاتی؟

مێردەش هەروەها، ئەگەر دەیزانی ژنەکەی نەخۆشە و پەککەوتەیە و ڕۆڵی جنسیی خۆی نابینێت خۆ دەیزانی ژنێکی تر بهێنێت، خۆ دەیتوانی ئەم تەڵاق بدا و ژنێکی تر بهێنێت.

بۆچی وا خۆی ڕسوا کرد؟

ئاوا دەبینیت شەریعەتی ئیسلام هەموو ڕێگایەکی حەڵاڵ و پاك و پارسەنگی لەبەردەم هەردوو هاوسەرەکەدا واڵا کردووە، ئیتر بۆچی حەزێکی سەرکەش و ئارەزوویەکی مونحەریف ڕایدەکێشێتە ئەو چارەنووسە ڕەشەوە؟

ئاخر خۆ لە لایەنی هزر و ژیری و سروشتیی بەشەرییانەوە هیچیان بەهانەیان نەبوو. لە هەر لایەکەوە تەماشای تاوانەکەیان بکرێت هەروا دەبینرێت کە بەردەبارانکردنیان تا مردن سزای شیاوی زاڵ بوونی حەزی وێڵ و ئارەزووی نامەعقووڵیانە.

کەسانی وا کە دەبوو ببنە کەشی ئەمانی خێزانی و کەژاوەی خۆشەویستی هاوسەری و باوەشی سۆزی گۆشکردنی منداڵان، چۆن ئاوا ڕێیان بە خۆیاندا بۆ چێژێکی کەم و کاتی هەموو پڕۆژەکانی هاوسەرێتی و خێزان و ئابڕوو تەدمیر بکەن؟

لەبەرژەوەندی کۆمەڵگەکەیە کە هەموو کەسێك بزانێت کە سزای زیناکردن ئاوا بەژان و شەرمهێنە، تا داچڵەکێت و ڕاچڵەکێت، تا موچوڕکی ترسی پێدابێت و بزانێت ئەمەی لەسەر دەچەسپێت و بێ ڕەحمانەش دەسەپێنرێت.

چونکە ئایەتەکە ئا ئەم مانا کاریگەرە دەخاتە بەرچاو کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَأۡخُذۡكُم بِهِمَا رَأۡفَةٞ فِي دِينِ ٱللَّهِ ﴾ النور: ٢.

واتە: هیچ سۆز و بەزەیی، هیچ ڕەحمەت و شەفەقەتێك نەتانگرێت لە ڕاپەڕاندنی سزاکەیاندا. هەروەها: ﴿وَلۡيَشۡهَدۡ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٞ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ النور: ٢.

واتە: با سزا و ئازارەکەیان، با ژان و ناسۆر و چاوشۆڕییەکەیان ئاشکرا نیشان بدرێت و کۆمەڵێك لە موسوڵمانان ببینن.

٢- سزای تۆمەتبارکردن بە داوێنپیسی (بوختانی بێ ئەخلاقی):

هەر کەسێك کەسێکی تر بەوە تۆمەتبار بکات کە زینای کردووە و بە شێوەیەکی شەرعی نەیسەلمێنێت سزا دەدرێت.

سزاکەی دووە: سزایەکی ئەسڵی کە جەڵدە لێدانێتی، سزایەکی دووەمیش کە لەسەر ئەوەوە بینا دەکرێت کە قبووڵ نەکردنی شاهیدی دانێتی لە داهاتوودا.

هەردوو سزاکە خوای گەورە بڕیاری لەسەر داوە کە دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ٤﴾ النور: ٤.

واتە: ئەو کەسانەی کە ئافرەتی موسوڵمانی داوێنپاك بە زیناکردن تۆمەتبار دەکەن و چوار شاهێد ناهێنن شایەتی بدەن کە ڕووداوەکە ڕاستە و خۆیان دیویانە، یەکی هەشتا جەڵدەیان لێدەن و هەتا هەتا شاهێدییان لێ وەر مەگرن، چونکە ئەوانە مونحەریفن، گوناحی گەورەیان بە ئاشکرا کردووە.

شەریعەتی ئیسلام کاتێك ئەم سزایانە بۆ تۆمەتبارکار دەردەکات کە تۆمەتەکەی هەر بوختان و درۆ و سومعە شێواندن بێت دەنا ئەگەر سەلماندی کە واقیعییە و ڕاستە بێگومان سزا نادرێت لەسەری.

ئەو پاڵنەرانەی وا دەکەن کەسێك بوختان بۆ یەکێکی تر هەڵبەستێت و لە ڕووی ناموسەوە تۆمەتباری بکات زۆرن؛ لەوانە: حەسوودی پێبردن و کێبڕکێ و تۆڵەسەندنەوە و رق لێبوون و هاوشێوەکانیان، بەڵام هەموویان یەك مەبەست و ئامانجیان هەیە کە سووککردنی کەسەکە و ناوزڕاندنێتی.

شەریعەتی ئیسلامیی کە ئەم دوو سزایەی لەسەر ئەم تاوانە داناوە، دەخوازێت دژی ئەم ڕەفتارە ناقۆڵایە بوەستێتەوە و نەهێڵێت رقنێك ببێتە مایەی ئازاری دەروونی بۆ کەسانی پاك و پارسەنگ.

بۆیە کاتێك رقنەکە ئەو ئازارە دەروونییە بۆ بوختان بۆکراوەکە دروست دەکات، شەریعەتیش ئاوا نەفسییەتی دەشکێنێت و جەستەی بە جەڵدە لێدان ئازار دەدات کە لەبەر چاوی خەڵکی دەبێت.

جا چونکە ئەو ویستوێتی داوێنپاك و پارسەنگەکە سووك بکات و ناوی بزڕێنێت کە تاکێکە وای لە تاکێك کردووە، شەرع وا سزای دەروونی و کۆمەڵایەتیی دەداتەوە کە تا ماوە شاهێدی لێ قبووڵ نەکرێت. ئەمە ناوزڕانێتی لە کۆمەڵگەدا، ئەمە کۆمەڵگەیە کە ئاوا ئازاری دەروونیی پێ دەگەیێنێتەوە! ئەم سزایەیان جێ متمانەییەکەی ناهێڵێت و مۆری (فاسق)ێتییەکەشی هەر دەمێنێت.

٣- سزای شەڕابخۆریی:

شەریعەتی ئیسلام شەڕاب خواردنەوە بە تاوان دادەنێت مادام شەڕابە و سەرخۆش دەکات (مەرج نییە کابڕای سەرخۆش کردبێت، هەر خواردنەوەی تاوانەکەیە).

سزاکەش هەشتا جەڵدەیە بە بۆچوونی جمهووری پێشەوایان، بەڵام ئیمامی شافیعی (رحمه اللّه) دەفەرموێ: **چل جەڵدەیە**، بەڵگەی ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) **چل جەڵدەی** لە شەڕابخۆرێك دا و چلی تریش بۆ تەمبێکردنی بوو.

سەرچاوەی یاسای ئەم سزایە فەرموودەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)

کە دەفەرمویٚ: (مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَاجْلِدُوهُ، فَإِنْ عَادَ فَاجْلِدُوهُ).[١]

واتە: هەر کەسێك شەڕابی خواردەوە جەڵدەی لێدەن، ئەگەر دیسان خواردییەوە هەر جەڵدەی لێدەن.

ڕای پەسەند ئەوەیە کە سزای شەڕابخۆر بە هەشتا جەڵدە لە زەمانی سەیدنا عومەری کوڕی خەتتابدا (خوا لێی ڕازی بێت) سەلمێنرا و چەسپێنرا.

دوای ئەوەی کە ڕاوێژی بە یاوەرانی پێغەبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) کرد کە دەربارەی سزای شەڕابخۆر چی دەفەرموون؟

سەیدنا عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) فەرمووی: هەشتا جەڵدە، چونکە ئەگەر شەڕابی خواردەوە مەست دەبێت، کە مەست بوو قسەی هەلەق و مەلەق دەکات، لە ناو ئەو قسانەشدا حەتمەن بوختان دەکات، سزای بوختانکاریش هەشتا جەڵدەیە.

یاوەران (خوا لێیان ڕازی بێت) کە لەو کات و شوێنەدا ئامادە بوون هاتنە سەر ئەو بۆچوونە.

کەوابوو سەرچاوەی حەڕامکردنی شەڕاب قورئانە و سەرچاوەی سزاکەی سوننەتی پاك و پیرۆزە و بڕی جەڵدەکانی بە پێی کۆڕا (ئیجماع)ە.

پاڵنەری شەڕاب خواردنەوە ئەوەیە کە گوایە بۆیە دەیخواتەوە تا ئازارە دەروونییەکانی بۆ ماوەیەك لەبیرکات و بچێتە دنیای خەیاڵاتەوە کە (بەختیاری)یە و شەڕاب خواردنەوەکە سازی دەکات!

شەریعەتی ئیسلامیی دژایەتی ئەم پاڵنەر و دید و هەستەی بەوە کردووە کە

---

(١) ئەمە بەشێکە لە فەرموودەیەکی درێژ کە بەچەند لەفزێکی جیاوازەوە هاتووە: سەیری نەسائی لە (السنن الکبری) (٥٢٧٨)، ئەبو داود (٤٤٨٥)، تەبەڕانی لە (المعجم الکبیر) (٨٤٦)، ئەحمەد (١٨٠٥٣).

مادام ئەو بە هەنجەتی ئەوە دەخواتەوە کە لە ئازار ڕا بکات دەبا سزاکەی هەشتا جەڵدە بێت کە سزای جەستەیی و دەروونییە بۆی.

دەیەوێت لە ئازار و ژانی حەقیقەتەکانی ژیانی هەڵێت و خۆ بگەیێنێتە بەختیاریی
خەیاڵات و وەهم بەڵام جەڵدە لێدانەکەی بەڕاستی دەیهێنێتە ناو ئازار و ژانی حەقیقییەوە کە لێیان هەڵاتووە! ئاوا ئازاری حەقیقەتەکان و ئازاری سزاکەی دەچێژێت.

٤- سزای دزین:

شەریعەتی ئیسلامیی دەست بڕینی دیاری کردووە سزای دزین بێت، چونکە خوای گەورە فەرمانی پێداوە کە فەرموویەتی: ﴿وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقۡطَعُوٓاْ أَيۡدِيَهُمَا جَزَآءَۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلٗا مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٞ ٣٨﴾ المائدة: ٣٨.

واتە: پیاو کە دزیی کرد و ئافرەت کە دزیی کرد، دەستیان ببڕن (لە مەچەکیانەوە) لە سزای ئەوەی کردوویانە، کە لە خوای گەورەوەیە.

شەرعناسان لەسەر ئەوە کۆن کە وشەی ﴿أَيۡدِيَهُمَا﴾ دەست و قاچ دەگرێتەوە، بۆیە ئەگەر کەسێك دزیی کرد سزاکەی بڕینی دەستی ڕاستێتی، ئەگەر جارێکی تر دزیی کردەوە قاچی چەپی دەبڕڕێت.

بڕینی دەستی لە جومگەی مەچەکیەوە دەبێت، قاچیش لە جومگەوە. سەیدنا عەلی (خوا لێی ڕازی بێت) نیوەی قاچی دەبڕی و پاژنەکەی دەهێشتەوە تا بتوانێت لەسەری بڕوات.

حیکمەتی دەست بڕینەکە لەوەدایە کە دزەکە کە بیری لەوە کردۆتەوە بدزێت، ویستوێتی بە کاسبی کردن و ڕەنجی خەڵکی خۆ دەوڵەمەند بکات.

دەیەوێت لەم ڕێگایەوە توانای مەسرووفاتی خۆی زیاتر بکات و دەوڵەمەند

دەرکەوێت، نایەوێت لەسەر ڕەنجی خۆی بژی و بەس، بەڵکو دەیەوێت حەواوە دانیشێت و ڕەنجی ئەم و ئەو بخوات و داهاتووی بە ماڵ و سامانی خەڵکی دابین بکات. پاڵنەری دزییەکەی ئەمانەیە کە دەیەوێت زیاتری هەبێت.

شەریعەتی ئیسلامیی دژی ئەم پاڵنەر و حەزە مونحەریفەی مرۆڤ دەوەستێتەوە و سزای دەست بڕینی بۆ دیاری کردووە، چونکە ئەو کەسەی دەستی دەبڕرێت و پاشان قاچی حەتمەن کاسبی تەواوی پێ ناکرێت و کەمتر پەیدا دەکات و حەزەکەی کە قەناعەتی لەگەڵدا نەبوو دەبێت ئاوا بپوکێتەوە و ئەوەندەی پێ پەیدا بکرێت کە دەیخوات و دەژی.

ئەوکاتە مەسرووفی زیادەی پێ ناکرێت و ناچار دەبێت ڕەنجی خۆی زیاتر بخاتە کار و خەمی داهاتووشی بەردەوام هەبێت.

شەریعەتی ئیسلامیی کە دەست بڕینی کردۆتە سزای دزین ئەم هۆکارە دەروونییەی پووکاندۆتەوە کە بۆتە پاڵنەری تاوانکردن و تەماعکردنە ماڵ و سامانی خەڵکی.

سزای دزین شکاندنی نەفسیەتی دزی تێدایە کە پێچەوانەی شانازی و خۆبادانەکەی بووە بە جورئەتی دزینی. هزر و هۆش و حەز و سۆزی دزەکە دەکەوێتە نێوان حەز و هەوڵی دزیکردنەکە و ژان و شەرمی دەست بڕینەکە. ئەوە لای هەموو کەسێك دەبێتە بەربەستی ڕێی دزیکردنی، ئەگەرنا دەست بڕینەکەی لێ دەبێتە وەستێنەری دزی، چونکە دڵنیایە دزیکردنی دووەم جاری قاچ بڕینی پێوەیە کە ژیانەکەی ئێجگار سەخت و دەروونی تەواو دەڕووخێت پێی و جارێکی تر بیر لە تاوانەکە ناکاتەوە.

واقیعی کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی بە درێژایی مێژوو -بەتایبەتی لەم سەردەمەیدا- ئەوە دەسەلمێنێت کە هیچ سزایەکی ئاوا کاریگەر نەبووە و نابێت لە وەستاندنی دزی و دەستەبەرکردنی ئەمانی ماڵ و سامان.

ئاماری وڵاتان دژواریێتی ئەم تاوانە نیشان دەدات، لەگەڵ شکست هێنانی چارەسەرەکانی دەوڵەت و کۆمەڵگە. ئێستا لەم سەردەمەدا شەپۆلی دزین و ماشینەوە (الإختلاس) لەسەراسەری جیهاندا دەبینین.

تەنانەت لە دەیان وڵات دزین بووە بە پیشە و بواری کاسبیکردن! هەر ئەوەی ماوە حکومەتەکان بە ڕەسمی ئیعتیرافی پێ بکەن کە وەسیلەیەکی کاسبیە!

هەموو خاوەن چاو و گوێیەك کە گەردیلەیەك ژیری هەبێت و سۆراغ بکات دەبینێت و دەبیستێت کە ڕۆژانە لە هەموو وڵاتێك دەیان هەواڵی دزی بڵاودەکرێتەوە، ئەوەی بڵاونابێتەوە بە سەدانە.

ئەمە جگە لە دزیی گەورەی نێودەوڵەتان کە ڕێکخراوی گەورە (ی مافیایی) دەیکات کە بە ڕەسمی دەوڵەتانیش کۆنگرەی بۆ دەگرن و کۆبوونەوەی بەردەوامیان بۆ ڕێ لێ گرتنی هەیە چونکە لە هەندێك وڵات ڕێکخراوی چەکداری بەهێز و دەوڵەمەندی هەیە کە بوجەکەی لە بوجەی هەندێك وڵاتان زیاترە.

هۆکاری هەمووی چارەسەرنەکردنی ریشەییەتی بە سزای وەستێنەری کاریگەری وەکو دەست بڕینەکە.(١)

(١) ئێستا بە دزیی یاسایی و ماشینەوە دەڵێن گەندەڵی (Corruption). ڕاپۆرتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی (٢٠١٤)دا ڕایگەیاند کە زیانی گەلان بە هۆی دزی و فزی گەندەڵییەوە گەیشتۆتە ٢,٦ تریلیۆن دۆلاری ئەمریکا واتە (٢،٦٠٠،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠) دۆلار! (کتێبی الإصلاح الإداري، دکتۆر غازی محمد مزیج، منشورات الحلبي الحقوقية، لوبنان، چاپی یەکەم، ٢٠١٤، ل ٥. هەندێکیم لێ کردووە بە کوردی خوا یارمەتیدەر بێت بۆ زیاتری.
لە سەرەتای ساڵی (٢٠١٥)دا ڕاپۆرتی نووسینگەی فیدراڵی توێژینەوە (FBI)ـی ئەمریکی نووسیی کە لە ساڵی (٢٠١١)دا تەنها ئەمریکا بڕی ٤٨٥ میلیۆن دۆلاری لە ڕێی ئینتەرنێتەوە لێ دزراوە. لە جیهانیشدا ساڵانە ١١٤ ملیار دۆلار دەدزرێت.

٥- سزای جەردەیی و ڕێگری:

پێشتر لە باسی تاوانەکەدا باسی سزاکەشیمان بە تەفسیل کرد.

٦- سزای پاشگەزبوونەوە لە دین:

پاشگەزبوونەوە لە دین دوو سزای هەیە؛ یەکەمیان کە ئەسڵییە کوشتنێتی و دووەمیان پاشکۆیە کە موسادەرەکردنی ماڵ و سامانی موڕتەددەکەیە:

أ- کوشتنی پاشگەزبۆوەکە (موڕتەددەکە):

لە شەریعەتی ئیسلامدا سزای پاشگەزبۆوە کوشتنێتی. بەڵگەی ئەمە ئەو ئایەتەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾﴾ البقرة: ٢١٧.

واتە: هەر کەسێکتان لە دینەکەی پاشگەزبێتەوە و بە کافری بمرێت ئەوانە هەموو کار و کردەوەکانیان پووچەڵ دەبێتەوە، لە دنیا و ڕۆژی دوایدا دادیان نادات، ئەوانە ئەهلی دۆزەخن و بە نەمری تێیدا دەمێننەوە.

هەروەها ئەو فەرموودەی کە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَن بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ)[١].

واتە: هەر کەسێك دینەکەی خۆیی گۆڕی بیکوژن.

پاشگەزبوونەوە: وەلکردنی دینی ئیسلام و چوونە دەرەوەیە لێی، دوای ئەوەی کە پێشتر قبووڵی کردووە و موسوڵمان بووە.

(١) بوخاری (٣٠١٧).

کەوابوو: پاشگەزبوونەوە تاوانێکە غەیری موسوڵمان نایکات. شەریعەتی ئیسلام سزای پاشگەزبوونەوەی بە کوشتنی کەسەکە دیاری کردووە، چونکە تاوانەکە دژ بە دینی ئیسلامە کە سیستمی کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەی موسوڵمانی لەسەر دامەزراوە.

هەر جۆرە شلگیری و ئاسانکارییەك لەم سزایەدا دەبێتە مایەی لەق و لۆق بوونی حوکمی ئیسلامیی.

ب- موصادەرەکردنی ماڵ و سامانی پاشگەزبۆوە:

پێشەوایانی شەرع لە ڕادەی موسادەرەکردنی ماڵ و سامانی پاشگەزبۆوەدا ڕاجوێ بوون:

مەزهەبی ئیمامی مالیك و شافیعی و ڕای پەسەندی مەزهەبی حەنبەلی ئەوەیە: کە هەموو ماڵ و سامانی مورتەدد موصادەرە دەکرێت.

مەزهەبی حەنەفی و هەندێك لە شەرعناسانی حەنبەلی دەفەرموون: تەنها ئەو ماڵ و سامانەی کە لە دوای پاشگەزبوونەوەکەی پەیدای کردووە موصادەرە دەکرێت، ئەمما ئەوەی کە پێشتر هەیبووە مافی میراتگرانێتی لەوانەی کە موسوڵمانن.

٧- سزای یاخیبوون لە خەلیفە و دەسەڵاتی شەرعی:

شەرع حوکمی کوشتنی دیاریکردووە بۆ ئەو کەسانەی لە خەلیفە و دەسەڵاتی شەرعی هەڵدەگەڕێنەوە و لێی یاخی دەبن، یان شۆڕشی لە دژ بەرپا دەکەن، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِ ﴿٩﴾ ﴾ الحجرات: ٩.

واتە: ئەگەر دوو کۆمەڵ لە موسوڵمانان بەرامبەر یەك وەستانەوە و جەنگیان بەرامبەر یەکتری ڕاگەیاند و کەوتنە کوشتاری یەکتری، ئێوە ڕێکیان بخەنەوە و

پێکیان بهێننەوە، هەر کامێکیان نەهاتنە ژێر باری شەرع و سووربوو لەسەر هەڵوێستی کوشتار، ئێوەش دژی بجەنگن تا ناچار دەبێت و دێتەوە ژێر سایەی شەرعی خوای گەورە.

هەروەها ئەو فەرموودەیەی کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) تێیدا دەفەرموێ: (سَتَكُونُ هَنَاتٌ وَهَنَاتٌ، أَلَا وَمَنْ خَرَجَ عَلَى أُمَّتِي وَهُمْ جَمِيعٌ فَاضْرِبُوا بِالسَّيْفِ عُنُقَهُ كَائِناً مَنْ كَان)[١] .

واتە: فیتنە و سەرگەردانیەکی زۆر ڕوودەدات، ئەرێ ئەوە بزانن کە هەر کەسێك دژ بە ئوممەتەکەم ڕاست بێتەوە لە کاتێکدا کە دید و ڕایان کۆیە بە شمشێر لە گەردنی بدەن، هەر کەسێك بێت.

تاوانی یاخی بوون دژ بە سیستمی حوکمی شەرعییانە ڕاگەیێنراوە و ئەوانەی تێیدا بەشدارن بە ناهەق دژی خەلیفە و سیستمی حوکمی ئیسلامیی وەستاونەتەوە.

شەریعەتی ئیسلامیی لە بزاوت و هەڵوێستیدا زۆر بە توندی دژی بزاوت و هەڵوێستی یاخیبوونە، چونکە پشێوی و ئاژاوەی زۆر لێ دەکەوێتەوە.

هێمنی و ئاشتی کۆمەڵگە دەکەوێتە مەترسییەوە کە دەبێتە مایەی چەقبەستوویی پێشکەوتن و نەمانی ئەمان و ئاسوودەیی جگە لە دووبەرەکی و دوژمندارێتی.

بۆیە بەڕاستی تەنها سزای کوشتنە کە ئاژاوەی وا دادەمرکێنێتەوە و ڕێ لە گەورەبوونی بگرێت کە هەڵسوڕێنەرانی جگە لە دەسەڵات و سامان و دەرکەوتن هیچی تریان نەویستووە.

---

(١) ئەم فەرموودەیەم بەم لەفزە نەدۆزیەوە، بەڵام لای ئیمامی موسلیم (١٨٥٢) بەم لەفزەیە: (إِنَّه سَتَكُونُ هَناتٌ وهَناتٌ، فمَن أرادَ أنْ يُفَرِّقَ أمْرَ هذِه الأُمَّةِ وهي جَمِيعٌ، فاضْرِبُوهُ بالسَّيْفِ كائِنًا مَن كانَ)، هەروەها لای ئەبو داود (٤٧٦٢) و نەسائی (٤٠٢٠) (٤٠٢١) نزیك لەمە.

بڕگەی دووەم:
سزا دیاریکراوەکانی تاوانی هەقساندنەوە و خوێن:

وەکو پێشتر باسمانکرد سزاکانی هەقساندنەوە و خوێن ئەمانەن:

١- کوشتن بە ئەنقەست.

٢- کوشتنی وەکو بە ئەنقەست.

٣- کوشتن بەهەڵە.

٤- بریندارکردنی بە ئەنقەست.

٥- بریندارکردنی بە هەڵە.

سزا دیاریکراوەکانی ئەم تاوانانەش ئەمانەن:

١- هەقساندنەوەی کوشتن و بریندارکردن.

٢- خوێندان.

٣- کەفارەتدان.

٤- مەحروم بوون لە میرات.

٥- مەحروم بوون لە پشکی ڕاسپاردە (وەسێت).

ئێستاش دێینە سەر باسی هەر یەکەیان (إن شاء اللّه).

ا- هەقساندنەوە:

شەرع هەقساندنەوە (القصاص)ی کردووە بە سزای کوشتنی بەئەنقەست و

بریندارکردنی بەئەنقەست، مانای هەقساندنەوە تۆڵە لێکردنەوەی تاوانبارەکەیە بەوەی ئەو ڕەفتارەی بەرامبەر بکرێتەوە کە خۆی بەرامبەر غەدرلێکراوەکە کردویێتی؛ دەکوژرێت مادام کەسێکی بێتاوانی کوشتووە، کەسێکی بریندارکردووە، لە هەمان جێیدا بریندار دەکرێتەوە. دەستی کەسێکی شکاندووە دەستی لەو شوێنەدا دەشکێندرێتەوە.

سەرچاوەی ئەم سزایە قورئان و سوننەتە. خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰۚ فَمَنۡ عُفِيَ لَهُۥ مِنۡ أَخِيهِ شَيۡءٞ فَٱتِّبَاعُۢ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيۡهِ بِإِحۡسَٰنٖۗ ذَٰلِكَ تَخۡفِيفٞ مِّن رَّبِّكُمۡ وَرَحۡمَةٞۗ فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٞ ١٧٨﴾ البقرة: ١٧٨.

واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە هەقساندنەوەتان لەسەر فەرزکراوە کە کوشتن بەرامبەر کوشتن بێت، بکوژی سەربەست بە کوژراوی سەربەست و کۆیلە لە بەرامبەر کۆیلەی کوژراو و مێیینە لە بەرامبەر مێیینەدا، هەر کەسێك لە برا (بکوژەکەی) خۆش ببێت و ڕازی بێت خوێنی کوژراوەکەی وەرگرێت، هەڵوێستێکی چاك و پەسەندە، بەڵام دەبێت خوێن وەرگرتنەوەکە لە ڕادەی چاکەخوازی و پیاوەتی و جوامێریدا بێت و بکوژ و کەسوکارەکەشی بە شێوەیەکی جوان ڕەفتاری ئاشتی ویستن بنوێنن و زوو هەقی خوێنەکە بە تەواوی بدەن.

ئەم حوکمە ئاسانکارییەکە کە خوای گەورە بۆی بڕیار داون، چونکە دەیەوێت بە ڕەحمەتی خۆی ئاڕاستەتان بۆ خێرخوازی بکات (تا ڕووداوێکی کوشتن نەبێتە دوژمنداریێتی و بەردەوامی خوێن ڕشتن)، دوای ئەم ڕێکەوتنە هەر کەسێك دەستدرێژی بکات ئەوە بە تەئکید سزایەکی بەژانی دەبێت.

- ﴿وَلَكُمۡ فِي ٱلۡقِصَاصِ حَيَوٰةٞ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ١٧٩﴾ البقرة: ١٧٩.

واتە: لەم جۆرە هەقساندنەوەدا بەردەوامی ژیانتانی تێدایە، ئاوا خوێن و

دوژمندارێتی دەوەستێت نەك بە کوشتن و ڕشتنی خوێنی تر، هۆ ژیرگەلینە! ئەمە چارەسەرە، ئەمە ڕێگای تەقواکارییە.

هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفْسَ بِٱلنَّفْسِ وَٱلْعَيْنَ بِٱلْعَيْنِ وَٱلْأَنفَ بِٱلْأَنفِ وَٱلْأُذُنَ بِٱلْأُذُنِ وَٱلسِّنَّ بِٱلسِّنِّ وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِۦ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُۥ ۚ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾ المائدة: ٤٥.

واتە: لە تەوڕاتدا لەسەر بەنو ئیسرائیلمان فەرزکرد کە هەر کەسێك یەکێکی بە ناهەق کوشت بکوژرێتەوە و هەر کەس چاوی یەکێکی کوێرکرد کوێر بکرێتەوە و هەر کەس لوتی کەسێکی بڕی لوتی ببڕرێتەوە و هەر کەس گوێچکەی یەکێکی بڕی یان سەقەتی کرد (کەڕی کرد) وای لێ بکرێتەوە و دان بە دان و برینداركردنیش.

هەروەها ئەگەر لە تواناد‌ا بوو، وەکو کەسێك دەستی یان قاچی کەسێکی قرتاندووە، دەست یان قاچی ئەویش بقرتێنرێتەوە، ئەوەی ناشکرێت وەکو خۆی بکرێتەوە (وەکو چەقۆ لێدانێك کە گۆشتەکەی داماڵێبێت و ئێسقانێ نەشکاندبێت) قەرەبوو کردنەوەی بە ماڵ و سامان دەکرێ، دەبێ بۆی ببژێررێتەوە، هەق لێکردنەوەکە یان قەرەبووکردنەوەکە هەقساندنەوەیە و نابێت زیاتری بەرامبەر بکرێتەوە، دەنا دەبێتە دەستدرێژی، هەر کەسێك بەوە حوکم نەکات کە خوای گەورە ناردوێتییە خوارەوە، ئەوانە ستەمکارن.

- سوننەتیش بە هەمان شێوە جەخت لەم دید و هەڵوێست و حوکمە قورئانییە دەکاتەوە. پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (مَن اعتبط مؤمناً بقتل فهو قود به إلّا أن يرضى ولي المقتول).[١]

(١) نووسەری ڕەحمەتی نوسیویەتی نەسائی، بەڵام ئەم فەرموودەیە لای نەسائی (٤٨٥٣) بەم شێوەیە: (أنَّ من اعتبط مؤمنًا قتلاً عن بيِّنةٍ فإنَّهُ قوْدٌ، إلا أن يرضى أولياءُ المقتولِ).

واتە: هەر کەسێك موسوڵمانێکی بە ناهەق کوشت دەکوژرێتەوە مەگەر کەسوکاری کوژراوەکە لێی ببوورن.

هەروەها دەفەرموێ: (مَن قُتِلَ له قتيلٌ فأهله بين خيرتين: إن أحبّوا فالقود و إن أحبّوا فالعقل).[(١)]

واتە: هەر کەسێك کەسێکی کوژرا دەکەوێتە نێوان دوو ئیختیاری چاکەوە: ئەگەر پێیان چاك بوو بکوژەکە دەکوژنەوە، ئەگەر پێشیان باش بوو خوێنی وەردەگرن لە بکوژ و کەسوکارەکەی.

هەقی خوێن وەرگرتن لە جیهاندا لە هەموو شوێنێك هەیە، لە هەقساندنەوەکە زیاترە، سزای شیاوی تاوانبارە، چونکە هەقی وەکو خۆی لێ دەکرێتەوە، ئەگەر کەسێکی کوشتبوو هەر دەبێت بکوژرێتەوە (مەگەر لێی خۆش بن).

ئەو کە کەسەکەی کوشتووە بە پاڵنەری مانەوەی خۆی بووە لە ژیاندا، یان بە پاڵنەری دەسەڵاتداری و ماڵ و سامان و زاڵبوون بووە، هەمووی هەر بە ئۆمێدی زۆرتر ژیان و چاکتر ژیانی خۆی بووە، بۆیە کوشتنەوەی ئەو ئۆمێدەی دەپووکێنێتەوە و ژیانی کۆتایی پێدەهێنێت.

ئەگەر هەموو کەسێك ئەم سزایەی لەبەرچاوبێت، ئاوا ئاسان جورئەتی خەڵك کوشتنی نابێت، سەد جار حساباتی تۆڵەسەندنەوە و هەق لێکردنەوەی دەکات، چونکە دەزانێت سزاکەی کوشتنەوەیەتی مەگەر لێی خۆش بن یان ڕازی بن خوێنی کوژراوەکەیان وەرگرن.

شەریعەتی ئیسلام جۆری سزای کوشتن و بڕینی کردووە بە یەك جۆر، چونکە جۆری دوو تاوانەکە یەکە، هەردووکیان لە یەك جۆر پاڵنەرەوە هاتوون،

---

(١) نووسەری ڕەحمەتی نووسیویەتی ترمذی، بەڵام ئەم فەرموودەیە لای ترمذی (١٤٠٦) بەم شێوەیە: (فَمَنْ قُتِلَ لَهُ قَتِيلٌ بَعْدَ اليَوْمِ، فَأَهْلُهُ بَيْنَ خِيرَتَيْنِ، إِمَّا أَنْ يَقْتُلُوا، أَوْ يَأْخُذُوا العَقْلَ).

کوشتنیش لە زۆربەی حاڵەتەکاندا بە بریندارکردن دەست پێدەکات، ئینجا دەگاتە مردن، بەڵام شەرع ڕێی عەفووکردن و خوێن وەرگرتنەوەشی خستۆتە بەردەستی کەسوکاری کوژراوەکە هەروەکو کە مافی کوشتنەوەی قاتڵەکەیان هەیە، بۆ ئەوەی تا لە توانادابێت ڕێ لە کوشتن و کوشتنکاری بگیرێت. ئەگەر بکوژ عەفوویش بکرێت خەلیفە یان نوێنەری هەر دەبێت سزایەکی شیاوی تەمبێکردنی بەسەردا بدەن.

شەرع ئەم مافەی داوە بە غەدرلێکراوی ئەم جۆرە تاوانانە، چونکە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە کەسایەتی ئەوەوە هەیە زیاتر لە ئەمانی کۆمەڵگە، چونکە دەبینیت خەڵکی لە کەسێك ناترسن کە کەسێکی کوشتووە یان بریندارکردووە، چونکە دەزانن ئەوە ڕووداوێکی شەخسییە، چونکە کەس نییە لە دووی کوشتن و بڕین بگەڕێ وەکو کە دز لە ماڵ و سامانی هەموو کەسێك دەگەڕێت.

بۆیە خەڵکی لە دز زیاتر دەترسن وەك لە بکوژی ڕووداوێکی شەخسی، چونکە هەر کەسێك بڕێك پارەی هەبێت لە دزەکە دەترسێت پێی بزانێت و بێت بۆی بەڵام ئاوا لە قاتڵەکە ناترسن، چونکە دەڵێن: دەی داخۆ لەسەر چی کوشتوییێتی؟

چونکە پەیوەندیی بەوانەوە نابێت. شەرع حەکیمانە ئەو مافی لێخۆشبوونەی بە غەدرلێکراو و کەسوکارەکەی داوە چونکە لێخۆشبوون دوای ڕێکەوتن و ڕازیبوون و دڵپاکبوونەوە دێت لە گیانی دوژمنداریێتی و تینی تۆڵەسەندنەوە، ئەمەش ڕێگایەکی تری دامرکاندنەوەی خوێن ڕشتنە، ئەمەش لە بەرژەوەندیی گشتی کۆمەڵگەیە کە ئاسەواری تاوانی ئاوا تێدا دەسڕێتەوە تا ئەمان و هێمنی و ئاشتی نەفەوتێت کە ئەسڵی کۆمەڵگەیە.

حوکم دەرکردن بۆ هەقساندنەوە بەندە بە هەلی توانین و هەبوونی مەرجەکانیەوە، ئەگەر لە توانادا نەبوو یان مەرجەکانی نەهاتنەدی حوکمی کوشتنەوەکە دەرناچێت و مافی خوێندانەکە فەرز دەبێت.

ئەگەرچی غەدرلێکراوەکە و کەسوکاریشی داوایان نەکردبێت، چونکە خوێندانەکەش سزایە و دەرکردن و ڕاپەڕاندنی لەسەر ڕازیبوونی خەڵکی ناوەستێت.

لە شەرعدا ڕێگرێك نییە کە لەگەڵ سزای خوێندانەکەدا سزایەکی تری تەمبێکردنیش هەبێت، ئەگەر ئەم دووانە زیاتر بەرژەوەندی دەهێنێتەدی وەك لە کوشتنەوەکەی قاتڵەکە، مەزهەبی ئیمامی مالیك سزایەکی تەمبێکردن لەگەڵ خوێندانەکەدا بە (واجب) دەبینێت.

٢- خوێندان[١] (الدية):

شەریعەتی ئیسلام خوێندانی بە سزای ئەسڵی کوشتن و برینداركردنی وەکو ئەنقەست و هەڵە داناوە. سەرچاوەی ئەم سزایە قورئان و سوننەتە.

خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَـًٔا ۚ وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦٓ إِلَّآ أَن يَصَّدَّقُوا۟ ﴿٩٢﴾﴾ النساء: ٩٢.

واتە: نابێت موسوڵمان موسوڵمانی تر بکوژێت ،مەگەر بە هەڵە کە مەبەستی نەبووبێت. هەر کەسێك موسوڵمانێك بە هەڵە بکوژێت سزاکەی ئەوەیە کە کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکات و هەقی خوێنەکەش بداتە کەسوکاری موسوڵمانە کوژراوەکە، مەگەر ئەوان وەری نەگرن و لێی خۆش بن.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هەقی خوێنی کوژراوی هەڵەی وەکو

(١) لە کوردەواریدا بەو ماڵ و سامانەی لە ڕێکەوتنی نێوان کەسوکاری بکوژ (قاتڵ) و کەسوکاری کوژراودا دەدرێت دەوترێت: خوێن، واتە هەقی خوێنڕشتنی کوژراوەکە. کە دەوترێت خوێنی لە سەرە واتە کەسێکی کوشتووە و دەبێت لە جیاتی کوشتنەوەی ئەو بڕە ماڵە (پارەیە) بدات کە دیاریکراوە. لە کوشتنی هەڵەشدا وایە.

ئەنقەست بە پێدانی سەد حوشتر لەو سەردەمەدا دیاری کردبوو، فەرمووی: (ألا إنَّ في قَتيلِ خَطَأِ الْعَمْدِ قَتِيلُ السَّوْطِ وَالْعَصَا وَالْحَجَر مِائَةٌ مِنَ الإبِلِ).

واتە: ئەرێ بزانن کە خوێنی کوشتنی کەسێك بە هەڵە یان وەکو بەئەنقەست، کوژراوی بە قامچی و داردەست و بەرد ،سەد حوشترە.

خوێن (الدية): بڕێکی دیاریکراوە لە ماڵ و سامان، ئەگەرچی ئەمە سزایە و دەبێ بدرێت، بەڵام ناچێتە بەیتولمالەوە، چونکە دەدرێتە کەسوکاری کوژراوەکە، بۆیە لەم لایەنەوە وەکو قەرەبوو (تەعویز)کردنەوە وایە.

سزای خوێندانەکە قازی بۆی نییە کەم و زیادی بکات. خوێندان ئەگەرچی لە کوشتنی وەکو بەئەنقەست جیایە لە کوشتنی هەڵە و خوێنی برینداركردن و برین بە گوێرەی جۆر و شوێن و ڕادە و بڕی برینەکە جیاوازە، بەڵام ڕادە و بڕی خوێن بۆ هەر حاڵەتێکی تاوانەکە نەگۆڕە.

خوێنی منداڵێکی گچکە هەر وەکو خوێنی پیاوێکی گەورەیە، خوێنی لات و لاوازێك هەر وەکو خوێنی بەهێزێکە، خوێنی بێناو و داماوێك هەر وەکو خوێنی ناودار و خاوەن پلە و پایەیەکە، خوێنی کەسێکی ڕەعییەتەکە هەر وەکو خوێنی دەسەڵاتداری باڵایە، بەڵام ئەوەی لەسەری کۆن ئەوەیە، کە خوێنی ئافرەتێکی کوژراو نیوەی خوێنی پیاوێکی کوژراوە.

شەرع جیاوازیی خستۆتە نێوان سزای کوشتنی بەئەنقەست و سزای کوشتنی وەکو بەئەنقەستەوە، سزای تاوانی یەکەمیان (بەئەنقەست) هەقساندنەوەیەتی و، سزای تاوانی دووەم (وەکو بەئەنقەست) خوێندانی سەختێتی، چونکە تاوانبار (بکوژەکە) لە حاڵەتی یەکەمدا مەبەستی بووە غەدرلێکراوەکە بکوژێت، بەڵام لە حاڵەتی دووەمدا بکوژ مەبەستی کوشتنی غەدرلێکراوەکەی نەبووە.

هەروەها شەرع جیاوازیی خستۆتە نێوان سزای کوشتنی بەئەنقەست و سزای کوشتنی بەهەڵەوە، سزای حاڵەتی کوشتنی بەئەنقەست هەقساندنەوەیە و سزای

حاڵەتی کوشتنی بەهەڵە خوێندانە.

شەرع سزای حاڵەتی کوشتنی بەهەڵەی بە هەقساندنەوە (کوشتنەوەی قاتڵەکە) دانەناوە، چونکە لەمیاندا پاڵنەری کوشتنەکە مەبەستێك نەبووە لە دڵی بکوژەکەدا بووبێت، مەبەستی ئەنجامدانی بەئەنقەستی تاوانەکە نەبووە و بیری لێ نەکردۆتەوە و نەخشەی پێشوەختی بۆ دانەڕشتووە وەکو کوشتنی بەئەنقەستەکە، بەڵام لەبەر ئەوەی تاوانی کوشتنە و سەرەنجامی ئیهمالی و کەمتەرخەمی ڕووی داوە و بۆتە مایەی زیانی گیانی و ماڵی غەدرلێکراو و کەسوکاری شەرع وای داناوە کە قەرەبوو کردنەوەکە بە ماڵ و سامانی قاتڵەکە بێت کە بە لایەوە -دوای گیان- بەنرخترین سامانن.

لەمەوە دەردەکەوێت کە خوێندان سزایەکی هاوبەشە لە نێوان (کوشتنی بەئەنقەست لەوەی هەقساندنەوەی تێدا نییە و کوشتنی وەکو بەئەنقەست) و (کوشتنی بەهەڵەدا)، بەڵام لە حاڵەتەکانیدا ڕادە و بڕی خوێنەکە یەکسان نییە، چونکە لە کوشتنی بەئەنقەست و کوشتنی وەکو بەئەنقەستدا قورسترە و لە کوشتنی هەڵەدا سووکترە.

لە ئەسڵدا سزای خوێندان سەد حوشترە، ژمارەکەی لە هیچ حاڵەتێکی کوشتندا ناگۆڕێت، بەڵام کە جۆر و تەمەنی حوشترەکان جیاوازە، ئەمیان ڕەچاو دەکرێت.

کە دەوترێت (الدیة: خوێن) مەبەست لە خوێندانی تەواوە کە سەد حوشترە لە هەردوو حاڵەتی سزای قورس و سووکیدا، ئەوەی کە لەو خوێنە کەمتری دەوێت وەکو سزای شکاندن و بڕین و هاوشێوەیان پێی دەوترێت: (الأرش: برینداركردن)، ئینجا دەوترێت: (أرش الید وأرش الرِّجل).

واتە: برینداركردنی دەست و برینداركردنی قاچ، وەهەروەها.

برینداركردن (الأرش) دوو جۆرە: دیاریکراو و دیارینەکراو.

دیاریکراوەکە ئەوەیە: کە شەرع ڕادە و جۆری دیاریکردووە و، دووەمیان بۆ قازی جێ هێڵراوە کە خۆی تەقدیری حاڵەتی تاوانەکە بکات و سزای بۆ دیاری بکات.

❖ کێ خوێنی کوشتنەکە دەدات؟

ئەسڵ ئەوەیە کە خوێنی کوژراو لە سەروەت و سامانی بکوژەکە دەردەچێت، جا سزای کوشتن بێت یان سزای بڕین و شکاندن، بەڵام شەرعناسان لەوەدا ڕاجوێ بوون کە ئەگەر تاوانبارەکە گچکە بوو یان شێت بوو خوێنەکە کێ دەبێت بیبژێرێت؟:

مەزهەبی ئەبو حەنیفە و مالیك و ئەحمەد دەفەرموون: لە هەموو حاڵەتێکی تاوانباری منداڵ و شێتدا هەر دەبێ ئەو کەسوکارەی کە میراتیان بەر دەکەوێت خوێنەکە بدەن،ڕایەکی شافیعییەکانیش هەر وایە.

شافیعییەکان دەفەرموون: کوشتن و بڕین لە لایەن منداڵ و شێتەوە کە بەئەنقەست بووبێت، حوکمی بە ئەنقەستی -وەکو کەسانی باڵغ و ژیر- هەیە و خوێنیشی هەر لەسەر منداڵ و شێتەکەیە.

شەرعناسان لە حوکمی خوێنی کوشتنی وەکو ئەنقەست و هەڵەدا، هەروەها لە کەمتر لە کوشتن تێیاندا ڕاجوێ بوون:

ئیمامی مالیك و ئەحمەد دەفەرموون: میراتگران سێیەکی خوێنەکە بە تەواوی دەگرنە ئەستۆ، ئەگەر هەموو خوێنەکە بەقەدەر سێیەکی خوێنێك بێت (بۆ نموونە: سی و سێ حوشتر و یەك لەسەر سێی) دەبێ تاوانبارەکە خۆی بیدات.

ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: میراتگران بیستیەکی (٥%)ی هەقە خوێنی تەواویان بەردەکەوێت و دەبێت بیدەن، ئەگەر سزاکە لەو بڕە کەمتر بوو دەبێت تاوانبارەکە خۆی بیدات.

ئیمامی شافیعی دەفەرموێ: میراتگران هەموو خوێنەکە لە ئەستۆ دەگرن، زۆر بێت یان کەم.

پاشان لەو بڕەی دەکەوێتە سەر تاوانبارەکە؛ ئیمامی ئەبو حەنیفە و مالیك دەفەرموون: ئەو بڕەی دەکەوێتە سەر تاوانبارەکە وەکو ئەو بڕەیە کە دەکەوێتە سەر هەر یەکێك لە میراتگرەکان. ئیمامی شافیعی و ئەحمەد دەفەرموون: ئەگەر هەقی خوێن کەوتە سەر کەسوکارە میراتگرەکان تاوانبارەکە خۆی هیچ نادات.

❖ بەرپرسێتیی میراتگران (العاقلة):

حەنەفییەکان دەفەرموون: (**العاقلة**) ئەوەیە کە (**عقل**)ی کەوتۆتە سەر، واتە: پشکە هەقی خوێندانی کوشتن؛ بۆیە پێی وتراوە: (**عقل**) چونکە کە کەسوکاری بکوژەکە هەقی خوێنی کوژراوەکە دەدەن، دەمی کەسوکاری کوژراوەکە دەبەستن.[١]

هەروەها وتراوە: (**العاقل**) واتە: کەسوکاری بکوژەکە کە ڕێی کوشتنەوەی دەگرن و دەبن بە بەربەست.

(**عقل**) بەم مانایە: قەدەغە کردن و ڕێ لێ گرتنە.

(**عاقلة القاتل**) واتە :کەسوکاری بکوژەکە، بەڵام هەموو کەسوکارو خزمانی ناگرێتەوە، زڕبراکانی لە دایکەوە و شووبرا ناگرێتەوە.

(**عاقلة**)ی کەسێك هەموو ئەوانەن، کە لە میراتی کەسەکە پشکیان بەردەکەوێت ئەگەرچی زۆر دووریش بن، مەرجیش نییە ئەو ساتەوەختەی کوشتنەکە بە میراتگر هەژمار بکرێن، بەڵکو لەو کاتەدا کە کەسیان لە پێشتر نابێت لە وەرگرتنی پشکە میراتدا (ئێمە لێرەدا هەر بە میراتگران ناوی دەبەین).

---

(١) مانای ئەسڵی (عقل) بەستنەوەیە، کە بە ژیریی وتراوە: (عقل) لە بەر ئەوەیە کە ڕەفتاری خاوەنی دەبەستێتەوە و بەرەڵا نابێت.

میراتگران نابێت ئەوەندەیان بڕە ماڵ و سامان بکەوێتە سەر کە کار لە ژیانی خۆیان و ماڵ و منداڵیان بکات.

خۆ ئەوان لە تاوانەکەدا نەبوون تا پشکێکی زۆریان بکەوێتە سەر، ئەسڵ کە لەسەریان دانراوە بۆ سووککردنی کۆڵی تاوانکارەکەیە، بۆ بەدەنگەوەچوون و دڵنەواییەتی تا هەست بکات لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا خەمخۆری هەیە.

شەرعناسان لە دیاریکردنی بڕە پشکی کەسوکاردا ڕاجوێن:

ئیمامی مالیك و ئەحمەد دەفەرموون: دەبێ دەسەڵاتداران پشکی هەر یەکەیان دیاری کەن بە شێوەیەك کە زیانیان پێ نەگەیێنن.

لە مەزهەبی مالیکیدا دەفەرموێ: هەر خزمە و دینارێك بدات. لە مەزهەبی حەنبەلیدا ئەوانەی هەبوون دەبێ نیو مسقاڵ زێڕ بدەن، ئەوانەی لە خوارووترن و کەمدەرامەتن چارەکە مسقاڵێك.

لە مەزهەبی شافیعیشدا هەروایە، ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: نابێت لە کەسیان لە(٣ یان ٤)درهەم زیاتریان لێ وەربگیرێت، هەژار و دەوڵەمەندیان هەر ئەوەندەیان بەر دەکەوێت بیدەن.

ئەم هەقی خوێندانە لەسەر هەژاران و ئافرەتان و منداڵان و شێت و گەلۆران نییە، چونکە هەژار ناچارکردن لەسەر دانی بڕێك هەقی خوێن ستەم لێکردنێتی، ئافرەت و منداڵ و ئەوانی تریش بەشێك نەبوون لە لایەنگرتن. ئەگەر بەشداری تاوانیان کردبێت بێگومان سزا دەدرێن و پشکیان دەکەوێتە سەر.

ئەگەر تاوانکار کەسوکاری میراتگری نەبوو، یان هەیبوو بەڵام هەژار و دەستکورت بوون یان کەم بوون و لە توانایاندا نەبوو هەقی خوێنێك بدەن، شەرعناسان دەربارەی ئەم دوو حاڵەتە دوو ڕایان هەیە:

یەکێکیان دەفەرموێ: دەبێ بەیتولمال ببێتە بەدیلی کەسوکاری و هەقە

خوێنەکە هەمووی بدات،بەڵام ئیمامی مالیك و شافیعی و ئەحمەد و ڕایەکی مەزهەبی ئیمامی ئەبو حەنیفەش ئەوەیە کە کەسوکارەکە ئەوەندەی پێیان دەدرێت دەبێ بیدەن، پاشان بەیتولمال تەکمیلەی دەکات.

ڕای دووەم، دەفەرموێ: هەقی خوێن هەر دەبێ لە ماڵ و سامانی بکوژەکە دەربچێت، چونکە ئەو بەرپرسی هاتنەپێشی کێشەکەیە. ئەمە ڕایەکی ئیمامی ئەبو حەنیفەیە کە (موحەممەدی کوڕی حەسەن) لێیەوە گێڕاویەتییەوە، هەروەها ڕای هەندێك لە حەنبەلییەکانە.

❖ بۆچی دەبێت خزمانی میراتگر هەقی خوێن بدەن؟

بۆ ئەوەی سۆز و بەزەیی و یەکسانی و دادپەروەری بێتەدی، بۆ ئەوەی ڕێ لە خوێنڕێژی بگیرێت و هەموو کەس مافی پارێزراو بێت، لە هەر پلە و ئاست و حاڵەتێکی ئابووری و بێکەسی و کەسداریدا بێت.

ئەوە بەشێکە لە وەڵامی ئەو پرسیارە کە: کەسوکاری تاوانبار کە هیچییان نەکردووە و بەشداری تاوانەکە نەبوون بۆچی سزای دارایی بدرێن؟

بەڵام لە سەرنجدانێکی وردەکارانەی هەقی خوێندا کە کەسانی میراتگری بکوژ دەیدەن دادپەروەری و هاوسۆزی دەردەکەوێت، ماف و ئەرك بە دیاریکراوی دەچەسپێت.

ئەمەش هەندێك هەنجەتە کە هەر یەکەیان دەشێت وەڵامێکی ئەو پرسیارە بێت و هەمووشیان وەڵامێکی بەهێز و بنبڕن:

١- ئەگەر شەرع ئەم بڕیارەی نەدایا و تاوانبار هەر خۆی هەقی خوێنی کوژراوەکەی بدایا سەرەنجام چ دەبوو؟

دەوڵەمەندەکان -کە کەمینەی هەموو کۆمەڵگەیەکن- پارەکەیان پێ دەدرا و

هەژارانیش -کە زۆرینەن- پێیان نەدەدرا، ئەوە یەعنی کەسوکاری کوژراوەکە هەقی خوێنەکەیان بە تەواوی لە بکوژی دەوڵەمەند وەردەگرن و لە مامناوەندیش بڕێك و لە هەژاریش هیچ.

ئەمەش نە یەکسانییە و نە دادپەروەرییە، نە تاوانباران یەکسان دەبوون و نە غەدرلێکراوان، ئەمەش وای دەکرد بکوژی دەوڵەمەند عەفوو بکرێت و بکوژی هەژار بکوژرێتەوە، چونکە هۆکاری هاندانی لێخۆشبوونی نییە وەکو دەوڵەمەندەکە.

٢- هەقی خوێن ئەگەرچی سزایە بەڵام لە هەمان کاتدا مافێکی دارایی غەدرلێکراو و کەسوکارەکەیەتی، وا هەقی خوێنەکە تەقدیرکراوە کە ببێتە بەدیلێکی دادپەروەرانەی تاوانەکە (کە ناتوانرێت کوژراوەکە زیندوو بکرێتەوە).

ئەگەر بکوژەکە بە تەنها هەر خۆی هەقی خوێنەکەی بدایا، زۆرینەی غەدرلێکراو و کەسوکارە جەرگ بڕاوەکەی نەدەگەیشتنە بڕی تەواوی هەقی خوێنەکە، چونکە عادەتەن هەقی خوێن لەسەروەت و سامانی تاکەکانی کۆمەڵگە زیاترە، چونکە سەد حوشتر لە کۆن و نوێدا، بڕە سامانێکی ئێجگار زۆرە کە لە کۆندا هەر حوشترێك هەزار دیناری ئیسلامیی بووە (کە زێڕە).

ئەگەر هەقی خوێن بەو شێوە ئیسلامییە دابەش نەکرایا و نەدرایا، دەبوو تەنها کەسێك بیدات، ئەوەش یەعنی مەحروم بوونی غەدرلێکراو و کەسوکاری لە گەیشتنە مافی خۆیاندا.

ئەوەش لەبەرچاو بگیرێت کە غەدرلێکراوان لە کوشتنی بەئەنقەستدا ناکەونە ئەم حاڵەتەوە، چونکە سزای ئەسڵی کوشتن، کوشتنەوەیە، مەگەر کەسوکاری کوژراوەکە لە بکوژەکە خۆش بین کە ئەوەش بەرامبەر هەقی خوێنەکەی دەکەن، لێی خۆش نابن تا دڵنیا نەبن لەوەی هەموو هەقی خوێنی کوژراوەکەیان

مسۆگەر دەبێت و دەستیان دەکەوێت، ئەگەر دڵنیا نەبن دەیکوژنەوە.

٣- کەسوکارانی بکوژ هەقی خوێن لە کوشتنی بەهەڵە و کوشتنی وەکو بەئەنقەستدا دەدەن کە خراوەتە ریزی کوشتنی بەهەڵەوە.

ئەسڵی حاڵەتەکانی تاوانی کوشتنی هەڵە ئیهمالکردن و زۆر وریا نەبوونە، ئەمانەش بە هۆی خراپ پەروەردەبوونی بکوژەکەوەن کە دەبوو چاکتر پەروەردە بکرایا. ئەوانەی بەرپرسی پەروەردەکردنەکەشن هەر ئەم خزم و کەسوکارانەین کە هەقی خوێنی کوژراوەکەیان دەکەوێتە سەر، چونکە هەموو سەر و بەری یەکترن.

هەموو کەسێك عادەتەن لە ناو کەسوکار و خزمانیدا گەورە دەبێت و داب و نەریت و ڕەوشتی ئەوان هەڵدەگرێتەوە، ئەمە وەکو ئەوە دێتە پێش چاو کە ئەوانیش بە شێوەیەکی لاوەکی (غیر مباشر) بەشدارن لەو ئیهمالی و کەمتەرخەمی و ئیحتیات نەکردنەدا.

بۆیە دەبێت ئەوانیش هەر یەکەیان بە بڕێك پارە تەحەممولی بەرپرسێتییەکە بکات، بە هەموویان دەتوانن قەرەبووەکە بکەنەوە، بەیتولمالیش هاوکاریان دەبێت ئەگەر نەیانتوانی.

دەشتوانین ئەوەش ئیزافە بکەین کە ئەم ئیهمالکردن و وریا نەبوونە یان کەمتەرخەمی و گوێ نەدانەی تاوانکارەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەست و تەسەورکردنەی کە بە کەسوکاریەوە بەهێزە.

بۆیە دەبینرێت ئەو کەسەی ئەندامی خێزانی زۆرە و کەسوکاری بەهێزە ئیهمالی و کەمتەرخەمیی لە دەستدرێژیکردندا کەمترە لەو کەسەی بێ‌کەسە. ئەو کەسەی کە خێزانی کەم و کەسوکاری بێ‌هێزە زۆر وریایانە خۆ دەگرێتەوە و گیانی دەستدرێژیکردنی کەمترە لە خاوەن عەشیرەتێك، لە کۆمەڵگەشدا ئەو کەسەی سەر بە کەمینەیە وریاترە و زۆر ئیحتیاتی ئەوە

دەکات کارەساتی وای لە دەست نەقەومێت وەك لەو کەسەی سەر بە زۆرینەیەکی بەهێزە.

لەم ڕوانگەشەوە هەقە کەسوکاری بکوژ هەقی خوێنی کوژراوی دەستی کوڕەکەیان بدەن کە سەرەنجامی ئیهمالی و کەمتەرخەمی و هەڵەکاری ئەوەی لە دەست قەوماوە.

٤- سیستمی خێزان و سیستمی کۆمەڵایەتی بە پێی سروشتی پێکهاتە و پەیوەندییەکانی نێوان ئەندامانی لەسەر پشتگیری و هاریکاری و خەمخۆری دادەمەزرێت. ئەرکی سەرشانی هەموو ئەندامێکیانە کە یارمەتیدەری کەسوکاری بێت و بەردەوام بە هانایانەوە بچێت، ئەمە ئەرکی ئەندامی خانەوادەی گەورە و بەرەباب و تیرە و هۆزیشە.

بۆیە کاتێك هەقی خوێنی کوژراوی دەستی ئەندامێکیانیان دەکەوێتە ئەستۆ -کە لە سەرەنجامی هەڵەی تاوانکارەکەیانە- دەبێ ئەرکی سەرشانیان لە یارمەتیدان و هاریکاری و بەدەنگەوەچوونیدا بهێننە جێ.

ئەمە ڕەفتاری لازم و مەلزوومی ئەم تاك و کۆیانەیە. نابینیت کەسێك کە دەکەوێتە کێشەیەکەوە یەکسەر هانا بۆ خزمانی دەبات و خزمانیش کە هەواڵەکە دەبیستن یەکسەر دێنە لای و کۆدەبنەوە و ڕێی چارەسەر دادەنێن؟ ئێ ئەوەتا شەرع ڕێی چارەسەری دەستەجەمعییانی بۆ دیاریکردوون کە بە هەموویان هەقی خوێنەکە بدەن.

لەبەر ئەوەی عادەتەن تاوانی بەهەڵەش زووزوو ڕوودەدات، کەوابوو: خزمانیش زووزوو کۆدەبنەوە و زۆر بە هانای یەکترییەوە دێن و بەردەوام لە خەمی یەکتریدا دەبن.

٥- کاتێك هەقی خوێن دەکەوێتە سەر تاوانکار و کەسوکارەکەی، ئەمە سووککردنی کۆڵەخەمی تاوانبارەکە و ڕەحم پێکردنێتی، ستەمێکیش نییە لە

کەسوکارەکەی بکرێت، چونکە ئەمڕۆ ئەوان دەستەجەمعی شان دەدەنە بەر کۆڵەخەمی ئەم.

سبەینێ ئەمیش شان دەداتەوە بەر کۆڵە خەمی هەر یەکێکیان، خۆ هەموو کەسێك قابیلی هەڵەکردنە و هەر دەکەوێتە جۆرە کێشەی ترەوە، ئەگەر نەشکەوێتە هەمان جۆرە هەڵەی ئەمەوە.

٦- ڕێسای سەرەکیی شەرع پاراستنی گیانی خەڵکی و بەهەدر نەدانێتی، ئەگەر کەسێك بەهەڵە کەسێکی کوشت خۆ دەبێ وەکو ڕێز لە گیانی کوژراوەکە و مافی بوون و مافی کەسوکارانی هەقی خوێنەکەی بدرێت کە لەجیاتی کوشتنەوەی بکوژەکەیە، جا ئەگەر هەر بکوژێك بەتەنها هەر خۆی هەقی خوێنەکەی لەسەر بێت بیدات و نەتوانێت بیدات، ئەوە یەعنی بە فیڕۆچوونی خوێنەکە و مافی وجوودی ئەو و مافی کەسوکارەکەی لە وجوودیدا، کەوابوو ئەمە ڕاست و ڕەوایە کە خزمانی بکوژەکە دەستەجەمعی هەقی خوێنەکە بدەن تا خوێنی ئەویش بە فیڕۆ نەڕوات.

٣- کەفارەتدان:

کەفارەتدان سزایەکە خوای گەورە فەرزی کردووە کە فەرموویەتی: ﴿وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦٓ إِلَّآ أَن يَصَّدَّقُوا۟ ۚ فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍۭ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَـٰقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ ٱللَّهِ ۗ ﴿٩٢﴾﴾ النساء: ٩٢.

واتە: نابێت موسوڵمان موسوڵمانی تر بکوژێت مەگەر بەهەڵە کە مەبەستی

نەبووبێت، هەر کەسێك موسوڵمانێك بە هەڵە بکوژێت سزاکەی ئەوەیە کە کۆیلەیەکی موسوڵمان ئازاد بکات و هەقی خوێنەکەش بداتە کەسوکاری موسوڵمانە کوژراوەکە، مەگەر ئەوان لێی خۆش ببن و وەری نەگرن.

ئەگەر کوژراوەکە موسوڵمان نەبوو (لە ئەهلی دارولکوفر بوو) لە ریزی دوژمناندا بوو، بەڵام ئەوەی کە کوشتبووی موسوڵمان بوو، دەبێ کۆیلەییێکی موسوڵمان لە کەفارەتیدا ئازاد بکات، بەڵام هیچ کەفارەت نادات بە کەس.

ئەمما ئەگەر کوژراوەکە لە ئەندامی کۆمەڵە خەڵکێك بوو (تیرە و هۆز یان حزب و رێکخراو) کە رێکەوتن و پەیمانتان لەگەڵیاندا هەیە کە ئەمان دەدەنە یەکتری دەبێت هەقی خوێنەکەی (کە سێیەکی خوێنی موسوڵمانە) بداتە کەسوکاری کوژراوەکە و کۆیلەیەکی موسوڵمانیش ئازاد بکات، ئەگەر نەیبوو (یان دەستی نەکەوت)، دەبێ دوو مانگ لەسەر یەك بەرۆژوو بێت تا خوای گەورە لە تاوانەکەی ببوورێت.

ئەم کەفارەتە سزای ئەسڵییە کە بریتییە لە :ئازادکردنی کۆیلەیەکی موسوڵمان، ئەگەر پارەی کڕینی کۆیلەیەکی موسوڵمانی نەبوو، یان لە کات و شوێنێکدا بوو کە کۆیلەی دەست نەکەوت لەسەری فەرزە دوو مانگ لەسەر یەك (یەك لە دوای یەك بێ پساندن) بەرۆژوو بێت.

دوو مانگ بەرۆژووبوونەکە سزای بەدیلە، ناشێت تا دڵنیا دەبێت کە سزا ئەسڵییەکە لە تواناندا نییە بدرێت (کۆیلەی موسوڵمان نییە، یان هەیە و ئەم پارەی کڕینەوەی نییە).

زاهیری دەقەکە وا نیشان دەدات کە ئەوە کەفارەتێکە و لە سزای کوشتنی بەهەڵەدا دانراوە.

شەرعناسان لەسەر ئەوە کۆن کە ئەو کەفارەتە لە کوشتنی بەهەڵەدا فەرزە، هەروەها لە کوشتنی وەکو بەئەنقەستدا چونکە ئەمیش وەکو کوشتنی بەهەڵەیە

کە لە هەردوو حاڵەتەکەدا بکوژ مەبەستی نەبووە کە کوژراوەکە بکوژێت.

شەرعناسان لە کەفارەتی کوشتنی بەنقەستدا ڕاجوێ بوون:

ئیمامی شافیعی دەفەرموێ: لە کوشتنی بەئەنقەستدا کەفارەتدان فەرزە، چونکە ئەگەر لە حاڵەتی کوشتنی بەهەڵەدا -لەگەڵ ئەوەشدا کە گوناحبار نابێت- بدرێت، لە کوشتنی بەئەنقەستدا -کە گوناحباریش دەبێت پێی- لەپێشتر و شایانترە بیدات.

ڕای بەناوبانگی مەزهەبی ئیمامی ئەحمەد ئەوەیە: کە کەفارەت لە کوشتنی بەئەنقەستدا نییە، چونکە دەقەکە باسی نافەرموێت.

ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: کەفارەتدان لە کوشتنی بەئەنقەستدا نییە، چونکە سزایەکی دیاریکراوە و دەقێکی لەسەر نییە.

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: کەفارەتدانەکە لە کوشتنی بەئەنقەستدا پەسەند (مەندووب)ە لە حاڵەتێکدا ئەگەر لەبەر هەبوونی بەربەستێکی شەرعی یان لێخۆشبوونی هەقی لێ نەسەندرابێتەوە.

❖ کەفارەتدانەکە لەسەر کێیە؟

ئیمامی شافیعی و ئەحمەد ڕایان وایە کە کەفارەتی کوشتن لەسەر بکوژەکەیە، هەر کەسێك بێت؛ باڵغ بێت یان گچکە، ژیر بێت یان شێت، موسوڵمان بێت یان غەیری موسوڵمان، بەڵگەیان ئەوەیە کە کەفارەتەکە سزایەکی داراییە تاوانباریش دەبێ تەحەممولی ڕەفتارە هەڵەکەی بکات و زیانەکە بیژێرێت کە داوێتی.

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: لەسەر غەیرە موسوڵمانان نییە، چونکە کەفارەتدان خواپەرستییە.

ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: لەسەر غەیری موسوڵمانی باڵغ نییە، چونکە

موسوڵمانی باڵغ بەم شەرعە دەدوێنرێت، غەیرە موسوڵمان بەم خواپەرستییەوە پابەند ناکرێت، کەفارەتیش خواپەرستی و سزایە.

❖ ڕۆژووگرتنی کەفارەت:

ڕۆژووگرتنی دوو مانگ لەسەر یەك کەفارەتی بەدیلی سزای کوشتنەکەیە کە ئازادکردنی کۆیلەیەکی موسوڵمانە. کاتێك ئەم سزایە ڕادەپەڕێنرێت کە بکوژەکە کۆیلەیەکی موسوڵمانی دەست نەکەوێت ئازادی بکات یان هەبێت بەڵام ئەم لە توانایدا نییە بیکڕێت و ئازادی بکات.

ئەگەر دەستی کەوت، یان توانای کڕینی هەبوو ئەوەیان دەکات نەك ڕۆژووگرتنی دوو مانگ لەسەر یەك.

٤- مەحروم بوون لە میرات:

مەحروم بوون لە میرات سزایەکی ئیزافییە کە بکوژێکی پێ سزا دەدرێت کە حوکمی کوشتنەوەی بە سەردا دراوە.

بەڵگەی ئەم سزایە ئەو فەرموودەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) تێیدا دەفەرموێ: (ليس للقاتِلِ مِنَ الميراثِ شيءٌ).[١]

واتە: بکوژ (قاتڵ) هیچ شتێکی لە میرات بەر ناکەوێت، هەروەها کە دەفەرموێ: (ليس لِقاتِلٍ ميراثٌ).[٢]

---

(١) ئەبو داود (٤٥٦٤) بەدرێژی هێناویەتییەوە، نەسائی لە (السنن الكبرى) (٦٣٦٧) لەفزەکەش هی ئەوە.

(٢) ابن ماجه (٢٦٤٦)، شێخی ئەلبانیش بە سەحیحی داناوە.

واتە: بكوژ میراتی بەرناكەوێت.

شەرعناسان دەربارەی مەحروم بوون لە میرات زۆر ڕاجوێ بوون:

ئیمامی مالیك ڕای وایە: كە تەنها كوشتنی بەئەنقەست دەبێتە مایەی مەحروم بوون لە میرات، ئەگەرچی بكوژەكە منداڵ یان شێتیش بێت.

ئیمامی ئەبو حەنیفە ڕای وایە: كە ئەگەر كوشتنەكە ڕاستەوخۆ لە بكوژەكەوە بێت نەك هاوكار و ئاسانكار، هەروەها مەرجە بكوژەكە ژیر و باڵغ بێت.

كەوابوو: لەسەر شێت و منداڵ نییە.

لە مەزهەبی شافیعیدا لە هەموو حاڵەتێكدا بكوژ مەحروم دەبێت لە میرات، جۆری كوشتنەكە هەر جۆرێك بێت؛ بە ئەنقەست بێت یان بەهەڵە حوكمەكە ناگۆڕێت، یان بكوژەكە گچكە بێت یان باڵغ، یان ژیر بێت یان شێت.

مەزهەبی ئیمامی ئەحمەد ئەوەیە: كە كوشتنی نامسۆگەر ڕێ لە میراتگری ناگرێت، وەكو كوشتنێك كە بەهۆی بەرگری لەخۆكردندا قەومابێت، یان كوشتنێك كە هەقساندنەوە بووبێت، ئەو كاتە بكوژەكە لە میرات گرتن مەحرووم دەبێت گچكە بێت یان گەورە.

٥- مەحروم بوون لە وەسیێت:

مەحروم بوون لە وەسیێت سزایەكی ئیزافییە، بەڵگەش لەسەری ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّىٰ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كە دەفەرموێ: (لَيْسَ لِقَاتِلٍ وَصِيَّةٌ).[١]

(١) دارەقوتنی (٤٠٠٧) و بەیهەقی (السنن الصغیر) (١٨٢٠) و تەبەڕی لە (المعجم الأوسط) (٨٥٠٧)، بەڵام لە سەنەدەكەیدا كەسێكی وەلكراو (متروك)ـی تێدایە، شێخی ئەلبانیش بە (موضوع)ـی داناوە.

واتە: بکوژەکە مەحروم دەبێت لە وەسییێت، هەروەها: (ليسَ لقاتلٍ شيءٌ).[(١)]
واتە: قاتڵ هیچی نادرێتێ.

شەرعناسان لە لێکدانەوەی ئەم دوو فەرمووده و چۆنییەتی چەسپاندنیدا ڕاجوێ بوون:

لە مەزهەبی مالیکیدا: کوشتنی بەهەڵە بکوژەکەی لە وەسییێت مەحروم ناکات، بەڵام هەندێکیان دەفەرموون: لە کوشتنی بەئەنقەستدا لە وەسێت مەحرووم دەبێت. هەندێکیتریان دەفەرموون: کاتێك مەحروم دەبێت کە کوژراوەکە وەسێتی بۆ بکوژەکەی کردبێت دوای تاوانەکەی کە دەیزانی ئەو کردوێتی یان ئەگەر وەسێتەکە پێش کوشتنەکە کرابێت و کوژراوەکە ڕازی بێت بە مانەوەی وەسێتەکە وەکو خۆی.

ئەمما ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: بکوژەکە لە وەسێت مەحروم دەبێت لە هەموو جۆرێکی کوشتن، مادام کوشتنەکە ڕاستەوخۆبێت و دەستدرێژییەك بێت کە باڵغ و ژیرێك ئەنجامی دابێت، بەڵام ئەگەر میراتگرانی وەستەکە ڕێگایان بە بکوژەکەدا، دروستە.

بەڵام ئەبو یوسف دەفەرمووێ: دروست نییە، ئەگەرچی میراتگرەکانیش ڕێگایان پێ دابێت.

لە مەزهەبی شافیعی و حەنبەلیدا ،دوو بۆچوون هەیە:

یەکەمیان دەفەرموێ: وەسێت بۆ بکوژ نییە، پاشان خاوەنی ئەم بۆچوونە لەوەدا ڕاجوێ دەبنەوە کە ئەگەر میراتگرانی وەسێتەکە ڕێگایان دا بکوژەکە

---

(١) ئیمامی مالیك (٢٥٣٦)، ئەحمەد (٣٤٨)، بەیهەقی لە (السنن الكبرى) (٢٢٠/٦)، وe ئیبنو ماجە (٢٦٤٦) نزیك لەم لەفزەی گێراوەتەوە، شێخی ئەلبانیش لە (إرواء الغليل) (١١٥/٦) دەفەرموێ: إسناده ضعيف.

مەحرووم نەبێت، هەندێکیان دەفەرموون: مەحرووم ناکرێت و ئەوانی تر دەفەرموون: مەحروم دەکرێت.

دووەمیان دەفەرموێ: هەموو کاتێك وەسێت بۆ بکوژ جائیزە، جا میراتگران ڕازی بن یان نا.

بڕگەی سێیەم:
سزای کەفارەتەکان:

کەفارەت: سزایەکی دیاریکراوی گوناحکردنە کە بە ئومێدی پاکبوونەوە لێی دەدرێت یان دەکرێت.

کەفارەت لە ئەسڵی خۆیدا خواپەرستییە، چونکە بریتییە لە: ئازادکردنی کۆیلە یان خۆراکدان بە هەژار و نەداران یان ڕۆژوو گرتنەوە.

ئەگەر کەفارەت کەوتە رەفتارێك مانای ئەوە نییە کە ڕەفتارەکە تاوان بووە، نا. بۆ نموونە ئەگەر کەسێك نەیتوانی لە ڕەمەزاندا بەڕۆژوو ببێت فەرزە لەسەری کەفارەتی بدات، کەفارەتەکەش ژەمە خۆراکێکی هەژارێکە.

هەروەها ئەگەر بوو بە سزایەکی ئیزافی تاوان وەکو تاوانی کوشتنی بەهەڵەدا؛ کە بکوژەکە دەبێت دوو مانگ لەسەر یەك بەڕۆژوو بێت، ئەمە خواپەرستیە، هەر وەکو کە سزاشە، بۆیە: بەم سزایە دەوترێت: سزا خواپەرستییەکان (العقوبات التعبّديّة).

جۆر و ڕادە و بڕی کەفارەت شەرع دیارییکردوون، هەر وەکو کە ئەو تاوانانەی بە کەفارەت سزا دەدرێن دیاریکراون کە ئەمانەن:

١- بەتاڵکردنەوەی ڕۆژوو.

٢- بەتاڵکردنەوەی ئیحرامپۆشی.

٣- سوێند لێکەوتن (شکاندنی سوێند).

٤- سەرجێیی (جیماع) کردنی لە کاتی سووڕی مانگانە (حەیز)دا.

٥- سەرجێییکردن لە کاتی زیهاردا[١].

٦- سزای ئیزافیی کوشتنی ناهەق.

کەفارەتەکە بۆ هەموویان یەك نییە، کەفارەتی هەر یەکەیان لە جۆر و ڕادە و بڕ و چۆنیەتی ئەداکردنیدا بە پێی جۆری تاوانەکان دەگۆڕێن، بۆیە جیاوازن.

دەشێت کەفارەتەکە سزای ئیزافی بێت و خرابێتە سەر سزا ئەسڵییەکەی تاوان، وەکو لە حاڵەتی کوشتنی بەهەڵەدا، سزای خوێندانەکەش دەکەوێتە سەر بکوژەکە و ڕۆژوو گرتنیش کە کەفارەتێتی.

هەردووکیشیان شەرع دیارییکردوون و دەسکاری ناکرێن. دەشێت کەفارەتەکە ببێتە سزای ئەسڵی -وەکو لە حاڵەتی زیهاردا- و سزایەکی تەمبێکردنیشی بێتە سەر.

ئەو کەفارەتانەی شەرع بە سزای جینائی دایناون بریتین لە: کۆیلە ئازادکردن و خۆراك و پۆشاکدان بە هەژار و نەدار و ڕۆژووگرتن:

١- کۆیلە ئازادکردن: واتە کڕینی کۆیلەیەك و سەربەستکردنی.

٢- خۆراکدان بە هەژار و نەدار: ئەم جۆرە کەفارەتە بە گوێرەی جۆری تاوانەکان دەگۆڕێت، بۆ نموونە: کەفارەتی سوێند لێکەوتن خۆراکدانە بە دە کەسی هەژار.

بەتاڵکردنەوەی ڕۆژووی ڕەمەزان (بە سەرجێیی کردن (جیماع) ئەگەر نەیتوانی کۆیلەیەك ئازاد بکات) شەست ڕۆژە، بڕی خۆراکەکەش بە قەدەر ژەمیکی نان خواردنی ماڵ و مناڵی خۆیەتی.

---

(١) ئەسڵی کەفارەتەکە لەسەر خودی زیهارەکەیە نەك لەسەر سەرجێییکردن لە کاتی زیهاردا. (زادی)

٣- پۆشاك بەخشین: بە دەق وەكو كەفارەت تەنها لە كەفارەتی سوێند لێ‌كەوتندا هاتووە كە دەبێ پۆشاك بۆ دە هەژار دابین بكات (وەكو دە شەرواڵ، دە كراس و...)، چونكە خوای گەورە لە باسی كەفارەتی سوێند لێكەوتندا دەفەرموێ: ﴿ فَكَفَّـٰرَتُهُۥٓ إِطۡعَامُ عَشَرَةِ مَسَٰكِينَ مِنۡ أَوۡسَطِ مَا تُطۡعِمُونَ أَهۡلِيكُمۡ أَوۡ كِسۡوَتُهُمۡ ٨٩﴾ المائدة: ٨٩.

واتە: كەفارەتەكەی ئەوەیە خۆراك بداتە دە هەژارو نەدار لە جۆر و بڕی مامناوەندی ئەو خۆراكەی كە دەیدەنە ماڵ و منداڵی خۆتان، یان پۆشاك پێدانیان.

٤- ڕۆژووگرتن: واتە بەڕۆژووبوونی تاوانبارەكە، ئەم كەفارەتە لە كاتێكدایە كە نەتوانێت جۆری كەفارەتەكانی تر بدات، بڕی ڕۆژەكانی ڕۆژووگرتن بە پێی جۆری تاوانەكان دەگۆڕێت.

بۆ نموونە: كەفارەتی سوێند لێ‌كەوتن سێ ڕۆژ بەڕۆژووبوونە، كەفارەتی كوشتنی بەهەڵە دوو مانگ بەڕۆژووبوونە، ئەوە بەڵگەنەویستە كە كەفارەت سزای موسوڵمانە و بەس، چونكە خواپەرستییە و غەیرە موسوڵمان ناگرێتەوە.

بڕگەی چوارەم:
سزا دیاریکراوەکانی تاوانی تەمبێکردن:

پێناسەی تەمبێکردن (التعزیر):

تەمبێکردن سزایەکە کە حەددی تێدا دیاری نەکراوە و مەبەست لێی ئەدەبدادانە، سزایەکە بۆ ئەو تاوانانەی دانراوە کە شەرع سزای دیاریکراوی بۆ دیاری نەکردووە.

تەمبێکردن: کۆمەڵێك سزای دیاری نەکراوە و چەندین جۆرە و بە چەندەها ڕێگا و بڕی جیاوازە، کە لە سەرەتاوە بە ئامۆژگاری و ڕێ پیشاندان دەست پێ دەکات، پاشان بە سەرزەنشتکردن.. دەڕوات بەرەو زیندانکردن و جەڵدەلێدان.. بەردەوام دەڕوات تا دەگاتە کوشتنیز

بێگومان لە تاوانی گەورە و سەخت و دژواردا، قازی سەرپشکە لە تەقدیرکردنی گەورەیی و دژواری یان گچکەیی و ئاسانی تاوانەکە و هەڵبژاردنی سزای بۆشیاویدا، چونکە نەك هەر حاڵەتەکان جیاوازن بەڵکو حاڵەتەکانی یەك کەسیش جیاوازن، وەکو تاوانێك کە کەسێك بۆ سێیەم و چوارەمین جارێتی -دوای سزادانی- هەر دەیکاتەوە، بێگومان سزای دواتری سەختتر دەبێت.

سزای تەمبێکردن دەبێتە سزای بەدیلی سزای ئەسڵی تاوانەکانی حەدد و تاوانەکانی هەقساندنەوە و خوێن، ئەگەر نەدەتوانرا سزا ئەسڵییەکانی بە سەردا بچەسپێنرێت، هەر وەکو کە دەشێت سزای تەمبێکردن ببێتە سزایەکی ئیزافی بۆ سزای ئەسڵی.

سیستمی سزادانی ئیسلامیی، قازیی ناچار نەکردووە کە هەر دەبێت لە سزای تەمبێکردندا بۆ هەموو حاڵەتی کەسێکی تاوانبار هەر یەك جۆر و ڕادە و بڕی سزا بەکاربهێنێت، بەڵکو سەرپشکی کردووە کە یەکێك یان دوو لەو سزایانەی بۆ تەمبێکردن دانراون بکاتە بڕیاری حوکمی خۆی و بیدات بە سەر تاوانبارەکەدا، بەو بڕ و جۆر و چۆنیەتییەی کە خۆی وا دەزانێت دەبێتە ئەدەبدادان و چاکسازیی حاڵەت و دۆخ و خودی تاوانبار و پاراستنی کۆمەڵگە لەو جۆرە تاوان و تاوانکارانە.

لە هەمان کاتدا کە قازی ئەم سەربەستییەی لەو بازنەیەدا هەیە کە دەتوانێت جۆر و ڕادە و بڕی سزا و چۆنیەتی ڕاپەڕاندنی فەرز بکات، ڕێ بە خەلیفە و نوێنەرانی دراوە کە بتوانن لە تاوانبارەکە خۆش ببن، جا تاوانەکەیان بەرامبەر تاکێك کردبێت یان بەرامبەر کۆمەڵگە، ڕەچاوی خودی تاوانبارەکە و بارودۆخی کرابێت، یان ڕەچاوی جۆری تاوانەکە و حاڵەتی ئەنجامدانی تاوانەکەی یان حاڵەتی هەنووکەی دەوڵەتەکە.

جۆرەکانی سزای تەمبێکردن:

شەریعەتی ئیسلامیی لاری لەوە نییە کە سزای جۆراوجۆری تەمبێکردن هەبێت، مادام مەبەستەکانی شەرعیان پێ دێتەدی لە دادپەروەری و یەکسانیی تاك و ئەمان و ئاشتیی کۆمەڵگە و دەوڵەت.

گرنگترین سزای تەمبێکردن کە شەرع بۆ ئەدەبدادان و پاراستنی مافی تاکۆکۆی کۆمەڵگە و دەوڵەت دایناون ئەمانەن:

١- سزای کوشتن:

ڕێسای سەرەتایی و سەرەکیی تەمبێکردن لە شەرعدا بۆ ئەدەبدادانە، بۆیە ئەگەر زانرا بە سزایەکی سووك و کەم ئەم مەبەستە دێتەدی نابێت سزای قوڕس و زۆری بەرامبەر بەکاربهێنرێت (کەسێك کە بە سەرزەنشتکردن تەمێ دەبێت

پێویست بە جەڵدەلێدانی ناکات لەبەر چاوی خەڵکی). ناشبێت بۆ تاوانی سووك سزای قورسی کوشەندە دیاری بکرێت. ئەسڵیش ئەوەیە کە کوشتن و بڕین سزای تەمبێکردن نین، بەڵام زۆر لە پێشەوایانی شەرع فەرموویانە: ئەگەر کوشتن بنبڕکردنی تاوانێك بێت کە لەبەرژەوەندی کۆمەڵگە و دەوڵەت بێت جائیزە.[1] وەکو کوشتنی جاسووس و پێشڕەوی بیدعەچێتی و ئەو کەسەی فێری تاوانە گەورەکان بووە و کۆڵ نادات.

لەم حوکمەی دواییاندا (کوشتنەکە) ڕێ بە قازی نادرێت خۆی بڕیار بدات، بەڵکو دەبێت (دوای دادگایی کردن) مەلەفەکە بەرز بکاتەوە بۆ خەلیفە یان نوێنەری خاوەن ماف و دەسەڵات تا ئەو بڕیاری لەسەر بدات.

لە ڕاستیدا شەریعەتی ئیسلام بواری کوشتنی بەرفراوان نەکردووە، بۆیە کوشتن سزای چوار تاوانە لە تاوانەکانی حەدد و یەك تاوان لە تاوانەکانی هەقساندنەوە و خوێن، واتە شەرع لە پێنج حاڵەتدا ڕێگای بە کوشتن داوە و بەس.

٢- سزای جەڵدە لێدان:

جەڵدە لێدان لە سزا سەرەکییەکانە لە شەرعی ئیسلامدا، سزایەکە بە دەق دیاریکراوە، بۆیە بۆتە سزای تەمبێکردنیش، بگرە جەڵدە لێدان لە سزای تەمبێکردندا لە پێش هەموانەوەیە و زۆر بە هەند وەرگیراوە بەتایبەتی لە تاوانە قورسەکاندا کە دژواری زۆرتریان بۆ تاك و کۆ لێدەکەوێتەوە، چونکە جەڵدە لێدان -کە ئازاری جەستە و چاو ترساندن و دەروون شکاندنە- کاریگەری لەسەر تاوانبار و خەڵکی سەرسەری زۆرترە، کە لەسەر تاوانکردن ڕاهاتوون و کردوویانە بە پیشە.

(١) وەکو بەرهەمهێنی فیلمی جنسی کە دوای چەندین جار سزادان هەر بەردەوام دەبێت.

بۆیە ژمارە و چۆنیەتیی جەڵدە لێدانەکە دەکەوێتە سەر بڕیاری قازی کە تەماشا دەکات ئەم تاوانە و ئەم تاوانکارە بە چەند جەڵدە دەشێت تەمێ ببێت و چەند و چۆن و چی لەگەڵ کەسایەتی لاسەنگیدا دەگونجێت؟!

جەڵدە لێدان لەو ڕووەشەوە زۆر گرنگە کە سزایەکە و ڕێ لە تاوان دەگرێت، لە هەمان کاتدا هیچ لەسەر دەوڵەت و بەیتولمال ناکەوێت، تاوانبارەکە زیندان نابێت، بە لێدانەکە پەکی ناکەوێت و نوقسان نابێت، کاری لێ ناسەندرێتەوە و بژێوی ماڵ و منداڵی ناوەستێنرێت، لە بەرهەمهێنان ناوەستێت، سزاکە یەکسەر جێبەجێ دەکرێت، زیندان ناکرێت کە لایەنی سلبیی زیاتری لێدەکەوێتەوە، جگە لە نەمانی ئەو ئیجابیانەی سەرەوە کە ئاماژەیان پێ درا؛ دێتەوە ناو ماڵ و منداڵ و سەر کاسبی و وەزیفەی، نەك (تەوقیف) بکرێت تا ڕۆژی ڕاپەڕاندنی سزاکەی، یان زیندانی بکرێت کە بە تەئکید تێکەڵ بە جۆرەها تاوانکاری دژوار دەبێت و شارەزای بوار و چۆنیەتی تاوانکاری دەبێت، جگە لە دابەزینی ڕەوشت و تەندروستی و لاسەنگبوونی کەسایەتی و بێزاربوون لە کاری شەریفانە و نەکردنی.

شەرعناسان لە دیاریکردنی ئاستی باڵای ژمارەی جەڵدەدا راجوێ بوون:

- مەزهەبی مالیکی دەفەرموون: دیاریکردنی ئاستی باڵای ژمارەی جەڵدە دەگەڕێتەوە بۆ خەلیفە و دەسەڵاتدارانی، ئەوان دەتوانن ئیجتیهادی تێدا بکەن و بۆ هەر حاڵەتێك بڕێك دیاری بکەن.

- ئیمامی ئەبو حەنیفە و موحەممەدی کوڕی حەسەن دەفەرموون: نابێت لە سی و نۆ جەڵدە تێپەڕکات.

- ئەبو یوسف دەفەرموێ: تا حەفتا و پێنج جەڵدە بۆیان هەیە.

- لە مەزهەبی شافیعیدا سێ بۆچوون هەیە: دوانیان وەکو ئیمامی ئەبو حەنیفەن، دەفەرموون: سی و نۆ جەڵدەیە، سێیەمیان دەفەرموون: دەشێت بگاتە

سەد جەڵدە بە مەرجێك لە تاوانێکدا نەگاتە سزای حەدد کە بۆی دانراوە.[١]

- لە مەزهەبی حەنبەلیدا ڕاوبۆچوونی زیاد هەیە کە زۆرینەیان لەگەڵ ئەو بۆچوونە جیاوازانەی سەرەوەدا ڕێکدەکەونەوە جگە لە ڕایەکیان کە دەفەرموێ: نابێت سزای تەمبێکردن لە دە جەڵدە زیاتر بێت لە هیچ حاڵەتێکدا.

بەڵگەی ئەم شەرعناسانە ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەری خوایە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) کە دەفەرموێ: (لا يُجْلَدُ أَحَدٌ فَوْقَ عَشَرَةِ أَسْواطٍ، إلَّا في حَدٍّ مِن حُدُودِ اللَّهِ).[٢]

واتە: کەس لە غەیری سزایە حەددەکاندا کە خوای گەورە دیارییکردوون لە دە قامچی زیاتر لە کەس نەدا.

ئەو ڕاجوێییە لەبەر ئەو فەرموودەیەیە، هەروەها لەبەر فەرموودەیەکی ترە کە دەفەرموێ: (مَن بَلَغ حَدًّا في غيرِ حَدٍّ فهو من المعتَدِينَ).[٣]

واتە: هەر کەسێك لە جەڵدهلێدانی سزادا گەیشتە ژمارەی جەڵدەی سزای حەدد ئەوە یەکێکە لە دەستدرێژکاران،تەنها مەزهەبی مالیکی ئەم فەرموودەیە ڕەت دەکەنەوە، چونکە بەلایانەوە زەعیفە و حوکمی شەرعی پێ دەرناکرێت.

فەرموودەکەی پێشووتریش لای ئەوانی تر قبووڵ نییە، چونکە دەفەرموون: لادراو (منسوخ)ە،بەڵام شەرعناسانی حەنبەلی قبووڵیانە.[٤]

---

(١) واتە کە شافیعییەکان دەفەرمون: سزای شەراب خواردنەوە چل جەڵدەیە، ناشێت لە گومانی شەڕابخواردنەوە یان ڕێ ئاسانکردنیدا بگاتە چل جەڵدە، ئەگەر بە ڕای سێ پێشەواکەی تریش بێت نابێت بگاتە هەشتا جەڵدە.

(٢) موسلیم (١٧٠٨)، بوخاری (٦٨٤٨).

(٣) بەیهەقی (١٨٠٤٠) بەڵام بە زەعیفی داناوە، شێخی ئەلبانیش لە (السلسلة الضعيفة) (٤٥٦٨) بە زەعیفی داناوە.

(٤) مەلیك عەبدوڵلای کوڕی مەلیك عەبدولعەزیز مەلیکی سعوودیە کە لە (٢٠١٥)دا مرد سزای موڕتەددی گۆڕی بۆ هەزار جەڵدە! کە لەسەر ڕۆژنامەنووسێکی عەلمانی چەسپێندرا، ڕۆژی سەد

←

ئەو شەرعناسانەی فەرموودەی دووەمیان قبووڵە لە ئاستی باڵای ژمارەی جەڵدەکاندا ڕاجوێن، کە ئایا بە قەدەر ژمارەی جەڵدەلێدانی کەسی سەربەست و ئازاد دەبێت یان بە قەدەر ژمارەی جەڵدە لێدانی کۆیلە؟!

٣- سزای زیندانکردن:

زیندانکردن لە شەرعدا دوو جۆرە: زیندانکردن بۆ ماوەی دیاریکراو و زیندانکردن بۆ ماوەی دیاری نەکراو.

أ- زیندانکردن بۆ ماوەی دیاریکراو: شەریعەتی ئیسلام زیندانکردنی وەکو سزای تاوانی ئاسایی دیاریکردووە کە مەبەست لێی ئەدەبدادان و تەمبێکردنە بۆ حوکمدانی تاوانی ئاسایی و تاوانبارانی سادە دانراوە، بۆیە دەشێت بۆ ڕۆژێك بێت.

شەرعناسان لە دیاریکردنی کۆتا ماوەی زیندانکردندا ڕاجوێ بوون؛ هەیانە دەفەرموێ: نابێت لە شەش مانگ تێپەڕکات، هەشیانە دەفەرموێت: نابێت لە ساڵ تێپەڕکات، هەندێکی تریان دەفەرموون: لێدەگەڕێت بۆ بڕیاری خەلیفە و نوێنەرە دەسەڵاتدارەکانی.

مەرجی ئەم سزایە وەکو مەرجی هەر سزایەکی ترە کە دەبێت مەبەست لێی ئیسڵاحکردن بێت، ئیسڵاحکردنی کەسەکە و کۆمەڵگە، ئەگەر وا گومان برا کە زیندانکردنەکە نابێتە مایەی چاکسازی کەسەکە، پێویستە حوکمێکی تری تەمبێکردنی بۆ دەرچێت.

جەڵدە، ئەمە لە سێ لاوە مورتەدد بوونەوەیە: لادانی حوکمی شەرع، گۆڕینی حوکمی شەرع، هێنانی حوکمی تاغووتی هەواو هەوەس لە جێی شەرع.

شەریعەتی ئیسلامیی زیندانکردنی پێ سزای سەرەکی نییە، سزایەکی زۆر لاوەکییە و تەنها بۆ تاوانە سووکەکان دەردەچێت.

شەرع لەمەشدا پێچەوانەی سیستمە بەشەرییەکانە کە زیندانکردن زۆر بە سەرەکی دەزانن و بۆ سادەترین تۆمەت نەك تاوان چەندین مانگ زیندان دەکەن.

تەنانەت زیندان دەکەن بەو بەهانەی گوایە دیراسەی تۆمەتەکە دەکەن.[١] لەبەر ئەمەیە کە لە وڵاتی ئیسلامدا ژمارەی زیندانکراوان زۆر کەم دەبێت پێچەوانەی وڵاتانی سەردەم کە بە ڕێژە دەوترێت (٣٦٪)[٢] کەسی هاوڵاتی جارێك زیندان کراوە!! وەکو ئەمریکا و فەڕەنسا !!

توێژینەوەکان دەری دەخەن کە زیندانکردن کاریگەری لەسەر وەستانی تاوان نییە، چونکە لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا تاوانباران هەر لە زیادبووندان، زیاتر لە ڕێژەی پیشەسازان!

زیندانەکانیش بوونەتە فێرگەی تاوان و جێگای شارەزایی گۆڕینەوەی چۆنیەتی تاوان و دەربازبوون لە یاسا! توێژینەوەکان ئەوە بە حەقیقەت دەخەنە ڕوو کە بە پێچەوانەوە هەزار کەسی چاك کە بە هەڵەیەك چوونەتە زیندان، وەکو تاوانبارەکانیان لێ هاتووە و خراپ بوون.

ئەمە جگە لەو هەموو مەسرووفەی حکومەت دەبێ بیکات،[٣] ئەمە جگە لە پەك خستنی وزەی زیندانیان کە بەرهەم هێنانیان دەوەستێت و فێری سستی و تەمبەڵی دەبن و خاو و خێزانیان ئیهمال دەکەن و وردە وردە لە خزم و کەسوکار

---

(١) لە یاسای نەرویجدا داوەر بۆی هەیە تا سێ ساڵ، چوار هەفتە و هەشت هەفتە بۆ بەندکردن نوێ بکاتەوە!

(٢) جیا لەوانەی کە لە جارێك زیاتر زیندان کراون.

(٣) مەسروفی یەك ڕۆژی یەك زیندانی لە نەرویج (٢٠٠٠ دوو هەزار) کرۆنە کە دەکاتە ٢٥٠ یۆرۆ ڕۆژانە!

دادەبڕێن و لە کۆمەڵگەشدا کارکەنار دەکەون، کە ئەوەندەی تر رقیان لە دەسەڵات و کۆمەڵگە لا دروست دەبێت جگە لە کاریگەری سلبی لەسەر ڕەفتار و ڕەوشت و چۆنیەتی هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ یەکتریدا.

لەبەر ئەمانەیە کە شەرع بوارێکی زۆر تەسکی بۆ زیدانکردن کردۆتەوە و کردوێتی بە سزای هەندێك تاوانکاری سەرەتایی، ئەویش بەو مەرجەی بۆیان ببێتە مایەی تەمبێکردن و ئەدەبدادان.

ب- زیندانکردن بۆ ماوەی دیارینەکراو: ئەمە سزای گەورە تاوانکارانە کە هیچ سزایەکی پێشوو لە تاوانکردن نەیوەستاندوون. ئەمە بۆ ئەوانەیە کە خەتەرن و کۆمەڵگە لێیان هەراسان بووە، لە دزی و خراپەکارییان، لە داوێنپیسی و شەڕفرۆشیان، لە لێدان و کوشتن و بڕین کە سزا دیاریکراوەکان ڕاینەوەستاندوون.

ئەمانە زیندان دەکرێن و ماوەی زیندانیان بۆ دیاری ناکرێت مەگەر بە تۆبەکردن و دەرکەوتنی سیما و سیفەتی پەشیمانبوونەوە یان بڕیاری وازهێنان لە تاوان، کاتێك دەگاتە، یان دەگەیێنرێتە ئەو قەناعەتە (و حکومەتیش کارێکی باشی بۆ دەدۆزێتەوە) ئاوا ئازاد دەبێت، دەنا هەر لە زینداندا دەمێنێتەوە تا دەمرێت.

شەرعناسانی ئیسلام ئەمەیان پێش هەزار و قسوور ساڵ لەمەوبەر بڕیار داوە ئەگەرچی بە دەگمەن لەسەر کەسانێکی وا چەسپێنراوە، ئەمە کە دەستوور و یاسای بەشەری لە سەدەی نۆزدەهەمدا گەیشتە ئەو قەناعەتە کە ئەمە چارەسەری ئەو حاڵەتە دژوارانەیە کە ئێستا بە جۆرەها شێوە کاری پێ دەکرێت.[١]

---

(١) لەو سەخافەتانەی ئێستا لە یاسا و دەستووری هەندێك وڵاتی وەکو ئەمریکا و ئوستراليا و ئیسرائیلدا هەیە، حوکمی کەسێك دەردەچێت بە دووسەد ساڵ و سێسەد ساڵ! یان بە چوار ئەبەدی و شەش ئەبەدی..

٤- دوورخستنەوە (نەفی کردن):

دوور خستنەوەی تاوانبار لە شوێنی سوکنای بۆ ناوچەیەکی تری نە دوور نە نزیك (٨٣ – ٨٥ کم) سزایەکی ئیزافییە لە شەرعدا بۆ زیناکاری ڕەبەن (کە هاوسەری نییە) دانراوە.

ئیمامی ئەبو حەنیفە ڕای وایە کە ئەمە سزای تەمبێکردنە و لە سزا ئەسڵییەکە جودایە، بەڵام سێ پێشەوا بەڕێزەکانی تر پێیان وایە کە سزای پاشگری سزا ئەسڵییەکەیە کە لێدانی سەد جەڵدەیە لێی، بەڵام لە غەیری ئەم تاوانەی زینادا هەموو لەسەر ئەوە کۆن کە دوورخستنەوە سزای تەمبێکردن (تعزیر)ە.

ئەم سزایە بە سەر کەسانێکدا دەدرێت کە چەندین جار تاوانیان کردووە و سزا دراون و مەترسی ئەوەیان لێ دەکرێت خەڵکی تر بهێننە ریزی خۆیان و فێری تاوانکارییان بکەن یان وزە و توانایان بۆ خۆیان لە تاوانکاریدا بەکاربهێنن.

زۆرینەی شەرعناسان دەفەرموون: نابێت ماوەی دوورخستنەوەکە لەساڵێك تێپەڕ بکات، دوای ئەوە دەبێ خەلیفە یان نوێنەرانی نوێی بکەنەوە یان کات و شوێنی تری بۆ دیاری بکەن. هەندێك لە شەرعناسان دەفەرموون: دوورخراوە دەبێت لە ژێر چاودێری (موڕاقەبە)ی ڕەسمیدا بێت.

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) ئەم سزایەی بۆ کەسانێك دەر کردووە؛ کە دوو نێرەمووکی لە مەدینە دوور خستەوە. هەروەها یاوەرانی بەڕێز لە دوای جەنابی؛ سەیدنا عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێت) نەسری کوڕی حەجاجی لە مەدینە دوور خستەوە.

٥- لە سێدارەدان (هەڵواسین)[1]:

لە سێدارەدان سزای جەردەیی و ڕێگرییە، هەندێك لە شەرعناسان دەفەرموون: لەسێدارەدان ئەوەیە کە دوای کوشتنی بە دارەوە هەڵبواسرێت تا خەڵکی ببینن، هەندێکی تریان دەفەرموون: پێش کوشتنی هەڵدەواسرێت، پاشان دەکوژرێت، ئاوا پێناسای (مصلوب)ی بە سەردا دەچەسپێت.

شەرعناسان سزای لە سێدارەدان بە سزای تەمبێکردن دادەنێن، بەڵام ئەگەر بوو بە سزای تەمبێکردن کوشتنی تێدا نابێت، نە پێش هەڵواسینی و نە دوای، بەڵکو هەر بە زیدنوویی بۆ ماوەیەك هەڵدەواسرێت و بەس، لە ماوەی هەڵواسیندا ڕێی خواردن و خواردنەوە و دەسنوێژی لێ ناگیرێت، بەڵام دوای دەسنوێژ هەڵدەواسرێتەوە و نوێژەکانی بە ئاماژەکردن دەکات. شەرعناسان دەفەرموون نابێت لە سێدارەدان لە سێ ڕۆژ زیاتر بێت.

بەرگەی شەرعێتی لە سێدارەدان (هەڵواسین)ەکە ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَسَلَّمَ) حوکمی لەسێدارەدانی کابرایەکی دا و بە داردا لەسەر چیایەك هەڵواسرا، بە ئەبوناب بەناوبانگ بوو.

ئەم سزایە دیارە کە بەو شێوەیەی لە کوشتن و بڕین و جەڵدەلێدانی تێدا نییە، هەر سزایەکی بەدەنییە و مەبەست لێی تەمبێکردنێتی بەوەی کە بەو شێوەیە دەناسێنرێت.

(١) مەبەستمان ئیعدامکردنی نییە بە گوریس، بەڵکو هەڵواسینی بە دارێکەوە تا خەڵکی ببینن.

٦- سزای ئامۆژگاریکردن و کەمتر:

شەریعەتی ئیسلام ئامۆژگاریکردنی قازیی بۆ تاوانبار بە سزایەکی تەمبێکردن داناوە، مادام هەست دەکات ئامۆژگاریکردنەکەی جێگا دەگرێت و تاوانبار لە دووپاتکردنەوەی ڕەفتارە نارەواکەی دەوەستێنێت.

خوای گەورە ئەم جۆرە ئامۆژگارییەی بە دەقی قورئان بە سزای داناوە، کە دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ ﴿٣٤﴾﴾ النساء: ٣٤.

واتە: ئەو ژنانەی کە خاوەن مێردن و ترستان لەوە هەیە یاخی بن و بتۆرێن ئامۆژگارییان بکەن، تەقواکارییان بیر بخەنەوە و ڕاست و ڕەوایی هەڵوێستی شەرعییانەیان نیشان دەن.

لە شەریعەتی ئیسلامدا سزای لەمەش کەمتر هەیە بۆ تەمبێکردن، چونکە هەندێك کەس هەر بەوەی ناوی بهێنرێت کە تاوانی کردووە دەست لەو تاوانەی هەڵدەگرێت، چ جای هێنانی بۆ بەردەست قازی کە سزایەکی ترە.

کاتێك ئەم سزایانە بڕیار دەدرێن کە قازی و پەیوەندیداران دڵنیابن کە کاریگەریی لەسەر ڕاگرتنی تاوانەکە دەبێت و تاوانبار لە مومارەسەکردنی دەوەستێنێت.

٧- سزای دەنگدابڕین لێی (الهجر):

ئەمیش یەکێکە لە سزاکانی تەمبێکردن لە ئیسلامدا کە لە قورئاندا دەربارەی سزادانی ئافرەتی ناشیزە (یاخیی و تۆراو) هاتووە کە دەفەرموێ: ﴿فَعِظُوهُنَّ وَٱهْجُرُوهُنَّ فِي ٱلْمَضَاجِعِ ﴿٣٤﴾﴾ النساء: ٣٤.

واتە: ئامۆژگاریان بکەن، ئەگەر پارسەنگ نەبوونەوە جێی پێکەوە خەوتنیان جێ بهێڵن.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئەم سزایەی بە سەر سێ یاوەریدا دا بە هۆی دواکەوتنی ئەنقەستیانەوە لە غەزای (تەبوك) کە (کەعبی کوڕی مالیك و مەرارەی کوڕی ڕەبیعە و هیلالی کوڕی ئومەییە) بوون (خوا لێیان ڕازی بێت)، ماوەی پەنجا ڕۆژ هەموو موسوڵمانان دەنگیان لێ دابڕین و هیچ کەسێك قسەی لەگەڵدا نەدەکردن تا ئەو کاتەی ئایەتی قبووڵبوونی تۆبەکەیان هاتە خوارەوە کە دەفەرموێ: ﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَيۡهِمۡ أَنفُسُهُمۡ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلۡجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيۡهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡ لِيَتُوبُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ١١٨﴾ التوبة: ١١٨.

واتە: خوای پەروەردگار لە هەڵوێستی تاوانی ئەو سێ کەسە خۆش بوو کە خۆیان دوا خست و دەنگ لێ دابڕانیان وای لێکردن ئەو زەمینە بەرفراوانەیان لێ تەسك بۆوە و تەنانەت نەفسی خۆشیان تین و فشاری دەروونی لەسەر دروستکردن، بەڵام هەر لەو باوەڕەدا بوون کە پەنایەك نییە غەیری پەنای خوایی، جێیەك بۆ مەئوا و سوکنا و هێمنی نییە غەیری داڵدەی خوایی.

بۆیە هەر لە تۆبەکردندا بوون تا خوای گەورە تۆبەکەی لێ قبووڵکردن، تا زیاتر بە فەرمانی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەیەوە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) پابەند بن، خوای گەورە زۆر تۆبەکردنی عەبدەکانی قبووڵ دەکات و زۆر بە بەزەییە بەرامبەریان.

سەیدنا عومەریش (خوا لێی ڕازی بێت) سزای (سەبیغی عیراقی) دا بە جەڵدەلێدانی تەمبێکردن و دوورخستنەوەی و فەرمان دەرکردن بۆ ئەو ناوچەیەی بۆی نەفیی کرد، کە دەنگی لێدابڕن و کەس قسەی لەگەڵدا نەکات.

هەروا مایەوە تا والی نامەی نووسی بۆ سەیدنا عومەر کە (سەبیغ) تۆبەی کردووە و وا نەماوە، ئینجا سەیدنا عومەر ڕێگای بە خەڵکەکە دا دابڕین کۆتایی بهێنن و قسەی لەگەڵدا بکەن.

٨- سزای سەرزەنشتکردن (التوبيخ):

سەرزەنشتکردن واتە سەرکۆنەکردن و شکاندنەوە یان تەریقکردنەوە و بەچاودادانەوە سزایەکی ترە لە شەریعەتی ئیسلامییدا بۆ تەمبێکردن بۆ ئومێدی ئەدەبدادان دانراوە.

کاتێك قازی وا گومان دەبات کە سەرزەنشتکردن بەسە بۆ سزادانی تاوانبارەکە، دەبێ بەوەندە بەسکات و نەچێتە سەر سزای تر.

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ئاوا خەڵکی سەرزەنشت کردووە، ئەبو زەڕی غیففاری (خوا لێی ڕازی بێت) دەگێڕێتەوە: (سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ، فَقالَ لي النبيُّ (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): يا أبَا ذَرٍّ أعَيَّرْتَهُ بأُمِّهِ؟ إنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ).[1]

واتە: جنێوم بە پیاوێکدا، تانەم بە هۆی دایکییەوە لێدا[2]!

پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فەرمووی: تانەت بە هۆی دایکییەوە لێدا؟ تۆ کەسێکیت هێشتا جاهیلییەتت تێدا ماوە (کە خەڵك ناساندنە بە ڕەشپێستی و سپیپێستی).

سەیدنا عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف (خوا لێی ڕازی بێت) ناکۆکیی بۆ پەیدابوو لەگەڵ کۆیلەیەکدا لە خەڵکە ڕەشۆکەکە، ئەویش سکاڵاکەی بردە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، لەوێ کە تووڕە بوو، ڕووی کردە کۆیلەکە و وتی: (يا ابن السّوداء - هۆ کوڕی ئافرەتە ڕەشەکە)!

---

(١) بوخاری (٣٠)، موسلیم (١٦٦١).

(٢) کەسەکە بیلالی حەبەشی بوو (خوا لێی رازی بێت)، ئەبو زەڕ (خوا لێی رازی بێت) پێی وت: (يا ابن السوداء) واتە: هۆ کوڕی ژنە رەشەکە.

پێغەمبەری خوا (صَلَّىٰٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) زۆر توورە بوو! دەستی پاکی بەرز کردەوە و فەرمووی: (لَیس لابن بیضاءَ علی ابن سوداء سلطان إلاّ بالحقّ) .

واتە: کوڕی ئافرەتی سپی دەسەڵاتی بە سەر کوڕی ئافرەتی ڕەشدا نییە مەگەر بە حەق.

سەیدنا عەبدوڕڕەحمان تەریق بووەوە و ڕوومەتی خستە سەر ئەرزەکە و بە کۆیلەکەی فەرموو: پێت بخە سەر سەرم تا ڕازی دەبیت.

٩- سزای هەڕەشەلێکردن:

هەڕەشەلێکردنیش لە شەرعدا سزایەکی تەمبێکردنە بەو مەرجەی هەڕەشەیەکی درۆ نەبێت و قازی گومان ببات کە هەڕەشەکەی جێ دەگرێت و لە ئەدەبدادانی تاوانکارەکەدا کاریگەر دەبێت.

هەڕەشەلێکردن وەکو ئەوەی قازی پێی بڵێ: ئەم جارە لێت دەگەڕێین ئەگەر تاوانەکەت کردەوە زیندان دەکرێیت، یان جەڵدەت لێ دەدرێت یان سزایەکی قورس دەدرێیت، هەروەکو کە دەشێت سزاکەی بۆ دەرکات و بڵێ: ڕاپەڕاندنی دەوەستێنرێت تا کاتێکی دیاریکراو یان هاتنەدیی مەرجێك.

١٠- سزای ناوزڕاندان (التشهیر):

ناوزڕاندن بە بڵاوکردنەوەی ناو و حوکمی تاوانبارەکە دەبێت بە ناو خەڵکیدا، ئەمەش سزایەکی تری تەمبێکردنە، ئەم سزایە بەرامبەر ئەو کەسانە دەردەچێت کە شاهێدی درۆیان داوە یان لە شاهێدیدا حەقیان شاردۆتەوە، یان لە ڕەفتاریاندا غەشکار بوون.

لەسەردەمانی پێشوودا جارچی لە بازاڕدا ڕای دەگەیاند کە فڵانە کەس سزای ناوزڕاندنی دراوە و خەڵکینە لێی ئاگادار بن، بێگومان لەم سەردەمەدا بە ڕێگاکانی ڕاگەیاندن دەبێت لە ڕادیۆ و تەلەفزوێن و ڕۆژنامە و میدیای تری

نوسراو، یان دەشێت بە پۆستەر چاپ بکرێت و لە شوێنە گشتییەکاندا هەڵواسرێت.

II- سزای دارایی (غەرامەكردن):

شەرع سزای دارایی بە غەرامەکردن بۆ هەندێك تاوان داناوە کە لە ریزی سزاکانی تەمبێکردنە، بۆ نموونە: کەسێك کە سەبەتەیەك خورمای بدزیایە پێی دەبژێررا، واتە: نرخەکەی لێ وەردەگیرا و سزایەکی تریش هەر پارەدان دەبوو کە بە قەدەر نرخی سەبەتە خورماکە دەبوو، واتە دووبەرابەری نرخی ماڵەدزراوەکە کە نرخی نەگەیشتۆتە ئەو بڕەی کە دەستی لەسەری ببڕرێت. ئەمە لە فەرمودەی پێغەمبەری خواوە (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) هاتووە کە دەفەرموێ: (ومَن خرَج بشيءٍ منه فعليه غرامةُ مِثْلَيْهِ والعقوبةُ).[1]

واتە: هەر کەسێك شتێکی کەسێکی حەشار دا، دەبێ دووبەرابەری نرخەکەی بدات و سزاشی بدرێت.

ئەم سزایە زۆر ڕەفتاری جیاواز دەگرێتەوە کە هەمووی دەچێتە بازنەی تاوانی سووکەوە، بۆ نموونە: هەر کەسێك شتێکی بزربوو لە پەنایەکدا بۆ خۆی بشارێتەوە نرخی ئەو شتەی دووبەرابەر لێدەسێنرێت.

کەسێك ئەگەر زەکاتی نەدا، زەکاتەکەی و نیوەی ماڵ و سامانەکەشی لێدەسێنرێت.

لەگەڵ ئەمەشدا پێشەوایانی شەرعناسی لەوەدا ڕاجوێ بوون کە ئایا غەرامەکردن سزایەکی شەرعییە؟

ئایا دەشێت سزای دارایی بدرێت بە سەر تاوانبارێکدا؟

(١) ئەبو داود (٤٣٩٠)، نەسائی (٤٩٥٨)، ترمذی (١٢٨٩)، شێخی ئەلبانیش لە (صحیح الجامع) (٦٠٣٨) بە حەسەنی داناوە.

زۆرینەیان دەفەرموون: بێگومان بەڵێ.

ئەوانەی گومانیان لە جائیزێتی سزای دارایی هەیە، دەفەرموون: حوکمەکەی نەسخ بۆتەوە.

هەروەها دەفەرموون: ڕێدان بەمە ڕێ بۆ دەسەڵاتداران خۆش دەکات ماڵ و سامانی خەڵکی موسادەرە بکەن و نایەکسانیش زیاتر دەکات، چونکە دەوڵەمەندەکان پێیان دەدرێت و هەژارەکانیش پێی هەژارتر دەبن. ئەوانەی کە لایەنگیری دەکەن دەفەرموون: ئەمە سزایەکی سووکی تاوانی بچووکە و دەرکردنی سزای واش دەگەڕێتەوە بۆ خەلیفە و بەرپرسانی دەسەڵاتی شەرعی کە زیاتر بەرژەوەندی هەمووان ڕەچاو دەکەن.

لە شەرعدا جائیز نییە، ئەگەر کەسێك سزای دارایی کەوتە سەر و نەیبوو بیدات، زیندان بکرێت لەسەری، چونکە زیندانکردنەکە ئەوەندەی تر نەداری دەکات، بەڵام شەرع لاریی لەوە نییە کەسەکە لە کارگێڕی حکوومیدا ئیشی پێ بکرێت بە قەدەر ئەوەندەی پارەکە تەواو دەبێت، یان بەشێك لەوەی خۆی بۆ خۆی بێت کە ماوەی کارکردنەکەی زیاتر دەکات، بەڵام خۆشی بە ئیفلاسی نایاتەوە دەرەوە(١).

١٢- سزای تری تەمبێکردن:

سزای تری تەمبێکردن هەیە کە شەرع ڕەزامەندیی لەسەر دەربڕیوە کە تایبەتە بە هەندێك وەزیفە و بوارەوە:

أ- دەرکردن لە وەزیفە: کە لەسەر فەرمانبەران دەچەسپێنرێت.

---

(١) ئێستا لە وڵاتە سەرمایەدارییەکاندا ڕەنجێکی زۆری زیندانی لە کارگەی خودی زیندانەکاندا سەرف دەبێت بەرامبەر پارەیەکی کەم، یان بێ پارە، هەر بۆ ئەوەی کاتی لێ بڕوات؛ وەکو ئەم زیندانەی منی لێم!

ب- مەحروم بوون لە هەندێك ماف: وەكو ڕێ نەدانی بە سەركەوتن (تەڕفیع) بۆ پلەی باڵاتری وەزیفە، یان ڕێ نەدانی بە شاهێدیدان، یان نەفەقە (مەسروف) نەكێشانی ژنی تۆراو...

چ- موصادەرە: واتە لێسەندن و بردنی كەل و پەل؛ وەكو موصادەرەكردنی ئامێری تاوان: (چەك و سەیارە و كۆمپیتەر و...). هەروەها موصادەرەكردنی ئەو شتانەی حەرام بوون و گیراون لای كە زۆر شت دەگرێتەوە.

د- لادان و ڕادان: وەكو: ڕماندنی خانوویەك كە بۆ خراپەكاری لە شوێنێكی نەشیاودا دروستكراوە، یان لادان و لابردنی ئامێری شەڕاب دروستكردن و پێك و كەل و پەلەكانی؛ وە هەروەها.

بڕگەی پێنجەم:
ڕاپەڕاندنی سزاکان:

ئەسڵ لە شەریعەتی ئیسلامییدا ئەوەیە: کە سزاکانی تەمبێکردن دەبێت خەلیفە جێبەجێیان بکات، بەڵام سزاکانی هەقساندنەوە دەشێت کەسە غەدرلێکراوەکە یان کەسوکارە سەرپەرشتەکانی بە دەستی خۆیان -بە پێی چەند مەرجێك- هەقی خۆی (خۆیان) بسەننەوە.

ڕاپەڕاندنی سزای حەددەکان:

شەرعناسان ڕایان لەسەر ئەوە کۆیە کە ڕاپەڕاندنی سزای حەددەکان دەبێ خەلیفە یان جێگرەکەی ڕاپەڕێنێت، چونکە مافی خوایە و لەبەرژەوەندیی کۆمەڵگەیە.

بۆیە دەبێ بە نوێنەری کۆمەڵگەکە -کە خەلیفەیە- بسپێررێت، مەرج نییە ڕاپەڕاندنی ئەم سزایانە بە دەستی خودی خەلیفە یان جێگرەکەی بێت، مەرج نییە ئامادەش بێت، چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ)، (ئونەیس)ی نارد بۆ ڕاپەڕاندنی حەددێك و جەنابی تەشریفی نەبرد؛ فەرمووی: (وَاغْدُ يا أُنَيْسُ إلى امْرَأَةِ هذا، فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا).[1]

واتە: بڕۆ ئونەیس، ئەگەر ژنی ئەم کابرایە ئیعتیرافی کرد کە زینای کردووە ڕەجم (بەردەباران)ی بکە.

هەروەها کە (ماعز) (ناوی پیاوێکی یاوەرە) کە زینای کرد لەگەڵ (الغامدية)

---

(١) بوخاری (٢٣١٤)، موسلیم (١٦٩٧).

(ئافرەتێکی یاوەرە) فەرمانیدا: بەردەباران بکرێت و جەنابی (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) خۆی تەشریفی لەوێ نەبوو کە ڕەجمیان کرد.[١]

هەروەها کە فەرمانی دا دەستی دزێك ببڕن، فەرمووی: (اذهبوا به فاقطعوه)[٢] واتە: بیبەن دەستی ببڕن.

مۆڵەت وەرگرتن لە خەلیفە بۆ ڕاپەڕاندنی سزای حەددەکان فەرزە، هیچ یاوەرێك لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) سزای حەددی بە بێ مۆڵەتی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ڕانەپەڕاندووە.

هەروەها کەس سزای حەددێکی لەسەردەمی خولەفای راشیدیندا (خوا لێیان ڕازی بێت) ڕانەپەڕاندووە بێ مۆڵەتی ئەوان، لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا (صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (أَرْبَعٌ إِلَى الْوُلاةِ: الْحُدُود وَالصَّدَقَات وَالجُمُعَات وَالْفَيْء).

واتە: چوار ئەرك لەسەر خەلیفەکانە: ڕاپەڕاندنی سزای حەددەکان، زەکات کۆکردنەوە و دابەشکردنەوەی، نوێژی هەینی و وەرگرتنی فەی و دابەشکردنەوەی.

ئەم ڕێسا گشتییە کە دەبێت خەلیفە و جێگری سزا حەددەکان ڕاپەڕێنن ئەگەر کەسێك لە ڕەعییەتەکە بێ پرسی ئەوان ڕاپیەڕاند بە دەستدرێژکار تاوانبار نابێت، بەڵام سزایەکی تەمبێکردنی ئاسانی دەکەوێتە سەر لەسەر ئەوەی کە بێ مۆڵەتی خەلیفە یان جێگری ئەو کارەی کردووە.

ئەمە ئەگەر سزای کوشتن یان بڕین بوو، ئەمما ئەگەر سزای جەڵدەلێدان

---

(١) موسلیم (١٦٩٤)، ئەبو داود (٤٤٢٢).

(٢) ئەبو داود (٤٣٨٨)، نەسائی (٤٨٧٧)، بەڵام شێخی ئەلبانی لە (ضعيف النسائي) (٤٨٩٢) دەفەرموێت: (ضعيف)ـە.

بووبێت موحاسەبە دەکرێت لەسەری، بە تایبەتی ئەگەر زیان لە چۆنیەتی سزادادانەکە کەوتبۆوە، چونکە ڕاپەڕاندنی سزای کوشتنەوە یان دەست بڕین لەسەر کەسێکە یان لەسەر ئەندامێکی جەستەی کەسێکە (دەستی یان قاچی...) کە خوێنی هەدرە، چونکە تاوانبارە بە کوشتنی ناهەق یان بە دزینی ماڵ و سامان.

❖ ڕاپەڕاندنی سزای تەمبێکردن:

ڕاپەڕاندنی سزای تەمبێکردن مافی خەلیفە و جێگرێتی، چونکە سزاکە بۆ ئەوە دانراوە کە بەرژەوەندیی کۆمەڵگەکە بپارێزێت، کۆمەڵگە خاوەن مافەکەیە و خەلیفە بەو سیفەتەی جێگری خەڵکەکەیە لە جێبەجێکردنی شەرعدا ئەم سزایە ڕادەپەڕێنێت، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەگەر لێخۆشبوونی تێدایە کەس لە ڕەعیەتەکە نابێت هەر لە خۆیەوە بڕوات و جێبەجێی بکات.

بۆ نموونە: ئەگەر کەسێك لە عەوامی خەڵکەکە چوو کەسێکی تری کوشت کە سزای تەمبێکردنی کوشتنی لەسەر بێت، بە بکوژ (قاتڵ) هەژمار دەکرێت و سزای وەردەگرێت چونکە ئەوە ئەرکی ئەو نییە.(١)

ڕاپەڕاندنی سزای تاوانەکانی هەقساندنەوە:

ئەسڵ ئەوەیە: کە ڕاپەڕاندنی ئەم جۆرە سزایانەش لێگەڕاوە بۆ خەلیفە، بەڵام مۆڵەت دراوە کە خاوەن خوێن یان خاوەن هەقەکە ئامادەی هەقساندنەوەکە بێت، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومٗا فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا فَلَا يُسۡرِف فِّي ٱلۡقَتۡلِۖ ٣٣﴾ الإسراء: ٣٣.

(١) ئەگەر قازی و دادگا یان موفتی شیاو و لێوەشاوە فەتوای دابوو کە فڵان کەس حوکمی شەرعی کەوتۆتە سەر کە کوشتنێتی -بۆ نموونە دوای سەلماندنی کە موڕتەدد بۆتەوە- بەڵام دەسەڵاتداران ئەم حوکمەیان بە سەردا نەچەسپاند؛ ڕەعیەتەکە بۆی هەیە بیکوژێت، چونکە سزاکە مافی خوای گەورەیە و دەبێت جێبەجێ بکرێت. لە ئەسڵیشدا ئەرکی کۆمەڵگەکەیە جێبەجێی بکەن.

واتە: هەر کەسێك بە ناهەق بکوژرێت مافی هەقساندنەوەی خوێنیهان بە کەسوکاری داوە، بەڵام ناشێ لە کوشتنەوەدا زێدەڕەوی بکرێت. لەم ڕوانگەوە خاوەنی خوێن (کەسوکاری کوژراوە غەدرلێکراوەکە) بۆیان هەیە بکوژەکە بکوژنەوە، بەڵام دەبێت بە ئاگاداری و سەرپەرشتی خەلیفە یان جێگر یان نوێنەریان بێت، چونکە هەقساندنەوەکە بوارێکی ئیجتیهادکردنی بۆ ئەوان (خەلیفە و جێگری) تێدایە.

ئەمە جگە لەوەی کە ڕاپەڕێنەرانی فەرمانی خەلیفە وەکو کەسوکاری کوژراوەکە نابن بە ڕق و قین و بە گیانی تۆڵەسەندنەوەوە بیکوژنەوە؛ کە لەوانەیە سنوور بەزاندنی تێدابێت. ئەگەر کەسوکاری کوژراوەکە بە دەستی خۆیان و بێ پرسی خەلیفە و نوێنەری هەقیان کردەوە، ئەگەر هەقساندنەوەکەشیان شەرعییانە بووبێت هەر لەو لایەنەوە تاوانبار دەبن کە بێ پرسی خەلیفە کردوویانە.

بۆیە سزای (موفتەئیت) وەردەگرن، چونکە خەلیفە یان جێگر و نوێنەری دەڕواننە شیاوێتی کەسوکاری کوژراوەکە لە ڕووی توانا و لێزانینی هەقساندنەوەکە بە ڕێکوپێکی. ئەگەر خەلیفە لەمە دڵنیا نەبوو فەرمانیان پێدەدات کە ڕازی بن (جەللاد)ی دەوڵەت سزاکە ڕاپەڕێنێت کە عادەتەن ئەو کارە ئەرکی ڕۆژانە (وەزیفە)یەتی و لە ڕاپەڕاندنیدا لێزانترە، کە دەشێت پسپۆڕی ئەو کارهبێت و مووچەی لە بەیتولمالەوە لەسەر ئەوە بۆ دیاریکرابێت. ئەمەش سەیر و نامۆ نییە چونکە وەزیفەیەکە کە ڕاپەڕاندنی ئەحکامی شەرعە و لە بەرژەوەندی کۆمەڵگەکەیە.

ئەمما ئەگەر سزاکە لە کوشتنەوە کەمتر بوو، ئیمامی مالیك و شافیعی و هەندێك لە شەرعناسانی حەنبەلییەکان دەفەرموون: دەبێت پسپۆڕێك ئەرکی هەقساندنەوەکە بگرێتە ئەستۆ نەك غەدرلێکراوەکە، ئەگەرچی بتوانێت و بشزانێت چۆن هەقەکەی دەستێنێتەوە.

چونکە لە لایەنی دەروونییەوە بە مەبەستی ڕق پێ ڕشتن و تۆڵەلێکردنەوەی دەیکات و ئەگەر زیاد لە مافی خۆی سەندەوە دەستدرێژکار دەبێت و دەبێت ئەمیش سزا بدرێتەوە، کە ئەم جارە تاوانبارەکە غەدرلێکراو دەبێت و هەق دەکاتەوە.. ئیتر ئاوا دەڕوات!!

بەڵام ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: غەدرلێکراو ئەگەر دەیتوانی و دەیزانی هەقی خۆی بکاتەوە -لەپێشترە هەقی خۆی بکاتەوە-.

چۆنییەتی ڕاپەڕاندنی سزای کوشتنەوە:

ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: هەقساندنەوەی کوشتن هەر دەبێت کوشتنەوە بێت بە شمشێر، ئەگەرچی کوشتنەکە بە شمشێریش نەبووبێت.

بەڵگەشی ئەو فەرموودەیە کە دەفەرموێ: (لا قَوَدَ إلَّا بالسَّيفِ)[1]..

واتە: هەقساندنەوە بە غەیری شمشێر نابێت.

ڕایەکی ئیمامی ئەحمەدیش وایە، بە پێی بۆچوونی ئەم ئیمامانە ئەگەر کەسوکاری غەدرلێکراو هەقی غەدرلێکراوەکەیان بە غەیری شمشێر کردەوە بە موفتەئیت هەژمار دەکرێن، چونکە مافی خەلیفەیان بۆ خۆیان زەوت کردووە، ئەگەرچی ڕاستە هەقەکەیان سەندۆتەوە.

ئیمامی مالیك و شافیعی و ریوایەتی دووەم بۆچوونی ئیمامی ئەحمەد ئەوەیە کە بکوژ (قاتڵ) جێ‌حوکمە، حوکمەکە بە سەر ئەودا دەچەسپێنرێت، ئەو چۆن و بە چی کەسەکەی کوشتبێت هەر بەو چۆنیەتییە و بەو ئامێرە دەکوژرێتەوە چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡۚ ١٩٤﴾ البقرة: ١٩٤.

واتە: هەر کەسێك دەستدرێژیی کردە سەرتان ئێوەش بەو شێوەیە دەستدرێژی بکەنەوە سەر ئەو کە دەستدرێژییەکەی کردووە.

(١) ئیبنوماجە (٢٦٦٧)، بەیهەقی (٢٢٢/٣)، دارەقوتنی (١٠/٣)، وە ئیبنو ئەبی شەیبە (٢٧٧٢٤)، وە هەروەها (٢٧٧٢٢) بە لەفزی (لا قود إلا بحديدة) ڕیوایەتی کردووە، واتە: هەقساندنەوە هەر بە ئاسن دەبێت، یەکێك لە ماناکانی شمشێریش هەر (حديدة)یە. ریوایەتەکە هاوشێوەی تریشی هەیە؛ بڕوانە: (إعلاء السنن: ٨٠/١٨).

هەروەها دەفەرمویٚ: ﴿وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦ ١٢٦﴾ النحل: ١٢٦.

واتە: ئەگەر تاوانتان بەرامبەر کرا ئاوا سزا بدەنەوە هەر وەکو کە تاوانەکە کراوە. با سزاکەش وەکو تاوانەکە بێت (لەوەدا کە شیاوە و شەرعییە).

کەوابوو: خەلیفە بۆی هەیە بە هەمان چۆنیەتی سزای تاوانبار (سزای هەقساندنەوە(بدات و بە هەمان ئامێری بەکارهێنراوە یان وەکو ئەو، ئەگەرچی مافی ئەوەشی هەیە شمشێری بۆ بەکاربهێنێت، ئەگەر چۆنیەتییەکە ناشەرعی بووبێت وەکو ناچارکردنی کەسێك لەسەر شەڕاب خواردنەوە یان نێربازی، حەتمەن دەبێت سزادانەکە هەر بە شمشێر بێت.

مەرجەکانی ئامێری هەقساندنەوە:

مەرجە کە ئامێری هەقساندنەوەکە بەکار بێت، کول و ژەنگاوی و خوار و کەلێن تێکەوتوو نەبێت، تا نەبێتە مایەی ئەشکەنجەدان، چونکە یەکێك لە مەرجەکانی هەقساندنەوە ئەوەیە کە نابێت تاوانبار ئەشکەنجە بدرێت.

دەبێت بە ئاسانترین شێوە گیانی بکێشرێت، هەروەها دەبێت ڕاپەڕێنەری سزاکە شارەزای کارەکە بێت، چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) دەفەرمویٚ: (إنَّ اللَّهَ كَتَبَ الإحْسَانَ علَى كُلِّ شيءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فأحْسِنُوا القِتْلَةَ، وإذَا ذَبَحْتُمْ فأحْسِنُوا الذَّبْحَ، وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، فَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ)[١] .

واتە: خوای گەورە ڕەفتارجوانیی لە هەموو شتێکدا فەرز کردووە؛ ئەگەر کوشتتان بە شێوەیەکی جوان بیکوژن، ئەگەر شتێکتان سەر بڕی بە شێوەیەکی جوان سەربڕینەکە ئەنجام بدەن، با ئەو کەسەی سەر بڕینەکە دەگرێتە ئەستۆ

(١) موسلیم (١٩٥٥).

چەقۆکەی تیژ بکاتەوە تا سەربڕاوەکەی بحەوێنێتەوە.

❖ ئایا دەشێت بە ئامێرێکی تری خێراتر بێت؟

لەبەر ئەوە شمشێر کراوە بە ئامێری سزادان چونکە کوشتنی خێرای پێ ئەنجام دەدرێت و زووتر تاوانبارەکە ڕوحی دەردەچێت پێی و کەمتر ئازار دەچێژێت، بەڵام ئایا دەشێت ئامێرێکی خێراتر لە شمشێر بەکاربێت؟

لیژنەی فەتوای ئەزهەر / میسر فەتوای دا کە ئەگەر ئامێرێکی تر هەبێت خێراتربێت لە شمشێر لە کوشتندا کە ئازار کەمتر بدات، لە ڕووی شەرعییەوە هیچ بەربەستێك لە ڕێی بەکارهێنانیدا نییە. ئەزهەر لە فەتواکەیدا دەفەرموێ: (لە لایەنی شەرعییەوە هیچ ڕێگرێك لە ڕێی ئەوەدا نییە کە سزا بە کورسیی کارەبایی یان مەقسەڵە[1] یان ئامێری تر ڕاپەڕێنرێت لەوانەی کە ئاسانتر و زووتر گیانیان پێ دەردەچێت، ئەمە ناچێتە ریزی لەتوپەتکردنی جەستەی مردوو (التمثیل به)ەوە، ناشبێتە مایەی زیادکردنی ئازاری یان ئەشکەنجەدانی.

کورسی کارەبایی کە بڕی قۆڵتیەکەی زیاتر دەکرێت زووتر گیانی پێ دەردەچێت، مەقسەڵەش خۆی ئامێری تیژی سەربڕینە و هیچیان نابنە مایەی زیاترکردنی ئازار.

چۆنیەتی ڕاپەڕاندنی فرە سزا (چەند سزایەك لەسەر کەسێك):

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: سەرەتا ئەو سزایەیانی بە سەردا دەچەسپێنرێت کە مافی خوای گەورەیە کە پەیوەندیی بە ئەمان و بەرژەوەندیی کۆمەڵگەوە هەیە. پاشان ئەو سزایەی بە سەردا دەچەسپێنرێت کە مافی خەڵکییە، بەڵگەی ئیمامی

(١) مەقسەڵە ئامێرێکی تیژی سەربڕین بوو کە لە ئەوروپا بەکاردەهات، پارچە ئاسنێکی قورسی دەمتیژە و لە سەرەوە بە گوڕ دێتە خوارەوە و هەرچی لە ڕێیدا بێت دەیقرتێنێ. وەکو ئامێری کاغەز بڕینی چاپخانەکانە.

مالیك ئەوەیە کە مافی خوای گەورە هەر دەبێت بسەلمێنرێت و بچەسپێنرێت چونکە لێخۆشبوونی تێدا نییە، بەڵام ئەوەی مافی خەڵکییە بواری لێخۆشبوونی تێدایە، بەرژەوەندیی تاوانبارەکەش ئاوا دەخوازێت. بە لای ئیمامی مالیکەوە گرنگ نییە کام سزایەیان سووکترە لەوی تریان؛ گرنگ ئەوەیە سزای مافی خوایی پێشتر ڕاپەڕێنرێت لەسەری.

ئیمامی ئەبو حەنیفە و ئەحمەد بە پێچەوانەوە وا دەبینن کە دەبێت سزای مافی خەڵکی پێشتر بخرێت، بەڵام دەبێت ئەوە ڕەچاو بکرێت کە بە ئاسانترینیان دەست پێ بکرێت پاشان قورس، دوای ئەمە سزای مافی خوای گەورەی بە سەردا دەسەپێنرێت.

ئیمامی شافیعی وا دەبینێت کە کامیان سوکتر بوو ئەویان پێش دەخرێت: سوکترین، ئینجا سوکتر، ئینجا سوك پاشان قورس. بە سزای مافی خەڵکیش دەست پێدەکرێت (واتە مافی تاکەکان) پاشان سزای مافی خوایی (واتە مافی کۆمەڵگە).

بڕگەی شەشەم:
سزا ڕاپەڕاندن لەسەر نەخۆش و لاواز و سەرخۆش:

شەرعناسان لەسەر ئەوە ڕاکۆن کە پێویستە سزا ڕاپەڕاندن لە حاڵەتەکانی غەیری کوشتنەوەدا دوا بخرێت ئەگەر تاوانبارەکە نەخۆش بوو، یان کاتەکەی گونجاو نەبوو، یان زۆر سەرما یان زۆر گەرمابوو، ئەمما لە سزاکانی کوشتندا چونکە مراندنێتی ئەمانە تێیدا ڕەچاو ناکرێت. هەندێك شەرعناس دەفەرموون: سزا ڕاپەڕاندنەکە دوا ناخرێت، بەڵام بۆی ئاسانتر دەکرێت تا نەبێتە قوڕسکردنی سزاکەی؛ وەکو سووکتر لێدانی جەڵدەکانی.

ئەمما سەرخۆش؛ هەموو لەسەر ئەوە ڕاکۆن کە چاوەڕێ دەکرێت بێتەوە هۆش ئینجا سزاکەی لەسەر ڕادەپەڕێنرێت.

سزا ڕاپەڕاندن لەسەر دووگیان:

لەسەرەتای هاتنی ئەحکامەکانی شەرعەوە ئوممەت لەسەر ئەوە ڕاکۆن کە هیچ سزایەك لەسەر ئافرەتی دووگیان (حامیلە) ناچەسپێنرێت و چاوەڕوانی کۆتایی دووگیانییەکەی دەکرێت.

چەسپاندنی حوکمی زیناکاری بە سەر (الغامدیة)ەکەدا ڕۆشنە، کە هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) و عەرزی کرد کە زینای کردووە، پێغەمبەری خوا (صَلَّىٱللَّهُعَلَيۡهِوَسَلَّمَ) پێی فەرموو: (اذهبي حتّى تضعي حملتكِ).[١]

---

(١) موسلیم.

واتە: بڕۆ تا کۆرپەکەت دادەنێیت. هەروەها ریوایەتەکەی موعاز (خوا لێی ڕازی بێت) کە دەفەرموێ: (إِنْ يَكُنْ لَكَ عَلَيْهَا سَبِيلٌ، فَلَا سَبِيلَ لَكَ عَلَى مَا فِي بَطْنِهَا)[1].

واتە: کە سزات لەسەر خۆی هەیە، خۆ سزات لەسەر کۆرپەکەی سکی نییە.

لەبەر ئەمەیە کە ڕاپەڕاندنی هەموو جۆرە سزایەك بەسەر ئافرەتی دووگیاندا قەدەغەیە، شەرعناسان لەسەر ئەمە ڕاکۆن، بەڵام لە هەندێ خاڵی پەیوەندیداری وردیدا ڕاجوێن:

ئیمامی شافیعی ڕای وایە: کە ئەگەر گومانیش هەبوو لەوە کە دووگیانە یان نا، هەر دەبێ چاوەڕێ بکرێت تا دڵنیا دەبن کە دووگیان نییە، ئەگەر منداڵەکەشی بوو نابێت سزاکەی -ئەگەر کوشتنەوەی بوو- لەسەر بچەسپێنرێت تا دایەن بۆ منداڵەکەی دابین دەکرێت.

ئیمامی ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: ئەگەر سزاکەی جەڵدەلێدانی بوو لێی نادرێت تا منداڵەکەی دەبێت و ماوەی زەیستانییەکەی تەواو دەبێت.

ئیمامی مالیك دەفەرموێ: زەیستانی نەخۆشییە، بۆیە دەبێ چاوەڕوانی تەواو بوون و چاك بوونەوەی بکرێت، ئەگەر کوشتنی لەسەر بوو چاوەڕێ دەکرێت تا دایەن بۆ کۆرپەکەی دابین دەکرێت، ئینجا دەکوژرێتەوە. ئەگەر دابین نەکرا چاوەڕێ دەکرێت تا بۆی پەیدا دەکرێت.

ئیمامی ئەحمەد دەفەرموێ: ئەگەر لە دوای تاوانەکەشی دووگیان بووبێت، هەر چاوەڕوانی دانانی کۆرپەکەی و دابینکردنی دایەنی بۆ دەکرێت، ئەگەرچی چاکتر و پەسەندترە (پیاوانە و جوامێرانەترە) بە کەسوکاری کوژراوە غەدرلێکراوەکە چاوەڕوانی ئەوەشی لێ بکەن تا منداڵەکەی لە شیر دەبڕێتەوە.

(١) ئیبنو ئەبی شەیبە (٢٢٩١٢).

ئەگەر دایەنی دەست نەکەوت بۆی، حەتمەن دەبێت سزاکەی دواخەن تا لە شیر دەبڕرێتەوە هەر وەکو کە سزای دووگیان دوا دەخرێت تا کۆرپەکەی دادەنێت.

ئاشكرايى سزا ڕاپەڕاندن:

ئەسڵ لە ڕاپەڕاندنی سزا شەرعییەکاندا ئاشکراییەتی، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: ﴿وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ۝٢﴾ النور: ٢.

واتە: با کۆمەڵێك لە موسوڵمانان سزاکەیان (سزای زیناکارەکان) ببینن. سوننەتی پێغەمبەری خواش (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) وا جێبەجێ کراوە. سزاکە کوشتنەوە بێت یان سزاکانی تر هەروا دەبێت.

چۆنیەتیی ڕاپەڕاندنی سزا لە ئیسلامدا بۆ هەموو کەسێك وەکو یەکە، پلەو ئاست و ناو و وەزیفەی کەس ڕەچاو ناکرێت، هەر کەسێکیش سەرەنجامی ڕاپەڕاندنی سزای شەرعی لەسەری مرد، تەرمەکەی دەدرێتەوە بە کەسوکاری تا خۆیان چۆنیان ویست و لە کوێ خواستیان وا لەوێ بینێژن، چونکە پێغەمبەری خوا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) دەفەرموێ: (اصْنَعُوا بِهِ مَا تَصْنَعُونَ بِمَوْتَاكُمْ)[1].

واتە: وا لەویش بکەن کە لەگەڵ مردووەکانی خۆتانیدا دەکەن.

(١) ئیبنو ئەبی شەیبە (١١٠١٤) لە (كتاب الجنائز)ـدا هێناویێتییەوە، لە سەنەدەکەیدا ئەبو حەنیفە هەیە و باقی پیاوانی سەنەدەکە پیاوانی سەنەدی فەرموودەی سەحیحن. ئەبو یوسفی قازی لە (الآثار) (باب الصيد) (٥٢٩). مونذیر لە (الأوسط) لە (كتاب الجنائز) (٢٨٨٧).

دووپاتکردنەوەی تاوان:

دووپاتکردنەوەی تاوان (کە لە پێناسەی یاسا و دەستووردا پێی دەوترێت (العَود)) واتە: گەڕانەوە بۆ سەر تاوانەکە، کە بریتییە لە وازنەهێنان لە تاوانەکە، ئەگەرچی سزاشی خواردووە لەسەری.

واتە: پێی تەمبێ نەبووە و سوورە لەسەر ئەنجامدانی تری، لە حاڵەتی دووبارەکردنەوەیدا سزاکەی لەسەر توندتر دەکرێت، ئەگەر هەر بەردەوام بوو لەسەر تاوانەکەی شەرعناسان ڕاکۆن لەسەر کوشتنی یان زیندانکردنی تا مردن، ئەمەش بە پێی بارودۆخێتی.

* * *

ئاوا هاتینە کۆتایی بەند و باسی سیاسەتەکانی سیستمی ئیسلامیی و لێرەدا کۆتایی بە باس و بابەتەکانی سیستمی جینائی هات، بەڵام حەز دەکەین بە وتەییێکی کورت کۆتایی پێ بهێنین:

دەکرا بابەتەکانی (سیستمی جینائی لە ئیسلامدا)مان بکردایەتە باسێکی تەفسیلی فیقهی دەستووری و لە ریزی یاسا و ڕێسای دەستووردا ڕاڤەمان بکردنایە. (وەکو مادده و بڕگەی یاسا و دەستوور)، بەڵام ئەوە تەفسیلاتێکی زۆر و جۆرە داڕشتنێکی تایبەت و ڕاوبۆچوونی ئیسلامیی بەرامبەر هەموو بڕگەیەك دەخواست کە دەبوو ڕێسا و بنەما دەستوورییە ئیسلامیییەکانیشیان لەگەڵدا بهێنرایانەوە.

ئەوە دەکرا بەڵام لەگەڵ ڕەوتی ئەم کتێبەدا نەدەهاتەوە کە بە شێوەیەکی (سەرد) و یەك لە دوای یەکی باس و بابەتە گشتییەکانە.

ئەم شێوازەی ئەم باسەشمان (سیستمی جینائی) پێ داڕشت هەر وەکو باس و

بابەتەکانی پێشووتر بوو، تا لە ریزی (سیستمی ڕەوشتی و کۆمەڵایەتی)[1]یەکەدا بێت کە هەرسێکیان پەیوەندیی جەوهەرییان پێکەوە هەیە. ئەگەرچی دەشکرا سیستمی جینائی بخەینە سەر کۆبەندی داهاتوو کە دەربارەی سزا خواییەکانە دەرهەق ئەو تاك و کۆیانەی ئیسلامییان قبوڵ نابێت و سەرڕاستانە پێوەی پابەند نابن، یان دەیخەنە کەنار و واز لە ئەحکامەکانی شەریعەتەکەی دەهێنن.

ئەوەش دەکرا بەڵام پێم زەرووری نەبوو، بەڵام با ئەوە بزانرێت کە هەموو باس و بابەتەکان لە هەموو سیستمەکانی (سیاسی و سەربازی و کۆمەڵایەتی و ئەخلاقی و جینائی و سزا خواییەکان) کە تاك و کۆی یاخییان دەگرێتەوە هەموویان تەواوکەری یەکترین، بە هەمووشیان وێنەی تەواوی حوکمڕانی ئیسلامیی و ئاراستەی کۆمەڵگە و دەوڵەت نیشان دەدەن کە لایەنێکی ئیسلامەکەیە.

بێگومان لایەنەکانی تریشی کە عەقیدە و خواپەرستی و پاڵفتەسازیی دڵ و دەروون و ئادابەکانە لەگەڵ لایەنەکانی تری شەریعەت و حوکمدا گشتگیرییەکەی ئیسلام نیشان دەدەن (بۆیە خوێندنی هەموو باس و بابەتەکانی ئەم کتێبە پێویستە تا خوێنەر وێنایەکی ڕاست و دروستی دەربارەی ئیسلام هەبێت).

(١) ئەمەش هەر بەشێکە لە کتێبی (الإسلام) کە مامۆستا کرێکار (خوای گەورە ئازادی بکات) ئەمیشی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی بەناوی (بنەما ئیسلامییەکانی قییەمی کۆمەڵایەتی).

پاشکۆ
دەزگاکانی دەوڵەتی ئیسلامیی

لە باسەکانی ڕابردوودا بە شێوەیەکی گشتی سیما و سیفەتی کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامییمان بینی کە لە سیما و سیفاتی کۆمەڵگە و دەوڵەتانی تر جیاوازە، چونکە دید و تێڕوانین و یاسا و بنەمای سیستمیان لێك جیاوازە، بۆیە ژیان لە ناو کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامییدا جیاوازە وەك لە ناو کۆمەڵگە و دەوڵەتی تردا.

دەزگا تەنفیزی (ڕاپەڕاندن)ەکانی دەوڵەتیش لە سیستمی ئیسلامییدا دیسان لە دەزگای تەنفیزی دەوڵەتانی تر جیاوازە، ئەگەر لە شکڵ و شێوازیشدا لە هەندێ سیفەتدا هاوبەش بن لە جەوهەردا زۆر جیاوازن، جگە لەوەی کە لە زۆریاندا لە شکڵ و ناوەڕۆکدا لێك جیاوازن. هەروەکو کە لە دیدوڕێ و ئامانجیشدا زۆر جیاوازن.

ئەو دەزگایانەی کە دەبێت بۆ پێکهاتەی دەوڵەتی داهاتووی ئیسلامییمان بیریان لێبکەینەوە و، نەخشەی هێنانەدییان داڕێژین (إن شاء اللّه) دەشێت ئەمانە و بەم شێوە و چۆنیەتیانە بن:

١- چۆنییەتی هاتنە سەر کاتی دەسەڵاتدارانی وڵات و هەرێمەکان و چۆنییەتی دامەزراندنەوەی خیلافەت لێیاندا.

٢- چۆنییەتی دامەزراندنی دەزگای وەزارەتی هەر وڵات و هەرێمێك کە سەر بە جێگری خەلیفە دەبن.

٣- دانانی یەك خەلیفە كە دەسەڵاتی مەركەزیی بە سەر هەموو وڵات و هەرێمەكانی دارولئیسلامدا هەبێت.

٤- پێكهێنانی ئەنجومەنی شوڕای خیلافەت كە لە نوێنەرانی وڵات و هەرێمەكان پێك دێت، كە مافی ئەوەیان دەبێت موحاسەبەی خەلیفە بكەن ئەگەر كەمتەرخەمیی لە بەجێهێنانی ئەركەكانیدا نواند.

٥- ئەنجومەنێكی وەزیران كە سەر بە خەلیفە بن.

٦- چۆنییەتی پێكهێنانی ئەو دەزگایانەی وڵات و هەرێمەكانی دارولئیسلام بە پایتەختی مەركەزەوە دەبەستنەوە.

٧- دارڕشتنی دەستووری گشتی هەر ویلایەتێك و دیاریكردنی چۆنیەتی پەیوەندیی بە پایتەختەوە، هەروەها دیاریكردنی ماف و ئەرك و دەسەڵاتی هەر ویلایەتێك و گونجاندنی لەگەڵ ماف و ئەرك و دەسەڵاتی خیلافەتدا.

٨- پێكهێنانی سوپا كە خەلیفە دەبێتە فەرماندەی گشتی هەموو هێزەكانی، كە دەبێت بە بەهێزترین توانا و شیاوێتی دابمەزرێت و بە تەواوی ڕێكوپێك بكرێت و بە فەرمانی خەلیفە ببزوێت و بسرەوێت.

٩- دامەزراندنی دەزگای بەرپرس لە بڵاوكردنەوەی بانگەوازی ئیسلامیی لە جیهاندا، بە شێوەیێك كە بتوانێت وزەی داعیانی ئیسلام لە هەموو دارولئیسلامدا بەگەڕ بخات.

١٠- دارڕشتنی دەستووری گشتیی خیلافەت بۆ چۆنیەتی حوكم و ئاڕاستەكردنی
ویلایەتەكان و چۆنیەتی سۆراغ و لێپرسینەوەیان، لەگەڵ ڕەچاوكردنی تایبەتمەندێتی دین و مەزهەب و دیدی ویلایەتەكان و جیاوازیە سروشتییەكانیان (زمان و ناوچە و...).

١١- دامەزراندنی دادگای دەستووری گشتی کە داوەری و یەکلاییکردنەوەی هەموو کێشەیەکی نێوان ویلایەت و مەرکەز یان ویلایەتەکان لە ناو خۆیاندا بگرێتە ئەستۆ و ئەحکامەکانی ببێتە مەرجەعییەتی یاسای داوەریکردنی ویلایەتەکان لە چارەسەرکردنی کێشە دەستوورییەکاندا، کە دەشێت وەکو پێچەوانەکاری نێوان ویلایەتەکان -لە ناو یەکتریدا- دەرکەوێت، یان لە نێوان ویلایەتەکان و مەرکەزدا. هەروەها بۆ یەکلاییکردنەوەی هەر کێشەیەکی ناکۆکی تەبایی یان ڕاجوێیی یاسای.

١٢- دامەزراندنی دادگای باڵای هەر ویلایەتێك کە وەکو دادگای دەستووری بێت و کێشەکانی یاساو دەسەڵات لەو ویلایەتەدا یەکلا بکاتەوە (سنووربەزاندنی دەسەڵاتداران و سکاڵا دژیان).

١٣- دامەزراندنی دەزگای چاودێری ئیداریی گشتی مەرکەز و دەزگای چاودێری ئیداریی ویلایەتەکان و سکاڵا بەرزکردنەوە بۆ دادگای دەستووری هەرێمەکان، یان بۆ دادگای دەستووری مەرکەزی.

١٤- دامەزراندنی دەسەڵاتێکی خاوەن ماف کە بتوانێت خەلیفە ناچار بکات بە ئەحکامەوە پابەند بێت و بەرەو تاکڕەوی و ستەمکاری نەڕوات، ئەم دەزگایە کاتێك دێتە مەیدانەوە کە خەلیفە بڕیاری دادگای دەستووری مەرکەزی قبوڵ نەبێت و بخوازێت بە ڕای خۆی بکات.(١)

* * *

حەزدەکەین لێرەدا ئاماژە بە خاڵێك بدەین کە زۆر دژاوار و کاریگەری خراپی لێکەوتەوە و بووە مایەی دارِمانی بارودۆخی زۆر وڵاتی موسوڵمانان بە تایبەتی

(١) بێگومان دەزگای تر ماوە، وەکو دەزگای ئەمنیەت و نەخشە و ئامار و موڕاقەبەی شەرعێتی یاسا و....

لەم سەدانەی دوایدا کە بریتییە لە ئیهماڵکردنی پەروەردەبوون لەسەر (ئەخلاقیاتی حزب اللّه)، بە تایبەتی لە بوارەکانی پەیکەری ئیداری و تەنزیمی و دیاریکردنی ئاست و پلە و ماف و ئەرك و دەسەڵاتی هەر پلە و بەرپرسێك، هەروەها دیاریکردنی ئەرکی چاودێری و هەڵسەنگاندن و موحاسەبە و لادان و تەعینکردن و ڕاستکردنەوە.

یان دیاریکردنی بزاوت و هەڵوێستی شیاو لە کەس و لایەن و ڕووداو و پەخشکردنی ئەمە وەکو بڕیار و ئاراستە.

هەروەها دیراسات و توێژینەوە و گەیشتنە ئەنجامی ئەو پرسیارە: بۆچی سیستمی خیلافەت لە شوراوە چوو بۆ تاکڕەوی؟ ئایا ئەگەر ئا ئەو ریزبەندی و دیاریکردنی ئاست و پلەیەی کە لە نێوان یاوەراندا هەبوو کە پۆلی یەکەمی یاوەران (موسوڵمانبووانی سەرەتای وەحی، موهاجیران، یاوەرانی بەدر، ڕاوێژکاران، قورئانەوانان) ئەگەر ئا ئەمە لە نەوەکانی دوای یاوەراندا بەردەوام ببوایە ئایا حاڵی کۆمەڵگە و دەوڵەتی ئیسلامیی دەگەیشتە ئەم حاڵەی پشێوی و لاوازی و پەرتەوازەییە؟!

ئا ئەو بەڵگەنەویستەی لای یاوەران بووبوو بە خواپەرستی و دینداری کە پۆلی یەکەمی موسوڵمانبووانی سەرەتای وەحی شیاو و شایستەن کە خەلیفە لە ناو خۆیاندا هەڵبژێرن و خەلیفەش والییەکانی لەوان دانێت، ئەگەر ئا ئەمە لە ناو ئوممەتدا بمایا، چما بارودۆخی موسوڵمانان ئاوا دەکەوتە نالەباری و ئاژاوە و دیارنەمان؟!

بە هەر حاڵ ئەوی ڕابورد ڕابورد، بەڵام بەرپرسێتی هەمووەمانە کە نەهێڵین بەردەوام بێت، نەهێڵین ئەو هێزە کاریگەرە دژوارانە دروست ببنەوە، نەهێڵین هۆکارەکانی دارزانی کۆمەڵگە و دەوڵەت سەرلەنوێ دروست ببنەوە.

دەبێ بەرچاوڕۆشنانە، پارسەنگانە، دیندارانە پێ هەڵهێنینەوە و پەند و

ئامۆژگاری لە هەموو ڕووداوێکی مێژوو بۆ داڕشتنی داهاتوومان وەرگرین. ئەمە ئەوە دەخوازێت کە بزاوت و هەڵوێستی کۆمەڵکاریمان، ڕێساکانی کارکردنمان، بە گەڕ خستنی وزە و توانامان هەمووی بەو شێواز و چۆنیەتییە بێت کە ئیسلام داوای کردووە.

دەبێت هەموو ڕەفتارێکی کۆمەڵکاریمان بە شورا بێت، پەروەردەبوونمان لەسەر ڕێسا مەنهەجییەکانی خواناسی بێت، بیر و هۆشمان کراوە و وریا بین، بایەخمان بە زانستی شەرعی کەم نەکات و تێیدا بەردەوام بین (تا تەمەن تەواو دەبێت پێویستە زیاتر فێر ببین، خوێندنی زانستە شەرعییەکان تەواو نابێت).

دەبێت کەسایەتی ئیسلامیی زۆر چاك داڕێژین، زۆر پتەو و پشوودرێژ، دەبێت لەو نموونە چاکانە کۆمەڵکاریمان دروست بکەین، لە کۆمەڵگەیەکەوە کە ئا ئەوە سیفەتی تاکەکانی بێت، دەوڵەتێکی ئیسلامیی جیهانیمان بۆ دروست دەبێتەوە کە بە ئیزنی خوا دێتەدی و بە یارمەتی خوای گەورەش بەردەوام دەبێت.

* * *

تەواو بوو

الْحمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِيْن

ئەمڕۆ ٢/١١/١٤٣٦ك ، ١٧/٨/٢٠١٥ز سەعات دووی دوای نیوەڕۆ 14.00
لە وەرگێڕانی ئەم بەشە گرنگەی کتێبی (الإسلام)ی شێخ سەعید حەوا رحمه الله بوومەوە
کە 287 لاپەرە بوو لە ی (311-598) بە 18 و 16 ڕۆژ [34] ڕۆژ تەواوم کرد
والحمد لله..

لە زیندانی کۆنگرەی قشڵەی نەورۆز کە بۆ دووەم جارە لەسەر ئیمانم هەرسە لە زیندان دەمێنمەوە
کە گوایە هەڕەشەی کوشتنم کردبێ لە عوسمانی دژ هەڵمەت گۆڕان کە بۆ سووکایەتی قورئانیان سووتاندو
لەسەر تاوانبار کرابوون ٢٠١٥.٧.٢ ساڵی نەورۆز تفی کردە قورئانەکە..

بە یارمەتی خوای تاک و پاک دەچمە سەر کۆتایی کتێبەکە کە (الباب الرابع: مؤيدات الإسلام) ە،
ئەویش ١٥٠ لاپەرەیە کە هیوادارم بە یارمەتی خوا ئەگەر وەبێ کە بە کەمتر لە 20 ڕۆژ تەواوی بکەم،

إن شاء الله

الحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات

اللهم أسلمت نفسي إليك ووجهت وجهي إليك
وألجأت ظهري إليك وفوضت أمري إليك
رغبة ورهبة إليك لا ملجأ ولا منجا إلا إليك
آمنت بكتابك الذي أنزلت وبنبيك الذي أرسلت.

ناوەڕۆك

بەندی دووەم

بەندی سێیەم:

بەندی چوارەم:

بەندی پێنجەم: